

Neil Faulkner

Marksist Dünya Tarihi

Neandertallerden Neoliberallere

İngilizceden Çeviren
Tuncel Öncel

2. Basım

Yordam Kitap

Neil Faulkner

Arkeolog ve tarihçi olan Neil Faulkner yazarlık, okutmanlık, ören yeri kazı sorumluluğu, kimi zaman da televizyon yayıncılığı yapmaktadır. Eğitimini King's College (Cambridge) ile Arkeoloji Enstitüsü'nde (UCL) tamamlayan Faulkner halen Bristol Üniversitesi'nde araştırma görevlisi, *Military History* dergisi editörü ve NADFAS okutmanı olarak çalışmaktadır. Sedgeford Tarih ve Arkeoloji Araştırması Projesi (Norfolk), Büyük Arap Ayaklanması Projesi (Ürdün) ve Büyük Savaş Arkeoloji Grubu'nda (Birinci Dünya Savaşı arkeolojisi üzerine uzmanlaşan saha çalışmaları birimi) ortak editörlük görevi yürütmektedir.

Başlıca eserleri:

Roma Britanyası'nın Gerileyişi ve Yıkılışı; *Kıyamet: Roma Aleyhtarı Büyük Yahudi Ayaklanması*; *Gizli Hazine: Britanya'nın Geçmişini Gün Işığına Çıkarma*; *Roma: Kartallar İmparatorluğu*; *Ziyaretçiler için Eski Çağ Olimpiyat Oyunları Kılavuzu*; *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere.*

Eserin Orijinal Adı:

A Marxist History of the World
From Neanderthals to Neoliberals
(Pluto Press, Londra, 2013)

MARKSİST DÜNYA TARİHİ
Neandertallerden Neoliberallere

Neil Faulkner

İngilizceden Çeviren
Tuncel Öncel

Yordam Kitap: 215 • **Marksist Dünya Tarihi** • Neil Faulkner
ISBN-978-605-4836-66-6 • *Çeviri*: Tuncel Öncel
Düzeltme: Günnur Aksakal • *Kapak ve İç Tasarım:* Savaş Çekiç
Sayfa Düzeni: Gönül Göner • *Birinci Basım*: Haziran 2014
© Neil Faulkner, 2012; © Yordam Kitap, 2012

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap. com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

MARKSİST DÜNYA TARİHİ

Neandertallerden Neoliberallere

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ

Taksim Meydanı, küresel direnişin simgelerinden biri olarak Atina’nın Syntagma, Kahire’nin Tahrir ve Madrid’in Puerta del Sol meydanlarıyla birlikte anılıyor artık. Taksim’de çevik kuvvet polisiyle çatışan on binler, Türkiye’nin dört bir yanında sokak gösterilerinde yüz binlerin yürüdüğüne, yol kenarlarıyla balkonlardan onları milyonların alkışlarıyla desteklediğine tanıklık eden bir kitle hareketinin militan öncüleriydiler.

Meydan uğruna verilen kavga, göstericilerin bir süreliğine geri çekilip binalarda ve meydanın hemen dışındaki barikatların gerisinde sığınacak yer aramaları sonucunda meydanı çevreleyen sokaklara taştı. Ama bıkıp usanmadan tekrar tekrar meydana akın ederek, bu önemli kamusal mekânın kontrolü mücadelesini canlı tuttular.

Yeni kitle hareketi demokrasisi, değişime kapalı neoliberal rejimin kibrine ve çürümüşlüğüne meydan okuyordu. Rejim, bu meydan okumaya bildiği tek yöntemle yanıt verdi: Coplarla, TOMA’larla, gaz ve ses bombalarıyla.

Ülkeler arasında bazı ufak tefek farklılıklar olsa da tabandan yükselen kitle mücadelesinin yeni kalıbı dünya çapında açıkça görülebiliyor: Esasen genç sokak göstericilerinin oluşturduğu radikal öncüler, büyük sermaye ile otoriter devletin şehirlerimizi

kontrol altına almasına karşı çıkıyorlar. Parlamenter demokrasinin içinin boşaltılması ve sendikalarla diğer halk örgütlerinin zayıflatılması, toplumsal düzenin basınçölçerlerini ve emniyet supaplarını çalışmaz hale getirmiştir. Bunun yerine toplumun tabanında öfke birikiyor, "sistem"den kopma derinleşiyor ve ardından bu öfkenin patlaması çok şiddetli oluyor.

Heterojen, güvencesiz, değişken işçi sınıfıyla modern şehir, başlıca mücadele arenası haline gelmiştir. Sosyal medya, gevşek ağların oluşturulmasını ve birbirlerinden kopuk haldeki bireylerin hızla harekete geçmesini kolaylaştırmıştır. Bunlar bir araya geldikleri zaman, karşı kültürün birbirine hiç benzemeyen radikalleri bir kitle hareketi olduklarını keşfediyorlar.

Polisin Gezi Parkı'na kurulan çadırlara acımasızca saldırmasının, Türkiye çapında böylesine güçlü bir öfke patlamasına ve direnişe yol açacağını kimse tahmin edemezdi. Polis iktidarına uzun süredir geniş kitleler karşı çıkmıyordu. Polisin göstericilere karşı şiddete başvurması çoktandır sıradanlaşmıştı. Üst üste üç seçimden zaferle çıkarak on yılı aşkın bir süredir iktidarda kalmayı başaran başbakan Recep Tayyip Erdoğan rakipsiz gözüküyordu. Hızla büyüyen, "açgözlülük iyidir" özdeyişinin simgesi neoliberal İstanbul'da sokaklarda demokrasinin yokluğu bir norm olmuştu.

Ama Erdoğan'ın kültürel muhafazakârlık ve şirketler iktidarı karışımı, göz alıcı ışıltısının altında zehirleyici sonuçlar doğurmuştu. Erdoğan iki dünya arasında dengede duruyor. Bunlardan biri, yoksullaştırılmış köylülerin yaşamlarını edilgen bir muhafazakârlık içinde sürdürdükleri, Anadolu'nun ücra yerlerindeki geri kalmış köylerin ve belki de,

kırsal kesimin yoksulluğundan kaçanların, şehir kapitalizminin sınırlarında varoluş mücadelesi verdikleri hareketli gecekondu mahallelerinin dünyası.

Sefalete dair istatistikler iç karartıcıdır. Türkiye, OECD'nin 34 üyesi arasında (Meksika'dan sonra) toplumsal eşitsizliğin en fazla olduğu ikinci ülkedir. Her altı kişiden biri yoksulluk sınırının altında yaşıyor ve bu oran, tarım kesiminde çalışanlar arasında %40'a çıkıyor. Ayrımcılık yüzünden kadınların ancak üçte birinden azı (OECD ortalamasının yarısı) bir işte çalışabiliyorken, yaklaşık 300-350 bin çocuk işçi olduğu tahmin ediliyor.

Erdoğan'ın diğer dünyası, Türkiye burjuvazisinin, Boğaz kıyısındaki milyonlarca dolarlık konakların ve yatların dünyası; birkaç katlı yeraltı otoparkıyla, 1.000 dolarlık kadın çantalarından 10.000 dolarlık saatlere ve 100.000 dolarlık spor arabalara kadar her şeyin satıldığı 300 seçkin mağazasıyla tasarım kapitalizminin cam ve çelikten modern tapınağı İstinye Park'ın dünyası.

Erdoğan'ın AKP rejimi, İslam bayrağını sallayarak ve kürtaj, zina, içki ile ilgili yasaklar gibi simgesel muhafazakâr politikaları destekleyerek, Türkiye toplumunun en geri kesimleri arasında kendisine bir seçmen tabanı oluşturmuş durumda. Ancak bu, dünyanın geri kalanında siyaset seçkinlerinin desteklediklerı neoliberal programdan özünde farksız olan, katı bir programı sarıp sarmalayan yeşil renkli bir ambalaj kâğıdıdır.

Erdoğan, ekonomiyi kuralsızlaştırarak, yabancı sermayeyi davet ederek ve art arda IMF kredileri alınmasını sağlayarak, görevde kaldığı dönemde Türkiye ekonomisinin büyüme hızını korumuştur.

Sıradan halk, bu refahın ancak çok küçük bir kısmından faydalanabilmiştir. Sendikaların darbe döneminin yasalarıyla boyunduruk altına alınması, çalışma hayatında kadınların rutin olarak ayrımcılığa maruz kalması, süreklilik arz eden yüksek işsizliğin genç nüfusun hayatını karartması ve şehirlerde konut fiyatlarının hızla yükselmesi yüzünden yıllar içinde büyük bir hoşnutsuzluk birikmiştir.

Sokaktaki radikaller, 76 milyonluk Türkiye'nin oldukça küçük bir azınlığıdır. Buna rağmen, milyonlarca emekçi arasında direnmenin mümkün olduğu duygusunu yeniden canlandırarak ve Erdoğan'ın tüm saldırgan söylemine karşın rejimi savunma konumuna gerileterek, Türkiye toplumu üzerinde muazzam bir etki yapmışlardır. Türkiye, Taksim öncesinin rutinine geri dönmeyecektir. Artık yeni bir protesto çağı başlamıştır.

Her popüler kitle hareketi, ileriye gitmek istiyorsa üç temel görevle yüz yüze gelmelidir. Bunlar üç kelimeyle özetlenebilir: birlik, demokrasi ve berraklık. Birlik, mümkün olan en geniş toplumsal güçlerin mücadele içine çekilmesiyle elde edilir. Demokrasi, kitlelerin iradesini doğrudan ifade etmesini sağlayabilecek örgütlenme biçimlerinin yaratılmasını gerektirir. Hareketi yönlendirmek, desteğini azami düzeye çıkarmak ve onu radikal değişime doğru ileri taşımak için hem amaç hem de gidilecek yön konusunda berraklık gereklidir.

Solcu bir iktisatçı ve gazeteci olan Paul Mason, Taksim Meydanı hareketi ile 1871 Paris Komünü'nü karşılaştırıyordu. Komün 50 gün içinde mağlup olmuştu. Sebep tutku eksikliği değildi. Kadınlara siyasi haklar tanımamış ve devrimi şehrin dışına yaymak için ciddi bir girişimde bulunmamıştı. Versay

hükümeti, köylü askerlerden oluşan bir orduyla devrimci Paris'i ezmeyi başarmıştı.

Kazanmak için popüler bir kitle hareketi hareketsiz beklemeyi kaldıramaz. Büyümeli, tabanını genişletmeli ve yeni kuvvetleri mücadeleye çekmelidir. Bunu yapması için de şehirdeki demokrasi mücadelesini, işçi, köylü ve yoksul halk kitlesinin toplumsal reform mücadelesiyle birleştirmelidir.

1917 Rusyası'nın Bolşevik Parti deneyimi, tarihin en iyi örneği olmaya devam ediyor. "Barış, Ekmek ve Toprak" sloganı, devrimci hareketin amaçlarını berraklaştırarak, olası en geniş kitlenin devrimci öncünün önderliğinde birleşmesini sağlamıştı. "Tüm İktidar Sovyetlere", büyük bir doğrudan demokrasi ağı olan işçi, asker ve köylü konseylerini, eski devlet aygıtına alternatif konuma getirmişti. Ekim Devrimi, bu iki sloganın pratiğe geçirilmesiydi.

Britanya'dan olayların seyrini izlerken Taksim Meydanı ilham verici gözüküyordu. Uykusundan silkinen halk kitleleri işte yeniden tarih sahnesine dönüyordu. İşte "çoğunluk" bir kez daha "azınlık" karşısında ayağa kalkıyordu. Eski katılıklar yine çözülüp akışkan ve hareketli hale geliyordu; katı olan her şey buharlaşıyordu. Burada tarih yapılıyordu.

Taksim Ayaklanması başlamadan önce *Marksist Dünya Tarihi*'nin Türkçeye çevrilmesine karar vermiştik. Sanırım zamanlaması manidar oldu. Bu kitabın, Türkiye'de giderek daha fazla sayıda insanın harekete geçmesine ufak da olsa bir katkısı olacağını umut ediyorum. Çünkü amacı budur. Amacım tarihin önceden belirlenmiş sonuçları olmayan, açık uçlu bir süreç olduğunu; yaptıklarımızla onu tekrar tekrar şekillendirdiğimizi; keza olumsal bir süreç olduğunu, öyle ki bir karabasan gibi üstümüze çöken neoliberal

düzenin büyük krizinin, bundan önceki kapitalist krizler gibi faşizmle ve savaşla sonlanmasının gerekmeyip aksine toplumsal dönüşümle sonuçlanabileceğini göstermekti.

Kısacası, tarihten çıkarılacak en önemli ders, yaptıklarımızın önemli olduğudur. Eğer önümüzdeki yıllarda ve on yıllarda aramızdan yeterli sayıda insan beraber hareket ederse, finans kapitalin iktidarına son vermek, yoksullukla şiddeti dünya üzerinden silmek, polis iktidarının yerine demokrasiyi geçirmek ve gezegenimizi çevresel bir felaketten kurtarmak için ihtiyacımız olan devrimi gerçekleştirebiliriz. Eğer istersek geleceğimizi şekillendirmek bizim elimizdedir.

Neil Faulkner
Ağustos 2013

GİRİŞ

TARİH NEDEN ÖNEMLİDİR?

Tarih bir silahtır. Geçmişi kavrama şeklimiz bugün nasıl hareket edeceğimizi etkiler. Bu nedenledir ki tarih aslında siyasi ve tartışmalı bir alandır.

Bugüne (bugünün krizlerine ve devrimlerine) dair tüm bilgimiz ister istemez tarihseldir. Onlarca yılın birikmiş bilgisine başvurmadan bir bilgisayar imal etmemiz nasıl mümkün değilse, geçmişe başvurmadan dünyamızı anlamamız da söz konusu olamaz. Bizi yönetenler bunu biliyorlar; kendi mülk ve iktidarlarını korumak menfaatlerinin bir gereği olduğundan, tarihi kendilerince arındırılmış bir bakışla sunmak için eğitimi ve kitle iletişim araçlarını denetimleri altında tutuyor olmalarından faydalanıyorlar. Sömürüyü, yönetici sınıfın uyguladığı şiddeti ve ezilenlerin mücadelelerini kasten önemsiz gösteriyorlar.

Yönetenlerin benimsedikleri tarih anlayışı, geçtiğimiz 30 yılda daha da egemen olmuştur. Günümüzün emperyalist savaşlarını destekleyen “yeni muhafazakârlar” [*neokonlar*], Roma ve Britanya gibi imparatorlukları, uygarlık modelleri olarak yüceltiyorlar. Ortaçağ Avrupası, milyoner bankerlerin taraftarı oldukları “yeni klasik” iktisadın örneği olarak yeniden yorumlanıyor. Büyük tarih anlatıları inşa

etme (yani bugünü *anlayabilip*, geleceği *değiştirmek* üzere harekete geçebilmemiz için geçmişi *açıklama*) girişimleri, tarihin hiçbir yapıya, kalıba veya anlama sahip olmadığını dile getiren, revaçtaki post modernist teorisyenlerce hor görülüyor. Bu fikirlerin etkisi, bizi düşünsel açıdan sakatlamak ve siyasi olarak hareketsiz kılmak oluyor. Hiçbir şey yapmayın mesajı veriliyor, çünkü savaş demokrasiyi teşvik eder, piyasanın alternatifi yoktur ve tarihi, insanların bilinçli eylemi şekillendiremez.

Bu kitapta farklı bir geleneği savunuyoruz. Devrimci düşünür ve eylemci Karl Marx'ın 1852'de yayınlanan siyasi bir kitapçıkta yazdığı gibi bu geleneği şöyle özetleyebiliriz: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi iradeleriyle ve kendi seçtikleri koşullar içinde değil". Başka bir deyişle, tarihin seyri önceden belirlenmiş değildir; olaylar, insanların yaptıklarına göre farklı bir yönde gelişebilir. Ne de tarihi yalnızca siyasetçilerle generaller şekillendirir; yani, örgütlenir ve birlikte hareket ederlerse sokaktaki insanlar da tarihi şekillendirebilirler.

Counterfire'ın internet sitesinde (www.counterfire.org) haftalık olarak yayınlanan makaleler bu kitaba kaynaklık etti. Ancak, kitap olarak yayınlanmadan önce bu makaleleri baştan aşağı elden geçirdik. Bu girişin yanı sıra görece uzun bir sonuç kısmı da ekledik. Her hafta yayınlanan kısa web bölümleri bir araya toplanarak, daha uzun kitap bölümlerinin alt kısımları haline getirildi ve her bölüm için kısa bir önsöz yazıldı. Okurların kullandığım kaynakları kontrol edip tamamlayıcı okumalar yapabilmeleri için kaynakça kısmı eklendi; yine

okurların anlatı içinde kaybolup gitmelerini önlemek üzere bir zaman tablosuna da yer verildi.

İnternette yayınlanan makalelerinin yeniden düzenlenip elden geçirilmesi, kitabı başından sonuna kadar okunabilir hale getirmiş olmalı ama illa bu şekilde okumanız gerekmiyor. Kitabı, önemli tarihî konular için ihtiyaç duyduğunuzda başvurabileceğiniz kısa bir analitik makaleler derlemesi olarak da kullanabilirsiniz pekâlâ. Hangisi tercih edilirse edilsin, kitap her şeyden önce eylemciler için, bugün harekete geçerken tarihi bir rehber olarak anlamak isteyenler için hazırlandı.

Değerli zamanlarını ayırarak kitabın tamamını ya da bazı kısımlarını okuma zahmetine katlanan, kıymetli yorumlarıyla beni birçok değişiklik yapmaya sevk eden çok sayıda kişiye teşekkür borçluyum: William Alderson, Dominic Alexander, David Castle, Lindsey German, Elaine Graham-Leigh, Jackie Mulhallen, John Rees, Alex Snowdon, Alastair Stephens, Fran Trafford ve Vernon Trafford. Elbette, dik başlılık edip tavsiyelerini reddettiğim zamanlar da oldu; o nedenle ortaya çıkan sonucun sorumluluğu tamamen bana ait.

Belirli yerleri ve dönemleri ihmal ettiğim eleştirisiyle, kitabın Avrupa merkezciliğin hatta İngiliz merkezciliğin etkisinden sıyrılamadığı eleştirisiyle sıklıkla karşılaştım. Bu eleştiri haklıdır. Bu eksikliği gidermek için elimden geleni yaptım ama ancak kısmen başarılı olduğumu söylemeliyim. Nedeni basit ve açık: İngiltere’de doğup büyümüş, çeşitli konularda aynı ölçüde uzman olmayan bir arkeolog ve tarihçiyim. Çok kapsamlı bir konuyu ele alan herkes gibi benim de aldığım eğitimin, deneyimlerimin ve okuduğum şeylerin yol açtığı kısıtlamalardan tam

anlamıyla kurtulmam asla mümkün olmayacak; bu nedenle, İngiliz ya da Avrupalı olmayan okurlarımın beni anlayışla karşılayarak hoşgörülerini esirgemeyeceklerini umuyorum.

Korkarım ki ele aldığım konuda bile birtakım hatalar yapmış, yanlış anlamalara neden olmuş –çeşitli alanlardan uzmanları beni acımasızca eleştirmeye davet etmiş– olabilirim. Bu da yine böylesine kapsamlı bir konuya bulaşan birisinin kaçınılmaz kaderidir. Kendimi savunmak için söyleyebileceğim tek bir şey var. Hataların düzeltilmesi ve yanlış anlamaların giderilmesi, ana argümanları geçersiz kılıyor mu? Eğer öyleyse, proje başarısız olur. Öyle değilse, yani Marksist yaklaşım, yanlış yorumlanmış ayrıntılara bakmaksızın insanlık tarihinin başlıca olaylarını ve gelişmelerini inandırıcı bir şekilde açıklayabiliyorsa, proje başarılı olur.

Ama bundan biraz daha fazlasını yapacağını umut ediyorum: İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaptığına, öyle ki her birimiz yaptıklarımızla geleceği belirlediğimize göre, bazılarımızı harekete geçmek gerektiğine ikna edecektir: “Şimdiye kadar filozoflar dünyayı yorumlamakla ilgilendiler; oysa aslolan onu değiştirmektir”.

Neil Faulkner
Aralık 2012

İki milyon yıl boyunca en ileri teknoloji:
Aşölyen el baltası

1

AVCILAR VE ÇİFTÇİLER

ykl. MÖ 2,5 milyon–3000

Hikâyemize, yaklaşık 2,5 milyon yıl öncesinden MÖ 3000'lere kadar neler olup bittiğini hızlıca gözden geçirerek başlayacağız. Bu dönemde biyolojik, kültürel ve toplumsal evrimin bir ürünü olarak dört köklü dönüşüm yaşandı. Birincisi, Doğu Afrika'da 2,5 milyon yıl önce bazı insansı maymunlar evrim geçirerek ilk insangilleri ([*hominid*] dik yürüyen ve dolayısıyla serbest kalan ellerini alet geliştirmekte kullanabilen hayvanlar) ortaya çıkardı. İkincisi, yaklaşık 200.000 yıl önce yine Afrika'da, belli bazı insangiller evrim sonucunda modern insanlara, yani beyni daha büyük ve alet yapma becerisi daha fazla olan, ortaklaşa [*kolektif*] emeğin, toplumsal örgütlenmenin ve farklı ortamlara kültürel uyum gösterme becerisinin geliştiği yaratıklara dönüştüler. Üçüncüsü, yaklaşık 10.000 yıl önce, iklim değişikliği ile yiyecek kıtlıklarının etkisiyle bazı topluluklar avcılık-toplayıcılıktan çiftçiliğe geçiş yaptılar. Dördüncüsü, kabaca 6.000 yıl önce, yeni toprak ıslahı ve yoğun [*entansif*] tarım teknikleri, uygun yerlerde yaşayan bazı toplulukların, çapalamaya dayalı

ekimden sabana dayalı tarıma geçerek aldıkları mahsulü önemli ölçüde artırmalarına olanak tanıdı.

Bunların görece ani olmaları gerçeğini vurgulamak üzere bu dönüşümlere devrim diyorum: Tarihte, damlaya damlaya biriken evrimci gelişmenin birdenbire bardağı taşırarak niteliksel değişikliğe yol açtığı anlar –dört ayak üzerinde yürürken iki ayağa geçme; sınırlı zekâsı olan bir insangilden olağanüstü beceriye sahip olan bir insangile; yiyecek elde etmek için toplayıcılığa ya da avcılığa dayanan bir yaşam tarzından yiyeceğin bizzat üretildiği bir yaşam tarzına; çapalamaya dayalı çiftçilikten sabana dayalı çiftçiliğe. Bu dönemin sonuna geldiğimizde, yani yaklaşık MÖ 3000 yılında çiftçilik, dini, savaşı ve uzmanlaşmış grupları desteklemeye yetecek tarımsal ürün fazlalarını sağlayabiliyordu insan toplumlarına. Artığın denetimini eline geçiren ilk sömürücü sınıflar, bu uzmanlar arasından ortaya çıkacaktı.

İnsangiller Devrimi

3,2 milyon yıl önce Etiyopya'nın Afar Çöküntüsü'nde yeni bir insansı maymun biçimi dolaşmaya başladı: *Australopitekus afarensis* ("Güneyli Afar insansı maymunu"). 1974'te antropologlar, bu "australopitekuslar"dan birinin 47 adet fosilleşmiş kemiğini buldular –iskeletin yaklaşık yüzde 40'ı. Narin ve zayıf vücut biçimi yüzünden kadın olduğunu düşünerek ona "Lucy" adını verdiler –aslında erkek de olabilirdi.

Boyu sadece 110 santim, ağırlığı 29 kg kadar olan Lucy, öldüğünde muhtemelen yaklaşık 20 yaşında idi. Lucy, kısa bacakları, uzun kolları ve küçük kafatasıyla daha çok günümüzün şempanzesine benziyordu. Ama önemli bir fark vardı: Ayakları üzerinde duruyordu.

Leğen kemiğiyle bacaklarının şekli ve az ileride bulunan bir türdeşinin diz eklemi, bunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ispatlıyordu.

Lucy, meyve, kabuklu yemiş, tohum, yumurta ve yenebilecek diğer şeyleri toplamak üzere gezinen küçük bir toplayıcı grubunun üyesiydi muhtemelen. İklim değişikliği yüzünden ormanlar azalıp yerini bozkırlara bıraktığında doğal seçilim [*seleksiyon*], uzun mesafeler katederek yiyecek arayabilen türün lehine işledi. Ama Lucy'nin bipedalizminin (iki ayak üzerinde yürümesinin) devrimci sonuçları oldu. El ve kolların serbest kalması, alet yapımını ve diğer emek biçimlerini kolaylaştırdı. Bu ise doğal seçilimin, büyük beyin kapasitesi lehine olmasını teşvik etti. Güçlü bir evrimci değişim dinamiği harekete geçmişti: El ile beyin, emek ile zihin gücü, beceri ve düşünce arasında (modern insanlarda doruğa ulaşan) müthiş bir etkileşim başlattı.

Lucy'nin alet yapıp yapmadığını bilmiyoruz. Lucy'den ve beraberindekilerden geriye kalanlar arasında bunu akla getirecek bir şey bulunamadı. Ama 2,5 milyon yıl önce Lucy'nin soyundan gelenler artık alet yapıyorlardı. Kabaca yontulmuş taşlardan yapılan kesici aletler, alet yapma davranışıyla tanımlanan yeni bir tür familyasının arkeolojik damgasını simgeliyordu: İnsangiller. Aletler, kavramsal düşünmeyi, ileriye yönelik planlamayı ve el becerisini gerektirir. Kaynakları daha etkin şekilde kullanmak amacıyla zihin gücünün ve becerinin kullanımını açığa çıkarır. Diğer hayvanlar, tipik olarak önlerine geleni olduğu gibi kabul ederler.

Kendilerinden önceki australopitekuslar gibi insangiller de Afrika'da gelişim gösterdiler ve yaklaşık 1,5 milyon yıl boyunca esasen bu bölgede kaldılar.

Her ne kadar Gürcistan'da, Karadeniz yakınında 1,8 milyon yıl geriye giden fosil kalıntıları bulunduysa da, bu Batı Asya'ya kısa süreli bir giriş gibi gözüküyor. İlk insan türü olan *Homo erectus*'un [*ayakları üzerinde durabilen insan*] Afrika'dan çıkarak Güney ve Doğu Asya'nın büyük bir kısmına yerleşmesi, 1 milyon yıl kadar önce oldu. Ardından, daha gelişmiş bir insangil olan Homo heidelbergensis [*Heidelberg insanı*], Batı Asya ile Avrupa geneline yerleşti. Ama bu insan grupları, sayıca az ve istikrarsızdı.

İnsangiller, 2,5 milyon yıl önce başlayan Buzul Devri'nde yaşadılar. Buzul Devri iklimi dinamikti; soğuk buzul devirleri ile görece ılıman buzul arası [*interglasiyel*] devirler arasında değişiklik gösteriyordu. Şu anda buzul arası bir dönemdeyiz ama bundan 20.000 yıl önce, Kuzey Avrupa ile Kuzey Amerika'nın büyük bölümü buzul devrini yaşıyordu: Kalınlığı 4 km'yi bulan buz tabakaları, 9 ay süren kışlar ve haftalar boyunca -20°C'nin altında seyreden sıcaklıklar. İlk insangiller, soğuğa alışkın olmadıklarından sıcak dönemlerde kuzeye göç ediyor ve buzullar aşağılara indiğinde yeniden güneye dönüyorlardı. Örneğin, Britanya'ya ilk kez 700.000 yıl önce geldiler ama sonra ayrıldılar ve en az sekiz kez geri döndüler. Eski Taş Devri'nde (yaklaşık olarak 700.000-10.000 yıl önce) muhtemelen Britanya'nın yalnızca %20'sinde yaşayanlar vardı.

Öyle gözüküyor ki *Homo heidelbergensis*, hayvan kaynaklarının bol, çeşitli olduğu deniz ve nehir kıyılarına yerleşmişti. Standart alet bir "Aşölyen" el baltası (esasen bir doğrayıcı) ya da bir "Clactonien" yassı taş parçası (bir kesici) idi. Çeşitli amaçlarla kullanılabilen bu aletler, gerektiğinde çok sayıda üretiliyordu. İngiltere Boxgrove'da yapılan kazılarda,

tarihi yaklaşık 500.000 yıl öncesine uzanan 300 adet el baltası ve yontulmuş taş parçası kalıntısı bulundu. Bu aletler, o zamanlar bozkırı andıran bir kıyı ovası üzerinde yaşayan at, geyik ve gergedanları öldürmekte kullanılmıştı.

Ancak, son buzullaşma sırasında topyekûn bir geri çekilme olmadı. Neandertal (*Homo neanderthalensis*), 200.000 yıl kadar önce Avrupa ile Batı Asya'da *Homo heidelbergensis*'ten evrimleşerek ortaya çıkan, soğuğa uyum sağlamış bir insangil türüydü. Neandertal'in uyumu, hem biyolojik evrimle hem de yeni teknolojiyle ilgili bir meseleydi. Geniş kafa, büyük burun, kalın kaşlar, alçak alın, kısa çene gelişimi ve kısa, tıknaz, güçlü yapılı bedeniyle Neandertal, ortalama sıcaklığın -10°C'ye kadar düştüğü kış aylarında hayatta kalacak yapıdaydı. Ama kültür daha önemliydi ve bu, beyin gücüyle bağlantılıydı.

İnsangillerin beyni giderek büyüyordu. Bu özelliğin seçilimi ciddi bir meseleydi. Beyin dokusu diğer dokulardan daha maliyetlidir: Beyin, vücut ağırlığımızın yalnızca %2'sini oluştururken, besinlerden sağlanan enerjinin %20'sinden fazlasını kullanır. Ayrıca oldukça risklidir. İnsanlar dik yürümeye uygundurlar; bunun, bir yandan dar bir leğen kemiğini ama öte yandan da geniş bir kafatasını gerektirmesi, doğum sırasında kadınların leğen kemiğine büyük bir yük getirir; sonuç, yavaş, acılı ve kimi zaman da tehlikeli bir doğum travması olur. Ama avantajları çok fazladır. Geniş beyin, modern insanların yaklaşık 150 kadar türdeşiyle karmaşık toplumsal ilişkiler geliştirip sürdürmesini mümkün kılar. İnsanlar yalnızca sosyal hayvanlar olmayıp, bu amaca uygun olarak bilhassa genişlemiş ve gelişmiş beyinleriyle aşırı derece sosyal hayvanlardır.

Sosyallik, muazzam evrimsel faydalar getirir. İnsangil avcı-toplayıcı grupları muhtemelen oldukça küçüktü –30-40 kişi. Ama benzer büyüklükte belki de yarım düzine kadar başka grupla bağları vardı; eşlerini, kaynaklarını, emeği, bilgiyi ve fikirleri paylaşıyorlardı. Sosyallik, işbirliği ve kültür birbiriyle yakından ilgilidir; bunların gelişmesi üst düzeyde zekâ, yani biyoloji terimleriyle söylersek beyin dokusu gerektirir.

Neandertaller şüphesiz zekiydiler. Klasik Neandertallerin "Mousterien" alet takımı, özel tasarlanmış çeşitli sivri uçlar, bıçaklar ve kazıyıcılardan oluşuyordu –Güneybatı Fransa'da elde edilen arkeolojik bulgularla ilgili bir çalışmaya göre 63 farklı çeşit. Zeki, ilişki ağlarını geliştirmiş ve iyi donanımlı Neandertaller, barınaklar inşa ederek, elbise yaparak ve donmuş ovalarda büyük ölçekli avcılık için kendi aralarında örgütlenerek, Buzul Devri'nin ağır koşullarına mükemmel uyum sağladılar. İngiltere'deki Lynford, 60.000 yıllık geçmişi olan bir avlanma yeridir. Burada arkeologlar, mamutların kemik ve dişleriyle birlikte aletler buldular.

Ama doğal organizmalar, kendi evrimsel mükemmellikleri konusunda tutucudurlar. Soğuğa mükemmel uyum gösteren Neandertaller, biyolojik bir çıkmaza girdiler. Bu arada, türlerin kaynaşma potası olan Afrika'da, eski *erectus* [*ayakları üzerinde dikilebilen*] kolundan yeni bir süper-insangil türü ortaya çıktı. Yaratıcılığı, ortaklaşa örgütlenmesi ve kültürel uyum gösterme yeteneği öylesine gelişmişti ki 85.000 yıl önce Afrika'dan göç ettiği zaman hızla dünyanın dört bir yanına yayılıp en ücra yerlere bile yerleşti. Bu yeni tür *Homo sapiens* (modern insanlar)

idi ve diğer tüm insangillere üstün gelerek onları yok olmaya sürükleyecekti.

2,5 milyon yıl kadar önce başlayan İnsangiller Devrimi, gelişimi artık biyolojik evrimle değil, zekâ, kültür, toplumsal örgütlenme ve planlı ortaklaşa emekle belirlenecek yeni bir türle sonuçlanmıştı.

Avcılık Devrimi

200.000 yıl önce Afrika'nın bir yerinde, günümüzde yerküre üzerindeki her insanın ortak atası olan bir kadın yaşadı. Tüm *Homo sapiens* türünün (modern insanların) ilkel atasıydı. Onu "Afrikalı Havva" diye tanıyoruz. Bu gerçeği, fosilleşmiş kemikten elde edilen delillere dayanarak diğer bilim insanlarının ulaştıkları sonuçları teyit eden ve güçlendiren DNA analizi ortaya çıkardı.

DNA, hücreler içinde bulunan ve organik yaşamın detaylı bir planını sunan kimyasal koddur. Çeşitli yaşam biçimlerinin birbirleriyle ne kadar yakından ilgili olduğunu görmek için benzerlikler ve farklılıklar incelenebilir. Mutasyonlar, oldukça düzenli hızlarda olur ve birikir. Bu, genetikçilerin türler içindeki ve arasındaki biyolojik çeşitliliği ölçmelerine izin verdiği gibi iki grubun birbirinden kopup karışmasının ne kadar zaman önce sonlandığını tahmin etmeye de yarar. Bu nedenle, DNA'mızdaki mutasyonlar, geçmişimizin, canlı doku içindeki "fosil" kanıtlarını meydana getirirler.

Afrikalı Havva'nın DNA tarihi, bilinen en eski *Homo sapiens* fosillerinin tarihiyle örtüşüyor. Etiyopya Omo'da bulunan iki kafatası ile iskelet parçasının tarihi GYÖ 195.000 uzanıyor –(*GYÖ*: günümüzden … yıl önce; insangillerin evrimini tartışırken yaygın kullanılan bir terim).

Yeni türün dış görünüşü farklıydı. İlk insanların uzun, alçak kafatasları, eğimli alınları, bombeli kaş çıkıntıları ve ağır çeneleri vardı. Biz modern insanların geniş, kubbe şeklinde kafataslarımız, çok daha yassı yüzlerimiz ve küçülmüş çenelerimiz vardır. Değişikliğin başlıca sebebi beyin büyüklüğünün artmasıydı: *Homo sapiens* oldukça zekiydi. Büyük beyin bilgiyi saklamayı, yaratıcı düşünceyi ve karmaşık şekillerde iletişim kurmayı mümkün hale getirir. Dil, tüm bunlarda kilit rol oynar. Dünya, konuşma yoluyla tasnif ve tahlil edilir, tartışılır. Afrikalı Havva çok konuşan biriydi. Bu nedenledir ki, evrimci terimlerle söyleyecek olursak, uyum gösterebiliyordu ve dinamikti.

Homo sapiens'in eşsiz bir niteliği vardı: Diğer insangiller dâhil diğer tüm hayvanlardan farklı olarak biyoloji onu sınırlı bir çevreye mahkûm edemiyordu. Üzerine düşünerek, hakkında konuşarak, birlikte çalışarak *Homo sapiens*, neredeyse her yerde yaşamaya uyum gösterebiliyordu. Dolayısıyla kültürel evrim, biyolojik evrimin önüne geçmişti; değişimin hızı da artmıştı. El baltası kullanan *Homo erectus*, 1,5 milyon yıl boyunca Afrika'da kalmıştı. Afrikalı Havva'nın torunları, bu süreyle karşılaştırıldığında bir göz kırpma süresi geçmeden göç etmeye başlamıştı. En azından bir kısmı için bu geçerliydi. Genetik kanıtlar, Asya, Avrupa, Avustralya, Kuzey-Güney Amerika'nın tamamında, Afrika'yı yaklaşık 3.000 kuşak önce (GYÖ 85.000) terk etmiş tek bir avcı-toplayıcı grubunun torunlarının yaşadığına işaret ediyor. Güney Asya ile Avustralya'ya GYÖ 50.000, Kuzey Asya ile Avrupa'ya GYÖ 40.000 ve iki Amerika kıtasına GYÖ 15.000 önce yerleşildi.

İnsanlar neden hareket ediyordu? Avcı-toplayıcıların, kaynakların tükenmesine, nüfus baskısına ve iklim değişikliğine tepki olarak yiyecek peşine düştükleri neredeyse kesindir. Uzun süre yürüyüp koşacak şekilde tasarlanmış olmaları sayesinde uzun mesafeler katedebiliyorlardı. El becerileri onları mükemmel alet üreticileri yapıyordu. Büyük beyinleri sayesinde soyut düşünebiliyor, ayrıntılı plan yapabiliyor, dil becerilerini kullanabiliyor ve toplumsal örgütlenme geliştirebiliyorlardı.

Küçük, birbirine sıkı sıkıya bağlı, işbirliği yapan gruplar oluşturdular. Bu gruplar arasındaki bağlar gevşekti ama akrabalık, değiş-tokuş ve karşılıklı desteğe dayalı geniş ağlara sahiptiler. Onlar, arkeologların kullandığı anlamıyla "kültürlü" idiler: Yiyecek bulma, birlikte yaşama, görevleri paylaşma, alet yapma, süslenme, ölülerini gömme şekline ve daha pek çok şeye grup içinde karar veriliyor, önceden belirlenmiş kurallar takip ediliyordu.

Bu bir şeyi daha ima eder: Bilinçli, ortaklaşa seçimler yapıyorlardı. Meseleleri enine boyuna konuşur, ondan sonra bir karara varırsınız. Hiç bitmeyen yiyecek arayışının zorlukları sıklıkla alternatifleri ortaya çıkarıyordu: Bazı gruplar daha muhafazakâr bir seçim yaparak oldukları yerde kalır, yaşamlarını eskisi gibi sürdürür ve işlerin yolunda gideceğini umut ederler. Daha girişken olan bazılarıysa belki yeni bir bölgeye göçecek, yeni avlanma teknikleri geliştirecek ya da bilgi, kaynak ve emeklerini bir araya getirmek üzere diğer gruplarla bağlantı kuracaklardır.

Bu nedenle, *Homo sapiens*'in baskın bir karakteristiği, farklı ve değişken ortamların gereklerini yerine getirme konusundaki rakipsiz

becerisiydi. İlk başlarda, kaynak bakımından zengin deniz kıyıları ve nehir sistemleri boyunca göç edeceklerdi. Ama öyle gözüküyor ki çok geçmeden art bölgelere [*hinterland*] de yayıldılar. Gittikleri her yere uyum sağladılar ve yerleştiler. Kuzey Kutbu bölgesinde Ren geyiği, donmuş ovalarda mamut, çayırlıklarda yaban geyiği ve at, tropik bölgelerde domuz, maymun ve kertenkele avladılar.

Alet çantaları, karşılaştıkları zorluklara göre değişiklik gösteriyordu. Basit el baltaları ile taş parçaları yerine çeşit çeşit "kesiciler" ürettiler –boyu eninden daha uzun olan ve özel olarak hazırlanmış prizmatik damarlardan vurarak yontulmuş keskin ağızlı taş aletler. Yine, elbise ve barınaklarını da koşulların gerektirdiği gibi yaptılar. Isınmak, yemek pişirmek ve korunmak amacıyla ateşi kullandılar. Avladıkları hayvanların sanatsal resim ve heykelciklerini yaptılar. Her şeyden öte, deneme ve icat yapıyorlardı. Başarılar paylaşılıyor ve kopya ediliyordu. Kültür durağan olmayıp, aksine değişken ve birikimli bir nitelik arz ediyordu. *Homo sapiens*, çevreyle ilgili zorluklara yeni yapma yöntemleriyle karşılık veriyor ve öğrenilen dersler, giderek büyüyen bilgi ve yapabilme-bilgisi [*know-how*] havuzunun parçası haline geliyordu. Çevre koşulları değiştiğinde biyolojik evrim geçiren ya da ölüp giden modern insanların aksine daha iyi barınaklar, daha sıcak tutan elbiseler ve daha keskin aletler geliştirerek çözümler buluyordu. Doğa ile kültür etkileşime giriyor; bu etkileşim sayesinde insanlar, geçimlerini sağlama konusunda giderek kendilerini geliştiriyorlardı.

Bazı yerlerde, *Homo sapiens* ile ilk insanlar bir süreliğine bir arada yaşadılar. GYÖ 40.000-30.000, Avrupa'da hem modern insanlar hem de

Neandertaller bulunuyordu. Türler arasında bir ölçüde karışma –dolayısıyla toplumsal etkileşim– olduğuna dair deliller var ama resmin geneline bakıldığında, türlerden birinin yavaş yavaş diğerinin yerini aldığını görüyoruz. Neandertallerin soyu nihayetinde tükendi; iklim değişir, *Homo sapiens* nüfusu artar ve bütün insangillerin yaşamlarının bağlı olduğu büyük av hayvanları aşırı avlanırken, ne bu koşullara uyum sağlayabildiler ne de diğer türle rekabet edebildiler.

Taş alet teknolojisi, bu türün yerinden edilmesini gölgede bıraktı. Neandertal fosilleri, Mousterien taş parçalarıyla bağlantılıdır. Kro-Magnon fosiller (Avrupa arkeolojisinde *Homo sapiens* kalıntıları), çeşitli ve gelişmiş Orinyasyen kesicilerle bağlantılıdır. Bu terimler, arkeolojik kayıtlarda kabul edilmiş iki alet yapma geleneğini yansıtırlar. Ama hepsi bu kadar da değil. Farklı ve dinamik olan bu yeni kültür, zamanla mızrak atıcılar, zıpkın ve ok üretti. Köpekler evcilleştirilerek avda kullanıldı. Neandertaller besin zincirinin en tepesindeydiler, ama yeni gelenler onları kazanmaları mümkün olmayan bir "kültürel silahlanma yarışı"na zorladı.

İngiltere Cheddar Boğazı'nda bulunan Gough Mağarası, klasik bir *Homo sapiens* mekânıdır. Burada insan kalıntıları, hayvan kemikleri, binlerce taş alet, kemik ve boynuzdan yapılmış el yapımı nesneler bulundu. Yaklaşık GYÖ 14.000'e ait olan bu bulgular, at avcısı bir topluluğa aitti. Barınak olarak kullanılan mağara, yaban atı ve geyik sürülerinin düzenli olarak geçtikleri boğaza bakan, elverişli bir gözetleme noktasıydı. Buradaki *Homo sapiens* topluluğu oldukça özel bir ekolojik yaşam alanına uyum sağlamıştı: Son büyük buzullaşmanın ikinci yarısı boyunca vahşi

hayvanların göç yolları üzerinde yer alan doğal bir geçit. Alet yapımının başladığı 2,5 milyon önce ile GYÖ 10.000 arasındaki dönem Eski Taş Devri ya da Paleolitik Dönem olarak bilinir. Bu devrin son evresi olan Üst Paleolitik Dönem, *Homo sapiens*'in dönemidir ve önceki evrelerden devrimci bir kopuşu temsil eder. Üst Paleolitik Devrim hem biyolojik hem de kültüreldi. Yeni bir süper-insangiller türü Afrika'dan çıkmış ve dünyanın dört bir yanına yayılmıştı. Bu ilk küreselleşme sırasında tür, çok sayıda ayrı "kültür" – alet repertuvarları, çalışma yöntemleri, toplumsal âdetler ve ritüeller– yaratarak farklı çevrelere ve fırsatlara uyum gösterdi.

Ama GYÖ 10.000'e gelindiğinde bir sorun ortaya çıktı. İnsangillerin çok başarılı olması, büyük av hayvanlarının soyunu tüketiyordu: Mamutlar, dev geyikler ve yaban atları, soyları tükeninceye kadar avlandılar. Aynı zamanda yeryüzü ısınıyor ve açık ovalar ortadan kaybolarak yerlerini yeniden canlanan ormanlara bırakıyordu. Üst Paleolitik Dönem dünyası çıkmaza girmişti. Mevcut geçimini sağlama biçimi, artık hayatta kalmayı güvence altına alamıyordu. *Homo sapiens*, çetin bir evrimsel uygunluk sınavıyla karşı karşıya idi.

Tarım Devrimi

20.000 yıl kadar önce son buzullaşmanın buzları erimeye başladı. MÖ 8000 tarihlerinde dünyanın sıcaklığı, bugünküne yakın düzeylerde istikrar kazandı. MÖ 5000 civarına geldiğimizde dünya bugünkü halini almıştı. Örneğin Avrupa, yükselen deniz seviyesinin kara köprülerini yarıp geçerek Baltık Denizi, Kuzey Denizi ve Karadeniz'i suyla doldurmasıyla şekillenmiş oldu. Sonuç, dünyadaki

insanlar için yavaşça gelişen bir ekolojik kriz oldu. Kuzey'de açık tundraların yerlerini sık ormanlara bırakması, avcıların hedefi olan av hayvanı miktarını yaklaşık %75 azalttı. Orta ve Batı Asya'da kriz çok daha ağırdı: İklim değişikliği geniş alanları çöle dönüştürürken, canlı yaşamı giderek nemli yüksek bölgelere, nehir boylarına ve vahalara sıkıştı.

Bu ilk kez olmuyordu. 2,5 milyon yıl süren Buzul Devri'nde buzullar birçok kez ilerleyip geri çekilmişti. Bu sefer farklı olan, ısınan dünya belasıyla yüz yüze gelen insangillerin kimliğiydi. *Homo sapiens*, hem düşünsel hem de kültürel bakımdan ekolojik krizle başa çıkma konusunda atalarından çok daha iyi donanıma sahipti.

Kuzeyin ormanlık yerlerinde insanların çoğu, yiyeceğin bol ve çeşitli olduğu nehirlere, göllere, deltalara, nehir ağızlarına ve deniz kıyılarına yerleşmişti. MÖ 7500 gibi Yorkshire'daki Star Carr, her yıl bahar sonu ile yaz boyunca kullanılan mevsimlik bir kamp alanıydı. Burayı kullanan Mezolitik Dönem (Orta Taş Devri) insanları, sığır, Kanada geyiği, alageyik, karaca ve yaban domuzu (keza ağaç sansarı, kızıl tilki ve kunduz gibi daha küçük hayvanları) avlıyorlardı. Sinsice yaklaşma ve pusu kurup avın iyice yakına gelmesini bekleme, tercih ettikleri yöntemdi. Kazıyıcılar, deliciler ve diğer taş edevatın yanı sıra boynuzdan yapılmış dikenli mızrak başları da alet takımları arasında bulunuyordu.

Star Carr insanları, oldukça rahat bir yaşam sürüyorlardı. İncelikli avlama-toplama teknikleri, sulak ve ağaçlık arazinin yeni besin kaynaklarından faydalanmalarını mümkün kılıyordu. Ama Asya'nın

kurak bölgelerinde daha radikal bir şey gerekiyordu: Yeni yiyecek toplama biçimleri değil, yiyecek *üretimi*.

Avcılar, uzun süredir kurbanlarıyla ortak yaşam [*simbiyotik*] ilişkisi içindeydiler. Avları için ağaçsız alanlar yarattılar, onların hareketlerini yönlendirip besin sağladılar, yırtıcıları uzaklaştırıp gençleri öldürmekten sakındılar. Yakınlarında bol miktarda av hayvanı bulundurmak onların çıkarına idi. Avcılıktan hayvancılığa (evcilleştirilmiş hayvanların otlaklarda yetiştirilmesine) geçiş kademeli ve sorunsuz olabilirdi.

Bitkilerin, tohumlardan çıkıp büyüdükleri gözlemleyerek anlaşılabilir. Dolayısıyla, bitkileri hasat etmek için insanların tohum ekmek zorunda oldukları öyle devasa bir adım değildi. Ama bir seçime işaret ediyordu –ki bunun illa da hoş bir seçim olduğu söylenemez. Çiftçilik sıkı çalışmayı gerektiriyordu: Uzun süren, sürekli tekrarlanan, insanın belini büken zorlu bir çalışma demekti –araziyi temizleme, toprağı belleyip çapalama, tohumları serpme, zararlı otları temizleme, haşaratın öldürülmesi, tarlaların sulanması ya da fazla suyun boşaltılması, ekinin biçilmesi; üstelik bunları, bitmek bilmeyen kuraklık, sel baskını ve mahsulün mahvolması tehlikesine rağmen yapmak. Aynısını her yıl bıkıp usanmaksızın tekrar tekrar yapmak. Çiftçiliğin pek de ideal bir seçenek olduğu söylenemez. Avlanma ve balık tutma, toplama ve leş yiyicilik çok daha kolaydır.

Bu nedenle tarım devrimi, insanların kendi tarihlerini yapmalarının bir örneğidir, ama kendi seçtikleri koşullarda değil. Doğal besin kaynaklarının tükendiği, giderek kuraklaşan bir arazide başka çareleri olmadığından toprağı işlemek ve hayvan yetiştirmek gibi ağır bir işi yapmaya mecbur oldular. Örneğin, modern Ürdün'de Petra yakınındaki El-

Beidha, MÖ 6500'lerde Erken Neolitik Dönem (Yeni Taş Devri) çiftçi topluluğuna ev sahipliği yapmıştı. Taş, kereste ve çamurdan yapılmış "koridorlu" evlerde birlikte yaşıyor; un elde etmek için eyer şekilli el değirmenlerinde (bu şekildeki öğütme taşlarında) buğdayı dövüyor; aralarında ok başlarının, bıçakların, kazıyıcıların da bulunduğu çakmak taşı parçalarından yapılmış çok sayıda ve çeşitli aletler üretiyorlardı.

Coğrafya ve iklim, insanın maharetiyle etkileşime girerek farklı yerlerde farklı ekonomiler ortaya çıkardı. Batı ve Orta Asya'da çiftçiliğin gelişmesi, kısmen buraların daha kurak olması ve besin kaynakları üzerindeki baskının daha fazla olması, kısmen de ehlîleştirilmeye uygun temel türlerin yabani çeşitlerinin mevcut olması yüzündendi –arpa, emmer buğdayı, sığır, koyun ve domuzlar. Ama iklim değişikliği küresel bir olguydu ve çiftçilik, birbirinden oldukça uzak yerlerde farklı zamanlarda bağımsız olarak keşfedildi. Örneğin, Dağlık Papua Yeni Gine'de Neolitik ekonomi, şeker kamışı, muz, kabuklu yemişler, kulkas, otlar ve yeşil sebzeler temelinde MÖ 7000 gibi gelişti. Avrupa'nın ilk çiftçileri, MÖ 7500-6500 arasında Ege Denizi'ni aşarak doğu Yunanistan'a gelen Asyalı öncülerdi. Yanlarında "Neolitik paket" getirmişlerdi –tarım ürünleri ve evcilleştirilmiş hayvanlar; kalıcı yerleşim yerleri ve kare evler; iplik eğirme ve dokuma; çapa, orak ve keskin baltalar; çanak-çömlek ve öğütücü taşlar; bereket tanrıçalarını temsil eden, seramik "Venüs" ya da "şişman kadın" heykelcikleri. Tüm bunlar, belirgin biçimde "Asyalı" DNA'sı taşıyan insanların mezarlarının yanı başında birdenbire ortaya çıktı.

Çiftçiliğin yayılması binlerce yıl sürdü ve şimdi bile genelleşmiş değildir. Yaklaşık MÖ 7500'den beridir

avcılık-toplayıcılık, hayvancılık ve toprağı işleme bir arada var olmuştur. Birçok Erken Neolitik Dönem topluluğu, bunların her üçünü de içeren karma bir ekonomiye sahipti. Diğerleri, çiftçiliğe bütünüyle karşı çıktılar. Çiftçiliğin Balkanlar'dan, Macar Ovası'nı aşıp Kuzey ve Batı Avrupa'ya yayılması yaklaşık MÖ 5500'den sonra oldu. Orada bir kez daha bekledi. Mezolitik dönemde Baltık Denizi, Kuzey Denizi kıyılarında, Atlantik'in sahil kesimlerinde ve Britanya Adaları'nda yaşayan avcılar binlerce yıl süresince değişimin dışında kaldılar. Sonra, MÖ 4300-3800 arasında onlar da Neolitik döneme geçtiler. Avustralya Aborjinleri ve Kalahari Buşmenleri gibi bazı topluluklar, avcı-toplayıcı ekonomiyi yakın zamana kadar sürdürdüler.

Çiftçilik her zaman gönülsüzce yaklaşılan bir seçenekti ama bir kez başladıktan sonra geri dönüşü yoktu. Çiftçilikle arazi çok daha yoğun kullanıldığından, avcılık-toplayıcılığa göre çok daha büyük bir nüfusu destekleyebiliyordu. Bu, çiftçilerin çalışmayı bırakması durumunda ait oldukları toplumun açlıktan öleceği anlamına geliyordu, çünkü artık yaban hayatta varlığını sürdüremeyecek kadar çok sayıda insan vardı. İnsanlık, kendi başarısı yüzünden zorlu çalışma koşullarına esir olmuştu. Yaklaşık olarak MÖ 5000'e gelindiğinde, (arkeologların *Linearbandkeramik* kültürü dedikleri) Neolitik dönem çiftçileri, Avrupa'nın büyük bir kısmına yerleşti. Uzunluğu 30-40, genişliği 5 metreyi bulan, ağaçtan yapılmış iki ya da üç düzine uzun evden müteşekkil köylerde yaşıyorlardı. Bu evleri inşa etmek, ortaklaşa çabayı gerektiriyordu. Evlerden her biri, bir geniş aile grubuna barınak sağlıyordu. Ne evlerde ne de mezarlarda, toplumsal eşitsizliğin

izlerine rastlanır; herkesin yeteneği ölçüsünde eşit temelde katkıda bulunup tükettiği varsayılabilir. Yani Erken Neolitik dönem toplumunda ne sınıfsal bölünmeler ne de çekirdek aileler vardı. Bunların "doğal" olması söz konusu değildir. Avcı-toplayıcılar gibi ilk çiftçiler de, Karl Marx ile Friedrich Engels'in dedikleri üzere "ilkel komünistler" idiler.

Ama bu bir kıtlık komünizmiydi. Erken dönem tarımı savurgan idi: Toprak temizleniyor, ekilip biçiliyor, verimsiz hale geldikten sonra terk ediliyordu. Toprağı "yaşam dolu" tutacak nadasa bırakma ve gübreleme henüz yaygın bir uygulama değildi. Nüfus artıkça, ulaşılabilir ve işlenebilir toprak da tükenmeye başladı. Erken Neolitik dönem ekonomisinin bu çelişkileri çok geçmeden savaşları doğurdu.

Savaşın ve Dinin Kökenleri

Yarısı çocuk, 34 kişinin cesetleri 3 metre genişliğinde bir çukura atılmıştı. Yetişkinlerden ikisi okla kafasından vurulmuştu. Aralarında çocukların da olduğu yirmisi sopayla dövülerek öldürülmüştü. Arkeologlar, buranın bir katliam yeri olduğundan eminler. Güneybatı Almanya'daki Talheim ölüm çukuru, MÖ 5000'lerin Erken Neolitik dönem dünyasıyla ilgili ürkütücü bir gerçeği açığa çıkarıyordu: İnsanlar savaşmaya başlamıştı.

Başlangıçta savaş yoktu. Eski Taş Devri boyunca, 2,5 milyon yıl süresince küçük insangil grupları, avcılık-toplayıcılık ve leş yiyiciliği yaparak, yiyecek peşinde yeryüzünü dolaştılar. Birbirleriyle nadiren karşılaşıyorlardı; herhangi bir çatışma olması daha da nadirdi. Ama daha sonra, insan sayısı artıkça, ara sıra kaynaklar için anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Mağara

resimleri, avcıların okla yalnızca hayvanları değil, kimi zaman birbirlerini de vurduklarını gösteriyor. Ama bu, bildiğimiz anlamda savaş değildi. Savaş, karşıt gruplar arasında yaşanan geniş çaplı, uzun süreli ve örgütlü şiddet demektir. MÖ 7500 civarında başlayan Tarım Devrimi'nden önce savaşa dair bir delil bulunmuyor.

Çiftçilik, avcılığa nazaran yiyecek elde etmenin çok daha etkin bir yolu olduğundan, Yeni Taş Devri'nde nüfus önemli ölçüde arttı. Paleolitik dönem fosilleri yüzlerle ifade edilirken, Neolitik dönem iskeletlerinin sayısı on binleri bulur. Ama sorun tam da burada yatıyordu. Teknik basit, üretkenlik düşük, üretim fazlası sınırlıydı. İnsanlar, mahsulün çürümesi, hayvan hastalıkları ve olumsuz hava koşulları gibi doğal felaketlerin etkisine açık bir halde, açlığın eşiğinde yaşıyorlardı. Kıtlık, açlık ve ölüm belaları, Erken Neolitik dönem çiftçi topluluklarının yakasını bırakmıyordu.

Sorun, Erken Neolitik dönem ekonomisinin başarısından kaynaklanıyordu, çünkü nüfus durmaksızın büyürken toprak sınırsız değildi. Toprağın azalan besleyici kaynakları yenilenmedikçe, bakir doğadan yeni tarlaların koparılıp alınması gerekiyordu. Nüfus büyüdükçe mevcut köyler herkesi besleyemiyor ve öncü gruplar, yeni yerleşim yerleri bulmak için ayrılıyorlardı. İlk yerleşim yerleri yakınındaki son bakir doğa parçaları da kullanılınca, savurgan Erken Neolitik dönem ekonomisi sınırlarına erişmiş oldu. Toprak açlığı ve yiyecek kıtlığı, komşu grupları çatışmaya sürükleyebilirdi.

İlk çiftçiler, zor zamanlarda savunacak ortak [*komünal*] mülkiyete sahiptiler –tarlalar, hayvanlar, ambarlar, kalıcı evler. Bu yoksulluk-mülkiyet, kıtlık-

fazlalık bileşimi, ilk savaşların asıl nedeniydi. Açlık çekenler, komşularının buğdayını ve koyununu gasbederek karınlarını doyurabilirlerdi. Talheim ölüm çukuru, böyle bir ilkel mücadeleye tanıklık etmiş gibi gözüküyor.

Ama eğer savaş yapmak istiyorsanız, savaşçılara, müttefiklere ve savunma amaçlı çalışmalara ihtiyacınız olur. Bunlardan daha fazlasına sahip olan gruplar, diğerlerini yenecektir. Artıklarını savaş sanatına yatıranlar, diğerlerine egemen olacaktır. Arkeologlar, örneğin Britanya'da Neolitik Devrim'in başlamasından sadece birkaç yüz yıl sonra, MÖ 3500 civarını Britanya'daki ilk savaşların tarihi olarak görüyorlar. Tepebaşlarında, büyük geçitli kamplar kuruldu. Wiltshire'da bulunan, eşmerkezli üç tümsek ve hendek halkasıyla çevrelenmiş Windmill Tepesi, 15 adet futbol sahası büyüklüğündedir. Muhtemelen siyasi toplantılar, dinî ayinler ve savunma amacıyla kullanılıyordu. Burası yeni bir düzeni, farklı köylerden insanları tek bir kabile yönetimi altında birleştiren bir düzeni simgeliyordu. Aynı zamanda insanlar, anıtsal taş levhalar ile toprak yığınlarından oluşan ortak mezarlara gömülüyordu. Wiltshire'daki West Kennet uzun höyüğünün uzunluğu 100, genişliği 20 metredir. İnşa ediliş tarzıyla insanı etkileyen bu yer, bölgesel hâkimiyetin bir ifadesiydi. Bu ihtiyacın hissedilmesi, denetimin rakipsiz olmadığını gösterir.

Windmill Tepesi gibi geçitli kamplar ibadet yerleriydi; West Kennet gibi uzun höyükler anıtmezar olarak kullanılıyordu. Erken Neolitik dönemin daha büyük yönetim birimlerini birbirine bağlayan şey, ortak inanç ve ritüeldi. Büyü ve din yeni işlevler üstlenerek, bölgenin ve kıt kaynakların denetimi konusunda diğer gruplarla daha iyi rekabet

edebilecek, daha güçlü toplumsal gruplar yaratmanın mekanizmaları haline geliyordu.

Büyü (istediğinizi şaklabanlıkla elde etme girişimi) ile dinin (aynı şeyi daha büyük güçlere yalvararak yapma girişimi) uzun bir tarihi vardır. Üst Paleolitik Dönem avcıları, yaşadıkları mağaraların karanlık derinliklerinde duvarlara av hayvanlarının resimlerini çiziyorlardı. Tarih öncesi aklına göre bir simge, resmedilmiş bir imge öyle gözüküyor ki gerçekliği, geleceğe ait bir avı çağırıyordu. Yalnızca sanatta değil, dans, müzik ve kişisel süs eşyaları aracılığıyla da büyü yapılıyordu. Koreografik bir hareket, ritmik bir gürültü ve bir kostüm, ortak arzu ve umutları içinde taşıyordu. Ayin sonunda fiziksel heyecanla dolan avcılar, tazelenmiş bir özgüvenle kaldıkları yerden yiyecek aramaya devam ediyorlardı.

İnsan grubu (uyumu, doğurganlığı ve hayatta kalması) da bir kült meselesiydi. Totemcilik, büyü ile dinin ilkel bir alaşımıdır: İnsan grubunu bir hayvanla özdeşleştirerek, grubun esenliğini güvenceye almak için o hayvanı kutsal sayar. Atalara tapınma da aynı ölçüde eskidir: Ölü akrabaları, yaşayan nesilleri korurcasına onların üzerinde dolanan müşfik ruhlar olarak görür. Ama dört başı mamur din, ilahlara tapınmayı içerir –güneş, ay, toprak ana. Yabancılaşma –doğa üzerinde denetimin olmaması– böylece en gösterişli ifadesini bulur. İnsanlar, işe yarayacağını düşündükleri şeylere yalvararak (dualar) ve rüşvet vererek (kurban ve adaklar), denetleyemedikleri güçlerden kendilerini korumaya çalışırlar.

İlk din biçimleri (totemcilik, atalara tapınma, güneş, ay ve yeryüzü kültleri), daha sonraki kültlerde “fosilleşmiş” olarak yaşadı. Bugün bildiklerimizin çoğu bunlardan türemiştir. Eski Atina’da dişi ayı kılığında

dans eden genç kızlar, Yunanlıların vahşi doğa tanrıçası Artemis'e tapınırlardı. İtalya'da kırsal kesimde yaşayanların tanrısı Lupercus'a, bir mağarada oruç tuttuktan sonra keçi postu giyip şehrin etrafında yarışa tutuşan Eski Roma'nın genç soyluları tapıyordu.

Din, kabile yönetimleriyle ayrılmaz şekilde iç içe geçtiği Erken Neolitik dönem köylerinde yeni bir anlam kazandı. Toprak rekabeti ve bu uğurda yapılan savaşlar, küçük grupları daha büyük birimler içinde güvenliklerini sağlama almaya itti. Ortak totemlere, atalara ve ilahlara tapınmak, yeni toplumsal kimlikler yarattı. Paylaşılan inançlar ve ritüeller, dayanışmayı güçlendirdi. Ama sonuç, rakip gruplar arasında kanlı çatışmalar olabiliyordu. Gloucestershire'da bulunan Crickley Hill'deki Erken Neolitik dönem geçitli kampı saldırıya uğramış ve yakılmıştı. Kampın etrafında 400'den fazla çakmak taşından ok ucu bulunmuştu. Erken Neolitik dönem uzun höyüklerinde bulunan ölülerin çoğu, ok, sopa, kazma, balta ya da taşla öldürülmüştü.

Organik kalıntılardaki karbon-14'ün bozunmasına dayanan radyokarbon saptamalar ile Bayesci istatistik bileşimi, bu olayların ne zaman yaşandığıyla ilgili yeni deliller ortaya çıkarmıştır. Geçitli kamplarla uzun höyüklerin inşası ve kitlesel kıyımların baş göstermesi hemen hemen eş zamanlıdır. Yaklaşık olarak MÖ 3700-3400 arasında (bölgesel hâkimiyete, kabile gruplarına, büyük ölçekli ayinsel törenlere ve savaş haline dayanan) yeni bir düzen Britanya'da kuruldu. Bu düzen, savaş ağaları ile yüce rahiplerden meydana gelen yeni bir toplum katmanını güçlendirdi. Zaman içerisinde bunlardan yönetici sınıf ortaya çıkacaktı.

Uzmanların Ortaya Çıkışı

Çözümsüz çelişkilerle boğuşup duran Erken Neolitik dönem ekonomisi yenilgiye mahkûmdu. Teknik ilkeldi ve israfa yol açıyordu. Toplum, doğal afetleri ve zorlu zamanları atlatmasını sağlayacak yedek kaynaklardan yoksundu. Eski araziler tükenip nüfus büyüdükçe bakir topraklar giderek azalmıştı.

Savaş, bu çelişkilerin bir ifadesiydi. Bazı gruplara, başkalarının mallarına el koyarak yoksulluktan kurtulmanın yolunu açıyordu. Ama bu çözüm değildi, çünkü üretkenliği artıracak hiçbir şey yapmıyordu; tek yaptığı şey, toprak, hayvan ve tahıl depolarından oluşan mevcut refah kaynaklarını yeniden bölüştürmekti.

Homo sapiens'in tanımlayıcı karakteristiği yaratıcılıktır. Modern insanlar, yeni alet ve teknikler geliştirerek, karşılaştıkları zorluklara göğüs germeye çalışırlar. Onlar, şartlara uyum sağlamışlardır. Kültürel yenilik sayesinde gelişip serpilirler. Tarım, taşımacılık ve alet yapımı alanlarındaki devrim niteliğinde gelişmeler, Erken Neolitik dönemin ekonomik açmazını ortadan kaldırdı.

Çapaya dayalı "bahçeciliğin" (küçük bostanların işlenmesi) yerini sabana dayalı "tarım" (arazilerin sürülmesi) aldı. Öküzün çektiği saban, çiftçilerin daha büyük arazilerde çalışmasına, toprağı yarıp besleyici kaynaklarını ortaya çıkarmasına izin verir. Çekme gücünden faydalanılan hayvanlar, toprağı gübrelemek için gereken gübreyi de üretirler. Sulama sistemleriyle kurak topraklara su taşındı. Çiftçi topluluklarının bentler, kanallar ve savaklar ağı kazıp yapmak, onarmak ve işletmek üzere aralarında örgütlenmeleri, düzensiz yağış riskini azaltarak verimli toprağın sürekli işlenmesini sağladı. Öte

yandan drenaj [*akaçlama*] düzenekleriyle bataklıklar araziye dönüştürüldü ve daha önce hiç ekim yapılmamış yerlerdeki besince zengin topraklar tarıma açıldı. Yine, hem kanalları kazmak hem de temiz tutmak için toplumsal emek gerekiyordu.

Gerek tekerleğin icadı, gerekse yük hayvanlarının (öküz, eşek, at ve deve) üretilip yetiştirilmesi, kara taşımacılığını dönüştürdü. Artık yükler, insanın taşıyabileceği ya da kızakla sürükleyebileceği miktarla sınırlı değildi. Yelken sayesinde su taşımacılığı da dönüşüm geçirdi. Bu alanda rüzgâr gücü, kürekçilerin kas gücünün yerine geçti (ya da onu destekledi).

Taştan, kemikten ve ağaçtan yapılan aletlerin kullanımı sınırlıydı. Ancak ufak ufak yontularak şekil verilebiliyordu bunlara. Kırıldılar mı atılmaları gerekiyordu. Bunlarla karşılaştırıldığında büyülü gözüken madenleri eritmek, karıştırmak ve saymakla bitmeyecek biçimde kalıba dökmek mümkündü. Soğuyunca katılaşıyor, sert ve dayanıklı hale geliyorlardı. Üstelik israf da söz konusu değildi: Hurda madenler hiç durmadan yeniden dönüştürülebiliyordu.

İlk işlenen maden olan bakır, bir süre sonra daha sert alaşımlar elde etmek için diğer madenlerle karıştırıldı. MÖ 3000'e geldiğimizde, kalayla karıştırılarak tunç [*bronz*] elde edildi. Takip eden iki bin yıllık dönemde, silah, süs eşyaları ve itibar kazandıran maddelerin yapımında tercih edilen malzeme tunç olacaktı.

Maden işleme teknolojisi yepyeni bir şeydi. Seramik teknolojisi zaten vardı ama çömlekçi çarkının kullanılmaya başlamasıyla hızla gelişme gösterdi. Kullanışlı bir kap (arzu edilirse bunun daha iyi kalite ve süslü bezemeli olanı) kısa bir sürede çarkta

biçimlendirilebiliyor, kil yumak ya da tabakalarından tek elle kalıba dökülebiliyordu.

Velhasıl, yaklaşık olarak MÖ 4000-3000 arasında gerçekleşen bir dizi yenilik, Batı Asya'da çiftçilerin çalışmasını dönüşüme uğrattı. Sulama ve drenaj yoluyla kazanılan toprağı sabanla işlemek daha kolaydı; düzenli gübrelemeyle verimi artırılıyordu. Dökümcüler el yapımı eşyaları çeşitlendirirken, çömlekçiler de çarkları kullanarak daha fazla sayıda ve daha iyi kaplar yapıyorlardı. Yük hayvanları, tekerlekli taşıtlar ve yelkenliler, ağır yüklerin hareket ettirilmesine ve malların ticaretinin yapılmasına olanak veriyordu.

Her ne kadar yeni fikirlerin birçoğu Batı Asya'da ortaya çıktıysa da, bazıları başka yerlerden alınmıştı. Orta Asya'nın bozkır göçebeleri, atı evcilleştiren ve at arabalarını ilk yapan insanlar olabilirler. Avrupalı dökümcüler, mesleklerinde en önde yer alıyorlardı. İyi fikirler çok geçmeden rağbet görür. Geç Neolitik dönemin gelişmiş çiftçilik yöntemleri, Batı Asya'dan hızla Avrupa'ya yayıldı. Ücra bölgelerde, daha geç tarihli bağımsız bir gelişme vardı. Örneğin Çinliler, el arabasını, yamaçlara teras yapmayı bulmuş, zahmetli bir iş olan pirinç fidelerinin ekim ve dikimine öncülük etmişlerdi.

Yeni teknikler, toplumsal değişimi getirdi. Erken Neolitik dönemin düşük teknoloji ekonomisi, uzmanlaşmış emeği gerektirmiyordu: Üretime herkes katılıyordu. Geç Neolitik dönemin, Kalkolitik dönemin (Bakır Devri) ve Tunç Devri'nin ileri teknoloji dünyası, çeşitli uzmanların varlığına bağımlıydı. Saban, yük arabası ve tekne yapmak için vasıflı marangozlara ihtiyaç vardı. Çömlekçiler, çiftlik ürününden pay karşılığında çarkla şekil verdikleri kapları seri olarak

üretiyorlardı. Dökümcüler, eritme ve demirciliğin sırlarını öğrenmek için uzun süre çıraklık yapıyorlardı.

Uzmanlaşma, emeği aile yurdundan koparıyordu. Tüccarlar, bakır, obsidiyen, lav taşı, süs kabukları ve yarı kıymetli taşlardan oluşan değerli yükleriyle uzun mesafeler gidiyorlardı. Tarih öncesi dönemin birçok zanaatkârı, tıpkı ataları gibi gezgindi; köyden köye gidip becerilerini satıyordu. Sonuçta, aile, klan ve kabile bağları zayıfladı. Akrabalığa dayalı toplumsal ilişkilere ilaveten artık himayeye ve ticarete dayanan yeni ilişkiler ortaya çıkmıştı.

Cinsler arasındaki ilişkiler de değişti. Toplumsal grupların varlıklarını sürdürüp refaha ermeleri, ekonomik işler için ergen ve genç yetişkin nüfusun sürekliliğini gerektiriyordu. Genç kadınlar, bunu sağlamak için ve yüksek ölüm oranları nedeniyle, hayatlarının büyük bir kısmını ya hamile ya da bebek emziriyor olarak geçiriyorlardı. Ama Paleolitik dönem toplayıcılığını ve Erken Neolitik dönem çapacılığını çocuk bakımıyla birlikte götürmek mümkünken, Geç Neolitik dönem toprak sürme işinde bu mümkün değildi. Avcı-toplayıcı ve ilk çiftçi topluluklarında kadınlar farklı işler yapıyorlardı ama erkeklerle eşit statüye sahiptiler. Cinsiyete dayalı iş bölümü vardı ama kadınlar ezilmiyordu. Erkekler avlanıyor, kadınlar topluyor ve kamp yerini değiştirmek gerektiğinde herkesin fikri soruluyordu. Çekirdek aile bugünkü biçimiyle mevcut değildi. Erken Neolitik dönemin uzun evleri, geniş aileleri barındırıyordu. Grup evliliği yaygın bir uygulama olabilirdi. Anayersel ikamet (erkeğin, eşinin ailesiyle birlikte yaşaması) ve anasoyluluk (aile üyeliğinin, anne yoluyla izlenmesi)

geleneklerinin olduğu, neredeyse kesin bir dille söylenebilir.

Ama Geç Neolitik dönem, erkeğin dünyasıydı. Hayvan otlatma, toprağı sürme, uzun mesafeli ticaret ve gezgin zanaatkârlığı, çocukları yanında taşıyarak yapılamazdı. Saban, kağnı ve demir dövme, erkek egemenliğinin toplumsal ön koşullarını hazırladı.

İkinci "tarım devrimi" (daha doğrusu, köklü yeniliklerin yavaşça birikmesi), Neolitik dönem ekonomisini dönüştürerek Neolitik toplum düzenini altüst etti. Çapa ve geçici bahçe arazisi yerini sabana ve sulanmış-gübrelenmiş tarlaya bıraktı. Bundan ötürüdür ki anaerkil, aile temelli ve eşitlikçi topluluklar, yeni otorite ve hiyerarşi anlayışlarıyla dönüşüme uğradılar.

4.500 yıl önce iktidarın yüzü:
İki tanrıçanın eşlik ettiği Mısır Firavunu Menkaure

2

İLK SINIFLI TOPLUMLAR

ykl. MÖ 3000–1000

MÖ 3000 civarından itibaren dünyanın belli yerlerinde, özellikle de Mezopotamya, Mısır, Pakistan ve Çin’in verimli nehir vadilerinde tam gelişmiş ilk sınıflı toplumlar ortaya çıktı. Rahipler, askerî liderler ve devlet görevlileri, konumlarından istifade ederek artıklar üzerindeki kontrolü tekellerine alıyor, otoritelerini toplumun geri kalanına dayatıyor ve kendi çıkarları doğrultusunda başkalarının emeğini sömürüyorlardı.

Arkeologların Tunç Devri dedikleri bu dönemde madenler silahlara, süs eşyalarına ve ıvır zıvıra şekil vermekte kullanılıyor ama gündelik çalışmanın başlıca araçları taştan, ağaçtan ve kemikten yapılmaya devam ediyordu. Bu nedenle üretkenlik düşük, artıklar küçük ve uygarlığın yayılması sınırlı kalmış; imparatorluklar yükselip çökerken, insanlığın çoğu onların etki alanı dışında yaşamaya devam etmişti.

Tunç Devri seçkinlerinin muhafazakârlığı yüzünden teknik yenilikler, dünya sisteminin merkezinde değil de çevresinde oldu; yaklaşık olarak MÖ 1000 yılına geldiğimizde bu yeniliklerden biri, eski

imparatorlukların devrilip ekonomik bir devrimin başlatılmasına yardımcı olacaktı: Demiri işleme.

İlk Yönetici Sınıf

Tarih öncesi Sümer'in kurulduğu güney Irak'ın Fırat-Dicle Deltası'ndaki topraklar, bataklık ve çölden oluşuyordu. Ama Neolitik dönem öncüleri, MÖ 3000'lerde mitlere konu olan Cennet Bahçesi'nin gerçek dünyada bir benzerini burada yaratmışlardı.

Bataklıkları kurutup bunlar arasındaki kum yığınlarını suladılar. Bunu yaparak, fevkalade verimli araziler yarattılar. MÖ 2500'e geldiğimizde, bir arpa tarlasının ortalama rekoltesi ekilen tohumun 86 katıydı. Bunu, pişirilmiş kil tabletlere düşülen kayıtlardan biliyoruz. Sümerler, yarattıkları karmaşık, kentli, sınıf temelli toplumun ayrıntılı kayıt tutmayı gerektirmesi yüzünden yazıyı icat ettiler –özellikle vergi ve diğer harçlarla ilgili kayıtlar.

Eski Sümer kabaca günümüz Danimarka'sı ile aynı büyüklükteydi. Zengin toprakları, işlenmeye başladığı zaman muazzam tarımsal ürün fazlaları sağlayabiliyordu. Bu, köylerde yaşamdan şehirlerde yaşama doğru niteliksel geçişi mümkün kıldı. Sümer, iki dünya savaşı arasında büyük bir ün kazanan tarihçi Gordon Childe'ın "Kent Devrimi" dediği şeyi başardı.

Bu devrimin başlıca arkeolojik işaretleri Sümer (ve Ortadoğu'nun diğer yerlerinde bulunan) "höyükleri"dir –binlerce yıllık yerleşim sonucunda oluşmuş, üstü düzleşmiş yapay höyükler. Düzlenmiş, kerpiçten binaları temsil eden toprak katmanları, burada yaşayanların kuşaklar boyu süren hikâyesini anlatır. Bakır Devri köylerinin, MÖ 4. ve 3. bin yıllar

arasında genişleyerek Tunç Devri şehirlerine dönüştüklerini gösterirler.

Kazılar, ziggurat denilen büyük tapınak ve yapay höyüklerin hâkim olduğu şehirleri ortaya çıkarmıştır. Erken Hanedanlar döneminde (yaklaşık olarak MÖ 2900-2300) inşa edilen Uruk'taki bir ziggurat kerpiçten yapılmış, 10 m yüksekliğinde, topraktan yapılma binlerce kadeh kaplı ve üzeri asfalt bir platformla kapatılmış bir yapıydı. Şehir, ikamete ve sanayiye ayrılmış bölgeleriyle 5 km^2'lik bir alanı kaplıyordu. Tapınaklar ve şehri çevreleyen kırsal alandaki araziler, tanrılara aitti. Lagaş bölgesi, 20 ilah arasında paylaştırılmıştı. Tanrıça Bo'nun 44 km^2 toprağı vardı. Bunun bir kısmı ailelere tahsis edilirken, bir kısmıysa ücretli emekçiler, yarıcılar ve geleneksel hizmetleri yerine getiren "klan üyeleri" tarafından Bo'nun kişisel mülkü olarak işleniyordu.

Bo'nun yokluğunda, mülkü onun adına tapınak rahipleri idare ediyordu. Bo halkının çoğu 0,32-1 hektar arası büyüklükte bir toprağı işliyordu. Ama önde gelen bir tapınak yetkilisinin 14,4 hektar arazisi olduğu biliniyor. Dolayısıyla, hem kendi arazilerinden özel servetleri, hem de tapınak mülkleri üzerindeki ortaklaşa denetimleri sayesinde rahipler, toplumun seçkin tabakasını oluşturuyorlardı.

Zenginlik onları güçlü kılıyor ve güçlerini de daha fazla servet biriktirmekte kullanıyorlardı. "Başlangıçtan beridir var olduğu haliyle" Lagaş'ın eski düzenini yeniden tesis etmeyi amaçlayan bir kararnamede, rahiplerin yoksullardan çaldıkları, türlü yollarla para sızdırdıkları, tapınağa ait toprakları, hayvanları, malzemeleri ve hizmetçileri, kendi mallarıymış ya da köleleriymiş gibi kullandıkları belirtilir.

Şehir yöneticileri (daha sonranın kralları), rahipler arasından çıkardı. Lagaş'ta şehir yöneticisi, hem baş tanrının yüce rahibi, hem de yurttaş ordusunun başkomutanı idi. Bo'ya ait arazilerin 246 hektarlık kısmını kullanma ayrıcalığına sahipti. Sümer farklı şehir devletlere bölündüğünden, Lagaş şehri yöneticisi bir sürü yöneticiden sadece birisiydi. Bu şehirler sıklıkla savaşa tutuşuyordu. Ur Sancağı'nda (geçmişi yaklaşık olarak MÖ 2600'e uzanan bir kral mezarında bulunan fazlasıyla süslü bir kutu), düşmanları ezip geçen dört tekerlekli savaş arabaları, miğfer ve maden işlemeli pelerinler giyen mızrakçılar, kralın önünde bekleşen çıplak mahkûmlar resmedilir.

Her yönetim birimi, komşularından korkarak yaşardı. Her birinin koruması gereken toprağı, hayvan sürüleri, tahıl ambarları, hazinesi ve iş gücü vardı. Askerî güç, savunmanın olmazsa olmaz unsuruydu. Ama askerî güç, bir kere elde edildiği zaman inisiyatifi ele alacak şekilde kullanılabiliyordu. Önleyici saldırı, gelecekte güvenliği güvence altına alabilecek en iyi yöntem olabilirdi. Yağmacı saldırı, hükümdarın zenginliğini ve gücünü büyütebilirdi. Askerî gücün içeride de işlevi vardı. Devlet (hükümdar, rahipler, memurlar ile kâtiplerden oluşan bürokrasi, bunların komuta ettikleri silahlı gruplar), şehrin yeni toplumsal düzenini koruyup sürdüren mekanizmaydı. Bürokrasi zaten sınıf iktidarının aracıydı. Şehir toplumunun karmaşıklığı, kayıt tutulmasını, ticaret için standart hale getirilmiş ağırlıklarla ölçüleri, toprağın ölçülmesi için geometriyi ve aritmetiği gerektiriyordu. Giderek karmaşıklaşan ve sınıf hâkimiyetinin hüküm sürdüğü bir toplumda, neye kimin sahip olduğundan kimin neye ihtiyacı

olduğuna kadar her şeyin ölçülmesi, yazıya dökülmesi ve uygulatılması gerekiyordu.

Bu sanatlarda yeni tür uzmanlar yetiştirildi. Aldıkları eğitim olağan dışı ve bu kesime özeldi. Devlet hiyerarşisi onlara otorite ve statü kazandırıyordu. Daha eski uzman kategorileri (tüccarlar ve zanaatkârlar) de bu yeni sınıfsal yapının içine gömülmüştü. Serbest pazar diye bir şey yoktu. Antik şehrin ekonomisi, siyasi düzenin içine gömülüydü. Hükümdarlar, neyin ticaretinin yapılacağını, nerede ve kim tarafından satılacağını kontrol ediyorlardı. Özellikle, başta tunç ve altın olmak üzere madenleri tekellerinde tutuyorlardı.

Kısacası, Erken Hanedanlar dönemi Sümer'i, dünyanın tam anlamıyla gelişmiş ilk sınıflı toplumuydu. En altta köleler vardı. Onların üzerinde önemsiz konumdaki halk tabakası bulunuyordu. Özgür yurttaşlar onların hemen üzerindeydi. Bir pişmiş kil tabletinde, muhtemelen merkezî bir dokuma tesisinde çalıştırılan 205 köle kızla çocuktan bahsedilir. Bir diğerinde, Lagaş'ın Bo tapınağında karşılaşılan mesleki hiyerarşi anlatılır. En tepede kâtipler, memurlar ve rahipler vardı. En aşağıda fırıncılar, bira yapımcıları ve (çoğu kadın ve köle olan) tekstil işçileri vardı.

Eşnunna'da gün ışığına çıkarılan evler, belirgin sınıfsal farklılıkları gözler önüne serer. Ana yollar üzerindeki büyük evler en az 200 m^2 alanı kaplarken, çoğu kez sadece 50 m^2 kadar büyüklükte olan ve dar vadiler boyunca sıralanan daha küçük evlerin sayısı çok daha fazlaydı.

Sınıfsal eşitsizliğe öfke duyuluyor ve karşı çıkılıyordu. Sümer tabletlerinde, gerilimlerden üstü kapalı bir biçimde bahsedilir. Toplum düzeni, uzlaşıya

dayanmıyordu. Zorla dayatılıp sürdürülmesi gerekiyordu.

Azınlık, kendisini çoğunluğun üzerinde konumlandıracak gücü nasıl elde ediyordu? Küçük bir grubun, geriye kalan büyük bir kesim pahasına servet biriktirmesini mümkün kılan neydi?

Sınıf, hem zenginle yoksul arasında toplumsal bir ilişkidir, hem de iktisadi sömürü ve artık biriktirme sürecidir. Sürekli olarak yeniden üretilmesi gerekir. Çekişmelere açık olduğundan sınıf mücadelesini içerir. Hükümdarların servet ve güç sahibi olma çabası, yoksulluk ile mülkiyet bileşiminden beslenir – sanayi öncesi toplumların hepsini bir mengene gibi sıkıştıran bir bileşim.

Yoksulluk, genel bir koşuldur. Geleneksel tarım ekonomilerinde, herkese bolluk sağlayacak kadar üretim yapılmaz. Üretim kimi zaman zorunlu ihtiyaçların karşılanmasına bile yetmez. Mülkiyet, kıt kaynaklar üzerindeki ayrıcalıklı, önsel [*a priori*] bir haktır. Zenginliği belirli bireyler, aileler, toprak sahipleri, tapınaklar, kabileler ya da şehir devletleri arasında pay eder. Mülkiyet özel veya kolektif [*ortaklaşa*] olabilir ama asla genel olamaz.

Bu çelişkili ikilik (yoksulluk ve mülkiyet), sınıfsal eşitsizliği, devlet iktidarını ve savaş halini ortaya çıkarır. Tarih öncesi Sümer'de askerî ve dinî uzmanlara, görevlerini bir bütün olarak toplum adına yerine getirebilsinler diye artığı kontrol etme gücü verilmişti. Konumları ilk başlarda halkın onayına bağlıydı. Ama artık üzerindeki kontrolleri onları güçlendirdi ve otoriteleri pekiştikçe, bunu kullanarak halkın onayı *olmaksızın* servetlerine servet katabileceklerini ve konumlarını koruyabileceklerini anladılar. Bu yolla, şehirli Sümer'in yüce rahipleri,

savaş ağaları, şehir yöneticileri ve küçük kralları, artığı kendi çıkarına biriktiren ve tüketen sömürücü bir yönetici sınıfa dönüştü: Artık topluma *ait* bir güç olmaktan çıkıp, toplum *üzerinde* bir güç oldu.

Uygarlığın Yayılması

Başka birçok yerde de, hemen hemen aynı zamanda ya da biraz daha geç bir tarihte benzer bir şey oldu. Uygarlık, tek bir merkezden doğup dışarı doğru yayılmadı: Koşulların elverdiği yerlerde bağımsız olarak ortaya çıktı.

Sümer'de rahipler yönetici sınıfın çekirdeğini oluşturuyordu; zenginliklerini, tapınak mülklerinden ve en heybetli anıtları olan tapınak zigguratlarından elde ediyorlardı. Şehir yöneticileri ve savaş liderleri, teokrasiden toplanıyordu. Mısır'da tersi doğruydu. Şahin klanının şefi ve efsanevi ilk firavun olan Menes, Nil Deltası'nı (Aşağı Mısır) ve Nil Vadisi'ni (Yukarı Mısır) askerî fetihle birleştirdi. Merkezî bir devlet yaratmasının ardından kendisini tanrı-kral (firavun) ilan etti. Rahipler, memurlar, tüccarlar, zanaatkârlar ve köylüler, hepsi firavunun emri altındaydı. Yönetici sınıf (rahipler ve memurlar), mülk ve konumlarını, firavunun himayesine borçluydular. Eski Mısır Krallığı'nın (MÖ 2705-2250) simgeleşmiş anıtları olan piramitler, birer tapınak değil kral mezarıydı.

Sümer rahipleri ve şehir yöneticileri gibi firavunlar da Kent Devrimi'nin kültürel ön koşullarını geliştirip güçlendirdiler: sulama işleri, uzun mesafeli ticaret (özellikle madenler, kereste ve taş), okuryazarlık ve arşivcilik, rakam sistemi ve geometri, standart ağırlık ve ölçü birimleri, takvim ve zamanı kaydetme, astronomi bilimi.

Bu şehirli bohçası, devletin ve seçkinlerin ihtiyaçlarını yansıtıyordu. Nil sularının kontrol altına alınması, hasadın verimli, artıkların fazla ve iş gücünün sağlıklı olmasını sağlıyordu. Silah üretimi, anıtsal mimari ve lüks tüketim için gereken hammaddeler, resmî ticaret heyetleri sayesinde elde ediliyordu. Okuma yazma bilen ve matematikten anlayan bürokrasi, devlet gücünün dayandığı haraç ve işçi hizmetlerini idare ediyordu.

Başka birçok yerde de bağımsız Kent Devrimleri yaşandı. Bu, tüm insanların en üstün şeyleri başarmaya muktedir olduğunu gösterir. Diğerlerine öncülük edecek "üstün ırklar" ya da "uluslar" yoktur. Tarihsel farklılıkları belirleyen, kültür ve koşullardır – biyoloji değildir. Yaklaşık MÖ 2600'de, modern Pakistan'ın İndus Vadisi'nde kent uygarlığı doğdu. Mohenjo-daro'nun büyük anıtları ve yerleşim yerleri 2,6 km^2'lik bir alanı kaplıyordu. Harappa'nın duvarlarla çevrili sınırları 4 km uzunluktaydı. Kazılarak işlenmiş damga mühürler, standart ağırlık ve ölçü birimleri, karmaşık bir idarenin varlığına işaret ediyor.

Kuzey Çin'in Sarı Nehir bölgesindeki Antik Anyang, uzunluğu 10 km, genişliği 4 km'yi bulan ve duvarlarla çevrili olmayan bir yerleşim yeriydi. Muhtemelen, MÖ 13. yüzyılda Şang Hanedanı'nın başkentiydi. Kazılar sonucunda zengin kral mezarları, işlenmiş büyük tunç stokları, kırılmış ve kazınarak üzerine yazılmış on binlerce "kehanet kemiği" bulundu.

Zamanda biraz ileri gidecek olursak, başka yerlerde de aynı kalıbı görürüz. Meksika'daki Teotihuacan, en şaşaalı dönemini sürdüğü MS 450-650 yıllarında, 20 km^2 alanı kaplayan, 150.000 kişinin yaşadığı bir şehirdi. Merkezinde, dev piramitlerin öne çıktığı bir

anıtlar kümesi bulunuyordu. Güneş Piramidinin taban seviyesinde alanı 210 m^2, yüksekliği 64 m idi.

Afrika'nın kalbindeki Büyük Zimbabve (MS 1100-1500) şehrinde 20.000 kişi yaşıyordu. Şehrin zenginliği, büyükbaş hayvancılığa, ürün ekimine, altın, bakır, fildişi ve köle ticaretine dayanıyordu. Zambezi ve Limpopo ırmakları arasında kalan 100.000 km^2'yi aşan bir alana hükmediyordu.

Eskiden uygarlığın tek bir merkezden yayıldığına inanılıyordu. Bilim insanları, "Antik Doğu'dan yükselen ışık"tan bahsediyorlardı. Bu, 19. yüzyıldaki "Beyaz Adamın Yükü" anlayışına uygundu: Avrupalı emperyalistlerin "uygarlaştırma görevi". Arkeoloji, farklı bir gerçeği ortaya çıkarmıştır: Uygarlık, farklı zamanlarda ve farklı yerlerde bağımsız olarak gelişti. Burada, tüm insanların ortak bir insanlığı ve eşit yaratıcı potansiyeli paylaştıkları mesajı verilir.

Ama uygarlığın ana merkezlerinin, etraflarındaki topluluklar üzerinde etkisi oldu. "Merkez" (daha gelişmiş ana bölgeler) ile "çevre" (iktisadi açıdan merkeze bağımlı olan, daha azgelişmiş bölgeler) arasında bir etkileşim vardı.

Mısır firavunu, odunu Lübnan'dan, bakırı Kıbrıs'tan ve altını Sudan'dan alıyordu. Bazen bu barışçıl mübadeleyle oluyordu. Lübnan'ın Biblos şehri, kereste ticaretiyle zenginleşmişti. Yerli tüccarlar, Mısırca bilen kâtipler çalıştırıyordu. Kültürel bir etkileşim söz konusuydu. Ama kimi zaman işin içine fetih girebiliyordu. Kuzey Sudan fethedilip firavuna altın haracı ödemeye zorlanmıştı. Dolayısıyla, merkez ile çevre arasındaki etkileşim çok yönlüydü –iktisadi, siyasi, askerî ve kültürel boyutları vardı.

Ticari talepler, tüccarları, deniz kaptanlarını ve gemi yapımcılarını teşvik etti. Kürekçilerin çektiği

uzun tekneler, yaklaşık olarak MÖ 3000'den itibaren Ege'de kullanılıyordu. Troy hisarı (II. Troy olarak bilinir), kuzeybatı Türkiye'de Çanakkale Boğazı'nın girişinde limanı korumak üzere MÖ 2700'de inşa edildi. Minos'un Talassokrasisi (deniz gücü), Girit'in Doğu Akdeniz'deki merkezî konumu ve adalıların derin gövdeli, yüksek kapasiteli, yelken gücüyle giden yük gemilerinin çığır açan tasarımı sayesinde yaklaşık MÖ 1950-1450'de hâkimiyet kurdu. Minos yöneticileri, geniş alana yayılmış, taştan yapılmış ve fresklerle süslenmiş saraylarda yaşadılar; dev seramik kaplarla tıka basa dolu ambarları vardı.

Yunanlı şair Homeros, Odise'nin yolculuklardan bitap düşmüş halini tasvir ederken, onun "hantal bir gemide, dışarıya giden malından kaygılanan ya da eve aşırı kârlarla döndüğünde gözünü yükünden bir an bile ayırmayan bir tüccar tayfasının kaptanı" gibi olduğunu söyler. Denizciler ve tüccarlar, çoğu Tunç Devri toplumunun bilindik şahsiyetleridir.

Ticaret, büyük imparatorlukların çevre bölgesinde değişikliğe yol açtı. Keza savaş tehdidine de. Akad Kralı Sargon, MÖ 2300'den sonraki bir tarihte Mezopotamya şehirlerini birleştirerek, Basra Körfezi'nden Akdeniz'e kadar uzanan bir imparatorluk kurdu. Eski Krallık firavunları, bakırı yüzünden Sina'yı işgal ettiler. Süper gücün militarist politikasının tehdidiyle karşı karşıya kalan çevrenin daha küçük devletleri ve kabileleri savaşa hazırlandılar. Savaşçılar, silahlar ve savaş filoları, Tunç Devri dünyasına hâkim oldular. Silahlanma yarışı, yüzyıllar boyunca hızlanarak devam etti. Fresklerde, mallarla yüklü ticaret gemilerinin yanı sıra silahlı adamlarla dolu savaş gemileri de resmedilir.

Gerek ticaret ve savaş sayesinde, gerekse malların, insanların ve fikirlerin hareketi sonucunda çevre ve merkez toplulukları birbirlerini etkilediler. Kültürün paylaşılması ve yayılması, arkeologların difüzyon dedikleri şeydir. Bu, bilgi ve üretkenliğin ilerlemesini sağlayan başlıca mekanizmalardan biridir. İlerlemeye engeller ket vururken, köprüler kolaylaştırdı.

Ama birbirleriyle çekişip duran seçkinlerin ve düşman orduların dünyası, israf ve gerileme potansiyelini de içinde taşıyordu. Göreceğimiz üzere Tunç Devri uygarlığının çelişkileri, insanlığı tekrar tekrar krize ve barbarlığa sürükleyecekti.

Tunç Devri'nde Kriz

Tunç Devri imparatorlukları yükselip geriledi̇ler. 140 yıllık bir tarihi olan Irak merkezli Akad İmparatorluğu, MÖ 2190 civarında birdenbire çöktü. Bundan kısa bir süre önce, yaklaşık MÖ 2250'de Mısır'daki Eski Krallık firavunlarının alaşağı edilmesi de yine aniden olmuştu.

Erken Tunç Devri uygarlığı neden başarısız oldu? Ayrıntıları bilmiyoruz ama Mısır kaynaklarında açlıktan, devletin parçalara bölünmesinden, batıda Libyalı akıncıların ve doğuda Nübyelilerin saldırılarından bahsedilir. Bu olayların neden yaşandığı açık değildir. Piramitler inşa eden o güçlü merkezî devlet neden artık halkını doyuramamış, otoritesini sürdüremeyip sınırlarını savunamamıştı?

Bu yükseliş ve gerileyiş kalıbı tekrarlandı. Erken Tunç Devri krizinin doğurduğu kaostan yeni imparatorluklar ortaya çıktı. MÖ 1600-1200 arasında, Doğu Akdeniz bir kez daha rakip imparatorluklar arasında bölündü –Yeni Mısır Krallığı, Anadolu Hititleri (Türkiye), kuzey Mezopotamya Mitanni

devleti (Irak) ve Miken Yunanları. Ancak Geç Tunç Devri'nin bu jeopolitik sistemi de MÖ 12. yüzyılın kargaşası ve çekişmesi içinde çöktü. Savunma durumundaki Yeni Krallık firavunları, Libyalılar ile "her yerden biten kuzeyliler"in eşgüdümlü saldırılarından bahsederler. Kuzeyliler çok daha tehlikeliydi. Çeşitli etnik yapılardan oluşan Deniz Kavimleri, büyük korsan filoları oluşturdular. "Aynı anda", diyordu III. Ramses, "bu insanlar harekete geçiyorlar. … Hiçbir ülke onların karşısında duramaz".

Rakipsiz denizciler ve savaşçılar olan Yunanlılar, bu Deniz Kavimleri arasındaydı. Muhtemelen Homeros'un *İlyada* ile *Odise*'si, MÖ 1190 civarında yaşanan gerçek olayların dilden dile anlatılmasına dayanıyor. Kaleminin ustalığı sayesinde efsanevi kahramanların cesaretini anlatan masallara dönüştüler. Truva Savaşı hakkındaki hakikatin özü, yağma peşindeki Yunanlı korsanların yaptıkları çok büyük bir deniz saldırısıymış gibi gözüküyor.

Böylece, Geç Tunç Devri imparatorlukları aynen Erken Tunç Devri imparatorlukları gibi dağılıp gittiler. Akdeniz'in ötesine, uygarlığın farklı zamanlarda geliştiği yerlere baktığımızda da aynı yükseliş ve gerileyiş kalıbını görürüz.

Pakistan'daki Mohenjo-daro ile Harappa'da gelişen İndus uygarlığı, yaklaşık MÖ 1900'de çöktü. Arkeologlar, büyük Mohenjo-daro şehrinin en üst katmanlarında, aniden ve vahşice öldürülmüş çok sayıda insanın gömülmemiş kalıntılarını buldular.

MÖ 2. bin yılı Şang döneminden MS 1644-1911 Mançu dönemine kadar Çin tarihi, birbirlerini takip eden, uzun ömürlü imparatorluk hanedanlarının yükselişini ve gerileyişini anlatır – araya kimi zaman

yüzyıllar süren bölünme ve iç savaş dönemleri girer. Bu zaman boyunca, etkileyici teknik başarılara ve üretimle nüfustaki büyük artışlara rağmen Çin uygarlığı esasen muhafazakâr olagelmiştir. Toplumsal-iktisadi düzen, kuşaktan kuşağa, bir hanedanlıktan ötekine hep kendi kendini tekrarlamıştır. Çin, Antikçağ uygarlığının döngüsel rotasını gösteren uç bir örnektir.

Yani, iki tarihî sorunumuz var. Antikçağ imparatorlukları neden yükselip geriledi̇ler? Bu çelişkili toplumsal biçim neden uzunca bir süre boyunca kendini durmaksızın yineledi?

Antik dünyanın ayırt edici özelliği, tekniğin durgunluğu idi. Birçok örnekte insanlar, mevcut “üretim tarzı”nın (iktisadi ve toplumsal sistemin) çelişkilerinden onu dönüştürerek kurtuldular. İklim değişikliği, Geç Paleolitik dönem avcılarının besin kaynağı olan büyük hayvanların yaşam alanlarını tahrip etti. Buna verilen yanıt (Tarım Devrimi ya da Neolitik Devrim), ürün ekimi ile hayvan yetiştirmenin benimsenmesiyle üretkenlikte, üretim düzeyinde ve nüfusta büyük artışlar sağladı. Toprak yorgunluğu ve nüfus baskısı, bu Erken Neolitik dönem üretim tarzında kriz yarattı. Kent Devrimi’nde çelişkiler, toprak ıslahına, sulama sistemlerine ve toprağın sürülmesine dayanan ikinci bir atılımla çözüme kavuşturuldu. Ama Kent Devrimi, ilerlemenin önüne bir engel de dikti: Yönetici sınıfın varlığı. Bu sınıfın ortaya çıkışını kabaca resmetmiştik. Kökenlerinin, gerek uzmanlaşmış dini, askerî ve siyasi işlevlerde, gerekse ilkel ekonomik sisteme içkin kıtlıklarla güvensizliklerde yattığını belirtmiştik: İlk yöneticiler, toplumsal rolleri sayesinde kıt kaynakları kontrol edenlerdi. Neden yönetici sınıf yeni fikirlerin önünde

engel oluyordu? Artığı büyütmek için teknikleri geliştirmek kesinlikle onların çıkarına değil miydi? Hem evet hem hayır: Toplumsal hayattaki her şey gibi ortada çelişkili baskılar söz konusuydu.

Yeni yönetici sınıflar koltuklarında rahat değildi. Kendi aralarında bölünmüşlerdi: Aileler ailelere, şehirler şehirlere, kabileler kabilelere ve imparatorluklar imparatorluklara düşmandı. Önde gelen aileler, yönetim içindeki rakiplerini bertaraf etmek için sadık kulları ile muhafızlardan oluşan bir maiyeti besliyordu. Yabancı düşmanlara karşı ordulara ve kalelere ihtiyaçları vardı. Yöneticiler, sömürüldükleri için isyan etme potansiyeli taşıyan, dolayısıyla da dikkatli bir cebir (zor kullanma) ve aldatma bileşimiyle sindirilmesi gereken halk kitlesinden de kopuk yaşıyorlardı.

Cebir, soylu maiyetin ve devlet kuvvetlerinin sergilediği tehdit demekti. Aldatma, yöneticilerin vazgeçilmez bir rol oynadıkları ve halkın çıkarına davrandıkları ideolojik iddiasını ifade ediyordu. Her ikisi de, arkeolojik kayıtlarda öne çıkan büyük anıtlarda açığa çıkıyordu. Eski Mısır Krallığı piramitlerini ele alın. Piramitler, sonsuza kadar yaşamaları beklenen tanrı-kralların mezarıydı: Yöneticinin müthiş ve göz korkutucu güce sahip bir şahsiyet mertebesine çıkarıldığı yanlış bir ideolojinin anıtları. İnsanlara ait oldukları yeri öğretmek üzere tasarlanan piramitler, sınıf savaşının ideolojik silahlarıydı.

Böylece Tunç Devri seçkinleri, kontrolleri altındaki artığı, tekniği iyileştirip üretkenliği artırmaya harcamadılar. Bunun yerine kaynakları, askerî rekabet, itibar kazandıran anıtlar ve elbette lüks yaşam tarzları uğruna çarçur ettiler. Güç,

propaganda ve ayrıcalık (ama üretkenlik değil), Tunç Devri köylülerinin emekleriyle yaratılan artıkları tüketti. Aslında yenilik, fırsattan çok muhtemelen tehdit olarak görülüyordu. Yönetici sınıf elini kirletmiyordu; üretici çalışmayı, sıradan insanlar sağlıyordu. Bu nedenledir ki (eğer olursa) yeni icatların aşağıdan gelmesi daha muhtemeldi; sıradan insanların elini güçlendiriyor, yerleşik ekonomik düzenlemeleri aksatıyor ve belki de toplumsal düzeni istikrarsızlaştırıyordu. Bu yüzden yenilikler şüpheyle karşılanıyorlardı.

Tunç Devri yöneticileri, askerî bir uygulaması olmadıkça yeni teknolojilere nadiren ilgi duyuyorlardı. Rekabetçi bir jeopolitik sistem içinde güç biriktirmeye odaklanıyorlardı. Zenginlerin asla doymak bilmeyen açgözlülükleri bundan ötürüdür. Eski anıtların ihtişamı, daha sonra gelenlerin aşmasını gerektiren standardı belirliyordu. Yöneticiler, sarayların şatafatı, türbelerin görkemi, büyük şehirlerin sanatı ve mimarisi konusunda birbirleriyle yarışıyorlardı. Ama hepsinden önemlisi, rakip devletler genişleyip birbirleriyle çatıştıkları için askerî bir rekabet içindeydiler. Delicesine olmasa da silahlanma yarışının varlığı, Geç Tunç Devri dünyasında tespit edilebilir. MÖ 1600 ile karşılaştırıldığında MÖ 1200’de, daha güçlü kaleleri savunan, daha iyi donanımlı çok daha fazla sayıda asker vardı. Dünya giderek askerîleşiyordu.

Teknik bu nedenle durağandı ama artık tüketimi yükseliyordu. Savaş, anıtlar ve lüks tüketimi yüzünden sömürü düzeyinin artması gerekiyordu; toplumun tarımsal tabanının bozulması, tepedeki bu aşırı birikimin aynadaki yansımasıydı. Geç Tunç Devri’nin mağrur savaş ağaları, ekonomik maliyeti giderek

sürdürülemez hale gelen, asalak bir toplumsal seçkinler tabakasıydı. MÖ 12. yüzyılda dünyalarının çökmesinin temel nedeni buydu.

Bu sorunun sistem içerisinde bir çözümü yoktu. Teknik durağanlık, toplumsal-iktisadi muhafazakârlık anlamına geliyordu. Eski toplumun içinde yeni güçler gelişmiyordu. Dolayısıyla, işgalci güruhların barbarlığı ile eski (başarısız) imparatorluk uygarlıklarının yeniden dirilmesi arasında bir seçim yapılacaktı. İnsanlık yine açmaza girmişti. Ama bu kez, sınıflarla devletlerin varlığı, insan yaratıcılığının ve ilerlemenin önüne aşılmaz engeller dikmişti.

Tarih Nasıl İşler?

Tunç Devri açmazı, biraz soluklanıp bir durum değerlendirmesi yapmamız için uygun bir fırsat sunar. Karmaşık bir toplumun tüm unsurları artık yerli yerindeydi; tarihin nasıl işlediğini sormak için uygun bir durum.

Tarihsel süreci yönlendiren üç motor vardır: İlki, tekniğin gelişmesi. İlerlemeyi, doğanın daha iyi denetlenmesini mümkün kılan, emek üretkenliğini artıran ve insan ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılabilecek ekonomik kaynakları çoğaltan bilgi birikimi olarak tanımlayabiliriz.

Bu anlamıyla ilerleme kaçınılmaz değildir. Söz gelimi Şang Çini’nde, Miken Yunanistanı’nda ya da Norman İngilteresi’nde birbiri ardına tarih sahnesine çıkan köylü kuşakları, ne tarımda ne de evde kullandıkları araç gereçte önemli yenilikler olmaksızın yaşamlarını geçirdiler. Marx açıkça ifade eder: “Eski üretim tarzlarının olduğu gibi korunması … daha önceki tüm sanayici sınıfların ilk varoluş koşuluydu”.

Kapitalizm öncesi toplumda ilerleme rastgeleydi, toplumsal-iktisadi sistemin dinamiğine içkin değildi. Sınıflı toplum öncesinde, örneğin insan gruplarının varlığını tehdit eden ekolojik kriz muhtemelen çok önemliydi. Neolitik Devrim, iklim değişikliğine ve av hayvanlarının hızla azalmasına verilmiş bir tepki gibi gözüküyor. Öte yandan, ilk sınıflı toplumlarda tekniğin gelişimi, daha çeşitli etkilere tabi idi; bunlardan bazıları yeniliği kolaylaştırırken, bazılarıysa ilerlemeye engel oluyordu. Bunu anlamak için tarihsel sürecin diğer iki motoruna bakmamız gerekiyor.

İkinci motor, yöneticilerin zenginlik ve güç uğruna birbirleriyle rekabete tutuşmalarıdır. Bu, yönetici sınıflar *içinde* (örneğin rakip soylu grupları arasında) çatışma ve yönetici sınıflar *arasında* (rakip devletler ile imparatorluklar arasındaki savaşlarda olduğu gibi) çatışma biçimini alır.

Modern kapitalist toplumda, bu rekabetin hem iktisadi hem de siyasi-askerî boyutları bulunur. Yaşadığımız iki dünya savaşı, esas itibariyle rakip ulusal-kapitalist bloklar arasındaki savaşlardı. Bunun aksine, kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarda yöneticiler arasındaki rekabet esasen siyasiydi ve birbiriyle yarışan askerî birikim biçimini alıyordu. Dünya, rakip gruplara ve idari yapılara bölünmüştü. Siyasi güvencesizlik, daimî bir koşuldu. Sonuç askerî rekabetti –rakiplerinden daha hızlı bir şekilde, hiç durmadan asker ve silah yığmak, tahkimat yapmak.

Tarihsel sürecin üçüncü motoru, sınıflar arasındaki mücadeledir. Antik dünyada, rekabet halindeki askerî birikim, yönetici sınıfın sömürü oranını yükseltip köylülerin elinden daha fazla artığı çekip almasını gerektiriyordu. Ama bu sürecin iki sınırı vardı. Birincisi, köylülüğün ve iktisadi sistemin kendi kendini

yeniden üretebilmesi gerekliydi: Aşırı vergi alınması, toplumsal düzenin maddi temellerini tahrip edecekti (kimi zaman yaşandı bu). İkincisi, köylülerin sömürüye gösterdikleri dirençti.

Tunç Devri sınıf mücadelesi hakkında pek az şey biliyoruz. Mısır'ın Teb şehrinde (günümüzün Luksor'u) bulunan, MÖ II. bin yılından kalma belgeler bir istisnadır. Seçkinlerin tapınaklarını ve lahitlerini yapan vasıflı taş ocağı işçileri, taş ustaları ve marangozlarla ilgili olan bu belgelerde, sınıfsal bir gerilimden bahsedilir. Her ne kadar ustalar görece dolgun ücret alıyor ve makul sürelerde çalıştırılıyor olsa da, zorba idareciler zaman zaman onlar üzerindeki baskıyı artırmaya çalışıyorlardı. Bir keresinde, "fazlalık" olarak görülenler zorla çalıştırılmak istenmişti. Ama sömürülenler de kimi zaman karşılık veriyordu. Belgelerden birinde, MÖ 1170'te, yiyecek paylarının dağıtılması gecikince aileleri açlıkla karşı karşıya kalan ustaların, eşlerinin de desteğiyle greve gittikleri yazılıyor –tarihte kayıtlara geçmiş ilk örnek.

Böylece, tarihin üç motorunu iş başında görüyoruz: Tekniğin gelişmesi, rakip yöneticiler arasındaki rekabet ve sınıflar arasındaki mücadele. Her motor oldukça farklıdır. Her biri farklı bir kesitte, değişen hızda ve sürekli olmayan etkiyle çalışır. Tarihsel süreç, bu nedenle son derece karmaşıktır. Her motorun başlı başına bir çelişkiler odağı olması yetmezmiş gibi her üç motor da eşzamanlı çalışarak kimi zaman aynı yönde, kimi zamansa ters yönde etki yapar. Bu sebepten ötürü, her tarihsel durum emsalsizdir. Her biri, iktisadi sorunların, toplumsal gerilimlerin, siyasi uzlaşmazlıkların, kültürel farkların ve kişisel etkilerin kendine özgü bir konjonktürüdür. Konjonktür, tarihsel

eylemin içinde gerçekleştiği bağlamı oluşturur. Ama bağlam sonucu belirlemez. Tarihin gelecekte izleyeceği yönü belirleyen şey, toplumsal güçlerin (örgütlü insan gruplarının) çarpışmasıdır.

Şimdi, Tunç Devri uygarlığının birbirini takip eden krizlerine geri dönebiliriz. Üretken tekniklere ayrılabilecek kaynakları kurutan boşa harcamalar, deneyimi ve yeniliği boğdu. Dahası var: Gerek büyü, din ve diğer gizemselleştirme biçimleri, gerekse yönetici sınıfın, anlamadığı ve huzurunu kaçıracağından korktuğu şeylere karşı içten içe duyduğu şüphe, bilginin gelişmesinin önünü tıkadı.

İlerleme, "doğru bilince" bağlıdır – dünyanın bilgisi, dünya hakkındaki bilgimiz, dış gerçekliğe uygun düştüğünden insan eylemi için etkili bir kılavuzdur. "Yanlış bilinç" –örneğin tanrı-krallara, vahye ya da ritüelin işe yaradığına inanma, tersi etkiye sahiptir: Bilginin, pratik çalışmanın, dolayısıyla da toplumsal ilerlemenin önünde engel teşkil eder. Tekniği ve üretkenliği geliştirmek üzere gerçek dünyada teori ile pratiğin etkileşime girmesi yerine imparatorluk uygarlıklarında ikisi (zihin ve madde, edebî kültür ve emek) birbirinden ayrılır. Mısır rahipleri toprağı değil yıldızları incelediler ve doğa bilimleri üzerine değil mumyalamayla ilgili kitapçıklar yazdılar. Mısır köylülerinin ürettiği zenginlik, gizemciliğin anıtlarında çarçur edildi. Mısırlı zanaatkârların becerileri, elle yapıldığı için hor görüldü.

Böylece, eski uygarlıklarda ilerlemenin önü tıkandı. Bu açmazı çözebilecek yeni kuvvetler desteklenmedi. Tarihin enerjisi, imparatorlukların yükseliş ve gerileyiş çarkını döndürmekle israf edildi.

MÖ 1200'ler civarında dünya sisteminin merkezi eğer toplumsal-iktisadi muhafazakârlığın durağan

derinlikleri üzerinde ortaya çıkan jeopolitik kargaşanın köpüğü olarak görülebilirse, çevre daha dinamikti. Burada, kral, rahip ve bürokratların denetiminden görece azade olan Tunç Devri dünyasının göçebeleri, çiftçileri ve zanaatkârları, bilgiyle becerinin sınırlarını zorluyorlardı.

Birçok yenilik yapılıyordu ama bunlardan biri çok ama çok önemliydi. Tunç pahalıydı, soylulara hitap ediyordu, güçlü alet ve silahlar yapmak için fazlasıyla yumuşaktı. Ucuz, sert ve herkesin kolayca ulaşabileceği bir maden dünyayı fethedecekti.

Geç Tunç Devri krizinin kargaşası ve didişmesi içinde Kuzey'den yeni istilacılar gelecekti: demir adamlar.

Demir Adamlar

Küresel sistemin merkezinden ziyade çevrede birçok devrim meydana gelir. Çevrede yaşam daha tekinsiz, daha değişime açık, dolayısıyla daha yenilikçidir.

El emeği, Tunç Devri'nin imparatorluk uygarlıklarında hem sömürüye maruz kalıyor hem de hor görülüyordu. Gasbedilen muazzam artıklar, savaşa, anıtlara ve lükse harcanarak ziyan ediliyordu. Geriye yeni teknolojilere yatıracak pek bir şey kalmıyor, kalanı da bu amaçla kullanmak akıl kârı olmuyordu. Yenilik, yeni olasılıkları düşünmek, sorgulamak, hayal etmek demekti. Yani insanın yaratıcılığı, kullanabileceği maddi kaynaklara ulaşmasının engellenmesinin ötesinde, rahiplerin büyülerinin ve gizemciliğinin etkisiyle uyuşturulmuştu.

Ara sıra görülen yaratıcılık kıvılcımları, durgunluk ortamına karşı çıkar. Mısırlılar cam işçiliğini, Babilliler

muhasebeyi, Fenikeliler alfabeyi keşfettiler. Kuralın istisnaları anlamlıdır: lüks bir meta, zenginliği ölçmenin bir yolu ve onu kayda geçirmek için bir kodlama biçimi. Bu tür icatların çiftçilere ya da zanaatkârlara faydası sınırlıydı. Bunlar zenginliğin üretilmesiyle değil, tüketilmesi ve denetimiyle ilgilidir. Öğrenme dünyasının, emek dünyasından ayrıldığı bir toplumu yansıtırlar.

Çevrede böyle değildi. Burada, yaklaşık MÖ 1300 tarihinde dünyayı dönüştürecek bir sanayi devrimi başlamıştı. Tam olarak nerede başladığını bilmiyoruz; ama kudretli yöneticilerin ellerinin ulaşamadığı bir yerde olduğu kesin.

Arkeolojik kayıtlar şüpheye yer bırakmıyor: Bu tarihten sonra madenî nesnelerin miktarı, çeşidi ve karmaşıklığında âdeta patlama oldu. Maden çıkarma teknolojisi, bakır, kalay ve altın arzını sürekli artıracak şekilde gelişme gösteriyordu. Döküm teknikleri iyileşmişti. Çeşitli kalıplar ve kaybolan mum tekniği kullanmaya başlayan madenî eşya yapımcıları, daha önce görülmemiş karmaşıklıkta nesneler üretiyorlardı. Sardinya'dan tunç savaşçı heykelcikleri, Danimarka bataklıklarından tunç trompetler, göğüs kasına benzeyecek şekilde kalıba dökülmüş tunç göğüslükler, tunç kalkanlar, kılıçlar, kınlar, ok başları, baltalar, at koşumları, bıçaklar ve daha pek çok şey var bugün elimizde. Bu tür şeyler, kimi zaman büyük yığınlarda bulunuyor. Arkeologlar, Geç Tunç Devri'nden kalma, sayısı binlerle ifade edilebilecek gömüler buldular. Cambridgeshire, Isleham'da bulunan bir gömüde madenden yapılmış 6.500 nesne vardı.

Çok geçmeden daha da önemli bir şey oldu: Dökümcüler, demiri, fazlasıyla direngen cevherinden

ayırmak için denemelere girişti̇ler.

Demir yeni bir şey değildi. İşlenmiş demirden yapılmış kaba saba aletler yüzyıllardır kullanılıyordu. Ama kaliteli demir eşyaları ekonomik bir maliyetle ve büyük miktarlarda üretecek teknikler henüz gelişmemişti. Bu, antik çağların unutulmuş bir döneminde Kafkas Dağları'nda yaşayan barbar bir kabilenin başarısı olabilir. Öyle gözüküyor ki bu yeni teknoloji oradan Anadolu (Türkiye) Hitit İmparatorluğu'na geçmişti. Hitit yönetici sınıfının, demirden silah yapımını tekeli altında tutmak istemesi, bu tekniğin daha fazla yayılmasını geciktirmiştir.

Tunç Devri imparatorluklarının çöktüğü, demir işlemeciliğinde sıçramanın yaşandığı MÖ 1200'e gelinceye kadar demirden eşyalar yaygınlaşmadı. Bunlar yaşanırken, teknikte, üretkenlikte ve üretimde en büyük ilerlemeler, büyük güçlerin çevresinde ve bu güçler arasındaki ara bölgelerde görüldü. Demir işlemeciliği bir iktisadi, toplumsal ve siyasi değişim silsilesini de başlattı. Tunç pahalı ve görece yumuşak olduğundan Tunç Devri çiftçileri tahtadan ve taştan yapılmış aletlerle çalışmayı sürdürdüler. Demir bol, ucuz ve sertti ama erime noktasının yüksek olması, o güne kadar kullanılmasına engel olmuştu.

Döküm, özel haddehaneler (çok yüksek sıcaklıklara ulaşmak için havayı, demir cevheri ile kömür arasından geçirmek üzere körüklerin kullanıldığı ocaklar) gerektiriyordu. Tekniğin icat edilmesinden sonra artık sıradan çiftçiler bile kendi haddehanelerini kurup madenî aletler üretebiliyordu. Demirin üretkenlikte yol açtığı artışa kuşkuyla bakanlar, toprağı tahtadan bir kürekle kazmayı ya da odunu taş ağızlı bir baltayla parçalamayı

deneyebilirler. Üç bin yıl önce demir tarımda, sanayide ve savaşta devrime yol açtı. Etkisi, buhar gücünün 19. yüzyıldaki etkisi kadar dönüştürücüydü. Ayrıca, toplumsal dünyayı altüst olmakla tehdit eden bir gelişmeydi. Tunç, soyluların ayrıcalığıydı. Tunç Devri dünyası, pahalı silah ve zırhlara sahip, atlı savaş arabasına binen savaş ağalarının hâkimiyeti altındaydı. Bu soyluları, ilkel aletler kullanarak hiç durmaksızın kan ter içinde çalışmaya mahkûm köylü yığınları destekliyordu.

Demir mükemmel bir doğrayıcı ve kesiciydi. Demirden baltaları olanlar, yeni çiftlikler kurmak üzere sık ormanları temizleyebilirdi. Yine, demir sabanlar sayesinde ağır killi toprakları sürebilirlerdi. Demir teknolojisi, yeni bir tarım öncüleri ve özgür köylüler dalgasını doğurdu.

Demir aynı zamanda demokratikti. Tunç ustaları saraylara, demircilerse köylülere çalışıyordu. Demir, sokaktaki insana mızrak, hatta kılıç kullanma olanağı sağladı. Eğer diğerleriyle omuz omuza dursa (falanks oluşturursa), atlı savaş arabası saldırısını engelleyebilirdi. Bunu yapabildiği takdirde toprak ağasını da öldürebilirdi. MÖ 1000'in demircileri aslında devrimin kalıbını döküyorlardı.

Küçük şeflerin yönetimi altındaki yerleşim alanları arasında gidip gelen, mallarını ve sahip oldukları becerileri satan Erken Demir Devri madenî eşya yapımcıları, yeni dünya düzeninin habersiz öznesiydi. Sunduğu hizmetler için rakip şeflerin birbirine düşmesi onun ekonomik değerini, toplumsal konumunu ve hem kendine hem de yaptığı işe verdiği değeri artırdı. Sonuçta bu da, yenilik yapan kişi olarak ona ödüller, bağımsızlık ve özgüven kazandırdı.

Homeros, bu gelişmenin bir kısmını yakalar. *İlyada* ile *Odise*'nin hikâyesi dört yüzyıla yayılır. Amaç MÖ 12. yüzyılda yaşanan olayları anlatmaktı ama ağızdan ağıza aktarıldığından son biçimlerini 8. yüzyılda aldılar. Homeros kimi zaman Geç Tunç Devri'ni, kimi zaman da kendi Antikçağ'ını anlatır. "Kâhin, doktor, şarkıcı ve ustalar her yerde sıcak karşılanacağından emindir" derken imparatorluklar çağı sonrasında, MÖ 8. yüzyılın "Karanlık Çağ"ında, küçük şeflerle gezgin demircilerin dünyasında işlerin nasıl yürüdüğünü anlatır bize. İlk kez barbar kuzeyde ortaya çıkan yeni özgür zanaatkârlar sınıfı, Homeros'un zamanına geldiğimizde, Doğu Akdeniz'de varlığını uzunca bir süredir sürdürüyordu.

MÖ 12. yüzyılda Geç Tunç Devri imparatorlukları yıkıldılar, birbirlerine karşı giriştikleri askerî mücadeleler yüzünden yolun sonuna geldiler ve gerek içerideki direnişlerin gerekse dış saldırıların sonucunda parçalandılar. Onların yerini alan jeopolitik sistem, daha küçük yönetim birimlerinden oluşan bir mozaikti –Mısır gibi küçülmüş eski imparatorluklar, Ugarit gibi ticaretle uğraşan şehir devletler ve Filistin gibi barbarların yaşadığı yerleşim alanları. Demir işlemeciliği bu yeni, daha açık ve yukarıdan-aşağı niteliği daha sınırlı olan dünyada gelişme gösterdi. Deniz ticaretinin merkezi olan Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de 12. ve 11. yüzyıllarda demire dayalı sanayi devrimine öncülük etti. Eski yükseliş-gerileyiş döngüsü, yani Tunç Devri uygarlığının tekrarlanıp duran ritmi kırıldı. Yeni bir teknoloji artık yeni bir ekonomi, yeni toplumsal ilişkiler ve yeni siyasi biçimler yaratıyordu. Tarih, oyarak kendine yeni kanallar açıyordu.

Muzaffer antik çağ imparatorluğu: Zaferle dönen askerler, savaş ganimetleriyle Roma sokaklarında geçiş töreninde

3

ANTİKÇAĞ İMPARATORLUKLARI

ykl. MÖ 1000–30

Demir, insanlığın üçüncü büyük teknolojik atılımının temeli idi. Yaklaşık 10.000 yıl önce avcı-toplayıcılıktan çiftçiliğe geçişin, ardından da 6.000 yıl kadar önce çapalamaya dayalı ekimden sabana dayalı yoğun tarıma yönelmenin emek üretkenliğinde yol açtığı artışla karşılaştırılabilecek önemli bir artışı mümkün kıldı. Beşerî toplumsal örgütlenme ölçeğinin dönüşmesi, bu teknolojik atılımların her birinin bir sonucudur.

Küçük ve kısa ömürlü olan Tunç Devri imparatorlukları, Mısır'da Nil, Irak'ta Dicle ile Fırat, Pakistan'da İndus ve Kuzey Çin'de Sarı nehrin meydana getirdiği geniş, alüvyonlu taşkın ovalarında kurulmuştu. Büyük çöl, bozkır ve dağ bölgeleri, bu ilk uygarlık merkezlerini ayırmıştı. Tahta ve taştan yapılan aletlerle üretkenlik düşük, artıklar küçük oluyordu. Tunç Devri teknolojisi kullanılırken ancak büyük nehir vadilerinin sıra dışı verimliliği, şehirler inşa etmeye, ordular kurup desteklemeye ve imparatorluklar yaratmaya yetecek zenginliği sağlayabiliyordu.

Bu durum, MÖ 1000'i takip eden yüzyıllarda değişti: Uygarlığın ve imparatorluğun ölçeği katlanarak arttı. Demir Devri çiftçileri, vahşi dünyadan azar azar ekecek araziler kopardılar ve karşılarına çıkan ağır toprakları sabanla sürdüler. Üretkenlik ve nüfus hızla büyüdü; Demir Devri'nde imparatorluk kuranların ellerinin altındaki artıklarla karşılaştırıldığında, Tunç Devri'ndekiler devede kulak kalıyordu.

Bu bölümde, MÖ ilk bin yıllık dönemde hüküm süren belli başlı Demir Devri uygarlıklarını ve imparatorluklarını inceleyeceğiz –Pers, Hint, Çin, Yunan ve Roma.

Pers: Ahameniş İmparatorluğu

MÖ 6. yüzyılın ortasıyla sonu arasında, Perslerin üç büyük fatihi olan Kyros, Kambises ve Darius (Ahameniş Hanedanı), batıda Bulgaristan'dan doğuda Pakistan'a, kuzeyde Kafkas Dağları'ndan güneyde Sudan'ın Nübye çölüne kadar uzanan bir imparatorluk kurdular.

Persler, güneybatı İran'ın sarp dağ vadilerine yerleşmiş çiftçilerdi. Medler, kuzeydoğu İran'ın geniş bozkırlarında göçebe hayatı süren atlılardı. Pers ile Medya MÖ 550'de fetihle birleşmişti. İki kuşak içerisinde Irak, Mısır, Türkiye, Pakistan ve Afganistan imparatorluk topraklarına eklendi. Dolayısıyla, MÖ 6. yüzyılın Pers İmparatorluğu, uygarlığın dört özgün merkezinden üçünü içine almıştı: Nil, Dicle-Fırat ve İndus nehir vadileri. Tek bir imparatorluk yönetimi altında bir araya gelen bu bölgeler ve aralarında kalan topraklar, haraç ödeyen eyaletlerden oluşan bir yamalı bohça olarak idare ediliyordu. İmparatorluğun eyaletlerini, birleşik bir kültürel bütün oluşturacak

şekilde kaynaştırma çabası yoktu. “Yüce Kral” adı verilen Pers imparatoru, kendi etnik ve dinî kimliklerini, kendi iktisadi ve toplumsal örgütlenmelerini, kendi siyasi yapılarını muhafaza eden, tebaa konumundaki farklı halkları yönetiyordu.

Persepolis’te bulunan imparatorluk sarayının ana arz odasına giden tören merdivenini taştan rölyef heykeller süsler. Aralarında elbiselerin, madenî kapların, altının, fildişlerinin, atların, develerin ve antilop, aslan, okapi gibi egzotik hayvanların da bulunduğu hediyeleri ya da haracı Yüce Kral’a getiren, 23 tebaa halktan heyetler resmedilir bu süslemelerde. Persepolis’teki bina yazıtları, imparatorluğun başlıca halklarını sıralarken, kazılarak hazırlanmış binlerce kil tablette ise yiyecekle gümüşün kraliyet ailesi, resmî görevliler ve işçiler arasında nasıl dağıtıldığı kayda geçirilmiştir.

Böylesine geniş bir alandan zorla haraç toplamak nasıl mümkün oluyordu? İmparatorluk, satrapların (genel valilerin) yönettiği büyük eyaletlere bölünmüştü. Yol ağı ve resmî posta sistemi, satrapları imparatorluk başkentine bağlıyordu. Örneğin Kral Yolu, batı Türkiye’deki Sardes eyalet başkentinden başlayıp imparatorluğun batı İran’da bulunan idari başkentine kadar uzanıyordu. Satrapların komutası altında büyük ordular ve donanmalar vardı. Ama büyük bir isyan patlak verdiğinde ya da fetih seferi söz konusu olduğunda, Yüce Kral’ın önderliğinde büyük bir ordu oluşturuluyordu. Ordunun bileşimi, imparatorluğun çok dilli niteliğini yansıtırdı: Farklı her etnik bileşen kendi tarzında savaşırdı.

Persepolis, Susa, Hamedan, Pasargadae ve Babil şehirlerindeki kraliyet saraylarının büyüklüğü, Yüce Kral’ın zenginliğini açıkça ortaya koyuyordu.

Persepolis, arz odaları, kabul salonları, kraliyet ailesi konutları, haraçların saklanacağı depolar, imparatorluk muhafız kışlaları, duvarlarla çevrili av parkı, gösteri amaçlı koskocaman bir yapay gölün yanı sıra zanaatkârları, tüccarları, emekçileri barındıran, geniş bir alana yayılmış bir şehirdi. Büyük İskender MÖ 331'de Persepolis'i ele geçirdiğinde, Yunan şehir devletlerinin en zengini olan Atina'nın 300 yıllık gelirine eşit bir hazinenin de sahibi olmuştu.

Zenginliğine rağmen Pers İmparatorluğu görece istikrarsız ve kısa ömürlü oldu. Kyros, Perslerle Medleri birleştirerek güçlü bir fetih aracı yaratmıştı. Persliler, mızrak ve yaylarıyla piyade olarak savaşıyordu; Medler, birinci sınıf hafif süvariydi. Bu hareket kabiliyeti, ateş gücü ve ani saldırı eylemi bileşimi, bir fetih çılgınlığı başlattı. Ama askerî üstünlük, siyasi hegemonyaya ya da toplumsal dönüşüme eşit değildir. Perslerin tek yaptığı, mevcut yönetici sınıfları içlerine alıp onların artıklarının bir kısmına el koymaktan ibaretti. İmparatorlukları, zorla dayatılanın haricinde her türlü bağlılıktan yoksundu.

İmparatorluğun coğrafi genişliği ve çeşitliliği, merkezi zayıflattı. Yerel krallar ve eyalet satrapları sonsuz güce sahiptiler. İsyanlar yaygındı –özellikle de merkeze uzak sınır boylarında. Pers İmparatorluğu, jeopolitik bakımdan ayrı ve kültürel bakımdan yabancı yerleri (Türkiye, Mısır, İran, Afganistan ve Pakistan) bir araya getirip kaynaştırma girişimiydi. Bundan ötürüdür ki eğilimi uyum içinde olmaktan çok dağılma yönünde oldu.

Ancak, kırılgan kabuğu çatlatan bir dış güç oldu. En geniş egemenlik alanına MÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru ulaşan Pers İmparatorluğu, kuzeybatı sınırlarında başka bir uygarlıkla ters düştü. Bu

çarpışma, dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük imparatorluğun zenginliği ile köylü çiftçilerden oluşan küçük toplulukları karşı karşıya getirdi. Alabildiğine farklı iki toplumsal ve siyasi düzeni her yönden sınava soktu. Her ikisi de Demir Devri'nin ürünüydü. Ama birisi Antikçağ imparatorluklarının küresel ölçekte kopyalanmasından ibaretken, diğeriyse devrimin kargaşası ve didişmesi içinde yaratılan yeni bir toplumsal düzendi. Demir Devri dönüşümü, en gelişkin toplumsal biçimini Antik Yunan'ın küçücük şehir devletlerinde aldı. Ancak, bu konuya gelmeden önce uygarlığın Hindistan ile Çin'de izlediği rotaya değinmeliyiz.

Hindistan: Maurya İmparatorluğu

MÖ 4. yüzyılın sonunda, Mauryalı savaş ağası Çandra Gupta ilk Hint imparatorluğunu kurdu. Bir yüzyıl sonra doruk noktasına ulaşan bu imparatorluk, İndus Vadisi'nin çoğunu, Kuzey Ovası'nın tamamını, Ganj Vadisi'ni, Nepal'i ve Dekkan'ın büyük bir kısmını içine alıyordu. MÖ ilk bin yıllık dönemin sonlarında hüküm süren bu Demir Devri imparatorluğu, üçüncü binyılın sonlarında Hint yarımadasında hâkimiyet kuran Tunç Devri uygarlığının on katı kadar büyüklükte idi. Gelin nelerin değişmiş olduğuna bakalım.

Hindistan'da çiftçilik, İndus Vadisi'nin batısındaki Kacchi Ovası'nda MÖ 7000 civarında başlamıştı. Burada, buğday, arpa, sığır, koyun ve keçinin yabani ataları evcilleştirilmeyi bekliyordu. Bu doğal kaynaklar, iklim değişikliği ile aşırı avlanmanın simgelediği ekolojik krizden çıkışın yolunu sunuyordu.

Ancak, İndus Vadisi halkı, üç bin yıl boyunca ziraatçıların etkisinden büyük ölçüde bağışık kaldı.

Yaklaşık MÖ 4000'e gelinceye değin alüvyonlu taşkın ovasının doğal verimini koruması, çiftçilikle uğraşmayı gereksiz kıldı. Bu tarihten sonra çiftçilik hızla yayıldı. MÖ dördüncü binyılda İndus Vadisi tarım köyleriyle doldu. Üçüncü binyılın ortalarında, nehir vadisinde ekimin sağladığı devasa üretim fazlaları sayesinde Kent Devrimi ortaya çıktı. İndus, Erken Tunç Devri'nde bağımsız olarak ortaya çıkan dört uygarlıktan birine ev sahipliği yaptı.

Yaklaşık beş yüz yıl kadar varlıklarını sürdüren Mohenjo-daro, Harappa ve diğer İndus şehirleri, MÖ 1900'lerde terk edildi. Hint yarımadasındaki Erken Tunç Devri uygarlığı, kendi ağırlığının altında çöktü. Şehirli seçkinlerin aşırı artık biriktirmeleri, ağaçtan küreklerle taştan oraklara dayalı tarım ekonomisinin yeniden üretim kapasitesini muhtemeldir ki zayıflatmıştı.

Kuzeyde, Orta Asya bozkırlarında yaşayan göçebe çobanlar arasında oldukça farklı bir kültür gelişti. Batıda Karpatlar'dan doğuda Mançurya'ya kadar uzanan bu uçsuz bucaksız bölge, yüzlerce kilometre genişlikte çayırlardan oluşuyordu: Koşullar hayvancılık için idealdi. Yağışların sınırlı olması, kışların fazlasıyla sert geçmesi ve kavurucu yaz ayları bileşimi, uygarlığın bu bölgedeki yayılmasını geciktirdi.

Atı evcilleştiren, at arabasını icat eden, (kat kat yerleştirilmiş boynuz, ağaç ve kas kirişinden yapılan) kompozit yayı geliştiren bozkır göçebeleri, bakır, tunç, gümüş ve altın madenlerinden insanı hayrete düşüren nesneler imal ettiler. Doğuştan çetin savaşçılar olarak dünyanın en iyi atlı okçularıydılar.

Bozkırlarda yaşam zorluydu. İnsan sayısı, sürülerin büyüklüğü ve otlakların miktarı arasında ince bir

denge vardı. Eğer sıcak geçen yaz mevsimi çayırları kurutursa, ardından savaş, yerinden yurdundan olma ve kitlesel göç gelebilirdi. Bu durumda bozkır insanları, önüne geçilmez bir kuvvetle daha geniş bir dünyayı etkileyebilirlerdi. Dönem dönem (ama önceden kestirilemez bir şekilde) yiyecek-hayvan yemi, ganimet-zenginlik ve yerleşecek yeni yerler arayışıyla Orta Asya'nın dışına çıkarak batıya, güneye ve doğuya ilerlediler. MS 13. yüzyılda Moğollar, MS 5. yüzyılda Hunlar ve MÖ 3. yüzyılda (Çinlilerin korunmak amacıyla Çin Seddi'ni inşa etmesine neden olan) Hiung-nular bunun örnekleridir.

Çok daha önceleri, yaklaşık MÖ 1500'de Aryanlar diye bildiğimiz bir halk, bozkırlardan ayrılıp Hindukuş'un dağ geçitlerini aşarak Pakistan'ın İndus Vadisi'ne ulaşmıştı. İlk önce sayıları görece az olan, göçebe çobanlıkla uğraşan işgalciler olarak geldiler; yaşam tarzlarını ve kültürlerini olduğu gibi sürdürdüler. Ancak, yüzyıllar içerisinde Kuzey Ovası boyunca ilerleyerek Ganj Vadisi'ne, daha sonra da güneye ilerleyip Dekkan'a geçtiler. O zaman, Hindistan'ın MÖ 800'lerde tanıştığı demire sahiptiler; artık iyice karışmış bir halk olan Hint-Aryanlar, kuzey ve orta Hindistan'da demiri kullanarak ormanları temizleyip kurdukları çiftliklere yerleştiler.

Aryanlar, atları, savaş arabalarını ve kendi savaşçı kültürlerini bu topraklara taşıdılar. Konumları güçlendikçe hem yeni bir toplumsal yapının (kast sistemi) hem de yeni bir ideolojik çerçevenin (Hinduizm) temel kurallarını oluşturdular. Kendilerini savaşçılar (*kşatriyalar*), rahipler (*brahmanlar*) ve toprak sahipleri (*vaişyalar*) olarak tanımlayarak, fethin zımnen ifade ettiği toplumsal dışlamaya ve tahakküme resmiyet kazandırdılar. Melez köylüler

dördüncü grubu (*şudralar*) oluştururken, geriye kalanlar ise ya büyüyen alt kastlar kütlesinin üyeleri olarak ya da (Aryan kabile sisteminin bütünüyle dışında görülenlerin durumunda) “kast dışılar” olarak toplumsal düzene dâhil edildiler.

Nihayetinde kaynaşarak (muhafazakârlığı, gösterişli ritüelleri ve güç tanrılarıyla bilinen bir din olan) Hinduizm’i meydana getiren inançlar, kast sistemine meşruiyet kazandırdılar. Toplumsal düzen doğal, ilahların kutsadığı bir düzendi ve ilerleme bireysel bir meseleydi. Uyumlu davrananlar erdemli olanlardı; onlar, daha üst bir kastın mensubu olarak yeniden dünyaya geleceklerdi. Öte yandan, düzene karşı gelenlerse bir sonraki yaşamlarını daha alt bir kastta sürdüreceklerdi.

Demir teknolojisi sayesinde Ganj Vadisi’ni verimli çiftlikler, güçlü monarşiler ve büyük ordular kapladı. Rakip devletler, üstünlüğü ele geçirmek için üç yüzyıl kadar birbirleriyle savaşa tutuştular. Çandra Gupta, MÖ 321’de Maurya tahtı ele geçirdiğinde, Magadha bu devletlerin en güçlüsü olarak öne çıktı. Yunanlı bir yazar, Magadha ordusunun 200.000 piyade, 20.000 süvari, 3.000 fil ve 2.000 savaş arabasından meydana geldiğini tahmin ediyordu; şüphesiz abartmış ama ne kadar etkilendiğini açıkça görebiliyoruz. Çandra Gupta, MÖ 321-303 arasında Ganj Vadisi’ni, Kuzey Ovası’nı ve İndus Vadisi’ni fethetti. Halefleri, güney Hindistan’ı fethetmek üzere yeni savaşlara giriştiler ve MÖ 260’a gelindiğinde Maurya İmparatorluğu, bugün Hindistan’ın, Pakistan’ın ve Bangladeş’in bulunduğu toprakların neredeyse tamamını kaplıyordu.

Maurya fetihleri kanlıydı. Kalingalılar direnenlerin sonuncusuydu ama Maurya imparatoru Aşoka onları

tamamen ezip geçti: “150.000 kişi sürgün edildi, 100.000 kişi öldürüldü ve bundan çok fazlasının akıbeti meçhul…” Fethedilen toprakların sömürüsü sistemliydi. Madencilikte, inşaatlarda, sanayide ve ev hizmetlerinde köleler (genellikle savaş esirleri) çalıştırılıyordu. Köylüler toprakla ilgileniyordu. Hükümet, su bentlerinin, sarnıçların ve kanalların bakımını üstleniyordu. Köylüler, ekip biçtikleri toprak parçası için kira ve elde ettikleri ürün için vergi ödüyordu. Tüccarlarla zanaatkârlar da vergi ve resimler ödüyordu.

Maurya İmparatorluğu, haraç ödeyen köylülerle küçük tüccarlar üzerinde yükselen askerî bir üstyapıydı. Bu, Çandra Gupta hükümdarlığı sırasında idare ile iktisat üzerine yazılmış bir inceleme olan *Arthashastra*’da açıkça görülebilir. İmparator tüm toprakların sahibiydi ve her köylü ona haraç ödemek zorundaydı. Devletin belirlediği görevliler yegâne aracılardı. İmparatorluk illere bölünmüştü. İller ilçelere, ilçeler de köy gruplarına bölünmüştü; en küçük birim köydü. Her köyün bir şefi vardı. Her köy grubu için bir sayman ve bir vergi tahsildarı görevlendirilmişti. Kendi altlarındakine değil de üstlerindekilere hesap vermek zorunda olan görevlilerle hiyerarşi yukarı doğru uzanıyordu.

Oluşturulan ihbarcılar ağıyla muhalifler yetkililere bildiriliyordu. Maurya fetihlerini tamamladıktan sonra imparatorluk idaresini iyice geliştiren Aşoka (MÖ 269-232), *Dharma* kavramını yerleştirerek her şeyi kapsayan ideolojik bir hegemonya kurmaya çalıştı. Ahengin sağlanması adına farklılıkların öne çıkarılmaması gerektiğine ve hoşgörüye vurgu yapan toplumsal bir etik olan *Dharma*, Maurya toplumunun çelişkilerini baskılama girişimiydi.

Ama bu işe yaramadı. Aşoka'nın ölümünden 50 yıl sonra Maurya İmparatorluğu dağıldı. Yönetici sınıfın Hindu ve Budist kesimleri arasında gerilimler vardı, tabi devletler isyan etti ve yabancı düşmanlar ülke topraklarını parça parça ele geçirdi.

Askerî üstyapı çok büyüktü: Romalı bir yazar 600.000 piyade, 30.000 süvari ve 9.000 filden bahseder. Ama Maurya devleti, daha küçük yönetim birimlerinin üstünkörü birleştirilmiş bir karışımı olarak varlığını sürdürdü ve imparatorluk aygıtı bu karışım üzerine yerleşmişti. Ortak kültür, iyi iletişim ve toplumsal bütünleşmeyle siyasi uyumu sağlayan etkin mekanizmalar sayesinde birleşmiş geniş tabanlı yönetici sınıfı bir arada tutacak temel tutkal eksikti.

Pers İmparatorluğu, yabancıların istilasıyla yok oldu. Maurya İmparatorluğu, iç ahengin yokluğu yüzünden içeriden yıkıldı. Bu örneklerin aksine Çin İmparatorluğu varlığını 2.000 yıl boyunca sürdürdü. Şimdi Çin'e bakacağız.

Çin: Ch'in İmparatorluğu

MÖ 3. yüzyılın sonunda Çin'de birliği sağlayan Ch'in savaş ağası Şi Huang-ti, Geç Tunç Devri'nin Şang Hanedanı'ndan beş kat daha büyük bir alana hükmediyordu. Bunu nasıl başarmıştı?

Çin Tarım Devrimi yaklaşık MÖ 6000'de başladı. Çiftçilikle uğraşan ilk köyler, Kuzey Çin'in Sarı Nehir Vadisi'nde ortaya çıktı. Domuz evcilleştirildi ve sulanan yamaç taraçalarında darı (ardından buğday) ekimi yapıldı. Takip eden bin yıllık sürede çiftçilik Orta Ova'yı aşarak güneye doğru yayıldı. Çok daha sonraları, MÖ 2000 civarından itibaren Çin Kent Devrimi, Anyang gibi antik şehirleri merkez alan bir Tunç Devri uygarlığı ortaya çıkardı. Bu uygarlık,

kuzeydoğu Çin'i 400 yıl boyunca (MÖ 1523-1027) yöneten Şang Hanedanı devrinde doruk noktasına ulaştı. Şang iktidarı, atların, savaş arabalarının ve tuncun bedelini karşılamakta kullanılan tahıl üretimi fazlalarını kontrol etmesine dayanıyordu. Ama o da diğer Tunç Devri uygarlıklarının yolunu takip etti: Jeopolitik rekabet dinamiği, Şang Çini'nde askerî yapının fazlasıyla öne çıkmasına ve toprakların aşırı genişlemesine sebep oldu. Böylece zayıf düşen Şang Çini, MÖ 11. yüzyılda batıdan gelen Çulu akıncılara karşı koyamayarak yıkıldı.

Çu Çini (MÖ 1027-221) asla etkin bir merkezî yapıya sahip olmadı; rakip idari yapılar arasında bölünmüş olarak varlığını sürdürdü. Her devletin kralı, önemli bölgesel makamlara atama yaparken kendi erkek akrabalarına, maiyetinde bulunan kişilere ve devlet görevlilerine öncelik verdi. İdareyi surlarla çevrili şehirlerden yürüten bu bölgesel beyler, şehri çevreleyen kırsal bölgelerde yaşayan köylü yetiştiricilerin ürün fazlasını onların elinden çekip alıyordu.

Uygarlık ilerledi. Çu idaresi sırasında pirinç ekilmeye başlandı ve Orta Ova'nın güney ucundaki Yang-Çe Nehri Vadisi'nde manda sürüleri beslendi. Ürün fazlalarının ve lüks malların uzun mesafelere gönderilebilmesi için bir kanal ağı inşa edildi. Tarımın sınırları dağlara, kuzeye, batıya ve güneye genişledi. Ama yalnızca ağaç ve taş aletler kullanıldığından ürün fazlaları küçüktü. Destekleyecek surlarla çevrili bir altyapının ve bölgesel orduların varlığında, Çu seçkinlerinin aldıkları pay büyüktü. Antik Çin'den günümüze gelmiş bir köylü şarkısında, uygarlığın "yük hayvanı" insanın bitip tükenmeyen zahmetli çalışması ve siyasi yabancılaşması şöyle dile getirilir:

Çalış, çalış, güneşin doğuşundan
Gün batımına, gün bitene kadar.
Sabanla çayırı sürer, tırmıkla toprağı temizlerim,
Et ve içecek, her ikisi de elimin altında,
Öyleyse, baştakiler neden olsun ki umurumda?

MÖ 4. ve 3. yüzyıllarda, “Savaşan Devletler Çağı”nda bölgesel şiddet tepe noktasına ulaştı. Ama doğudaki Çu devletleri birbiriyle kavga ederken, batıda yeni bir güç yükseliyordu.

Çinliler, yaklaşık MÖ 500’den itibaren büyük çapta demir dökümüne başladılar. Arkeolojik kayıtlarda, dökme demirden yapılmış büyük miktarda alet (baltalar, sabanlar, çapalar, kürekler, oraklar, keskiler ve bıçaklar) yer almaktadır. Demir, savaş halinin şiddetlenmesiyle hâsıl olan askerî bir devrimi de kolaylaştırdı. Demir aletler, üretkenliği artırarak orduları desteklemek için gereken ürün fazlalarını güvence altına almış oldu. Savaş arabası, Antik Çin’in şok silahıydı. Artık bunları çok daha fazla sayıda üretmek mümkündü. Ama savaş arabası, dar bir savaşçı seçkinler kesiminin silahıydı aynı zamanda. Öte yandan demir, piyadelerin eline önemli silahlar geçmesini sağladı. Yaylı tüfekten atılan demir uçlu bir ok, heybetli bir beyin zırhını delip geçebiliyordu. Sert, jilet gibi keskin kenarlarıyla demir bir kılıç, atları ve koşum takımlarını kesebiliyor, savaş arabasını kullanan kişinin düşmesine neden olabiliyordu.

Savaş arabalarının çoğalmasının, daha çok sayıda ve silah donanımı daha iyi piyadelerin yanı sıra istihkâm, savaş makineleri ve kuşatma savaşı alanlarında da ilerlemeler oldu. Son olarak, süvarilerin sahneye çıkışıyla Çin ordusunun gerçekten karma sınıflardan müteşekkil bir kuvvet haline gelmesi, en az diğer gelişmeler kadar önemliydi.

Hunlarla Moğolların ataları olan atlı bozkır göçebeleri Hiung-nular, yüzyıllar boyunca Çu Çini'nin kuzey sınır bölgelerine yağma ve talan akınları düzenlediler. Hiung-nu, eşi görülmemiş bir hareket kabiliyeti ile ateş gücü birlikteliğine sahip hafif atlı okçuların ne kadar değerli olduğunu Çinlilere öğretti. Bu dersin en iyi kavrandığı yer, kuzeybatıdaki yarı barbar Ch'in devletiydi. Diğer Çinli yöneticiler, savaşçı kralların hüküm sürdüğü bu dağlık sınır bölgesi krallığını, uygarlıktan nasibini almamış bir yer olarak görüyordu. Ch'in, Hiung-nu karşısında cephe hattı oluşturuyordu. Askerî etkinlik yegâne öncelikti. Geleneğin ve muhafazakârlığın buna engel olmasına izin verilemezdi. Ch'in, mecburiyetten yenilikçi bir devletti.

Uzak kuzeybatıda yerel beylikler güçsüzdü. Vergiler, işçi hizmetleri ve zorunlu askerlik doğrudan bağımsız köylü-çiftçilere dayatılıyordu. Surlarla çevrili şehirlerin haraç toplamaya dayalı asalaklığı, başka yerlere nazaran çok daha hafif hissediliyordu.

Böylece, tarımda ve savaşta Demir Devri devriminin dönüştürücü bir yoğunluğa ulaşması, Çu Çini'nin en uzaktaki sınır bölgesi olan vahşi Ch'in'de oldu. Yeni düzenin mimarı, Ch'in Kralı idi. Savaşan Devletler döneminin en kanlı zamanlarında Ch'inli savaş arabaları, yaylı tüfekçiler ve atlı okçular, Çulu rakiplerini birbiri ardına bozguna uğrattılar.

İnsan kaybı açısından ödenen bedel çok büyüktü. Kazanılan bir zaferin ardından 100.000 tutsağın kellesi kesilmişti. Nihai zaferden sonra, "zengin ve güç sahibi olan" 120.000 kişi sürgüne gönderildi. Ch'in kralı artık Şi Huang-ti ("Kutsal İmparator") unvanıyla anılıyordu.

Zafer, kontrolün asker-bürokrat seçkinlerin elinde olduğu merkezî bir imparatorluk doğurdu. Selefi Şang'dan beş kat daha büyük olması, Çin'in yeni demire dayalı tarım teknolojisi sayesinde ürün fazlalarının artmasından ötürüydü. Yol ağı uzunluğu, Roma İmparatorluğu'nu geride bırakmıştı. Kanallar sisteminin bir benzeri daha yoktu. Ağırlıklar ve ölçüler, yol ve yük arabası ebatları, hatta tarım aletleri biçimleri bile standart hale getirilmişti.

İnsanlık tarihinin en büyük inşaat projesi olan Çin Seddi, İlk İmparator tarafından Hiung-nu'yu durdurmak amacıyla yapılmıştı. Uzunluğu 3.600 km'yi bulan ilk duvar 7,3 metre yüksekliğinde ve sekiz kişinin yan yana yürüyebileceği genişlikteydi. Değişen aralıklarla 25.000 kadar gözetleme kulesinin yerleştirildiği Çin Seddi, 12 yıl gibi kısa bir sürede inşa edildi. İnşaatında yüz binlerce işçi zorla çalıştırılmış, milyonlarca köylünün tahıl üretimi fazlalarına el konulmuştu.

Fetihlerle ve etrafına korku salarak kurulan, kısa ömürlü Ch'in İmparatorluğu'nun belirgin özellikleri aşırı merkezîyetçilik, askerî tarzdaki sömürü ve acımasız bir baskı sistemiydi. İlk İmparator Şi Huang-ti'nin, zalimliği, paranoyaklığı ve deliliğe varan dengesizliğiyle sıra dışı bir savaş ağası ve zorba olduğundan bahsedilir. Belki de doğruydu; düşmanlarının gözünde öyle olduğu şüphesiz. Rejim, tüm kitapların yakılmasını emrederek muhalefetin düşünsel temellerini yok etmeye çalıştı. Kitap saklayan bilim insanları ya kellelerinden oldular ya da Çin Seddi'nin inşasında ölümüne çalıştırıldılar. Kendinden öncesini sil baştan yazmaya kalkışması, siyasi güvensizliği ifade ediyordu.

Meşhur Terracotta Ordusunun (Toprak Askerler) koruduğu İlk İmparator'un anıtmezarı, Büyük Piramidi ve Tutankamon'un mezarını bile gölgede bırakacak bir israf timsalidir –anıtmezardan eski yazılarda bahsediliyor, henüz gün yüzüne çıkarılmış değil.

Ch'in Hanedanı, Şi Huang-ti'nin MÖ 210'da ölmesinden sonra yıkıldı. Saray içi iktidar kavgası, Çin geneline yayılmış bir dizi soylu ve köylü ayaklanmasıyla aynı zamana denk geldi. Sonunda zaferi kazanan, yeni Han Hanedanı'nın (MÖ 206-MS 220) ilk imparatoru olacak, köylü bir devrimci Liu Bang oldu.

Han idaresi, Ch'in devriminin konsolidasyonunu temsil eder. Merkezîleşmiş imparatorluk üstyapısı muhafaza edildi ama bürokratlar, devlet görevlileri ve bilim insanlarından oluşan yönetici sınıf, dengesiz bir diktatörün keyfî kararlarıyla katledilme tehlikesinden artık kurtulmuştu; kitlelerin sömürülmesi, halkın hoşnutsuzluğunu yatıştıracak kadar azalmıştı. Çin'in Demir Devri dönüşümünün ulaştığı en son noktayı temsil eden bu yeni imparatorluk düzeni, acaba toplumsal gelişmeyi kolaylaştıracak mıydı, yoksa engel mi olacaktı? Çin İmparatorluğu bir başlangıç kapısı ya da bir engel miydi?

Yunan Demokratik Devrimi

Demir teknolojisi, insan emeği verimliliğinde ve fazlalığın (artığın) büyüklüğünde muazzam artışları mümkün kıldı. Merkezîleşmiş yönetici sınıflar, yeni zenginliğe el koyarak Pers, Hint ve Çin İmparatorluklarını inşa ettiler. Ama demir teknolojisi aynı zamanda alternatifi mümkün hale getirdi. Hammaddenin bol, üretim sürecinin basit olması

sayesinde demir aletlere ve silahlara herkes ulaşabiliyordu. Tunç yalnızca soylulara güç kazandırırken, demirin kitleleri güçlendirme potansiyeli vardı.

Bunun olup olmayacağı, sınıf mücadelesinin sonucuna bağlıydı. Dünyanın küçük bir köşesinde zaferi halk yığınları kazandı. Aşağıdan bir devrimle toprak sahibi soylular yenilgiye uğratıldı, radikal bir katılımcı demokrasi deneyimi başladı ve insanlık tarihinin en büyük kültürel başarı patlamalarından birine uygun koşullar yaratıldı. Demokratik devrimin merkez üssü Atina şehir devletiydi. MÖ 510-506 arasında, şehir içindeki devrimci sınıf mücadeleleri sonucunda diktatörlükten demokrasiye geçildi.

Hareket üç farklı aşamadan geçti. İlk olarak, 30 yıllık diktatörlük devrildi ve yerine geçici bir soylular hükümeti getirildi. İkinci olarak, muhafazakâr soyluların, reformun önünü kesme girişimleri bir halk ayaklanmasını tetikledi ve demokratlar hükümetini iktidara getirdi. Üçüncü olarak, soyluların karşı-devrimini destekleyen Sparta askerî müdahalesi, ikinci bir halk ayaklanmasıyla bozguna uğratıldı.

Atina demokrasisi yaklaşık iki yüzyıl varlığını sürdürdü. Yunan dünyasının diğer şehir devletlerinde de benimsendi; öyle ki MÖ 5. yüzyılın ortalarına gelindiğinde neredeyse Ege’deki tüm şehir devletleri demokrasiyle yönetiliyordu.

Atina demokrasisinde, yurttaşların çoğunluğunu oluşturan küçük çiftçiler güçlendi. Büyük toprak sahipleri, MÖ 6. yüzyıl boyunca borç esareti[1] yoluyla arazilerini genişletmeye çalıştılar. Bu mekanizma antik dünya sınıf mücadelesinde öylesine önemli rol oynamıştır ki açıklanmayı gerektiriyor.

Geleneksel toplumda küçük çiftçiler, zor zamanlara karşı korumasızdır. Bazen hayatta kalmak için zenginlerden borç almaları gerekir. Borca karşı gösterebilecekleri tek varlıkları ellerindeki toprak ve emekleridir. Büyük toprak sahiplerinin borç verirken ana saiki, daha fazla toprağa sahip olma ihtimalidir. Borcu ödeyebilirlerse öderler, sorun yoktur. Ama ödeyememeleri çok daha iyi olur. Böylece küçük çiftliklere el konulurken, küçük çiftçiler de büyük toprak sahiplerinin yanında serf olarak çalışmak zorunda kalan borç esirleri haline gelirler. Atinalı halk yığınları, mücadele ederek bu borç ve borç esareti zincirini kırdılar. MÖ 6. yüzyılın sonunda, mülklerine ve özgürlüklerine sahip yurttaşlar oldular. Atina toplumunun temel yapı taşlarını büyük mülk sahipleri değil köylü *oikoi* (tekili *oikos*), yani küçük çiftlik ya da atölye sahipliğine dayalı ataerkil hane halkları oluşturuyordu.

Küçük çiftçi-yurttaşlar, şehir devletin halk ordusunu (milis gücünü) oluşturuyordu. Nüfusun yaklaşık üçte birini oluşturan zengin köylüler, ağır piyade (*hoplitler*) olarak savaşıyordu. Daha yoksul köylüler, hafif piyade ya da savaş gemilerinde kürekçi olarak savaşa katılıyordu (triremeler: üç katlı olup her katta kürekçilerin dizili olduğu gemiler).

Şehir devletler sıklıkla savaşa tutuşuyordu. Yunanistan, binden fazla küçücük idari yapıya bölünmüştü; her biri toprak, kaynaklar ve ticarette avantaj elde etmeye uğraşıyordu. Her şehrin *içerisinde* yurttaşları birleştiren demokrasi, onları diğer şehirler *karşısında* askerî bir güce dönüştürüyordu. Demokrasi, *evrensel* bir toplumsal sınıfın değil *özgül* bir yurttaş kitlesinin siyasi ifadesiydi. Örneğin, önde gelen şehir devleti

demokrasisi olan Atina, MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda her dört yılın üçünü savaşla geçirmişti.

Kara savaşında başarı, şehrin hoplit falanksının (mızrakçıların omuz omuza durmalarıyla oluşan düzenleme) büyüklüğüne ve direncine bağlıydı. Denizde başarı, trireme donanmasının büyüklüğüne, hızına ve hareket kabiliyetine dayalıydı. MÖ 510-506 demokratik devrimi, bir yandan çiftçilerin, zanaatkârların ve küçük tüccarların, diğer yandan da yurttaş-askerlerin ve yurttaş-kürekçilerin devrimiydi.

Antik Atina demokrasisi, bizimkinden hem daha sınırlı hem de daha derinlikliydi. Kadınların, yabancıların ve kölelerin hiçbir siyasi hakkı yoktu; yalnızca yetişkin erkek yurttaşlar oy kullanabiliyordu. Ama bunların büyük kısmı emekçi kişilerdi ve ellerindeki güç son derece gerçekti. Önde gelen on şehir görevlisi (*strategoi*) her yıl seçimle belirleniyordu. Ana danışma organı olan Dört Yüzler Kurulu (*bule*) kurayla seçiliyordu. Tüm yurttaşların katıldığı, açık havada yapılan kitle toplantısı olan Halk Meclisi (*ekklesia*), devletin en güçlü karar organıydı. Adalet, sıradan yurttaşlardan oluşup üye sayısı 2.500'e kadar çıkabilen jüri heyetleri eliyle idare ediliyordu. Toplumdan uzaklaştırma, tersine seçimdi; 6.000 olumsuz oyu bulan herhangi biri, on yıllığına şehirden sürgün ediliyordu.

Demokratik anayasa, küçük mülkiyetin güvencede olması anlamına geliyordu –yalnızca zenginler vergi ödüyordu ve savaşa gitme kararını, savaşmak zorunda olanlar alıyordu. Antik Yunan demokrasisinin gerçekliği hakkında kuşkuları olanlar, ona düşman olan soyluların zehir zemberek görüşlerini okumalıdır. Yunan dünyası, oligarklar ile demokratlar arasında keskin bir şekilde ikiye bölünmüştü –yani "azınlığın"

(*oligoi*) yönetimini destekleyenler ile “yurttaşların” (*demos*) yönetimini savunanlar. Demokrasiye duyulan nefret, Yunan felsefesine, tarihine ve sanatlarına esin kaynağı olmuştur. Sokrates, Eflatun [*Platon*] ve Aristo gibi düşünürlerin eserleri, büyük oranda demokrasi karşıtı polemik yazıları olarak görülebilir.

Eski toplumların çoğunda eğitim ve kültür, zenginliği ve gücü korumakla meşgul küçük bir azınlıkla sınırlı oluyordu. Antik Atina’da, siyasi gücü 30.000 erkek paylaşıyordu. Bu, eğitim ve kültür için çok büyük bir kitle tabanı yaratıyordu. Sonuç, yaratıcılık patlaması oldu. Bunun içeriğinin çoğu sağ eğilimliydi (demokrasiye *tepki göstermek* onu *övmek*ten daha yaygındı) ama bu, yaratıcılık patlamasını mümkün ve gerekli kılanın demokrasi olduğu olgusunu değiştirmez. Partenon gibi büyük mimari anıtlar, heykelde ve resimde insan biçiminin üstün natüralist temsilleri vardı. Thukydides tarihi, Sokrates felsefesi, Aiskhylos, Sofokles ve Euripides tragedyası vardı. Bu arada, demokratik siyasetin teoride ve pratikte hazırlanması vardı. Atina’nın demokratik liderlerinden en büyüğü olan Perikles, şehrin yönetimini şöyle açıklıyor:

> Yapımıza demokrasi deniyor çünkü iktidar bir azınlığın değil, bütün insanların elindedir … herkes kanun karşısında eşittir … önemli olan belirli bir sınıfın üyesi olmak değil, insanın özünde sahip olduğu yetenektir … Hiç kimse … yoksulluk yüzünden siyasi karanlığa mahkûm edilemez … Yetkili makamlara getirdiklerimize, onlara bağlı kalacağımızın sözünü veriyoruz …

Demokrasinin askerî başarıları da aynı ölçüde etkileyiciydi. Kudretli Pers İmparatorluğu, Yunanistan’a iki kez boyun eğdirmeye kalkıştı. İlki MÖ 490’da karada Maraton’da, ikincisi MÖ 480’de denizde Salamis’te olmak üzere Atinalılar iki kez

Yunan direnişine öncülük ettiler. Sayıca bayağı az olmalarına ve meslekten askerlerin karşısına çiftçi amatörlerle çıkmalarına rağmen, her ikisinde de Atinalılar galip geldi. Pers Savaşlarında, dünyanın o zamana kadar gördüğü en ileri siyasi düzeni temsil eden özgür insanlar ordusu, geleneksel imparatorluğun kaba militarizmi karşısında zafer kazandı. Yine de, göreceğimiz üzere Yunan demokrasisi tarihî bir çıkmaza girmişti.

Makedonya İmparatorluğu

Atina, Yunanistan'ın en önemli demokrasisi olmasının yanı sıra en zengin şehir devletiydi. Zenginliğini, güney Attika'daki gümüş madenlerine, deniz ticaretine ve (zamanla bir imparatorluğa dönüşen) Ege şehir devletleri arasında oluşturulan Pers karşıtı ittifakın liderliğini üstlenmesine borçluydu. Yunan toplumunun demokratik biçimi, Yunan dünyasının rakip şehir devletlere bölünmüşlüğüyle çelişiyordu. İlki, çalışan nüfusun güçlenmesini ve kültürel gelişimini destekliyordu. İkincisi, askerî rekabet, savaş ve emperyalizm demekti.

Atina, kıta Yunanistanı'nın daha muhafazakâr şehir devletleri için çifte tehlike demekti. Atina demokrasisi, diğer yerlerdeki oligarkları, sürekli olarak aşağıdan gelecek devrim korkusuyla yaşamak zorunda bırakırken, Atina İmparatorluğu'nun artan zenginliği de rakip şehir devletler arasındaki kırılgan güç dengesini tehdit ediyordu.

MÖ 5. yüzyılın ortalarına geldiğimizde, demokratik-emperyalist Atina artık Yunanistan üzerinde hegemonyasını kurmaya hazır gözüküyordu. MÖ 431-404 Peloponnesos Savaşı, Sparta'nın öncülüğündeki

muhafazakâr ittifak ile Atina'nın başını çektiği demokratik konfederasyonu karşı karşıya getirdi. Sonunda Atinalılar yenildiğinde imparatorluk dağıldı ve demokrasi ülküsü, Sparta hâkimiyetinin gölgesinde kaldı. Aslında savaş, Yunan soylularının, Makedonya krallarının ve Roma valilerinin, MÖ 510-506 Atina Devrimi ile başlayan demokrasi tecrübesini ortadan kaldırmak amacıyla kalkıştıkları sürüncemeli bir karşı-devrimin ilk evresiydi.

İkinci evre, Kral II. Philip'in komutası altındaki Makedonya ordusunun, Yunan şehir devletlerinin birleşik ordusunu yendiği MÖ 338 tarihli Chaeronea Muharebesi'ni merkez alıyordu. Yunan şehir devletleri bundan sonra yabancıların hâkimiyetine girdi. Biçimsel demokrasi Atina'da ve bazı şehirlerde kısa bir süre daha varlığını sürdürdü ama gerçek güç bundan böyle başka yerlerde yatıyordu. MÖ 336'da, Büyük İskender'e kafa tutan Thebai şehir devleti saldırıya uğradı, istila edildi ve yerle bir edildi.

Makedonya Krallığı melez bir devletti. Saray ve maiyeti bir Helenizm (Yunan kültürü) merkeziydi; II. Philip (MÖ 360-336), Yunan şehir devletlerinin ağır piyade falanksını kısmen model alan bir ordu kurmuştu. Ama aynı zamanda Makedonya, taslak halindeki otokratik bir monarşinin gevşek bir şekilde bir araya getirdiği bir toprak sahipleri ve kabile şefleri koalisyonuydu. Makedonya kralının başlıca meşgalesi, tahtını korumak ve devletin parçalanmasını önlemekti.

İstikrarsızlık, emperyalizmi üretir. Kralın gücü, gösterdikleri sadakat ve sundukları hizmet karşılığında baronlarını ödüllendirebilmesine bağlıydı. Kralın himayesini mali açıdan karşılamanın en kolay yolu, savaş ve ganimet idi. Philip idaresi altında

büyüyen krallık, güney Balkanlar'ın tamamını kontrol eden bir imparatorluğa dönüştü. Fetihler, ganimet ve haraç getiriyordu; bunlarla askerlerin parası ödeniyordu. Makedonya ordusu büyüdü ve tamamen profesyonel bir güç haline geldi. Philip'in kendine özgü katkısı, karma sınıflardan oluşan bir kuvvet yaratmak üzere üç farklı unsuru karıştırması oldu.

Krallığın sınır boylarında yaşayan dağ kabileleri, hafif piyade ihtiyacını karşılıyordu. Makedonya beylerinin soylu maiyetleri, feodal tipte ağır süvarileri meydana getiriyordu. Özgür köylüler de Yunan tarzı falanksı oluşturuyordu. Krallık, insan kaynağının geleneksel savaşçı niteliklerini, Yunan savaş sanatının yöntem ve ilkeleriyle güçlendirmişti. Sonuç, eşi görülmemiş güçte bir askerî aygıttı.

MÖ 338'de Makedonya ordusu, orta Yunanistan'da Chaeronea muhaberesini kazanarak Yunan şehir devletlerinin bağımsızlığını sona erdirdi. Yedi yıl sonra, kuzey Irak'ta Gaugamela muhaberesi ile Pers İmparatorluğunu ortadan kaldırdı. Perslileri önce MÖ 490'da, ardından da 480'de yenen Atinalılar, batı Türkiye'deki Yunan devletlerini kurtarmıştı. Ama bu şehirler, görece geri kalmış Makedonya Krallığı'na boyun eğdiler. Batı Asya'yı fetheden Atinalılar değil, Philip'in halefi Büyük İskender'in idaresi altındaki Makedonyalılar oldu. Neden böyle oldu?

Yunanistan'ın yalnızca %15'inde tarım yapılabiliyordu. Küçük, sağa sola dağılmış tarıma elverişli bir sürü ovayı, dağ sıraları ayırıyordu. Bu, her şehir devletin bağımsızlığının temeliydi. MÖ 5. yüzyılda toplam 1000 civarında şehir devlet bulunuyordu. Demokrasi, birbirine rakip bu küçücük idari yapıların içinde korunuyordu. Bunların en büyüğü ve en zengini olan Atina'da sadece 30.000

kadar yetişkin erkek yurttaş yaşıyordu. Kadınlar, çocuklar, yabancılar ve köleler de hesaba katıldığında toplam nüfus muhtemelen 200.000 kadardı. Yunan demokrasisi, dar ve bölünmüş bir toplumsal tabana dayanıyordu.

Jeopolitik bölünme, bitip tükenmez yerel savaşlar demekti ve önde gelen devletler (ve müttefikleri) arasındaki mücadele, kimi zaman kızışarak topyekûn savaşlara neden oluyordu. Her zaman fazlasıyla askerîleştirilmiş olan Yunan toplumunun bu özelliği, elindeki artıklar büyüdükçe ve jeopolitik düşmanlıklar şiddetlendikçe iyice güçleniyordu. Peloponnesos Savaşı, bu eğilimin en önemli ifadesiydi.

Hiçbir devlet, kalıcı bir hegemonya kuracak kadar güçlenemiyordu. Atina, MÖ 404'te Sparta'ya yenildi. Sparta ise MÖ 371'de Thebai'ye yenildi. Bu devletler kendi aralarında bölünmenin önüne geçemezken, II. Philip ("Kuzey'in Aslanı") tüm Yunan şehir devletlerine sonunda boyun eğdirecek imparatorluğunu inşa ediyordu.

Aynı zamanda, artan askerîleşme sonucunda şehir devlet demokrasisi de içeride güç kaybetti. Uzun süren, uzak mesafeleri katetmeyi gerektiren zorlu seferlerle birlikte profesyonel komutanlar, paralı asker birlikleri ve askerî uzmanlar ortaya çıktı. Yunanistan'da güç, piyadelerin mızraklarının ucundaydı. Bu gücü yurttaş-çiftçiler elinde tuttuğu zaman demokrasi güçlüydü. Profesyonel paralı askerlerin eline geçtiğindeyse giderek zayıfladı.

Antik Yunan uygarlığı daha önce hiç görülmemiş çok yönlülüğe ve dinamizme sahipti ama varlığını, içinde yer aldığı jeopolitik ve sosyolojik çerçeveyle keskin bir karşıtlık içinde sürdürdü. Demokrasi, ne şehir devletler içinde ne de şehir devletler arasında

genelleşti. Yunan dünyasının rakip idari yapılara bölünmesi, askerî uzmanların uzun dönemde demokratik meclislerin aleyhine güç kazanması demekti.

Öte yandan Makedonya, Yunan uygarlığının ilerlemelerini benimsedi ve bunları, orta büyüklükteki bir krallığı bir Balkan İmparatorluğuna dönüştürebilecek bir askerî sistem yaratmakta kullandı. Teknik önemliydi ama büyüklük de öyle: Büyük fetih savaşları yaparak Yunan dünyasını birleştirmek için gereken topraklara ve üretim fazlalarına yalnızca Makedon Kralı sahipti.

Yunanistan, aşağıdan devrimle değil de yukarıdan zorla birleştiğinden demokrasinin geleceği yoktu. Yunanistan, Batı Asya'nın fethinde kullanılan bir lojistik üs haline geldi. Daha sonra, İskender'in imparatorluğunun dağılmasının ardından, daha geniş bir alana hükmeden Makedon "halef" devletinin bir eyaleti olacaktı. Pers İmparatorluğu'na ait (Yunanistan'ın zenginliğinin kat kat fazlasını temsil eden) toprakların ve üretim fazlalarının ele geçirilmesi, şehir devleti demokrasileri ağından oluşan Yunan uygarlığının, küresel bir emperyal sisteme dönüşmesini sağladı.

Bu arada daha batıda, daha dinamik bir askerî emperyalizm biçimi ortaya çıkıyordu. Antik Roma şehir devleti de küresel bir imparatorluğa dönüşüyordu. Bir süre sonra Doğu'da, yeni dünya düzeninin kudretli Makedon krallıklarını bile dize getirecekti.

Roma Askerî Emperyalizmi

Roma, Yunan tarzı yurttaşlığın Makedonya tarzı militarizmle kaynaşmasıydı. Sonuç, antik dünyanın en

dinamik emperyalist devleti oldu.

MÖ 9. yüzyılda bir Demir Devri köyü olan Roma gelişerek MÖ 8. yüzyılda Latin kabile şefinin tepe kalesi haline gelmişti. Ardından, MÖ 7. yüzyılın ortası ile sonu arasında Etrüsk akıncılarının küçük bir kasaba olarak yeniden kurduğu Roma, MÖ 510'a kadar Etrüsk kralları hanedanı tarafından yönetildi. Bu krallardan sonuncusu bir soylu devrimiyle alaşağı edildi; sonraki iki yüzyıl içeride sınıf mücadelesiyle, dışarıda emperyal genişlemeyle geçti. Bu iki süreç yakından bağlantılıydı.

İçerdeki mücadelede patrisyenlerle plebler karşı karşıya geldiler ("Sınıflar Kavgası"). Devlet aygıtını tek başlarına kontrol eden ve babadan oğula geçen toprakların sahibi olan soylular, ilk grubu meydana getiriyordu. Yönetimi üstlenen soylular meclisi olan Senato'ya yalnızca patrisyenler kabul ediliyor, en yüksek devlet memuriyeti olan kıdemli yargıçlıklara da yine yalnızca patrisyenler gelebiliyordu.

Pleblerin çoğu sıradan yurttaş-çiftçiydi. Yunan şehir devletlerinde olduğu gibi küçük çiftçiler, zor zamanlarda başka çareleri olmadığından sıklıkla borca giriyorlardı. Patrisyen senatörlerin hazırladığı ve patrisyen yargıçların uyguladığı kanunlar, borç verenlerin haklarını koruyordu. Borç, küçük çiftlikler pahasına büyük arazileri genişletmenin başlıca mekanizmasıydı.

Pleblerin içindeki bir azınlık daha iyi durumdaydı. Hatta bazıları oldukça zengindi. Ama buna rağmen siyasi iktidardan dışlanıyorlardı. Dolayısıyla pleb hareketi, pleb soylular ile pleb yığınları arasında kurulmuş bir sınıf ittifakıydı. Başlıca silahı çekilmeydi –askerî bir kitle grevi. Yunan şehir devletlerinin yurttaş-çiftçileri gibi şehrin milis gücünü (*legio* /

“asker toplama”) oluşturan Romalı plebler, toplumsal ve siyasi taleplerini duyurmak için dönem dönem savaşmayı reddediyorlardı.

Yunan halk kitleleri, devrimci eylemle gerçek bir demokrasi kazanmıştı. Romalı halk kitleleri, Senato’yu devirmeyi asla başaramadı. Ama büyük kazanımlar elde ettiler; bu kazançların toplu etkisi, gücün Roma toplumu içerisinde köklü bir şekilde yeniden paylaşılması oldu. Zengin plebler, Senato’ya ve kıdemli yargıçlık makamlarına kabul edildiler. Pleblerin oluşturduğu kitle, etkin veto yetkileri kazandı. Yeni yasaların Pleb Meclisi’nden (sivil organ), savaşa girme kararının ise Yüzler Meclisi’nden (askerî organ) onay alması zorunluydu. Yeni yargıçlar, yani Pleb Tribünü, halkın benimsemediği önerileri engelleyebiliyordu.

Sınıflar Kavgası, sınıf uzlaşmasıyla ve karma bir yapının benimsenmesiyle sona erdi. Yönetici sınıf alaşağı edilmedi ama siyasi gücü sınırlanmış, yeni gelenlerin de onlara katılması mümkün olmuş ve devletin hareketleri artık halkın rızasına bağlı hale gelmişti. Yani küçük çiftçilerin mülkü, vergiye ve borca karşı korunuyordu. Büyük toprak sahiplerinin, hemşerileri aleyhine kendilerini zenginleştirmeleri dizginlenmişti. Romalı soyluların hırsı, bunun yerine yabancı düşmanlara yönlendirildi.

Romalı soylular arasında rekabet şiddetliydi. Büyük aileler, önemli devlet görevlileri için birbirleriyle çekişiyordu; ödüller, güç, itibar ve dolgun avantalardı. Zenginlik amaçtan ziyade bir araçtı: Soylular, siyasi güçlerini artırmak için zenginliğe gerek duyuyordu. Rakip gruplar, himaye ilişkisi aracılığıyla kendilerine bağımlı kişilerden ve taraftarlardan müteşekkil maiyetler oluşturuyordu. Rüşvet vererek destekçi

topluyor, kontrolleri altındaki oyları takviye ediyorlardı. Gücünü artıramayan aileler geriliyordu. Soylu sınıflara üyelik (senatörler ve şövalyeler), giderek zenginliğe bağlı oluyordu. Hamilik, kamu görevi ve siyasi güç mücadelesi, sınıfsal konumun sürdürülmesi açısından temel önem taşıyordu.

Pleblerin sömürüye direnmesi, soylular arası rekabetin biçimini belirliyordu. Bir yandan, grupların gücü açısından pleblerin desteğini kazanmak mutlaka gerekliydi. Öte yandan, pleblerin toprak sahibi olması, mevcut arazileri genişleterek zenginliği daha da artırma şansını azaltıyordu.

Savaş ve fetih bir alternatif sunuyordu. Yabancı düşmanlara karşı zafer kazanmak, ganimet (özellikle altın ve gümüş), esirler (müstakbel köleler) ve toprak (yeni çiftlikler ve malikâneler kurmak) demekti. Savaş lehine oy kullanmak ve şevkle savaşmak kendi çıkarlarına olsun diye savaşın getirilerinin bir kısmı sıradan yurttaş-lejyonerlerle paylaşılıyordu. Ama aslan payı, devlete ve senatör-generallere gidiyordu.

Böylece Roma, şiddete dayalı, yağmacı bir emperyal soygun sistemi haline geldi. Roma yönetici sınıfı, içeride sömürü oranını yükselterek artığı büyütmek yerine yabancı yönetici sınıfların elindeki artığı, iş gücünü ve üretim araçlarını zorla alma yoluna gitti.

Romalılar MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda İtalya yarımadasını tamamen ele geçirdiler. Batı Akdeniz'in kontrolünü ele geçirmek için MÖ 3. yüzyılda Kartaca İmparatorluğu ile iki büyük savaşa girdiler. MÖ 2. yüzyılda, Yunanistan'ı almak için Makedonya Krallığı ile iki büyük savaş yaptılar. Askerî birikim süreci kendi kendini besliyordu. Bir savaşta ele geçirilen artıklar, bir sonrakini başlatmak için kullanılıyordu. Mağlup edilen yönetici sınıflar "Romalılaştırılıyor" idi: Roma

yurttaşlığına kabul edilerek Roma kültürünü benimsemeleri teşvik ediliyor ve gelecekteki Roma fetihlerinden kendilerine pay teklif ediliyordu. Bu, büyüyen lejyonlara sürekli yeni askerlerin katılmasını sağlıyordu.

Sınıflar Kavgasının çözüme kavuşmasıyla MÖ 3. ve 2. yüzyıllarda Roma içeride istikrar kazanmış ama dışarıya karşı iyice saldırganlaşmıştı. Bunlardan biri diğerine bağlıydı: Toplumsal barışın maliyeti, emperyal artıklarla karşılanıyordu. Böylece, MÖ 7. yüzyılın sonlarında küçük bir Latin şehri olan Roma, sürekli büyüyerek MÖ 2. yüzyılın sonlarına geldiğimizde antik dünyanın en güçlü imparatorluğu oldu.

Demir Devri teknolojisi, MÖ ilk bin yıllık dönemin emperyal devletlerini inşa etmek için gereken devasa artıkları üretmişti –Ahameniş Persi, Maurya Hindistanı, Ch'in Çini, Makedon halef krallıkları ve Roma İmparatorluğu. Ama Roma emperyalizmi, sıra dışı bir dinamizme ve dayanıklılığa sahipti. Çok hızlı ilerlenen dört yıllık bir seferin ardından Büyük İskender, MÖ 331'deki Gaugamela Muharebesi'ni kazanarak Pers İmparatorluğunu ortadan kaldırdı. MÖ 216'daki Cannae Muharebesi'nde Kartacalı Hannibal, Roma İmparatorluğuna aynı ölçüde yıkıcı bir hezimet tattırdı. Ama Roma teslim olmayı reddetti ve en sonunda zafer kazandı. Buradaki önemli fark, Roma emperyalizminin toplumsal tabanıydı. Ahameniş Persi, profesyonel askerlerin parasını ödemek için köylü tebaasını haraca kesiyordu. Roma Cumhuriyeti ordusu, özgür yurttaşlardan oluşan bir milis gücüydü. Roma köylüsünün, sayıca çok olmanın yanı sıra Pers köylülerin aksine sistemden çıkarı vardı. Romalılar, Cannae'de 80.000 kişi kaybettiler ama 700.000

piyade ile 70.000 süvariden oluşan yedek kuvvetleri olduğu tahmin ediliyor; mücadeleyi sürdürmek hem soyluların hem de köylülerin çıkarına idi. Roma emperyal devletinin üstünlüğü, Geç Cumhuriyet döneminin (MÖ 133-30) büyük krizi sırasında bir kez daha sınanacaktı.

Roma Devrimi

Tiberius Gracchus, radikal bir toprak reformu programıyla MÖ 133'te Pleb Tribününe seçildi. Soyluların muhalefeti yüzünden Senato'yu devre dışı bırakıp, toprak reformu tasarısını doğrudan Pleb Meclisine götürerek kanunlaştırdı. Ertesi yıl, sağ eğilimli bir grubun düzenlediği suikasta kurban gitti. Roma siyasetinde yeni bir kriz dönemi başladı. Birçok iç savaş aşamasından geçip, kimi zaman imparatorluğun varlığını tehlikeye atarak bir yüzyıl boyunca devam etti bu kriz. Sonunda yönetici sınıfın kökten yeniden yapılanmasına, devlet bürokrasisinin yeniden şekillenmesine ve imparatorların askerî diktatörlüğüne sebep oldu.

Kriz, geçmişten miras alınan şehir devleti biçiminin, dünya imparatorluğunun yarattığı yeni toplumsal kuvvetlere uyum sağlayamamasından kaynaklandı. Senato'yu kontrol eden patrisyen-pleb soylular, kemikleşerek "yenilere" hasım, dışlayıcı bir soylu kastına dönüşmüştü. Senato seçkinlerinin üst düzey memurlukları tekellerine almaları, soyluların diğer kesimlerini kızdırıyordu –daha önemsiz senatör aileleri, "şövalye" ailelerinin geri planda kalanları ve birçok İtalyan eyalet ailesi artık hükümet idaresiyle ve imparatorluğun ticaretiyle uğraşıyordu.

Mirasla geçen imtiyazlar, yeni toplumsal gerçekliklere uymuyordu. MÖ 2. yüzyılın ortalarından

sonra yönetici sınıfın artık eski tarzda yönetmesi mümkün değildi. Bir azınlık, reformu savunuyordu. İnatçı gericiler başka bir azınlığı oluşturuyordu. Çoğunluk kararsızdı ama mülk ve ayrıcalıklarını savunmakla ilgilendiklerinden genellikle krizde gericilere destek verdiler. Bundan ötürüdür ki reformcular, senatörlerin direncini kırmak için daha geniş kuvvetlerin desteğini almaya çalıştılar.

Uzak sınır boylarında fetih savaşlarına girişmek, İtalya'daki küçük çiftçiler için yıkım demekti. Üçüncü İspanya Savaşı (MÖ 154-133), on binlerce asker gerektirmişti. Tipik bir yılda, her sekiz Roma yurttaşından en az biri orduda askerlik yapıyordu. Gemiyle İspanya'ya götürülenlerin birçoğu yıllarca orada kalmıştı.

Ekilmeden kalan tarlaları sıklıkla büyük toprak sahipleri satın alıyordu. Roma yurttaşlarının yerine yabancı köleler geçiyordu. Günümüz tarihçilerinden birinin açıkladığı üzere zenginler, "kendi arazilerine komşu mülkleri ya da yoksullara ait olan diğer küçük arazileri satın almak, ele geçirmek için ikna yoluna ya da şiddete başvuruyorlardı; küçük tarlalar yerine çok büyük çiftlikleri işletmeye başladılar. Özgür insanların askere gitmek üzere topraktan koparılmasını seyretmektense bu arazilerde köle işçileri ve çobanları çalıştırıyorlardı". Sonuç, iki ucu keskin bir toplumsal kriz oldu. İtalyan köylülüğünün gerilemesi, Cumhuriyetin askerî gücünün dayandığı insan gücü kaynağını kurutuyordu. Kölelerin giderek çoğaldığı kırsal kesimlerde, önemli bir güvenlik sorunu ortaya çıkıyordu.

Yeni köle ekonomisinin merkezi, Sicilya ile güney İtalya idi. Yüz binlerce savaş esiri köle olarak satılıp soyluların malikânelerinde çalışmaya gönderiliyordu.

Üç kez bölge çapında köle ayaklanmaları patlak verdi –MÖ 136-134'te ve MÖ 103-101'de Sicilya'da, MÖ 73-71'de kıta İtalyası'nda. Geç Cumhuriyetin krizinin, Birinci Sicilya Köle Savaşı sırasında başlaması bir tesadüf değildir. Orduya asker bulunması ve iç güvenlik, Tiberius Gracchus ile yönetici sınıfın reformcu kanadının önündeki en acil meselelerdi. Arka planda Sicilya villaları alev alev yanarken tartışmalar devam ediyordu.

Terhis edilen askerlerin ve iflas etmiş küçük çiftçilerin yolu Roma'ya düşüyordu. Savaş ganimetleri, bayındırlık projeleri, soyluların himayesi ve tüketimiyle canlanarak hızla büyüyen imparatorluk başkenti, yoksullaşmış "fazla" yurttaşlarını kendine çekiyordu. Roma ayaktakımı artık siyasette bir etken olmuştu. İmparatorluğun büyümesi, İtalya'da Romalılar ile Romalı olmayanlar arasındaki ilişkiyi de değiştirmişti. Lejyonerlerin en azından yarısı Romalı olmayıp, "Latin" ya da "Müttefik" yurttaşlardan oluşuyordu. Savaşın yükünü eşit ölçüde paylaşanlar giderek ganimetten de eşit pay istemeye başladılar. Yurttaşlık hakkı, her an patlamaya hazır bir mesele olmuştu. MÖ 91-88 Sosyal Savaşı, eşit siyasi haklar sorunu yüzünden Romalılar ile İtalyanlar arasında patlak veren bir iç savaştı.

İtalya deyim yerindeyse yanıcı maddelerle doluydu: Ahlaksız senatörler, şövalye kökenli görevliler ve eyalet şehri eşrafı; borçları yüzünden mahvolmuş köylüler; yıllarca cephelerde savaştıktan sonra terhis edilip yoksulluk içinde yaşayan eski askerler; giderek büyüyen kentli yoksullar kitlesi; devlete hizmet etmiş ama siyasetten dışlanmış, Romalı olmayan bir sürü kişi. Ama Roma Devrimi şu özgüllüğe sahipti: Hoşnut olmayan sınıflardan hiçbiri tek başına harekete

egemen olamıyordu. Hiçbirisi, tutarlı bir yeni dünya görüşü ve bunu başaracak bir strateji sunarak, diğerlerinin arasından sıyrılıp liderliği ele geçiremiyordu. Hiçbirisi devrimci bir alternatif sunamıyordu. Muhalefetin soylularından oluşan kesimi, halk kitlelerinden ve mülklerine yönelik tehditlerden korkuyordu. Küçük çiftçiler, topraksız yoksullardan korkuyordu. Özgür yurttaşlar, kölelerin rekabetinden korkuyordu. Romalılar, İtalyanların kitlesel olarak yurttaşlığa kabul edilmesiyle birlikte kendi imtiyazlarının zayıflayacağından korkuyordu.

Bu nedenle halk hareketi, birden fazla sınıf arasında yapılan ve çelişkilerle dolu bir ittifaktı. Roma Devrimi'ni karmaşık ve biçimsiz, yüzyılı bulan bir süreç yapan işte bu durumdu. Senato kanalıyla reform yapılmasının önü tıkanmıştı. Yönetici sınıf içinde azınlıkta kalan Halkçılar (*populares*: "Halk" idaresini destekleyenler), Optimatelerin (*optimates* ya da "en iyiler": Senato'nun idaresini destekleyenler) şiddetle karşı çıkması yüzünden yukarıdan devrimi yapamadılar. Ama açmazı çözebilecek devrimci bir sınıfın yokluğunda ancak askerî kuvvet meseleyi karara bağlayabilirdi. Dolayısıyla Roma Devrimi, savaş ağalarının mücadelesi haline geldi.

Hırslı siyasetçiler, saygın ve kazançlı kumandanlıkların peşindeydiler. Savaş ganimeti ve tecrübeli askerler, Roma siyaset oyununda yüksek değer biçilen oyun kartlarıydı. Devrim, Halkçı ve Optimate generaller Marius ile Sulla, ardından da Sezar ile Pompey arasında yaşanan bir iç savaşa dönüştü. Belirleyici şahsiyet, Jül Sezar idi. İyi tanınan bir soylu, azimli bir ikbal avcısı ve acımasız bir emperyalist olan Sezar, aynı zamanda parlak bir komutan, siyasetçi ve reformcuydu. Sezar,

başkahramanı olduğu Roma Devrimi'nin çelişkilerini bünyesinde toplamıştı.

Sezar, MÖ 49-45 İç Savaşı'ndan zaferle çıkmıştı ama devrimci bir sınıftan ziyade bir halk hareketinin lideri olması nedeniyle eski düzenle uzlaşma arayışına girmek zorunda kaldı. Kısa dönemde bunun imkânsız olduğu anlaşıldı. Yönetici sınıf fazlasıyla bölünmüş, birbirine düşmüştü. Sezar, kendi diktatörlüğünü kurarak çelişkileri aşmayı denedi –suikastla öldürülmesine ve iç savaşın yeniden alevlenmesine giden yol böyle açıldı aslında. Başını Brutus ile Cassius'un çektiği senato içi muhalefet, Sezar hizbinin liderleri olan Anthony ile Octavian tarafından kısa sürede bozguna uğratıldı. Ama ardından bu ikisi, imparatorluğu kendi aralarında pay ederek birbirine rakip kuvvet üsleri oluşturmaya giriştiler. Bu nedenle, Roma Devrimi'nin son mücadelesi, Anthony ile Octavian hizipleri arasında bir iç savaş oldu.

Octavian, ilk Roma imparatoru Sezar Augustus oldu. "Yenileri", ılımlı reformu ve emperyalist savaşı temel alan askerî bir diktatörlük kurdu. Kurduğu rejim, İtalyan şehir devletinin, bürokrasinin yönettiği küresel bir imparatorluğa dönüşmesini artık tamamladığını gösteriyordu. Ama antik imparatorlukların en başarılısı bile kendi çöküşünün ve nihayetinde de parçalanmasının tohumlarını bağrında taşıyordu.

1 Borç esareti (*debt bondage*): Borcun çalışarak ödenmesi –*çev.*

Kapıdaki düşman:
“Karanlık Çağlar”da bir Cermen savaş ağasının kemer tokası

4

ANTİK ÇAĞLARIN SONU

ykl. MÖ 30–MS 650

MÖ ilk binyıllık dönemde tarih sahnesine çıkan Demir Devri uygarlıklarının en önemli başarılarının somutlaştığı Roma İmparatorluğu'nun gerileyişi ve yıkılışı, dünya çapında bir olaydı. Emperyal süper gücün parçalanmasından, Ortaçağ Avrupası'nın temelini oluşturacak yeni toplumsal güçler ve jeopolitik düzen ortaya çıktı.

Demir Devri imparatorlukları, harita üzerinde büyüklükleriyle dikkati çekseler de Tunç Devri öncellerinin birçok zayıf yönünü paylaşıyorlardı. Siyasi birlik, iktisadi, toplumsal ya da kültürel homojenliğin değil askerî gücün bir işleviydi. İmparatorluk yöneticileri, artık biriktirip bunu savaşlarda boşa harcamak için sömürüyü artırıyorlardı. Toplum, statü gruplarının katı ve tepeden aşağı sıralanması temelinde örgütlenmişti. Yaratıcılık ve yenilik bastırılıyor, sıradan halk vasıfsız iş gücüne indirgeniyordu. Teknoloji durağandı, yoksulluk irin toplamış bir yaraydı ve yabancılaşma yayılıyordu. Demir Devri imparatorluklarının, Tunç Devri'ndekiler kadar muhafazakâr olduğu açıkça ortadaydı.

İşte bu nedenledir ki her ne kadar Roma İmparatorluğunun çökmesi aslında bir toplumsal düzenin tümüyle ortadan kalkışını temsil etse de bu süreç, insanlığı daha yüksek bir kültür düzeyine çıkarabilecek yeni kuvvetler ortaya çıkarmamıştır. Tek sonucu, Marx'ın deyişiyle "çatışan sınıfların ortak yıkımı" oldu. Bu bölümde, Roma İmparatorluğunun kaçınılmaz sonunu hazırlayan iç çelişkileri, onun yerini alan (esasen Cermen, Got ve Arap kökenli) yönetici sınıfların karakterini ve tek tanrılı üç büyük dinin, yani Yahudiliğin, Hristiyanlığın ve İslamın (Roma'nın krizi bağlamında) ortaya çıkışını inceleyeceğiz.

Geç Antikçağ'ın Krizi

Roma İmparatorluğu, yurttaşlık ile emperyalizmin güçlü bir kaynaşmasını temsil ediyordu. Yurttaşlık, düzenden çıkarı olanlar ile askerlerden meydana gelen, giderek genişleyen bir toplumsal taban sunuyordu. Fethedilen yerlerin seçkinleri zamanla düzenin parçası haline geliyor, kültürel anlamda asimile oluyordu: "Romalı" olmalarına ve emperyal idarenin nimetlerini paylaşmalarına izin veriliyordu.

Aynı zamanda emperyalizm sürekli bir ganimet, köle ve toprak akışı sağlıyordu. Bu, devleti güçlendiriyor, yönetici sınıfı zenginleştiriyor, tabi seçkinlerin sadakatini güvence altına alıyor ve yandaş grupları sisteme bağlayan himaye ilişkisini sürdürecek mali kaynağı sağlıyordu.

Ama bunun ağır bir bedeli vardı. İmparatorluk ve uygarlık pahalıdır. Bazıları kazanırken, diğerleri kaybeder. Roma idaresi, mülkiyeti ve gücü koruma altına alıyordu. Ama ordunun, kentlerin ve villa sahiplerinin zenginliği, sömürü sistemine bağlıydı –

vergiler, kiralar, faiz ödemeleri ve işçi hizmetleri, bu sistemde kırsal nüfustan çekilip alınıyordu.

Roma İmparatorluğu sınırları içinde yaşayanların çoğunluğu köylü, işçi, serf ya da köle olarak toprakta çalışıyordu. Bu kesimler, imparatorluk ile uygarlığın külfetini çeken yük hayvanlarıydılar. İlk başlarda bu yük (sömürü oranı), görece ılımlı ve sürdürülebilir düzeydeydi. Ürettiklerinin epey bir kısmına el konuyordu ama geriye kalanlar, köylü ailelerinin karınlarını doyurmasına, tarlalarını ekmesine, otlaklarını korumasına ve Demir Devri kırsal yaşamının gereken şeylerini yerel pazardan almasına yetiyordu. Başkaları çok daha ağır bir bedel ödediğinden bu mümkündü. İmparatorluk, fetih savaşlarıyla besleniyordu. Muzafferler, mağlup ettiklerini soyarak zenginleşiyordu. Devleti, orduyu ve zenginleri desteklemenin maliyetini büyük ölçüde kurbanlar karşılıyordu. İmparatorluk genişlemeye devam ettiği müddetçe ülke dışında yapılan soygun, içerideki soygunu hafifletiyordu.

Sistem özü itibariyle genişlemeciydi. Yabancı ülkelerin artıklarına askerî yollarla el konmasıyla besleniyordu. Dolayısıyla gücü, bu artıkların sürekliliğine bağlıydı. Her emperyal atılımdan sonra durgunlukla ve krizle karşılaşmamak için yeni bir atılım gerekiyordu. Ama yabancı ülkelerin artıkları, sonsuz bir kaynak değildi. MS 1. yüzyıla geldiğimizde Roma askerî emperyalizmi, daha fazla genişlemesine ket vuracak sınırlara ulaşmak üzereydi.

Greko-Romen emperyal uygarlığın sınırları, Demir Devri tarımının sınırlarına denk düşüyordu. Demir Devri teknolojisi, güney Britanya’dan Suriye’ye, Avrupa’da Ren ve Tuna nehirlerinden Kuzey Afrika’nın Atlas dağlarına kadar uzanan bir

coğrafyada sabana dayalı ekstansif [*yaygın*] tarım yaratmıştı. Burası, ekili arazilerle, köylerle ve canını dişine takarak çalışan köylülerle dolu, bereketli bir topraktı. Artıklar, yani ürün fazlaları büyüktü. Bu artıklara el koymak üzere örgütlenenler, ordular ve şehirler kurabilirdi. Ama ekilebilir toprakların ötesinde bakir bir dünya uzanıyordu: Kuzey Britanya'nın tepelik bölgeleri, Almanya'nın ormanları, Arabistan ve Kuzey Afrika çölleri. Yaban hayatın hüküm sürdüğü bu topraklara adım atan emperyal ordular, boyun eğdirilmeleri mümkün olsa bile bundan kazanç sağlanamayacak kadar yoksul olan, geniş bir alana dağılmış ve ele geçirilmesi zor hasımlar karşısında, kazanılması imkânsız gerilla savaşlarına saplanıp kaldılar.

MÖ 53'te Suriye'deki Carrhae [*Harran*] Muharebesi'nde Part ordusunun atlı okçuları, 30.000 kişilik bir Roma ordusunu yok ettiler. MS 9'da Teutoburg Ormanı Muharebesi'nde Cermen kabileleri, 30.000 kişilik bir başka Roma ordusunu ortadan kaldırdılar. MS 208-11'de, Romalıların kuzey Britanya'yı ele geçirmeye yönelik son girişimleri, gerilla direnişi karşısında bozgunla sonuçlandı. Roma imparatoru Septimius Severus, insanın kanını donduran şu emri veriyordu: "Son nefesini ellerimizde vermekten hiç kimse kurtulamasın. … Erkek olabilir diye ana rahmindeki bebek bile kaderinden kaçamasın". Ama kurtuldular. Severus York'ta öldü ve İskoçya asla fethedilemedi. Kuzey Britanya'nın bataklık bölgelerinde ve dar vadilerinde, sisin ve çiseleyip duran yağmurun içinde sağa sola saldıran o emperyal canavar, yüzlerini maviye boyamış avcı çeteleri karşısında umutsuzluğa kapılmıştı.

Yani, Roma İmparatorluğu'nun sınırları vardı. Temel taşı, Demir Devri tarımı idi. Orduyu, yönetici sınıfı ve (yollar, kaleler ve şehirlerden oluşan) temel altyapıyı desteklemek için gereken büyük artıkların elde edilmesi, ekili topraklara ve bol emek gücüne bağlıydı. Savaş, sabanın işlediği yerde kârlıydı. Bu olmadığında israf demekti ve ordular bakir topraklara girdiği zaman imparatorluk aşırı büyümüştü.

Yayılma, MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda sınırlarına dayandıktan sonra MS 1. yüzyılın başından itibaren aniden yavaşladı ve MS 2. yüzyılın başında durma noktasına geldi. Savaş ganimetleri akışı kesildi. Dışarıdan gelen ek kaynaklar durdu. Roma İmparatorluğu tamamen kendi içinde ürettiği kaynaklara bağımlı hale geldi.

Ne var ki imparatorlukla uygarlığın maliyeti azalmadı. Binlerce kilometrelik sınırları savunmak için güçlü bir ordu ve yaygın tahkimatlar gerekiyordu. İmparatorluk seçkinleri ile onların besleme gruplarının (her şeyden önce de ordunun sıradan askerlerinin) sadakati arasındaki uyum, lüks tüketime ve devletin alicenaplığına bağlıydı.

MS 1. yüzyıldan itibaren imparatorluk sürekli mali krizlerle boğuştu ve bu krizler, özellikle 2. yüzyılın sonlarından itibaren giderek ağırlaştı. Bu krizlere yanıt olarak siyasi-askerî altyapıyı muhafaza etmek üzere tarımsal artığın daha fazlasının çekilip alınması, geriye döndürülemez bir iktisadi gerileme sarmalına yol açtı. Artan vergiler, zorla çalıştırma ve askerî amaçla el koymalar, kıt kanaat geçinen köylü çiftçileri mahvetti. Böylece vergi tabanı da daraldı –öyle ki bir sonraki aşamada vergilerin daha da yükseltilmesini gerektirerek, bir kısım çiftçinin daha sefalete sürüklenmesine yol açıyordu. Bu böyle devam etti.

Giderek askerî ve totaliter bir niteliğe bürünen Geç dönem Roma emperyal devleti, temel giderlerini karşılama çabasıyla kendi toplumsal-iktisadi tabanını aşındırdı. Askerî yırtıcı hayvan sonunda bir yamyama dönüştü.

Bu baskıların siyasi olarak üç temel etkisi oldu. İlk olarak, yönetici sınıf, sürekli olarak bölgesel çizgiler temelinde bölündü; her grup, kendi üretim fazlaları ile askerlerinin kontrolünü elinde tutmaya çabaladı. İmparatorluğun farklı yerlerindeki rakip imparatorların başını çektiği ordu grupları arasında habire iç savaşlar patlak verir oldu.

İkinci olarak, yabancı güçlerin istilaları sıklaştı ve giderek tehditkâr bir hal aldı. Avrupa sınırlarında büyük barbar kabilelerle, Doğu'da İran ve Irak temelli dinamik Sasani İmparatorluğu ile mücadele ediliyordu. Roma'nın askerî gerileyişinin simgesi iki meydan muharebesidir. MS 378'de Trakya'daki Adrianople'de (bugünkü Edirne), Doğu Roma İmparatorluğu'nun tüm sahra ordusu Gotlar tarafından yok edildi. On altı yıl sonra, İtalya'nın kuzeydoğu sınırındaki Julian Alpleri'nden geçen Frigidus nehri kıyısında, yeniden oluşturulan Doğu Roma İmparatorluğu ordusunun büyük bir kısmı Gotlu paralı askerlerden meydana geliyordu. Roma İmparatorluğu mali kaynak ve insan gücü açısından öylesine derin bir iç krize girmişti ki "barbar" askerlere bağlı hale gelmişti.

İmparatorluğun mali krizinin üçüncü sonucu, sınıf mücadelesinin yeniden canlanmasıydı. Askerî-bürokratik devletin talepleri altında ezilen, serf konumuna gerileyen ve giderek ağırlaşan sömürüye maruz kalan yerel köylüler, karşı koymanın yollarını buldular. Birçok çiftlik terk edildi. Kırsal kesimde

sosyal eşkıyalar kol gezer oldu. Vergi tahsildarlarına, zorla asker toplama bölüklerine ve icra memurlarına direnme yaygınlaştı. Memnuniyetsizliğin kimi zaman iyice artması, köylü ayaklanmalarına ve kır komünlerinin yaratılmasına yol açıyordu.

Antikçağ'ın soylu sınıfa mensup yazarları, *bagaudae* denilen gizemli köylü isyancılardan bahsederler; bunların yönetimi altındaki insanlar halk yasalarına göre yaşıyor, köylüler konuşmalar yapıyor, ölüm cezaları bir meşe ağacının altında infaz ediliyor ve kemik parçaları üzerine kaydediliyor, "her şeyin mubah olduğu" bir yaşam devam ediyordu. Anlaşılan *bagaudae* idaresi altında "Bretonlar, kendi hizmetçilerinin kölesiydiler". Pek anlaşılmamış ve belli belirsiz tasvir edilmiş olmakla birlikte sanki karşımızda baş aşağı dönmüş bir dünya, toprak ağalarının ve vergi tahsildarlarının olmadığı bir dünya var.

Bölünme, istila ve iç isyan: İmparatorluğun gerileyişinin bu belirtileri, sistemin kokuşmuşluğunu yansıtıyordu. Sonuçta, barbar kafilelerinin ardı arkası kesilmeksizin toprak parçalarını ele geçirmesiyle MS 410-476 arasında Batı Roma İmparatorluğu parçalanarak tümüyle dağıldı.

5. yüzyılın sonuna geldiğimizde Avrupa, bağımsız proto-devletlerden oluşan bir yamalı bohça görünümündeydi. Geç Antikçağ'ın ateş fırtınalarında yeni bir dünya düzeni şekillenmişti. Bu dönüşümün asli özneleri, Orta ve Doğu Avrupa ile Orta Asya'dan gelen kabile konfederasyonlarıydı.

Hunlar, Gotlar, Cermenler ve Romalılar

Avrasya bozkırı, Macar Ovası'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan, yüzlerce kilometre

genişliğinde bir kuşaktır. Sert iklim koşullarının hüküm sürdüğü ağaçsız bir çayırlık olarak, tarih öncesinden 9. yüzyıla gelinceye kadar esasen hayvan besleyen göçebelerin yaşadığı bir yerdi. Avrupa, Türkiye, İran, Hindistan ve Çin tarihi, anayurtlarından kopup gelen bozkır göçebelerinin akınlarının neden olduğu askerî krizlerin izlerini taşır. Ama MS 370'ler ile 450'ler arasında Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandıran, Hunlar oldu.

Hunlar, avcılıkla toplayıcılığı, at, inek, koyun ve keçi gütmekle birlikte yürütüyordu. Bozkırın çoraklığı ve yaşam tarzlarının ilkelliği, hem sayıca az ve dağınık olmaları, hem de gevşek ve hiyerarşik olmayan bir toplumsal örgütlenmeye sahip olmaları anlamına geliyordu. Uzmanlaşma çok ileriydi. Birinci sınıf biniciler olan Hunlar, kompozit yay, kement ve kılıçla silahlanmış hafif süvariler olarak kabile savaşları yapıyorlardı. Yay ve kement, bozkırın başlıca araç gereciydi; kılıç, değer verilen bir ticari maldı.

Hunların MS 4. yüzyılın ortalarında neden batıya göç etmeye başladıklarını kesin olarak yanıtlamak imkânsız. Ama yoksullukları, ihtiyat paylarının olmadığı anlamına geliyor: Kıtlık, bozkırda ölüm demekti. Dolayısıyla, muhtemelen ekolojik bir kriz yüzünden harekete geçtiler. Şiddet, boyun eğdirme ve batıya doğru yayılma, takati kalmamış ve aşırı kalabalık anayurttan kaçış yoluydu.

Ukrayna'ya geldiklerinde Ostrogotları (Doğu Gotları) ezip geçtiler. Batıya doğru ilerlemeye devam ettikçe Vizigotları (Batı Gotları), Doğu Roma İmparatorluğu'nda sığınacak yer aramak zorunda bıraktılar. Gotlar ile Romalılar arasındaki gerilimler savaşla sonuçlandı ve Konstantinopol merkezli Doğu Roma Ordusu, MS 378'deki Adrianople

Muharebesi'nde yok oldu. Bozkır göçebeleri, dolaylı olarak eski dünyayı yeniden şekillendirmeye başlıyorlardı. Bunu yaparken kendileri de dönüştüler. Daha batıda Roma İmparatorluğu'nun Ren ve Yukarı Tuna sınırlarında yaşayan Cermen kabileleri gibi Gotlar da hali vakti yerinde köylü-çiftçilerdi. Hunların buraları fethetmesinden sonra yeni efendilerine haraç ödemek zorunda kaldılar. Tarımsal üretim fazlalarıyla zenginleşen bozkır göçebeleri, bu artıkları, askerî maiyetlerini genişletmekte, dolayısıyla da yeni fetihlere kalkışma imkânlarını artırmakta kullandılar.

Ama Roma İmparatorluğu'nun kendi içinde onları daha büyük ödüller bekliyordu. Gotların Adrianople'da göstermiş oldukları üzere imparatorluk askerî açıdan epey zayıf düşmüştü. Roma eyaletlerinde yaşayan köylüler serfleşmişti. Sömürü ve yabancılaşma, Roma askerî emperyalizminin geleneksel insan gücü kaynağını kurutmuştu. Roma imparatorları, sınırları savunmak üzere yurttaş-lejyonerler yerine giderek rüşvete ve barbar paralı askerlere bel bağlamak zorunda kalıyorlardı. Zaman zaman Hunlar da parayla Roma müttefiki oldular. Kimi zaman da rüşvetle susturuldular. Her iki durumda da, Roma hazinesi Gotların ödediği haraçlara eklenerek, Hunların kabile mensubu göçebelerden Avrupa geneline yayılan militaristlere dönüşmesine katkıda bulundu: Attila'nın MS 434'te Hunların kralı olarak tahta çıkması, bu dönüşüme işaret ediyordu.

Attila'nın imparatorluğu, en şaşaalı günlerinde Baltık Denizi'nden Alplere, Ren nehrinden Hazar Denizi'ne kadar büyümüştü. Gerek imparatorluk içinden toplanan haraçlar, gerekse dışarıdan alınan mali destekler ve rüşvet paraları, yarı yerleşik köy,

yarı göçebe kampı görünümündeki Hun başkentine akıyordu. Hunlar, daha yarım yüzyıl önce seçtikleri savaş ağalarının komutası altındaki birkaç yüz kişilik kabile güçleri olarak savaşıyorlardı. Savaş artık daimî bir durumdu; toplumsal dünyalarının askerîleşmesi tamamlanmış, başkumandanlarının iktidarı mutlak hale gelmişti.

Hun savaş devleti, Demir Devri devriminin teknikte mümkün kıldığı artıkları hırsla yutan Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden beslendi. Roma askerî emperyalizminin en parlak devrinde Roma üretim fazlaları, özgür köylü yurttaş-askerlerden oluşan orduları desteklemişti. Gerileme sürecinde ortaya çıkan paralı askerlere bağlı askerî emperyalizm, artıkla Macar Ovası merkezli korkunç bir göçebe imparatorluğunu besledi.

Attila, bir savaş lideri olarak askerî artıkları kontrol ediyordu; savaş artık daimî bir hal aldığından otoritesi de aynı nitelikteydi. Kral, eskiden her bireyin gücünü sınırlayan kabile yükümlülükleri ile toplumsal kısıtlar zincirini koparabilirdi. Ama Attila'nın yandaş krallarını, tabi kabile şeflerini ve önde gelen maiyetini kendisine bağlayan geniş himaye ağları, haraçla mali desteklerin, ganimetle prestij mallarının kesintisiz akışına bağlıydı. Sonuç olarak Attila bir haydut baron, bir savaş kışkırtıcısı, hep daha fazlasını isteyen durmak bilmez bir fatihti. Dinamizm, Hun devletine içkin bir özellikti.

Attila, geç dönem Roma yönetici sınıflarına göre "Tanrının kırbacı" idi. Yoksulların birçoğu ona farklı gözle bakıyordu. Hunlar ve Galyalı *bagaudae*, MS 440'larda Romalı-Galyalı toprak ağalarına karşı zaman zaman ittifaklar kuruyorlardı. Ama Hun Krallığı, ilerici toplumsal değişimin gücü olamayacak

kadar kaba, yağmacı ve istikrarsızdı. Attila MS 451'de Galya'ya (Fransa ve Belçika) saldırdığında, batıya yönelik hamlesinde diplomatik incelikten eser yoktu. Yabancılaşan *bagaudae* harekete geçmemiş, Romalı-Galyalı toprak ağaları ile Vizigot özgür köylüler karşı güçlere katılmıştı. Böylelikle kısa bir süreliğine birleşen Batı, Chalons Muharebesi'nde Attila'yı kesin bir yenilgiye uğrattı. Orta Avrupa'daki anayurduna çekilmek zorunda kalan Attila iki yıl sonra öldüğünde imparatorluğu parçalandı; hem halefleri arasındaki toprak kavgaları, hem de tebaa halklar arasında aşağıdan yükselen isyanlar sonucunda yıkıldı.

Bozkır göçebelerinin müdahalesi ani ve yıkıcı olmuş ama tarihe olumlu bir katkı yapmamıştı. Batı Roma İmparatorluğu, Cermenlerin ya da Gotların yönettiği çok sayıda barbar krallığa bölündü. Doğu Roma İmparatorluğu kemikleşerek bürokratik, muhafazakâr ve durgun bir yapıya büründü. Ama Hun İmparatorluğu yeryüzünden bütünüyle silinip gitti.

Yıkılması neden bu kadar ani ve toptan olmuştu? Hunlar, bir kuşaklık bir zaman dilimi içerisinde göçebe çobanlardan askerî yağmacılara dönüşmüştü. Kendi başlarına herhangi bir üretici güce sahip olmaktan çıkıp devletlerini ayakta tutmak için başkalarından haraç, mali destek ve ganimet almaya bağımlı duruma gelmişlerdi.

Sayıca azdılar ama hükmettikleri alan uçsuz bucaksızdı; yani imparatorlukları, insan gücü kıtlığının had safhada olduğu, aşırı genişlemiş bir devletti. Korku ve kuvvet, güçlü gözüktüğü müddetçe sistemi sürdürebilmelerini sağladı. Ama genişlemenin sona ermesi, beylerden, maiyetlerden ve savaşçılardan oluşan devlet altyapısını sürdürmek için gereken, gasbedilmiş üretim fazlası akışını kesintiye

uğrattı. Bu, kendi üretici tabanından yoksun ve şiddetle desteklenen dinamik bir hırsızlık sistemine içkin bir aşırı genişlemeydi. Ne var ki bu motorun devinim şiddeti, Cermenleri ve Gotları, Batı Roma İmparatorluğu'na doğru itmiş, imparatorluk devlet aygıtının nihayetinde çökerek yerini barbar krallarının yönettiği bir yeni devletler yamalı bohçasına bırakmasını sağlamıştı.

Ancak değişim, gözüktüğünden daha azdı. Barbar krallar, antik uygarlığı büyük ölçüde kucakladılar; yani Roma, Ortaçağ dünyasının şekillenmesine fazlasıyla katkıda bulundu. Kültürel dönüşümün asli aracı, Hristiyan Kilisesi idi. Bunun önemini kavrayabilmek için geriye dönerek, tarih öncesi geçmişte kök salmış eski pagan kültürünün rahminde tek tanrılı dinin ortaya çıkışını analiz etmeliyiz.

Ana Tanrıçalar ve Güç Tanrıları

Mit, ritüel ve din çok yönlüdür. En derinlerdeki kökleri, ilkel avcı-toplayıcı varoluşun güvencesiz şartlarına kadar uzanır. Yiyecek arayışıyla ilgili kaygılar, sanatta, dansta, müzikte ve kişisel süslerde avlanacak hayvanların büyülü simgeleriyle yatıştırılırdı.

Doğanın iniş çıkışlarından aynı ölçüde etkilenen ilk çiftçiler, yeryüzünü bir ana tanrıça, bir bereket ve yiyecek kaynağı olarak görüyor; yakararak ya da rüşvet vererek onun cömert davranmasını sağlayabileceklerine inanıyorlardı. İlk çiftçilerin bereket tanrıları istisnasız dişi idi. Regl olan, doğum yapan ve emziren kadın, doğal doğurganlığın bariz bir simgesiydi. Ama dişi olmasının başka bir nedeni daha vardı: Kadınlar, sınıf öncesi toplumlarda güçlüydü. Soy sıklıkla anne tarafından (anne yoluyla)

ilerliyordu, oturulacak yer anayerseldi (kocanın değil kadının köyünde) ve otorite anaerkildi (kadınların sesi baskındı).

Niye böyleydi? Çünkü kadınlar, ortak emeğe ve kolektif mülkiyete dayalı basit toplumların değişmez noktalarıydı. Çocuk doğurup besleme işlevleri onları hem coğrafi hem de toplumsal bakımdan daha hareketsiz kılıyor; özel mülkiyetin ve bundan kaynaklı ayrıcalıkların olmaması, engellenmiş alternatif toplumsal güçleri ortaya çıkarıyordu. Kadınlar, toplumun ağırlık merkeziydi. Erkekler, onların etrafında dönen uydulardı. İlk çiftçilerin büyük toprak-ana tanrıçaları, toplumsal gerçekliğin aynadaki yansımasıydı.

Özel mülkiyet, sınıfsal bölünme ve devlet iktidarı eş zamanlı olarak ortaya çıktı; biri diğerlerine bağlıydı. Paylaşma ve kabaca eşitlik olması, ortak mülkiyete özgü bir durumdu. Ama toprağın özel çiftliklere ya da ineklerin ayrı ayrı sürülere bölünmesi, bazılarının diğerleri aleyhine zenginleşmesine izin verdi. Bunun sonucunda ortaya çıkan gerilimler, toplumun parçalanmasının önüne geçecek bir çeşit denetimi gerekli kıldı. Mülkiyet temelli yeni statükoyu savunmak için devlet (silahlı erkek grupları) gelişti. Artık güce sahip olan erkeklerdi. Çünkü sürüyü güden ve sabanla tarlaları süren kadın değil erkekti. Hayvanlar ve tarlalar ortaklaşa kullanıldığında herkes faydalanıyordu. Özel ellere geçtiğinde ise yalnızca onları kullananlara zenginlik ve güç getiriyorlardı.

Friedrich Engels'in "kadınların dünya-tarihsel yenilgisi" dediği şey, mit ve ritüellerde temsil edildi. Tahtlarından indirilen eski ana tanrıçalar yerlerini erkek güç tanrılarına bıraktılar. Zeus Yunan, Jüpiter Roma, Yehova Yahudi, Duşara da Arap cennetini idare

ediyordu. Eski toprak anaların doğanın kuvvetlerini simgelemesi gibi yeni güç tanrıları da kabilelerin, şehir devletlerin ve imparatorlukların kuvvetini simgeliyordu. Gerçekte askerî bir üstyapı inşa edilirken, zihinlere de mitsel bir üstyapı aşılanıyordu.

Antik Yunanistan'ın en kutsal yeri olan Olimpos'da en eski kültler, ana tanrıçalar olan Gaia, Rhea, Hera ve Demeter idi. Ama Klasik Çağ'a, MÖ 4.-5. yüzyıllara geldiğimizde çoktan yerlerinden olmuşlardı; artık Zeus'un şerefine en zengin adaklar sunuluyor, en büyük tapınaklar inşa ediliyor ve en ünlü oyunlar düzenleniyordu. "Devler Savaşı" mitinde Zeus, Titanlar (babası Kronos ve diğer eski tanrılar) karşısında yeni tanrıları zafere taşır. Zeus düzeni, ataerkilliği ve uygarlığı temsil eder. Kronos, barbarlığın cisimleşmiş halidir: Kaos ve anaerkillik dünyasıdır onunki. Anaerkillik, karmaşa dünyasının mitsel kodu haline gelir. Yunanlı kahraman Agamemnon, Truva Savaşı'ndan eve döndüğünde, başka bir erkeği aşığı ve kralı olarak seçen eşi Klytaimnestra tarafından vahşice öldürülür. Dünya altüst olur ve ahlak düzeni çöker. Ardından Agamemnon'un oğlu Orestes, babasının öcünü almak için Klytaimnestra'yı öldürür. Cinayet cinayeti doğurur. Kadın gücünün bedeli, sonu gelmeyen bir cinayetler döngüsüdür.

Kadın düşmanı mitler, Yunan uygarlığının ataerkil düzenini kutsuyordu. Erkeğin idare ettiği *oikos* (mülk sahibi hane halkı), toplumsal yapının temel yapı taşıydı. Şehir devleti, yurttaş erkeklerden, *oikos* aile reislerinden, küçük mülk sahiplerinden oluşan meclisler yönetiyordu. Kadının siyasetten dışlanması, toplumsal ayrıma maruz kalması ve ev içinde baskı

altında tutulması, Yunan demokrasisinin kaderini çizen çelişkilerden biriydi.

Antikçağ halklarının mit dünyalarında başka gerilimler de ifade ediliyordu. Mitler, üzerinde düşünülecek şeylerdir. Toplumsal çelişkileri anlatma, aktarma ve analiz etme yolları sunarlar. Toplumsal normları [*düzgü*] temsil edip yansıtırlar ama ihtilaf söz konusu olduğunda onları tartışmaya da açarlar. Biz kimiz? Nereden geldik? Kim dostumuz, kim düşmanımız? Bölünmüş bir dünyada bizi tanımlayan ve birleştiren şey nedir? Kültürel kimlikler, mücadele içinde şekil alırlar; antik dünyada onlara biçim ve ifade kazandıran mit, ritüel ve dindi.

Roma, sınıfların önemli rol oynadığı, militarist ve emperyal bir devletti. Roma'da en önemli ilahın bir savaş tanrısı olmasına şaşmamak gerek. *Optimus Maximus* (En İyi ve En Büyük) Jüpiter, Roma şehir devletinin ana tanrısıydı. Bu yüzdendir ki totemik kartal biçimiyle her Roma lejyonunun sancağında savaşa götürülürdü. Bu yüzdendir ki imparatorluğun her ordugâhında özel sunaklarda kendisine tapınılırdı. Yine bu yüzdendir ki muzaffer kıtalarla esir edilmiş tutsaklar şehirde geçit töreni yaparken ve yenilmiş düşman liderleri Forum'da düzenlenen ayinde boğazlanırken, her Roma zaferinin doruk noktasında ona kurbanlar sunulur ve onurlandırılırdı.

Ama imparatorluğun şiddeti ile sömürüsünün dinî bir ifadesi vardıysa, ezilenlerin direnişinin de vardı. Mit hem toplumsal düzene meşruiyet kazandırabilir hem de ona karşı direnişe esin kaynağı olabilir. Antik bir inanış bu açıdan öne çıkar. Yüzyıllar boyunca süren mücadele sırasında karşı kültürel bir direnişin sopası şeklini almıştır –dirençli, kökü kazınamaz, Filistin'in sıradan insanlarının kalplerine ve akıllarına

iyice kök salmış. Daha sonra, yine ideolojik mücadelenin silahları olan iki evlat daha doğuracak ve bu üç din, sonunda dünyanın yarısını fethedecektir: Musevilik, Hristiyanlık ve İslam. Son derece muhafazakâr ideolojiler olarak sonu olmaksızın yeniden kalıba dökülebilir olsalar da, antik dünyanın çelişkileriyle ortaya çıkan tek tanrılı bu üç büyük din, sıra dışı güçlerini, ezilenlerin mitlerine ve ritüellerine borçludur.

Musevilik, Hristiyanlık ve İslam

MÖ 537'de, Babil'in (modern Irak) Persli yöneticisi Büyük Kyros, sürgünde yaşayan bir grup Yahudi soylusunun torunlarına anayurtlarına "geri dönme" izni verir. Kyros, imparatorluğun yeni fethedilmiş topraklarının kontrolünü kendisine sadık kişilere vermek istiyordu. Yahudi sürgünler, yeni yönetici sınıf olmaya hevesliydiler.

Babil'deki esaret hayatından kurtulup geri dönülmesi, Musevi-Hristiyan tarih geleneğindeki en önemli olaylardan biridir. Gerçekte Yahudi seçkinler, emperyal bir süper gücün işbirlikçi idaresi olarak Filistin'e yerleştirilmişti. Ama beraberlerinde patlamaya hazır ideolojik bir barut fıçısı da getirdiler. Yahudilerin en önemli güç tanrısı Yehova kültü, on yıllardır süren bölünmüşlük, bozgun ve dört bir tarafa dağılmış olma halinin etkisiyle diğer tüm tanrıların varlığını reddeden hoşgörüsüz bir tektanrıcılığa dönüşmüştü.

Geçmişte Yahudi peygamberler, sahte putlara karşı boş yere sövüp saymışlardı. Şimdi, sürgün edilmiş liderliğin hüsranını yansıtan milliyetçilik, Yehova'nın tüm dünyaya egemen olma iddiasında ifade buluyordu. Siyasi güçsüzlüğün, ilahi megalomanide

[*büyüklük hastalığı*] dinî kontrpuanı vardı. Birbiriyle savaşan ilahların oluşturduğu bir tanrılar cemaati yerine eğer mutlak güce sahip tek bir tanrı olursa, bu durumda tarih tek ilahi amaca doğru ilerler ve seçilerek Tanrının özel himmetine mazhar olanlar sonunda mutlaka kazanırlar –tabii ki sadık ve itaatkâr olmayı sürdürdükleri müddetçe.

Hem İbrahim ile Musa mitleri, hem de Şaul, Davud ve Süleyman destanları, büyük ölçüde MÖ 6. yüzyılın kurgularıdır: Bu kahraman kurucuların soyundan geldiğini iddia eden, yeni iş başına getirilmiş Yahudi seçkinlerin zayıf iktidarlarına meşruiyet kazandırmak üzere tasarladıkları bir dizi yeni dinî "hakikat" ve Yahudi tarihinin yeniden yazılması. Bu, dünyada yerini bulmak için mücadele eden, savaş düzenine geçmiş seçkinlerin cenkçi mit-tarihiydi. Böylece, Yehova tek ve biricik tanrıydı, Yahudiler onun Seçilmiş Halkı ve Filistin de onlara Vaat Edilmiş Topraklar oldu. Aslında bu, restorasyoncu tutkusu dinî bir fantezi biçimi almış marjinal bir tarikatın, sürgünde yaşayan küçük bir grubunun görüşüydü. Yalnız başlarınayken umut ve dua etmekten başka yapacak bir şeyleri yoktu. Onları tarihin unutulmuş sayfalarından dünya sahnesine çıkaran Pers emperyalizmi idi. Yeni Museviliği Filistin'e yerleştiren ve orada serpilip gelişmesine izin veren Büyük Kyros oldu.

Bu inanç karmaşık bir karışım olduğunu kanıtladı. Yahudiler, daha büyük halkların (Persler, Yunanlılar ve Romalılar) gölgesinde kalmıştı. Filistin, istikrarsız bağımsızlığını zaman zaman koruyabilse de ekseriyetle yabancı bir imparatorluğa tabi durumda varlığını sürdüren küçük bir ülkeydi. Bu nedenle Yahudi soyluları, bağımsızlık mücadelesi vermek ile emperyalizmle işbirliği yapmak arasında ikilemde

kalıyorlardı. Kavgaya tutuşmanın riski yüksekti. Yenilgi her şeyin kaybedilmesi anlamına gelebilirdi – ama eğer kitlesel hareketlenme, bağımsızlık kavgası vermek için aşağıdan yükselen bir devrimci halk hareketini yaratabilirse sonuç zafer de olabilirdi. Yahudi köylüler de iki arada kalmışlardı –bir yanda otorite korkusu, güçsüzlük hissi, öte yanda sömürücüye karşı duyulan derin nefret. Böylelikle Musevilik, kimi soylu kökenli ve işbirlikçi olan, kimi halkçı, radikal olup açıkça direniş çağrısı yapan rakip hiziplere bölündü.

Din, en azından dört olayda Yahudi kitlelerini güçlü bir devrimci kuvvet etrafında birleştirdi. Selevkos İmparatorluğunun Yunanlı kralı, halkı Yehova yerine Zeus'a tapmaya zorladığında ülke genelinde bir direnişin kıvılcımını çakmış oldu; MÖ 167-142 Makabi Ayaklanması sonucunda bağımsız bir Yahudi devleti kuruldu.

Roma idaresinin sertleştiği dönemlerde Yahudiler üç kere daha isyan ettiler –MS 66-73, 115-117 ve 132-136. Her seferinde kavga uzun, zorlu ve kanlı oldu. Her seferinde on binlerce kişi öldürülürken, yüz binlercesi de yerinden yurdundan edildi. Son isyan öylesine soykırım boyutuna varan bir gaddarlıkla bastırıldı ki Yahudi nüfusu yok olmanın eşiğine geldi. Ondan sonra antik dünyanın 10 milyonluk Yahudi nüfusu, ağırlıklı olarak Doğu Akdeniz şehirlerinde yaşayan, dünyanın farklı yerlerine dağılmış bir halk haline geldi.

Yahudi anti-emperyalist hareketini destekleyenler arasında Nazaret [*Nasıra*] kasabasından İsa adlı bir vaiz de vardı. Karizmatik bir radikal olarak köylü yoksullardan takipçileri arttı, ardından tutuklanıp yargılandı ve idam edildi. Kurduğu grup küçük bir

tarikat olarak varlığını sürdürdü ama çok geçmeden iki eğilime bölündü. Bir kısmı, Yahudi ulusal-devrimci hareketine sadık kaldı. Bu grup, MS 66-73 Birinci Yahudi İsyanı'nın bastırılmasıyla yok oldu. Yunan eğitimi almış bir Yahudi tüccar olan Tarsuslu Paul'un [*Pavlus*] önderliğini yaptığı diğer grup, maddi değil ruhani kurtuluşu savunan muhafazakâr bir ideoloji benimsemişti. Pavlusçu Hristiyanlara göre bu yalnızca Yahudilere değil tüm insanlığa yönelik bir mesajdır.

İsa'nın yaptıklarını ve Kilise'nin ilk dönem tarihini anlatan Yeni Ahit, Birinci İsyanın bozguna uğraması sonrasında Yahudi diasporasına mensup Pavlusçu Hristiyanların yazdıkları revizyonist bir eserdir. İsa hem insan hem tanrı olarak gösterilir; krallığı, yaşadığımız yeryüzünün değil cennetin krallığıdır; mesajı, devrimci olmaktan ziyade evrensel ve ruhanidir. Müjde'yi yazanlar, isyanın ardından Roma İmparatorluğu'nu kasıp kavuran "teröre karşı savaş"ta ayakta kalabilen, siyasetle bağı koparılmış ve ulusal vasfını yitirmiş bir İsa yarattılar.

Yine de aslından bir şeyler kaldı. Mutlak güç sahibi ve alabildiğine müşfik olan Hristiyan tanrısı, pagan inanışının dehşetli güç tanrılarının yapamadığını, Marx'ın deyişiyle "kalpsiz bir dünyanın kalbi" olmayı başardı –Roma İmparatorluğu'nun ezilen kesimlerine oldukça cazip gelen bir mesaj.

Pavlusçu Hristiyanlık etkili bir sentezdi. Yahudilerin peygamberlik ve halka vaaz verme anlayışı ile esasen bir Yunan geleneği olan kurtuluş kültünün kaynaşmasını temsil ediyordu. Yahudi peygamber İsa, evrensel kurtarıcı-tanrı İsa'ya dönüştürüldü. Her ikisi de dinin Yahudi devrimci hareketteki köklerinden gelen, Hristiyanlığa özgü iki unsur buna eklendi: Roma toplumunun katı sınıf hiyerarşilerinin aksine

eşitlikçi ve demokratik bir topluluğun ideal olarak sunulması; anayolcu paganlığın meşru gördüğü hırs ve şiddet yerine şefkate ve işbirliğine vurgu yapılması.

Roma İmparatorluğu'nun sömürü ve baskısı, milyonları sefalete sürüklüyordu ama devletin şiddeti çoğunlukla etkili bir direnişi engelliyordu. Bu, Hristiyan Kilisesi'nin durmaksızın büyümesini sağlayan çelişkiydi. Köleler, kadınlar ve yoksullar arasından kendine taraftar toplayan Kilise derin bir kuşkuyla karşılandı ve defalarca baskıya maruz kaldı. Ama bu işe yaramadı. Erkeklerle kadınların yakılması, hayvanlara yem edilmesi, ağaçtan çarmıhlara çivilenmeleri, tarihte İlk Dönem Kilisesi'nin etkileyici bir şehitler listesine sahip olmasına yol açtı.

MS 4. yüzyılın başlarına gelindiğinde, imparatorluğun dört bir yanına uzanan ve gizlice sürdürülen rahipler, dinî toplantılar ve toplanma yerleri ağıyla Akdeniz dünyasının en güçlü ideolojik aygıtı olmuştu. Birçok subay, devlet görevlisi ve zengin toprak sahibi nihayetinde bu yeni dine geçti; MS 312'de İmparator Konstantin, dini yasal hale getirmek ve devleti Kilise'nin hem koruyucusu hem de hamisi yapmak üzere Hristiyanlığı benimsedi. Halefi Büyük Theodosius, aynı yüzyıl içerisinde paganlığı yasa dışı ilan edecek ve tapınak mülklerini Kilise'ye devredecekti.

Musevi-Hristiyan tektanrıcılığı, bir devlet iktidarı, imparatorluk ve savaş ideolojisi olarak yeni bir kalıba döküldü. Roma imparatoru, barbarlar karşısında uygarlığın savunucu, Kilise'nin paganlıkla mücadelesinin hizmetkârı ve dinî sapkınlıklara karşı Hristiyan ortodoksisinin başlıca destekçisi haline geldi birdenbire. Sonuçta Hristiyanlık, içerdiği toplumsal çelişkiler yüzünden Yahudilik kadar kendi içinde

bölündü. Bir yanda rakip hizipler ve devletler arasındaki rekabet, öte yanda uzlaşmaz sınıflar arasındaki gerilimler, tek ve evrensel Kilise ülküsünü tahrip etti.

Konstantinopolis merkezli Doğu Roma İmparatorluğu ile Roma merkezli Batı Roma İmparatorluğu arasında siyasi bölünmenin şiddetlenmesi (bu bölünme, MS 395'ten sonra tamamlanacak ve daimî hale gelecekti), yansımasını doğu Ortodoks ve batı Katolik geleneklerinin birbirinden ayrılmasında buldu. Benzer şekilde, toprak sahipleri ile köylüler arasındaki sınıf mücadelesi de Kuzey Afrika'daki daha muhafazakâr Katolik ve daha radikal Donist Kiliseleri arasındaki ayrışmada ifadesini buldu. Farklı ve kimi zaman birbiriyle çatışan amaçların peşinden koşan her grup, mutlak güce sahip tanrının kendi yanında olduğunu iddia ediyordu. En aşırı durumda ideolojik mayalanma, aynen Museviliğin Hristiyanlığı ortaya çıkarmasında olduğu gibi bütünüyle yeni bir evlat doğurabilirdi. Böyle bir gelişme, başka bir büyük dünya dinini yaratacaktı.

Çölün eski pagan gelenekleriyle Yahudi ve Hristiyan inanışlarının karıştığı, kervanların uğrak yeri olan Arabistan'ın iki şehrinin meydana getirdiği kültürel kaynaşma potasında, yeni bir tektanrıcılık sentezi ortaya çıktı: İslam. Bu inanç, Arap Çölü'nün tüccarlarıyla göçebe kabilelerini bir araya getirerek onları, birkaç yıllık bir askerî seferin sonucunda antik Doğu Roma ve Pers imparatorluklarını devirmeye muktedir devrimci bir kuvvete dönüştürdü. Ardından bu fetihçiler, Arabistan'ın diliyle dinini, antik çağlardan miras alınmış şehirler, teknikler, ilimler ve

sanatlarla kaynaştıracak yeni bir uygarlık kuracaklardı.

Araplar, Persler ve Bizanslılar

Kargaşa, düşünsel açıdan verimli bir ortamdır. Büyük dinlerin her birini ortaya çıkaran şey kargaşaydı. Musevilik, MÖ 6. yüzyılda Filistin'de kendine bir yer bulmaya çalışan yönetici sınıfın mücadelesinde şekillenmişti. Hristiyanlığın kökenleri, MS 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu yönetimi altında ezilenlerin çektikleri acılarda yatar. İslam, aynı gövdeden filizlenen üçüncü daldı. MS 620'lerdeki ilk doğuşu, tarihin keskin bakışları altında gerçekleşti – orta-batı Arabistan'ın Hicaz bölgesindeki iki ücra çöl şehrinde yaşanan ufak tefek didişmeler. Ama şiddetli yükselişi dünyayı ilelebet değiştirecekti.

Hunlar arkalarında şehirler, tüccarlar ve şehir kültürü bırakmayan göçebelerdi. Bozkırın yaşam tarzından koparıldıklarında önemsizdiler. Bundan ötürüdür ki acımasız askerî akınları, can çekişen antik uygarlıkları bir bıçak gibi kesti ve geride iz bırakmaksızın yok olup gitmeleri de aynı ölçüde ansızın oldu. Araplar için böyle olmadı. Koyun ve keçi çobanları, deve ve at yetiştiricileri olan çöl göçebeleri, Hunlara oldukça benziyorlardı. Ama ilk defa MÖ 1000 gibi evcilleştirilen deve, uzayıp giden çölü taşıdığı ağır yükle aşabiliyordu ve deve yetiştiricilerinin birçoğu tüccar olmuştu. Irak ve Körfez bölgesinde, güney Arabistan ve Kızıl Deniz'de ticaretini yaptıkları lüks malları, kervanlarla batıya ve kuzeye taşıyorlardı. Mekke, Medine ve diğer Arap şehirleri, ticaretle zenginleşmişti. Çöl yolları boyunca uzanan vaha köyleriyle birlikte şehirler, zanaatkâr ve ekici topluluklarına ev sahipliği yapıyordu.

Kısacası, Orta Asya bozkırlarının aksine Arabistan'da karmaşık yerleşim yerleri, toplumsal sınıflar ve şehir kültürü vardı. Özellikle, çöl göçebelerinin kabile örf ve âdetleri, sözlü gelenekleri ve çok tanrılı inanışlarıyla bir arada varlığını sürdüren, tüccarlarla şehirlilerin yazıya dökülmüş Arap ve Musevi-Hristiyan dini vardı.

Sıklıkla çatışma da oluyordu. Uzun mesafeli ticaret, akrabalık ve kabile bağlarına göre ilerliyordu. Çöl baskınları kabile üyesi için ganimet, tüccar için soygun demekti. Kabile temelli kan bağları yerel akrabalara koruma sağlarken, uzak bir şehirdeki bir tüccar için hiçbir şey ifade etmiyordu.

Göçebelerle köylülerin mal değiş-tokuş yaptıkları, kabile üyeleriyle tüccarların ağız dalaşına tutuştukları, çölle şehrin geleneklerinin çarpıştığı Mekke ve Medine gibi yerlerde erkeklerle kadınlar, dünyada neler olup bittiğini –daha doğrusu nasıl olması gerektiğini– tartışıyorlardı. Bunu yaparken meselelere dinî bir çerçeveden bakıyorlardı. Çünkü erken dönem Ortaçağ dünyasında bu gibi şeyler üzerine kafa yormak, Tanrı'nın amacına leke sürmek demekti.

Mekkeli sıradan bir tüccar ailesinin genç bir ferdi, bu karışıklığın ortasında ve bunu deruni bir manevi acı olarak hissederek ortaya çıktı. Vizyon sahibiydi ve tanrının (Arapça Allah'ın) doğrudan kendisiyle konuştuğuna inanıyordu. Küçük bir taraftar grubunu bunun doğru olduğuna ikna etti ve bunlardan bazıları, Allah'ın kendisine söylediğini belirttiği sözleri yazmaya başladılar. İsmi Muhammed idi ve aktardığı Allah kelamı Kur'an olacaktı.

İslam, Musevi-Hristiyan mitlerin ve geleneklerin pek çoğunu muhafaza etti. İbrahim ve Musa, Yahudiler,

Hristiyanlar ve Müslümanlar için aynı şekilde peygamberlerdi. Keza, evrensellikleri üç dinin de ortak bir noktasıydı. İslam, hem kabile kurallarını hem de sınıfsal farklılıkları delip geçiyordu. Rakip kabilelerin birbiriyle rekabet eden çok sayıda tanrısı yerine artık tek bir ulu ilah vardı. Klan sadakatinin ve kan bağının hüküm sürdüğü bir yerde artık evrensel davranış kuralları vardı. Ezilenlere (kadınlar, köleler, yoksullar, marjinal kesimler) yapılanların görmezden gelinmesi yerine şefkat, hayırseverlik ve koruma artık ahlaki buyruk olmuştu. Müslümanlar, resmî eşitliği, evrensel hakları ve tek yasa külliyatını temel alan bir topluluk (*ümmet*) kurmuşlardı. İslam, parçalanmış bir dünyada düzen yaratma girişimiydi.

Muhammed'in şiddetli bir muhalefetle karşılaşması şaşırtıcı değildi. Peygamberliği yaklaşık MS 620'de başladı ama MS 622'de Mekke'yi terk edip Medine'ye sığınmak zorunda kaldı. Bir kitle hareketine dönüşecek oluşumun çekirdeğini orada inşa etti. İlgili genç erkeklerle kadınlardan oluşan ve giderek büyüyen siyasi-dinî kadrosuna, ticari avantaj elde etmek isteyen tüccarlar, ganimet peşindeki kabile reisleri, barış ve düzen özlemi çeken şehirlilerle köylüler de katıldı. MS 630'da ordusuyla birlikte Mekke'ye geri dönüp zafer kazandı ve Müslümanlar, orta-batı Arabistan'ı kontrolleri altına aldılar. Muhammed MS 632'de öldüğünde kurduğu hareket dağılabilir, çöl kabileleri arasındaki geleneksel saldırılar ve husumetler yüzünden parçalanabilirdi. Ama böyle olmadı, çünkü ilk iki halife (halefler) Ebubekir ile Ömer, Arabistan'ın şiddet dolu enerjisini harici hedeflere yöneltmeyi seçtiler: Pers ve Bizans (Doğu Roma) İmparatorlukları.

Arap-İslam ordularının saldırıları yaşlı imparatorlukları derinden sarstı. Antik uygarlıkların büyük şehirleri domino taşları gibi düşmanın eline düştü –MS 636'de Suriye'nin Şam, MS 637'de Irak'ın Ktesifon [*Tizpon*], MS 639'da Mısır'ın Babil-Kahire ve MS 642'de yine Mısır'ın İskenderiye şehirleri. Ölümünün üzerinden daha 10 yıl geçmiş olmasına karşın Muhammed'in takipçileri devasa bir Ortadoğu İmparatorluğu yaratmayı başarmışlardı.

Hunlarla Gotların iki yüzyıl önce Avrupa'da yaptıkları gibi Araplar da yaşlı imparatorlukların, o kadar azamet ve gösterişlerine karşın kof olduğunu gördüler. Pers ve Bizans, yüzyıllar boyunca büyük ve sonuç vermeyen savaşlarda çarpışmışlardı. Bunlardan MS 613-628 arasında yaşanan en sonuncusu, her ikisini de bitap düşürmüş, hazinelerini boşaltmış, insan kaynaklarını tüketmişti; vergiler, zorunlu askerlik ve müsadereler insanları canından bezdirmişti.

İmparatorlukların tahkimatları, zırhlı savaşçıları ve gelişmiş silahları vardı. Arapların çölü ve devesi vardı. Arap Çölü kuzeye doğru ilerler, batıda Suriye ile doğuda Irak arasında kum ve çakıldan oluşan bir çıkıntı meydana getirir. Bu ıssız topraklarda en önemli şey devedir ve develere binmiş ordular, denizdeki gemiler gibi ilerleyebilir. Araplar, çölün derinliklerinden birdenbire ortaya çıkarlar. Hafif teçhizatlı ve oldukça hareketli bir şekilde saldırdıklarında, karmaşık manevraların kaldırdığı toz bulutu içinde kendilerine karşı konuşlandırılmış, safları sıkı piyadeler ile koşum atlarından oluşan hantal orduları yok ederler.

Suriye ile Irak'ın asık suratlı köylüleri, efendilerinin yenilmesine aldırmadılar. Arapları sıklıkla kurtarıcı

olarak karşıladılar. Eski toprak ağalarının çoğu kaçıp gitti. Vergiler düşürüldü. Museviliğe, Hristiyanlığa ve Pers Zerdüştlüğüne hoşgörü gösterildi; birçoğu çok geçmeden İslam dinine geçti. Arap yönetimi genellikle bir nebze de olsa daha iyi bir yaşam anlamına geliyordu.

Arap fetihleri devam etti. Kuzey Afrika sahilini süpürüp geçen ordular, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'ı ele geçirdikten sonra Akdeniz'i aşıp İspanya'yı işgal ettiler –tümüyle fethedilmesi MS 711'i bulacaktı. Diğer ordular doğuya doğru ilerlediler: Kabil, MS 664 gibi erken bir tarihte İslam ordularının eline geçti.

İslam ordularının ilerleyişi, tarihteki askerî fetih seferlerinin en kapsamlı, ani ve dönüştürücü olanlarından biriydi. Ama dünyayı dönüştürürken fetihçiler kendilerini de dönüştürdüler; her iki süreç de son derece çelişkili ve ihtilaflıydı. Çöl insanları (göçebeler, tüccarlar ve akıncılar), önce Ortadoğu ile Kuzey Afrika'nın ötesine açıldılar ama antik uygarlıkların zenginliklerini miras aldıktan sonra bu sefer kendi içlerinde hırçınlığa, katliama ve iç savaşa gömüldüler.

Ortaçağda israf:
Thanjavur’daki Büyük Tapınak
(Tamil Nadu, Hindistan)

5

ORTAÇAĞ DÜNYASI

ykl. MS 650–1500

Modern kapitalizm Avrupa’da doğdu. İlk defa 15. yüzyılda ortaya çıktı ama kökenleri çok daha eskiye uzanır. Kapitalizmin neden Avrupa’da ortaya çıktığını anlamak için kitabın bir bölümünü bu konuya ayırmak gerekecektir. Ama buna değinmeden önce başka bir soruyu yanıtlamalıyız: Tarihin o döneminde neden kapitalizm dünyanın başka yerlerinde *gelişmedi*?

Bu bölümde, yaklaşık olarak MS 500-1500 arasındaki bin yıllık dönemde Ortadoğu, Çin, Sahraaltı Afrikası, Kuzey-Güney Amerika’da neler yaşandığını gözden geçireceğiz. Büyük kültürel başarılarına karşın bu bölgelerdeki uygarlıklar, iktisadi ve toplumsal gelişmeleri önündeki aşılmaz engellere toslamıştır.

Antik çağların Tunç ve Demir Devri imparatorlukları gibi Avrupa haricindeki Ortaçağ imparatorlukları da, artığın denetimini tekeline alıp üretken olmayan yerlere sarf eden güçlü yönetici sınıfların kontrolünde idi. Teknoloji üretimin değil savaşın emrine verilmiş, insan yaratıcılığı bastırılmadıysa bile körleştirilmişti. Bundan ötürüdür ki yaklaşık olarak MS 1500’den itibaren yayılan tüccar kapitalizminin dinamik

kuvvetleriyle karşılaştıkları zaman Asya, Afrika, Kuzey-Güney Amerika toplumları, Avrupalıların “silahlarına, mikroplarına ve çeliğine” yenik düşeceklerdi.

Abbasi Devrimi

Arap fetihleri, Atlantik’ten Afganistan’a kadar uzanan topraklarının kontrolünü Arap yöneticilerle onların savaşçı maiyetlerinin kontrolüne vermişti. Bizans Suriyesi’nin, Sasani Irak’ının ve Vizigot İspanyası’nın zenginliğini ele geçirdiler. Böylesine bir güç ve zenginlik birikimi, çöl kabilelerine ve kervan ticaretine dayanan toplumsal düzeni artık sürdürülemez hale getirdi.

İslam İmparatorluğu, Muhammed’in ölümünden sonra ilk halife olan Ebubekir’in önderliğinde bütünlüğünü korudu ama ikinci halife Ömer MS 644’te, üçüncü halife Osman MS 656’da ve dördüncü halife Ali MS 661’de öldürüldüler.

MS 658-661 krizi, önemli bir dönüm noktasına işaret ediyordu. Ali, iç savaşın ardından halifeliği kaybetti ve katledildi; üstelik 19 yıl sonra oğlu Hüseyin de aynı kaderi paylaştı. Hanedanlık mücadelesinin galibi, Ali’nin katledildiği yıl Şam merkezli Emevi Hanedanı’nı kuran Muaviye oldu.

Karanlıkta bırakılan bu olaylar önemlidir. Ali, Peygamber’in damadıydı. Muaviye, bir zamanlar Muhammed’in çok yakın dostu olan, katledilen halife Osman’ın kuzeniydi. İslamcı siyasi-dinî seçkinler kesimi kendi içinde bölündü. Bu yara bir daha iyileşmedi. Osman ile Muaviye’nin bugünkü Sünni Müslümanlarla, Ali ile Hüseyin’in de günümüz Şiileriyle doğrudan bağı vardır. Emeviler, imparatorluğun meyvelerinden faydalanmak

istiyorlardı. Ali ile Hüseyin'in yolundan gidenlerse, ilk dönem İslamının saflığını korumak istediler. Kısmen sınıfsal bir ayrışma olan Sünni/Şii bölünmesi günümüzde bile bu özelliğinden izler taşır.

Emeviler bir yüzyıl boyunca iktidarda kaldılar, imparatorluğu bir arada tuttular, eski uygarlıkların zenginlik ve becerilerini kullandılar. Arap dünyası zengin sulamalı tarımın, gelişmiş şehir zanaatlarının, dinamik bir bankacılık sisteminin yanı sıra güçlü bir ilim, edebiyat ve sanat geleneğinin keyfini yaşadı. Batı dünyasıysa "Karanlık Çağlar"ı yaşıyordu.

Emevi İmparatorluğunu güçsüz düşüren iki çelişki nihayetinde sonunu da getirdi. İlk olarak, Arap dünyası coğrafyası çok sayıda doğal ekonomik birimi içinde barındırıyordu ve bunların her birinde, kendine özgü çıkarlara sahip ayrı ayrı yönetici sınıflar gelişiyordu. Merkezden uzaklık, Emevi yönetiminin etkinliğini sınırlıyordu. Şam'daki orduların Bağdat'ı, Kahire'yi, Tunus'u ve Fas'ı kontrol etmesi nasıl beklenebilirdi ki?

İkinci olarak Emeviler, ilk İslami fetihleri gerçekleştirip ardından Suriye'nin eski şehirlerine yerleşmiş savaşçı Arap soylularını temsil ediyordu. Saraylar yaptırıp mimariye ve lüks mallara para saçan bu seçkinler, askerî birliklerin daimî olarak bulunduğu şehirlerde ikamet eden, vergiden muaf tutulan ve geçimleri ganimetle haraçlardan karşılanan aylıklara bağlı Arap askerlerinin desteğini alıyorlardı. Küçük ve asalak nitelikteki Emevi yönetici sınıfı, askerlikle bağlantılı avantacılardan oluşan dar tabana dayanıyordu.

Yine de ekonomi hızla büyüyordu. Eski imparatorluklar arasındaki savaşlar tarlaları mahvetmiş, ticareti aksatmış ve hem vergi gelirlerini

hem de insan gücünü kurutmuştu. *Pax Islamica* [*İslam Barışı*], tarımla ticaretin yeniden serpilmesi, çürüyerek içi boşalan eski şehirlerin birer ticari güç merkezine dönüşmesi, tüccar ve zanaatkâr sınıfların sayıca, maddi olarak ve girişkenlik açısından güçlenmesi anlamına geliyordu. Yeni bir devrimin toplumsal kökleri işte burada yatıyordu.

Birçok kişinin din değiştirerek İslam'ı seçmesi Emevi Devleti'nde mali soruna yol açtı, çünkü Müslümanlar vergiden muaf tutuluyordu. Devletin çözümü, yeni bir ikinci sınıf Müslümanlar kategorisi yaratmak oldu: Din değiştiren ve *mevâlî* denilen bu insanlar, Araplara tanınan ayrıcalıklardan faydalanamıyordu. Arap-İslam toplumunda bireysel yükselmenin önüne engel konmuş oluyordu.

MS 8. yüzyılın ortalarına geldiğimizde Araplar, sayıları giderek artan şehir merkezli Müslüman tüccar ve zanaatkâr kitlesinin ödediği haraçlarla yaşamını sürdüren, küçük bir asker kökenli soylular kesimiydi. Bu kitle, Şiilerin yanı sıra daha radikal Hariciler ve çeşitli kurtarıcı *mehdiler* (kendisine rehberlik edilenler) gibi muhalif İslamcı grupları dinlemeye hazır bir kesim oluşturdu. Muhalif hareketlerden hiçbiri, Emevi Devleti'nin iktidarını sarsacak kadar güçlü değildi. Arap yönetici sınıfının kendi içindeki fırsatçı ayrışma burada belirleyici oldu.

Muhammed'in soyundan gelen Ebu'l-Abbas [Seffah], Irak'ta gizli bir taraftarlar ağı kurdu, çeşitli muhalif grupların liderliğini üstlendikten sonra iktidardaki hanedanı devirmek için bir ayaklanma başlattı. Emeviler yenildi ve Bağdat'ı başkent olarak seçen yeni Abbasi Hanedanı MS 750'de kuruldu. İktidar daha geniş tabanlı ve daha kapsayıcı olan, devlet görevlileri, tüccarlar ve İslam aydınlarıyla

ulemasından oluşan şehirli bir seçkinler kesimine geçmiş oldu. Arap etnik kökenden gelme ve savaşçı statüsü önemini büyük ölçüde yitirdi. Tarım, ticaret ve şehirler gelişmeye devam etti.

Yine de erken dönem İslam imparatorluğunun iki çelişkisi çok geçmeden kendini daha yoğun bir şekilde yeniden gösterdi. Şehirler İslami hayatın merkeziydi ama bunlar büyük ölçüde kendi kendine yeterli ve bağımsızdı; şehirli seçkinler, tarımla, ticaretle, zanaat üretimiyle, dinî usullerle ve düzenin muhafazasıyla meşgul oluyordu. İlgileri dar bir alanla sınırlıydı.

Öte yandan Abbasi halifeleri, gerek imparatorluklarının sınır hatlarındaki ayrılıkçı hareketlerin, gerek seçkinler arasındaki hoşnutsuz hiziplerin darbe girişimlerinin, gerekse dinî mezheplerin ya da sömürülen kırsal nüfusun önayak olduğu aşağıdan yükselen isyanların tehdidi altındaydılar. Varlığını bu nedenle toplumun dışında ve üzerinde sürdürmek zorunda kalan erken dönem İslam devleti, iktidardaki hanedanı idame ettirmek için gereken askerî kaynakları biriktiren bir mekanizmadan ibaret hale gelmişti. Ortadoğu toplumunu oluşturan kitleyi, kendilerini yöneten erken dönem İslam devletinden derin bir uçurum ayırıyordu.

Emeviler, saraylar inşa edip lükse boğulmuş bir yaşam sürerek zaten kendilerini sivil halktan soyutlamışlardı. Abbasiler, bunu daha da ileri taşıdılar. Bağdat'ın şehirli seçkinlerine tabi olmaktan kurtulmak üzere Samarra'da, Dicle nehrinin kıyısında muhteşem bir yeni saray-şehir inşa ettiler. MS 836-842 arasında inşa edilen ilk saray, Ortaçağ Avrupası saraylarından çok daha büyüktü. Buna rağmen, 40

yıllık zaman diliminde aynı ölçekte iki saray daha inşa ettiler.

Orduyu eski Arap kabileleri yerine Samarra'da konaklayan ve esasen Orta Asyalı Türklerden oluşan paralı askerlerin oluşturması, Abbasi devletinin toplumla bağlarını iyice zayıflattı. Sarayın ve ordunun masrafları, başta gayrimüslimler olmak üzere halktan alınan vergilerle karşılanıyordu. Bu arada İslam toplumunun kabileleri ve şehirleri, güçlü yerel kimlikler ve ideolojiler geliştirdi. Her ne kadar İslam, Arapların yönettiği dünyada tek ve her şeyi kuşatan bir mensubiyet anlayışı yarattıysa da, devletle toplumu birbirine bağlayan güçlü bağlardan söz edilemezdi. Bu durum, Abbasi devletinin istikrarsızlığını açıklar.

9. ve 10. yüzyıllarda İslam İmparatorluğu'nun birliği parçalandı: Çok geçmeden Kahire'de Fâtımî Hanedanı, İspanya Córdoba'da [*Kurtuba*] Emevi Hanedanı ve başka yerlerde de bağımsız ya da yarı bağımsız çok sayıda küçük yönetici, rakip olarak Abbasi halifesinin karşısına çıktı. Gerek bu yönetim birimleri arasında, gerekse bu birimlerin kendi içinde yaşanan çatışmalar, devlet iktidarının maliyetini artırdı, devlet hazinelerini kuruttu ve erken dönem İslam yöneticilerini daha da güçsüz düşürdü. 11. yüzyılda Abbasi halifeliği fiilen çöktü. Halifenin, Orta Asya'dan gelen taze güçlerle iyice kuvvetlenen ve din değiştirip İslam'a geçerek meşruiyet kazanan Selçuklu Türklerinden oluşan paralı askerleri, iktidarı ele geçirdi.

Devletin kendi paralı askerleri tarafından ele geçirilebilmesi, onun toplumsal kökenlerinin ne kadar zayıf olduğunu gösterir. Sarayların, askerlerin ve hanedanlık savaşlarının giderlerini karşılamak için

ödedikleri vergiler yüzünden giderek yoksullaşan geniş halk kesimleri, iktidardaki rejimlerin hiçbirine sıcak bakmıyordu. Üstelik bölgenin bir azınlıklar mozaiği yapısını sürdürmesi, siyasi gerilimleri kolaylıkla etnik ve dinî farklara dayanan direnişlere dönüştürebiliyordu.

11. yüzyılın sonuna gelindiğinde Ortadoğu, zayıf ve halk desteğinden yoksun rejimler arasında bölünmüş bir bölge olmuştu. Kasım 1095'te Fransa Clermont'ta yaptığı konuşmada Papa II. Urbanus, Batılı feodal seçkinlere, "Doğu'daki din kardeşlerinizin yardımına koşunuz" çağrısı yaptığında, bu bölünmüşlük yüzünden Ortadoğu feci bir bedel ödeyecekti. Haçlı Seferleri başlamak üzereydi.

Hindular, Budistler ve Gupta İmparatorluğu

MÖ 3. yüzyılın sonlarında Hindistan'ın Maurya İmparatorluğu'nun çöküşü ile MS 4. yüzyılın başlarında Gupta İmparatorluğu'nun yükselişini yarım binyılı aşkın bir süre ayırır. Bu arada geçen zamanda yaşanan iktisadi ve toplumsal değişim, emperyalizmin temellerini değiştirdi.

Tarım gelişti: Ürün çeşidi artmış, sulama sistemli kullanılmaya başlanmış, oldukça örgütlü ve düzenli köylü toplulukları ortaya çıkmıştı. Köy en önemli idari birimdi. Köylülerin evleri, arazileri, sulama sistemleri (esasen su depolama hazneleri ya da su kuyuları), büyükbaş hayvanlar için çitlerle çevrilmiş alanlar, çorak topraklar, köyün ortak meraları, köy civarındaki ormanlar, köyün topraklarından geçen akarsular, köy tapınağı ve tapınağın arazileri, ölü yakma yeri ve elbette hem "yaş" (sulanan) hem "kuru" ekili tarlalar, bu idari birimin parçasıydı. Yerel meselelerle, köy

konseyi, köy mahkemesi ve kimi zaman da köy meclisleri ilgileniyordu.

Ticaret de serpilmişti. Hindistanlı tüccarlar, bir tarafta Arabistan, Batı Asya ve Akdeniz ile, diğer tarafta Çin ve Güneydoğu Asya ile bağlar kurarak küresel pazarla bütünleşmişlerdi. Dokuma ürünleri, madenler, kıymetli taşlar, baharatlar, tuz ve egzotik ürünler, alınıp satılan metalar arasındaydı. Çömlekçiler, dokumacılar, dökümcüler, mimarlar, mühendisler, duvarcılar ve mısırdan fildişine kadar ticareti yapılabilecek her türlü metanın alım-satımıyla uğraşanlar vardı. Büyük miktarlarda sikke darp ediliyordu. Bankacılık ve para ödünç verme, sıradan bir uygulama haline gelmişti. Limanlar ve şehirler durmaksızın gelişiyordu. Aynen köy toplulukları gibi tüccarlarla zanaatkârlar da oldukça örgütlüydüler. Loncalar, birlikler ve kooperatifler hem çalışma kurallarını, hem de üretilen malların kalite ve fiyatlarını belirliyor, üyelerine refah ve güvence sağlıyordu.

Ticaretin büyümesi hem Budizm'in yayılmasını kolaylaştırdı, hem de bu inancın havarilerini dinleyecek geniş bir kitle yarattı. Seçkinlerin (hanedanlarla bağı olan yöneticiler, toprak sahipleri, rahipler ve askerler) dini olan Hinduizm, kastı ve devleti temel alan, özünde durağan ve geleneksel bir düzeni savunuyordu. Rakip idari yapılara bölünmüş, sınıfsal çatışmalarla dolu ve militarist bir toplumun diniydi. Bunun aksine ticaret, toplumsal sınırları delip geçiyor, toplumsal ayrımları eritiyor ve yeni toplumsal gerçekler yaratıyordu. Ticaretin buyrukları, kastın ve devletin buyruklarıyla çelişiyordu. Ticaretin ruhu, ideolojik ifadesini Budizm'de buldu.

Buda (“Aydınlanmış Olan”), kastını terk edip derin bir dinî deneyimden geçmiş ve hayatının geri kalanını yeni felsefesini yaymaya vakfetmiş, asıl ismi Siddhartha Gautama (yaklaşık MÖ 563-483) olan Hindu asıllı bir savaşçı prensti. İnsan için gerçek mutluluğun ve tatminin, doğal ve toplumsal düzenleri kabullenip, her şeyin sürekli değişim halinde olduğunu kavrayıp, gündelik hayatın hengâmesinin ötesinde ruhani iç huzura kavuşmak olduğu düşüncesi, öğretisinin özünü meydana getiriyordu.

Budizm’in radikalliği onun evrenselliğinde, mülkiyet, rütbe ve statü gibi statüko özelliklerini görece önemsiz görmesinde yatar. Bir amacı olan, ahlaklı ve herkese aynı ölçüde açık bir hayat tarzını tembih eder. Tüm büyük dinler gibi Budizm’in de özgün mesajı, zorlu toplumsal gerçeklerle temasa geçtiğinde yozlaşmıştır. Yine de yalnızca tüccarlar, zanaatkârlar ve şehir halkı için değil, antik ve Ortaçağ Hindistanı’nda Hindu seçkinlerinin sınıfsal kurbanları arasında da cazibesini koruyacaktır.

Köyler, şehir loncaları, Hindu ve Budist tapınakları, Hindistan sivil toplumuna, Mauryalar yönetiminde sahip olmadığı bir biçim ve içerik kazandırdı. Kimi zaman Klasik Dönem (yaklaşık MS 300-700) denilen bu yeni toplumsal-iktisadi düzen, bunun üzerine kurulan Gupta İmparatorluğu’nu hem şekillendirdi hem de sınırlandırdı. İmparatorluk, birbiri ardına iktidara gelen üç savaşçı kral tarafından kuruldu: I. Çandra Gupta (yaklaşık MS 320-335), Samudra Gupta (yaklaşık MS 335-375) ve II. Çandra Gupta (yaklaşık MS 375-415). Maurya İmparatorluğu gibi zengin Ganj Vadisi’nde doğan Gupta İmparatorluğu, başkenti Patna’dan önce kuzey Hindistan’ın ovaları boyunca,

ardından orta Hindistan'ın Dekkan bölgesine ve sonunda da güney Hindistan'a yayıldı.

Gupta İmparatorluğu asalak bir idari yapıydı. Devlet altyapısı, toprak sahipliği ile haraç ödemenin bir karışımıydı. Birçok devlet görevlisine toprakla ödeme yapılıyordu: Kendilerine tahsis edilen ve sıklıkla vergiden muaf olan mülklerin karşılığında idari ya da askerî hizmetler sunuyorlardı. Öte yandan köylüler, elde ettikleri mahsulün 1/10 ile 1/6'sı arasında değişen bir arazi vergisi ödüyorlardı. Gupta devletinin militarizmini ayakta tutan bu artıktı. Elbette köylülerin gözünden bakıldığında fuzuli bir harcamaydı.

Öte yandan, sivil toplumun kuvveti, devletin artık biriktirmesini sınırlıyordu. Yerel prensler ve kabile reisleri, Gupta idaresinde dikkate değer özerkliğe sahiptiler. Devlet görevlileri, feodal arazi sahipleri olarak işlev görüyorlardı. Köylülerin köy heyetleri ve meclisleri, tüccarlarla zanaatkârların şehir loncaları ve tapınakları vardı. Gupta merkeziyetçiliği dolayısıyla tamamlanmamıştı. İmparatorluğun idari altyapısı sığdı ve devlet birikiminin ana damarları tıkalıydı. Sonuç olarak, basınç altında kaldığında Gupta militarizminin kabuğu kolayca parçalandı.

Gupta Hanedanı, egemenliği altındaki geniş toprakları yalnızca bir yüzyıl koruyabildi. Ardından, MS 6. yüzyılda imparatorluk görece kısa denilebilecek bir sürede dağıldı. Hindistan'ı bir imparatorluk hanedanı altında birleştirmeye yönelik ikinci girişim, ilki gibi kırılgan ve kısa ömürlü oldu. Orta Asya'dan çıkıp geleneksel akın yollarını izleyerek Hindukuş Dağları'nı aşıp İndus Vadisi'ne, kuzeybatı Hindistan'a giren bozkır göçebeleri (Hunlar), çöküşün katalizörü oldu. Ama Gupta İmparatorluğu'nun çok kolay

parçalanması, onun ne kadar zayıf olduğunu açıkça gösterir.

Hindistan bir kez daha çok sayıda idari yapıya bölündü. Binyıllık bir süre boyunca, sürekli birbirleriyle didişen, sıklıkla da savaşa tutuşan değişken bir rakip güçler mozaiği olarak kaldı. Bu dönem boyunca, rakip hanedan devletleri ile köy, üretim ve ticaret dünyası arasında bağlantılar zayıftı. Toplumun üzerinde yer alan, bir asalak gibi ona yapışan ve ürettiği artıktan beslenen ama aslında ondan kopuk bir devletti bu. Askerî rekabet, devletleri birikim yapmaya ve baskıcı olmaya zorluyordu. Ama hiçbiri düşmanlarını yenip yeni bir imparatorluk kuracak kadar askerî güç toplayamıyordu.

Toprak sahiplerinin, tüccarların ve köylülerin direnci de çok büyüktü. Öte yandan sivil toplum, askerî altyapının yükü altında eziliyordu. Bunun sonucunda ticaret geriledi ve ilerlemenin hızı yavaşladı. Toplumun “feodalleşmesi” söz konusuydu. Kast sistemi katılaştı. Seçkinlerin kültürü, mistik [*gizemsel*] ve skolastik bir hal almıştı. Köyler, içe kapanmış ve tutuculaşmıştı. Hindistan’ın büyük dinlerinin paylaştığı döngüsel zaman teorileri, tarihî bir gerçeği ifade ediyordu. Devletle toplumun ayrılığı ve her birinin çelişkili talepleri, Hint Yarımadası’nı ekonomik açmazın tuzağına düşürmüştü.

Çin Tarihinin Döner Kapısı

Çin tarihinde bir ilk olan Ch’in İmparatorluğu’nun kurulması devrimci bir eylemdi. Tunç Devri’nin Şang Hanedanı (MÖ 1523-1027), yalnızca kuzeybatı Çin’in Sarı Nehir bölgesinde hüküm sürdü. Demir Devri’nin Çu seçkinleri (MÖ 1027-221), fiilî olarak merkezî bir imparatorluğa asla sahip olmadı. Savaşan Devletler

döneminde (MÖ 403-221), dokuz-on farklı devletin iktidar mücadelesine tutuşmasıyla birlikten tamamen uzaklaşıldı.

Dolayısıyla, ilk defa Çinlileri gerçek bir milli birlik etrafında toplamak, tarihin gördüğü en büyük ve en acımasız fatihlerinden biri olan Ch'in kralı Şi Huang-ti'nin başarısıydı. Kurduğu hanedanlık, MÖ 210'da ölmesinin ardından fazla ömürlü olmadı ama imparatorluk, şu ya da bu hanedanlığın idaresi altında tekrar tekrar kuruldu. Hindistan'da imparatorluk istisnai bir durumdu ve rakip idari birimlere bölünme âdeta kural haline gelmişti. Çin'de, MÖ 221'den sonra tam tersi geçerliydi. Bu farkın sebebi neydi?

Hindistan ve Çin'in her ikisi de karma feodal-haraç sistemleriydi; seçkinlerin geçimi, kısmen toprak sahipliğiyle, kısmen de (vergi gelirlerinden ödenen) devlet görevlisi maaşlarıyla sağlanıyordu. Ama denge bu iki örnekte farklıydı. Hindistan'da yerel yöneticiler, toprak sahipleri ve tüccarlar karşısında imparatorluk devleti zayıftı; sonuçta, baskı altında kalınca kolayca çöktü. Maurya (yaklaşık MÖ 321-180), Gupta (yaklaşık MS 320-550) ve Babür [*Hint-Moğol*] (MS 1526-1707) İmparatorlukları, uzun "savaşan devletler" dönemleriyle birbirlerinden ayrılan ara imparatorluk dönemleriydi. Çin tarihinde, sahnenin hâkimi birbirlerini takip eden imparatorluk hanedanlarıdır: Han (MÖ 206-MS 220), Sui (MS 581-618), Tang (MS 618-907), Song (MS 960-1126), Yuan ya da Moğol (MS 1279-1368), Ming (MS 1368-1644) ve Mançu (MS 1644-1912). 1800'e kadar geçen iki binyıllık dönemde Hindistan bu sürenin yalnızca dörtte birini birleşik bir devlet olarak geçirirken, Çin'de bu oran dörtte üç idi: Belirleyici bir fark.

Çin’de merkezî imparatorluk devleti çok daha zalim, güçlü ve başarılı bir sömürücüydü. Bunun üç sonucu oldu. İlk olarak, daha güvende olduğundan fazla militarist değildi. İkinci olarak, mevcut artıktan daha büyük bir pay alıp askerî ihtiyaçları sınırlı olduğundan, üretkenliği artırıp vergi tabanını genişletecek kamu altyapı yatırımları yapabiliyordu. Üçüncü olarak, iktidarı diğer toplumsal kuvvetlerce sınırlanmadığından aşırı sömürücü olma eğilimindeydi.

Çin’de gemi seferlerine elverişli birçok nehir vardı. Bunlar devasa kanallarla birbirine bağlanarak 80.000 km uzunluğunda bir nehir şebekesi yaratılmıştı. Çin’i hem yurtiçi hem de denizaşırı ticarete açan bu durum, tüccarlara geniş bir piyasaya ulaşma fırsatı sunuyordu. Bu ise zirai ve sınai üretimi özendiriyordu. Bir dizi teknik yeniliğin desteğiyle gemi yapımı gelişme gösterdi. Çinliler, 1000 kişiyi taşıyacak kadar büyük gemiler yapıyordu. 11. yüzyılda demir üretimi, Britanya’nın 18. yüzyıldaki üretiminden fazlaydı. Çinliler, Avrupalılardan 240 yıl önce barutu keşfetmiş, 500 yıl önce matbaacılığa başlamış ve porselen üretimine 700 yıl erken başlamıştı.

Ortaçağ Çini’nde mega-şehirler vardı. Song Hanedanı’nın başkenti Kaifeng, bugün Paris’in kapladığının 12 katı bir alana sahipti. Hangzhou şehri, Londra nüfusunun 100.000’in altında olduğu bir zamanda 1,5 ile 4 milyon arası insanı barındırıyordu.

Şehirler çok büyük olabiliyordu ama bağımsız güç merkezlerine dönüşmeyip merkezî devlet görevlilerinin kontrolünde kaldılar. Tang Hanedanı’nın başkenti Çang’an, o dönemde imparatorluğun ekonomi ve kültür merkeziydi. Bir milyon nüfusuyla büyük bir ticaret şehriydi. Ama imparatorluk

sarayının ve devlet dairelerinin gölgesinde kalmıştı; halkın oturduğu, duvarlarla çevrili ve dikdörtgen bloklardan oluşan bir ağ şeklinde planlanmış yüze yakın mahallenin kapıları geceleri kilitleniyordu.

Bir sınıf olarak tüccarlar iktidar peşinde değillerdi. Oğullarını okutup, onların özel mandarinler sınıfına (geniş ayrıcalıklara sahip bürokrat seçkinleri oluşturan, eğitimli devlet görevlileri) katılmasıyla kişisel yükselmeyi arzuluyorlardı. Mandarinler ise kırsal arazilere sahip olmak istiyorlardı. Çin yönetici sınıfının toplumsal ideali, tüccar burjuvazi değil soylu devlet görevlisi olmaktı. Bu, merkezî imparatorluk devletinin sivil toplum üzerindeki hâkimiyetinin ölçüsüdür.

Legalizm ile Konfüçyüsçülüğün ideolojik üstünlüğü de devletin gücüne şahitlik eder. Legalizm, herkesin iyiliğinin temelinde devletin sorunsuz işlemesinin yattığını ve devlet görevlilerinin de bu işleyişin somutlaşmış hali olduğunu savunur. Birçoklarına göre bu çok kabaydı. İdarecilerin yozlaşmış ve yetersiz kişiler olmayacağının ne garantisi vardı? Çinli filozof Konfüçyüs (MÖ 551-479), buna bir yanıt sundu. Bir soylunun oğlu olup Savaşan Devletler döneminde Lu devletinin tanınmış bir devlet görevlisi ve filozofu olan Konfüçyüs, geleneğe ve toplumsal düzene saygı gösterilmesini öğütlüyor ama dürüstlüğün, vicdanlı davranmanın ve nefsine hâkim olmanın önemini de vurguluyordu.

Ne var ki başka yerlerde olduğu gibi imparatorluk toplumunun çelişkileri ve baskısı, daha radikal felsefeleri doğurdu. Taoizm, açgözlülüğe, şiddete ve lükse bulanıp lekelenmiş dünyadan vazgeçmesini tavsiye ediyordu insana. Ahenk ve gönül ferahlığı, karşıt yin-yang kuvvetlerini dengede tutmaya

bağlıydı. Budizm de etkiliydi ve nihayetinde Çin'de Hindistan'dan daha çok taraftar topladı. Toplumsal sınıflara boyun eğdirme konusunda, halinden memnun devlet görevlilerinin yavan ideolojilerinden daha zengin bir manevi destek sunuyor gibiydi. Çin, mandarinlerin idealize ettikleri ahenkten bir hayli uzaktı. Köylülerin hayatı, Kuzey Çin'in tahıl yetiştirilen topraklarında ya da orta Çin ovalarının pirinç tarlalarında sonu gelmeyen ağır işçilikle geçiyordu. Devlet görevlileri ve yerel toprak ağaları, ürünün yarıya kadarını alıyordu. İhtiyat payı diye bir şey kalmıyordu neredeyse. Hasadın kötü geçmesi, milyonların açlık çekmesi demekti.

Çin Seddi, binlerce kilometrelik kanallar, imparatorluk sarayları, yüksek surlarla çevrili şehirler, bunların hepsi köylülerin sömürülmesine dayanıyordu. Örgütsüz olduklarından köylülerin sesine kimse kulak vermiyordu ve Çin'in kırsal kesimlerinde öfke içten içe birikiyordu. Ardı ardına patlayan büyük köylü isyanları, Çin tarihine dönem dönem damgasını vurmuştur. Ch'in, Han, Tang, Yuan, Ming ve Mançu, bu hanedanların hepsi halk isyanıyla devrilmiştir. İsyanlar sıktı ama çoğu başarısız oluyordu. Bir hanedanın isyanla devrildiği oluyordu ama aslında daha genel bir krizin sonucu oluyordu bu –kimi zaman yabancı güçlerin işgali de işe karışıyordu ama devlet görevlisi, toprak sahibi ya da tüccar gruplarının etkin muhalefeti her zaman işin içindeydi. Yine de ana yıkıcı kuvvet, tipik olarak köylü devrimi idi.

Yıkıcı ama yapıcı olmayan. Yoksulluk ve zorbalık karşısında ümitsizliğe kapılan köylüler, milis gücü kurarak vergi tahsildarlarını kovuyorlardı. Ama ardından dağılıp köylerine geri dönüyorlardı. Kırsal

kesimin dört bir yanına dağılmış, kendilerini tamamen ailelerine ve tarlalarına adamış, gündelik hayatlarının dışındaki dünyadan büyük ölçüde bihaber ve yalıtılmış bir sınıf olarak kendi kafalarına göre alternatif bir devlet yaratamıyorlardı. Bu durumda köylülerin amacı, "kötü" imparatorun yerine "iyi" imparatoru geçirmekle sınırlı kalıyordu. Devrimci liderlik sunabilecek şehirli bir sınıfın (burjuvazi, aydınlar ya da proletarya) yokluğunda, köylü isyanları bundan daha ileri gidemiyordu.

Siyasi devrim, toplumsal dönüşüme yol açmıyor, tek yaptığı bir hanedanın yerine bir diğerini geçirmek oluyordu. Çin tarihi iki binyıl boyunca bir döner kapıydı. Bu durum, başka bir dünyayla temasa geçip, imparatorluk sistemini bütünüyle yıkmaya yetecek kadar kuvvetli bir dizi şoka maruz kalıncaya değin değişmedi.

Afrika: Sığır Çobanları, Demirci Ustaları ve Ticaret Devletleri

Avrasya, doğudan batıya genişliği 9.600 km'yi bulan devasa bir anayoldur. Binlerce yıl boyunca insanlar ve fikirler, bu anayol ve ona bağlı yollar arasında gidip gelmiştir. Avrasya doğudan batıya uzandığından izlenecek yollar, bölgenin benzer iklim kuşaklarına göre biçimlenir. Özellikle de Avrasya bozkırları, Orta Avrupa'daki Karpat Dağları'ndan Pasifik Okyanusu'na kadar neredeyse kesintisiz devam eder. Bu büyük koridordan Aryanlar, Hunlar, Türkler ve Moğollar gelmiştir. Yan yollardan Yunanlılar, Keltler, Gotlar ve Slavlar etrafa dağılmıştır.

Tüccarlar, akıncılar ve yerleşimciler, Avrasya'nın birçok güzergâhı boyunca fikirleri taşıdılar. Bir yerde işe yarayan bir şey, benzer iklim kuşakları sayesinde

başka yerlerde de işe yarıyordu. Tarım Devrimi'nin getirdiği çoğu şey (arpa, buğday ve pirinç; sığır, koyun, keçi, domuz ve tavuk), başka yerlere aktarılabiliyordu.

Afrika farklıydı. Afrika, kuzeyden güneye 6.500 km boyunca uzanan bir kıtadır. Bu güzergâh boyunca büyük engeller aşılır ve farklı iklim kuşaklarından geçilir: Kuzeyden güneye ilerlerken yolumuza sırasıyla kıyı ovası, çöl, savana, tropik orman, savana, çöl ve yine kıyı ovası çıkar.

Hareketi engelleyen çöl ve orman, çiftçilere aman vermez. Ayrıca hastalık da vardır (özellikle de insanlarla hayvanların kanıyla beslenen çeçe sineğinin taşıdığı). Tüm çeşitliliğine ve egzotizmine rağmen Afrika faunasında, saban çekecek kadar güçlü ve hastalığa dirençli yük hayvanları yoktur. Coğrafya, Afrika'nın Avrupa'dan daha farklı gelişeceğini belirlemiştir. Kısıtlar daha fazla, fırsatlar daha azdır. Afrikalılar da Romalılar, Araplar ve Çinliler gibi büyük sanat, mimarlık ve mühendislik becerilerine sahiptiler ama fiziksel engeller, onları büyük imparatorluk uygarlıkları kurmaktan alıkoymuştur.

Çiftçiliğin gelişimi yavaş ve düzensizdi. Sahraaltı Afrikası, Nil Vadisi'nin ya da Mezopotamya'nın, İndus'un ya da Ganj'ın, Sarı Nehir'in ya da Yangçe'nin dengi değildi; bir imparatorluğu besleyecek büyük tahıl ambarları yoktu. Öte yandan, Sahra'da bulunan eskiden kalma mağara resimlerinde, sığır güden ve iki tekerlekli araba kullanan erkekler görülür –kuzeyden gelen şeyler. Yaklaşık olarak MÖ 1000 ile MS 600 arasında, Sahra'dan geçen ticaret güzergâhlarının Batı Afrika'yı Akdeniz'e bağlamasıyla bölgenin dönüşümü başladı. Sahraaltı Afrikası, Akdeniz'de talebin sürekli büyüdüğü altın, demir,

köle, tuz ve fildişinin ticaretini yapıyordu. Ticaret güzergâhlarından demirin nasıl işleneceğiyle ve sığır yetiştiriciliğiyle ilgili bilgiler geliyordu.

Batı Afrika'nın gelişmesinde Nijer, ticari mallarla fikirlerin hareketi açısından hayati önem taşıyan bir ikmal yoluydu. Batıdan doğuya uzanan nehir, bölge boyunca bir kavis çizerek savana ve ormandan geçip kıyıya ulaşırken, birçok koluyla da nehir kökenli kültürün etkilerini Batı Afrika'nın iç bölgelerinin derinliklerine taşır.

Nijer boyunca görülen demir, sığır ve ticaret, Nijerya'daki Nok kültürünün (yaklaşık MÖ 500-MS 200) temeliydi. Demir işleme burada yaklaşık MÖ 450 gibi erken bir tarihte başlamıştı ve Afrikalı demirci ustaları çok geçmeden yeni tekniklerle biçimlerin öncüsü olmuştu. Aynı zaman diliminde Afrikalı çömlekçiler, gerçek büyüklüğünde terracotta başlar yapma konusunda sıra dışı becerilerini sergiliyorlardı.

Akdeniz uygarlığı, Batı Afrika'nın gelişiminde dolaylı bir katalizör işlevi üstlenmeyi sürdürdü ve yüksek değerli metalara olan talep arttıkça daha büyük artıklar biriktirilebiliyordu. Bu artıklar, önce ticaret şehirlerine, daha sonra da ticaret devletlerine zemin hazırladı.

Nijer'in bir adası üzerine kurulan MS 400-800 arasının önemli ticaret şehri Jenne-Jeno, silindir şeklinde bloklardan yapılmış 2 km uzunluğunda bir surla çevriliydi. Surların içerisi, yuvarlak ve dikdörtgen biçimli kerpiç evlerle doluydu. Jenne-Jeno, Nijer Deltası'nı kontrol eden ve en parlak günlerinde Batı Afrika'da 800 km boyunca uzanan bir alana hükmeden Gana Krallığı'nın parçasıydı. Araplar buraya "Altın Diyarı" diyorlardı.

Afrika’nın diğer bölgeleri de kendi uygarlıklarını yaratmışlardı. Kuşiler ya da Merovitler, yaklaşık MÖ 900-MS 325 arasında Yukarı Nil’in (modern Sudan) çoğunu kontrolleri altında tutarak Mısır, Yunan ve Roma tehditlerine rağmen bağımsızlıklarını korudular. Kuşiler sonunda Etiyopyalılar tarafından yıkıldı. Kızıl Deniz’in küçük ticaret devleti Aksum, büyüyerek MS 50’lerden itibaren Afrika Boynuzu’nun [*Somali yarımadası*] başlıca bölgesel gücü olmuştu. Daha sonra Etiyopya devleti, her ne kadar Araplarca baskı altına alınsa da, Müslüman bölgesi haline gelen bu coğrafyada, kayalara oyulmuş harikulade kiliseleriyle ünlü bir erken dönem Hristiyanlık adacığı olarak varlığını sürdürdü.

Ama kıtanın kültürel dinamosu Batı Afrika idi. Demir ile sığırın kıta geneline yayılması buradan başladı. Bu yayılmanın özneleri Bantu dili konuşan göçmenlerdi. Bu halkın göç hareketleri, MÖ 500’den sonraki yarım binyıllık sürede Doğu Afrika’ya ve Göller bölgesine, ardından takip eden yarım binyıllık dönemde güney Afrika’nın derinliklerine ulaştı.

Antik ve Ortaçağ Afrikası, “birleşik ve eşitsiz gelişme” denilen durumun uç örneğiydi. Avcı-toplayıcılar, sığır çobanları ve kes-yak yöntemiyle arazi temizleyen ekiciler bir arada yaşadılar, çünkü Afrika coğrafyası bu hayat tarzlarının herhangi birinin hâkimiyet kurmasına izin vermiyordu. Dahası, dış ticaretin etkisiyle Afrika, Taş Devri’nden doğrudan Demir Devri’ne atladı: arada Tunç Devri yaşanmadı.

MS 8. ve 12. yüzyıllar arasında Arap etkisi yayıldı. Araplar, hem Sahra boyunca kuzey-güney, hem de savana kuşağı boyunca doğu-batı istikametlerinde Batı Afrika ile ticaret yaptılar. Timbuktu gibi şehirler Arap ticareti sayesinde zenginleşti. Yine Araplar,

Doğu Afrika kıyısı boyunca, aralarında Kilwa'nın da bulunduğu bir dizi ticari yerleşim yeri kurdular.

Gerek yabancı etkiler, gerekse kendi halkının açığa çıkan yaratıcılığı ve dinamizmi Afrika'yı bir kez daha değiştirmişti. MS 1200-1750 arasında Batı Afrika'da ticaret devletleri (Mali, Hausa, Benin, Kanem-Borno, Songhay, Akan/Aşanti ve diğerleri) birbiri ardında yükselip gerilerken Orta-Doğu Afrika'da kıyı ticaretinin teşvikiyle Büyük Zimbabve uygarlığı ortaya çıktı.

Nijer Deltası'nın Benin uygarlığı, en kaliteli tunç eşyaları üretiyordu –ünlü tunçtan kafalar, Nok uygarlığının terracotta heykellerini akla getirir; günümüzde, Ortaçağ sanatının en önemli şaheserleri arasında sayılırlar. Büyük Zimbabve, mimarisiyle bilinir. Uzunluğu 250, kalınlığı 5 ve yüksekliği 10 metre olan Büyük Duvar, o dönemde Sahraaltı Afrikası'nın en büyük yapısıydı.

Büyük Zimbabveli yöneticilerin zenginliği, sığır varlığının yanı sıra altın, demir, bakır ve kalay ticaretine dayanıyordu. Yapı, Benin ve diğer Batı Afrika devletleriyle aynıydı. Coğrafi sınırlamalar, tarımdan elde edilebilecek artığı kısıtlıyordu. Afrika'nın birçok Kent Devrimi'nin hepsi ticarete bağımlıydı.

Afrika'nın toplumsal gelişiminin ana çizgileri, MS 1000'den Avrupalıların geldiği MS 15. yüzyıla gelinceye kadar başkalarının faaliyetlerine göre belirleniyordu. Coğrafya, Afrika'yı bağımlı konuma mahkûm ediyordu.

Yeni Dünya İmparatorlukları: Maya, Aztek ve İnka

İnsangiller, ilk kez Afrika’da 2,5 milyon yıl kadar önce ortaya çıktı; modern insanlar ise yaklaşık 200.000 yıl önce. Ama Kuzey-Güney Amerika kıtalarına gelmeleri 15.000 yıl önce gibi geç bir tarihte olmuştu. Afrika en yaşlı, Amerika ise en genç kıtadır. Sahraaltı Afrikası ile Kuzey-Güney Amerika kıtalarında kurulan uygarlıklar, onları Avrasya’dakilerden ayıran temel belirgin özellikleri paylaşırlar. Coğrafi engeller, her iki bölgeyi de benzer şekilde sınırlandırıyordu. Kuzey-Güney Amerika, tüm iklim kuşaklarından geçerek kuzey-güney yönünde 16.000 km kadar uzanıyordu. Bu nedenledir ki kıtanın bir yerinde işe yarayan bir şey başka yerlerinde genellikle işe yaramaz. Farklı ekosistemler farklı geçim stratejilerini gerektirdiğinden, iklim kuşakları arasındaki kültürel mübadele, iklim kuşaklarının içindeki kadar değerli değildir.

Kuzey-Güney Amerika, bitki çeşitleri açısından oldukça zengindi (darı, patates, balkabağı, fasulye ve manyok) ama evcilleştirilebilir hayvanlar fazla değildi. Avrasya bölgesi, sığır, koyun, keçi, domuz, tavuk, öküz, at, katır, eşek ve deve gibi hayvanların vahşi atalarına ev sahipliği yapıyordu. Bunların eti, sütü, yünü, derisi kullanılıyor; yük çekmede ve ulaşımda bunlardan faydalanılıyordu. Öte yandan, Kuzey-Güney Amerika’da yalnızca lama, hindi ve hint domuzu vardı.

Afrika ile Kuzey-Güney Amerika arasında önemli bir fark vardı. Afrika, Avrasya’dan kopuk değildi ve Afrika kültürü, Mısırlı, Romalı ve Arap tüccarların etkisi altında gelişim gösterdi. Afrika’nın sığırı ve demiri Avrasya’dan alması çok önemliydi; çeşitli madenlerle diğer metaların üretimi esasen dış talebi karşılamaya yönelikti. Kuzey-Güney Amerika, bu tür bir kültürel donanıma sahip olamadı. Emek üretkenliğini artıran

bilgi ve tekniklerin küresel değiş-tokuşundan uzak kalmıştı. Bunun sonucunda, Kuzey-Güney Amerikalıların tekerleği, demiri ve sabanı yoktu.

Bu kısıtlar, Kuzey Amerika'da uygarlığın gelişimini sınırlandırdı. Avrupalılar geldiğinde çoğu Kuzey Amerikalı ya Üst Paleolitik dönemin avcı-toplayıcıları ya da Erken Neolitik dönemin çapa tarımı yapanları konumundaydı. Proto-kent uygarlıkları olarak görülebilecek Güneybatı'nın Pueblo çiftçileri (MS 700-1350) ve Orta Mississippi'nin tapınak-höyük yapıcıları (MS 700-1450) tarih sahnesinden çoktan çekilmişti.

Öte yandan, Orta ve Güney Amerika'ya gelen Avrupalılar, bütünüyle şehirleşmiş ve çok daha eski geleneklerin temsilcileri olan kaim uygarlıklarla karşılaştılar –Meksika'da Olmek, Maya, Toltek ve Aztek (MÖ 1200-MS 1521); Peru'da Çavin, Nazca, Moçe, Çimu ve İnka (MÖ 900-MS 1532).

Amerika kıtasında uygarlığın Avrasya'dan tamamen bağımsız gelişmiş olması, insanlığın ortak biyolojik kimliğinin en büyük delilidir: Tüm "ırklar" aynı ölçüde kültürel yaratıcılığa sahiptir. Öte yandan, Amerika uygarlığı ciddi kısıtlarla karşı karşıyaydı. Teknolojisi Taş Devri teknolojisiydi. Altın, gümüş ve bakır yalnızca süs eşyası olarak kullanılıyordu. Tarım yöntemleri Erken Neolitik döneme özgüydü; üretkenlik düşük ve artık sınırlı olduğundan Amerika uygarlığı acımasız olma eğilimindeydi. Birikim sıklıkla aşırı sömürüyü ve şiddete başvurmayı gerektiriyordu.

Maya uygarlığı, Güney Meksika ile Guatemala'da yaklaşık MÖ 300-MS 900 arasında varlığını sürdürdü. Bu bölge, kendilerini ilahlarla özdeşleştiren ve babadan oğula geçen krallıkların yönettiği rakip şehir devletlere bölünmüştü. Mayalar, taştan yapılmış piramitlerle çevrelenmiş, saraylarla, tapınaklarla ve

sunaklarla süslenmiş meydanlardan oluşan muazzam tören merkezleri inşa ettiler. Klasik Maya döneminde (yaklaşık MS 300-800), Tikal gibi tören merkezlerinin büyüyerek 50.000 kadar kişiyi barındıran orman şehirleri oluşturmasıyla gerçek bir Kent Devrimi yaşandı.

Mimarlık, heykel ve resim gelişmişti. Obsidiyen ve yeşim işlenerek kaliteli nesneler yapılıyordu. Yazı, astronomik gözlem ve takvim hesapları da ileri düzeydeydi. Ama bu kültürel başarıların temelinde çiftçilerin ihtiyaçları değil yönetici sınıfın dinî ve ideolojisi yatıyordu. Sanat ve bilim, militarist tanrı-kralların ve teokrasinin [*dinerki*] hizmetindeydi. Savaşların bir amacı da Maya tanrılarına kurban edilecek esirler bulmaktı. Sanat eserlerinde kurbanlara, Maya beylerinin huzurunda nasıl işkence edildiği tasvir edilir. Darı, fasulye, balkabağı, kırmızı biber ve (patates gibi) kök ürünlerin yükseltilmiş tarlalarda ekilmesi dâhil olmak üzere yoğun tarıma rağmen Maya tekniği ilkeldi. Saban ve hayvan gübresi yokluğunda, toprak yorgunluğu hep sorun olmuş olmalı.

Olumsuzluklara rağmen Erken Neolitik dönem ekonomisi, Kent Devrimi'ni ve krallıkla yönetilen bir şehir devletler ağını ortaya çıkardı. Ama Maya kralları ve rahipleri, asalakça yaşayan, değerli artığın kaymağını alıp bunu savaşlara, piramit inşaatlarına ve varlıklarına meşruiyet kazandıran dini gizemciliğe [*mistisizm*] harcayan bir kesimdi. Diğer antik ve Ortaçağ uygarlıkları gibi Mayalar da sonunda kendi ağırlıkları altında çöktüler; seçkinlerle devletin toplam maliyeti, sistemin ekonomik temeli üzerine giderek ağırlaşan bir yük bindiriyordu.

Kuzeyden dalga dalga gelen barbar istilacılar, Mayaların gerilemesiyle boşalan jeopolitik alana girdiler. En sonunda Toltekler, yaklaşık MS 950-1170 arasında orta Meksika'da hâkimiyet kurdular. Bunu, yeni bir bölünme ve savaş dönemi izledi. Bu kaostan doğan Aztek uygarlığı, önceki dönemin belirgin özelliklerini taşıyordu. İlkel teknik ile emperyal arzular arasındaki çelişkinin son derece acımasız sonucu gibi gözüküyor –mevcut bilgilerimizin çoğuna kaynaklık eden İspanyol yazarların, yerli uygarlığına oldukça hasmane yaklaştıklarını da dikkate almalıyız.

MS 1345'te başkentleri ve tören merkezleri Tenochtitlan'ı kuran Aztekler, MS 1428-1519 arasında geniş bir imparatorluğa hükmettiler. Aztek devleti, savaşçılarla yüksek rahiplerden oluşan yönetici sınıfı ve büyük profesyonel ordusuyla merkezîleşmiş bir otokrasiydi. Anlaşıldığı kadarıyla tebaa halkları asimile etmeye ya da üretken teknikler geliştirmeye çabalamamışlardı. Toplanan haraçlar (altın, pamuk, turkuaz, kuş tüyleri, tütsü ve büyük miktarda yiyecek), Tenochtitlan'a gönderiliyordu. Yine çok sayıda savaş esiri, Büyük Tapınak'ta kurban edilmek üzere başkente götürülüyordu –Aztek güneş tanrısına adak olarak sunulan esirlerin kalbi sökülüyor, ardından cesetleri merdivenlerden aşağı atılıyordu.

Aztek İmparatorluğu, kaba bir askerî emperyalizmdi. Acımasızlığı ve faydasızlığı, Erken Neolitik dönem tekniğine dayalı bir Kent Devrimi'nin kısıtlarını en uç biçimiyle ortaya serer. Sömürü oranı (ve bunu sürdürmek için gereken tedhiş), mevcut artığın yetersizliğiyle orantılıydı. Aztek devletinin zorbalığı ve tebaa halkın yoksulluğu, aynı çelişkinin iki yönüdür.

Peru’daki İnka İmparatorluğu, orta Meksika’nın Aztek İmparatorluğu’ndan iki yüzyıl önce, MS 1197’de genişlemeye başladı. Ama en geniş sınırlarına ulaşması diğeriyle aynı zamanda oldu (MS 1493-1525) ve Aztek İmparatorluğu’nun bazı temel niteliklerini paylaşıyordu. İnka devleti, büyük profesyonel ordusu ve her konuda gündelik yaşamı kontrol etmeye çalışan idari bürokrasisiyle merkezîleşmiş bir askerî otokrasiydi. İmparatorluğun kalbinde, Cuzco’daki sütun başları, şehri koruyan Sacsahuaman’daki kale ve Machu Picchu’daki tören merkezî gibi büyük abidevi eserler vardı.

İnkalar, kıyı ovası, yüksek dağlar ve sık ormanların karışımından oluşan, uzunluğu 3.200 km ve genişliği 515 km olan bir alanı kontrol ediyorlardı. Üzerinde çok sayıda tünelin, köprünün ve geçit yolunun yanı sıra bir günlük yolculuk mesafesine denk gelecek aralıklarda devlete ait hanların bulunduğu, toplamda tahminen 40.000 km’yi bulan bir yol şebekesi inşa etmişlerdi.

Hem Aztek hem de İnka imparatorlukları kural dışı örneklerdi. Orta Meksika ile And Dağları’nın Peru kısmında yer alan Antikçağ imparatorlukları, yönetici seçkinleri, profesyonel orduları ve abidevi yapıları ile Taş Devri’ne özgü bir ekonomik temel üzerine kurulmuştu. Yönetici sınıfın olağanüstü boyuttaki fuzuli harcamaları, halktan artığın acımasızca çekilip alınmasını gerektiriyordu. İmparatorluk yönetimi, bu nedenle tedhişe bağlıydı. Tebaa halklar, Aztek ve İnka yöneticilerinden nefret ediyordu. İsyanlar oldukça yaygındı.

Sonuç olarak, İspanyolların 16. yüzyılın başlarında bölgeye gelmesiyle Aztek ve İnka imparatorlukları dağılıp yok oldular. Bu, basit bir yaklaşımla daha ileri

bir toplumsal düzenin üstün askerî tekniği yüzünden olmamıştı: Sıradan insanların, efendilerinin mağlubiyetini memnuniyetle karşılamasının, hatta devrilmelerine bizzat katılmasının da etkisi vardı.

Ortaçağda israf: 13. yüzyılda bir feodal İngiliz şövalyesi

6

AVRUPA FEODALİZMİ

ykl. MS 650–1500

Binyıllık bir süre zarfında dünyanın geri kalanında yaşanan gelişmeleri özetledikten sonra bu bölümde aynı dönemde Avrupa'da neler olduğuna bakacağız. Neden? Çünkü kapitalizmin ve sanayi toplumunun kökenleri Ortaçağ Avrupası'ndadır. Ölçeği ve önemi bakımından ancak Tarım Devrimi ile karşılaştırılabilecek bu büyük dönüşüm, Avrasya topraklarının kuzeybatı sınırlarında başladı.

Yani yüzyıllar boyunca coğrafya, siyaset ve toplum arasında cereyan eden karmaşık etkileşimlerin sonucuydu. Avrupalıların denizle ekonomik bağlantısına; beyler, vasallar ve köylüler arasındaki toplumsal ilişkilere; tüccarların, şehirlerin ve ticaretin rolüne; feodal zenginlerin sonu gelmeyen savaşlarına; Avrupa'nın, savaşan devletlerden oluşan bir yamalı bohça gibi ezelî ve ebedî parçalanmışlığına; sıradan erkeklerle kadınların paylarına düşeni artırmak üzere yürüttükleri sınıf mücadelelerine dayanıyordu.

Kapitalizmi ortaya çıkaran bu etkileşimlerin ve bir dizi konjonktürün anlaşılması, neredeyse iki yüzyıldır Marksist tarih yazımının başlıca uğraşı alanlarından biri olagelmiştir. Soruna hak ettiği ilgiyi göstermeliyiz.

Tarihin Çevrimleri ve Okları

2. bölümde “tarihin nasıl işlediğini” tartışmıştık. Kısa bir ara verip, şimdiye kadar anlattıklarımızdan çıkarabileceğimiz genel derslerin bir kısmını daha gözden geçirmek faydalı olabilir.

Tarih, çevrimlerden ve oklardan meydana gelir. Tarihin çevrimleri doğayı, yaşam döngüsünü, büyümeyi, ölümü ve yeni bir yaşamı yansıtır. Çiftçilerin üretim çevrimleri ve ailelerin üreme döngüleri buna örnektir. Öte yandan tarihin okları, yeniliğin doğrusal ilerlemesi, evrim ve kimi zaman da devrim demektir –toplumsal dünyamız bunlar sayesinde belli aralıklarla dönüşüme uğrar.

Tarih her ikisinden meydana gelir. Doğa, toplum ve insanlık her zaman kendisini yeniden üretmelidir; bunun tek alternatifi yok olmaktır. Yaptıklarımızın çoğu, ister istemez tekrarlanan ve tahmin edilebilir şeylerdir. Ama tarih asla kendini tümüyle tekrar etmez. Her tarihsel konjonktür biriciktir (Konjonktür – ya da “vaziyet”– derken ilgili ekonomik, toplumsal ve politik olayların gerçekleştiği tarihsel zamanın ve coğrafi uzamın özgül bir anını kastediyorum). Her konjonktürün biricikliğini açıklayan şey, süreklilik (tarihin çevrimi) ile değişimin (tarihin oku) bileşimidir. Ama bir konjonktürden diğerine çok önemli derece farkları vardır. Tarihin çevrimi baskın olduğu zaman değişim niceliksel ve sınırlıdır. Ok baskın olduğundaysa niceliksel ve dönüştürücüdür.

Tarihin üç motorunu hatırlayalım: Bilgi birikimi, teknik ve üretkenlik; artığın kontrolü için rakip yönetici sınıflar arasındaki mücadele; artığın büyüklüğü ve paylaşımı konusunda sınıflar arasındaki mücadele. Tarihsel süreci, bu üç motorun etkileşimi yönlendirir.

Demir aletler, eski tarımı dönüştürerek yeni toprakları ekime açtı, emeğin üretkenliğini artırdı ve toplumsal artıkta çok büyük artışa yol açtı. Teknoloji, ana güç kaynağıydı. Ne de olsa insan emeğinin kendi dinamiği vardır. Hiçbir işçi, elinin altında keskin bir alet varken gidip kör olanını seçmez.

Öte yandan Roma İmparatorluğu'nun yükselişi, her ne kadar demir teknolojisini temel aldıysa da, Romalı seçkinler içindeki rakip yönetici sınıflar ile rakip hizipler arasında yaşanan askerî mücadeleden güç almıştı. Burada ana güç kaynağı, artığı kontrol etmek için tepede verilen mücadeleydi.

Bir diğer Demir Devri kültürü olan Klasik Yunan uygarlığının MÖ 5. yüzyılda serpilmesi, sınıflar *arasındaki* mücadelenin belirleyici olduğu bir örnektir. Gerek şehir devleti demokrasilerini, gerekse natüralist sanatı, klasik mimariyi, dramayı ve (doğal bilim, felsefe ve tarih) akademik disiplinleri ortaya çıkaran, MÖ 6. yüzyılın hoplit devrimiydi.

Motorlar, daima özgül doğal ve toplumsal çerçevelerde çalışırlar. Coğrafya hem fırsatlar sunar hem de kısıtlamalar getirir; geçmişten miras alınan toplumsal kurumlar, pratikler ve âdetler geleneği, tarihsel gelişimin bağlamını oluşturur. İşte bir örnek: Afrika ile karşılaştırıldığında Avrasya coğrafyası insanların, kaynakların, aletlerin ve fikirlerin yayılmasına daha uygundu. Ama merkezîleşmiş devletin kuvveti, bu büyük toprak parçasının doğu sınırındaki Ortaçağ Çini'nde bağımsız bir şehir burjuvazinin gelişmesini engellerken, Avrupa feodal devletlerinin zayıflığıysa batı tarafında tam tersine gelişmesine izin verdi. Bu, kapitalizmin neden ilk önce Avrupa'da ortaya çıktığı sorusuna verilecek yanıtın en önemli parçasıdır.

Kimi zaman tarihin üç motoru arasındaki etkileşim yalnızca tekrarlanan bir çevrim doğurur; kimi zaman tedrici değişim getirir; kimi zamansa devrimci krize ve radikal toplumsal dönüşüme yol açar. Araplar, Hintler, Çinliler, Afrikalılar ve Kuzey-Güney Amerikalılar için Antikçağ'dan modern döneme gelinceye değin yüzyıllar boyunca tarihin çevrimi baskındı. Değişim vardı ama yavaştı; nitelikselden çok niceliksel değişim söz konusuydu.

Antikçağlarda ve Ortaçağ'da nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylü-çiftçilerin hayatı, tarihin çevriminin hâkimiyeti altındaydı. Sömürünün yoğunlaştığı zamanlarda bazen yaptıkları gibi isyan ettiklerinde bile yeni liderleri başa geçirmekle yetinip tarlalarına geri döndüler.

Tüccarların hayatı daha değişkendi. Şanslı olanlar zengin oluyordu. Bazıları durumu idare etmekle yetiniyordu. Kimileriyse başarısız olup iflas ediyordu. Ama bireylerin kaderi, bir bütün olarak toplumun nasıl işlediğini etkilemiyordu. Tüccarlar, üretim sürecinin çarklarını yağlıyordu; ona güç vermiyorlardı. Toplumun etkili mevkilerini değil çatlaklarını işgal ediyorlardı.

Hanedanların, imparatorlukların ve uygarlıkların yükselip gerilemesi, yöneticilerin hayatını daha değişken yapıyordu. Ama bu, yönettikleri insanların hayatlarında pek fark yaratmıyordu. Yöneticilerin kimlikleri (askerî kapitalizmin rekabetçi mantığının kişileşmesi), tali önemdeydi. Bir kral neredeyse diğeriyle aynıydı.

Dünyanın sadece bir yerinde, radikal toplumsal dönüşüm üretebilecek bir değişim dinamiği yaratmaya yetecek kadar güçlü, benzersiz bir koşullar ve kuvvetler bileşimi ortaya çıktı. Bu bir kez daha

olmuştu: Yaklaşık MÖ 7500 ile MS 12. yüzyıl gibi geç bir tarih arasında dünyanın farklı yerlerinde yaşanan Tarım Devrimi, ilk büyük dönüşümdü. Tüm antik ve Ortaçağ uygarlıkları esasen bu devrimin sonucuydu. Nüfusun büyük çoğunluğu toprakta çalışıyor ve toplumsal artığın çok büyük bir kısmı tarımsal ürün biçimini alıyordu. Ama son 250 yılda, sanayi kapitalizminin gelişmesiyle toplumsal dünya bir kez daha dönüşüme uğramıştır. Bu ikinci dönüşüm, bugün içinde yaşadığımız toplumsal dünyayı yaratmıştır. Avrupa'da başlayıp dünyanın geri kalanına buradan yayıldığı için yerkürenin görece küçük bir parçasında yaşanan olaylara bu noktadan itibaren biraz fazla ilgi göstermemiz gerekiyor.

Avrupa'nın Özgüllüğü

Avrupa'nın yaklaşık olarak 1500'den itibaren dünya tarihine hâkim olması ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir. Avrupa, Asya'nın bir uzantısıydı; Tunç ile Demir devirlerinin büyük uygarlıkları, başka yerlerde (Mısır, Pers, Hindistan ve Çin) ortaya çıkmıştı. Yunan ve Roma uygarlıkları bile Avrupa'dan ziyade Akdeniz merkezliydi. Kıyaslanacak olursa tarih öncesi ve Antikçağ Avrupası, merkezî olmaktan uzak ve geri gözükür.

Bununla birlikte Avrupa'nın benzersiz bir coğrafyası vardır. Avrupa'nın denizle ilişkisi, diğer kıtaların hepsinden daha fazladır. Avrupa, kendisini üç taraftan kuşatan denizlere (Baltık, Kuzey Denizi, Atlantik, Akdeniz ve Karadeniz) sokulmuş, irili ufaklı toprak parçalarından meydana gelen küçük bir kıtadır. Kıtanın iç kısımlarında geniş boşluklar yoktur. Hiçbir Avrupalı denizden fazla uzak değildir. Sokrates'in deyişiyle Avrupalılar, "bir gölcüğün etrafındaki

kurbağalar” gibi bir araya toplaşırlar. Avrupa’nın fazlasıyla girintili çıkıntılı kıyı çizgisinin uzunluğu 37.000 km’yi bulur –yeryüzünün çevresine eşit; iç bölgeleri, uzun ve gemi seferine elverişli çok sayıda nehrin etkisi altındadır. Volga, Dinyeper, Vistül, Oder, Elbe, Ren, Sen, Loire, Garonne, Ebro, Po, Tuna; bu nehirler ve diğerleri, binlerce yıl boyunca Avrupa’nın büyük su yolları olagelmiştir.

Kıtanın çoğu büyük sıradağlarla kaplı olsa da, bunların etrafından dolaşıp geçen yollar vardır. Orta Avrupa Koridoru, güney Rusya’nın bozkırlarından başlar ve Tuna’nın Demir Kapılarından geçip Macar Ovası üzerinden Batı Avrupa’ya ulaşır. Kuzey Avrupa Ovası, Moskova’dan Paris’e kadar uzanan açık bir geniş alandır. Her ikisi de, Neolitik dönemden Nazilere kadar Avrupa genelindeki göç hareketinin güzergâhları olagelmiştir.

Kuzeyden güneye hareket daha zordur, ama sayısız dağ geçidinin yanı sıra nehirler de bu geçişi kolaylaştırır. Sıradağların hiçbiri aşılmaz bir engel teşkil etmez. Her halükârda, kuzey-güney hareketi, doğudan batıya hareket kadar önem taşımaz: Avrasya doğu-kuzey doğrultusunda uzanır; insanlar, mallar ve fikirler genellikle bu yoldan taşınmıştır.

Avrupa topografyası, karşılaştırılabilir büyüklükte diğer alanların hepsinden daha fazla ekolojik bölge çeşitliliğine sahiptir. Tropiklerden doğup Atlantik’in batı, kuzey ve doğu sınırlarını okşayan Golfstrim akıntısı, Avrupa iklimini ılımanlaştırarak bir dizi farklı bölgeyi şekillendirir. İyice kuzeyde donmuş tundralar; kuzey Rusya ile İskandinavya’nın tayga kuşağının soğuk ormanları; Batı Avrupa’daki yaprak döken ağaçlık arazilerinin ılıman bölgesi; Orta ve Doğu Avrupa’nın açık bozkırları; iyice güneyde, dağlarla

deniz arasındaki Akdeniz kıyısı. Ekonominin, toplumun ve kültürün gelişmesinde bunun büyük etkisi olmuştur. Bunun önemini kavramak için tek bir olay, bir konjonktür (ya da vaziyet) ile bazı tarihçilerin *longue durée* (uzun dönem) dediklerini birbirinden ayırmalıyız.

1645 Naseby Muharebesi tek bir olaydı. 1640-1660 İngiliz Devrimi bir konjonktürdü. Ama küçük eşrafın, küçük çiftçilerin ve şehirli zanaatkârlarla tacirlerden (devrimi yapan insanlardan) oluşan "orta halliler"in yükselişi, üç-dört yüzyıla yayılmış bir *longue durée* idi.

Özellikle *longue durée* bağlamında coğrafya önem taşır. Tarihi yönlendirmez –tarihe yönünü veren insanların kararları ve eylemleridir– ama tarihin içerisinde gerçekleştiği bağlamın yaratılmasına yardımcı olur. Coğrafya hem kısıtlar getirir hem de fırsatlar sunar. İnsanlar doğanın parçası olduğundan coğrafya, neyin mümkün olduğunu belirler.

Avrupa, coğrafyası nedeniyle her şeyden önce bir iletişim, çatışma ve etkileşim kıtasıydı. İnsanlar, mallar ve fikirler hızla hareket edebiliyordu. Zayıf, uyuşuk ve tutucu olanlar savunmasızdır. Avrupa'nın açıklığı, dinamizme ve yeniliğe fazlasıyla önem atfeder.

Yolların, demiryollarının ve havayollarının gündelik hayatımızın ayrılmaz bir parçası olduğu günümüz dünyasında, Sanayi Devrimi'nden önce su yoluyla ulaşımın ne kadar önemli olduğunu kavramakta güçlük çekeriz. Bir öküz, bir ay süren bir nakliye işini yaparken taşıdığı yük kadar besin tüketecektir. Bir nehir mavnasının ya da açık denizlerde seyreden bir yük gemisinin mürettebatı, aynı sürede çok daha fazla mesafe katedecek ve yükünün çok küçük bir kısmını tüketecektir. Modern Avrupa'nın ilk dönemlerinde (keza dünyanın da) en gelişmiş yerlerinin, suyun en

bol olduğu yerler olması bir tesadüf değildir. Dünyanın ilk burjuva devrimi, adalarla, haliçlerle, denizin doldurulmasıyla kazanılmış topraklarla ve drenaj hendekleriyle tanınan bir ülkede gerçekleşti: Hollanda. Burjuva devriminin ikinci adresi, denizlerle çevrili bir ülke oldu: Britanya.

Avrupa tarihinde, kıtanın yarısının bile yalnızca bir kez istikrarlı bir emperyal devlet altında birleştiğini görüyoruz. Roma İmparatorluğu, MS 1.-5. yüzyıllar arasında Ren nehrinin batısında ve Tuna nehrinin güneyinde kalan Avrupa topraklarını kapsıyordu. Bununla karşılaştırılabilecek diğer imparatorluk projeleri (Şarlman, II. Philip, XIV. Louis, Napolyon ve Hitler) sonuçsuz kaldı. Avrupa bir savaşan devletler kıtasıdır. Avrupa'nın hegemonya kurma heveslisi emperyal devletleri, coğrafya nedeniyle hüsrana uğramıştır. Kıtanın gerek kolay doğu-batı iletişimi, deniz yolları ve iç suyolları, gerekse ekolojik bölge ve etnik yapı çeşitliliği, mega idari yapılar kurulmasını engellemiştir.

İmparatorluklar, bilhassa da uzun ömürlü olanlar niteliği gereği tutucudur. Öte yandan, Ortaçağ ile modern Avrupa'nın ilk dönemlerindeki küçük idari yapılar, tutucu olmayı kaldıramazdı. Avrupa bir çatışma kıtası, dolayısıyla bir değişim kıtasıydı. Nil, Fırat, Ganj ve Yang-Çe nehirlerinde, Ortaçağ tarihi boyunca tarihin çevrimleri egemen oldu. Ama Ren nehrinde egemen olan tarihin okuydu.

Homo sapiens'in tarihindeki ilk büyük dönüşüme (Neolitik Devrim ya da Tarım Devrimi), MÖ 8. binyıllık dönemde Ortadoğu ve Orta Asya öncülük etti. İkincisi (Sanayi Devrimi), MS 14.-18. yüzyıllar arasında Avrupa'da şekillendi. Şimdi, bu dönüşümün köklerini,

onu önceleyen Avrupa feodal sisteminde arayıp bulmalıyız.

Batı Feodalizminin Yükselişi

Roma İmparatorluğu'nun sonu, ne her yerde aynı şekilde ne de aniden oldu –tek bir olaydan ziyade karmaşık bir süreçti. Önce imparatorluk ikiye bölündü. Ardından, MS 395-476 arasında batı kısmı parçalanarak yerini irili ufaklı çok sayıda Cermen krallığına bıraktı. Doğu parçası, yani Bizans İmparatorluğu, 250 yıl kadar neredeyse hiç değişmeden varlığını sürdürdü; ardından, toprakları sürekli küçülerek bir 750 yıl daha ayakta kaldı.

Bizans'ın uzun gerileyişinde dönüm noktası sayılabilecek dört olay vardır. MS 636'daki Yarmuk Muharebesi'nde Araplar, Suriye'nin kontrolünü ele geçirdi. 1071 Malazgirt Muharebesi'nde Selçuklu Türkleri, doğu Anadolu'yu (bugünkü doğu Türkiye) imparatorluktan kopardı. Bu iki yenilgiyle Bizans İmparatorluğu topraklarının yarısını kaybetti. 1204'te, bu sefer Haçlılar Bizans şehrini talan ettiler. Şehir eski gücüne bir daha asla ulaşamadı: 1203'te 500.000 olan şehir nüfusunun 1261'de 35.000'e düştüğü söylenir. Sonunda 1453'te, geriye kalan topraklarının büyük kısmını kaybetmiş olan şehir Osmanlı Türklerinin eline geçti.

Bizans İmparatorluğu, Geç Antikçağ'ın toplumsal düzenini kalıcılaştırma girişimiydi. Çürümekte olan antik bir askerî emperyalizm biçimi olarak fazlasıyla sömürücü ve alabildiğine tutucuydu. Buna rağmen, MS 395'ten sonra bin yıldan uzun bir süre ayakta kalırken, benzer bir toplumsal yapıya sahip batı kısmı bir yüzyılı tamamlamadan dağılıp gitti. Bu farkın sebebi neydi?

Bizans'ın savunması gereken daha kısa sınırları ve daha zengin toprakları vardı. MS 395'te nihai bölünme gerçekleştiğinde, Roma İmparatorluğu ordusunun yalnızca üçte birine sahipti ama imparatorluğun vergi gelirlerinin üçte ikisi buradan toplanıyordu. Bizans İmparatorluğu, büyük, iyi donanımlı, profesyonel ordularını görece dar bir sınır hattı boyunca konuşlandırarak saldırıları tekrar tekrar püskürtebildi. Aksine Batı Avrupa, siyasi olarak bölünmüş bir savaşan devletler bölgesi haline geldi. Bu, feodalizmin geliştiği jeopolitik bağlamdı.

Burada bir şeyi daha ifade etmemiz gerekiyor. Erken Antik ve Ortaçağ'da karmaşık sınıflı toplumların yöneticileri, askerî kuvvetleri esasen iki yolla toplardı. Tebaa halkları haraca kesip bu gelirlerle asker kiralayabilirlerdi ya da askerî hizmet karşılığında toprak verebilirlerdi. İlk yöntem genellikle güçlü bir merkezî devlette bulunurdu; kralları ya da imparatorları memnun eden bir şeydi bu, çünkü yükümlülüklerinin yanı sıra hakları da olan erkeklere bağımlı olmayacakları anlamına gelirdi. İkinci yöntem gücün, belki de seçme-seçilme haklarına sahip yurttaş milis gücüne (Yunan ve Roma modeli) ya da (Ortaçağ Avrupası'nda olduğu gibi) mecliste sandalyesi olan beylerin maiyetine uzanacak kadar dağılmış olduğu bir idari yapıyı ima ediyordu. Gerçekte iki sistemin unsurları sıklıkla bir arada var oldu; birçok idari yapı hem haraççı hem de feodal olduğundan ordu, profesyonel askerler ile şövalye maiyetin bir karışımıydı. Ama bu ikisi arasındaki denge, idari yapının tutarlılığı ile istikrarının belirlenmesinde kritik önem taşıyabiliyordu.

MS 5.-9. yüzyıllar arasında çoğu Batı Avrupa devleti esasen haraççı nitelikteydi. Devlet, doğrudan kralın

komutası altında olan askerlerin maaşını, topladığı vergilerden ödüyordu. Ama yöneticiler, askerî hizmet karşılığında ülke topraklarını akrabaları ve maiyetindekiler arasında bölüştürerek bu toprakları daha etkin kontrol etmeyi amaçladıklarından, bu devletler bazı feodal nitelikler de edindiler. Bu feodal unsur zamanla önem kazandı. Devletlerin küçük, istikrarsız ve görece zayıf olması, bunun nedenlerinden biriydi. Bir diğer neden, ağır zırhlı süvarinin giderek savaş alanına hâkim olmasıydı.

9. ve 10. yüzyıllar özellikle karmaşayla geçti. Krallar tahttan indiriliyor, şiddetli iç savaşlar patlak veriyordu. Şehir hayatı âdeta sona ermiş, uzun mesafeli ticaret gerilemişti. Vikingler, Macarlar ve Araplar, ülkelerin derinlerine sokularak yıkıcı akınlar yaptılar. Bu krize yanıt olarak, güçlü imparatorlukların ve altyapıların gereksiz yükü olmadan, köklü biçimde yeni bir toplumsal, siyasi ve askerî düzenin yolu açıldı.

Erken Ortaçağ'ın yöneticileri, içerideki asileri ezmek, sınırları akıncılardan korumak ve rakip kralların ordularını püskürtmek için zarureti erdem sayarak embriyo halindeki feodalizmi dört başı mamur bir sisteme dönüştürdüler. Bu sayede özel toprak ağalığını devletin temeli yaparak, silahlı erkeklerden oluşan çok güçlü silahlı müfrezeler oluşturdular.

İlk önceleri, arazilerin kontrolü halen kralların lütfuna bağlı olduğu zaman, Ortaçağ yöneticilerinin konumu önemli ölçüde kuvvetlenmişti. Ancak, zamanla mülkler mirasla devredilen varlıklar haline geldikçe güç dengesi, kralın toprak sahibi vasallarının lehine değişti.

Viking yerleşimcilerinin 10. yüzyılda yarattığı bir devlet olan Normandiya Dukalığı uç bir örnekti. Başlarda iktidar son derece merkezîleşmişti. Yönetici tüm toprakların yasal sahibiydi ve bütün büyük arazileri, onun tayin ettiği kişiler elinde tutuyordu. Bu insanlar onun vasalları, dirlik sahipleriydi; efendilerinin gözünden düştükleri takdirde bu arazilerden kovulmaları söz konusuydu.

Onların da altında toprak bu sefer tımarlara bölünüyordu; bunların her biri bir şövalyeyi geçindiriyor, onu çalışma zorunluluğundan kurtararak hem kendisini tamamen savaşa ve savaş hazırlığına adamasına, hem de bir ağır süvarinin ihtiyacı olan atları, zincirli zırhı ve silahları temin etmesine izin veriyordu. Normandiya devletinin özü işte tam burada yatıyordu: Beyin maiyetinde örgütlenmiş, kişisel sadakat-bağımlılık bağları ile tabi kılınmış ve temeli arazilerin kontrolünde yatan, sayıları birkaç bini bulan zırhlı süvariler.

Zırhlı şövalye, 11. yüzyıl savaş alanının tankı idi. Bitişik düzende ve birkaç sıra halinde toplanmış birkaç yüz şövalyenin cepheden yapacağı bir saldırıyı açık alanda durdurmak neredeyse imkânsızdı. Yunan ve Roma savaşlarındaki gibi Ortaçağ savaşlarında da ağır piyadeler büyük öneme sahipti. Feodalizm, bunu sağlayabilecek en etkin toplumsal-iktisadi mekanizmaydı.

Feodalizm, toprak sahipliği ile askerî hizmeti birbirine bağlayarak, devlet ile yönetici sınıf arasında sıkı bir bağ kurdu. Ayrıca, sistemin tarımsal tabanının özenle gözetilmesini güvenceye aldı, çünkü statünün korunması kısmen mülklerin iyi idare edilmesine bağlıydı. Ama tehlikeler de vardı. Sistem niteliği gereği istikrarsızdı. Devlet gücünün, yöneticinin

kontrol ettiği birtakım tımarla ve şövalyeyle doğrudan ilişkili olması, rakip idari yapılar arasındaki toprak mücadelesini şiddetlendiriyordu. Dahası, tımarların daha fazla bölünüp bir şövalyeyi besleyemez hale gelmesinden kaçınmak için mirasın en büyük evlada bırakılması geleneği korundu –en büyük oğlan, arazinin tamamını alıyordu. Bu nedenle, yaşı daha küçük olanlar, dünyada kendilerine bir yer edinmek için savaşmak zorundaydı. Mirastan mahrum bırakılıp statüsünü kaybetme riskiyle karşı karşıya olduklarından paralı askerlik hizmeti sunarak ya da yeni bir tımar sahipliği kazanarak hayatlarını sürdürüyorlardı. Bu, şövalyeler, asiller ve prensler için geçerliydi –feodal soylu kesiminin çeşitli mevkilerindeki yaşça daha küçük çocuklar, toplumsal statülerini ancak askerî kuvvetle koruyabiliyordu.

Fırsatlar boldu. İç savaşlar ve yabancı ülkelerle savaşılması, sık rastlanan bir durumdu. Toprak rekabeti, feodal yönetici sınıfların kendi içlerinde bölünmesini ve rakip feodal idari yapıların daima kavgalı olmasını sağlıyordu. Daha küçük çocuklar, ganimet, maaş ve toprak arayışıyla bu çatışmaların vurucu gücü oluyorlardı.

Bu nedenle feodalizm, istikrarsız, dinamik ve genişlemeciydi. Örneğin, 11. yüzyılın ortalarında, Normandiyalılar kuzey Fransa’nın çoğunu, İngiltere’nin tamamını ve Güney İtalya ile Sicilya’nın neredeyse tamamını fethetmişlerdi.

Feodal şiddet çelişkiliydi. Feodal devletlerin ayakta kalması için olmazsa olmazdı: Savaşçı ev sahibi anayurdu savunuyor, yeni topraklar fethediyor ve içeride düzeni sağlıyordu. Ama şiddetin kendi dinamiği ve feodal düzeni parçalama potansiyeli vardı. Sistemin aşırı şiddetini boşaltacak basınç

supaplarına ihtiyaç vardı. Haçlı Seferleri'ne yol açan kanlı mantık işte buydu. Haçlı Seferlerinin 200 yıllık tarihi, Batı feodalizmine içkin yararsız şiddetin en aşırı ifadesini temsil eder.

Haçlı Seferi ve Cihat

Papa II. Urbanus, 27 Kasım 1095 tarihinde Clermont Konseyi'nde Birinci Haçlı Seferi'nin başladığını şu sözlerle ilan etti:

> Müminlere karşı düşüncesizce özel savaşlar verenler, bırakalım kâfirlerin üzerine yürüsünler. ... Uzun süredir hırsızlığı meslek edinenler, bırakalım İsa'nın askerleri olsunlar. Eskiden kardeşlerine ve akrabalarına karşı savaşanlar, bırakalım haklı olarak gidip barbarlarla savaşsın. Birkaç gümüş parçası için uşaklık yapanlar, bırakalım ebedî ödüle mazhar olsunlar. ...

Kilise, Batı Avrupa genelindeki mülkleriyle büyük bir feodal şirketti. Laik feodal prenslerle, iktidar ve servet rekabetine girmişti. 1095'te dizginlerinden boşalan dinî vecd ve ibadet dalgası gibi Kilise'nin itibarını artıran her şey bir avantajdı. Yine diğer feodal hükümdarlar gibi piskoposlar da, şiddeti yurtdışına yönelterek içeride huzuru korumaya hevesliydiler.

Tepki, tüm beklentilerin ötesindeydi. Papanın çağrısına binlerce kişi yanıt verdi. Büyük bir feodal ordu 1097'de Suriye'ye girdi, 1098'de Antakya'yı fethetti ve 1099'da Kudüs'ü ele geçirdi. Haçlılar, gittikleri her yerde katliam ve soygun yaptılar, yakıp yıkarak intikam aldılar. Ele geçirilen şehirlerin sokaklarında erkek, kadın, çocuk, herkesi kılıçtan geçirdiler. Mahkûmların başlarının kesilmesi sıradanlaştı. Camiler, sinagoglar ve "sapkın" kiliseler yağmalandı. Yük arabaları, yağmalanan mallarla doldurulduu.

Dört Haçlı devleti kuruldu. Feodal ağır süvarinin savaş alanındaki taktik üstünlüğü bunu mümkün kılmıştı. Ama Haçlılar, çok küçük bir askerî seçkinler grubu olarak kaldılar: Antakya Prensliğini yalnızca 500 şövalye savunuyordu. Bu nedenle, varlıklarını sürdürmek için askerî güce yatırım yapmak zorundaydılar. Bu ise yoğun bir artık birikimini gerektiriyordu. Sonuç, Arap köylülerin aşırı sömürülmesi, ticaret kervanlarının sürekli yağmalanması ve komşu İslam devletleriyle düşmanca ilişkiler kurulması oldu.

Haçlılar, Ortadoğu'ya hiç zorlanmadan girdiler çünkü bu bölge, paralı askerlerin desteğiyle ayakta duran ve sivil toplumdan büyük ölçüde kopmuş, halkın sevmediği, saraydan dışarı çıkmayan otokratların yönettiği rakip devletler arasında bölünmüştü. Bu Müslüman yöneticilerin birçoğu, Haçlılarla uzlaşmayı denedi. Ama kalıcı bir barış mümkün değildi. İki çelişki söz konusuydu. Birincisi, feodal yerleşimci-devletlerin zayıflığı ve güvencesizliği, onları ilhakçı (artan sayıda şövalyeyi beslemek için daha fazla toprağa ihtiyaçları vardı) yapıyordu ve bu, Müslüman yöneticiler açısından doğrudan kendilerine yönelmiş bir tehditti. İkincisi, Haçlı devletlerinin askerî birikim mecburiyeti, vergilerin, kiraların ve angaryanın çok ağır olmasını gerektiriyordu. Sonuç olarak Haçlılar, Müslüman tebaanın nefretini çekiyordu ve kendilerini savunmak üzere yerel halktan güvenilir kuvvetler toplamaları pek mümkün değildi.

Birinci Haçlı Seferinin "şoku ve dehşeti", Müslümanların direncini bir nesil boyunca kırdı. Ama Haçlıların, İslam devletlerinin yöneticilerine tehdit oluşturması, siyasi merkezîleşme sürecini tetikledi. Kuzey Suriye ile kuzey Irak 1128'de birleşti.

Ardından, Haçlıların yönetimi altındaki Edessa [*Urfa*] Kontluğu 1144'te yeniden ele geçirilip ilhak edildi. İslam devletlerinin yeniden canlanmasına tepki olarak düzenlenen İkinci Haçlı Seferi (1146-48), feci bir başarısızlıkla sonuçlanarak Haçlıların yenilmez olduğu efsanesini yerle bir etti. Şam ve güney Suriye yeni İslam devletine dâhil oldu, Antakya Haçlı Prensliği kıyı şeridine hapsolup kalmış küçük bir adacık haline geldi. Sonunda 1183'te, Selahaddin'in [Eyyubi] liderliğinde Mısır ile Suriye birleşti – Müslüman direnişi açısından kritik eşiğin aşıldığı olay. Selahaddin, feodal Haçlı Seferlerine karşı halkı *cihada* çağırdı ve böylece Müslüman kuvvetler taarruza geçtiler.

4 Temmuz 1187'de Hıttin Muharebesi'nde 30.000 kişiye liderlik eden Selahaddin, Kudüs Haçlı Krallığı ordusunu yok etti. Kısa bir süre sonra Kudüs şehri de ele geçirildi. Yapılan yeni seferlere rağmen Haçlılar asla toparlanamadı. Sürecin tamamlanması bir yüzyıl alsa da şatoları teker teker düştü, toprakları yavaş yavaş ellerinden alındı.

Haçlı devletlerinin Ortadoğu'ya hiçbir katkısı olmadı. Bu devletlerin yöneticileri, iktidarlarını zorbalıkla ve korku salarak sürdüren acımasız sömürücülerdi. Varlıklarını bu kadar sürdürebilmeleri, Müslüman yönetici sınıfın parçalanmış ve yozlaşmış olmasından ötürüydü. Ancak, saldırıp bölgeyi istila etmeleri, mücadele esnasında yeni birliklerin ve kimliklerin şekillenmesiyle İslami diriliş için bir katalizör görevi gördü.

Haçlılar, Batı feodalizminin sınırlarını da açığa çıkardılar. Şövalyeler ve şatolar pahalıydı. Bunlar için aşırı sömürü gerekiyordu. Maliyetine karşın savaşçı

kastın tedhişi, sıradan halkın malı mülkü ve güvenliği açısından sürekli tehdit teşkil ediyordu. Bunun yarattığı memnuniyetsizlik, feodal şiddet korkusuyla bastırılabilirdi ama büsbütün yok edilemezdi. Feodalizm, rızaya dayanan istikrarlı bir toplumsal düzen getirmekten acizdi.

Avrupa'da bu çelişkiler, eski düzenin içerisinde yeni toplumsal kuvvetlerin ortaya çıkmasına katkıda bulundu. Krallar, kendilerini feodal ev sahiplerinden yukarıda görüyorlardı. Merkezî devlet, aşırı kudretli tebaasının gemini ele alıyordu. Eşraf ve küçük çiftçiler (İngilizlerin deyişiyle *yeoman*), baronlar anarşisi karşısında kraliyet düzeni davasının arkasında toplanıyordu.

Yeni toplumsal kuvvetler, yeni savaş yollarına öncülük etti. Kargılar, oklar ve tabancalarla silahlanmış sıradan insanlar, feodal şövalyelerin muharebe alanındaki üstünlüğüne meydan okumaya başladı.

Ortaçağ Avrupası'nda Bey, Şehirli Orta Sınıf[2] ve Köylü

Ortaçağ dünyası tutucu, durağan ve kültürsüz olarak gözükebilir. Avrupalı seçkinler, antik çağların sonundan itibaren "Yunanistan'ın görkemi"ni ve "Roma'nın ihtişamı"nı kendilerine model alma eğilimi göstermiştir. Bunu takip eden dönem, cehalet, yoksulluk ve şiddet çağı olarak tasvir edilmiştir.

Tam tersi doğrudur: Roma İmparatorluğu'nun yönetici sınıfı yeniliğe mani olurken, Ortaçağ dünyası (en azından Avrupa'da) antik çağlardan çok daha dinamikti. Sebebi oldukça basittir. Bilgi, beceri ve kaynak stoğu biriktikçe, insanlığın toplumsal gelişmeyi ileri taşıma kapasitesi de büyür. Yapabilme

bilgisi ve ekipman ne kadar ileriyse, emek üretkenliğini artırmak o ölçüde kolay olur. Bu nedenle, ilerleme hızı da hızlanma eğilimi gösterir.

Ancak, teknoloji yalnızca neyin mümkün olduğunu gösterir; mümkün olanın gerçekleştirileceğini garanti edemez. Bu, tarihin diğer iki motoruna bağlıdır: Yönetici sınıf içerisindeki artığın kontrolü mücadelesi ve sınıflar arasındaki artığın bölüşümü mücadelesi.

Feodalizm, rekabetçi bir askerî birikim sistemiydi. Savaş hali (rekabetin en uç biçimi) asla tutucu olmaz. En son teknolojiyi ve taktikleri benimsemeyenler yenilirler. Bu nedenle askerî teknik, Ortaçağ toplum düzeninin bilhassa dinamik olan bir unsuruydu. Levha zırh, zincir zırhın yerine geçti. Ateşli silahlar, yayların yerini aldı. Ağaç şatolar, taşla yeniden inşa edildi. Küçük feodal maiyetler yerini büyük, profesyonel ordulara bıraktı. Uyum göstermek, hayatta kalmak demekti.

Ama yeni savaş yöntemleri pahalıydı ve daha iyi silahlara, zırhlara ve tahkimata olan talep, ekonomik büyümeyi ve toplumsal değişimi tetikledi. Keza, derebeyi iktidarının giderek çeşitlenen debdebeli hayatının doğurduğu talep de –büyük evler, duvar süsleri ve perdeler, usta işi mobilyalar, moda elbiseler, mücevher ve ziynet eşyaları, sofra takımları, kaliteli şaraplar ve daha pek çok şey. Bunun da gerisinde, nüfuzlu kimseler arasında sürüp giden, rekabetçi zenginlik ve mevki mücadelesi vardı.

Böylece feodal rekabet, zanaatkârlara iş, tüccarlara piyasa yaratmış oldu. Bu gruplar şehirlerde yoğunlaşıyor, loncalarda örgütleniyordu; duvarlarla çevrelenmiş yerleşim yerleri, onların bağımsızlıklarını korumalarını sağlıyordu. Krallar, şehir beratları veriyorlardı. Şehir halkı, yasayı ve düzeni

koruyabilecek güçlü bir devlet istiyordu. Hükümdar ve şehirli orta sınıf, feodal anarşi karşısında kendilerini ittifak içinde buldular.

Kırsal kesimde daha da önemli değişimler kendini gösteriyordu. Silahlara, lüks mallara ve şatafatlı hayata yönelik talep artışı, ancak piyasadan yapılacak alımlarla karşılanabilirdi: Beylerin paraya ihtiyacı vardı. Emek hizmetlerinin karşılığı böylelikle parayla ödenmeye başladı ve serflik, yavaş yavaş değişerek daha gayrişahsi, daha az külfetli bir ticari sözleşmeye dönüştü. Bu ise köyü ve köylü girişimciliğini kuvvetlendirdi. Serflik zaten hiçbir zaman evrensel olmamıştı. *Domesday Kitabı*, günümüze kalan çok sayıdaki toprak beratı ve malikâne defteri sayesinde iyi bilgi sahibi olduğumuz bir toplum olan Ortaçağ İngilteresi'nde, köylülerin çoğu resmî olarak hep özgür kalmıştı: Serf değil, "yarıcı"[3] ya da "özgür adam". Her ne kadar çeşitli feodal ödemeler yapmakla yükümlü olsalar da çoğu İngiliz köylüsü, kiraladığı, geleneksel olarak işlediği ya da mülkiyet hakkıyla sahip olduğu topraklarda bağımsız çiftçi olarak çalışıyordu.

Norman istilasından sonra Anglosakson köyü, köylü tabakalarıyla, ortaklaşa örgütlenmesiyle, yüzyıllara uzanan gelenek ve uygulamalarıyla, büyük ölçüde değişmeden kaldı. Malikâne düzeyinde bakıldığında Norman İngilteresi, feodal otorite ile köy gelenekleri arasında tavizkâr bir uzlaşmaydı.

Avrupa'da köyün güçlü olduğu (İngiltere gibi) yerlerde köylüler, kendi konumlarını güçlendirmek için feodal rekabetin zorunluluklarından istifade ettiler. Feodalizmin kapitalizme geçişin tohumunu, malikâne ile köy arasındaki mikro ilişkide buluruz.

Avrupa tarımı, 17. ve 18. yüzyıllar arasında büyük bir atılım yapmıştı. Bunda tekerlekli ağır saban kilit rol oynamıştı. İlk önceleri boyunduruğa koşulmuş öküzle, ardından (uygun koşum takımları geliştirildiğinde) atlarla çekilen Ortaçağ sabanı, en sert toprağı bile yarabiliyor, büyük kesekler halinde toprağın altını üstüne getirerek besleyici maddelerin açığa çıkmasını sağlıyordu. Önceden işlenemeyen epeyce bir toprak artık ekime açılmıştı. Ürün rotasyonu, nadasa bırakma ve gübre kullanımı sayesinde iyi durumda tutulan eski topraklar, sabanla altüst edilen anız ve hayvan gübresi yardımıyla hep verimli tutulabiliyordu. Tarihçiler, tahıl veriminin ikiye katlandığını tahmin ediyorlar.

Birçok başka yenilik, emek üretkenliğinin artmasına katkı yaptı. Karmaşık manivelaları ve çarklarıyla su değirmenleri, büyük miktarlarda tahılı işliyor ve demirci ocaklarının enerjisini üretiyordu. Nehirlerde mavnalara uygun kanallar yapıldı ve açık deniz gemilerine yön veren küreklerin yerini dümenler aldı. Tekerlekli el arabaları kırsal emeğin işini kolaylaştırdı ve gözlükler sayesinde memurların, yazıcıların ve bilim insanlarının çalışma hayatı uzadı.

Toplumsal artık durmadan arttı. 13. yüzyıl Avrupası’nda nüfus ve refah yükseliyordu. Toprakta, feodal seçkinlerin hemen altında (ve tarihin keskin bakışlarının büyük ölçüde dışında) yer alan küçük eşraf ve görece varlıklı köylüler, ekonomik ilerleme sürecini sürüklüyorlardı.

Feodal beyler, sahip oldukları topraklardan daha fazla gelir elde etmekle ilgileniyorlardı ama aynı zamanda müthiş boyutlara varan fuzuli harcamalar da yapıyorlardı –katedral ve şato inşaatları; asker tutup onları teçhiz etme; şaşaalı, lüks ve gösterişli hayat

tarzını sergileme yarışı. Feodalizmin dinamiği (rekabetçi siyasi-askerî birikim), artığın toprağın temizlenmesi, drenaj, çitleme, tarım ekipmanı ve benzeri şeylere yatırılmasını gerektiren ekonomik gelişimle çelişiyordu.

Yakın zamanda yapılan bir araştırma, ekonomik ilerlemeyi sağlayanların, Ortaçağ kırsal toplumunun orta kesiminden geldiğini ortaya çıkardı. Bu kesimin amacı, piyasaya uygun olarak daha etkin ve üretken çiftlikler yaratmaktı. Çiftlik yönetimi işiyle, kaynakların idaresiyle, özenle yatırım yapmayla, ekonomik kârı ve kendi toplumsal konumlarını yükseltmekle yakından ilgileniyorlardı.

Basitçe ifade edecek olursak, Avrupa'nın ekonomik olarak en ileri bölgelerinde yaşayan küçük esnaf ile görece varlıklı köylülerin çoğu, yaklaşık 1350-1500 arasında kapitalist çiftçi olmuştu. 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başında Avrupa genelinde patlak veren şiddetli toplumsal mücadelelere güç veren, işte bu "orta halliler" idi.

Ortaçağ Avrupası'nda Sınıf Mücadelesi

Şimdiye kadar tartıştıklarımızı bir özetleyelim. Göründüğü kadarıyla 11. yüzyılda egemen olan Batı feodalizmi, beş dinamik sürecin etkisiyle giderek güçten düştü.

Birincisi, Ortaçağ ekonomisinin üretkenliği, hem emek üretkenliğinde hem de toplam üretim düzeyinde artış hızının yükselmesi demekti. Bunun bir sonucu, imha araçlarında hızlı teknolojik ilerleme oldu. Askerî harcamalar tırmandı.

İkincisi, gerek bölünmüş siyasi manzara gerekse rakip feodal nüfuz sahipleri arasında toprak, gelirler, insan gücü uğruna süren yoğun rekabet yüzünden

yönetici sınıf, askerler tutmak, ekipman satın almak ve tahkimat oluşturmak için para arayışına girmeye mecbur kaldı.

Üçüncüsü, köylerin direnci ve direnişi, Avrupa'nın pek çok yerinde feodal toprak beyliğine sınırlamalar getirdi. Köylüler, teamüli haklarını savunmalarına ve kimi zaman da önemli kazanımlar elde etmelerine yetecek kadar kolektif güç topladılar.

Dördüncüsü, piyasanın büyümesi, toplumun orta kesimlerinin ekonomik ve toplumsal gelişimi için fırsatlar yarattı. En tepede, kaynakları savaş, gösteriş ve lüks uğruna israf eden feodal nüfuz sahipleri vardı. En altta, geçimlik çiftçiler olarak kıt kanaat idare eden yoksul ve orta köylüler bulunuyordu. Bunların arasında, "orta halliler" denilebilecekler vardı. Küçük eşraf, zengin köylüler, müreffeh şehirli zanaatkârlar ve tüccarlardan oluşan bu grup, Ortaçağ toplumunun ekonomik açıdan en girişken kesimlerini oluşturuyordu. Piyasalar genişledikçe ve toplumsal ilişkiler giderek ticarileştikçe orta halliler, toplumsal değişimin ön saflarındaki küçük kapitalistler olarak ortaya çıktılar.

Beşincisi, monarşiyle idare edilen merkezî devletlerin yükselişi, feodalizmin altını oydu. Avrupa'nın bazı yerlerinde krallar iktidarlarını kullanamadılar ve savaşçı yerel baronların siyasi hâkimiyeti devam etti. Başka yerlerde devlet, kimi yenilgilere rağmen sürekli güçlendi.

İngiltere, bu ikinci sürecin açık bir örneğidir. Ortaçağ İngiliz kralları, zamanla feodal maiyetlerine bağımlılıktan kurtulurken, profesyonel askerlerin ya da eğitilmiş milislerin hizmetini satın alma öne çıktı. İngiliz kraliyet devleti, hasım bölgesel baronları etkisizleştirirken, krala sadık zenginlerle ve orta

hallilerle siyasi ittifak kurarak feodal anarşi riskini en aza indirdi. Bu ittifak, İngiltere'nin 14. yüzyılda savaş meydanlarında kurduğu şaşırtıcı üstünlüğü açıklar. Crécy, Poitiers ve Agincourt'da, atlı ve zırhlı askerlerin yanı sıra uzun yay kullanan (İngiliz ve Gallerli küçük çiftçilerden, zengin köylü sınıfından toplanan) okçulardan oluşan İngiliz orduları, sayıca çok daha az olmalarına rağmen, ağırlıklı olarak feodal şövalyelerden meydana gelen Fransız ordularını yok etti.

14. yüzyılın büyük krizi, değişim kuvvetlerini harekete geçirdi. Feodal fuzuli harcamalar, nüfus artışının ve genel refahın doğurduğu taleplerle çelişkili bir şekilde artmaya devam etti. Toplum, bir yanda savaş ve gösteriş, diğer yanda arazilere, sanayi kollarına ve ticarete yatırım yapma arasında seçim yapmak durumunda kaldı. 14. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Ortaçağ Avrupa ekonomisi, ciddi ciddi işlemez duruma gelmişti. Birçok kişi yoksullukla ve açlıkla karşı karşıyaydı. 1348'de Kara Ölüm ana kıtayı vurduğunda, nüfusun üçte bire yakını hayatını kaybetti. Nüfusun düşmesi ve fakirleşme, hem beylerin gelirlerini hem de köylülerin hayatlarını tehdit ediyordu. Kriz, şiddetli mücadeleler doğurdu.

1358'de kuzey Fransa'da köylü isyanları patlak verdi ve Paris'te 3.000 şehirli zanaatkârı arkasına alan Etienne Marcel, kraliyet sarayını basıp (tahtın varisi) Dauphin'in[4] isyanın renklerini kuşanmasını sağladı. 1381'de Wat Tyler'ın öncülüğünde Londra'ya giren İngiliz köylüleri, şehir halkının bazı kesimleriyle ittifak kurup Krala ve Belediye Başkanına meydan okudular. "Âdem toprağı bellerken Havva ip eğiriyordu / Peki o zaman efendi kimdi?", diye soruyordu eski bir rahip olan radikal John Ball. Keza

Flandre’nin şehir ve köylerinde, kuzey İtalya’nın şehir devletlerinde, sıradan insanlar toprak sahiplerinin, tüccarların ve piskoposların baskısına karşı ayaklandılar. 1378’de Floransalı *ciompi*, yani yün işinde çalışan sıradan zanaatkârlar, tüccar kökenli seçkinleri alaşağı ederek iktidarı ele geçirdiler ve şehri iki ay yönettiler.

Uzaklarda, Bohemya’da, radikal vaiz Jan Hus sapkınlıkla suçlanıp yakılarak öldürüldüğünde Çek halkı ayaklandı. Tabancalarla silahlanan ve yük arabalarıyla çevrili savunma mevzileri oluşturan Hussitler, feodal Avrupa’nın kuvvetlerine 20 yıl boyunca direndiler. “Herkes kardeşçe birlikte yaşamalı”, diyordu Hussit hareketinin demokrat-eşitlikçi Tabor kanadı; “Hiç kimse diğerinin boyunduruğu altında olmamalı”. Acımasız karşı-devrimci şiddet karşısında yukarıdaki sözlerle dile getirdikleri özgürlüklerini savunma savaşı veren Tabor Hussitleri, mücadelelerinde taviz vermiyorlardı: “Tüm beyler, asiller ve şövalyeler yakalanıp aynen kanun kaçakları gibi ormanlarda kesilip ortadan kaldırılmalı”.

14. yüzyıl krizinin doğurduğu feodalizm aleyhtarı devrimci dalga, sonunda her yerde bozguna uğratıldı. Bu, orta hallilerin devrimiydi. En güçlü olduğu yerler, Avrupa’nın ekonomik bakımdan en ileri bölgeleriydi – kuzey Fransa, Flandre, İngiltere, kuzey İtalya ve Bohemya. Henüz tam gelişmemiş toplumsal kuvvetlerin zamanından önce patlamasıydı. Feodalizm, ilk ortaya çıktığı merkez bölgelerinde hâlâ devrimi bastıracak kadar güçlüydü. Küçük ölçekli kapitalizm ve orta halliler henüz hegemonya kuracak durumda değildi.

İsyan hareketlerinde bile geçmişin ilkel önyargılarının, dönüşen dünyayla ilgili radikal görüşlere sirayet etmesi dikkat çekiyordu. Ölümün biyolojik dehşetinden ortaya planlı katliamın siyasi dehşeti çıktı. Piskoposlar ve krallar, Yahudileri su kuyularını zehirlemekle suçladılar; Yahudi aleyhtarı güruhlar, gettolarda öfkeyle sağa sola saldırdılar.

Ama eski düzen yeniden kurulamadı. Ölümü izleyen şiddetli emek kıtlıkları, Avrupa'nın çoğu yerinde sınıfsal güç dengesini köylülerin lehine çevirdi. Ayaklanmalar ezildi ama toplumsal ilişkilerin ticarileşmesi, feodal düzeni içten içe aşındırmaya devam etti.

Yeni toplumsal kuvvetler (piyasaya üretim yapan küçük eşraf ve zengin köylüler, şehirlerdeki küçük tüccarlar ve zanaatkârlar, yeni sanayi kollarında faaliyet gösteren girişimciler, gemiciler, kayıkçılar ve rıhtım çalışanları), henüz siyasi bir hamle yapacak kadar güçlü değillerdi. Ama "piyasa feodalizmi" (zamanında böyle denilmişti), şehir zanaatlarına, sınai girişime, uzun mesafeli ticarete ve ödünç para verenlere duyulan talebin artması anlamına geliyordu. Bu ise piyasaya üretim yapan çiftçilerin tarımsal ürünlerine talep yaratıyordu.

Mallarla hizmetlerin giderek daha fazla kısmı metalaştı. Toplumsal ilişkiler, ticari sözleşmeler biçiminde yeniden düzenlendi. Altın tutkusu, feodal düzenin kişisel maiyetlerini çözdü. Orta hallilerin ekonomik ilerleyişi sürdü. Devrim heyulası, geç Ortaçağ Avrupası'nı her yandan kuşattı.

Yeni Monarşiler

Rönesans'ın çakan şimşekleri, yaklaşan fırtınanın habercisiydi. Eski fikirler, yeni toplumsal gerçekleri

açıklayamıyordu. Âlimlerle rahiplerin Latince kodladıkları eski Kilise dogmaları giderek anlamını kaybediyordu. Girişimcilik ve yenilik sayesinde, beceri ve sıkı çalışma sayesinde, aralıksız çabaları sayesinde insanlar dünyayı yeniden şekillendiriyordu.

Hümanist hareket, insanlığın geliştirme kapasitesine güveni bir kez daha tazeliyordu. Bilim ve sanat dallarında Rönesans, hızla büyüyen 15. ve 16. yüzyıl şehirlerinin uygun ortamında gelişti. Ortaçağ ilahiyatçılarının bilgiçlik taslayan skolastik felsefesi, Yunanca ve Latince metinlerde somutlaşan eski eserlerin öğretilmesiyle dengelendi. Geleneksel dinî imgelerin öngörülebilirliği, her tarafından canlılık ve yaratıcılık fışkıran enerjik figürlerle dolu yenilikçi, natüralist [*doğalcı*] sanatla dengelendi.

Rönesans'ı üç büyük İtalyan usta temsil eder: Sanatçı ve mucit Leonardo da Vinci (1452-1519), ressam ve heykeltıraş Mikelanj (1475-1564) ve ressam Raffaello (1483-1520). Ama Rönesans tüm Avrupa'yı etkiledi. Hümanistlerin tanınmış lideri Hollandalı Desiderius Erasmus (1466-1536) idi, dönemin en büyük romanını Fransız François Rabelais (1494-1553) yazdı ve Kilise'nin öğretilerinin aksine gezegenlerin güneşin etrafında döndüğünü Polonyalı Nikolas Kopernik ortaya çıkardı.

Her şeyi kapsayan Rönesans, bütün bir dönemin kültür dilini oluşturdu. 16. yüzyılın ilerleyen yıllarındaki ideolojik karmaşa sırasında hem Protestan devrim hem de Katolik gericilik, Rönesans'ın elbiselerini kuşanacaktı. Her şeyden öte Rönesans, tam göbeğinde şekillenen yeni monarşilerin tarzı haline geldi.

Fransa Kralı VIII. Charles, 1491'de Bretanya Dukalığının varisi Anne ile evlenerek ülkenin

birleşmesini tamamladı. Takipçileri, özellikle de I. François (1515-47), güçlü, merkezî ve mutlak bir monarşi kurmaya yöneldiler. Asillerin topunun olması ve ordu oluşturmaları yasaklandı. Meclisi andıran yetkileri elinden alınan Paris *Parlement*'i sıradan bir hukuk mahkemesine dönüştürüldü. 1516 Anlaşması [*Concordat*], Kilise'yi krallığa tabi hale getirdi. Krallık, emirlerinin uygulanmasını sağlayacak 12.000 memuru işe aldı. Hem laik hem de ruhban soylular, kralın lütfuna bağımlı maiyetini oluşturdular.

Kastilya Kraliçesi Isabella ile Aragon Kralı Ferdinand'ın 1489'da evlenmesi, İspanya'nın birleşmesinin yolunu açtı. Burada da kralcı mutlakiyetçilik kuruldu. Asiller ve şehirler, güçlerini kralın adamlarına kaptırdılar ve *Cortes* bir yakınma makamına indirgendi.

Kutsal Engizisyon, acımasız bir devlet terörü aracına dönüştürüldü. "Sapkınlar" cezalandırıldı, hapse atıldı, kamçılandı, işkence edildi, boğuldu ve diri diri yakıldı. Zamanla, Almanya ile İspanya'nın V. Charles (1519-56) altında birleşmesiyle birlikte ve Protestan Reform Hareketinin yükselişi karşısında Engizisyon, Avrupa geneline yayılan bir baskı sistemi haline geldi.

İngiltere'de Güller Savaşı (1455-85), feodal dönemin son iç savaşı oldu. 1485'ten sonra idareyi ele alan Tudor kralları, baronları saraya tabi kıldılar, kilise mülklerine el koydular, yönetimi parlamento ile ittifak içinde sürdürdüler ve İngiliz donanma gücünün temellerini attılar. Tudorlar zamanında halkta milli bilinç gelişti. İnsanlar kendilerini kırsal bir cemaatin ya da feodal bir maiyetin üyesi olarak değil, İngiliz olarak görmeye başladılar. Shakespeare'in oyunları bu yeni ruh halini yansıtır sıklıkla. V. Henry ve

askerleri, canını vermeye hazır vatanperverler olarak bir “kardeşler grubu” idi.

Yeni krallar arasındaki askerî rekabet, devletlerde yeni oluşan milliyetçiliği güçlendirdi. 1494-1559 arasında Avrupa, Fransa’yı yöneten Valois Hanedanı ile Kutsal Roma İmparatorluğunu (esasen Almanya ile Orta Avrupa’yı) ve İspanya’yı yöneten Habsburglar arasındaki çatışmayla sarsıldı. Kuzey İtalya ana savaş alanıydı. Top, süvari, misket tüfekli ve kargılı askerlerin oluşturduğu devasa ordular arasındaki savaşlardı bunlar –yalnızca büyük devletlerin altından kalkabileceği savaşlar.

Bölgesel nüfuz sahipleri ve küçük devletler direnemediler. Geri kalmış devletler, askerî rekabetin gerekleri karşısında ayakta kalmak için uyum göstermek zorundaydı. Ekonomi ne kadar geriyse, mutlakiyetçilik de o ölçüde acımasızdı. Moskova Çarı Korkunç İvan (1533-84), imparatorluğunu kurmak ve içeride geleneksel Boyar[5] soylularının muhalefetini ezmek için yabancı paralı askerler tuttu. Rus ekonomisinin geriliği, mutlakiyetçi devletin, toplumsal destek sağlayacak gerçek bir tabandan yoksun olduğu anlamına geliyordu. Akıl almaz bir terörle yukarıdan sivil toplumun gözü korkutuldu.

Yeni monarşiler bir geçiş dönemi yaşadı. Feodalizm hızla güçten düşüyordu ama piyasaya üretim yapan çiftçiler, tüccarlar ve sanayicilerden ortaya çıkan burjuvazi henüz iktidarı ele geçirip toplumu kendi suretinde yeniden biçimlendirebilecek kadar güçlü değildi. İki arada kalan 16. yüzyıl başı toplumu, akışkan ve istikrarsızdı. Sonuç, devlet mutlakiyetçiliği oldu. Orta hallilerin tam desteğini alan devlet, feodal anarşiyi bastıracak güce sahipti. Ama aşırı kudretli tebaasını itaatkâr saray maiyetine dönüştürdükten

sonra parlamenter meclislerin ve halk isyanlarının daha radikal taleplerine direnç gösterdi.

Yeni Sömürgecilik

Avrupa, 15. yüzyılın sonlarından itibaren hızla değişiyordu. Dünyanın geri kalanında bu geçerli değildi. Asya, Afrika ve Kuzey-Güney Amerika kıtalarında, imparatorluklar doğup batıyor ama toplumsal-iktisadi düzen özünde değişmeden kalıyordu.

Moğolların 1368'de yenilmesinden sonra Çin tehditlerden görece uzak kalmıştı. Ming Hanedanı'nın (1368-1644) güvenliği, devleti idare eden Konfüçyüsçü bürokratların aşırı muhafazakârlığına dayanıyordu. Hindistan daha çalkantılıydı. Kuzeybatıdan gelen, toplarla donanmış Müslüman bir istilacı olan Babür Şah, 1526-29 arasında Hint Yarımadasının çoğunu fethedip Babür İmparatorluğunu kurdu. Ama bu, Hint toplumunun temel niteliğini değiştirmedi. Yaşam ve çalışma hayatı, Hindistan'ın yüz binlerce köyünde eskiden olduğu gibi devam etti. Safevi İranı ve Osmanlı Türkiyesi için de aynı şey geçerliydi. Fetihler, hanedan değişiklikleri, toplumun üst kesiminde yeni siyasi ve dinî ittifaklar oluyordu ama gündelik hayatın dokusuna nadiren dokunuluyordu. Asya'nın jeopolitik birimlerinin (Türkiye, Pers, Orta Asya, Hindistan, Çin, Japonya) her birinde yönetimi üstlenen ve kimileri görece istikrarlı, kimileriyse istikrarsız olan hanedanlık devletleri, esas itibariyle halk tabanından kopuk ve asalak varlıklarını sürdürdüler.

Afrika ile Kuzey-Güney Amerika da farklı değildi. Batı Afrika'da Songhay İmparatorluğu, Meksika'da Aztekler ve Peru'da İnkalar, şiddet kullanılarak

yapılan soygunlarla beslenen yağmacı sistemlerdi. Devletin üstyapısı ile toplumsal-iktisadi tabanı arasında organik bir ilişki yoktu. İlki diğerinden çekip aldığı artığı savaşlara, anıtlara ve lüks tüketimine harcıyordu. Bu devletler, ufacık bir taşın değmesiyle tuzla buz olabilecek camlara benziyordu.

Öte yandan, 16. yüzyıl Avrupası'nın yeni monarşileri, kendi toplumlarına iyice kök salmıştı; Avrupa'nın altın açlığı ve barutu, dünyayı dönüştürmeye hazırdı.

Avrupa sömürgeciliğinin öncüleri Portekizliler idi. Portekiz, Avrupa'nın batı ucunda, uzun bir Atlantik sahil şeridi ve iyi doğal limanları olan, dağlık bir ülkedir. Bu nedenle Portekizliler, Avrupalı denizciler arasında öne çıktılar. Büyük, donanımlı yelkenlilerin geliştirilmesi, Avrupalıların "keşif seyahati" açısından çok önemliydi. İlk yeniliklerden biri, gemilerin kıçtan dümenli olmasıydı. Gemi donanımının (direk, seren, ip, halat ve yelken takımı) iyileştirilmesi, daha tedricî ve karmaşık bir süreçti. Tek direği ve yelkeniyle (seren yelkenli) Ortaçağ teknesinin, 15. yüzyılın sonlarına geldiğimizde üç direği ve karma yelkenleri olan büyükçe gemilere dönüşmesi, geminin tehlikeli sularda seyretmesini ve rüzgâr gücünü daha tasarruflu kullanmasını kolaylaştırmıştı. Görece hızlı ve güvenli okyanus ötesi seyahatler ilk kez mümkün olmuştu.

1492-1504 arasında Kristof Kolomb, Yeni Dünya denilecek bölgeye dört keşif gezisi düzenledi. Portekizli olmasına karşın gezilerin masrafını İspanya Kralı ile Kraliçesi karşıladığından Küba ile Haiti'de kurulan sömürgeler İspanya topraklarına dâhil edildi.

1497-99 arasında Vasco da Gama, Lizbon'dan yola çıkıp Afrika'yı gemiyle dolanarak Kalküta'ya ulaştı. 20

yıl içerisinde Portekiz, Kuzey Afrika'nın Atlantik sahilindeki Bojador Burnu'ndan Pasifik'teki Maluku Adalarına kadar 20.000 km'lik bir sahil şeridine yayılan bir ticaret imparatorluğu kurdu –Batı Afrika, Pers ve Hindistan'da ileri karakolları da vardı.

1519-22 arasında Ferdinand Macellan, yerkürenin etrafını gemiyle dolaşarak ana kıtaların temel şeklini ve yerini tespit etti. Böylece Portekizli denizci, 16. yüzyılın başlarında Orta ve Güney Amerika'nın çoğunu hükmü altına alan İspanyol fatihler (*conquistadores*) için harita hazırlamış oldu.

Kolomb, Antiller'de [*Batı Hint Adaları*] çok az altın buldu. Yerlileri köle ve serf yaparak yeni sömürgeleri kârlı hale getirmeye çalıştı. Ne var ki sömürgeci barbarlığı ile yabancı hastalıklar bileşkesi, 1 milyondan fazla olan Haiti nüfusunu 50 yıllık bir zaman diliminde 200'e kadar düşürdü.

Altın tutkusu hiç körelmedi. 1519'da 660 erkek, 18 at ve 10 toptan oluşan bir kuvvet, Hernan Cortés'in komutasında İspanyol Kübası'ndan ayrılarak anakaraya doğru yola çıktı. Bu kuvvet, 2 yıl içerisinde Orta Amerika'nın Aztek İmparatorluğunu fethetti. Francisco Pizarro, 1532-35'te sadece 106 piyade ve 62 süvariyle Cortés'in başarısını tekrarlayarak Peru'nun İnka İmparatorluğunu ortadan kaldırdı.

Bu zaferler, çeliğin, barutun ve atların, Taş Devri teknolojisine galip gelmesinin sonucuydu. Ancak, Aztek ve İnka yöneticileri içindeki bölünmeler, tebaa halkların yabancılaşması da aynı ölçüde önemliydi. Aztek İmparatorluğu seçkinlerinin akıl almaz acımasızlığı yüzünden, belirleyici öneme sahip Tenochtitlan Muharebesi'nde İspanyolların safında savaşan yerli Amerikalıların sayısı, Aztek yöneticilerine sadık kalanlardan fazlaydı.

İspanya, Avrupa’nın en azgelişmiş yerlerinden biriydi. İspanyol kralları, bir yanda jeopolitik hasımlarına karşı hanedanlık savaşları, diğer yanda da Protestan Reform Hareketine karşı din savaşları veriyordu. Askerlere ödeme yapmak için altına ihtiyaçları vardı. Sonuçta, “Yeni İspanya”nın sömürüsü acımasız oldu. Silahlar, hastalık ya da açlık yüzünden ölmeyip sağ kalmayı başaran yerliler, madenlerde ya da yeni sömürge efendilerinin malikânelerinde ölümüne çalıştırılıyordu. 1512-13 Burgos Yasaları, yerli erkeklerin yılın 9 ayında İspanyollar için çalışmasını, karılarıyla çocuklarının köleleştirilmesini, karşı çıkmaları halinde mallarına el konulmasını ve Katolik Kilisesi’ne aşar vergisi ödenmesini karara bağlamıştı.

Peru’nun Lima şehrinin nüfusu 25.000’den 2.000’e geriledi. Meksika nüfusu 10 milyondan 3 milyona düştü. Öte yandan, günümüz Bolivyası’nın madencilik şehri Potosi’nin nüfusu, zorla çalıştırma yüzünden 150.000’e çıktı. 1535’te bir İspanyol asilzadesi krala şöyle yazıyordu: “Ülkenin epey bir kısmını gezdim ve korkunç bir yıkımla karşılaştım”.

Avrupa sömürgeciliğinin dünyayı dönüştürme süreci başlamıştı. Portekiz ile İspanya’nın 16. yüzyılın başlarında kurdukları denizaşırı imparatorluklarını çok geçmeden Hollanda, İngiltere ve Fransa imparatorlukları izledi. Avrupa kapitalizminin şafağında sistem, kanlı ellerini üç kıtaya birden uzatmaya başlamıştı.

Ama görece geri, feodal, mutlakiyetçi, Kilise hâkimiyetindeki İspanya (Kutsal Engizisyon İspanyası), neden başı çekmişti? İspanyol kralları, Avrupa’daki jeopolitik emellerini gerçekleştirebilmek için altına ve gümüşe ihtiyaç duyuyorlardı; coğrafi bir

rastlantı, onlara Portekiz'in denizcilik geleneğinden yararlanma ayrıcalığı sağlamıştı. Avrupa, bunun karşılığında ağır bir bedel ödeyecekti.

1521'de yeni bir devrim dalgası başladı. Şehirlilerin, köylülerin ve küçük eşrafın katıldığı isyanlar, 1520'lerden 1530'ların başına kadar Almanya'yı kasıp kavurdu. Din kaynaklı iç savaş çok geçmeden ülkeyi bütünüyle etkisine aldı. Bir nesil sonra bu Fransa'ya sıçradı. Hepsinden önemlisi de 1566'da Alçak Ülkelerde gerçek bir devrim patlak verdi. Protestan Hollandalılar ile Katolik İspanyollar arasındaki bu savaş 1609'a kadar sürecekti.

Emperyal İspanya'nın gücünün temelini oluşturan ve dünyanın ilk burjuva devrimini kanla boğma uğraşında iki nesil boyunca ordularını besleyen, Kuzey-Güney Amerika'dan gelen altın-gümüş külçeleriydi.

2 *Burgher*: Kelime olarak "şehirli" anlamına gelmekle birlikte Ortaçağ Avrupası'nda şehrin resmî görevlilerini, ticaretle ilgilenen kişileri kapsayan "şehirli orta sınıfı" ifade eder –*çev*.

3 *Sokeman*: Belirli bir para ya da hizmet karşılığında derebeyinin arazisini ekip biçen köylü, yarıcı –*çev*.

4 *Dauphin*: Fransa'da kralın en büyük oğlu, veliaht –*çev*.

5 *Boyar*: Eskiden toprak sahibi Rus soyluları –*çev*.

The ſentinell posture.
44
Hould ẏ two forfingers of ẏ righthan
upon ẏ pan ẏ thumb behind the
ſentchen redey upon all occaſions.

Silahlı Devrim: 17. yüzyılda tetikte bekleyen bir misket tüfekli asker

7

İLK BURJUVA DEVRİMLERİ DALGASI

1517–1775

Ortaçağ Avrupası toplumunun bağrında büyüyen yeni kuvvetler, 16. yüzyılın başına gelindiğinde dönüştürücü kritik eşiği aşmıştı. Yine de bu, tüccar kapitalizminin zaferini garanti etmiyordu. Varlığını uzun zamandır sürdüren toplumsal ve siyasi yapılara kök salmış güçlü çıkar çevreleri, onun ölü doğmasına neden olabilirdi. Tarihin çürümüş toplumsal sınıflar ve miadını doldurmuş ideolojiler yığınını temizlemek için devrimci eylem gerekliydi. Ancak bu yolla eski düzen devrilerek, insanlığın üretken kapasitesinin artık mümkün kıldığı ticaret ve birikim patlamasına alan açılabilirdi.

Bu, 16. ve 17. yüzyıllarda dünya kapitalizminin ilk evresinde, Reform Hareketinin, Hollanda Devrimi'nin ve en önemlisi de 1637-60 İngiliz Devrimi'nin derinlerde yatan anlamıydı. Bu olaylar, tüccar kapitalizmini, kuzeybatı Avrupa'nın büyük bir kısmında hâkim iktisadi biçim yaptı. 18. yüzyıl boyunca sonuçları kölelik, sömürgecilik ve küresel savaşlar olacaktı.

Reform Hareketi

18. yüzyıldan önce dinî inanç neredeyse evrenseldi ve ilahiyat, erkeklerle kadınların yalnızca Tanrı ile değil, aynı zamanda birbirleriyle ilişkilerini de tartışmalarını sağlayan dili sağlıyordu. Uyumlu davrandıklarında, bunu "Tanrı'nın takdiri" olduğu için yapıyorlardı. İsyan ettiklerinde bu da "Tanrı'nın takdiri" idi. Uyumlu olmayı bırakıp başkaldırdıklarında, sebep Tanrı'nın fikrini değiştirmiş olması değildi; dünyanın değişmiş olmasından ötürüydü. İlahiyat, siyasi söylemin lügatini tanımlıyordu.

Katolik Kilisesi, bin yıl boyunca Batı Avrupa'ya egemen oldu. Din adamlarının otoritesine ve dogmalarına karşı çıkışlar hep ezilmişti. Birbirini izleyen sözde sapkınlar ve kâfirler, işkence edilip yakılarak öldürülüyordu. Geriye yalnızca gizli direniş akımları kalıyordu. Avrupa şehirlerindeki Waldensiyanlar, Bohemya'daki Hussitler ve İngiltere'deki Lollardlar gibi dinî radikallerden oluşan gizli ağlar vardı. Bunların her biri, zamanında kitlesel bir halk hareketi olmuştur. Ama hiçbiri, Reform Hareketinin 1521'den sonra yaptığının (Kilise ile devleti birbirinden ayırma) yanına yaklaşamamıştır. Bunu şimdi mümkün kılan, geç Ortaçağ Avrupası'nın içinde büyümekte olan yeni toplumsal kuvvetlerin olgunlaşmasıydı.

Kriz ideolojik düzeyde başladı. Kilise yolsuzluğa bulanıp çürümüştü. Papalık, rakip İtalyan soylu ailelerinin uğruna mücadele ettikleri bir ödül haline gelmişti. Kardinaller ve piskoposlar, birden fazla görevi işgal ederek kendilerini zenginleştiriyorlardı. "Endüljanslar" (günahların affedilmesi), tıpkı mallar

gibi parayla satılıyordu. Çoğu papaz lüks içinde yaşıyordu. Rahipler genellikle cahil ve tembeldi.

Kilise'nin geniş toprakları vardı; başrahipler ve piskoposlar son derece zengindi. Krallar ve laik asiller de öyle. Feodal yönetici sınıfın bu ruhban kesimini özellikle savunmasız yapan, Kilise'nin yozlaşmasında saklı olan ikiyüzlülüktü –zenginlik ile misyon arasındaki çelişki.

Fazla tanınmayan bir Alman papazı ve âlimi olan Martin Luther (1483-1546), 1517'de *Doksan Beş Tez*'ini Wittenberg Katedrali'nin kapısına astığında, endüljansların satılmasına ve diğer suistimallere şiddetle karşı çıkması geniş destek buldu. Bu, ona devam etme gücü verdi. Papa, 1520'de kendisini aforoz etmekle tehdit ettiğinde, Wittenberg şehir meydanında "Deccal Fermanı"nı yaktı. Kutsal Roma İmparatoru, 1521'de gelip Worms Kurulu (yerel devlet parlamentosu) huzuruna çıkmasını emrederek sapkın olduğu gerekçesiyle kendisini yakmakla tehdit ettiğinde, Luther geri adım atmayı reddetti.

Luther'in mesajını devrimci kılan, papazların otoritesini reddetmesiydi. Protestanları (zamanla taraflarına böyle denilecekti), İncil'i kendi başlarına okuyup yorumlamaya davet ediyordu. Luther'e göre kurtuluş, kiliseye gitmeye, rahibe itaat etmeye ya da hayırseverlik amaçlı bağışlara değil, Tanrı ile kişisel ilişki kurmaya dayanıyordu. Bu, her dinî fırtınanın göbeğinde neden matbaa makinesinin olduğunu açıklar. Ortaçağ'da kitaplar Latince yazılıyor, manastırlarda el yazısıyla çoğaltılıyor ve yalnızca münzevi hayatı süren birkaç kişinin okuyabileceği dinî kütüphanelerde saklanıyordu. Kitaplarda fikirler vardı ve fikirler huzur kaçırıcı olabilirdi; herkese açık olmamalıydı bunlar.

Geoffrey Chaucer'in (yaklaşık 1343-1400) *Canterbury Hikâyeleri*, bunun iyi bir örneğiydi. İngilizce olarak 14. yüzyılın sonlarında yazılan bu eserde keşişlerin, papazların ve kilise görevlilerinin eleştirilerek anlatılması, dinî radikallerin ilgisini çekmişti. Daha sonra, İngiliz matbaacılığının öncüsü William Caxton (yaklaşık 1420-92) tarafından basıldı ve kitabın kopyaları, daha geniş bir okur (ve dinleyici) kitlesine ulaşmış oldu.

Bu çok kötü bir gelişmeydi. Öğretileriyle Reform Hareketinin habercisi olan, Lollardların lideri John Wycliffe'in (yaklaşık 1320-84) kitlelere tanıttığı İngilizce İncil, daha da huzur bozucuydu. İzinsiz bir kopyasını bulundurmak ölüm cezası demekti: Tanrı'nın sözleri, sıradan insanların anlayabileceği bir dilde söylenemezdi. İlk baskısı 1526'da Almanya'da yapılıp İngiltere'ye kaçak yollarla sokuldu. Yazarı İngiliz Protestan'ı William Tyndale (yaklaşık 1492-1536), daha sonra sapkın görüşleri yüzünden idam edildi. Reform Hareketi, başlıca silahları İncil'in konuşma dilinde yapılan tercümeleri ve matbu kopyaları olan bir fikirler savaşıydı.

Reform Hareketinin ikinci evresinin önderliğini, aslen Fransız olup İsviçre'nin Cenova şehrine yerleştikten sonra orada teokratik bir diktatörlük kuran John Calvin (1509-64) üstlendi. Katolik Kilisesi'nden uzaklaşmasını mantıki sonucuna taşıyarak, piskoposlar hiyerarşisini bütünüyle reddetti ve bunun yerine, yaşlıların yönettiği bağımsız dinî toplantıları destekledi –aslında, yerel orta sınıfın yönettiği bir kilise.

Dolayısıyla Reform Hareketinin özü, feodalizmin ana ideolojik payandasından kopmak ve özgürce sorgulayıp tartışmayı (kontrollü bir şekilde)

yaygınlaştırmaktı. Protestanlık her şeyden önce orta hallilerin, yani Avrupa'nın gelişmiş yerlerinde kapitalist çiftçiliğe ve ticaretle sanayinin büyümesine öncülük eden insanların diniydi.

Luther'in mesajı, Alman şehirlerini hiç gecikmeksizin kargaşaya sürükledi. Feodal harçlardan, kilise aşarlarından ve ticaret seçkinlerinin toplumsal hâkimiyetinden bıkan şehir loncaları, yeni dini canıgönülden desteklediler. Birçok şehir, ilk coşku dalgası (1521-22) sırasında Lutherciliği benimsedi. Nihayetinde, Alman şehirlerinin üçte ikisi onları takip etti.

Güney Almanya'nın fakirleşen şövalyeleri de isyan ettiler (1522-23). Ancak, yönetimdeki prenslere mağlup oldular. Reform Hareketi daha başlangıçta yukarıdan direnişle karşılaşıyordu.

Alman köylülerinin çok daha ciddi olan 1524-25 isyanı da bastırıldı. Bu isyan, toplumun en alt tabakalarından kaynaklanmasıyla feodal düzenin bütününe bir meydan okumaydı. Memmingen Bildirgesi'nin "On İki Madde"si (isyanın fiilî manifestosu), feodal harçlar alınmasına, ortak toprakların gasbına, keyfî adalet uygulamalarına ve serfliğe son verilmesini talep ediyordu. Radikal Protestan lider Thomas Münzer'in ifade ettiği üzere, "her türlü tefecilik, hırsızlık ve soygun, hükümdarlarımızla yöneticilerimizin başının altından çıkıyor … Yoksul çiftçileri ve zanaatçıları eziyorlar".

Ama Luther ve diğer anayolcu Protestan liderler, isyanı tasvip etmeyip toplumun seçkinler tabakasına itaat edilmesini vaaz ettiler. "Prenslerle yargıçlardansa tüm köylülerin ölmesi daha iyidir", diyordu Luther. *Cani, Hırsız Köylü Güruhlarına Karşı* başlıklı bir kitapçık yazarak feodal beylere, "nasıl ki

kuduz bir köpeği öldürmek gerekiyorsa” köylü asileri de öyle öldürmelerini salık verdi.

Birçok Alman prensi Reform Hareketini destekliyordu. Saksonya Elektörü, 1521’de Luther’i kurtarıp ona sığınma hakkı tanıdı. Aşağıdan yükselen halkın Reform Hareketine, yukarıdan dayatılan soyluların Reform Hareketi ile karşılık verildi. Prenslerin Reform Hareketini desteklemesi için birçok neden vardı. Çok güçlüydü ve birçoğu, kaplanla yüz yüze gelmektense “üzerine oturup onu idare etmeyi” denemenin daha akıllıca olacağını düşünüyordu. Soylu liderliği, daha radikal gelişmelerle baş edebilirdi belki. Ama Reform Hareketi, asil tutkuların güçlendirilmesi için de kullanılabilirdi. Protestanlık, laik ve dindar efendilerden kurtulmanın, soylu rakiplere karşı halk desteğini harekete geçirmenin ve kilise mülklerine el koymanın mekanizması haline geldi.

Alman prensleri, hem Papaya hem de Kutsal Roma İmparatorluğuna diş biledikleri için Lutherci oldular – ama servetlerini ve iktidarlarını tehdit eder gibi gözüken daha radikal Protestanlara karşı acımasızca şiddete başvurdular. Üstelik Lutherci liderler de onlara arka çıktılar.

Fransa’da da benzer şeyler yaşandı. Birçok asilzade, rakip aileler arasındaki amansız mücadelenin bir parçası olarak Protestanlığı seçti. Kalvinist liderler, bu yukarıdan Reform Hareketini destekliediler. Hem Almanya’da hem de Fransa’da sonuç, Katolikler ile Protestanlar arasındaki mücadelenin yerini nüfuz sahiplerinin rakip ittifakları arasındaki bir din savaşına bırakması oldu.

Ama Protestanlık, halka hitap eden, feodalizm karşıtı bir isyanın ifadesi olmaktan çıkıp da bir soylu

hizbinin bağlılık nişanına indirgenmesiyle birlikte hızını kaybetti. İmparator ve Kilise, güney Almanya'yı geri kazandı. Fransız Protestanlığı, mutlak monarşiyle yönetilen Katolik bir ülkede hep azınlık olarak kaldı.

Alman Anabaptistlerinin yenilmesi, halkın ve soyluların Reform Hareketleri arasındaki keskin kopuşun simgesiydi. Hollandalı genç bir terzi çırağı olan Jan van Leyden'in önderlik ettiği Anabaptistler, neredeyse iki yıl boyunca (1534-35) Münster'i yönettiler. Katolik ve Lutherci seçkinler kovuldu, eşitlikçi bir komün kuruldu ve Anabaptistler, Mahşer Gününe hazırlanmaya başladılar. Ama o gün asla gelmedi. Aksine, yerel prens-piskoposun şehri açlığa mahkûm ederek teslim olmaya zorlamasından sonra yakalanan Anabaptist liderlere can verinceye kadar işkence edildi.

Muhafazakâr ve radikal reformcular arasındaki kopuş, Reform Hareketinin hem Almanya'da hem de Fransa'da devrimci potansiyelini tahrip ederek, tekrar toparlanan feodal-mutlakiyetçi gericilik kuvvetlerine hamle yapma imkânı tanıdı.

Karşı Reform Hareketi

"Yarım devrim yapan kendi mezarını kazar", demişti Fransız devrimci Louis-Antoine de Saint-Just. Sosyalist tarihçi R.H. Tawney, bir kaplanın postunu tırmalaya tırmalaya yüzemezsiniz derken aynı noktayı biraz farklı bir şekilde ifade ediyordu. Bu, halkın Reform Hareketinin yenilgisinde saklı bir tehlikeydi.

Nasıl ki burjuva devrimi ideolojik bir dinî reform hareketi olarak başladıysa, karşı-devrimci tepki de Katolik ortodoksluğun dogmatik bir yeniden vurgusunu içeriyordu: Karşı Reform Hareketi.

1545-1563 arasında toplanan Trent Konseyi, iki ana amacı gözeterek bir dizi karar aldı: Kilise'deki yolsuzlukların kökünü kazımak ve Katolik dogmayı yeniden güçlendirmek. Görevden kaytarma, birkaç görevi birden üstlenme ve dinî mevkilerin alınıp satılması yasaklandı. Yeni papaz okulları kuruldu. Böylece, Katolikliğin ideolojik cephe hattını oluşturan papazlarla piskoposların niteliği ve görev bilinci iyileştirilecekti. Aynı zamanda Konsey, Katolikliği Protestanlıktan ayrıştıran Ortaçağ öğretilerinin güçlendirilmesi konusunda kesinlikle taviz vermiyordu: Azizlerin kutsal sayılması; iyi ameller sayesinde kurtuluş; Yedi Sakrament [*Kutsal Ayin*]; İsa'nın, kutsal Komünyon'da hazır bulunması (ayin ekmeği); papalık makamının yanılmazlığı (dinî diktatörlüğü).

Trent Konseyi, Kilise'nin savunma mekanizmalarını güçlendirdi. Karşı Reform Hareketinin diğer iki özelliği, saldırıya geçilmesiyle ilgiliydi.

1540'ta Papa III. Paul, eski bir İspanyol askeri olup bir çileci, mistik ve ilahiyatçıya dönüşen Ignatius Loyola'nın kurduğu bir tarikat olan İsa Cemaatini onaylamıştı. Özenle seçilen, çok iyi eğitilen ve katı disiplini ilke edinen Cizvitler, Karşı Reform Hareketinin "özel kuvvetleri" oldular. Katolikliğin merkez bölgelerinde, Kuzey-Güney Amerika ile Antiller'deki misyonerlik faaliyetlerinde etkili oldukları gibi Kuzey Avrupa'da yönetimi Protestanların üstlendiği devletlerde de gizli bir komplo şebekesi kurdular.

Saldırının ikinci kolu Engizisyon idi. Bu uğursuz kurum, 13. yüzyılın başlarında Kilise'nin, güney Fransa'nın sapkın Katharcılarına karşı yürüttüğü Albigeois Haçlı Seferi sırasında ilk kez şekillenmişti.

Ama yalnızca İspanya'da varlığını sürdürebilmişti – önce Mağribîlere (İspanya Müslümanları) karşı yürütülen feodal mücadelenin bir silahı olarak, ardından da yeni mutlakiyetçi monarşinin bir dayanağı olarak. Engizisyonun Avrupa genelinde etkili bir baskı vasıtasına dönüşmesi ancak İspanya, Avusturya ve Almanya'nın V. Charles (1519-56) yönetiminde birleşmesiyle ve Papa'nın 1542'de bu kurumu İtalya'da yeniden kurmaya karar vermesiyle oldu.

Roma'da altı kardinalin yönettiği Kutsal Engizisyon, kararlarına itiraz edilemeyen bir karşı-devrimci mahkemeydi. Engizisyon üyeleri, sapkınları tutuklayıp işkenceden geçirme, mülklerini müsadere etme ve suçlu bulunanları idama gönderme yetkisiyle her Katolik ülkeye gidebiliyordu. Yakılması gereken kitapların belirtildiği ve düzenli olarak güncellenen Endeks'i de zorla dayatan Engizisyon, hükmünün geçerli olduğu yerlerde sanatı, bilimi, düşünce ve araştırma özgürlüğünü tehdit ediyordu. Rönesans'ın hümanist kültürü, geleneksel otoritenin kutsanmasına dönüşmüştü. Sanat ve mimari, Barok'un gücü, zenginliği ve mistisizmi [*gizemciliği*] yücelten tarzına hapsolup kalırken, bilim insanları kitaplarıyla birlikte yakılarak öldürülebiliyordu.

Kültürel potansiyel ile siyasi tepki (Rönesans ile Karşı Reform Hareketi) arasındaki tezat, İtalya'da tüm çıplaklığıyla görülüyordu. Burada şehir devletlerin geçmişi, daha büyük feodal dünyanın içindeki bağımsız ticaret ve iktidar merkezleri olarak 12. yüzyıla kadar uzanıyordu. 15. ve 16. yüzyıllarda, Rönesans'ın büyük sanatsal, mimari ve bilimsel başarılarının birçoğuna ev sahipliği yaptılar. Yine de, bu devletlerin her birinde embriyo halindeki tüccar

kapitalizmi, doğum sırasında nefessiz kaldı. Yeni toplumsal-siyasi kuvvetler, geleneksel siyasi-askerî yapıları kırıp geçemedi. Ticari zenginlik, eski seçkinlerin kontrolünde kalmaya devam etti. Rönesans, zaman içerisinde Karşı Reform Hareketinin hizmetine tabi kılındı.

İki etken belirleyici olmuştu. Birincisi, feodal loncaların ve düzenlenmiş piyasaların oluşturduğu yapı, şehir devletlerin ekonomilerini sınırlıyordu. Güçlü ticaret oligarşileri, birçok örnekte de tek bir aile bu yapıya hâkim oluyordu. Böylece tüccarlar ve bankerler, şehir idaresi üzerindeki denetimlerini ve loncaları, kendi konumlarını güçlendirip daha kapsamlı siyasi amaçları doğrultusunda bir zıplama tahtası olarak kullanan, şehirde yaşayan nüfuzlu kişilere dönüştüler. Örneğin Floransalı Mediciler, feodal toplumun en üst mevkilerine geldiler –ikisi papa, birisi Fransa kraliçesi.

İkincisi, İtalya'nın bir sürü rakip idari yapıya bölünmüş olması nedeniyle feodal hizipler arasında savaşlar yaygındı ve yabancıların müdahalesine açık olan topraklar, büyük güçlerin savaş alanına dönüşmüştü. Papalığı destekleyen Guelfolar ile Kutsal Roma İmparatorluğunu destekleyen Ghibellinolar arasındaki mücadele, Ortaçağ'ın büyük kısmında sürdü. Benzer şekilde, 1494-1559 arasında kuzey İtalya, Fransa ile İmparator arasındaki uzun askerî sürtüşmenin ana sahnesi oldu.

Böylece İtalya, tüccar prenslerin, paralı askerlik yapan yüzbaşıların (*condottieri*) ve yabancı orduların esaretinde kaldı. Protestanlık çok az taraftar toplayabildi ve bunlar da çok geçmeden Roma'dan yayılan Karşı Reform Hareketi Haçlı Seferi'yle ezildiler.

Öte yandan İspanya, birleşmiş bir ulusal devletti. Burada Karşı Reform Hareketi, kraliyet despotluğunun bir aracı olarak zafer kazandı. II. Philip [*Felipe*] (1556-98), örnek bir Katolik yöneticiydi –sıkıcı, hantal, bürokratik, bağnaz, hayattan nefret eden. Kralların tanrısal yönetme hakkı olduğunu savunuyordu. Huzuruna çıkan herkes dizlerinin üzerinde durmak zorundaydı. *Cortes*'in gücü elinden alınırken, asiller ise dalkavuklar zümresine indirgendi. Yerel yetkiler kısıtlanırken, otorite merkezîleştirildi. Tüyler ürpertici *autos-da-fé*'yi (iman eylemleri) bizzat Kral idare ediyordu –Engizisyonun halka açık idam törenleri; İspanyol Protestanlığı, bu yolla on yıl gibi kısa bir sürede yok edildi. Mağribîler çok ağır baskılara maruz kaldılar: Arapça konuşmaları, yerel kıyafetler giymeleri, geleneksel evlenme ve cenaze âdetlerini sürdürmeleri yasaklandı. 1568'de isyan ettiklerinde toptan imha edilerek düzen yeniden sağlandı.

Fransa farklıydı. İspanyol feodalizmi, ülke içinde Mağribîlere karşı verilen mücadele nedeniyle Ortaçağ'da en ileri merkezîleşme düzeyine erişmişti. Fransız monarşisi her zaman zayıf olmuştu. Fransa'nın bölgeleri, ekonomik bakımdan İspanya'dan daha gelişkindi. Bu nedenle, Protestan Reform Hareketi burada daha fazla yol alarak, Fransa'nın yaklaşık üçte birinde etkili oldu. 2.500 kadar kilisede sinod (kilise meclisi) düzenleniyordu. Başka yerlerde de olduğu üzere Fransız Reform Hareketi, orta hallilerin etkisiyle tabandan doğup güçlenmişti. Ama Fransız asillerinin bazı kesimleri, hanedanlıkla ilgili menfaatlerini korumak için mezhep değiştirerek Protestan cemaatinin (Huguenotlar) başına geçmeyi başardılar.

1562’de, Guise Dükü Francis’in hizmetindeki askerler, Protestanları topluca katlettiler. Protestanlığın önde gelen savunucularından Condé Prensi Louis, taraftarlarını ve dindaşlarını silah başına çağırdı. Yaklaşık 40 yıl süren, rakip soylu hizipleri arasındaki din savaşları Fransa’yı âdeta enkaza çevirdi. Ardından, Ağustos 1572’de bu Din Savaşları, planlı katliamların en acımasız haline büründü. Paris’te yaşanan Aziz Batholomew Günü Katliamını, Fransa’nın diğer büyük şehirlerinde de bir dizi benzer katliam takip etti. Engizisyon, İspanya’da güçsüz halkın Reform Hareketini yok etmişti. Fransa’da aynı rolü Katolik ölüm mangaları üstlendi.

Ama savaş devam etti. Katliamlar savaşı daha acımasız yaptı ama soyluların kontrolünü de güçlendirdi, çünkü sıradan halk artık yerel asillerin himayesine girmeye çalışıyordu. Soylu hizipleri arasındaki savaşların ve dinî savaşların mantığı, Reform Hareketinin radikal potansiyelini iyice tahrif etmişti.

Savaş sonunda tarafların karşılıklı tavizler vermesiyle bitti. Protestan lider Naverreli Henry, Fransız tahtına çıkarak Kral IV. Henry (1589-1610) oldu ama parçalanmış devleti yeniden birleştirmek için inancından vazgeçerek tekrar Katolikliği seçtiğini ilan etti (1593). Son direniş merkezleri de düştükten sonra Huguenotlara vicdan ve ibadet özgürlüğü tanıyan Nantes Fermanını yayınladı.

Savaş, muazzam ekonomik tahribata yol açmıştı ve Reform Hareketinin yozlaşarak soylular arası hizipçiliğe dönüşmesi, ekonominin ilerleyişini durdurmuştu. Din Savaşlarının bu sonuçları, takip eden 200 yıl boyunca Fransız tarihinin seyrini belirleyecekti. 17. yüzyılda güçlü bir mutlak monarşi

yükselecekti. Büyük feodal toprak sahiplerinin bölgesel güç üsleri olan şatolar, kraliyet ordusunun toplarıyla yıkılacak ve soylular, saray maiyetine dâhil edilecekti. Devlet-feodal rejim, toplumsal ilişkileri donduracak, ekonomik gelişmeyi aksatacak ve Fransız toplumuna muazzam bir askerî yük getirecekti. 1685 Nantes Fermanının geri alınmasıyla Huguenotların zulme uğrayan bir azınlığa dönüşmesi, mutlakiyetçi devletin sivil toplum karşısındaki zaferinin simgesi olacaktı. Halkın Reform Hareketinin yenilgiye uğramasının nihai sonucu, 1789 Büyük Fransız Devrimi'ni doğuran çelişkilerin birikmesi olacaktı.

İspanya ile İtalya'da zafer kazanan Karşı Reform Hareketi, Almanya ile Fransa'da da önemli mevziler elde etmişti. Ama Reform Hareketi Kuzey Avrupa'da yaşamayı başardı –ve bu nedenledir ki bugün bu bölge, dünya tarihinin dinamosu haline gelmiştir.

Hollanda Devrimi

16. yüzyılda Alçak Ülkelerde 3 milyon kişi yaşıyordu –İngiltere ile Galler'deki ile aynı. Bunların yaklaşık yarısı şehirlerde oturuyordu. Brüj, Gent, Brüksel, Anvers, Utrecht, Leiden, Haarlem, Amsterdam ile birlikte diğer Flaman ve Hollanda şehirleri, Rönesans Avrupası'nın önde gelen ticaret merkezleri arasındaydı. Bu şehirlerden en az 25'inin nüfusu 10.000'nin üzerindeydi. Bölgeye suyolları hâkimdi – nehirler, haliçler, kanallar ve bentler. Avrupa'nın iç bölgelerinden doğan birçok nehir sistemi (Ren, Meuse/Mass ve Scheldt), Alçak Ülkelerden geçerek Kuzey Denizi kıyısında haliçlerden, adalardan ve çamurlu bölgelerden oluşan bir labirent meydana getirir.

Para ile piyasanın feodal düzeni dönüştürmesiyle Alçak Ülkelerin coğrafyası, burayı ekonomik açıdan Avrupa'nın en dinamik bölgelerinden biri yaptı. Flaman ve Hollanda toplumuna tüccarlarla zanaatkârlar hâkim oldu. Kültür ve yurttaş örgütlenmesi gelişti. Güçlü loncalar, şehir hayatına hâkim oldu. Geleneksel özgürlükler ve imtiyazlar hiç taviz vermeden savunuluyordu.

Reform Hareketi, bir kasırga gibi Alçak Ülkeleri etkisine aldı. Feodal efendilere ve kilise yolsuzluklarına, Avrupa'nın başka yerlerinden önce burada şiddetle karşı çıkıldı. Ama Alçak Ülkeleri, İmparatorluk İspanyası yönetiyordu; 150.000 kişilik güçlü İspanya ordusunu beslemek ve uzaklardaki Katolik Habsburg kralının tutkularını desteklemek için Flaman ve Hollandalı tüccarların servetlerinden alınan vergiler ağırlaştırıldı.

Alçak Ülkeleri yöneten Flaman ve Hollandalı asiller, emperyal devletin talepleri ile Kalvinist ve Anabaptist şehirli halkın direnişi arasında sıkışıp kaldılar. 1564'te, İspanyol genel vali Kardinal Granvelle'nin görevden alınmasını sağladılar ama bu, yükselen muhalefeti yatıştıramadı.

İki yıl sonra Katolik otoritelerin sapkın düşünceleri sert önlemlerle bastırma girişimi, görülmemiş bir direnişle karşılaştı. Silahlanan Protestanlar, Alçak Ülkelerin dört bir yanında kalabalık açık hava toplantıları düzenlediler. Gentli bir patrisyen ve vakanüvis, insanları 30-40 yıldır savundukları inançlardan döndürmek için 4-5 vaazın yeterli olduğunu hayretle belirtiyordu.

O yılın Ağustos ve Eylül aylarında devrimci kalabalıklar, birbiri ardına şehirlerde eski düzeni devirdiler. "İkon kırıcılık furyası" sırasında Katolik

kiliselere saldırıldı. Muhafazakâr şehir oligarşileri çöktü. Yönetici prensler, Luthercilerin ve Kalvinistlerin ibadet özgürlüğünü tanımak zorunda kaldılar. Anabaptistler de onlardan geri kalmadı. Orange'lı William'ın [*Willem*] liderlik ettiği Hollandalı asillerin bir kesimi, devrimci hareketin başına geçmeyi başardı. Çoğunluk ya geri çekilerek pasif kalmayı tercih etti ya da İspanya Kralının uyguladığı karşı-devrimci şiddeti destekledi.

Geniş bir alana yayılmış imparatorluğunu, onu tehdit eden Reform Hareketi ile devrim kuvvetlerini geri püskürtüp bir arada tutmaya kararlı olan II. Philip, Alçak Ülkeleri Avrupa'nın en önemli savaş meydanı haline getirdi. Hollanda Devrimi, talihin kâh bu tarafa kâh öbür tarafa güldüğü 40 yıldan daha uzun bir sürede, sürüncemeli bir milli savunma savaşı biçimini aldı. On binlerce İspanyol askeri gönderildi ve hazinenin büyük kısmı buraya harcandı. Yabancı askerler ve Engizisyon tam bir terör estirdi. Anvers'in Kasım 1576'de ele geçirilmesinden sonra, "İspanyol Hışmı" diye anılan günlerde 1.000 ev yerle bir edildi ve 8.000 kişi öldürüldü. Askerî terör, Flaman devrimini mağlup etti ve Belçika'da İspanyol idaresini yeniden kurdu. Ama Hollanda Devrimi'nin çok daha dirençli olduğu görülecekti.

Hollanda'ya güneyden gelen yollar, yan yana sıralanan büyük nehirlerle parça parça bölünmüş, görece dar bir koridorda sıkışır. Toprak genellikle alçak, bataklık ve sayısız drenaj hendeğiyle çaprazlama bölünmüştür. Nehirler ve hendekler, doğal savunma hatları oluşturur. Hollanda'da nüfusun yerleşim yoğunluğu, bu etkiyi iyice artırıyordu. Surlarla çevrili birçok şehir vardı ve köyler bile siperlerle, barikatlarla ve koruganlarla savunması

güçlü yerlere dönüştürülebilirdi. Sonuç, askerî teorisyenlerin “karmaşık arazi” dedikleri şeydi –gerek hareket etmenin ve ikmalin zor olduğu, gerekse işgalci orduların, doğal engeller, gizli mevziler ve iyi korunan yerler arasında batağa saplanıp kaldığı zorlu arazi koşulları. Hollanda kuvvetlerinin çekirdeğini oluşturan şehirli milis gücünün giderek profesyonelleşmesi, “Deniz Dilencileri” denilen güçlü donanmanın (Hollandalı Kalvinist asillerin birliği) faaliyetleri ve dindaşlarının yardımına koşan yabancı gönüllülerin hızla artması, işgalcilerin karşılaştıkları zorlukları iyice artırıyordu.

Kalvinist ve Anabaptist cemaatlerin mensupları, devrimci bir partinin eylemcileri gibi çalıştılar. Savaş, devrimi radikalleştirdi. Çok geçmeden Birleşik Eyaletler (Hollanda bu adla anılacaktı), Avrupa’da Anabaptistlerin en yoğun yaşadığı yer olacaktı –bazı ilçelerde nüfusun yarısına ulaşıyordu oranları. Anabaptistler, siyasi demokrasiyi ve toplumsal eşitliği savunan kişilerdi.

Aynı zamanda, Hollandalı sürgünlerin etkisiyle Almanya, Fransa, İngiltere ve İskoçya’daki Kalvinist kiliselerin bir tür devrimci “enternasyonal” işlevi üstlenmeleri, direnişe desteği güçlendirdi. Bunun en elle tutulur sonucu, Hollanda’da savaşan yabancı gruplar oldu –Hollanda Devrimi, Karşı Reform Hareketi ile mücadelenin ön cephesi haline geldiğinden fiilen bir Protestan “uluslararası tugayı”.

1584’te İspanyolların üçüncü taarruzuyla Hollanda yenilginin eşiğini geldiğinde, İngiltere kraliçesi I. Elizabeth savaş ilan etti. İspanya İmparatorluğu’nun zafer kazanarak Manş Denizi’nin karşı kıyısının kontrolünü tamamen ele geçirmesi, İngiliz Protestan devletinin güvenliğini tehlikeye atacaktı.

Hollandalıların savaşmaya devam etmesi İngiltere'nin çıkarınaydı. Üstelik bu politika, Tudor Hanedanı'nın tabanını oluşturan Protestan orta halliler arasında rağbet görüyordu.

İngiliz müdahalesi, Philip'i büyük projesine hız vermeye teşvik etti: 1588 İspanyol Armadası. Kötü hava koşulları ile İngiliz donanmasının becerisi sonucu armadanın yenilmesi, dönüm noktası oldu. İspanya İmparatorluğu aşırı büyümüştü. Almanya'daki Katolik Habsburglu kuzenlerini destekliyor, İtalya'da yine onun menfaatlerini kolluyor, Akdeniz'de Osmanlılarla savaşıyor, Fransız Din Savaşlarına müdahale ediyor, Kuzey-Güney Amerika'daki uçsuz bucaksız topraklarını ve Atlantik ticaret yolları boyunca seferler düzenleyen hazine gemilerini koruyordu. İspanyol birlikleri, maaşları ödenmediğinden Hollanda cephesinde defalarca kazan kaldırıp isyan çıkardılar. Emperyal gücün üstün gayretlerine rağmen Hollandalılar direndi, İspanyollar sonunda bitap düştü ve devrim kendi kendini yeniledi. İspanya sonunda 1609'da pes etti. Hollanda Birleşik Eyaletleri, dünyanın ilk burjuva cumhuriyeti oldu.

Marksist tarihçiler bile 1566-1609 Hollanda Devrimi'nin önemini bazen gözden kaçırırlar. Devrim uzun, karmaşık ve savaşlarla geçen bir süreçti. Üç ayrı siyasi-askerî direniş hamlesini kapsıyordu: 1565-68, 1569-76 ve 1576-81. Her birini İspanyolların karşı saldırısı izledi. Sonuncusu İngiliz desteğiyle püskürtüldü ve ondan sonra devrim, alışılagelmiş bir askerî mücadele olarak sürdü.

İleriki evrelerde hâkimiyeti giderek güçlenecek olan Orange Hanedanı'nın liderliği, savaşın devrimci niteliğini tahrif etse de değiştirmedi. Ticaret

burjuvazisi zafer kazanmıştı. Zaferi mümkün kılan, küçük tüccarların, zanaatkârların ve emekçilerin oluşturduğu şehirli küçük burjuvaziydi. Kalvinistler ve Anabaptistler, devrimin liderliğini üstlenmişlerdi.

Karşı Reform Hareketinin zafer kazandığı bölgelerin aksine 17. Yüzyıl, Hollandalılar açısından Altın Çağ idi. Ticaretleri, donanmaları ve denizaşırı imparatorlukları rakipsizdi. Şehirleri muhteşem binalarla dolmuş, Avrupa'nın en iyi sanatlarına ev sahipliği yapıyordu.

Ama Hollanda çok küçüktü. Uzun vadede bunun, yeni devletin ekonomik büyümesi ve siyasi gücü önünde üstesinden gelinemez bir kısıtlama yaratacağı görülecekti. Eğer yeni dünya ekonomik düzenine kesinkes geçiş olacaksa, burjuva devriminin daha geniş ölçekte zaferler kazanması gerekecekti. Bu 17. yüzyılda olacaktı.

Otuz Yıl Savaşları

1609 itibariyle Emperyal İspanya, Hollanda Devrimi'ni ezmeye çalışırken mağlup olmuştu ve Hollanda, Protestan bir burjuva cumhuriyeti olarak gelişme gösteriyordu. Ama Hollanda Savaşı'nın sona ermesi, İspanya'nın Katolik Habsburglu yöneticilerine başka yerlerde harekete geçme fırsatı verdi.

Kutsal Roma İmparatorluğunu Habsburgların başka bir kolu yönetiyordu. İmparatorun kuvvet üssü, aile mülklerinin yoğunlaştığı Avusturya idi ama gücü Almanya, Silezya, Bohemya, Moravya, Macaristan ve kuzey İtalya'ya kadar yayılıyordu. İmparatorluk, Orta Avrupa'nın çoğunu içine alan, hanedanlık temelli bir süper devletti. Ama derin bölünmelerle karşı karşıyaydı. Özellikle Almanya ile Bohemya'da Reform Hareketi etkiliydi. Yerel prensler, İmparatorun

otoritesini zayıflatıyor ve yeni laik toprak sahipleri, Kilise'nin elindekilere sahip çıkıyorlardı.

17. yüzyılın başlarında İspanya ve Avusturya Habsburgları, Alman Reform Hareketini hedef alan feodal, mutlakiyetçi bir karşı-devrim başlattılar. Çatışmanın planlanmamış sonuçları (Otuz Yıl Savaşları, 1618-48), Kıta Avrupası'nda Fransız Devrimi'ne (1789-1815) gelinceye kadar yaşanan tüm olaylardan daha radikal bir dönüşüme yol açtı.

Kriz, Bohemya'da (günümüz Çek Cumhuriyeti) patlak verdi. Viyana'nın merkezîleştirme ve Katolikleştirme siyaseti, Çek soylu kesiminin bağımsızlığını ve zenginliğini tehdit ediyordu. Asiller, üç imparatorluk görevlisini bir şatonun penceresinden aşağı atarak yanıt verdiler ("Prag pencere vakası"); şans eseri bir gübre yığınının üzerine düştüler. Ertesi yıl (1619) asiller, yeni Katolik Habsburg İmparatoru II. Ferdinand'ı tanımayı reddedip Bohemya Krallığı tacını Almanya'nın önde gelen Protestan prenslerinden, Palatin Elektörü V. Frederick'e verdiler –feodal hanedanlık terimleriyle hem İmparatorluktan hem de Kilise'den bağımsızlığın ilan edilmesi.

Bohemya, ekonomik açıdan Avrupa'nın en ileri bölgelerinden biriydi. Her ne kadar hâlâ feodal nüfuz sahiplerinin egemenliği altında olsa da, piyasalarla paranın beyler, tüccarlar ve köylüler arasındaki ilişkileri yeniden biçimlendirmesi nedeniyle toplum geçiş sürecindeydi. İlkel Protestan denilebilecek Hussit "sapkınlığı", 15. yüzyılın başlarında Bohemya'da ortaya çıkıp güçlenmişti. Protestanlık ve dinî hoşgörü geleneği, Bohemya toplumunun değişen niteliğini yansıtıyordu.

Ama 1620’de Katolik Birliği, Prag yakınında gerçekleşen Beyaz Dağ Muharebesi’nde Frederick’i bozguna uğrattı. İmparatorluk hükümeti yeniden kuruldu, Çeklere tanınan ayrıcalıklar iptal edildi, Bohemya tacının miras yoluyla Habsburg ailesine geçtiği ilan edildi ve Karşı Reform Hareketi tüm hışmıyla yayıldı. Bohemyalı asiller, iki yüzyıl önce Hussit İsyanında olduğu gibi çatışmayı bir halk savaşına dönüştürerek direnişi örgütlemeye teşebbüs edebilirlerdi. Sınıf menfaati bunu önledi –toplumsal devrim heyulasını yeniden canlandırmaya hiç niyetleri yoktu. Bunun yerine, boş yere diğer Protestan prenslerden yardım istediler.

Kuzey Almanya Protestan Birliğinin fazla kuvveti yoktu. İmparator ve Katolik Birliği saldırıya geçmişti; savaş hızla yayılarak Hollanda, Danimarka, İsveç ve en sonunda da Fransa’yı içine çekti. Diğer güçler, Katoliklerin zaferini ve Avrupa’nın Habsburgların egemenliğine girmesini engellemek için müdahale ettiler. Dinî savaş böylelikle jeopolitik bir çatışmaya dönüştü. Prenslerin liderliği, Reform Hareketinin dönüştürücü kuvvetini başka yöne saptırarak onu alışılageldik bir rakip devletler arası askerî mücadeleye indirgedi.

Katolik Birliği Almanya’da zafere her yaklaştığında yeni bir koruyucu ortaya çıkıyordu –Palatin Elektörü, Hollanda Cumhuriyeti, Danimarka Kralı Christian, İsveç Kralı Gustaf Adolf ve son olarak, Fransa Kralı XIII. Louis’in başbakanı Kardinal Richelieu. Bu yüzden sürüncemeli bir hal alan savaş Almanya’yı harap etti. Avrupa’nın en ileri ekonomilerinden biriyken güvensizlik, nüfusun azalması, ticaretin aksaması, mülkiyetin tahribi ve orduların yağması sonucunda

enkaza döndü. Nüfusun 1618-48 arasında yarı yarıya azaldığı tahmin ediliyor.

Önü kesilen Habsburgların mutlakiyetçiliği Avrupa geneline yayma girişimleri yenilgiye uğradı. Almanya, sıklıkla birbirleriyle savaşa tutuşan, gümrük duvarlarıyla ayrılmış ve dine göre bölünmüş bir küçük devletler mozaiği haline geldi.

Katolik Birliğinin açıkça zafer kazandığı yerlerde önüne geçilemeyen tepkiler ortaya çıktı. Feodal sömürünün Bohemya köylüleri üzerindeki baskısı şiddetlendi; köylülerin ürünlerinin yarıdan fazlasını toprak ağalarına vermesi, çiftlikleri geliştirmek ve üretkenliği artırmak için gereken artıkların kırsal kesimden çekilip alınması demekti. Şehirlerin nüfusu giderek düştü. Çek dili gerileme gösterdi.

Orta Avrupa ulusları, dilsel, etnik ve kültürel sınırlar dikkate alınmaksızın bölünmüş ya da bir araya getirilmişti. Almanya ancak 1871'de birleşti. Habsburg İmparatorluğuna tabi halkların kurtuluşu 1918'den önce olmadı. Bu, "yönü değişen" Reform Hareketi için ödenen bedeldi –halk devriminden soyluların hizipçiliğine dönüşmesi.

Savaş, İspanya ile Fransa'yı da oldukça etkiledi. Mali kaynaklarını Avrupa ile Yeni Dünya'daki imparatorluklarından elde eden Habsburg İspanyası, 16. yüzyılın en ürkütücü askerî gücü olmuştu. Ama jeopolitik üstünlüğü, toplumsal-ekonomik durgunluğunu gizledi. Feodal toprak sahibi sınıf, İber yarımadasına hâlâ egemendi. Ticaret ve şehirler azgelişmişti. Bilim ve kültür, Habsburg mutlakiyetçiliği ile Kutsal Engizisyonun çifte baskısı altında canlılığını yitirmişti.

16. ve 17. yüzyıllar geçiş çağıydı. Tüccar kapitalizmi ve burjuva devrimi, bazı toplumların diğerleri

pahasına yükselmesini sağlıyordu. Bu bağlamda, Emperyal İspanya'nın siyasi-askerî emelleri, onun toplumsal-iktisadi geriliğiyle çelişiyordu. Otuz Yıl Savaşları sırasında, siyasi yerçekimi yasası kendini yeniden gösterdi. Kuzey Avrupa'daki Reform Hareketini ezmek amaçlı yüzyıllık mücadeleden sonra 1618-48 arasında kaynaklarının giderek azalması, Emperyal İspanya'nın askerî gücünün sonunda çökmesine neden oldu. Bu gerçekleştiğinde, Kıta Avrupası'nda jeopolitik hegemonya Fransa'ya geçti.

16. yüzyılın sonlarına doğru Din Savaşlarının karşılıklı tavizler verilerek uzlaşmayla sonuçlanması, Fransız monarşisini 1620'li ve 1630'lu yıllarda Kardinal Richelieu'nun siyasi liderliğinde güçlü bir mutlakiyetçi rejime dönüştürdü. Güçlü oldukları yerleri kaybeden Huguenotlar devlet içinde devlet olma konumlarını yitirdiler. Asiller dize getirildi: Şatolar yıkıldı, düello yapılması yasaklandı ve komplo girişimleri ezildi. Asiller saray maiyeti haline geldi, yerel *parlement*ler güçlerini kaybetti ve onların yerine kraliyet idarecileri (*intendant*) ile gezici temsilciler yönetimi üstlendi.

Krala sadakat gösterenler devlet makamlarıyla ve ayrıcalıklarla ödüllendirildi; Fransız soyluları, şımartılmış bir devlet görevlileri ve bağımlılar zümresi haline geldi. Yerel asillerin aldığı ölçüsüz feodal haraçlar ve monarşinin savaş makinesini beslemek için toplanan devlet vergileri, köylüleri ezici bir sefalete mahkûm ederken köy hayatının her yerde hissedilen umutsuzluğu ancak ara sıra patlak veren ama alın yazısı baştan çizilmiş ayaklanmalarla kesiliyordu.

Mutlakiyetçi Fransa, Habsburg zaferini engellemek için 1635-1648 arasında Otuz Yıl Savaşlarına katıldı.

Sonuçta Fransa Avrupa'da üstünlüğü ele geçirdi.

Monarşi, sonraki yedi yılda yurtiçinde *Fronde*lerle uğraşmak zorunda kaldı –halkın ağır savaş vergilerine karşı ayaklanmasını, soyluların mutlakiyetçiliğe karşı ayaklanması takip etti. Bir anlamda *Fronde*ler, birbirine benzemeyen, tam olarak tanımlanmamış ve koordinasyondan yoksun kuvvetlerin ölü doğan devrimiydi. Yeni monarşi fırtınayı atlamıştı.

Mutlakiyetçi Fransa, Kıta Avrupası'na yüz yıldan uzun bir süre hâkim olacaktı; monarşinin emrindeki milli kaynaklar da bu hâkimiyete paralel olarak genişleyecekti. Ama bu arada Britanya'nın, Fransa'nın en azimli ve etkinliğini giderek artıran rakibi olduğu anlaşılacaktı. Britanya, hem imparatorluk mücadelesinde hem de modern bir ekonomi inşa etme çabasında zafer kazanacaktı. Bunun nedenini anlamak için şimdi 17. yüzyıl Britanyası'na bakacağız. Çünkü burada Reform Hareketi ile Karşı Reform Hareketi arasındaki, burjuva devrimi ile mutlakiyetçilik arasındaki mücadelenin sonucu, Fransa, İspanya ve Almanya'dan oldukça farklıydı. Avrupa'nın kuzeybatı ucunda yer alan orta büyüklükteki bu ada, Reform Hareketinin devrimci vaadinin en fazla gerçekleştiği yer olacaktı.

İngiliz Devrimi'nin Nedenleri

Avrupa'da, 17. yüzyılın ilk yarısında karşı-devrim, Marx'ın deyişiyle "çatışan sınıfların ortak yıkımı"yla sona erdi. Katolik Habsburg'un ezici gücü, ancak 30 yıllık bir savaşın ardından durdurulabildi. Bu çaba, feodal-mutlakiyetçi İspanya'nın gücünü de frenledi ama aynı zamanda Almanya'nın gelişmiş ekonomisini de vurdu.

Öte yandan İngiltere'de karşı-devrim girişimi, feodal mutlakiyetçiliğin yıkılmasına, kralın idam edilmesine ve burjuva cumhuriyetinin kurulmasına yol açtı. Bu farklı sonuç, on binlerce devrimcinin, 1640'ların önemli dönüm noktalarında eylemlerine kararlılıkla devam etmeleri sayesinde ortaya çıktı. Ama parçası oldukları kitle hareketinin kökleri, bir yüzyıl önceki İngiliz Reform Hareketinde yatıyordu.

1530'larda yukarıdan Reform Hareketi, papalıktan kopuşu, kraliyet ailesinin İngiliz Kilisesi'ni kontrol altına almasını ve Manastırların Tasfiyesini (manastır mülklerinin kamulaştırılması) getirmişti. Bu olayları açıklarken pek çok tarihçi, Tudor rejiminin hanedanlığını sürdürme ihtiyacına odaklanır. VIII. Henry'nin (1509-47) boşanıp tekrar evlenerek meşru bir erkek varis dünyaya getirmek istediği doğrudur. Ama iki etken daha aynı ölçüde önem taşıyordu.

İlk olarak, Tudor rejimi, kısmen de olsa küçük çiftçiler, tacirler ve zanaatkârlardan oluşan orta hallilerin desteğine dayanıyordu. İngiltere'nin görece ileri ekonomisinin öncüsü bu kesimdi; çoğu, yeni dini coşkuyla benimseyen ilk kişiler arasındaydı. Yün ticareti, İngiltere ekonomisinin o zamanki dinamizmi (dolayısıyla da ticari üretim yapan çiftçiler, tüccarlar ve gemi sahiplerinin maddi durumu) açısından büyük önem taşıyordu.

1532-40 arasında VIII. Henry'nin başbakanlığını yapan Thomas Cromwell (1485-1540) bu sınıftan geliyordu ve sadık bir Protestan idi. Cromwell'in, Henry ile evlenmesine aracılık ettiği Anne Boleyn de Protestan idi. Henry aslında dindar bir muhafazakârdı ama oğlu VI. Edward'ın (1547-53) iktidarı sırasında İngiliz Kilisesi köklü bir reform geçirdi.

İkinci olarak, kamulaştırılan manastır toprakları hızla satılıp elden çıkarıldı ya da hibe edildi. Bu, Norman İstilasından bu yana görülen en büyük toprak mülkiyeti devriydi. İngiliz eşrafını genişletip zenginleştirerek, toprak sahibi sınıf içerisinde hem Tudor Hanedanı'nı hem de Protestan dinini destekleyen güçlü bir taban yarattı.

Bu nedenle, İngilizlerin yukarıdan Reform Hareketi, derinlere kök salmış dini, siyasi ve toplumsal bir değişim süreciydi. Henry'nin kızı Mary'nin (1553-58) yönetimi sırasında başlatılan Katolik restorasyon girişimi, bundan ötürüdür ki başarısızlığa mahkûmdu. Yine, I. Elizabeth'in Protestan rejiminin kalıcı olmasının ve halkça benimsenmesinin nedeni de budur. İspanyol Armadasının 1588'de yenilmesi, rejimin ne kadar güçlü olduğunun en açık göstergesiydi.

Ama eski düzen kesin bir yenilgiye uğratılamamıştı. Özellikle kuzey ile batı bölgelerinde yerel nüfuz sahipleri hâlâ dikkate değer ölçüde güçlüydüler. Önde gelen soylular, onursal unvanlar elde etmek, yüksek makamlara atanmak, hibe toprak edinmek, iş sözleşmeleri yapmak ve tekelci haklara sahip olmak için saray nezdindeki konumlarını kullanıyorlardı. Bir zamanlar bir askerî kuvvet meselesi olan feodal rekabet, artık saray entrikalarına bağlıydı.

1530'ların Reform Hareketi, İngiliz toplumunun temel çelişkisini çözümlemeden bırakmıştı. Aslında, yeni ekonomiyi güçlendirerek takip eden on yıllarda bu çelişkinin iyice derinleşmesine neden olmuştu. Giderek sarayın himayesine bağımlı duruma gelen eski soylular, ayrıcalıklarını güçlendirmek amacındaydı. Bu arada, daha küçük eşraf, küçük çiftçiler sınıfı (zengin köylüler), sanayiciler ve şehirli

orta sınıf (şehirliler), çiftliklerini ve işlerini geliştirdiler.

İngiltere nüfusu, 1500-1650 arasında iki kattan fazla büyüdü ki o zaman her on iki kişiden birisi şehirlerde yaşıyordu ve yüz binlerce kişi kırsal sanayilerde çalışıyordu. Girişimciliğin önündeki engeller, parlamentoda temsil edilen kırsal eşrafı ve şehirli orta sınıfı giderek kızdırıyordu. Kraliyet vergileri, gümrük tarifeleri ve ticaret tekelleri, aylak saray mensuplarını zenginleştirmek üzere tasarlanmış gibi gözüküyordu.

Tudorlardan sonra iktidara gelen Stuartların ilk iki kralı olan I. James (1603-25) ve I. Charles (1625-49), parlamento ile sürekli çatışıyorlardı. Charles'ın 1692'de parlamentoyu lağvedip ülkeyi tek başına yönetmeye kalkışması, saray ile halk arasındaki ilişkilerde dönüm noktası oldu. On Bir Yıllık Tiranlık (1629-40), Kıta Avrupası'nda rastlanan türde bir mutlakiyetçiliği İngiltere'de kurma girişimiydi. Bu deneyim, İngiliz eşrafının ve şehirli orta sınıfının tüm sınıfsal kaygılarını yeniden canlandırdı. Keyfî vergilendirme, müsadereler ve asker ağırlama zorunluluğu, bu kesimin mülklerini tehdit ediyordu. Siyasi merkezîleşme, yerel seçkinlerin geleneksel otoritesini zayıflatıyordu. Ülke dışındaki Katolik güçlerle işbirliğine gidilmesi, şehrin ticari çıkarlarıyla çatışıyordu. Saray üzerindeki Katolik etkisi, müsadere edilmiş kilise topraklarıyla ilgili tapu senetlerinin güvenilirliğine hep gölge düşürüyordu. Charles'ın başbakanlığını yapan Strafford Kontunun kurduğu İrlanda Katolik ordusu, İngiltere'ye kralcı mutlakiyetçiliği getirmek üzere kullanılabilecek bir baskı gücü görünümündeydi.

Kriz 1637’de patlak verdi. Konu dindi. Başpiskopos Laud’un Yüce Kilise Anglikanizmi, birçoklarına göre Katoliklikten neredeyse ayırt edilemeyen, tutucu bir Protestanlık koluydu. Dinî kurallara uyma, siyasi itaatkârlıkla eş anlamlı olmuştu. Temel bölünme hattı, bir tarafta Kalvinistler (İngiltere’de bilindikleri adla “Püritenler”), öte tarafta Yüce Kilise Anglikanları ile Katolikler arasındaydı.

İskoçya’nın daha ovalık olan güney kısmında soylular, şehirli orta sınıf ve Kalvinist papazlar, kendi Reform Hareketlerini gerçekleştirmek üzere çok önceden birleşmişti. İngiltere ve İskoçya kralı Charles, sınırın her iki tarafına da hükmünü geçirmeye çalışıyordu. Laud’un Anglikan Kilisesi İlmihalini dayatma girişimi isyanı tetikledi. 23 Temmuz 1637’de Edinburg’da St. Giles Başpapazı yeni dua kitabını okumaya başlayınca, pazar esnafından Jenny Geddes adama bir taş fırlatarak “Bunu bana dinletmeye nasıl cüret edersin?” diye bağırdı. Ayin karışıklık içinde sona erdi ve kısa bir süre sonra, dinlerini savunmak isteyen Kalvinist İskoçyalılardan oluşan büyük bir kalabalık, Kutsal Birlik ve Anlaşmayı imzalamak üzere Edinburg Şatosu önünde toplandı. Jenny Geddes, İngiliz Devrimi’nin kıvılcımını ateşlemiş oldu (başından sonuna kadar İskoçya da işin içinde olduğundan “Britanya Devrimi” daha uygun bir ifade olurdu, ancak “İngiliz Devrimi” iyice yerleşmiş durumda).

Kral, İskoç Anlaşmacıları zor kullanarak bastırmaya çalıştı. Ama kuzey İngiltere kontluklarının asi milis kuvvetleri, İskoçların dengi değildi ve “Birinci Piskoposlar Savaşı” 1639’da bir sonuca bağlanmadan sona erdi. Ertesi yıl çok daha büyük bir İngiliz ordusu toplandı, ama Anlaşmacılar sınırı geçip top ateşiyle

düşmanlarını bozguna uğrattılar. Bağlantıda oldukları İngiliz Püritenlerinin gizli teşvikiyle İskoçlar, “İkinci Piskoposlar Savaşı”nın sonunda imzalanan Ripon Antlaşmasının hükümleri uyarınca yapılması gereken 400.000 sterlinlik tazminat ödemesini askıya alan kuzey İngiliz kontluklarının sınıra en yakın üçünü işgal ettiler.

Charles’ın İskoçların hesabını görüp onlardan kurtulması için parlamentoyu toplantıya davet etmekten başka çaresi kalmamıştı. Charles’ın On Bir Yıllık Tiranlığı döneminde uyguladığı olağanüstü vergi artırıcı önlemler, yasal açıdan şüpheli, ihtilafları giderek büyüten ve tazminatı ödemeye kesinlikle yetmeyecek düzeydeydi. Proto-mutlakiyetçi Stuart devleti çökmüştü. İskoçya ile İngiltere’nin mülk sahibi sınıflarıyla ilişkilerinin bozulması, isyan karşısında devleti iflasın eşiğine getirmişti. Ama Kasım 1640’ta toplanan Uzun Parlamento, krallık ordusu oluşturmak ya da İskoçlara olan borcu temizlemek için yeni kaynaklar hibe edecek havada değildi. Parlamentonun amacı, embriyo halindeki mutlakiyetçilik aygıtını bütünüyle tasfiye etmekti. Ama bunun bir iç savaş yaşanmadan başarılamayacağı çok geçmeden anlaşılacaktı.

Devrim ve İç Savaş

Kralcı mutlakiyetçilik, yerel seçkinlerin güçlerini, ayrıcalıklarını ve mülklerini tehdit ediyordu. Sarayın zafer kazanması, keyfî yetki kullanımı, devlet tekelleri ve ticaret serbestisine sayısız kısıtlama getirilmesi demek olacaktı. Laud’un Yüce Kilise Anglikanizmi, bu siyasi projenin ideolojik koçbaşıydı ve hedefinde, muhalif “Halk” partisinin radikal Protestanlığı vardı.

Bu nedenledir ki Laud'un İskoçya'ya yeni ilmihali dayatma girişimi, devrimi tahrik etmiştir.

Aynı meseleler, Londra Parlamentosu'nu, İskoçlara ödeme yapmak için Kralın yeni vergiler salınması talebine direnç göstermeye kışkırttı. Parlamento, kaynağın hibe edilmesinden önce "şikâyetlerin hallini" talep etti. Keyfî vergilendirmeye son verilmesini, kraliyet adalet mahkemelerinin kaldırılmasını, Kralın kendi başına parlamentoyu feshetme yetkisinin iptalini, piskoposların Lordlar Kamarasından çıkarılmasını ve Strafford Kontu'nun vatana ihanetle yargılanması bu talepler arasındaydı.

Uzun Parlamento'nun üyeleri, muhafazakâr mülk sahipleriydi. İki nedenle devrimci tarzda hareket ettiler. Birincisi, mutlakiyetçiliği, doğrudan mülklerini hedef alan bir tehdit olarak görüyorlardı. İkincisi, Londra'nın orta hallilerinin, şehirli yoksullarının ve çalışan kadınlarının parlamento dışında kitlesel olarak harekete geçmesi onları güçlendirmiş, akıllarını çelmiş ve üzerlerinde baskı kurmuştu.

Kralın, saraya sadık birini Londra Kulesi Teğmeni olarak atamasından sonra Aralık Günlerinde (27-30 Aralık 1641) Whitehall ile Westminster'de büyük kalabalıklar toplandı. Başkentin en önemli askerî mevkiine yapılan bu atama, Charles'ın parlamentoyu baskı altına alıp Londra'yı sindirmek üzere bir iç darbe yapma hazırlığında olduğuna işaret ediyordu.

Gösteriler karşısında atama kararı geri alındı. Ama bu yeterli değildi. "Piskoposlara hayır! Piskoposlara hayır!" haykırışları yükseliyordu. Parlamentonun en gerici üyeleri olan piskoposların parlamento binasına girmesi engellendi ve en az birisi nehre atıldı.

Kralcılar kalabalığa kılıçlarla saldırdı. Kitle, saldırıya tuğlalar, kiremitler ve kaldırım taşlarıyla yanıt verdi.

Çatışma haberi kulaktan kulağa yayıldıkça tüm Londra sokağa döküldü ve 10.000 silahlı çırak, parlamentoyu kuşatma altına aldı. Talimli Londra Birlikleri (şehir milisi), kalabalığı dağıtmayı reddetti.

Avam Kamarası, 30 Aralık'ta tanınmış 12 piskopos hakkında tahkikat başlattı ve Lordlar Kamarası da onları hapse gönderdi. Şehrin dört bir yanında kilise çanları çalındı ve sokaklarda kutlama ateşleri yakıldı. Tabandan yükselen kitle eylemi, devrimi ileri taşımıştı.

Bir hafta geçmeden Kral'ın darbe girişimi geldi. 4 Ocak 1642'de, tanınmış beş muhalifi tutuklamak üzere 100 silahlı muhafızla birlikte Avam Kamarasına girdi. Baskını önceden haber alan beş üye şehirden ayrılmıştı. Kapılar kapatıldı, iner-kalkar demir parmaklıklar indirildi, cadde zincirler gerilerek kapatıldı. Binlerce kişi, teberler, kılıçlar, sopalar, artık ellerine ne geçtiyse silahlanıp günlerce tetikte bekledi. Kadınlar, barikat kurmak için evlerinden iskemle ve banyo küvetlerini getirdiler, "süvarilerin üzerine dökmek için" su kaynattılar.

Ama süvariler gelmedi. Londra'nın devrim safına geçtiği belli olmuştu. Mevcut kuvvetlerle kurtarılması mümkün değildi. 10 Ocak'ta Kral şehirden kaçtı. Ertesi gün beş üye, kalabalığın sevinç gösterileri arasında Westminster'e geri döndü.

Oxford'u geçici başkent ilan eden Charles, zaman kaybetmeden ordu toplamaya başladı. Devrim, bir iç savaşa doğru gidiyordu. Başkentte patlak veren şehir ayaklanmasını, ülkenin her yerinde silah depolarının, stratejik noktaların ve milis birimlerinin kontrolünü ele geçirmek isteyen Kralcılar ile Parlamentocular arasındaki yüzlerce yerel çatışma takip etti.

Parlamento, toplumun ekonomik bakımdan en ileri kesimlerini temsil ettiğinden yalnızca Londra'yı değil,

başkent civarındaki vilayetleri, Güneydoğu'yu, Doğu Anglia'yı, ülkenin diğer yerlerindeki limanların ve surlarla çevrili şehirlerin çoğunu da kontrol ediyordu. Bu nedenle, etkili bir savaş yürütmesini sağlayacak mali, beşerî ve stratejik kaynaklara sahipti. Ama bu yeterli değildi. Amatörlük ve dar görüşlülük bir sorundu. Ülkenin dört bir yanında yerel savaşlar yapılıyordu ama çarpışanların yalnızca çok küçük bir bölümü, ulusal stratejik hedefi olan büyük ordulara katılmaya hevesliydi. Birçoğu yaşadığı vilayetten ayrılmayı reddediyordu.

İkinci sorun, Parlamentocu liderlerin muhafazakârlığıydı. Lordlar Kamarasının üçte biri, Avam Kamarasının üçte ikisi, 1642'de parlamentoya sadık kalmıştı. Ama çoğunluğu, savaşla birlikte "çok başlı sosyal devrim hidrasının" serbest kalabileceğinden korkan Presbiteryen mülk sahipleriydi (Presbiteryen, İngiltere ile İskoçya'da Kalvinist Protestanlar için kullanılan bir terimdi). Yalnızca bir azınlık, gerekli her türlü araçla topyekûn bir savaş verilmesini savunuyordu. Bunların çoğu da küçük eşraftı. Presbiteryenlere nazaran kilise yönetiminde daha fazla ademimerkeziyetçilik ve demokrasi istediklerinden Bağımsızlar olarak biliniyordu.

Siyasi-dinî bir eğilim olarak Bağımsızlar, kendilerine göre solda yer alan ve önemi giderek artan Sekterlerle (Parlamentocuları destekleyen halktan birçok kişinin demokratik ve "eşitleyici" özlemlerini dile getiren radikal Protestan gruplar) birleştiler. Bağımsızlar, ordu subayları arasında ağırlığa sahipti. Ordu, devrimci kuvvetin yoğunlaşmış ifadesiydi. Burada, muhafazakârlık ile askerî zorunluluk arasındaki çelişki, hiç gecikmeksizin çözüme

kavuşturulması gereken bir ölüm kalım meseleydi. Keza, tabandan (silahlı erlerden) gelen basınç en açık burada hissediliyordu.

Cambridge milletvekili, Parlamentocu bir süvari komutanı ve orta ölçekli bir toprak sahibi olan Oliver Cromwell, subaylar arasında Bağımsızların lideri, erler arasındaki Sekterlerin hamisi ve topyekûn bir devrimci savaşın en önde gelen savunucusu olarak ortaya çıktı. "Demir Saflar" diye bilinen kendi alayına "maneviyatı güçlü olanları" alıyordu, çünkü Cromwell'e göre "iyi ibadet edenler iyi savaşırlar":

> Birkaç dürüst kişi sayılardan daha fazlasıdır ... Eğer atın sorumlusu olarak dindar, dürüst kişileri seçersen, dürüst insanlar onların peşinden gelecektir ... Centilmen dediğiniz ve bundan daha öte bir şey ifade etmeyen kişilerdense, ne için savaştığını bilen ve bildiği şeyi seven, gösterişsiz kırmızı urbası içindeki bir yüzbaşıyı tercih ederim.

Amaç açıktı. Presbiteryen lordlar ve generaller, iki taraftan birinde saf tutmuş mülk sahibi sınıflar arasında karşılıklı tavizler verilerek bir barış yapılmasını istiyorlardı. Öte yandan Cromwell, "Eğer Kral, saldırmak üzere olduğum düşmanların arasında karşıma çıksaydı, hiç vakit kaybetmeden herhangi birisiymiş gibi silahımı üzerine boşaltırdım" diyordu.

15 Şubat 1645'te, parlamentodaki muhafazakâr muhalefet mağlup edilerek Feragat Kararnamesini kanunlaştırıldı. Parlamentoyu oluşturan her iki Kamaranın üyeleri, tek bir hamlede askerî komuta görevleri üstlenmekten men edildiler. Muhafazakârlığa, dar görüşlülüğe ve çıkar çevrelerine dayanan mevcut ordu yapısı temizlendi. Yerini Yeni Model Ordu aldı.

Yeni Model, orta hallilerden oluşan devrimci bir orduydu. Her ne kadar askere alınanların birçoğu

acemi olsa da, eski tüfeklerle radikallerden meydana gelen devrimci bir omurganın etrafında toplanmışlardı. Hugh Peters gibi vaizlerin dinî konuşmaları, askerler arasında elden ele dolaşan bildiriler ve broşürler, siyasi ve dinî konularda hevesli olanların tartışmalardaki rolleri ordunun tutumunu belirliyordu.

Yeni Model Ordu, 14 Haziran 1645'te Naseby'de Kralcı orduyu yenerek mevcut gücünü büyük ölçüde yok etti. Bunun ardından Kral yeni bir ordu kuramadı. Model Ordu ona bu şansı asla tanımadı. Bir yıl içerisinde Kralcı askerî direniş tamamen bastırıldı.

Devrim zafer kazanmıştı. Ama ne çeşit bir devrimdi bu? Gelecekte toplumun işleyişine rehberlik edecek nasıl bir yeni toplum görüşü vardı?

Ordu, Eşitleyiciler ve İngiliz Cumhuriyeti

Parlamentoda çoğunluğu oluşturan Presbiteryen eşraf, Yeni Model Orduyu hep nahoş bir gereksinim olarak gördü. 1646'da ilk öncelikleri onu dağıtmak, Kral ile uzlaşmak, siyasi-dinî muhalefeti ezerek devrimci süreci sona erdirmekti. Büyük mülk sahipleri olarak Kralcılardan daha çok radikallerden korkuyorlardı.

Askerler, ya İrlanda'da can sıkıcı bir sömürge savaşı yapmaya gönderilecekti ya da emeklilik maaşı ve diğer faydalar olmadan derhal terhis edileceklerdi. Üstelik aylardır maaşlarını almamışlardı. Bu ekonomik sıkıntılar, daha fazla demokrasi umuduyla birleşti. Her alay, taleplerini dile getirmek ve siyasi eylemleri diğer alaylarla eşgüdüm içinde yürütmek üzere iki "ajitatör" seçti. Ordudan eylemciler, Londra ile diğer şehirlerde güçlü tabana sahip radikal demokrat parti

Eşitleyiciler ile yakın ilişkiler de kurdular. Eşitleyicilerin en bilinen lideri, asker kökenli John Lilburne idi.

Cromwell gibi ordu liderleri iki arada kalmışlardı. Kendileri de mülk sahibi eşraftan olduklarından toplumsal içgüdüleri muhafazakârdı ve mümkünse Kral ile uzlaşmaya eğilimliydiler. Ama savaş meydanında kazandıklarını savunmaya kararlı başarılı devrimcilerdiler ve ordu subayları olarak, milletvekillerinin aksine ordunun alt kademelerinin baskısını doğrudan üzerlerinde hissediyorlardı.

Dolayısıyla, 1646-49 siyasi çekişmelerinde işin içinde dört farklı kuvvet vardı. Kralcılar, İç Savaş'ın sonuçlarını tersine çevirmek istiyorlardı. Presbiteryenler, büyük mülk sahiplerinin muhafazakâr rejimini kurmak üzere Kral ile anlaşmak istiyorlardı. Bağımsızlar (Ordu liderleri ve parlamentodaki küçük bir azınlık), taviz verip uzlaşmak ile devrimci eylem arasında gidip geliyorlardı. Londra halkının ve Ordunun alt kademelerinin çoğunun desteğini arkasına alan Eşitleyiciler, esaslı bir devrimci değişim için bastırıyorlardı.

Ekim 1647'ye gelindiğinde Eşitleyiciler, Ordu liderlerini halka açık bir tartışmaya (Putney Tartışmaları diye bilinir) zorlayacak kadar güçlüydüler. "İngiltere'de en yoksul kişinin bile en zengin kadar yaşamaya hakkı var diye düşünüyorum", diyordu radikal subay Albay Thomas Rainsborough. "İngiltere'nin en yoksul kişisi, kendisini yöneten ama sözüne kulak vermeyen bir hükümete tam anlamıyla bağlı olmaz".

Generaller adına konuşan Henry Ireton şöyle cevap verdi: "Krallıktan kalıcı, sabit menfaati olmayanların,

… yani tüm topraklara ve ticareti yürüten tüm şirketlere sahip olan kişilerin [dışında kalanların], krallığın işlerinin kararlaştırılmasında söz hakkı olamaz”.

İngiltere nasıl bir yer olacaktı? Küçük mülk sahiplerinin radikal demokrasisi mi, yoksa büyük toprak sahipleriyle tüccarların hâkim olduğu muhafazakâr bir anayasal [*meşruti*] monarşi mi?

Kral, esir tutulduğu yerden kaçıp ikinci bir iç savaş başlattığında mesele çözümlenmemişti. Devrimin açığa çıkardığı radikalliğe tepki duyan İskoçya, Galler ve İngiltere’nin birçok yerindeki Presbiteryenler bu kez Kralın safına geçmişti. Ama Yeni Model Ordu, 1648 yazında önüne çıkan tüm düşmanlarını bir kasırga gibi ezip geçti.

Karşı-devrim teşebbüsü ve tabanın sürekli baskısı karşısında Cromwell ve Bağımsızlar, devrimci eyleme doğru savruldular. Ordu, Aralık 1648’de ikinci devrimi gerçekleştirdi. Albay Pride, emrindeki süvari birliğini kullanarak Avam Kamarasının önde gelen liderlerini içeri sokmadı. Presbiteryen hâkimiyetindeki Uzun Parlamento, Bağımsızların hâkim olduğu “Kalıntı” parlamentoya dönüştürüldü. İngiliz halkına ihanet etmek suçuyla yargılanıp mahkûm edilen Kral, 30 Ocak 1649’da Whitehall’da halka açık bir şekilde idam edildi.

Solun desteğiyle Sağı ezen ama bu ikisi arasında kararsızca bocalayan Ordu liderleri, bu sefer Eşitleyicileri hedef aldılar. Yönetimi üstlenen Devlet Konseyinde şöyle diyordu Cromwell: “Efendim size söylüyorum, bu adamlarla başa çıkmanın başka bir yolu yok; onları ortadan kaldırmalısınız; yoksa onlar sizi ortadan kaldırırlar”.

Londra’daki Eşitleyici liderler tutuklanıp Kule’ye hapsedildiler, alt kademelerdeki askerlerin isyanı ezildi ve liderlerinden dördü, Oxfordshire, Burford’da bir kilisenin avlusunda kurşuna dizildi.

1649 ilkbaharında uygulanan baskı, Jenny Geddes’in Temmuz 1637’de St. Giles Başpapazına taş fırlatmasından beridir İngiliz Devrimi’nin itici gücü olan kitle hareketinin belini kırdı. Orta hallilerin eylemi, devrimin birçok ulusal krizinde ve Britanya’nın dört bir yanında Kralcılar ile Parlamentocular arasında yaşanan yüzlerce yerel mücadelede belirleyici olmuştu. Sıradan insanlar, ya şehirli kalabalıklar olarak ya da Yeni Model Ordunun askerleri olarak mücadeleyi daha ileri taşımak için defalarca ortaklaşa hareket ettiler. Halk hareketinin yenilgisi, bu nedenle bir dönüm noktasıydı –tepeden askerî bir diktatörlükle devrimin ileri doğru ivmesinin dondurulduğu bir nokta.

Ordu liderlerinin 1649’dan sonraki yönetimi, küçük toprak sahipleri, tüccarlar ve subaylardan meydana gelen dar bir toplumsal tabana dayanıyordu. Büyük mülk sahiplerinin çoğu düşmanca tutum almıştı. Küçük mülk sahiplerinin çoğu, partilerinin yenilgisinden sonra pasifleşmiş ve ortada görünmez olmuştu. Ordu bile muhaliflerden arındırılmış Kalıntı Parlamento ile ihtilafa düşmüştü. Ama yeni seçimler, yumuşak başlı bir meclis oluşturamadı. Böylece, askerî diktatörlük resmiyet kazandı: 1653’te Cromwell, İngiliz Cumhuriyetinin Koruyucu Lordu oldu ve 1654’te İngiltere, tümgenerallerin yönettiği askerî bölgelere bölündü.

Yeni sistem giderek gözden düştü ve istikrarsızlaştı, özellikle de Cromwell’in 1658’de ölmesinden sonra. Mülk sahibi sınıfların askerî yönetime kızgın olması ve

içinde yer alan radikallere kuşkuyla bakması yüzünden Ordu, toplumsal tabanını genişletememişti. İskoçya'da görece muhafazakâr bir Ordu komutanı olan General George Monck, 1660'ın başlarında darbe yapmaya kalkıştığında direniş fazla sürmedi. Londra'ya girerek, II. Charles olarak tahta çıkması için I. Charles'ın en büyük oğlunu şehre çağırdı. Aslında Restorasyon, Yeni Model Ordunun kendine karşı yaptığı bir darbeydi. Bunu mümkün kılan şey, devrimci hareketin (ki Ordu bunun en önemli dışavurumuydu) içinin boşalmasıydı.

Burjuva devrimi son derece çelişkili bir süreçtir. Burjuvazi, mülk sahibi azınlıktır. Devrimci eylemle devleti devirmesi, ancak ve ancak daha geniş toplumsal kuvvetleri harekete geçirebilmesiyle mümkün olur. Ama bu kuvvetlerin kendilerine özgü menfaatleri vardır ve devrim öylesine güçlendirici bir süreçtir ki beklentilerle talepler, burjuva devrimci liderliğin vermeye razı olduğunun hızla ötesine geçebilir. Bu durumda, kitlesel bir halk hareketlenmesine içkin demokratik ve "eşitleyici" özlemlerin, büyük mülk sahipleri arasında kökü derinlerde yatan korkuları tetiklemesi sorunu ortaya çıkar. Bu, gerçekleşebilecek burjuva devrimlerinin sıklıkla yarıda kalmasına neden olur. Almanya'da 1520'lerde ve ardından 1620'lerde böyle olmuştu: Her iki örnekte de muhafazakâr Protestan asilzadeler, karşılarına sıradan halkın radikal Protestan hareketleri çıktığında ürkerek geri çekilmişti. Kitle hareketinin büyüklüğü ve niteliği belirleyicidir. Devrimler, birbirini takip eden krizlerle kesintiye uğrar. Her krizde devrimci ve karşı-devrimci kuvvetler doğrudan çatışmaya girerler. Devrimin ileri doğru mu gideceği, yoksa geri mi çekileceği bu

çatışmanın sonucuna bağlıdır. Ancak belli bir noktaya gelindiğinde en radikal burjuvazi bile, eğer mülklerini korumayı düşünüyorsa tabandan yükselen ve kendisini iktidara taşıyan kitle hareketinin hızını kesmek zorundadır. Bunu yaptığında ise karşısında hortlayan karşı-devrimi bulur. Bu nedenledir ki 1660 Restorasyonu, İngiltere'nin mal-mülk sahiplerinin umdukları nihai çözüm olmayacaktı.

Sömürgeler, Kölelik ve Irkçılık

Hollanda ve Britanya burjuva devrimleri, muazzam bir toplumsal-iktisadi gücü serbest bıraktı. Ortaçağ ekonomisi, siyasi otoritenin boyunduruğu altındaydı. Haçlı Seferleri zamanının Batı Avrupası gibi geleneksel feodalizm de topladığı artığı şövalyelere, şatolara ve asillere özgü gösterişe akıtarak israf ediyordu. Devlet feodalizmi (II. Philip İspanyası ya da XIV. Louis Fransası) ise kraliyet ordularına, sınır boyu tahkimatlarına ve saray şatafatına gömüyordu artığı.

1566-1609'da Hollanda'nın İspanya karşısında zafer kazanması ve 1637-60'da parlamentonun İngiliz Kralını alaşağı etmesi, piyasanın, kâr güdüsünün, üretken yatırımlar aracılığıyla sermaye biriktirmeye hevesli eşraf ve tüccar sınıfının egemen olduğu yeni bir dünyanın kapısını aralamıştı.

17. yüzyılın ikinci yarısı Hollanda'nın Altın Çağı idi. Topraklar ıslah ediliyor ve yeni tarım yöntemleri uygulanıyordu. Amsterdam'ın kuzeyindeki Zaanstreek bölgesinde, sanayiye hizmet veren 128 rüzgâr değirmeni vardı. Bir dizi ticaret üssüyle Hollanda'nın Güney Afrika, Hindistan ve Uzak Doğu ile bağlantısı sağlanıyordu.

Gelişmenin hızı öylesine artmıştı ki ticari rekabet, 1652-74 arasında Hollanda ile İngiltere arasında üç

deniz savaşına yol açtı –ta ki Fransa kralı XIV. Louis'e karşı koymak her ikisinin de çıkarına olduğundan bu iki burjuva devleti ittifak yapıncaya kadar. İngiltere-Hollanda çatışması devam etseydi, Hollanda mağlup olacaktı. Merkez üssü, Britanya ile uzun süreli bir mücadeleyi kaldıramayacak kadar küçüktü.

Britanya tarihini, büyük bir ada olması, zengin kaynaklara sahip olması ve dinamik bir kıtanın kenarında yer alması gerçeği şekillendiriyor. Britanya etrafındaki denizler hem savunma amaçlı bir hendek, hem de ticareti kolaylaştıran bir otoban işlevi görüyor. 17. yüzyıl devrimi, İngiltere coğrafyasında saklı olan ekonomik potansiyeli açığa çıkardı. Deniz ticaretinin, donanma gücünün ve denizaşırı imparatorluğun, Britanya'yı küresel bir süper güç yapmaya yetecek kadar gelişmesini mümkün kıldı.

1650'de 500.000 ton olan kömür üretimi 1800'de 15 milyon tona yükseldi. Sanayinin büyüme hızı, 1710-60 arasında yılda %0,7 iken, 1780-1800 arasında %2'ye çıktı. Şehirlerde yaşayan nüfusun oranı 1650 ile 1800 arasında %9'dan %20'ye tırmandı.

Sanayi bu dönemin ancak sonuna doğru sıçrama yapabildi. 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyıl boyunca sanayi üretiminin neredeyse tamamı, zanaatkârların küçük atölyelerde yaptıkları zanaat işlerinden oluşuyordu. Makineleşme ve fabrika üretimi, 1800'e gelindiğinde bile hâlâ emekleme çağındaydı. Sermaye birikimi, üretimin kontrolünden ziyade dağıtımla mübadelenin kontrolü aracılığıyla gerçekleşiyordu. 18. yüzyıl kapitalizmi tüccar kapitalizmi idi, henüz sanayi kapitalizmi değildi. Bunun en iyi ifadesi "üçlü ticaret" denilen şeydi.

16. yüzyılda, emperyal ödüllerin en büyüğü Aztekler ile İnkaların kıymetli madenleriydi. 18. yüzyılda, Antiller'in şeker kamışı plantasyonları öne çıkmıştı. Her iki durumda da bir sorun vardı: Emek kıtlığı. Avrupalı ilk yerleşimcilerin silahları ve beraberlerinde taşıdıkları hastalıklar, Kuzey-Güney Amerika'nın yerli nüfusunun neredeyse kökünü kurutmuştu. Ama (ağır şartlara imza attırılıp işçi olarak getirilen binlerce sözleşmeli hizmetkârlar dâhil) bizzat yerleşimciler de tropik hastalıklar yüzünden yok olup gitmenin eşiğine gelmişlerdi. Sıtmaya, sarıhummaya ve diğer tropik hastalıklara dirençli yeni bir iş gücüne ihtiyaç vardı. Çözüm, Batı Afrika'dan köle getirmekti.

Londra, Bristol, Liverpool ve Glasgow'a şeker yetiştirmek, bu işe aracılık edenleri servete boğmak için milyonlarca Afrikalı köleleştirildi, gemilerle taşındı ve ölene kadar çalıştırıldı. 17. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başı arasında 12 milyon kadar Afrikalı Atlantik'i geçti. Bunlardan yaklaşık 1,5 milyonu yolculuk sırasında hayatını kaybetti. Bu insanları köle gemilerine tıka basa doldurup bu kayıpları olağan görmek, daha fazlasının hayatta kalmasını sağlayacak koşulları sağlamaktan daha kârlıydı. Yolculuğu sağ salim atlatanlar için Antiller'de hayat hiç de daha parlak değildi. Plantasyonlarda yetersiz beslenen, aşırı çalıştırılan ve kırbaçla disipline edilen köleler arasında ölüm oranı inanılmaz yüksekti.

Bu 12 milyon Afrikalı göçmenle karşılaştırıldığında bu dönemde Yeni Dünya'ya yalnızca 2 milyon kadar Avrupalı göç etti. Buna karşın, 1820'de beyaz nüfusu siyahların kabaca 2 katıydı. Avrupalılar hayatta kalıp sayılarını artırdılar. Afrikalıların payına ise ölüm düştü.

Yeni Dünya’nın yerli halklarının soyunun kurutulması, tarihte insanlığa karşı işlenmiş en büyük suçlardan biriydi. Bir diğeri de köle ticaretiydi. İşlenen insanlık suçlarını meşru göstermek üzere kullanıma sokulan ırkçılık durumu daha da ağırlaştırıyordu.

Şu ya da bu biçimiyle ırkçılığa tüm sınıflı toplumlarda rastlanır. Bunun üç nedeni vardır: Birincisi, artığın denetimi için rekabete tutuşan yönetici sınıfların, bu mücadelelerinde arkalarından gelecek sıradan insanları harekete geçirmeleri gerekir. Örneğin Haçlı Seferleri sırasında Ortadoğu’da soykırım, yağma ve fetih savaşlarını haklı göstermek için Müslümanlar kâfir diye şeytanlaştırılmıştı.

İkincisi, sınıflı toplum, sıradan insanları hayatta kalma mücadelesinde birbirine düşürür. Yönetici sınıf, insanların kendilerini sömürenlere karşı birleşmesi ihtimalini azaltan ayrışmaları besleyerek bu durumdan istifade eder. Örneğin Romalı soylular, yoksul yurttaşlara belli bazı ayrıcalıklar tanıyor, onları himaye ağlarına katıyorlardı; bunu yaparken “barbarlar” denilen yabancılarla köleleri aşağılamaları teşvik ediliyordu.

Üçüncüsü, emperyalizm (başka halkların topraklarını, kaynaklarını ve insan gücünü ele geçirmek amacıyla askerî kuvvet kullanma), kurbanların kültürel ya da ırksal açıdan daha değersiz gösterilmesi durumunda daha kolay haklı gösterilebilir. Emperyalizm böylece bir “uygarlaştırma” görevi olarak sunulabilir.

18. yüzyıl boyunca Avrupa sömürgelerinin hızla artması ve köle ticaretinin aynı ölçüde hızlı biçimde büyümesi, ırkçı ideolojiyi yeniden biçimlendirip onun

tarihsel önemini olduğundan fazla göstermekte kullanıldı. Yeni ırkçılık, üçlü ticaret bağlamında geliştirildi. Gemilerle Batı Afrika'ya taşınan ticaret malları, siyah kölelerle değiş-tokuş ediliyordu. Yerel şefler, piyasanın ihtiyacını karşılayıp ithal edilen prestij mallarını alabilmek için köleleştirme savaşları veriyordu. Atlantik Okyanusu'nu aşan köleler, köle pazarlarında plantasyon sahiplerine satılıyordu. Gemiler, şeker, tütün ve sonraları pamuk dolu olarak Avrupa'ya dönüyordu.

Irkçılık, yerli halkın daha değersiz olduğu gerekçesiyle sömürgelerin varlığını ve köleliği meşru gösteriyordu. En kötü durumda, yalnızca ağır işleri yapabilecek, insandan aşağı varlıklar olarak görülüyorlardı. En iyi durumdaysa bunlar, uygarlaşıp Hristiyan olmak için yardıma ihtiyacı olan, kara cahil ve geri kalmış insanlardı.

Kapitalizm her zaman son derece çelişkili olagelmiştir. Bir yanda, ekonomik dinamizmiyle insanların ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri sağlama gücümüzü inanılmaz ölçüde artırmıştır. Öte yanda, dünyanın zenginliğinin bir azınlığın kontrolünde olması, bir sürü insanı sürekli mahrumiyete mahkûm etmiştir.

18. yüzyılda bu çelişki, İngiltere'nin liman şehirlerindeki tüccar-kapitalist sınıfının zenginliği ile Atlantik'i aşıp Antiller'in plantasyonlarında ölesiye çalışanların sefaleti arasındaki tezatta görülüyordu. Ama burjuvazinin küresel hâkimiyetini kurmasında ödenen beşerî bedel bundan ibaret değildi. Britanyalı yöneticiler, sömürgelerden elde edilecek göz kamaştırıcı ödüllerin peşinde koşarken acımasızdılar. Güç dengesinin aleyhlerine bozulduğunu sezen diğer yöneticiler, dünya hâkimiyeti yarışına katılmaya

mecbur olduklarını hissettiler. Sonuçta, Avrupa arka arkaya savaşa tutuştu ve Avrupa'nın savaşları giderek küreselleşti.

İmparatorluk Savaşları

İngiliz Devrimi, dünya tarihinin en belirleyici olaylarından biriydi, çünkü Britanya'yı, dünyanın dört bir tarafına ulaşabilen yeni bir kapitalist ekonominin sıçrama tahtası yapmıştı. Bir kere başladıktan sonra önüne hiçbir şey geçemezdi.

17. yüzyılın sonunda Avrupa'nın hâkim gücü Fransa idi. Nüfusu Britanya'nın üç katıydı ve Fransız ekonomisinin üretim düzeyi de aynı ölçüde büyüktü. Ancak, dinamik ekonomisi nedeniyle Britanya'nın nüfusu ve üretim düzeyi 18. yüzyıl boyunca Fransa'dan daha hızlı arttı. Üstelik bir anakara gücü olarak Fransa, toprak sınırlarını korumak için daha büyük bir ordu beslemek zorundaydı. Bunun aksine, Britanya bir deniz gücü ve ada kale olduğundan yöneticileri, orduyu küçük ama donanmayı güçlü tut politikası izliyordu.

Britanya devleti mali açıdan da güçlüydü. Her ne kadar parlamentoya hâkim olan tüccarlarla toprak sahipleri düşük maliyetli bir yönetimi ve anakarayla savaşa girmekten kaçınmayı savunuyorsa da, Britanya'nın büyüyen kapitalist ekonomisi, hayati çıkarları tehlikede olduğunda orduyu destekleyecek kaynaklara sahipti. Örneğin 1694'te kurulduktan sonra hızla kaynak toplayan İngiltere Bankası, Kraliyet Donanmasının büyütülmesi için kredi sağlayabiliyordu. Hızla büyüyen ticaret ve modern bankacılık, Britanya'ya önemli avantajlar sağlıyordu.

Britanya ile Fransa arasındaki çatışma, 1688-1815 arasında hâkim küresel kırılma çizgisiydi. İlk

başlangıçta İngiliz Devrimi’ne, en sonundaysa Fransız Devrimi’ne karşı mücadeleyle örtüşmüştü.

Avrupa coğrafyasının, burayı bir savaşan devletler kıtası yaptığını hatırlatmamız yerinde olur. Doğu-güney yönünde iletişimin kolaylığı, deniz yolları ve gemilerin işlemesine elverişli su yolları, hareketi çabuklaştırıyordu. Aynı zamanda, birçok yarımadası ve farklı ekolojik bölgeleriyle hem etnik yapıların hem de “ulusların” çeşitliliğini besliyordu. Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından bugüne Avrupa’da tüm kıtaya yayılacak hiçbir emperyal proje başarılı olmamıştır. Emperyal efendilik heveslileri, çok güçlü bir hasım kuvvetler koalisyonuyla karşılaşmıştır daima.

16. yüzyıldan itibaren Britanya’nın geleneksel politikası, tek bir gücün Avrupa’ya egemen olmasını engellemek, özellikle de ada kalenin güvenliğini tehdit eden Manş Denizi limanlarının kontrolünü elinde tutmak olmuştur. Bu, ittifaklar, mali destekler ve yurtdışına gönderilen askerî güçler bileşimiyle başarılmıştır. Britanya, 18. yüzyıl boyunca Fransa’ya karşı ardı ardına ittifaklar kurulmasına öncülük etti, askerlerinin paralarını ödeyebilsinler diye Alman devletçiklerine mali destek sağladı ve Avrupalı müttefiklerinin yanında savaşmaları için “Kırmızı Urbalılar” denilen küçük ordularını düzenli olarak gönderdi.

Önceleri Britanya zayıf gözüküyordu. Devrimci halk hareketinin 1649-60 arasında ezilmesi sonucunda Restorasyon’ın ardından Kralcılığın yeniden dirilmesini, Fransız monarşisi iyi kullandı. 1685’te II. Charles’ın yerine kardeşi II. James geçti. Katolik olan James Fransa yanlısıydı ve katı bir mutlak monarşi taraftarıydı. Fransa’nın mali desteğiyle, Kralcı karşı-

devrimin potansiyel aracı olarak İrlandalılardan oluşan bir Katolik ordu kurmuştu. İlk önceleri, İngiltere'nin mal-mülk sahibi kesiminin desteğini almıştı. II. Charles'ın gayrimeşru oğlu olan, koyu Protestan Monmouth Dükü, taht üzerine hak iddia etmek üzere 1685'te West Country'ye ayak bastığında parlamento ve ordu James'i destekledi. 1641-49 devrimci halk hareketinin canlanmasından korktular ve "O Güzel Dava", Sedgemoor Muharebesi'yle tam bir yenilgiye uğratıldı.

Ama Kralcılık, Protestan toprak sahipleriyle tüccarların mülkleri, güçleri ve dinleri açısından ciddi bir tehditti. James'in niyeti açığa çıktığında ve Sedgemoor'dan sonra halk devrimi tehlikesinin azalmasıyla, parlamento ile ordunun önde gelen liderleri bir darbe planladılar. 1688 Şanlı Devrimi, 1645 zaferinin ve 1660 uzlaşmasının yeniden onaylanması demekti. Hollanda yöneticisi Orange'lı William ile II. James'in büyük kızı Mary Stuart, İngiltere, İrlanda ve İskoçya tahtına çıkmaya çağrıldılar. William'ı destekleyen ordu ayaklandı ve James Fransa'ya kaçtı.

Jakobitler denilen II. James yandaşları 1746'ya kadar tehdit olmayı sürdürdüler. Fransa'nın desteğiyle, Protestanların İngiltere, İrlanda ve İskoçya krallıklarının tahtına geçmesini önlemek için bir dizi girişimde bulundular –en dikkat çekicileri 1689-91, 1715 ve 1745-46 idi. Jakobit isyanları, Britanya ile Fransa arasındaki daha geniş kapsamlı, küresel bir çatışmanın parçasıydı. Bu iki devlet, 1688-1815 arasında birbirleriyle altı büyük savaşa tutuştular. Bu dönemin yarısında resmen savaş halindeydiler.

Britanya ile Fransa arasındaki bu üstünlük savaşı, o dönemin tüm çatışmalarına hâkim olan çelişkiydi: Dokuz Yıl Savaşı (1688-97), İspanya Veraset Savaşı (1701-14), Avusturya Veraset Savaşı (1740-48), Yedi Yıl Savaşı (1756-63), Amerikan Bağımsızlık Savaşı (Fransa, 1778-83 arasında Britanya'ya karşı mücadele etmişti), Fransız Devrim ve Napolyon Savaşları (1793-1815 arasında Britanya ile Fransa neredeyse aralıksız savaştılar). Çatışma küreselди. Merkezi Avrupa idi ama Hindistan, Antiller, Kuzey Amerika ve başka yerlerde de hem karada hem de denizde önemli mücadeleler yaşandı.

Britanya'nın en başından itibaren üç önemli avantajı vardı. Birincisi, İngiliz Devrimi sırasında yeni bir ordu ve savaş tarzı ortaya çıkmıştı. Mutlak monarşi idaresindeki Fransız ordusu yavaş, temkinli ve aşırı savunmacı "mevzi savaşları" yapıyordu. Bunun aksine 1645-60 Yeni Model Ordu geleneği uyarınca İngiliz savaş doktrini hareketliliğe, ateş gücüne ve saldırıya önem veriyordu.

İkincisi, ekonomik zenginliği ve sağlam mali altyapısı sayesinde Britanya, kıta Avrupası'ndaki müttefiklerinin askerî katkılarına mali destek verebiliyordu.

Üçüncüsü, Fransızlarla karşılaştırıldığında Britanyalılar, deniz operasyonlarına ve sömürgeci seferlere kat kat fazla kaynak ayırabiliyordu. Manş Denizi İngilizleri koruyordu. Fransızlar, uzun kara sınırlarını savunmaya öncelik vermek zorundaydı.

Bu avantajlar, Britanya nüfusu ile üretim düzeyinin Fransa'dan daha hızlı büyüdüğü gerçeğiyle bir arada düşünüldüğünde, Fransa'nın gücünün Avrupa ile sınırlanması ve Fransız İmparatorluğu'nun denizaşırı topraklarının kaybedilmesi anlamına geliyordu.

Britanya’nın bu yüzyılda jeopolitik zaferini ilan etmesinde iki muharebenin belirleyici rolü oldu. Malborough Dükünün 1704’te Blenheim Muharebesi zaferi, XIV. Louis Fransası’nın kıta Avrupası’ndaki hegemonyasını sona erdirdi. Wellington Dükünün 1815’te Waterloo’da kazandığı zafer de Napolyon Fransası için aynı sonucu doğurdu. Bundan böyle Britanya, 19. yüzyılın büyük kısmında hâkim küresel süper güç olacaktı. 1815-1914 arasında Avrupa’da büyük bir savaşa girmeyen Britanya’nın Fransa karşısındaki jeopolitik zaferi ve Sanayi Devrimi’ne öncülük etmesi, bu hâkimiyeti getirmişti. Her iki başarının kökü de, Britanya toplumunun 17. yüzyıl ortasında geçirdiği devrimci dönüşümde yatıyordu.

Britanya’nın egemenliği, ikinci burjuva devrimleri dalgasına önemli katkı yaptı. Avrupa’nın mutlakiyetçi ve devlet-feodal monarşileri, Britanya’nın dinamik kapitalist ekonomisinin başarılarıyla boy ölçüşemiyordu. Fransa giderek daha geriye düştü ve jeopolitik rekabetin şiddetlenen baskısı, 1789 patlamasında önemli bir etken oldu.

Ancak, bundan önce Amerikalılar gösterişli bir genel prova sahnelediler. 1775’te Massachusetts kırsalında, Lexington ve Bunker Hill’de, misket tüfeklerinin yaylım ateşi altında yeni bir devrim çağı başladı.

Devrimin öznesi: Jakoben Kulübü’nün ve Birinci Fransız Cumhuriyeti’nin (1793–94) “II. Yılı”nda Kamu Güvenliği Komitesinin önde gelen üyelerinden Maximilien Robespierre

8

İKİNCİ BURJUVA DEVRİMLERİ DALGASI

1775–1815

İngiliz Reform Hareketi, güçlü bir merkezî devlet ve saray mensuplarıyla arazi sahiplerinden oluşan yeni bir aristokrasi yarattı. Ardından İngiliz Devrimi, yönetim yetkisini mülk sahibi sınıfların eline veren bir anayasal monarşi yarattı. Bu iki gelişme, İngiliz yönetici sınıfını yeniden biçimlendirerek bankacılar, tüccarlar ve ticari üretim yapan çiftçilerden oluşan bir seçkinler kesimi haline getirdi. Sonuç, Britanya tüccar kapitalizminin tüm potansiyeliyle serbest kalması oldu.

Dünyanın 1450'lerde başlayan dönüşümü böylece kısa sürede hız kazandı. Britanya orduları ve donanmaları, Hindistan, Kuzey Amerika ve Antiller'de geniş bir sömürge imparatorluğu yarattığından zenginlik gerisin geri Britanya'ya akarak onu hem bir ekonomik güç merkezine hem de jeopolitik bir süper güce çevirdi.

Bunun bir sonucu, Britanya ile girdiği askerî rekabet yüzünden Fransa mutlak monarşisinin mali kaynaklarının ve saygınlığının yerle bir olması oldu. Aynı zamanda, Fransa içerisinde kapitalizmin ve

zengin tüccarlarla profesyonel burjuvazinin gelişmesi, monarşiyi devirip topluma yeni bir biçim verebilecek toplumsal güçler yarattı. Sonuç (Fransız Devrimi), dünyayı sarstı. Artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı.

Bu bölümde, modern dünya tarihinin bu çok önemli olayını ayrıntısıyla analiz edeceğiz. Ancak öncelikle, 1789'a uzanan yolu açan fikir devrimini (Aydınlanma hareketi) ve Fransızlara, uygulamaya geçirilmiş bir fikirler modeli sunan büyük sömürge ayaklanmasını (Amerikan Devrimi) ele alacağız.

Aydınlanma

18. yüzyıl Avrupası üçe bölünmüştü. Güney ve doğu Avrupa'nın çoğunu kapsayan ilk grup, kral otokratların, Ortaçağ'dan bu yana hemen hiç değişmeksizin toprak ağaları ile papazların etkisi altındaki köylülerden oluşan geleneksel toplumları yönettiği feodal-mutlakiyetçi geçmişe saplanıp kalmıştı.

Kuzeybatı Avrupa'yı kapsayan ikinci grup, ticari çiftçilik, deniz ticareti, yeni sanayiler ve modern bankacılık temeline dayalı dinamik, hızla büyüyen bir kapitalist ekonomi sayesinde dönüşüm yaşamıştı. Londra'nın büyümesi, bu değişimin boyutunu iyi gösterir: 1560'ta 100.000'in biraz üzerinde olan nüfusu 1640'ta 350.000'e, 1715'te 630.000'e ve 1815'te 1,4 milyona çıktı.

Üçüncü grup aradakilerden oluşuyordu. Burada, feodal-mutlakiyetçiliğin kalıntıları, filizlenmekte olan ticari kapitalizmle iç içe geçmişti. Bunun en iyi örneği Fransa idi. Büyüyen bir deniz ticaret filosu, Hindistan ile Kuzey-Güney Amerika'da genişleyen bir sömürge imparatorluğu, giderek zenginleşen ve kendine güvenen bir şehir burjuvazisi vardı. Ama aynı

zamanda Fransa, krallık otokrasisine, güçlü bir Katolik Kilisesi'ne, devletten geçinen asalak bir saray mensupları sınıfına, aynı ölçüde asalak olan soylu toprak sahipleri sınıfına, feodal harçlar ve vergiler altında ezilen köylü sınıfına, geçiş vergileri, harçlar ve sınırlayıcı düzenlemelerle engellenen bir yurtiçi ticaret sistemine de sahipti.

Fransız kapitalizminin büyümesi, çelişkilerin sonsuza kadar zapt edilemeyeceği anlamına geliyordu. Bunları kriz noktasına getirecek kadar hızlandıran, devletin Britanya ile girdiği küresel üstünlük mücadelesiydi. 16. yüzyılın ortası ile 19. yüzyılın başı arasında Paris'in nüfusu üç katına çıktı: Bu, Fransa ekonomisinin ne kadar genişlediğinin bir ölçüsü. Ama aynı dönemde Londra'nın nüfusu 12 kat artmıştı. Paris, 16. yüzyılın ortasında Londra'nın iki katıyken, 19. yüzyılın başında artık yarısı büyüklükteydi: Britanya ekonomisinin ne kadar dinamik olduğunun bir ölçüsü.

Sorunun can alıcı tarafı, iki ulus devlet arasındaki askerî rekabetti. Yedi Yıl Savaşı sırasında (1756-63) Fransa, imparatorluğunun Hindistan ve Kuzey-Güney Amerika topraklarını Britanya'ya kaptırdı. Askerî yenilgi, Fransız toplumundaki büyüyen krizin dışsal bir ifadesiydi. Fikirlerde devrim ise içsel ifadesiydi. Fransa'nın feodal-mutlakiyetçi *ancien régime*'i [*eski rejim*], 1789-94 Devrimi ile devrilmesinden çok önce düşünsel açıdan çözülmüştü.

Ancien régime'in ideolojik mevzilerini koruyamaması, onun gerici niteliğini açığa vuruyordu. Yeni bir Aydınlanma düşüncesi dalgası, geçmişin birikmiş ideolojik tortusunu öylesine silip süpürmüştü ki bazı despotlarla dükler bile din değiştiren

müritlerin coşkusuyla dünyayı “akılcı” ve “bilimsel” yollardan kavramaya yönelmişlerdi.

Avusturya, İtalya, İspanya ve (bir ölçüde) Fransa’da yaşanan Karşı Reform Hareketi ile az çok benzeşen 17. yüzyıl karşı-devriminin bedeli, Hollanda, İngiltere ve İskoçya’nın, bu yüzyılın sonuna gelindiğinde düşünsel, bilimsel ve sanatsal ilerlemenin odak noktası haline gelmesiydi. Kutsal metinlerin kabul edilen hikmeti ıskartaya çıkarılırken gözlem, deney ve akıl yürütme [*uslamlama*] öne çıktı. Örneğin Isaac Newton, evrenin nasıl işlediğini açıklamaya yönelik girişimlerinde Kopernik, Kepler ve Galileo’nun kafasını karıştıran fizik sorunlarını özgürce çözebiliyordu.

Ama Aklın hükümdarlığını ilan ettiği yeni alan, doğa bilimlerinin çok ötesine geçiyordu. Hollanda ve İngiltere devrimleri, seçilmiş temsilcilerin hakları ve ayrıcalıkları lehine kralların ilahi yönetme hakkını reddetmişti. Ama eğer siyasi düzen Tanrı’nın takdiri değilse, eğer insanlar kendi siyasi düzenlerini yaratıyorlarsa, bu düzen hangi biçimi almalıydı?

1647 Putney Tartışmaları tehlikeleri gözler önüne sermişti: İlahi otoritenin yokluğunda insanlar, iktidarın nasıl kullanılacağı konusunda anlaşmazlığa düşme eğilimindeydiler. Putney’de, “daha üst konumdakiler”in görüşüne göre “kalıcı, sabit menfaati” olmayanların kamu işlerinin idaresinde söz hakkı olmamalıydı. Daha “alt tabakalar” adına konuşan başkalarına göreyse, “kendisini yöneten ama sözüne kulak vermeyen hükümete” itaat etme yükümlülüğü olmamalıydı. Devrimci İngiltere’nin, bu meselelerle boğuşan Thomas Hobbes ve John Locke gibi siyaset felsefecileri ortaya çıkarmasına şaşmamak gerek.

Sonuçta tartışma, 1660 ve 1688 uzlaşmalarıyla duruldu. İngiltere'nin parçalanmış seçkinleri kendi aralarında anlaşmaya vararak alt tabakalara karşı safları sıklaştırdılar. Parlamento'nun iki büyük partisi olan Liberal ve Muhafazakâr parti taraftarları, 18. yüzyıl boyunca devlet makamının avantaları (dönemin hicivcilerine göre "Eski Yolsuzluk") üzerine ağız dalaşına devam edebilirlerdi ama toplumun geri kalanına karşı birleşik bir cepheyi temsil ediyorlardı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, İngiltere'de mala karşı işlenen 200 kadar suça idam cezası veriliyordu.

Öte yandan, reform yaşamamış Fransız toplumu, acil siyasi sorunlara bu tür bir çözüm getiremiyordu. Aydınlanma'nın bu coğrafyada doğup serpilmesi bundan ötürüdür. En büyük başarısı, tanınmış yüzlerce aydının katkıda bulunduğu ve 25.000 kadar kopyası satılan, insan bilgisi ile düşüncesinin toplandığı 35 ciltlik *Ansiklopedi* (Encyclopédie, 1751-72) idi.

Birçok taraftarının görece muhafazakâr niyetlerine bakmaksızın Aydınlanma'ya altüst edici, siyasi olarak aşındırıcı niteliğini kazandıran, çağdaş düşüncenin ışığında akıl dışı gözüken kurumları ve uygulamaları eleştirmesiydi. Akıl dışı gözüken şeyler de genellikle ticaret burjuvazisiyle profesyonel burjuvazinin menfaatlerine aykırı oluyordu.

Ticaret ve piyasa temelli ilişkiler, himaye, imtiyaz ve nüfuz ağlarını parçalıyordu. Parasal mübadele, miras alınmış unvan ve mülkü temel alan kazanılmış hakların yerini alıyordu. Dolayısıyla, Kilise ve teolojisi [*tanrıbilim*], kralların iddia ettikleri ilahi yönetme hakkı ve çürümekte olan (unvan sahibi) makam avcıları sınıfının siyasi egemenliği, yeni düşünürlere akıl dışı geliyordu.

Peki özel mülkiyete nasıl bakılıyordu? Akılcı mıydı? Bazıları öyle olmadığını düşünüyordu. Jean-Jacques Rousseau şöyle diyordu:

> Bir toprak parçasını çitle çevirip "burası benim" diyen ve insanların kendisine inanacak kadar naif olduğunu keşfeden ilk kişi; sivil toplumun gerçek kurucusu işte o kişidir. Çitleri söküp ya da açılan hendeği doldurup çevresindekilere "bu sahtekârı dinlemeyin; yeryüzünün meyvelerinin hepimize ait olduğunu ve yeryüzünün kimsenin malı olmadığını unutursanız işiniz biter" diyerek kaç suçu, savaşı ve cinayeti önleyebilir, insanlığı sayısız dehşetten ve beladan kurtarabilirdi.

Aydınlanma çok boyutlu bir düşünsel hareketti ama özü radikal eleştiriydi; insan ilişkileriyle ilgili olup da özgür düşünme süreci huzurunda doyurucu bir açıklama yapamayan her şey, meydan okumaya açıktı. Üstelik bu, çelişkilerle kalbura dönmüş, pek çoklarına göre hurafeden ibaret kutsanmış kurumlarla dolu 18. yüzyıl sonu Avrupası bağlamında, her an patlamaya hazır bir ideolojik bombaydı –özellikle de aklın ruhu, alt tabakaya ulaştığında. O zaman tahtlar sallanabilirdi.

Aydınlanma'nın en radikal hiciv yazarlarından birisi, "silahlı eşkıyalarıyla karaya ayak basan ve ulusun rızası olmadan kendisini İngiltere kralı ilan eden Fransız piçi", diye bahsettiği Fatih William'a "açıkçası değersiz ve alçaklıkta özgün birisidir" diyordu. Şöyle devam ediyordu: "Monarşi ve halefleri … dünyayı kana ve küle boğdular. … Özgürlük, yerkürenin dört bir yanında avlandı. Asya ile Afrika, onu uzun süre önce kovdu. Avrupa ona bir yabancıymış gibi davranıyor ve İngiltere, çekip gitmesi uyarısında bulundu."

Bu yazının tarihi Ocak 1776. Yazan Tom Paine. *Sağduyu* adlı broşürü, *salon* aydınlarının tumturaklı dilini, meyhane "makinistleri"nin (zanaatkârların)

günlük konuşmasına çeviriyordu. Rekor kırarak kısa sürede 150.000 adet satıldı; bir yıl içinde yarım milyonu buldu satışlar. Şaşıracak bir şey yok. Yüz binlerce sıradan erkek ve kadın, radikal fikirleri benimseyerek dünyayı yeniden biçimlendirme mücadelesine katılıyordu.

Sağduyu'nun Philadelphia'nın New England şehrinde yayınlanmasından dokuz ay önce, komşu Massachusetts eyaletinde milis kuvvetler, Lexington'da Britanyalı Kırmızı Urbalılara ateş açarak Amerikan Devrimi'nin kıvılcımını çaktılar.

Amerikan Devrimi

1764'te, Kuzey Amerika'nın Atlantik kıyısı boyunca dizilen 13 kolonide yaşayan Amerikalılar, kendilerini III. George'un Britanya tebaası olarak görüyordu. Kendi karar ve eylemlerinin sonucunda, 1788'e gelindiğinde devrim ve savaşla şekillenen yeni cumhuriyetin özgür yurttaşları oldular. Başka birçok şey daha değişti. 13 koloni birleşerek bağımsız bir federal devlet kurdu. Kral ve parlamento ortadan kaldırılırken yerlerine Başkan, Senato ve Temsilciler Meclisi konuldu.

Bazı zenginler (Kralı destekleyenler) servetlerini kaybettiler. Bir zamanlar işlerini feodal baronlar gibi yürütebilen bazıları, kiracılarının artık eskisi kadar yumuşak başlı olmadığını gördüler. Kadınlar, en azından bazıları, daha rahat davranmaya başladılar. Gazete okuyor, kızlarını okutmak için okullar kuruyor, "kendilerine saygı" duyarak hareket ediyor ve "yurtsever" kocalarına, "neden ben hür olamayacakmışım?" diye soruyorlardı.

Keza, bazı siyahlar için de işler oldukça değişmişti. Massachusetts ve Vermont eyaletleri köleliği

tamamen kaldırdılar. Çok geçmeden onları diğer eyaletler de takip edecekti. 1776'da Chesapeake nehri kıyısı boyunca sayıları birkaç bini bulan özgür siyahlar, 1810'da 60.000'e yükselmişti.

Değişim olabileceği kadar büyük değildi; birçoğunun umduğundan çok daha sınırlı kalmıştı aslında. Çünkü Amerikan Devrimi (1775-83), Amerikan kolonileri ile Britanya İmparatorluğu arasındaki ulusal bağımsızlık mücadelesinden ibaret değildi. Amerikan halkının farklı tabakaları ve koşulları arasında bir mücadeleydi aynı zamanda –ne tür bir cumhuriyet uğruna savaştıklarını belirleyen bir mücadele.

Sorunlar, Yedi Yıl Savaşı'nın (1756-63) sona ermesiyle başladı. Fransa'yı yenen Britanya, Hindistan ile Kanada'daki Fransız topraklarını ele geçirdi. Bu sırada Amerikalılar da üstlerine düşeni yaptı; düzenli Kırmızı Urbalı birlikleriyle omuz omuza çarpışan koloni milisleri, ülkenin batı sınırını güvence altına aldılar. Zafer, Fransa tehdidini ve onunla birlikte de Amerikalıların Britanya'nın askerî desteğine bağımlılığını sona erdirdi. Ayrıca Britanya hükümetini, savaş borçlarıyla ve bunları ödemek için vergileri artırma ihtiyacıyla baş başa bıraktı.

Britanya'nın Amerikan ticaretine uyguladığı vergiler üç ayaklıydı: Britanyalı toprak sahiplerini yüksek vergilerden kurtarmak, Britanya ticaretini yabancı rekabetten korumak ve Britanya borçlarının ödenmesine yardımcı olmak amaçlanıyordu. Ezcümle, Şeker Yasası (1764), Damga Vergisi Yasası (1765), Townshend vergileri (1767) ve Çay Yasası (1773), Britanya yönetici sınıfının menfaatlerine hizmet edecek şekilde Amerika'nın zenginliğini çekip almak üzere tasarlanmıştı. Eğer Amerikalılar bu vergileri

ödemeye devam etselerdi, onları ekonomik durgunluk ve azgelişmişlik bekliyor olacaktı. Ünlü “temsil yoksa vergi de yok” sloganı, bu tehlike karşısında gündeme gelmişti. Menfaatlerine aykırı vergilerin tehdidi altındaki Amerikalılar, karar verme hakkı talep ediyordu.

Britanya’nın çabaları, 1764-75 arasında doğrudan eylemle boşa çıkarıldı. 13 kolonide yalnızca 3 milyon Amerikalı olmasına ve her 20 kişiden yalnızca birinin şehirde yaşamasına rağmen, halk Britanya vergilerini uygulanamaz kılan kitlesel bir direniş hareketi etrafında birleşti.

Toplantılar, yürüyüşler, temsilî kuklaların yakılması ve hürriyet direkleri dikilmesi gibi etkinlikler sayesinde hareket oluşturuldu. Kalabalıklar, gümrük görevlileri ile askerlere karşı koyuyordu. Potansiyel işbirlikçilerin gözü korkutuluyordu. Resmî etkinlikler engelleniyordu. Bazı vakalarda mallar tahrip ediliyordu. Zanaatkârlar (“makinistler”), küçük tüccarlar, yerel çiftçiler ve muhalif aydınlardan meydana gelen militan şehirli yığınlar, boykotları zorla hayata geçiriyordu. Önde gelen eylemciler, “Hürriyetin Evlatları” adı altında örgütlenmişti. En az 15 şehirde şubeleri vardı ve koloniler arası “mütekabiliyet” birliği etrafında birleşmişlerdi.

Genel kalıp, direnişin aniden parlayıvermesi (kimi zaman kanlı çatışmalara yol açıyordu) ve ardından Britanyalıların geri adım atması şeklindeydi. Ama 1773’te, Kızılderili kılığına girmiş 100 eylemcinin, Doğu Hindistan Şirketi gemisinin tüm yükünü denize boşaltmasından (“Boston Çay Partisi”) sonra, Britanyalılar artık sert önlemlere başvurmanın şart olduğuna karar verdiler. General Gage Massachusetts valisi olarak görevlendirildi, sözünü geçirebilmesi için

yeni birlikler sevk edildi ve Amerikalı eylemcilerin yargılanmak üzere Britanya'ya gönderilmesini emreden yeni yasalar ("Dayanılmaz Yasalar") kabul edildi.

13 koloniden gelen temsilcilerin katıldığı Kıta Kongresi, çay boykotunu sürdürme kararı aldı. Bu kararın uygulanması için yerel komitelere yetki verildi ve sivil gücü desteklemek üzere koloni milisleri seferber edildi. Kıta Kongresi'ne büyük toprak sahipleriyle tüccarlar hâkimdi. Keza, çoğu yerel komitede de ilk başta durum böyleydi. Ama "seçkinlerin devrimi" çok geçmeden yerini "orta sınıfların devrimi"ne bırakacaktı.

Devrim, radikal talepleri destekleyecek kitle eylemini gerektirir. Zenginlerin korkacak çok şeyi vardır. Çoğunun kaderi, mevcut ekonomik sisteme ve bu sistemden elde ettikleri kârlara bağlıdır. Sıradan insanların, siyasi otoriteye bir kez başkaldırdıkları takdirde bir bütün olarak toplumsal sistem hakkında daha derinlikli sorular sormaya başlayabileceğinden korkuyorlardı. Çoğu zengin, hareketin enerjisini yönlendirebilmek için onun hızına ayak uydurma stratejisini benimsemişti. New Yorklu toprak sahibi ve hukukçu Robert Livingston'a göre bu, "akıntıyı durdurmak mümkün değilse onunla birlikte yüzmek" ve "yönünü belirlemek" için "akıntıya boyun eğmek" meselesiydi.

Tabandan yükselen kitle eylemiyle devrime zorlanan Kongre, sonunda yeni bir devlet aygıtının oluşturulmasına onay verdi. Şimdi her şehir, Kralın kurul üyelerinin, yargıçlarının, gümrük memurlarının ve milis subaylarının otoritesi ile Kongre'nin yetkilendirdiği boykot komitelerinin otoritesini kabul etmek arasında tercih yapmak zorundaydı. Devrim bu

tür seçenekleri gündeme getirir. “İkili iktidar” (halkın siyasi bağlılığını kazandığını iddia eden iki rakip otorite), herkesi seçim yapmaya zorlar çünkü ikisine birden bağlılık göstermek mümkün değildir.

İlk kurşun, 19 Nisan 1775 tarihinde Lexington’da sıkıldı. Britanyalı Kırmızı Urbalılar, asilerin Concord’da depoladıkları silahları ele geçirmeye giderken 8 Amerikalı milisi öldürüp 10’unu yaraladılar. Oraya vardıklarında, Kırmızı Urbalılar silahların başka yere taşınmış olduğunu gördüler. Boston’a geri dönerken yol boyunca milislerin saldırılarına maruz kaldılar ve şehre gelince kuşatma altında kaldılar. Savaş başlamıştı.

Kıta Ordusu denilen düzenli birliklerle çok geçmeden koloni milisleri takviye edildi. Kongre’nin finansmanını sağlayıp kendi görevlendirdiği George Washington’un komutasına verdiği Kıta Ordusu, embriyo halindeki Birleşik Devletler’in askerî ifadesi oldu. Milisler kendi bölgelerini savunurken, Kıta Ordusu askerleri ulusal savaşı yürüttü.

Britanya, muharebelerin çoğunu kazandı (1777 Saratoga ve 1781 Yorktown önemli istisnalardı) ama savaşı kaybetti. Bunun başlıca üç nedeni vardı. Birincisi, coğrafya devrimcilerin lehineydi, çünkü Amerikan kolonileri yaban hayatın hüküm sürdüğü uçsuz bucaksız topraklara yayılıyordu; bu durum Britanyalılara ağır lojistik yük getirirken, yerel gerilla direnişi için ideal bir arazi yapısı sunuyordu.

İkincisi, Amerikalılar, Fransızların güçlü ve giderek artan desteğini arkalarına almıştı –ilk başlarda silah tedariği biçimindeydi ama daha sonra hem karada hem de denizde geniş çaplı askerî müdahaleyi içerecekti. Britanya askerî harekâtlarını, uzun ve

saldırılara açık bir deniz ikmal hattının diğer ucunda sürdürmeye çalışıyordu.

Üçüncüsü, devrimciler, siyasi ve askerî açıdan topyekûn savaş yürütecek şekilde örgütlenmişti. Direnişin çekirdeğini, yerel komitelere ve milislere hâkim olan makinistler, küçük tüccarlar ve geri kalmış yörelerdeki çiftçiler oluşturuyordu. Britanya, yalnızca askerlerinin işgal ettiği yerleri kontrol ediyordu. Ancak asiler, sık sık yenilseler de her zaman geri çekilip toparlandıktan sonra yeniden savaşabiliyordu.

Sıradan insanlar mücadeledeki rolleri sayesinde güçlenmişti. Geçmişten geldiğini, miras aldıklarını düşündükleri "haklar" ve "hürriyetler" uğruna kavga veriyorlardı. Her kişinin, saygı görmeyi hak eden bir rolünün olduğu ve kişisel kazançtan ziyade topluluk için çalıştığı bir "ahlaki ekonomi" mücadelesi veriyorlardı. Yine, kamu işlerinde söz sahibi olmak için savaşıyorlardı –zenginlerin yanı sıra yoksulların da oy kullandığı radikal bir demokrasi için.

Sonuçta, 1776'nın heyecan uyandıran idealleri, 1788'deki nihai anlaşmayla sulandırıldı. 1776 Bağımsızlık Bildirgesi, bütün insanların eşit yaratıldığını, elinden alınamayacak haklarının olduğunu ve yaşama, hürriyet, mutluluk arayışının bu haklar arasında yer aldığını teyit etmişti. Ama 1788 Anayasası, radikal demokrasiyi ve ahlaki ekonomiyi değil, mülkiyetin, serbest piyasaların ve (toprak sahipleri, tüccarlar ve bankacılardan oluşan) zengin seçkinlerin yönetimini kutsal olarak kabul etti. Böylece Amerikan burjuva devrimi, bu bahsettiğimiz anlamda ve başka anlamlarda da yarım kalmış oldu. Her şeyden önce kölelik yerinde duruyordu ve yaygınlaşarak daha epeyce bir süre aşırı kârlı bir ekonomik sistem olacaktı. Devrimin üzerinden daha

bir yüzyıl geçmeden, 1776'da ilan edilen "bütün insanlar eşit yaratılmıştır" önermesini hayata geçirmek için 620.000 Amerikalı başka bir büyük çatışmada, İç Savaş'ta ölecekti.

Dolayısıyla devrim, gelecek Amerikan kuşaklarının (erkekler-kadınlar, beyazlar-siyahlar, zenginler-yoksullar) kendi konumlarını değerlendirmekte başvuracakları referans noktasını ortaya koymuş oldu. Bunun da ötesinde, kendi döneminde yeni bir dünya devrimi çağının perdesini aralamış oldu. Çünkü ABD Anayasası'nın onaylanmasından hemen bir yıl sonra Paris halkı Bastille'i basıp askerî darbeyi önleyecek ve Fransız Devrimi'ni başlatacaktı.

Bastille Baskını

Bastille, doğu Paris'te bulunan antik bir kale ve devlet hapishanesiydi. Mutlak monarşinin bir sembolü olarak, şehrin zanaatkârlar, küçük tüccarlar ve genel emekçilerden oluşan çalışan nüfusunun yaşadığı sokakların üzerine tehditkâr gölgesiyle çöküyordu. Monarşi gibi onun da varlığı sarsılmaz gözüküyordu.

14 Temmuz 1789'da bulabildikleri her türlü silaha el koyan Paris halkı, iki gün boyunca Bastille'in dışında toplanarak hapishanenin teslim olmasını talep etti. Hapishaneyi savunanlar halkın üzerine ateş açtılar. 3 saat süren çatışmada 83 kişi öldürüldü. Ama saldırının kararlılığı, savunmacıların moralini bozdu ve kapılar sonunda açıldı.

Bastille, Fransa kralının kendi halkına karşı yaptığı askerî darbenin önüne geçmek için basılmıştı. Ayaklanma, mutlak monarşinin belini kırarak kendiliğinden kurulan Millet Meclisini Fransa'nın fiilî hükümetine dönüştürdü. Millet Meclisi hiç gecikmeksizin "feodalizmi" lağvetti, "insan hakları

beyannamesi”ni yayınladı ve yeni bir “Milli Muhafız Teşkilâtı” oluşturdu. Fransa’nın dört bir yanında şehirler başkentin izinden giderek yeni devrimci otoriteler yarattı.

Haberlerin kırsal kesime ulaşmasıyla köylüler de ayaklandılar –Büyük Korku. Toprak sahiplerinin şatolarına (*chateaux*) yürüyen yüz binler, feodal harçların miktarını belirleyen tapu senetlerini yaktılar. Yoksullar, birçok şehirde yiyecek sıkıntılarına, zamlara ve işsizliğe karşı gösteriler düzenlediler.

Dünya tepetaklak olmuştu. 140 yıldır kimsenin sesini çıkaramadığı mutlak monarşi, yalnızca 3 gün süren bir şehir ayaklanmasıyla devrilivermişti. Fransız Devrimi başlamıştı.

Daha sonraki 25 yıllık dönemde, hem yerli hem de yabancı karşı-devrimci güçler 1789’un kazanımlarını yok etmekle uğraştılar. Devrim, kendini savunmak için kitlesel halk güçlerini tekrar tekrar seferber edecekti. Ekim 1789 gibi erken bir tarihte kralcılar bir komplo tezgâhladılar. Komplonun merkezi, Paris’in dışındaki Versay Sarayı’nda bulunan XVI. Louis ile Marie Antoinette’in çevresiydi. Bunun üzerine erkeklerin arkadan takip ettiği 20.000 kadar kadın Versay’a yürüyerek sarayı bastı ve Kralı Paris’e dönmeye zorladı; Kral ve takipçileri artık halkın göz hapsi altındaydı. Kadınların zaferi, anayasal monarşiyi pekiştirerek Fransız Devrimi’nin ilk evresini sona erdirdi. Bu noktada biraz durup bir durum değerlendirmesi yapalım.

1688-1783 döneminde Britanya ile Fransa arasında uzun süren dört savaş yaşandı –toplamda 42 yıl sürdü. Bu çatışmalar, her ne kadar genellikle Avrupa ağırlıklı olsa da Kuzey Amerika ormanlarından Hindistan ovalarına kadar geniş bir alana yayıldı. Britanya

ekonomisi Fransa ekonomisinden daha hızlı büyüdüğünden ve Fransa genelde bir taraftan denizde Britanya ile, diğer taraftan karada Britanya'nın Avrupalı müttefikleriyle savaşmak zorunda kaldığından, Fransa imparatorluk topraklarını kaybetti ve ekonomisi harap oldu. Ara sıra kazanılan zaferlerin bile maliyeti çok yüksekti: Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndaki rolü nedeniyle Fransa devleti iflas etmişti. Bunun ardından mutlak monarşi, vergi sisteminde reform yapmaya kalkışmak zorunda kalmıştı.

Gelin, bu temel olguları daha geniş bir bağlama yerleştirelim. Kapitalizm, rekabetçi yönüyle geleneksel toplumları ve devletleri tehdit eden dinamik bir ekonomi sistemidir. Britanya, İngiliz Devrimi'nin serbest bıraktığı kuvvetler sayesinde 18. yüzyıl boyunca Fransa'dan daha hızlı büyümüştü. Fransız ekonomisi de elbette büyüdü –18. yüzyıl boyunca tahminen yılda %1,9'luk bir hızla. Tekstil, demir ve kömür üretimi sırasıyla %250, %350 ve %750 arttı. 1789'a gelindiğinde Fransa nüfusunun beşte biri sanayide ya da el üretiminde çalışıyordu. Ama bu, Britanya'ya yetişmeye yetmediğinden mutlak monarşi savaş sınavından geçemedi ve Fransa'nın imparatorluk krizi 1780'lerde aynı zamanda mali krize dönüştü. XVI. Louis, daha güçlü bir ekonomiden kaynaklanan askerî rekabetin baskısıyla devleti modernleştirmeye çalışmak zorunda kaldı.

Savaş vergileri zaten çalışan nüfusun sırtına ağır bir yük getirmişti ama asiller ve ruhban kesimi hiç vergi vermiyordu. Reformun anahtarı, onların da paylarına düşeni ödemesini sağlamaktı. Ama Kral vergi sistemini akılcı hale getirmek üzere "reformcu" bir bakan görevlendirdiğinde, *parlement*ler (Paris ve

illerde soyluların kontrolünde olan yüksek mahkemeler) bakanın önerilerini reddetti. Hatta tanınmış birçok soylu, hükümet aleyhine kitlesel gösteriler düzenlenmesi çağrısı yaptı. Temel talep, krizi çözüme kavuşturmak üzere bir Zümreler Meclisi'nin (*Estates-General*) göreve çağrılmasıydı.

1789 Zümreler Meclisi, 1614'ten sonra ilk defa toplanacaktı. Üç "zümreyi" temsil eden üç gruptan oluşuyordu: Asiller, ruhban kesim ve avam. Avam (Üçüncü Zümre) için seçim kampanyası, en küçük şehir ve köye dahi ulaşarak kitleleri siyasi eylemin içine çekti, halkın şikâyet ve taleplerini görünür kıldı. Üçüncü Zümre halkın çok büyük bir kısmını temsil ediyordu ama başta avukatlar olmak üzere profesyonel orta sınıfların hâkimiyetindeydi çünkü gereken siyasi becerilere bu kişiler sahipti.

Zümreler Meclisi, Nisan-Haziran 1789'da Versay'da toplandı. Sonuç, siyasi bir pata oldu. Kralın bakanları vergi reformu yapılmasını istiyordu. Delegelerse şikâyetlerin hallini talep ediyordu. Üçüncü Zümre, asillerle ruhban kesimin üstünlüğünü kabullenmeyi reddediyordu.

Üçüncü Zümre kendini Millet Meclisi olarak ilan edip asillerle ruhban kesimi kendi meclisine katılmaya davet ettiğinde, Kral onları salona sokmadı. Yakındaki bir tenis sahasında toplanan delegeler, anayasa kabul edilinceye kadar dağılmamaya yemin ettiler. Buna tepki olarak Kral, en tanınmış reformcu bakanını görevden alarak 20.000 askeri Paris'e çağırdı.

Başkentin her yerinde siyasi dernekler kuruluyor ve toplantılar yapılıyordu; sokaklarda tek sayfalık gazeteler, broşürler dağıtılıyor ve köşe başlarında konuşmacılar ateşli söylevler veriyordu. Zümreler Meclisi delegelerinin seçilmesine katılmış olan, orta

sınıfa mensup 400 kadar “seçici kurul üyesi”, Belediye binasında bir araya gelerek bir konsey ya da *komün* kurdular. Ama mutlak monarşiyi asıl yıkan, Paris halkının (ağırlıklı olarak genç zanaatkârlar, küçük tüccarlar ve genel emekçiler) müdahalesi oldu. Kalabalık askerlerle samimiyet kurarak onları kendi safına çekti. Kral, şehre daha fazla asker göndermeye cesaret edemedi. Bastille basılarak mahkûmlar serbest bırakıldı. Paris ve diğer büyük şehirlerin izinden giden köylü devrimi ondan sonra belirleyici oldu. Fransa ağırlıklı olarak bir tarım ülkesiydi ve askerlerin çoğu köylüydü. Köylüler şatolara saldırdığında, askerlerin toprak sahipleri için savaşması söz konusu olamazdı.

Üçüncü Zümre, soylularla ruhban kesimden bir azınlığın katılımıyla Millet Meclisini oluşturdu. Görece muhafazakâr çoğunluk, devrimi duraklatıp mülkiyeti ve imtiyazları güvenceye alacak anayasal bir monarşiyi destekliyordu. Amerikan Bağımsızlık Savaşı’nda görev yapan general Marquis de Lafayette bu gruba öncülük ediyordu.

İlk başta, devrimin balayı döneminde, daha radikal devrimciler marjinal durumdaydı. Ama aralıksız propaganda ve ajitasyon faaliyetleri sonucunda güçleri artıyordu. 1789’un sadece ilk 6 ayında 250 kadar gazete yayın hayatına atılmıştı. Eski doktor Jean-Paul Marat’ın *L’Ami du Peuple*’ı (“Halkın Dostu”), bunlardan en fazla rağbet göreniydi.

Sayısız radikal dernek, nasıl ileriye doğru gidileceğiyle ilgili tartışmalara zemin hazırladı. Bunların en ünlüleri, avukat Maximilien de Robespierre’in etkisindeki Jakobenler ve yine başka bir avukatın, George Jacques Danton’un liderliğini yaptığı Kordelyeler dernekleriydi.

1791’de Kral, sınırın öte tarafında toplanan karşı-devrimci ordulara katılmak üzere kaçmaya kalkıştı. Yakalanarak Paris’e geri getirildi. Ama ertesi ay, sıradan Parisliler Mars Alanı’nda (*Champ de Mars*) cumhuriyetçi dilekçeye imza atmak için sıraya girdiklerinde Lafayette’in Milli Muhafızları kalabalığa ateş açarak 50 kişiyi öldürdü.

Aynı yerde tam bir yıl önce insanlar, bir karnavalı andıran Federasyon Bayramı’nda, Bastille baskınının yıldönümünde bir araya gelmişlerdi. Şimdi, Lafayette gibi muhafazakâr anayasal monarşi taraftarları ile Marat, Robespierre ve Danton gibi radikal cumhuriyetçiler arasında kandan bir ırmak akıyordu. Devrim yeni bir evreye giriyordu.

Jakoben Diktatörlük

1792 yazında, üç yıl önce şehir ayaklanmasıyla kurulan anayasal monarşi çöktü. Ağustos’un 10’unda on binlerce baldırı çıplak (*sans-culottes*) ve federal (*fédérés*), Kralın Paris’te ikamet ettiği Tuileries’i kuşatıp saldırdı.

Sans-culottes (“donsuzlar”), Paris’in pantolonlu çalışan insanlarıydı.[6] 48 *seksiyonda* örgütlenmişlerdi. Bunlar, belediye meclisi ya da *komün* için seçim bölgesi işlevi gören yerel meclislerdi. *Seksiyonlar*, Parisli zanaatkârlar, küçük tüccarlar ve genel emekçiler için katılımcı demokrasinin organları haline gelmişti. *Fédérés* (“federaller”), o yılın başında ilan edilen savaşa katılmak için yaşadıkları yerlerden cepheye gitmekte olan gönüllü askerlerdi. Fransa’nın geri kalanındaki devrimci eylemcilerin en nitelikli kesimini temsil ediyorlardı.

Milli Muhafızlar, Kralı savunmak yerine ayaklanmaya katıldılar. Ama İsviçreli Muhafızlar

(yabancı paralı askerler) Krala bağlı kaldılar; çatışmada yaklaşık 600 kralcı ve 370 devrimci öldürüldü. Saray istila edilip Kral tutuklandı.

10 Ağustos 1792 ayaklanması, 14 Temmuz 1789 kadar belirleyici öneme sahipti. 1791'de kabul edilen ve oy kullanma hakkını mülkiyet sahibi olmaya bağlayan anayasa geçersiz ilan edildi. 1789 Millet Meclisinin halefi olan, sınırlı yetkilerle seçilmiş Yasama Meclisi feshedildi ve yeni anayasanın çerçevesini çizmek için yetişkin erkeklerin oy kullanmasıyla Ulusal Konvansiyon seçildi. Konvansiyon'a, monarşiyi lağvedip cumhuriyeti ilan eden cumhuriyetçiler hâkimdi. Ardından Kral yargılanarak Ocak 1793'te idam edildi.

Çözümü olmayan üç çelişki, 1789-92 anayasal monarşisini yıkmıştı. Birincisi, devrime derin bir nefret besleyen asillerle ruhban kesimin çoğunluğu, onu geriye döndürmeye niyetliydi. Kral ve maiyeti, entrika merkezi haline gelmişti. *Emigré* [*göçmen*] orduları kuruluyordu. Karşı-devrim gerçek ve güncel bir tehlikeydi.

İkincisi, halkın 1789 olaylarıyla artan beklentileri hayal kırıklığıyla sonlanmıştı. Siyasi güçlenme ve toplumsal reform umutları suya düşmüştü. Bunun yerine yiyecek kıtlıkları, enflasyon ve işsizlik vardı. Bunun sonucunda Paris'te ve başka yerlerde isyanlar patlak veriyordu.

Üçüncüsü, rejim içindeki artan kopuşların önünü almak amacıyla umutsuzca bir girişimle siyasi güçler arasında kurulan kutsal olmayan ittifak, Devrimin yabancı düşmanlarına savaş açmaya karar vermişti. Kral ve destekçileri, karşı-devrimin galebe çalacağını umut ediyorlardı. Lafayette ve anayasal monarşi taraftarları, ulusu birleştirecek bir Haçlı Seferi'ne

öncülük etmeyi umuyorlardı. Jirondenler (ılımlı cumhuriyetçiler), milli bir şahlanış dalgasıyla iktidara gelebileceklerini umut ediyorlardı.

Hepsi hayal kırıklığına uğradı. Savaş ters tepti. Muhafazakâr generaller, taraf değiştirerek düşmana katıldılar. Düşman, yani Brunswick Dükü, "ibret verici bir intikam" alacaklarını ve "Paris şehrini askerlere vererek asilerin hak ettikleri gibi cezalandırılacağı"nı ilan etti.

Gerilimler, 10 Ağustos ayaklanmasıyla sonuçlandı. Bunu mümkün kılan coşkun halk dalgası, kurulan yeni gönüllüler ordusuna aktı. "Cesaret, cesaret, daha fazla cesaret", diyordu Ulusal Konvansiyon'un yeni seçilen üyesi ve devrim hükümetinin önde gelen ismi Danton.

Fransız Devrim ordusu, 20 Eylül 1792'de kuzeydoğu Fransa'nın Valmy köyünde işgalcilerin ilerleyişini durdurdu. Ertesi gün Konvansiyon monarşiyi kaldırdı.

Ama yeni Jironden hükümeti, selefinin yaptığı gibi Devrimi durdurmaya kararlıydı. Burjuva devriminin temel çelişkisi kendisini bir kez daha gösterdi. İktidara gelen ılımlı cumhuriyetçiler, mülkiyetin halk hareketine karşı korunmasına öncelik verdiler. "Mülkiyetiniz tehdit ediliyor", diyordu Jironden liderlerinden biri. "Çok başlı anarşi yılanı [*hidra*]" ortalıkta serbestçe dolaşıyor diyordu bir başkası. "Yinelenen ayaklanmalar" durdurulmadıkça "Paris yok edilecektir", diye uyarıyordu bir üçüncüsü.

Ama karşı-devrimci tehdit tamamen kaybolmamıştı. Tam aksine, 1793 baharında Britanya da Fransa'ya karşı savaşa katılmış, batı Vendée bölgesinde kralcı başkaldırılar patlak vermiş, yabancı ordular kuzeydoğudan tekrar Paris üzerine ilerlemeye

başlamış ve Jironden general Charles-François Dumouriez düşman safına geçmişti.

Robespierre, 26 Mayıs 1793'te halka tekrar ayaklanmaları çağrısı yaptı. 29 Mayıs'ta toplanan Paris *seksiyonları* yeni bir komün seçtiler. 31 Mayıs ve 2 Haziran tarihlerinde düzenlenen kitlesel gösterilerle kuşatma altına alınan Konvansiyon, 29 Jironden liderini tutuklamak zorunda kaldı. Jirondenlerden temizlenen meclis, bundan böyle Jakobenlerin hâkimiyetinde olacaktı.

Konvansiyonun seçtiği 12 kişiden oluşan Kamu Güvenliği Komitesi, artık fiilî hükümet olmuştu. Haftada bir Konvansiyona rapor veren Komitenin üyeleri ayda bir yenileniyordu. Üç tanınmış Jakoben (Robespierre, Louis de St-Just ve Georges Couthon), Komitenin belirleyici şahsiyetleri olmuştu. Komite, zorunlu askerlik, savaş sanayilerinin millileştirilmesi ve artan oranlı vergilendirme politikalarıyla bir topyekûn savaş ekonomisi kurmuştu. Zorunlu borçlanmayla zenginlerden para toplanıyordu. El konulan *émigré* ve Kilise arazileri, küçük parçalara bölünerek köylülere dağıtıldı. Fiyat kontrolleri uygulanmaya başlandı ve spekülasyona ölüm cezası getirildi.

Karşı-devrimi yıldırmak için "terör" politikası benimsendi. Paris'in merkezindeki Place de la Concorde'a kurulan giyotin, devrimci adaletin simgesi haline geldi. Başkentte ve başka yerlerde görevli Jakoben yetkililer, Eylül 1793-Temmuz 1794 arasında birkaç bin kişiyi idam ettiler.

Bu neden gerekliydi? Terör, iki etkenin ürünüydü. Birincisi, karşı-devrim son derece güçlü ve her an hissedilen bir tehditti. Ele geçirdikleri kasabalarla köylerde cumhuriyetçileri topluca katleden karşı-

devrimcilerin, Jakobenlerden çok daha fazla insanı öldürdüklerine şüphe yoktu. Başarılı olsalardı, devrimi kanla boğmuş olacaklardı. Karşı-devrimci faaliyetlerin önünü almak için ölüm cezası gerekliydi.

İkinci etken, Jakoben rejimin fazlasıyla çelişkili niteliğiyle ilgiliydi. Rejim dar ve kaygan bir zemin üzerinde yalpalıyordu çünkü Jakobenler, karşıt sınıf güçlerinin nazik bir dengede tutulduğu özgül bir tarihsel anda ortaya çıkmış özgül bir sınıfı pek temsil etmiyorlardı. Burjuvazinin çoğunluğu (eski kralcılar, anayasal monarşi taraftarları ve ılımlı cumhuriyetçiler), karşı-devrimin safına geçmişti. Yalnızca aşırı radikal bir azınlık destekliyordu Jakoben diktatörlüğü. Liderleri esasen orta halli profesyonellerdi. Yönetimleri, büyük ölçüde *sans-culotte* halk hareketinin desteğine dayanıyordu.

Devrimci acil durum, mülk sahibi sınıfların çoğunun korktuğu ve öfkeye kapıldığı radikal önlemleri gerekli kılıyordu. Bu, karşı-devrimi güçlendirdi. Aynı zamanda Kamu Güvenliği Komitesi, Konvansiyonun seçilmiş bir organıydı ve Jakoben liderler, toplumun temeli olarak özel mülkiyeti kararlılıkla savunmayı sürdürdüler. Bu, hükümetin, en radikal destekçileriyle ilişkilerinde gerilime yol açtı.

Cumhuriyetin II. yılının (1793-94) siyasi-askerî acil tehlike koşullarında, devrim rejiminin varlığı tehdit altındayken giyotin bu çelişkilerin yegâne çözüm yöntemi haline geldi. Terör, bariz karşı-devrimcilerin yanı sıra diktatörlüğe hasım devrimcileri de vurarak "kendi çocuklarını yedi". Mart 1794'te sol kanat "Hébertistler" idam edildi. Ertesi ay sıra sağ kanat "İnsaflılar"a gelir. Merkezi tutan Kamu Güvenliği Komitesi, giderek sarsılan siyasi dengesini bu yolla korumayı amaçlıyordu.

Sonuçta direniş birkaç aylığına felç oldu ama bunun karşılığında, rejimin kitle tabanının daralması gibi ağır bir bedel ödendi. Rejimin toplumsal-demokratik vaadi boşa çıkmış, halk hareketi gerilemişti. “Devrimin üstü buz tuttu”, diyordu St-Just.

Bu arada cephelerde, yeniden yapılandırılan Fransız Devrim orduları, işgalcileri püskürtmüştü. Jakoben diktatörlüğünü ortaya çıkan acil durum artık sona eriyordu. Burjuvazinin, diktatörlüğü mecburiyetten destekleyen kesimleri şimdi geri çekiliyordu. Konvansiyon, Komitenin aleyhine dönüyordu. Devrim, ters istikamete yönelmek üzereydi. Kriz Temmuz 1794’te patlak verdi.

Thermidor’dan Napolyon’a

Minnettarlık siyasi bir tutum değildir. İçerdeki ayaklanmanın bastırılıp Fransız Ordusunun Brüksel’i işgal etmesiyle birlikte devrimci burjuvazi, Jakoben kurtarıcıları hedef aldı. İktidarın elinden kayıp gittiğini hisseden Robespierre, yeni bir kitlesel temizlik çağrısı yaptı. Ama 27 Temmuz 1794’te Konvansiyondaki düşmanları, yuhalayarak kürsüden indirdikleri Robespierre ve siyasi müttefikleri için tutuklama kararı çıkardılar.

Jakobenler Belediye Binasına sığındılar ve devrimci *journée* (ayaklanma) çağrısı yaptılar. Ama destek yetersizdi. Rejim, sol eylemcileri idam ederek, yiyecek spekülasyonu yasağını kaldırarak ve ücret kesintileri uygulayarak kendi destekçilerine saldırmıştı. 48 Paris *seksiyonunun* yalnızca 16’sı Belediye binasına silahlı adamlarını gönderdi. Başlarında lider olmayan bu kişiler de birkaç saat oyalandıktan sonra dağıldılar. Ardından Jakoben liderler tutuklanıp yargılandılar ve ölüm cezasına çarptırıldılar. Robespierre, St-Just ve

Couthon ile birlikte 18 kişi daha 28 Temmuz'da giyotinle idam edildiler. Ertesi gün 71 Jakoben daha onlara katıldı.

Bazı sol kanat mensupları, Thermidor (devrim takvimine göre olayın yaşandığı ayın ismi) darbesine katılmıştı. Bu bir hataydı. Kitle tabanları öylesine parçalanmıştı ki Robespierre'in merkezci diktatörlüğü iktidarı sola değil, belirgin biçimde sağa kaydırdı. Thermidor gerici bir darbeydi.

Zengin gençlerden oluşan haydut çeteleri (*jeunesse dorée*: züppe gençlik) sokakları istila etti. Başıbozuk bir güruh, Jakoben kulübü kapattı. Oy kullanabilmek için mülk sahibi olma şartı getirildi. "Beyaz terör" ortalığı kasıp kavurdu. Umutsuz *sans-culottes* başkaldırıları, Nisan ve Mayıs 1795'te (Germinal ve Prairal isyanları) ezildi. Denge giderek sağın lehine bozuluyordu ve yeniden toparlanan kralcılar, Ekim 1795'te bir darbe yaptılar (Vendémiaire isyanı). Napolyon Bonapart isimli genç bir topçu subayı, "gülle dumanı"yla bu girişimi bastırdı. Ama bu darbe girişimi, Thermidor rejiminin ne kadar istikrarsız olduğunu açığa çıkarmıştı.

Thermidor bir karşı-devrim değildi. Burjuvazinin, devrim *içerisindeki* radikal demokrasiye karşı gösterdiği tepkiydi. Ama burjuvazi, kitle hareketinin moralini bozup halkı pasifleştirerek, kralcı karşı-devrimi daha yakınlaştırmış oldu. Bu nedenle Thermidorcular, iktidarı beş kişilik Direktuvar'ın elinde topladılar –gerek halk ayaklanmalarıyla gerekse kralcı karşı-devrimle aynı kararlılıkla mücadele edecek güçlü bir yürütme organı.

Ama Direktuvar seçmen desteğini alamadığından 1797'de ordunun desteğine bağımlı fiilî bir diktatörlüğe dönüştürüldü. Cumhuriyetin en parlak

generali Napolyon, Kasım 1799'da Brumaire darbesiyle iktidarı ele geçirdiğinde bu çarpıklık giderilmiş oldu. Yeni Birinci Konsül, 1804'te Napolyon'u imparator ilan etti.

Brumaire darbesi Fransız Devrimi'ni sona erdirdi ama onu geriye döndürmedi; aksine, temel kazanımlarını savunup pekiştirdi. Napolyon, aynen Cromwell gibi devrimin bir neferiydi, can düşmanı değildi. Feodal harçlar temelli kaldırıldı ve köylüler topraklarını korudular. Ekonomi, yurtiçi gümrük vergilerin olmadığı yapısını sürdürdü. Ulusal bir idare sistemi oluşturuldu, yasa karşısında eşitlik vardı ve Kilise ile devlet birbirinden ayrıldı. Monarşinin, yabancı süngülerin zoruyla geri geldiği 1815'te bile *ancien régime* yeniden kurulamadı.

Dahası, Direktuvar, Konsül ve İmparatorluk orduları, serfliği ortadan kaldırarak, kilise arazilerini millileştirerek ve yurtiçi gümrük vergilerini kaldırarak, devrimci geleneği sınırların dışına da taşıdı. Bu değişikliklerden bazıları (Almanya, Avusturya, İtalya'nın bazı yerlerinde ve başka yerlerde), geriye döndürülemeyecekti. Bu kadar da değil. Devrim örneği bulaşıcıydı. Devrimin savunduğu fikirler ve kazandığı zaferler, Avrupa'nın dört bir yanında aydınlara ve eylemcilere ilham kaynağı oldu. Bazıları Napolyon ordularını memnuniyetle karşıladılar. Diğer bazılarıysa kendi taklit devrimlerini yaptılar.

Bunlardan birisi, Britanya yönetiminden bağımsızlığın kazanılması için uğraşan, radikal Birleşik İrlandalılar örgütünü kuran Wolfe Tone adlı genç bir Protestan hukukçu idi. Belfast'ta Protestan orta sınıf arasında başlayan hareket, yayılarak ülkenin geri kalanındaki Katolik köylüleri etkisine aldı. Ama

Fransız birliklerinin gelmesinden önce, 1798'deki zamansız ayaklanma ezildi ve misilleme olsun diye 30.000 kadar kişi öldürüldü –1793-94'te Fransız devrimci terörü sırasında idam edilenleri kat kat geride bırakan bir sayı.

Fransız Devrimi, dünyanın diğer tarafında, Latin Amerika'da çok daha geniş çaplı bir ayaklanmaya esin kaynağı oldu. 1810'da Meksika ile Venezüella'da İspanyol yönetimine karşı başlayan başkaldırılar ezildi ama Simon Bolivar'ın liderliğinde Latin Amerika devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla sonuçlanan yeni bir ulusal devrim hareketini doğurdu.

Burjuva devrimi, sıklıkla olduğu üzere yarım kaldı. Büyük malikânelerin (*latifundia*) muhafazakâr sahipleri, topraklarının mülkiyetini ellerinde tuttular. Bağımsızlığını yeni kazanan devletlerde kontrolü bölgesel oligarşiler üstlendi. Köylülerin yoksulluğunu tarihe gömmek için toprak reformu yapılması, Kuzey'dekine rakip bir Güney Amerika "Birleşik Devletleri" kurulması gibi daha radikal görüşler daha başlamadan rafa kaldırılmıştı. "Kurtarıcı" Bolivar ve eski yoldaşlarının birçoğu, dünyaya hayal kırıklığıyla veda ettiler.

Karayipler'in Haiti adasında sonuç farklı oldu; adada, birkaç bin plantasyon sahibinin ve Bordo ile Nantes gibi Fransız liman şehirlerinin tüccar kapitalistlerin servetlerine servet katmak için 500.000 siyah köle çalışıyordu. Çeşitli beyaz ve "mulatto" (özgür olan melezler) grupları arasında didişmeler başladığında köleler, bu fırsattan istifade ederek ayaklandılar. Toussaint L'Ouverture'ün liderliğinde bir ordu kuran köleler, plantasyon sahiplerinden kurtulduktan sonra işgalci Britanya ordusunu yendiler ve son olarak, Napolyon'un gönderdiği

Fransız ordusunu bozguna uğrattılar. 15 yıl süren savaşın sonucunda özgürlüklerini kazandılar.

Jakobenler, Şubat 1794'te köleliği kaldıran bir kararnameyi onaylamışlardı; Napolyon, köleliği tekrar canlandırmak üzere 1801'de Haiti'ye bir ordu gönderdi. Bu tezat, burjuva devriminin çelişkili niteliğini iyi özetler: Devrimi ileri taşımak için gerekli olan kitlelerin güçlenmesi, özel mülkiyete dayalı toplumsal düzen açısından bir tehdittir. Napolyon'un imparatorluğunda iyice belirginleşen bu çelişki, nihayetinde onun sonunu getirdi.

Fransız Devrimi, kitlesel seferberliğe, halk coşkusuna ve alt kademelerden terfi etmeye dayanan yeni bir askerî sistem yarattı. Hareket kabiliyeti, saldırı ve kitle, *ancien régime* Avrupası'nın hantal ordularına diz çöktürtmekte kullanıldı.1805 Austerlitz Muharebesi'nde Avusturya ve Rusya ordularını yenen Napolyon, Orta Avrupa'nın efendisi oldu.

Ama Napolyon'un devasa orduları, ihtiyaçlarını geçtikleri topraklardan karşılamak zorundaydılar ve savaş malzemelerini temin etmek için fethettikleri yerleri acımasızca sömürdüler. Fransızlar kendilerini kurtarıcı olarak takdim ediyorlardı ama yerli halkın gözünden zalimden başka bir şey değillerdi. Robespierre, "silahlı misyonerleri" çok az kişinin memnuniyetle karşılayacağını tahmin etmişti; acı deneyimler onu haklı çıkaracaktı.

Avrupa'da güç dengesini tersine çeviren Napolyon, kıta Avrupası yönetici sınıfları arasında amansız düşmanlar edinmiş oldu. Vergiler, zorunlu askerlik ve müsadereler yüzünden sıradan halktan da kendine düşmanlar edindi.

Fransızların 1808'deki İspanya işgali, Britanyalı düzenli birliklerle İspanyol gerillalara karşı çetin bir

savaşa tutuşmasıyla sonuçlandı; sonraki 6 yıl içinde Fransa'nın askerî kuvveti giderek azalacaktı. 1812'de Rusya'nın işgal edilmesi, Napolyon'un Moskova'yı ele geçirmesi savaşı sonlandırmayıp onu uzun kış mevsiminde geri çekilmek zorunda bırakmasıyla (ki ordusunun çoğunu kaybedecekti) bir felakete dönüştü.

Birlikte savaşan Rusya, Avusturya ve Prusya ordusuyla yaptığı 1813 Leipzig Muharebesi, Austerlitz'in sonucunu geriye döndürdü. Ertesi yıl Fransa işgal edildi ve Napolyon kaçmak zorunda kaldı. "Yüz Günlük" geri dönüşü, 1815'te Waterloo'da yenilmesiyle ve (bu sefer daimî olarak) sürgüne gönderilmesiyle sonlandı.

Ama Waterloo dünyayı 1789'a geri döndüremezdi. Yeniden kurulan rejimler gerici ve baskıcıydı –"taht ve mihrap" rejimleri. Ama muhafazakâr biçim, dinamik içeriği perdeliyordu. Fransız Devrimi, çağların birikimi molozları temizleyip yeni bir kapitalist ekonomik düzenin dinamizmini serbest bırakmıştı. Cin şişeden çıkmıştı bir kere.

6 O dönemde Fransız asil ve zenginleri "don" denilen, diz kapaklarının altından bağlanan bir tür kısa pantolon giyiyordu. İşçiler ve sıradan halk ise bildiğimiz pantolonlardan giyiyordu –*çev*.

Devrimin öznesi: 19. yüzyılın tanınmış Britanyalı mühendis ve girişimci Isambard Kingdom Brunel

9

SANAYİ KAPİTALİZMİNİN YÜKSELİŞİ

ykl. 1750–1850

İkinci burjuva devrimleri dalgası, tüccar kapitalizminin Avrupa’da ve dünya genelinde yayılmasını hızlandırdı. Kapitalizmin kendi anavatanında radikal bir dönüşüm yaşamaya başlaması aynı zamana denk geldi: Sanayi Devrimi.

Tüccar kapitalizmiyle birlikte malların mübadelesinde, paranın dolaşımında ve sermaye birikiminde çılgınca artışlar görülmüştü ama bunlar üretimi dönüştürmemişti. Mallara olan talep 18. yüzyıl boyunca katlanarak artarken üretim şekli neredeyse hiç değişmedi: Makinelerden çok insanların çalıştığı çiftlikler ve bağımsız zanaatkârların işlerini yaptığı küçük atölyeler halen ekonomiye hâkimdi.

Britanya, 1750-1800 arasında yeni üretim sisteminin (fabrika) öncülüğünü yaptı. 1800-50 döneminde, Tarım Devrimi’nden bu yana hiç olmadığı kadar küresel ekonomiyi dönüştürmeye başlayan bu sistem, bunu yaparken eşi görülmemiş bir kolektif örgütlenme ve direniş gücüne sahip olduğu çok geçmeden anlaşılacak yeni bir toplumsal sınıfı da ortaya çıkardı (sanayi proletaryası).

Renanyalı iki aydın Karl Marx ile Friedrich Engels, bu yeni toplumsal gerçeklere dair anlayışlarını, Alman felsefesi, Fransız sosyalizmi ve Britanya iktisadının temsil ettiği teorik geleneklerle bir araya getirdiler. Bu sentez [*bireşim*], yani Marksizm dünyayı açıklamakla kalmıyordu sadece: Gerek dünya devriminin, gerekse insanlığın her türlü sömürü, şiddet ve baskı biçiminden kurtuluşunun rehberini sunuyordu.

Sanayi Devrimi

Waterloo'dan bir yıl önce 1814'de bir Alman, "beş altı katlık binaların yüksekliğine ulaşan … yüzlerce fabrika. Bu binaların yan tarafındaki devasa bacalardan maden kömürü dumanları çıkıyor ve bu bize, güçlü buhar makineleri kullandığını söylüyor", diye bahsediyordu ziyaret ettiği bir şehirden. Anlattığı, dünyanın ilk sanayi şehri Manchester idi.

1773-1801 arasında şehrin nüfusu üçe katlanarak 23.000'den 70.000'ne çıkmıştı. 1799'da 33 dokuma fabrikası varken, 1816'da bu sayı 86'ya ulaşmıştı. Yarım yüzyıl sonra nüfus 300.000'i bulurken, şehrin toplam 172 fabrikasından çoğu inşa edilmişti. Şehrin pamuklu dokuma ürünleri öylesine ün kazanmıştı ki dünyanın başka yerlerinde satıldığında "Manchester malı" diye biliniyordu.

Birbirine bağlanan üç nehir, hem su gücü hem de ulaşım kolaylığı sağlıyordu. Kanallar, rıhtımlar ve ambarlardan oluşan bu ağ, Manchester sanayi devriminin ilk evresini kolaylaştırmıştı. Ardından, gelişimin ikinci evresini belirleyen buhar gücü ve demiryolları geldi. Buhar gücüyle çalışan ilk fabrika 1789 gibi erken bir tarihte kurulurken, Liverpool'a uzanan demiryolu hattı 1830'da tamamlanmıştı.

Yeniliğin hızı ve üretilen mal miktarındaki muazzam artışlar daha önce görülmemiş boyuttaydı. Manchester, ekonomik devrimi temsil ediyordu – yaklaşık 10.000 yıl önceki Tarım Devrimi'nden sonra insan yaşamını ilk defa böylesine derinliğine dönüştüren bir devrim.

Neden şimdi ve neden burada? 17. yüzyılda İngiliz Devrimi, mutlak iktidar peşindeki hükümdarların ve onu destekleyen beylerle piskoposların devrini sona erdirerek, eşrafla tüccarların hâkim olduğu parlamenter bir meclisin kontrol ettiği anayasal monarşiyi yerine koymuştu.

İngiltere'nin "burjuva devrimi", ticari çiftçiliğin, denizaşırı ticaretin ve imparatorluk inşasının hızla yayılmasını mümkün kılmıştı. Zenginlik, büyük liman şehirleri Londra, Bristol ve Liverpool'a akıyordu.

Daha önce gördüğümüz üzere üçlü ticaret özellikle önemliydi: Metalar Batı Afrika'ya ihraç edilip karşılığında köle alınıyordu; bu köleler, Kuzey-Güney Amerika'daki şeker, tütün ve pamuk plantasyonlarında çalıştırılmak üzere Atlantik ötesine taşınıyordu; plantasyonlarda üretilenler, satılmak üzere gemiyle Britanya'ya ve Avrupa'ya gönderiliyordu. 1750'de Bristol, 45.000 kişilik nüfusuyla İngiltere'nin en büyük ikinci şehriydi. Her taraf tersaneler, ambarlar ve tüccar burjuvazinin yaşadığı gösterişli, sıralı şehir evleriyle doluydu. Bristol, kölelik sayesinde semirmiş bir şehirdi.

Ticari sermaye birikimi, Britanya'nın yeni yönetici sınıfı olan toprak sahiplerini, tüccarları ve bankacıları zengin etmenin ötesinde, yaratıcılıklarıyla yeni fırsatlar yaratarak zenginleşmenin sürüp gitmesini sağlayan bilim insanı ve mühendis topluluklarını da geliştirdi. Antik Yunanlılar, buhar makinesinin ilkeleri

üzerine çalışmış ama hiç yapmamışlardı; fikir bir meraktan ibaretti. Zeki olmak yeterli değildi. Zekice bir fikri, imal edilip kullanılabilecek üretken bir aygıta dönüştürmek için rekabetçi sermaye birikimi süreci gerekliydi. 18. yüzyıl Britanyası'nda olan işte buydu. Damla damla biriken niceliksel bir değişim (artan ticari zenginlik), sonunda yeniliğin ve yatırımın sürüklediği yeni bir sınai büyüme dinamiğini doğurmuştu.

İngiliz mucit ve girişimci Thomas Savery, 1698 gibi erken bir tarihte basit bir buhar makinesi yapıp patentini almıştı. Daha etkin makineler çok geçmeden onu takip etti. Yaklaşık 1710'da icat edilen Thomas Newcomen'in makinesi, kömür ocaklarında atbaşı pompaları çalıştırmakta kullanıldı. James Watt'ın 1763-75'te kömür tüketimini %75 azaltan daha da etkin bir makine geliştirmesiyle buharlı makinelerin sanayinin çeşitli alanlarda çok daha yaygın kullanımı ekonomik hale geldi. Watt, arka arkaya yeni makineler geliştirip bunların patentini almak ve satmak için Birminghamlı madenî eşya üreticisi Matthew Boulton ile birlikte çalışıyordu. Dokumacılık sanayisinde su gücü kullanımına öncülük eden Richard Arkwright, hemen hemen aynı yıllarda Manchester'da ilk buhar gücü denemelerini yapıyordu. Arkwright, eğirme ve tarak makinelerini icat etmişti. Dokuma fabrikalarında kullanılmasına öncülük ettiği güç, makineler ve yarı vasıflı işçiler bileşimi, fabrika sisteminin çıkış noktasıydı.

Manchester'ın pamuk zenginleri, eve iş verme [*putting-out*] sistemiyle servetlerini büyütmüşlerdi; bu sistemde, çoğu şehri çevreleyen küçük kasaba ve köylerde yaşayan eğirmeciler ile dokumacılar, işi evlerinde yapıyordu. 18. yüzyıl ortasında Manchester,

bir kısmı dükkân ve atölye olarak kullanılan evler şehriydi. Atölyeli evler, üst katın bağımsız bir atölye olarak tasarlandığı üç katlı binalardı. Atölyenin geniş bir pencereyle aydınlatılması sayesinde vasıflı bir işçi, el dokuma tezgâhını ve eğirme çıkrığını kullanabiliyordu.

Fabrika sistemi, buna kıyasla büyük ölçek ekonomileri sunuyordu. Mekanik güce, emek tasarrufu sağlayan makinelere ve aralarında kadınlarla çocukların da bulunduğu ucuz, yarı vasıflı işçilerden oluşan iş gücüne dayanan kitlesel üretim, emek üretkenliğinde ve üretimde çok büyük artışları mümkün hale getirdi.

Rekabet baskısı, el tezgâhıyla çalışan dokumacıların ücretlerini aşağı çekti ve halâ eve iş verme sistemine güvenen pamuk tüccarlarının kârlarını düşürdü. İşçiler sonunda fabrikalarda çalışmak zorunda kaldılar. Tüccarlar, buhar makinelerine ve eğirme makinelerine yatırım yaptılar. Atölyeli evler, kanallar ve su kıyıları şehri olan Manchester'ın çehresi değişerek dip dibe inşa edilen ucuz apartmanları, dokuma fabrikaları ve demiryollarıyla dikkat çeken bir yere dönüştü. Bunlar olurken, hızla artan nüfusunun çoğu açısından yaşam giderek daha kasvetli hale geliyordu.

Sanayi Devrimi'nin bu karanlık yüzü, Manchester'da dokuma fabrikası olan babasının, aile şirketinde çalışmak üzere oraya gönderdiği 22 yaşındaki bir Alman üzerinde derin etki yapmıştı. Şehirle ilgili gözlemlerine dayanarak 1844'te şu sonuca varmıştı: "Manchester ile civar yerlerdeki 350.000 işçinin neredeyse hepsi, berbat durumda olan, rutubetli, pis kulübelerde yaşıyorlar. Kulübeleri çevreleyen sokaklar çoğunlukla düşünülebilecek en

acınası ve pis koşullarda; havalandırma hiç mi hiç düşünülmemiş, ilgilendikleri tek şey müteahhidin kazandığı kâr.”

Babasının, oğlunu Manchester’a gönderme sebeplerinden biri, işin başına geçer de radikal eğilimlerinden kurtulur umuduydu. Tam tersi etki yaptı. Kısa bir süre sonra Karl Marx’ın hayat boyu en yakın arkadaşı olacak olan Friedrich Engels, devrimci sosyalizmi benimsedi. Dahası, *İngiltere’de Emekçi Sınıfının Durumu* adlı ufuk açıcı çalışmasında Engels yeni sanayi proletaryasını öylesine iyi tasvir etmişti ki biçarelikten çok daha fazlasını saptamıştı. Fabrikalarda ve gecekondu mahallelerinde toplaşan işçiler halihazırda siyasi bir güçtü.

Engels, sanayi proletaryasının ilk büyük kitlesel hareketinin İngiltere’yi şiddetle sarstığı bir zamanda gelmişti ülkeye. Çartistler yüz binleri peşlerinden sürüklüyordu. Engels’in Manchester’da bulduğu yoksullukla direnişin güçlü karışımı, hem onun hem de Marx’ın tarih, beşerî çatışma ve toplumsal dönüşüm mekanizmaları anlayışını besleyecekti. Sonuç Marksizm olacaktı: Uluslararası işçi sınıfı devriminin teori ve pratiği.

Çartistler ve Emek Hareketinin Kökenleri

Çalışan insanların halk hareketinin ileri taşıdığı Fransız Devrimi, geniş kapsamlı demokrasi ve toplumsal reform umutlarına esin kaynağı olmuştu. Ama Thermidor darbesinden sonra halkın radikal kesimleri gitgide güç kaybedip yenildiler.

Onların hareketi, çelişkilerle dolu bir sınıf ittifakıydı. Jakobenler, burjuvazinin küçük ve radikal bir kesimini temsil ediyordu. Çoğu devrimci eylemci gerçekte

burjuva değildi; avukatlarla diğer profesyonellerden oluşan şehirli orta sınıfa ya da zanaatkârla küçük tüccarlardan oluşan şehirli küçük burjuvaziye mensuplardı.

Öte yandan ücretli emekçiler, kendi siyasi kimliğiyle açıkça tanımlanmış bir toplumsal sınıfı meydana getiriyordu. Neredeyse tamamı küçük atölyelerde çalışıyordu. Küçük bir mülk sahibi olup kendi hesabına çalışmak, birçoğunun özlemiydi. Çoğu, birlikte yaşayıp çalıştığı küçük burjuvazinin yolundan gitmişti. Dolayısıyla, devrimci kalabalıkları oluşturan *sans-culottes*, küçük mülk sahipleri ile ücretli emekçilerin karışımıydı.

Köylüler de benzer bir niteliğe sahipti. Yoksul köylüler ve ücretli kır emekçileri, "feodalizm" ile mücadelede görece varlıklı köylülerin ardından gidiyorlardı. Devrimci köy, toprak ağalarına ve vergi tahsildarlarına karşı tek vücut olmuştu. O dönemde Fransız Devrimi ile Napolyon ordularını bu kadar güçlü kılan şey, köylerin kazanımlarını şatolara karşı savunan köylü-askerlerden oluşması gerçeğiydi. Askerler, soyluların geri dönmesini engellemek için çarpışıyordu.

Ama kazanımların da bir sınırı vardı. Fransız Devrimi'nin vaadi bir türlü gerçekleşemedi çünkü kendini özel mülkiyetin savunmasına adamış bir burjuva devriminden öteye geçememişti; ne toplumsal eşitlik ne de sahici demokrasi, özel mülkiyetle uyumluydu.

Thermidor'dan sonra Fransa'yı yönetenler halk hareketini gerilettiler ama yok edemediler. Devrim tüm bir nesli radikalleştirmiş, 1794'ten çok sonra bile binlerce eylemciyi ülküleriyle etkisine almıştı.

Yenilgiden çıkarılacak dersler hararetle tartışıldı. Çıkarılan sonuçlar sıklıkla yanlıştı. François-Noël (“Gracchus”) Babeuf ve Eşitlerin Komplosu taraftarları, 1796’da siyasi bir darbeyle Direktuvar’ı devirmeyi düşündüler. Ama eylemcilerin yapacağı bir darbe, kitle hareketinin yerini tutamazdı. Teröristler devleti yıkamazlar. Tutuklanan Babeuf yargılanarak 1797’de idam edildi.

Ama devrimci fikirleri yaşadı. “Doğa, her insana tüm mülkten eşit olarak faydalanma hakkı vermiştir”, diyordu. Küçük burjuva radikallerini, işçi sınıfına mensup sosyalistlerden ayıracak işte bu birkaç sözcüktü.

Eylemle desteklenmeyen fikirler güçsüzdür. Fikirlerle desteklenmeyen bir eylemin de yönü belirsizdir. Radikal tarihçi Eric Hobsbawn’ın “çifte devrim” (Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi birleşimi) dediği şeyin özü, her şeyi kapsayan bir toplumsal dönüşümü mümkün hale getirecek şekilde fikirlerle hareketin kaynaşmasını temsil eder. Çartistler, bu kaynaşmanın ilk gerçek ifadesiydi.

Fransız Devrimi’nin İngiltere’de derin etkisi oldu. Tom Paine’in devrimin ilkelerini savunduğu *İnsan Hakları* 100.000 baskı yaptı. Londra Haberleşme Derneği gibi Jakoben siyaseti benimseyen radikal yapılar mantar gibi çoğaldı. Asker isyanları, 1797’de Kraliyet Donanmasını felce uğrattı. 1798’de İrlanda’da devrim patlak verdi.

Direniş baskıyla ezildi. Ama Edward Thompson’ın *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*’nda açıkladığı üzere 1790’ların ajitasyonu, Sanayi Devrimi’nin yeni bir toplumsal sınıf (fabrikalarla şehirlerde yoğunlaşmış ücretli emekçilerin oluşturduğu proletarya) yarattığı bir zamanda, 19. yüzyılın başlarında yükselen sınıf

mücadelesi dalgasıyla iç içe geçen radikal bir gelenek yarattı.

"Sermayenin birkaç elde çirkince birikmesi ve tekel", diye yazıyordu radikal lider John Thelwall 1796'da:

> "kendi iğrençliği içinde çare tohumlarını taşır … İnsanları bir araya gelmeye zorlayan şey, … bilginin yayılmasına hizmet eder ve sonuçta insan hürriyetini destekler. Dolayısıyla, her büyük atölye ve fabrika, parlamentonun çıkardığı hiçbir yasanın susturamayacağı ve hiçbir yargıcın dağıtamayacağı bir tür siyasi dernektir."

Fransız Devrimi'nin mülk sahibi olan ya da olmaya hevesli *sans-culottes*'inin aksine Sanayi Devrimi proletaryası kendi kurtuluşunu yalnızca *kolektif* mülkiyet aracılığıyla kazanabilirdi. Buhar makineleri, kömür ocakları, kanal mavnaları ve dokuma fabrikaları, parçalara bölünemezdi. Eğer işçiler patronlarını alaşağı edeceklerdiyse, iş yerlerini kooperatifler olarak işletmeliydiler. Proletarya, bu nedenle her anlamda kolektif bir sınıftı. İşçilerin mücadelesi, özel mülkiyeti ortadan kaldırmaya, yani Fransız Devrimi'nin başaramadığı toplumsal eşitlik ve siyasi demokrasinin önkoşullarını oluşturmaya yöneliyordu.

Britanya proletaryasının ilk mücadeleleri çeşitli biçimler aldı. Vasıfsızlaştırmayı, ücret kesintilerini ve işsiz kalmayı engellemeyi amaçlayan Ludistlerin makine kırma eylemleri vardı. 1819'da Manchester'da atlı milislerin kılıçlarla saldırdığı St. Peter's Alanı'ndaki ("Peterloo Muhaberesi") gibi siyasi reform taleplerinin dile getirildiği kitlesel gösteriler vardı. Özellikle 1820'lerin ortası ile sonu arasında ve yine 1830'ların ortasında, grev ve sendikalaşma dalgaları vardı. Büyük Birleşik Ulusal İşçi Sendikası, 1834'te

yarım milyon üyeye sahipti. Aynı yıl altı Dorset çiftliği işçisi (Tolpuddle Şehitleri), sendikaya üye olmaları nedeniyle sürgüne gönderildiğinde, Kings Cross'ta düzenlenen dayanışma gösterisine 100.000 kişi katılmıştı.

Yükselen mücadele dalgası, 1838-48 Çartist eylemlerinde doruğa ulaştı. Hareket, iki başarısızlığın etkisiyle büyümüştü. Birincisi, 1832 Reform Yasası ile orta sınıfın çoğuna oy kullanma hakkı tanınırken işçi sınıfı bu haktan yine mahrum bırakılmıştı. Sınıfları aşan bir reform kampanyasını yürüten ittifak, bundan kaynaklanan huzursuzlukla dağıldı. İkincisi, grev dalgası ezilip Büyük Birleşik Ulusal İşçi Sendikası iç çekişmeler yüzünden dağıldığında örgütün devrimci sendikacılığı da çöktü. Ne liberal orta sınıfla ittifak kurulması işçi sınıfı davasına katkı yapmıştı; ne de genel grev çağrısı. Ama 1830'ların kargaşası, yaygın radikal ruh halinin kanıtıydı.

Yeni kurulan Londra İşçi Derneği, 1838'de altı talepten oluşan "Halk Bildirgesi"ni ("Çartizm Bildirgesi") yayınladı: Eşit büyüklükte seçim bölgeleri; milletvekili olabilmek için mülk sahibi olma şartının kaldırılması; tüm erkeklere oy hakkı tanınması; yıllık parlamentolar; sandıkta gizli oy kullanma; milletvekillerinin maaşı. Bildirge, devasa açık hava toplantılarıyla onaylandı: Glasgow'da 200.000, Newcastle'da 80.000, Leeds'te 250.000, Manchester'da 300.000 kişi katıldı bu toplantılara. Yeni bir kitle hareketi doğmuştu.

Bildirgeye destek amacıyla düzenlenen dilekçe kampanyasına 1.280.000 kişi imza attı ve 1839'da Londra'da Çartist Kongre toplandı. Ama parlamento bildirgeyi reddetti ve hareketin susturulmasını emretti. Kitlesel tutuklamalar yapıldı. Londra'dan

gönderilen polis gücü, Birmingham Bull Ring'i savaş alanına çevirdi. Newport'ta silahlı Çartist madencilerin katıldığı gösteri, pusu kuran askerler tarafından dağıtıldı ve vurulanlar oldu.

Buna rağmen Çartist hareket kısa sürede eski gücüne kavuştu ve 1842'de bu sefer 3.315.000 kişinin imzaladığı yeni bir dilekçe hazırlanıp sunuldu. Bu da reddedildi. Ücret kesintilerine karşı süren grevler, Bildirgeyi savunma amaçlı siyasi bir genel greve dönüştü. Ama bir kez daha hareket baskıyla engellendi.

1848'de hareket üçüncü kez canlandı ama bu sefer daha zayıftı. 5 milyon imza hedeflenirken yalnızca 1.974.000 imza toplanabildi ve Kennington Green'de yapılan kitlesel gösteriye beklenenden daha az kişi katıldı. Polislerin, destek kuvvetlerin ve hatta göstericilere karşı yerleştirilen topların temsil ettiği devlet şiddeti tehdidi şüphesiz ki birçok kimsenin gözünü korkutmuştu. Ama gerçek sorun, siyasi iradenin zafiyetiydi. Çartist liderler, hükümete doğrudan meydan okumaya hazırlıklı değildi.

Çartizmin yapısal zayıflıklardan muzdarip olduğu da açıktır. Hareketin yükselme noktaları, ekonomik gerilemelerle çakışıyordu. İstihdamın ve ücretlerin yükseldiği zamanlarda gösteriler de azalıyordu. 1848'den sonra Britanya ekonomisi uzun süreli bir hızlı büyüme dönemine girdi.

İşçi sınıfı, 1840'larda halen embriyo halindeydi. İnsanların çoğunluğu kırsal kesimde yaşamını sürdürüyor ve şehirlerdekilerin birçoğu, fabrika işçisinden ziyade atölye ustası ya da serbest çalışan zanaatkârdı. Bu, Çartist hareket içerisinde, Londra'daki daha küçük burjuva karakterli hareket ile Kuzey'in yeni sanayi bölgelerinin daha proleter

hareketi arasında gözlenen bölgesel bölünmenin temelini oluşturuyordu.

Ama siyasi zayıflıklar daha önemliydi. Bazı liderler, “manevi gücün” görece muhafazakâr taraftarlarıydı. Diğer bazıları, “fiziksel gücü” (gösteriler, grevler, hatta ayaklanmalar) savunuyor ama sıklıkla tutarsız ve kararsız davranıyorlardı. Gerçekte bu, mevcut siyasi çerçeve içerisinde kalarak çalışmak isteyen reformcular ile devletin yıkılması gerektiğine inanan (bazıları diğerlerinden daha tutarlı olan) devrimciler arasında ortaya çıkan gerçek bir yarılmaydı. Her şeye rağmen, tüm hatalarına ve kusurlarına karşın Çartizm, yeni ve devrimci bir sınıfın tarih sahnesine çarpıcı bir biçimde çıkışını temsil eder. Kapitalizm, Marx’ın deyişiyle “kendi mezar kazıcılarını” yaratmıştı.

1848 Devrimleri

Avrupa’nın büyük güçlerinin tüm çabalarına karşın, Napolyon’un 1813-15’te yenilmesi *ancien régime*’i geri getiremedi. “Çifte devrim” (Fransız burjuva devrimi ve İngiliz sanayi devrimi), insan toplumunun küresel boyutta geriye döndürülmesi imkânsız dönüşümünü yansıtıyordu.

Tam manasıyla gericiliğin (yani kralların, piskoposların ve unvanlı toprak sahiplerinin hüküm sürdüğü bir dünyaya geri dönüşün) önünde aşılmaz iki engel vardı: Birincisi, yeni mülk sahibi sınıfların kuvvetiydi: Günlük ticaret ve sömürge ticareti sayesinde zenginleşen tüccarlar; kilise topraklarını satın alan kapitalist çiftçiler; feodal yüklerden kurtulmuş köylüler. İkincisi, vergi gelirlerini artırma, altyapıyı iyileştirme, modern sanayileri geliştirme ve artan nüfusu destekleyecek refah artışını sağlama

konularında ulus devletler üzerinde baskı vardı. Bu baskı, askerî rekabet biçimini aldı. Güçlü ordular, finansal ve sınai güce bağlıydı.

1815'te Avrupa'ya yayılan "taht ve mihrap" rejimleri biçimsel olarak tamamen gericiydi ama içerik itibariyle o kadar değildi. Örneğin Almanya, 1789'da 300 devlete bölünmüştü. Napolyon, 1806'da Ren Konfederasyonu'nu kurdu; serflik kaldırıldı, ticaret serbestisi sağlandı ve tüm devletlerde geçerli bir hukuk sistemi oluşturuldu. 1815 Viyana Kongresi'nin hükümlerine göre büyük güçler Renanya'yı Prusya'ya devrettiler ama liberal reformlar korundu ve bağımsız Alman devletlerinin sayısı 39'a düştü.

Böylece, Almanya'da siyasi gelişme geriye dönmedi; 30 yıllığına duruverdi. Bu arada ekonomik gelişme sürdü; Prusyalı *Junkerler*'in (unvan sahibi soylular) yönettiği mutlakiyetçi polis devleti ile zengin, kendine güvenen Renanya burjuvazisi arasındaki çelişki şiddetlendi.

Avrupa'nın çoğu yerinde benzer gerilimlere rastlanabiliyordu ve nihayet 1848'de fırtına koptu. Modern Avrupa tarihinde birçok kez görüldüğü üzere yeni şafağın habercisi Gal horozu oldu. Paris, geçmişi 1789'a uzanan bir devrimci geleneğe barınak olmuştu. Bu gelenek kendini en son 1815'te tahta çıkan Bourbon Hanedanı'ndan X. Charles'ın mutlakiyetçi emelleriyle sebep olduğu ve dört gün süren bir şehir ayaklanmasıyla devrildiği Temmuz 1830'da göstermişti. Onun yerini, kraliyet ailesinin Orleancı kolundan gelen ve anayasal bir monarşi idaresi sözü veren Louis Philippe aldı.

1830 Devrimi, gücü, eski toprak sahibi soylulardan finans burjuvazisine kaydırmıştı. Temmuz Monarşisi

bir bankacılar monarşisiydi –sadece en zengin %1'in oy kullanma hakkı vardı.

Öğrencilerle orta sınıfın Şubat 1848'de düzenlediği cumhuriyetçi protestolara polis saldırdı. Bu, doğu Paris'in şehirli yoksullarının kitlesel olarak ayağa kalkması için bir işaretti. *Sans-culottes* bir kez daha sokaklara dökülüp kralı tahttan indirdiler.

Berlin, Budapeşte, Milano, Palermo, Prag, Venedik ve Avrupa genelinde çok sayıda şehirde patlak veren ayaklanmalar, Fransız Devrimi'nin başarılı yansımalarıydı. "Halkların Baharı"ndan etkilenmeyen, önemli görülebilecek Avrupa devletleri sadece Britanya ve Rusya idi. *Ancien régime* her yerde çatırdıyordu. Mutlak monarşiler askerî birliklerini geri çektiler, liberal anayasalar kabul ettiler ve hükümet binalarında yeni parlamenter meclislerin kurulmasına izin verdiler.

1848 devrimlerinin dinamiği 1789'unkine benziyordu. Kitleler halinde harekete geçen zanaatkârlar, küçük tüccarlar ve emekçiler, *ancien régime*'in polis ve askerlerini sokaklardan çekilmeye zorlamıştı. Kitleleri harekete geçiren, yaygın sıkıntıların tetiklediği sosyal reform talepleriydi. Avrupa, 1845'ten beridir şiddetli ekonomik krizin pençesindeydi ve işsiz kalan milyonlarca insan sefaletin eşiğinde yaşıyordu. Ama güç ağırlıklı olarak burjuva liberallerin eline geçti. Gerek cumhuriyetçiler gerekse anayasal monarşi taraftarları olsun, her iki yöne (mutlakiyetçi gericilik ve halk radikalizmi) baktıklarında da korkuya kapılıyorlardı. Sonuçta tereddüde düşüp hareket edemez oldular –bir devrim için ölümcül.

Karşı-devrimin hamlesi gecikmedi. Haziran'da Paris'teki yeni cumhuriyetçi hükümet, işsizliği

hafifletmek üzere Şubat ayında başkentte kurulmuş olan ulusal atölyeleri kapatacağını ilan etti. İşsizlere köylerine geri dönmeleri ya da orduya katılmaları söylendi. Paris'in çalışan insanları yine ayağa kalktı. Ama 40.000 isyancının karşısında 30.000 asker ve 100.000 kadar milis vardı. Kanlı 23-26 Haziran döneminde General Cavaignac'ın kuvvetleri, barikat barikat çarpışarak şehrin doğusundaki kenar mahallere girip direnişi ezdiler.

Haziran Günleri, Avrupa'nın dört bir yanındaki karşı-devrimciler için açık bir çağrı oldu. 1848'in ikinci yarısında başlayıp 1849'a sarkan dönemde mutlakiyetçi rejim orduları her yerde radikal devrime saldırırken, (Almanya'nın Frankfurt Parlamentosu'nu kuran avukatlar ile toprak sahipleri gibi) liberal siyasetçiler nutuk atıp önergeler oylamakla meşguldüler.

1848 devrimleri neden yenildi? İşin içinde birçok etken vardı. 1848'in liberalleri, İngiliz ve Fransız devrimlerine katılan öncellerinin ancak soluk bir kopyasıydı. Cromwell ile Robespierre, devrimin kralcı mutlakiyetçilik karşısında kesin zafer kazanması için her şeyi yapmaya hazırken, 1848'in burjuva liderleri ne kadar omurgasız olduklarını göstereceklerdi.

Her başarılı devrimde (1566 Hollanda, 1642 İngiltere, 1775 Amerika ve 1789 Fransa), küçük burjuvazinin başını çektiği kitle eylemi devrimin lokomotifi olmuştu. Bu, *ancien régime*'i yenmenin ötesinde burjuva liderlerinin muhafazakârlığının üstesinden gelmek için de gerekliydi. Ama bu kuvvetler, 1848'in embriyo halindeki sınai işçi sınıfının temsil ettiği gibi özel mülkiyetin varlığına karşı bir tehdit oluşturmuyordu. Küçük burjuvazi, en devrimci olduğu anlarda bile küçük mülk sahiplerinin radikal

demokrasisini savundu. Bunun aksine proletarya, işçilerin fabrikaları kontrol etmesi ve toplumun refahını ortaklaşa sahiplenmesi olasılığını da bağrında taşıyordu.

1848'de proletarya, Britanya hariç olmak üzere görece küçük, örgütsüz ve siyasi bilinçten yoksundu. O yılki devrimler, henüz olgunlaşmamış proletaryanın gelişip olayların seyrine yön verebilecek, etkili bir başkahraman olmasına izin vermeyecek kadar hızlı sahneye konuldu. Ne var ki burjuvazi, Marx ile Engels'in "komünizm heyulası" dedikleri şeyin korkusuyla sahneyi erken terk etmişti.

Fransa'da Şubat ayaklanması monarşiyi yıkmıştı ama ardından Haziran karşı-devrimi de halk hareketiyle yıkılmıştı. Sonrasında, Aralık 1848'deki başkanlık seçimlerini Napolyon'un yeğeni Louis Bonapart ezici bir üstünlükle kazandı. Louis Bonapart, üç yıl sonra Aralık 1851'de askerî darbeyle bir diktatörlük iktidarı kurdu. Ertesi yıl İkinci İmparatorluğu ilan ederek III. Napolyon unvanını aldı.

1789 ile 1848 arasındaki hayati bir fark, köylülüğün rolüydü. 1789'da köylüler feodal harçlar ödediklerinden devrim kırsal kesime yayılmıştı. 1848'de feodalizm zaten tasfiye edilmiş olduğundan köylerde sükûnet hâkimdi. Bu, kızıl Paris'in tecrit edilip ezilebileceği anlamına geliyordu. Köylü askerler ilk önce devrimcileri vurup öldürdüler, ardından Louis Bonapart'a oy verdiler.

Avrupa'nın diğer bölgelerinde de benzer bir şey yaşandı. Karşı-devrimci kırsal kesim, devrimci şehirleri ezmekte kullanıldı. Ama nasıl ki 1815 zamanı geriye alıp 1789'u getiremediyse, Haziran Günleri de 1848'in Şubat Günlerinin etkisini silemedi. Prusya ile Avusturya'da serflik kaldırıldı. Avrupa'nın birçok

yerinde kapsamı sınırlı anayasalar kabul edildi. Almanya ile İtalya'da birlik taraftarı hareketler güç kazandı. İçinde birçok dilin konuşulduğu Avusturya Habsburglarında milliyetçi kıpırdanmalar bundan böyle durulmayacaktı.

Başka kırılma çizgileri de ortaya çıkmıştı. İrlanda'dan Polonya'ya, oradan Makedonya'ya kadar birçok yerde milliyetçilik ile toplumsal hoşnutsuzluk kaynaşarak güçlü bir maya oluşturdu. 1850'ler ile 1870'ler arasındaki uzun ekonomik genişleme sayesinde yeni bir kuvvet yükselecekti –"halkların bir sonraki baharını" gerçekten de dünyayı sarsacak bir olay yapma potansiyeli taşıyan bir kuvvet.

Marksizm Nedir?

Marksizm kimi zaman Alman felsefesi, Fransız sosyalizmi ve İngiliz iktisadının bir bileşimi olarak sunulur. Bu doğru ama eksiktir. Marksizmi pratikten kopuk, yalnızca teorik bir mesele olarak ele alır, yani özünü tamamen gözden kaçırır.

Marksizmin temel fikirlerini, 1843-47 arasında Karl Marx (1818-83) ile Friedrich Engels (1820-95) formüle etti. Onların ortak çalışması, düşünce alanında, bilimde Isaac Newton, Charles Darwin, Sigmund Freud ve Albert Einstein'ın başarılarıyla karşılaştırılabilecek bir devrimi temsil ediyordu. İnsan toplumunun bütününü anlamak için tümüyle farklı bir paradigma yarattılar.

Ama düşünsel devrimlerinin öznesinin tam da insan toplumu olmasından ötürüdür ki laboratuvarları, içinde yaşadıkları toplumsal dünya olmak zorundaydı. Marx ile Engels'in o zamanın kitle mücadelelerine katılmış faal devrimciler olması, Marksizmi mümkün kılmıştı.

Özellikle de fikirlerini, 1848 devrimlerinin siyasi ateşinde sınayıp iyice geliştirdiler. Marx, Köln'de yayınlanan devrimci gazete *Rheinische Zeitung*'un editörlüğünü yapmıştı. Engels, Prusya'nın işgal ettiği Renanya Palatinliği'ni savunarak devrim ordusunda askerlik yapmıştı. 1849'da devrimin yenilmesiyle her ikisi de sürgüne gitmek zorunda kaldılar.

Marx ile Engels, felsefe, toplum ve iktisat hakkındaki çağdaş fikirleri alıp bizzat tecrübe ettikleri somut gerçeklik temelinde bunları dönüştürdüler. Marksizmi "materyalist" [*maddeci*] olarak tarif etmek bu anlamda doğrudur (karşıtlık "idealizm"ledir – deneyime dayanmayan ve uygulamada başarıyla hiç sınanmamış teoriler).

Her ikisi de Alman felsefesi eğitimi almıştı. Diyalektik anlayışı Marksizmde çok önemli bir yer tutacak Georg Hegel'in (1770-1831) fikirleri o dönemde felsefeye hâkimdi. İki kavrama dayanıyordu: "Bütün şeyler kendi içlerinde çelişkilidir" ve "çelişki, tüm hareketin ve yaşamın kökenidir; bir şey ancak bir çelişki içerdiği sürece hareket eder, itkiye ve etkinliğe sahip olur".

Hegel'in diyalektiği idealistti. Esasen insan düşüncesindeki değişikliklerle ilgilenen Hegel, özellikle de tarihi, Mutlak Ruh dediği, kendisi ve kendisiyle uyuşmayan gerçeklik arasındaki çelişki sayesinde dünyayı değiştiren yüce fikrin açınımı olarak düşünüyordu. Marx, idealist diyalektiği materyalist bir diyalektiğe dönüştürerek, baş aşağı duran Hegel'i ayakları üzerine oturttu. Vurguladığı nokta basitti: Önem taşıyan çelişkiler, gerçek dünyada var olur, insanların kafasında değil; dolayısıyla, tarihe yön veren, fiilî toplumsal kuvvetlerin çarpışmasıdır. Düşüncenin rolü, bu kuvvetleri anlayarak insan

müdahalesinin daha iyi yöneltilmesini ve daha etkili olmasını sağlamaktır.

Gerçek dünyayla uğraşmaya başlamak, içerisinde ortaya çıkan yeni kapitalist ekonomiyi incelemek demekti. İngiliz iktisatçılar kılavuzluk etmişti. Bu açıdan Marx ile Engels üzerinde en fazla etki yapan David Ricardo (1772-1823) idi. Ricardo, kapitalizmin mizacıyla ilgili iki büyük keşif yapmıştı. İlki, "bir metanın değerinin, onun üretimi için gereken göreli emek miktarına bağlı olması" idi. Başka bir deyişle, tüm zenginliğin kaynağı sermaye değil insan emeğidir. İkincisi, "kârlarda bir düşüş olmadan emek değerinde artış olamayacağı"nı fark etmesiydi. Başka bir ifadeyle, emeğin kazancı sermayenin kaybıydı ve bunun tersi de geçerliydi. Ücretlerle kârlar arasında zıt yönlü bir ilişki vardı.

Gelir bölüşümü anlaşmazlığının (sınıf mücadelesinin), kapitalizme içkin olması bunun gereğiydi. Böylelikle Ricardo, sistemin son derece çelişkili ve potansiyel olarak patlamaya hazır olduğunu ortaya koymuştu. Bundan ötürüdür ki çalışmaları, anayolcu klasik iktisadın ulaştığı en yüksek noktayı temsil ediyordu. Takipçileri, kendi bilim dallarının devrimsel sonuçlarından uzaklaştılar ve burjuva iktisadı giderek yozlaşarak, bugün olduğu üzere açgözlülüğün ve serbest piyasa kaosunun ideolojik açıdan haklı çıkarılmasına indirgendi.

Öte yandan Marx, Ricardo iktisadının bilimsel içgörülerini takip etmeyi sürdürdü. *Kapital*'in ilk cildini 1867'de yayınlaması, Marx'ın en parlak başarısıydı. (İkinci ve üçüncü ciltler, makalelerinden düzenlenerek ölümünden sonra sırasıyla 1885 ve 1894 yıllarında yayınlandı). Bu metinler, modern dünya ekonomisine dair herhangi bir ciddi analizin en

temel başlangıç noktası olma özelliklerini hâlâ koruyorlar.

Fransız sosyalizmi, Marx ile Engels'i düşünsel açıdan etkileyen üçüncü şeydi. Büyük Fransız Devrimi'nden doğan ve onun gerçekleştiremediği insanlığın kurtuluşu vaadiyle güçlenip gelişen Fransız sosyalizmi, reformist-ütopyacı ve devrimci-komünist kanatlara bölünmüştü. Comte de Saint-Simon, Charles Fourier ve İngiltere'de Robert Owen gibi ütopyacılar, akılcı argümanın, iyi örneğin ve kademeli reformun, toplumsal dönüşümü sağlamaya yeteceğine inanıyorlardı. Gracchus Babeuf ve Auguste Blanqui'nin temsil ettiği komünistler, böyle hayallere kapılmayarak sömürücü sınıfların alaşağı edilmesi için silahlı ayaklanmanın gerekli olduğunda ısrar ediyorlardı. Gizli bir yeraltı hareketinin doğrudan eyleminin, kitlelerin topyekûn ayaklanmasını tetiklemeye yeterli olacağını varsaymaları, onların hatasıydı.

Marx ile Engels, aynen Fransız sosyalistleri gibi sömürüden ve yoksulluktan nefret ediyorlardı. Ütopyacılar gibi daha iyi bir dünya hayal edebiliyor ve komünistler gibi buna ulaşmak için devrimci eylemin gerekli olduğundan şüphe etmiyorlardı. Ama her iki kesimle de derin anlaşmazlıkları vardı. Zenginlerin gönüllü olarak servet ve iktidarlarından vazgeçecekleri gibi naif düşüncelerinden ötürü ütopyacıları suçluyorlardı. Ordusu, polisi ve hapishaneleriyle devletin, komplocu bir darbeyle devrilebileceğini hayal etmelerinden ötürü komünistleri de hedef alıyorlardı. Ancak milyonları seferber edecek bir halk devrimi devleti ezebilir, mülkiyet sahibi sınıfların malına, mülküne el koyabilir

ve demokrasiye, eşitliğe, işbirliğine dayanan yeni bir düzen inşa edebilirdi.

Büyük Fransız Devrimi, yeterli büyüklükteydi ama tek yaptığı yeni tür bir sömürücü toplum yaratmak oldu. Eksik olan, *evrensel* menfaatleri olan bir devrimci sınıftı. Devrimci burjuvazi, iktidarı kendisi için istiyordu. *Sans-culottes* ve köylüler, küçük mülk sahipleriydi. En yoksulu bile kendine ait bir atölyeye ya da çiftliğe sahip olmanın hayalini kuruyordu. Ama Manchester'ın yeni sınai işçi sınıfı oldukça farklıydı. Mesele mülksüz ücretli emekçiler sınıfı olmaları değildi yalnızca. Tekstil fabrikalarında ve hızla büyüyen büyük şehirlerde yoğunlaşan işçiler, koşulları yüzünden insanlığın kurtuluşunu *kolektif* çözümler temelinde tasarlamaya mecbur bir sınıftı. İngiltere'deki Çartist hareket, işçi sınıfının gerçekten de devrimci potansiyeli olduğunu göstermişti.

1789 dersleri, 1848 deneyimi ve Engels'in Manchester işçi sınıfı üzerine yaptığı çalışmalar, hepsi aynı yöne işaret ediyordu –tarihin muammasına yönelik bir çözüme. Muamma şuydu: İnsan emeği verimliliğinin tarih boyunca sürekli artması, yokluğu ortadan kaldırma kapasitesinin yükselmesi anlamına geliyordu. Ama milyonlar yoksulluk içinde yaşarken küçük bir azınlık abartılı bir zenginliğin keyfini sürüyordu. Muamma, dönüp dolaşıp özne sorununa geliyordu: Dünyayı, insan emeğinin insanların ihtiyaçlarına hizmet etmesini sağlayacak şekilde kim yeniden düzenleyebilirdi?

Cevap işçi sınıfıydı. Bu kısmen, sömürülen, sistemde yerleşik menfaatleri olmayan, "zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyi olmayan" bir sınıf olmasından ötürüydü. Ama bu antik Roma'nın köleleri ve Ortaçağ Avrupası'nın serfleri için de geçerliydi. Belirleyici bir

ikinci etken daha vardı. İşçiler, özel mülkiyete *bireysel* temelde el koymak suretiyle kendilerini özgürleştiremezler. Devasa ve giderek büyüyen bir küresel iş bölümünün bir parçası olduklarından ancak üretim araçlarının, dağıtımın ve mübadelenin *ortaklaşa* kontrolünü ele alarak kapitalizme karşı inandırıcı bir alternatif ortaya koyabilirler. Bu nedenle, sınai işçi sınıfı, *insanlığın bir bütün olarak kurtuluşundan genel menfaati olan* tarihteki ilk sınıftı. Bu sınıfın tarih sahnesine çıkması Marksizmi mümkün kılmıştı. Proletaryanın devrimci potansiyelini fark etmek Marx ile Engels'in en önemli düşünsel başarısıydı. Bu nedenledir ki emekçilerin kapitalizme karşı verdiği sınıf mücadelesi Marksizmin kalbinin attığı yerdir.

Kapitalizm Nedir?

Kapitalizmin temsil ettiği toplumsal dönüşümün ölçeğini kavrayabilmek için insanlık tarihinde karşılaştırabileceğimiz yegâne ekonomik devrimin etkisini hatırlamamızda fayda var: Tarım Devrimi. Yaban hayatta avcılığa ve toplayıcılığa dayanan eski varoluş biçimini sona erdiren Tarım Devrimi, insanların kendi gıdalarını ürettikleri, çiftçiliğin üretkenlikte ve üretim düzeyinde muazzam artışları mümkün kıldığı bir çiftçiler dünyası yaratmıştı.

Bu ise toplumun üretici olmayan sınıflarını desteklemeye yetecek üretim fazlalarının birikmesini sağladı. Bu artıklar, orduları beslemekte ve siyasi-askerî rekabete girişmekte kullanıldı. Her ne kadar birçok büyük değişiklik olsa da, söz gelimi MÖ 2500'in Sümer uygarlığı ile MS 2. yüzyılın Roma İmparatorluğu ya da XIV. Louis'in idaresindeki 1700'ün Fransası arasında bu açıdan esasen bir

benzerlik bulunuyordu. Bunların hepsinde de yönetici sınıflar tarım üreticilerinin artıklarına şu ya da bu yolla el koyup bunları savaşları, anıtları ve lüks yaşam tarzlarını sürdürmekte kullanıyorlardı.

Militarizmin ve ihtişamın rekabetçi olması yüzünden sistem dinamikti. Ama aynı zamanda fazlasıyla israfçıydı. Savaş arabaları ve tapınaklar, zırhlı şövalyeler ve şatolar, toplar ve saraylar, refahı üretken ekonomiden uzaklaştırdı çünkü artıkların büyük bir kısmı teknik yeniliğe ve geliştirmeye yatırılmıyordu. Sonuçta, sanayi öncesi toplumda, insan emeği üretkenliği yavaş arttı.

Sanayi kapitalizmiyle karşıtlığı bundan daha çarpıcı olamaz. Marx, *Komünist Manifesto*'daki ünlü bir paragrafta bunu şöyle tasvir eder:

> Burjuvazi üretim araçlarını, dolayısıyla üretim ilişkilerini ve bunlarla birlikte bütün toplumsal ilişkileri durmadan devrimcileştirmeksizin var olamaz. [Oysa] eski üretim tarzının olduğu gibi korunması, daha önceki bütün sanayici sınıfların ilk varoluş koşuluydu. Üretimin durmadan altüst edilmesi, bütün toplumsal koşulların aralıksız sarsılışı, bitmek bilmeyen bir belirsizlik ve çalkantı, burjuva dönemini bütün önceki dönemlerden ayırt eder. Bütün kemikleşmiş, donmuş ilişkiler arkaları sıra gelen eskiden beri saygıdeğer tasavvur ve görüşlerle birlikte silinip gider; yeni oluşanlar ise daha kemikleşmeye fırsat bulamadan eskir. Katı olan her şey buharlaşıyor…

Dünya nüfusu yaklaşık 2.500 yıl önce 200 milyona ulaşmıştı. Bir milyara yükselmesi kabaca 200 yıl öncedir. O zamandan bugüne yedi milyara yükselmiştir. Yani Sanayi Devrimi'nden bugüne nüfus artışı 18 kat hızlanmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun yılda 85.000 ton kadar demir ürettiği tahmin ediliyor. 1900'e gelindiğinde en büyük beş üretici ülke *her gün* bu kadar demir üretiyordu. Bugünse en tepedeki beşi aynı miktarı *bir saatte* üretiyor.

Bu dönüşümü nasıl açıklayabiliriz? Yanıt, *Kapital*'in I. cildinde veriliyor. Marx, kapitalist ekonominin temel yapı taşı olan meta ile işe başlayarak, metanın hem "kullanım değeri" hem de "mübadele değeri" olduğunu açıklar. Bir metanın kullanım değeri karşıladığı ihtiyacı temel aldığından söz gelimi bir muzun kullanım değeri onun besleyici içeriğine içkindir. Bir metanın mübadele değeriyse diğer tüm metalarla ortak olan bir şeyi, onu piyasa için üretmekte gereken emeği temel alır; bu değeri, o metanın piyasa fiyatı temsil eder. Burada birdenbire potansiyel bir bağlantısızlık belirir: Metanın kullanım değeri ile mübadele değeri arasında oluşum halindeki çelişki. Muzlara ihtiyaç olabilir, piyasada mevcut da olabilir ama aynı zamanda aç olanların alamayacağı kadar pahalı da olabilir.

Kapitalizm öncesi mübadelede kullanım değeri baskındı. Tüccar, üretim fazlasını satan üretici ile ihtiyaç duyan tüketici arasında aracılık yapıyordu sadece. Küçük çiftçi, yeni bir saban satın almak için fazla buğdayını satabilirdi. Zengin bir bey, malikânesinde yaşayan maiyetini doyurmak için buğday satın alabilirdi. Tüccar kâr yapardı bu işten ama onun toplumsal rolü, diğer toplumsal sınıflar arasındaki bir ekonomik aracıdan ibaretti.

Kapitalizmde mübadele değeri baskındır. Tüccarlar kârla satmak için satın alırlar: Tek ilkeleri, mübadele hatırına mübadele yapmaktır. Tüccarın ilkesi toplumun genel ilkesi haline geldiğinde kapitalizmin dönüşümü tamamlanmış olur.

17. yüzyıl Hollandası ile 18. yüzyıl İngilteresi'nin ticari kapitalizmi, tüccarların ticaret aracılığıyla sermaye biriktirdiği bir kapitalizmdi. Ama bu tüccar sermayesi birikimleri, Sanayi Devrimi'nin kanallarına,

makinelerine ve fabrikalarına yapılacak yatırımları karşılayabildi. Buna karşılık sanayileşme de daha büyük sermaye birikimini mümkün kıldı.

1800'lere gelindiğinde kapitalizm, kendi kendini besleyen ve giderek hızlanan bir büyüme sürecine girdi. Bunu tetikleyen şey rekabetti: Eski şehir devletlerin ve Ortaçağ krallıklarının siyasi-askerî rekabeti değil, rakip kapitalistlerin ekonomik rekabeti.

Eğirme çıkrığı sayesinde bir işçi, yalnız başına çalışan sekiz işçi kadar iplik üretebiliyordu. Buharlı dokuma tezgâhını kullanan bir operatör, el tezgâhıyla çalışan altı dokuyucunun işini yapabiliyordu. Yeni teknolojiye yatırım yapmayan kapitalistler, emekten tasarruf sağlayan makineler kullanarak üretimi daha düşük maliyetle gerçekleştiren rakipleri karşısında piyasadan çabucak silinip gidiyordu. Kapitalistler, piyasanın demir yasasını keşfettiler: Ekonomik rekabet baskısı, istisnasız herkesi maliyetleri kısmaya, üretimi artırmaya ve fiyatları düşürmeye zorluyordu. Başarının ölçüsü kârdı. En başarılı kapitalistler, piyasadan daha büyük pay kapıp daha fazla kâr yaptılar. Bu kârlar, rekabet gücünü daha da artırmak üzere tekrar yatırımda kullanıldı.

O halde kapitalizm, rekabetçi bir sermaye birikimi sistemidir. Üç unsurun dinamik kaynaşmasının bir sonucudur: Kârla satmak için satın alma tüccarlık ilkesi; sanayideki yeniliklerin mümkün kıldığı emek üretkenliği dönüşümü; ekonominin rekabet halindeki sermaye birimlerine bölünmesi.

Bu sürecin hammaddesi elbette emek gücüdür. Artık kendi başına bir meta haline gelen emek gücünün eşsiz bir niteliği vardır: Tüketici için ifade ettiği hakiki değerden düzenli olarak *düşük* bir piyasa

fiyatından satın alınması. Bu ikisi, yani kapitalistlerin ödediği ücretler ile karşılığında elde ettikleri malların değeri arasındaki fark, kârın kaynağıdır.

Bunu ilk açıklayan Marx oldu. Ricardo'nun "emek değer teorisi"ne yaptığı katkı, işçilerin ücretlerinin *emekleri* (fiilen yapılan iş) için değil, *emek güçleri* (çalışma yetenekleri) için yapılan ödeme olduğunu kavramış olmasıdır: Eğer ilk durum geçerli olsaydı, işçiler tüm ürettiklerinin tam değerini alacak ve kâr olmayacaktı; ikinci durumda, kiralandıklarında kendilerine piyasa fiyatından ödeme yapılır ve ardından daha büyük değerde bir işi yapmaları gerekir.

Mesele şudur. Kapitalizmde emek, *hem* ücretle *hem de* kârla temsil edilen zenginliği üretir. Bu nedenle ücretler, üretim sürecinde harcanmış emeğin tam değerini temsil edemez. Ücretlerin karşılığında kapitalist, belirli beceri seviyesine sahip işçinin çalışma kapasitesini belli bir süreliğine satın alır. Kazanmayı beklediği şey, ücretlerle ödenen değeri aşan üretimdeki katma değerdir. Bu ikisi arasındaki fark "artık değer" ya da kârdır.

Dolayısıyla, kapitalizm koşullarında işçiler hem yabancılaşırlar hem de sömürülürler. Yabancılaşmaları, emek süreci üzerindeki denetimlerini kaybetmelerinden kaynaklanırken, sömürülmeleri ise emeklerinin tam değerini alamamaları yüzündendir. Daimî sınıf çatışması bunun sonucudur. Kapitalistler ve işçiler, üretim noktasında süreç ve ödül konusunda bitip tükenmez bir mücadelenin içine hapsolurlar.

Kapitalizm, başka anlamlarda da çelişkilidir. Ekonomik rekabet kör ve anarşiktir. Yatırım fırlamaları aşırı üretime, satılmamış mal yığınlarına ve

iflas dalgalarına yol açar. Patlama, yerini daralmaya bırakır. Balonlar patlayıp söner ve kötü borç kara deliklerine dönüşür. Refah boşa harcanır ve refah yaratma süreci çöker.

Kapitalizm, insan emeği üretkenliğini dönüştürerek öylesine maddi refah bolluğu yaratmıştır ki insanlığın birçok sorununa bu yolla çözüm bulmak pratikte mümkün hale gelmiştir. Mamafih, sistemin kendisi bu vaadi boşa çıkarmaktadır. Bir yandan rekabet ve serbest piyasa anarşisi, çöküntülere, ani düşüşlere ve kitlesel fakirleşmeye gebe, son derece çelişkili bir ekonomi anlamına gelir. Öte yandan işyerine yabancılaşma ve sömürü, birçok insanın hayatının aşırı çalışma, yoksulluk ve stres yüzünden mahvolması anlamına gelir.

İşçi Sınıfının Oluşumu

Kapitalizm öncesi toplumlarda emekçi sınıflar sıklıkla üretim araçları üzerinde geniş bir kontrole sahipti. Ortaçağ köylüleri, kimi zaman bireysel malik olarak, kimi zamansa köy kolektifinin üyeleri olarak, geçimlerinin bağlı olduğu arazileri, otlakları, ağaçlık alanları ve sabana koşulan hayvanları doğrudan kullanabiliyorlardı. Ortaçağ zanaatkârları, mesleklerini şehirlerdeki atölyelerde, kendi araçlarını kullanarak ve bağımsız loncaların üyeleri olarak icra ediyorlardı.

Erken dönem kapitalizmi, Ortaçağ toplumuna ait bu alt katmanın üst kesimlerinden ortaya çıktı. Zengin köylüler tarım girişimcisi oldu. Usta zanaatkârların en başarılıları büyük tüccar oldu. Hem kapitalizm hem de burjuva devrimi, 17. yüzyıl İngilteresi’nde “orta halliler” denilenler tarafından ileri taşındı. Artan üretim ve büyüyen pazarlar, zenginleşme fırsatlarını

çoğalttı. Arazilerini iyileştirmeye ya da yeni atölyelere yatırım yapabilenler, rekabet üstünlüğü elde etti. En zengin tüccar ve çiftçilerle yoksul emekçiler arasındaki uçurum genişledi.

Sermaye birikimi özellikle 17. yüzyılın sonundan itibaren hızlandıkça, kapitalizm ilk önce tüccar kapitalizmi ve eve iş verme sistemi biçimine büründü. Zanaatkârlar kendi evlerinde ya da atölyelerinde çalışmaya devam ettiler ama şimdi kendi hesaplarına değil, tüccar-kapitalistin siparişine göre üretim yapıyorlardı.

Fabrika sistemi her şeyi değiştirdi. Sanayileşme, 18. yüzyılın sonlarından itibaren sermaye birikiminin hız kazanmasına izin verdi. Bu olurken orta halliler kendi içinde ustalar azınlığı ile ücretli işçiler çoğunluğu olarak bölündü. İkinci grup, genel emekçiler kitlesiyle kaynaşarak yeni bir toplumsal sınıf vücuda getirdi: proletarya (Marx ile Engels, Antik Roma'nın şehirli yoksulları için kullanılan Latince bir ifadeyi seçmişti).

Bu sınıflaşma (proleterleşme), çalkantılarla dolu bir süreçti. Köylüler, topraklarına inatla yapıştılar. Zanaatkârlar, bağımsız zanaat işinin özgürlüğünü ve saygınlığını el üstünde tuttular. Proletarya yaratmak için üreticileri üretim araçlarından koparmak gerekliydi. Bu nedenle, kapitalizmin tarihi tahliyelerin, mülksüzleştirmenin ve fakirleştirmenin tarihidir.

İngiliz köylü sınıfının mahvoluşu Ortaçağ'da başladı, 16. ve 17. yüzyıllarda şiddetlendi, 18. ve 19. yüzyılda en son noktasına ulaştı. Ana mekanizma çitlemeydi.

Ortaçağ tarımı açık arazilere dayanıyordu. İki ya da üç büyük arazi parçalara bölünüyor, bunlardan her biri bir köylü ailesine veriliyor ama tarım işinin çoğu ortaklaşa yapıldığından bunlar arasına çit

çekilmiyordu. Her aile, yakacak toplamak, avlanmak için ağaçlık alanları, hayvan otlatmak için otlakları kullanma gibi çeşitli ortak haklardan faydalanıyordu.

Çitleme, bir ya da daha fazla sayıda büyük çiftçiye toprağın etrafını çevirip kendi mülküymüş gibi davranma hakkı verdi. Dolayısıyla çitleme, köylü sınıfının mülksüzleştirilmesi demekti. Bundan ötürüdür ki çitleme, birkaç yüzyıl boyunca İngiltere kırsalında şiddetli bir sınıf mücadelesinin odağı olmuştur. O dönemin anonim bir şiirinde söylendiği üzere:

> Halktan kazı çalan
> Adamı astılar, kadını kırbaçladılar
> Ama kazdan ortak olanı çalan
> O asıl haine hiç dokunmadılar

Arazi yağmacıları genellikle devletin desteğiyle hareket ediyordu. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında parlamentoda kabul edilen bir dizi Çitleme Yasası, çitlemeyi meşrulaştırmıştı. Parlamento bu dönemde mülk sahiplerinin bir araya geldiği bir meclisti.

Aynı zamanda Kuzey İskoçya'nın büyük toprak sahipleri, koyunları için kârlı otlaklar yaratmak için temizliğe girişerek mülklerinde yaşayan kiracıları tahliye ediyorlardı. Sutherland Düşesi, 15.000 kişiyi zorla tahliye etmek, yaşadıkları köylerini yakmak ve kabileye ait yaklaşık 325.000 hektar büyüklüğündeki araziye 130.000 koyunu yerleştirmek için 1814-20 arasında Britanya askerlerini kullandı.

Diğerlerinin direnci yoksullukla kırıldı. Buharlı dokuma tezgâhı, nihayetinde el tezgâhıyla çalışan 800.000 dokuyucuyu işinden etti. Bu birdenbire olmadı. Fabrika üretiminin giderek büyüyen rekabeti, parça başı fiyatların sürekli düşmesine neden oldu.

El tezgâhıyla çalışan dokuyucuların tarih sahnesinden çekilmesi sessizce olmadı. Efsanevi “General Ned Ludd”un önderlik ettiği gizli bir hareket başlatıp makineleri kırmak için fabrikalara saldırarak, umutsuz bir artçı muharebe verdiler. Ludistler devlet baskısına yenildiler. 1812’de York’ta yapılan göstermelik duruşma idam ve sürgünlerle sonuçlandı. El tezgâhıyla çalışan dokuyucular nihayetinde açlığa yenik düşerek, diğer iş arayanlar gibi hızla büyüyen sanayi şehirlerine akın ettiler.

İrlandalıların proleterleşmesi daha da şiddet doluydu. İrlandalı Katolik köylülerin İngiliz-İrlandalı Protestan toprak sahiplerinin hâkimiyeti altında yaşadıkları İrlanda bir Britanya sömürgesiydi. İrlandalılar müthiş bir özveriyle savaştılar ama ayaklanmalar, üstün askerî güce ve kanlı baskı rejimine karşı direnemedi.

İrlanda köylülerinin temel yiyeceği olan patates üretimi, patates küfü hastalığı yüzünden 1845-52 arasında tamamen mahvoldu. Toprak sahipleri kâr elde etmek için yiyecek ihraç etmeye devam ederken, kıtlık bir milyon kişiyi öldürdü ve bir milyon kadarını da göç etmeye zorlayarak, toplam nüfusun yaklaşık %25 azalmasına neden oldu.

Manchester, Glasgow ve kuzeyin bir düzine sanayi şehrinin proletaryası, İngiliz çitlemeleri, Kuzey İskoçya tahliyeleri, İrlanda kıtlığı (Büyük Kıtlık) ve el tezgâhıyla çalışan dokuyucularla diğer zanaat işçilerinin fakirleşmesi sonucunda ortaya çıktı. Açlıkla yaratıldı. Dolayısıyla, Marx’ın “ilk sermaye birikimi” dediği şey, köylülerle zanaatkârların, şu ya da bu ölçüde zor kullanılarak üretim araçlarının denetiminden koparılmasını ister istemez içeriyordu. Ancak bu olduktan sonra sermaye için çalışmaya

itilebilirlerdi. “Bunun öyküsü, insanlık tarihine kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır”, diye yazıyordu Marx.

Küresel kapitalizmin geçtiğimiz 250 yıldaki dinamizmi, giderek daha çok sayıda köylü ve zanaatkâr topluluğunun mülksüzleştirilmesi, fakirleştirilmesi ve ücretli emekçiye dönüştürülmesi anlamına gelmiştir. Sürecin işleyişi günümüzde Çin, Hindistan ve Brezilya’da görülebilir. Ama bu dinamizm, mevcut işçi sınıflarını etkilemeyi sürdürüyor. Eski sanayiler gerilerken yenileri ortaya çıkıyor. Bugün Glasgow’da, bir yüzyıl önceki makine işçisi kadar çağrı merkezi çalışanı var. İşçi sınıfının niteliği ve bileşimi değiştikçe, rekabetçi sermaye birikimi yüzünden durmadan yeniden şekillendikçe, sınıf kimliği, dayanışması ve örgütlenme süreci de yenilenmelidir. Marx bunu tartışırken “kendinde sınıf” ve “kendisi için sınıf” terimlerini karşılaştırır. İlk terimle, işçilerin kendi koşullarının farkında olup olmadıklarından bağımsız olarak, toplumsal bir ilişki ve ekonomik bir süreç olarak sınıfın basit gerçekliğini ifade ediyordu. İkinci terimleyse sınıf bilincinin, sendika örgütlenmesinin ve fiilî direnişin gelişmesini ifade ediyordu. İlki nesnel bir olguyken ikincisi öznel kararın sonucudur. İşçiler cahil, parçalanmış ve edilgen kalabilirler –tarihin kurbanı olurlar. Öte yandan, koşullarını anlamaya çalışabilir, yoldaşlarıyla birlik olup dünyayı değiştirme mücadelesine girişebilirler –tarihin öznesi olurlar.

İnsanlığın geleceği, “kendinde sınıf” ile “kendisi için sınıf” arasındaki bu ayrıma bağlıdır.

“Yukarıdan” burjuva devrimi: 18 Temmuz 1863’te Wagner kalesine hücum eden Birlik ordusunun siyah askerleri

10

KAN VE DEMİR ÇAĞI

1848–1896

İngiltere’de Çartizmin ve Avrupa genelinde 1848 Devrimlerinin yenilmesinden sonra kapitalizm uzun patlama dönemine girdi. Bu dönem, sistemin çakılıp aynı ölçüde uzun bir depresyona girdiği 1873’e kadar sürdü. Mallarla insanların naklini makineleştiren; kömür, demir, mühendislik ve inşaat sektörlerine kitle pazarı yaratan; yeni “sermaye çağı”nın ilk bakışta hemen göze çarpan bir simgesi olan demiryolu inşaatları patlamanın başını çekiyordu.

Hızla büyüyen kapitalizm, toplumsal ve jeopolitik düzeni istikrarsızlaştırdı ama üçüncü burjuva devrimi dalgasının bağlamını hazırladı –tabandan yükselen kitle eylemleri yerine büyük ölçüde yukarıdan idare edilen bir dalga olsa da. İtalyan *Risorgimento*su, Amerikan İç Savaşı, Japon Meiji Restorasyonu ve Almanya’nın Birleşmesi, bunların hepsi yukarıdan burjuva devrimleri olarak anlaşılmalıdır.

Ama farklı yönlerden dramatik olan olaylarla açılıp sone eren bu dönem, 20. yüzyılın oldukça farklı mücadelelerini müjdeliyordu: 1857 Hint Ayaklanması, ileride Üçüncü Dünya denilecek bölgede yaşanan

emperyalizm karşıtı bir isyandı; 1871 Paris Komünü, proleter devrimin tarihteki ilk örneğiydi.

Hint Ayaklanması

Tarım Devrimi ve Sanayi Devrimi, insan deneyiminin geniş kapsamlı dönüşümleri olarak tarih sahnesinde ayrı bir yerde dururlar.

Binlerce yıllık zaman diliminde yavaş yavaş yayılan Tarım Devrimi'nin yarattığı geleneksel tarım toplumları son derece tutucuydu ve yüzyıllar içerisinde ancak belli belirsiz değişim gösteriyordu. Bunun aksine Sanayi Devrimi, Marx'ın deyişiyle "üretimin durmadan altüst edilmesini" ve "bütün toplumsal koşulların aralıksız sarsılışını" içeren büyük bir toplumsal-ekonomik girdaptı. Sanayi Devrimi'nden önce, Avrupa kapitalizminin halen eski feodal-mutlakiyetçi düzenin içinde embriyo halinde varlığını sürdürdüğü zamanlarda bile kapitalizm pençelerini yerkürenin dört bir yanına uzatıyordu; kâşifler, denizciler, tüccarlar ve köle tacirleri, ganimet ve kâr arayışıyla yabancı kıtaların âdeta altını üstüne getiriyordu.

1750'den sonra sermaye birikimi süreci iyice canlandı ve sistemin "küreselleşme" eğilimi şiddetlendi. Kapitalizmin, büyüyen sanayileri beslemek için birincil ürünlere, mamul malları için pazarlara ve sermaye fazlası için yeni yatırım mahreçlerine ihtiyacı vardı. İmparatorluk bir gereksinim haline gelmişti ve kapitalizm, Avrupalıların elde etme ihtiyacı duydukları üstünlüğü sunabiliyordu.

Teknoloji ve örgütlenme, Avrupalı küçük asker gruplarının, Amerika, Afrika ve Asya'daki yerli idari yapılara boyun eğdirmesini mümkün kıldı. Karşılarına

çıkan devletler genellikle yolsuzluğa batmış, baskıcı ve bölünmüşlükle huzursuzluğun kol gezdiği yerlerdi. On binlerce kişiden meydana gelen ordular, birkaç yüz, hatta kimi zaman çok daha az Avrupalı askerle karşı karşıya geldiğinde korkup kaçıyordu.

Hindistan, en zengin ödüllerden biriydi. 17. yüzyıl boyunca birçok Avrupa devleti ülkenin sahillerinde ticaret karakolları kurmuştu. Takip eden yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Britanya ile Fransa arasındaki sömürgecilik rekabeti kontrolden çıkarak Bengal ile Madras'ta bir dizi küçük çaplı savaşa yol açmıştı.

Britanya Doğu Hindistan Şirketi'nde görevli bir subay olan Robert Clive, 1757'de Kalküta'yı ele geçirerek Plassey Muharebesi'nde Bengal Navabı'nın ordusunu bozguna uğrattı. Navap, görünüşte Delhi'deki Babür imparatorunun genel valisiydi. Uygulamadaysa, Hindistan'ın dört bir yanında hüküm süren ve sıklıkla birbirleriyle savaşa tutuşan bağımsız yöneticilerden biriydi. Avrupalılar, bölge bölge ilerleyerek Hindistan'ı boyun eğdirdiler.

Navap'ın maiyetinin zenginliği ile köylerin yoksulluğu arasında derin bir toplumsal uçurum vardı. Bengal köylülerine göre yöneticileri birer zalimdi. Onlar adına çarpışmaya hiç niyetleri yoktu. Esasen asalak nitelikte olması ve Bengal toplumunda gerçek köklerinin bulunmaması yüzünden saray maiyeti, hizipleşmelerle ve entrikalarla boğuşuyordu.

Clive'ın 3.000 kişilik ordusunun Navap'ın 50.000 kişilik ordusunu yenmesi, üstün ateş gücü sayesinde olmadı. Aslında, Bengallilerin Doğu Hindistan Şirketi'nden daha çok misket tüfeği ve topu vardı. Zaferin anahtarı, Navap'ın kıdemli komutanlarının ona ihanet etmeleri ve hareket kabiliyetine, ateş

gücüne, saldırıya dayanan yeni savaş tarzının etkinliğiydi.

Feodal ordular, bağımsız savaşçılardan meydana gelen bir karışım olarak savaşıyordu. Burjuva orduları, son derede düzenli insan blokları halinde savaşıyordu. Dönemin ateşli silahlarını doldurmak zaman alıyordu, menzilleri kısıtlıydı ve atışlar fazlasıyla isabetsiz olabiliyordu. İdeal olan, en fazla 50 metre uzaklıktan topluca yaylım ateşi açmaktı. Bu, rakibin düzenini dağıtabilir ve kritik bir anda düşman hattında gedik açabilirdi. Clive'ın ordusu, Plassey'de Navap'ın ordusunun yalnızca küçük bir kısmıyla savaştı ama yine de karşısındaki güç kendisinin 3-4 katı kadardı. Dolayısıyla Bengal, feodal bölünme ile burjuva yönteminin bileşimi sonucunda fethedildi. Avrupalıların Asya, Amerika ve Afrika'daki fetihleri için de aynı şey geçerlidir.

Plassey dönüm noktasıydı. Fransızlar gölgede kalmıştı ve birçok yerli yönetici, Doğu Hindistan Şirketi'nin artan gücüyle uzlaşmanın yolunu arıyordu. Orta Hindistan'daki Marathalar 1823'te, Sind (güneybatı Pakistan) 1843'te, Pencap Sihleri (kuzey Pakistan ve kuzeybatı Hindistan) 1849'da ve Oudh (kuzey-orta Hindistan) 1856'da ele geçirildi. 19. yüzyılın ortasına geldiğimizde Britanya, sadece 250.000 kişilik bir orduyla (ki bunların %80'i Britanyalı subayların komutasındaki sepoylardı)[7] 200 milyon insanı kontrolü altında tutuyordu. Doğu Hindistan Şirketi, kukla navablarla (genel valiler) ve mihracelerle (prensler) işbirliği yaparak ülkeyi yönetiyordu. Yerli yöneticiler lüks içinde yaşayıp halkın nezdinde krallara özgü bir saltanat sürerken, gerçek güç aslında şirket görevlilerinin elindeydi.

Zamindarlar (toprak ağaları) ve büyük tüccarlar da şirket idaresinde zenginleştiler; köylülerin şiddetlenen sömürüsünden elde edilen kârları şirketin görevlileriyle aralarında pay ediyorlardı. Plassey'den 12 yıl sonra 1769'da, mahsul azlığı kıtlıklara, salgınlara ve tahminen 10 milyon kişinin hayatını kaybetmesine yol açtı.

Emperyalizm ekonomik durgunluğa neden oldu. Bunun en açık örneği tekstil sanayisiydi. Britanya tekstil üretiminin sanayileşmesi hız kazandıkça tutsak Hindistan piyasası ucuz ithal mallarla doldu. Yerli tekstil tüccarları ile el işçilerinin hayatı karardı. Tarıma bağımlı Hintlerin oranı, 19. yüzyıl içerisinde %50'den %75'e yükseldi. Britanya yönetimi altında Hindistan "gelişmede çözülme"[8] yaşadı.

1857'de kuzey-orta Hindistan patladı. "Murdar" hayvanların yağıyla yağlanmış fişekler kullanarak dinî tabuları çiğnemeleri emredildiğinde Hindu, Müslüman ve Sih sepoylar ayaklandılar. Asiler, Britanyalıları gafil avlayarak kuzey Hindistan'ın büyük kısmında denetimi ele geçirdiler, Cawnpore ve Lucknow garnizonlarını kuşatarak eski başkent Delhi'de yeni bir Babür imparatorunu tahta çıkardılar.

Britanya'nın yeniden fetih seferi oldukça zorlu ve acımasız oldu. Britanya'dan gönderilen birlikler, güney Hindistan'ın Madras ve Bombay şehirlerinden gelen sepoylarla birleşerek kuzeydeki isyancıların üzerine yürüdüler. Yakalanan asiler dolu topun ağzına çaprazlama bağlanıp topun patlatılması suretiyle idam edildiler.

Hint Ayaklanması (1857-59), hem alt kıtanın ilk bağımsızlık savaşı, hem de farklı etnik ve dinî kökenden gelen Hintlerin omuz omuza çarpıştıkları ilk emperyalizm karşıtı mücadeleydi –Britanya'nın

desteklediği “böl ve yönet” politikasının tam tersi. Ama geçmiş, asilerin ayaklarına dolanıp onları zayıflatmıştı. Britanya yönetimi karşısında tasavvur edebildikleri yegâne alternatif, feodal geçmişe dönmekti. Geleneksel yöneticilerin mülklerine ve iktidarlarına karşı çıkılmıyordu; köylülerin çoğunluğunu harekete geçirebilecek bir toplumsal kurtuluş vaadi yoktu.

Gene de Britanya yönetimini gerçekten de tehdit etmiş, Ayaklanmanın ardından emperyal yönetimin baştan aşağı yeniden şekillendirilmesine vesile olmuştu. Kraliçe Victoria, Hindistan Kraliçesi olarak ilan edildi ve yeni bir Hindistan Hükümeti kuruldu. Yerli yöneticilerle ilişkiler güçlendirildi; memurlar, idareciler ve avukatlardan oluşan yeni bir Hint orta sınıfı oluşturuldu; köylerdeki Brahma rahipleriyle muhtarlar, vergi ve kira tahsildarları oldular. Hukukun üstünlüğünün yerini şirket görevlilerinin keyfî kibri aldı. Sömürü ve fakirleşme, sıkı sıkıya kontrol edilen bürokrasi ve reformdan geçirilmiş İngiliz-Hint ordusu tarafından belirleniyordu. Ayrıcalıklar hiyerarşisi oluşturulması ve etnik, dini, kast kökenli bölünmelerin bilinçli bir şekilde kaşınması, Hindistan’ın emperyal yöneticilerinin Raj’a karşı yerli direnişi parçalamak için kullandıkları mekanizmalardı.

Hintler, Raj idaresinin masraflarını da karşıladılar: Vergi gelirlerinin %25’i orduya harcanırken, sadece %1’i sağlık, eğitim ve tarıma ayrılıyordu. Kıtlıklar 1860’larda 1 milyon, 1870’lerde 3,5 milyon ve 1890’larda 10 milyon kişiyi öldürdü –radikal Amerikan tarihçisi Mike Davis buna “Üçüncü Dünyayı yapan Geç Victoria dönemi soykırımları” [Üzerinde Güneş Batmayan Katliam] diyordu.

Sıklıkla dile getirilen ve Hindistan'ın Raj idaresinden faydalandığını vurgulayan iddia bir yalandır. Tarım fakirleşti, yerli sanayiler tahrip oldu ve zenginlik yabancı sermaye tarafından yurtdışına taşındı. Bu gerçek, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesini zaman içerisinde yeniden alevlendirecekti.

İtalyan *Risorgimento*su

Milliyetçi gönüllüler, Sicilya'yı yöneten yozlaşmış mutlakiyetçi monarşiyi devirip İtalya'nın geri kalanıyla birleştirmek için 1860'da adaya ayak bastıklarında, yerel köylüler ayaklanmacıların kraliçesine göndermeyle Viva İtalia! sloganını benimsediler. İtalya, modern, birleşik, burjuva bir ulus devlet anlamında de novo [yeni baştan] bir yaratma eylemiydi.

Yarımada, yarım kalan 1796-1814 burjuva devriminden sonra siyasi huzura kavuşamamıştı. Bu, değişimin başlıca öznesinin Napolyon'un fetih ordusu olduğu bir yukarıdan devrimdi. Fransızlar eski rejimleri devirip yerlerine İtalyan liberallerin önderlik ettiği cumhuriyetçi hükümetleri getirdiler. Daha sonra, Fransız Cumhuriyeti'nin Napolyon İmparatorluğuna dönüşmesiyle birlikte bunların yerine de Bonapart ailesi üyelerinin yönettiği hanedanlık rejimlerini geçirdiler. Feodalizm ilga edildi ve orta sınıflara yeni fırsat kapıları açıldı. Ama yabancı yönetimi ve toprak reformunun yapılmaması birleşimi, yeni rejimlerin cazibesini sınırladı.

Mutlakiyetçi rejimler 1814'te yeniden iktidara geldi ama bunlar toplumu eski koşullarına döndüremedi ve Fransız Devrimi'nin açığa çıkardığı yeni toplumsal kuvvetlerin muhalefetiyle karşı karşıya kaldı.

Dolayısıyla, yarım kalan burjuva devrimi, 19. yüzyıl boyunca İtalyan siyasetine hâkim oldu.

Dört mesele çok önemliydi. Birincisi, İtalya çok sayıda ayrı devlete bölünmüştü ve birleşik devlet otoritesine tabi tek ulusal pazarın olmaması ekonomik gelişmeye köstek oluyordu.

İkincisi, ulusal bölünmüşlük ve bunun sonucu olan zayıflığın da etkisiyle İtalya yabancı güçlerin (19. yüzyılın ilk yarısında Habsburg Avusturyası'nın) hâkimiyetinde kalmaya devam etti.

Üçüncüsü, mutlak monarşileri, Katolik Kilisesi'ni ve aristokrat toprak sahiplerini temel alan rejimlerde, burjuvazi neredeyse tamamen dışlanıyordu. Liberal anayasa reformu talebi, burjuvazinin siyasi güç kazanma talebiydi.

Dördüncüsü, Fransa'nın aksine İtalya'da köylü devrimi olmamıştı. Feodalizmin resmî olarak lağvedilmesi, topraklarda büyük çaplı bir yeniden bölüşüme yol açmadı. İtalya, geniş halk kitlesinin aşırı (fiziksel, düşünsel, kültürel bakımdan) fakirleştirildiği, toprak sahipleriyle köylülerden oluşan geleneksel bir toplum olarak kaldı.

Bu gerilimler yüzünden İtalya 40 yılda dört devrim yaşadı –1820, 1831, 1848 ve 1860. İlk üçü yenilgiye uğradı. Sonuncusu ulusal birliği ve bağımsızlığı getirdi; ama toplumsal soruna çözüm getirmedi.

Modern İtalyan devletini ortaya çıkaran Risorgimento (Yeniden Doğuş) 1859-70 arasında oldu. Piyemonteli hırsı, Fransa-Avusturya düşmanlığı ve güney İtalya'daki devrimci ayaklanma (fazlasıyla aşağıdan ve yukarıdan olan bir burjuva devrimi) birleşimi bunu mümkün kıldı.

Yarı anayasal monarşi rejiminin kralı Victor Emmanuel ile kralın liberal Başbakanı Kont Camillo

Cavour idaresindeki Piyemonte ve Sardinya Krallığı, dinamik bir ekonomik gelişme merkezi olarak ortaya çıkmıştı. Bu temelde, kendi menfaatlerini gözeten Piyemonte yönetici sınıfı, İtalya ulusal davasının siyasi liderliğine talip oldu.

Piyemonte, Fransa ile ittifak yaparak 1859'da kuzey İtalya'da Avusturyalıları mağlup etti. Bu olay, bölge genelinde tüm güç dengesini değiştirdi. Avusturya'nın desteklediği küçük İtalyan devletlerinin mutlakiyetçi yöneticileri domino taşları gibi ardı ardına devrildiler. Lombardiya, Parma, Modena, Emilia, Romagna ve Toskana'da kurulan yeni liberal hükümetler, Piyemonte ile birleşmeyi tercih ettiler. Ertesi yılın Mayıs ayında, eski tüfek devrimcilerden Giuseppe Garibaldi, kırmızı gömlekli 1.000 gönüllünün başında Sicilya'ya ayak bastı. Amacı, Napoli ile Sicilya'yı yöneten mutlakiyetçi rejime karşı bir isyan başlatmaktı. Yıl sona ermeden, (o zamanki ismiyle) İki Sicilya İmparatorluğu tarih sahnesinden silinmiş ve güney İtalya'nın tamamı, yeni birleşik devletin parçası haline gelmişti.

1866'da, Piyemonte'nin Avusturya-Prusya Savaşı'nda Prusya ile ittifak yapması, Venedik ile Venezia'yı kazanmasını sağladı. III. Napolyon'un Sedan'da yenilmesi, Papa'nın başlıca hamisini ortadan kaldırdı ve İtalyan birliklerinin girdiği Papalık Devletleri de İtalya Krallığı'na dâhil edildi.

Ama henüz toplumsal devrim olmamıştı. Garibaldi'nin bazı adamları Ağustos 1860 gibi erken bir tarihte, güneyli toprak sahiplerini kendi saflarına çekmek gayesiyle köylü isyancılara ateş açmışlardı. Çok geçmeden, köylülerin ekilmeyen topraklara el koyarak yoksulluklarına son verme girişimleri sonucunda güneyin büyük bir kısmında geniş çaplı bir

savaşa girişildi ve toprak sahipleri, kısa bir süre sonra mafyaya dönüşecek özel ordular kurarak köylüleri püskürttüler.

Devletin desteklediği Mafya terörü, köylülüğü bir yüzyıl daha yoksulluk altında tutacaktı. 19. yüzyılın sonunda, İtalya'nın köylü hanehalkları gelirlerinin dörtte üçünü yiyeceğe harcıyordu ama yine de çoğu açlık çekiyordu. Her yıl 2 milyon kişi sıtmaya yakalanıyordu. Çoğu İtalyan köylüsü okuma-yazma bilmiyor ve papazların etkisinde cahilce bir hayat sürüyordu.

Ama ulusal birlik, sanayi devrimini erkene aldı. 1861-70 arasında demiryolu hatları yaklaşık üç katına çıktı. 1896-1913 arasında sanayi yılda %5'lik hızla büyüdü –o zaman Avrupa'nın en hızlısı. Milano, Torino, Cenova ve diğer kuzeybatı şehirleri başlıca sanayi merkezleri haline geldi. Hızla büyüyen kuzey, İtalya'nın fakirleşmiş kırsal art bölgesinden emeği kendine çekti. Açlıkla boğuşan köylüler böylece sanayi işçisi oldular –I. Dünya Savaşı öncesinde, sırasında ve sonrasında şiddetli sınıf mücadelesi dalgaları doğuracak bir proleterleşme süreci.

Amerikan İç Savaşı

12 Nisan 1861'de Sumter Kalesi'nde silahlar patladığı zaman çoğu Amerikalı savaşın yaz bitmeden sona ereceğini düşünüyordu. Başkan Lincoln, 90 gün süreliğine 75.000 milisi göreve çağırdı. Bunun yeterli olacağını düşünmüştü. 4 yıl sonra savaş sona erdiğinde 620.000 Amerikalı hayatını kaybetmişti – ABD tarihindeki tüm savaşlarda kaybedilenden daha fazla. Savaşın bedelini bu kadar artıran gündemdeki meselelerdi.

İç Savaş, Amerikan tarihinin en önemli olayıydı – ilkinin yarım kalan işini tamamlayan ve birbiriyle uyuşmayan iki toplumsal sistemden hangisinin Kuzey Amerika kıtasına egemen olacağını belirleyen ikinci bir devrimci savaş. Lincoln (“siyah” bir Cumhuriyetçi) başkan seçildiğinde 11 Güney eyaleti Birlik’ten ayrılmıştı. Güneyli liderler nedeni konusunda açıklardı: “Birleşik Devletler’de köleliğe sürekli karşı çıkılması, ona savaş açılması demektir”, diye açıklıyordu Konfederasyon başkanı Jefferson Davis. Konfederasyon başkan yardımcısı Alexander Stephens, yeni ulusun *raison d’être*sini [varoluş nedeni] şöyle tanımlıyordu: “Zencinin beyazla eşit olmadığı; köleliğin, yani üstün ırka boyun eğmenin zencinin doğal ve ahlaki koşulu olduğu büyük gerçeğine dayanarak temeli atıldı, köşe taşı bunun üzerine yerleştirildi”. 4 yıl süren kanlı bir iç savaşta insanların uğruna savaşıp öldükleri konu kölelikti.

Savaşın yoğunluğu ile süresinin askerî nedenleri vardı –ülkenin uçsuz bucaksız toprakları, bunun çoğunun bakir doğadan oluşması, iptidai iletişim koşulları, modern savaş aletlerinin öldürme gücü, kitlesel üretim sanayisinin devasa orduları teçhiz ve ikmal edebilme kabiliyeti. Ama ana neden, bunun Birleşik Devletler’in ne tür bir devlet olacağına karar verecek devrimci bir savaş olmasıydı.

1860 seçimi, ABD tarihinde kutuplaşmanın en keskin olduğu seçimlerden biriydi. Cumhuriyetçilerin programı, Kuzeyin hızla büyüyen kapitalist ekonomisinin ve Batının hızla yayılan öncü topluluklarının özlemlerini ifade ediyordu. Amerikan sanayisini korumak için gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, yeni yerleşimcilere bedelsiz toprak verilmesi ve devletin demiryolu inşaatlarına

sübvansiyon sağlaması, temel maddeleri oluşturuyordu. Slogan “bedelsiz toprak, ifade özgürlüğü, hür emek, özgür insanlar” idi. Genç, kendine güvenen, ileriyi düşünen (gerektiğinde devrimci olan) burjuvazinin söylemiydi bu.

Güney, büyük ölçüde tek bir üründen (pamuk) elde edilen ihracat kazançlarına dayalı muhafazakâr bir tarım toplumuydu. Kuzey gibi Güney de hızla büyüyordu. Yeni İngiltere, Britanya, Fransa ve başka yerlerde tekstil sanayisi büyüdükçe, pamuk talebiyle birlikte fiyatı da hızla yükseldi. 1800’de pamuk ihracatının değeri 5 milyon dolardı ve ABD’nin toplam ihracatının %7’sini oluşturuyordu; 1860’a gelindiğinde değer 191 milyon dolara, payı ise %57’ye yükselmişti. Kuzeyde fabrikatörler, maden sahipleri ve demiryolu işletmecileri zenginleşirken, Güneyde geleneksel plantasyon soyluları zenginleşiyordu.

Farklar çoktu. Gümrük tarifeleri Kuzey sanayisi için koruma ama Güneyli tüketiciler içinse yükselen fiyatlar anlamına geliyordu. Başını esasen Kuzeyli öncülerin çektiği Batıya doğru yayılma, Birliğin özgür ve köleci eyaletleri arasındaki güç dengesini tehdit ediyordu. Demiryolu sübvansiyonları Güneyli plantasyon sahiplerini değil Kuzeyli kapitalistleri zenginleştirdi.

Farklı ihtiyaçları ve zıt talepleri olan iki ekonomik sistem, iki toplumsal düzen, iki yönetici sınıf tipi, tek bir idari yapı içinde bir araya gelmişti. Devlet kimin menfaatlerini temsil etmeliydi?

Bir konu, uzlaşmazlığı şiddetlendirip çok kuvvetli bir yangına dönüştüren bir prizma işlevi gördü: İnsan köleliği.

Güneyli plantasyonların serveti, 4 milyon siyah kölenin emeğine dayanıyordu. Cumhuriyetçi Parti

içerisinde köleliğin kaldırılmasını savunan radikal bir kanat vardı. Ama “kendi içinde bölünen bir ev ayakta kalamaz. Bu hükümetin sürekli olarak yarı köleci, yarı özgür olmayı kaldırabileceğini düşünmüyorum” diyen, görece ılımlı Lincoln idi.

Lincoln, 1860 başkanlık seçiminde ülke genelinde oyların ancak %40’ını aldı ama Yukarı Kuzey denilen seçim bölgelerinin neredeyse hepsinde galip geldi ve bir bütün olarak Kuzey’de %54’lük belirgin bir çoğunluğa sahip oldu. Aksine oylarının oldukça düşük olduğu Güneyde, taraftarları Batı Virginia ve Doğu Tennessee gibi Birlikçi bölgelerle sınırlı kalmıştı. Kuzeyli kölelik karşıtları, olan bitenin öneminden hiç şüphe duymuyorlardı: “Büyük bir devrim gerçekleşmiştir aslında”, diyordu Charles Francis Adams. “Ülke, köle sahiplerinin hâkimiyetinden ilelebet kurtulmuştur”.

Rakip sistemler ve karşıt siyasi ideolojiler arasında yürütülen bir savaş olduğundan sonuçta yaşanan mücadele uzun ve kanlı oldu; 1861 baharında sorun şiddetli bir kan davasına büründüğü zaman uzlaşmanın, görüşerek anlaşmanın, ikisinin ortasını bulmanın imkânı kalmamıştı. Her iki taraf için de ödüller azımsanamayacak kadar yüksekti: Kuzey için Birliğin varlığını sürdürmesi, birleşmiş bir ulusal ekonomi ile sınai büyümenin hizmetinde bir politika; Güneyli seçkinler için kendi toplumsal düzenlerinin temel taşı olan köleliğin savunulması.

Mücadelenin yoğunluğu ve süresi onu radikalleştirdi. Köleliğin kaldırılması, ilk 18 aylık dönemde Birliğin savaşma amaçlarından değildi. Ama kölelik yanlısı generallerin basiretli liderliğinde bir pata durumu ortaya çıkmış, savaş bıkkınlığı ve bozguna uğramışlık hissi Kuzeyi etkisine almıştı.

Lincoln, mücadeleyi yeniden canlandırmak için kölelerin özgürlüğe kavuşacağını ilan etmek zorunda kaldı.

Ortada iyi bir pratik neden de vardı: Köle emeği, beyaz erkekleri işten kurtararak onların Konfederasyon ordusuna katılmasına imkân yaratırken, öte yandan kaçan köleler Birlik askerleri olarak kullanılabilecekti. Ama siyasi neden daha önemliydi: Kölelikle savaşılması, Birlik açısından mücadeleyi ahlaken leke sürülemez kılarken, hem Avrupalıların Güneyi destekleme olasılığını ortadan kaldıracak hem de kölelik karşıtları ile bizzat kölelerin ulusun "ateşten gömleğini" giymelerini sağlayacaktı. Lincoln, "ya köleleri azat edeceğiz ya da kendimiz diz çökmek zorunda kalacağız", diyordu. Eylül 1862'de ilan edilen Özgürlük Bildirgesi, ABD demokrasisini yeniden tanımlıyordu. "Köle olmayacağım" diyordu Lincoln, "efendi de olmayacağım. İşte benim demokrasi anlayışım".

Lincoln'ün "özgürlüğün yeniden doğuşu" görüşü, İç Savaş'ta Birliğin yanında yer alan erkek ve kadınların çoğuna esin kaynağı olmuştu. Yeni İngiltere'de üniversite hocalığı yapan, kararlı bir kölelik karşıtı ve Londra'da bulunan Marx ve Engels ile temas içindeki devrimci Alman sürgünlerinin dostu Joshua Chamberlain, bunlardan birisiydi. Chamberlain, Gettysburg'un ikinci gününde destansı Little Round Tepesi savunmasında 20. Maine alayını komuta eden albay olarak tarih kitaplarına girmiştir.

Sonra, Bostonlu genç bir kölelik karşıtı, 54. Massachusetts alayında görevli Albay Robert Gould Shaw vardı. 18 Temmuz 1863'te alay, Güney Karolina'nın Charleston limanının girişinde yer alan Wagner kalesinin zorlu savunma hattına karşı

saldırıya geçti. Üstün cesaretle yürütülen saldırı yenilgiyle sonlandı. Shaw, düşman siperlerinin tepesinde vuruldu. İşte kölelik karşıtı devrim burada somutlaştı çünkü muharebe Konfederasyon bölgesinin derinlerinde yapılmıştı ve Shaw'ın alayı, çoğu önceden köle olan siyah askerlerden oluşuyordu. Savaşın sonunda, Birlik Ordusunda 200.000 siyah erkek görev yapmıştı.

1864'te savaşın üçüncü aşamasına girildi. Birlik orduları şimdi Güneyi ezmek için topyekûn saldırı başlattı. "Saraylara savaş, kulübelere barış", demişti Danton Fransız Devrimi sırasında. Şimdi, Amerika'nın ikinci devriminin doruk noktasında General Sherman'ın ordusu, malikâneleri ateşe verip köleleri özgürlüklerine kavuşturarak Konfederasyon'un kalbinin attığı topraklarda ilerliyordu.

Savaş Nisan 1865'te sona erdi. Sonraki on yıllık dönem "Yeniden İnşa" ile geçti. Güneyin büyük kısmında askerî işgal devam etti. Kısa yoldan köşe dönme peşindeki Kuzeyli girişimciler ("denkçiler" diye bilinirler) Güneye yerleştiler. Özgür kalan köleler, elde ettikleri oy kullanma hakkıyla siyah yargıçlar, devlet siyasetçileri, hatta kongre üyeleri seçtiler.

Güneyli plantasyon sahiplerinin gücü kırılıp Kuzey sermayesinin hâkimiyeti iyice yerleştirildikten sonra Birlik Ordusu geri çekildi ve eski seçkinler, eyalet hükümetlerini kendi çiftlikleri haline getirdiler. Güneyli siyahlar haklarından mahrum edildi, ayrımcılığa uğradı ve ırkçı Ku Klux Klan çetelerinin şiddetiyle yıldırıldı. Bundan sonra sıradan emekçiler ya da fakirleştirilmiş ortakçılar olarak çalıştılar. Güneyde köleliğin yerini alan ırkçı apartheid, yüzyıla yakın sürecekti.

Böylece Amerikan İç Savaşı, tüm burjuva devrimleri gibi hem çok büyük ilerlemelere hem de acı hayal kırıklarına yol açtı. ABD'nin coğrafi ve sınai açıdan muazzam genişlemesini mümkün kılarak onu küresel bir süper güce dönüştürdü; ama sömürü, yoksulluk ve ırkçılık yüzünden çoğu Amerikalının hayatını mahvetti.

Japonya'da Meiji Restorasyonu

1848 yılı dünya tarihinde bir dönüm noktasıydı. Bundan önce burjuvazi, devleti parçalamak, eski yönetici sınıfı devirmek ve toplumu kapitalist çizgilerde yeniden şekillendirmek için halk devrimlerine öncülük etmişti. Hollanda, İngiltere, Amerika ve Fransa Devrimlerinin özü buydu. Ancak, 1848'den sonra burjuvazi bu rolü bir daha asla oynamadı. Neden böyle olmuştu?

Sanayi Devrimi, Avrupa'nın kapitalist bir ekonomiye, fabrika sahipleriyle işçilerden oluşan bir topluma zaten dönüşmüş olduğunu ifade ediyordu. Britanya istisna olmak üzere dönüşüm henüz ilk aşamasındaydı ama eski siyasi değişim mekanizmasını (aşağıdan devrimi), burjuvazi açısından fazlasıyla sorunlu yapacak kadar ileri gitmişti. O zamanın embriyo halindeki emek hareketleri, özel mülkiyete karşı tehdit teşkil ediyordu. Mülkiyet, çiftçiler, tüccarlar ve atölye ustalarından oluşan küçük burjuvazinin hâkimiyetindeki 17. ve 18. yüzyıl radikal hareketleri için dokunulamayacak kadar kutsal bir şeydi. 19. yüzyılın yeni radikal hareketlerinin artan sayıda ("zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyi olmayan") ücretli emekçiyi saflarına katmasıyla birlikte mülkiyet de giderek sorgulanır oldu. Devrim, her türden mülk sahibi için çok daha riskli hale geldi.

Öte yandan, başta Britanya olmak üzere kapitalist ekonomiler, kurulu rejimleri, kapitalistlerin, liberallerin ve milliyetçilerin talep ettikleri reformları gerçekleştirmeye daha istekli yaptığından devletlerden kaynaklı rekabetçi baskılar zaten güçleniyordu. Büyük güç statüsü, bir ordular, silahlar ve savaş gemileri meselesiydi. Bunlar ise modern sanayiye ve altyapıya dayanıyordu. Reform ve modernleşme, jeopolitik zorunluluklar haline geldi. Kapitalist küreselleşmenin dönüştürücü gücü işte buydu.

Sıklıkla sancılı mücadeleler verilmesi gerekiyordu. Kuzey İtalya, 1859 Fransa-Avusturya Savaşı'nı takiben Piyemonte'nin liderliği altında birleşti. Ama güney İtalya, küçük bir devrimci ordunun 1860'ta Sicilya'ya gelmesiyle tetiklenen kitlesel bir ayaklanmanın sonucu olarak kuzeye katıldı.

Amerikan İç Savaşı sırasında Kuzey eyaletlerinin kapitalistleri, Güneyli plantasyon sahibi soyluların silahlı direnişini ezmek için iki milyon erkeği (ki bunların onda biri eski kölelerdi) silâh altına almak zorunda kalmıştı. Lincoln devrimci bir liderdi – başkaldırı karşısında çok sert, köleleri özgür bırakarak mücadeleyi radikalleştirmeye istekli, sonuna kadar topyekûn bir savaş yürütmeye kararlı. Ama süreç, mevcut devlet aygıtı kullanılarak yukarıdan yönetiliyordu.

Yukarıdan burjuva devriminin daha da uç bir örneği Japonya'daki 1868 Meiji Restorasyonudur –Uzak Doğu'nun 1945'e kadarki tarihini şekillendirecek bir olay.

15. ve 16. yüzyıllarda Japonya, feodal iç savaşlar yüzünden küçük parçalara ayrılmıştı. Ortaçağ Avrupası'nın savaş ağaları gibi Japon beyleri de

(*daimyo*), bir dizi dahili iktidar kavgasını sürdürmek için profesyonel savaşçılardan (*samuray*) oluşan silahlı maiyetler besliyorlardı. 17. yüzyılın başında Tokugawa klanı, tüm rakiplerini yenip boyun eğdirmeyi başardı. İmparatorun işlevi törensel görevlerle sınırlandırılırken, klanın başı şogun, ülkenin fiilî yöneticisi oldu. Edo'da (günümüz Tokyo'su) yeni bir başkent kuruldu.

Tokugawa şogunları, 18. yüzyıl Avrupası'nın mutlak hükümdarlarına benziyordu. *Daimyo* aileleri, rehine olarak sarayda tutuluyordu. Ateşli silahlar ve yabancı kitaplar yasaklandı, dış ticaret tek limanla sınırlandırıldı. Katolik dinine geçenler takibata uğradı. Japonya, yeni fikirlere şüpheyle yaklaşan siyasi bir diktatörlük altında kapalı bir toplum haline geldi.

Ama feodal anarşinin sona ermesi, tarımla ticaretin yeniden canlanmasına izin verdi. Çiftçiler, zanaatkârlar ve tacirler zenginleşti; ekonomi giderek parasallaştı. Şehirler büyüdü ve onlarla birlikte de şiirler, romanlar ve tiyatro oyunlarından oluşan bir şehir kültürü gelişti. İthal mallara ve yabancı etkisine getirilen yasaklar giderek daha gevşek uygulanır oldu. Eski sınıflar geriledi. Uzun barış dönemi samurayları gereksiz hale getirerek onları çiftçi ya da tüccar olmaya zorladı. Samuraylığı sürdürenler asalak bir sınıftı; hayat tarzları giderek zamanın dışına düşüyordu.

Bu ekonomik ve toplumsal değişimler, 19. yüzyılın ortasına gelindiğinde Tokugawa şogunluğunun gösterişli siyasi yapısının kırılgan olduğunu ifade ediyordu. 1853'te Amerikalı Amiral Perry'nin deniz filosunun Edo Bay'e gelişi, şogunluğun çöküşünün katalizörü oldu. Perry'nin görevi, Amerikan

kapitalizmi için ticari ayrıcalıklar elde etmekti. Sonuç, Japonya'nın ithal yabancı ürünlere açıldığı ama Japon ihraç ürünlerine kısıtlamaların konulduğu "eşitsiz bir anlaşma" oldu. Ayrıca, anlaşmayla Japonya'da yerleşik yabancılara ticari imtiyazlar veriliyor ve "siyasi dokunulmazlık" (Japon yargısından muafiyet) tanınıyordu. Britanya, Fransa, Rusya ve Hollanda, hepsi de ABD'ninkine benzer ayrıcalıklar talep edip aldılar.

Tokugawa şogunluğunun siyasi-askerî zayıflığı ortaya çıkmıştı: Yabancı emperyalistler karşısında Japonya'nın çıkarlarını korumaktan acizdi. 1867-69 arasında samurayların desteğini de alarak büyük beyler arasında kurulan ittifak, Tokugawa şogunluğunu devirip (o dönemde ismi Meiji olan) imparatorun gücünün "restorasyonunu" sağladı.

Meiji Restorasyonunda, Japon toplumunun en muhafazakâr güçlerinden bazıları başı çekiyordu. Sloganlar gelenekçiydi; kitle desteği aranmıyordu; tüccarlar, zanaatkârlar ve köylüler olaylarda çok cüzi roller oynadılar. Ama kuyruktan dolma silahların ve zırhlı gemilerin çağında, samuray zırhına bürünerek ortaya çıkan milliyetçiliğin kaderi belliydi. Restorasyoncuların manifestosunda, "ülke, dünyanın diğer milletleriyle aynı düzeyde yer alabilsin" diye "imparatorluğun her yerinde tek bir yönetim" talep ediliyordu. Başka bir deyişle, modern bir ulus devlete ve gelişmiş bir kapitalist sanayiye ihtiyaçları vardı.

Bundan sonra değişim hızlı oldu. Sınıflar arasındaki eski ayrımlar ve imtiyazlar silinip gitti. Yeni parlamenter sistem kuruldu. Demiryolları ve fabrikalar inşa edildi. Zorunlu askerlik hizmeti getirildi. Ordu Almanya, donanma ise Britanya örnek alarak yeniden yapılandırıldı.

Japonya’nın dönüşümüne hem muhafazakâr hem de ilerici kuvvetlerden itiraz edenler oldu. Durumdan hoşnut olmayan *ronin*lerin (feodal geçmişin özlemini çeken, yersiz yurtsuz samuraylar) isyanları, zorunlu askerlik hizmeti yapanlardan oluşan orduyla ezildi. Nüfusun beşte dördünü oluşturan köylüler de kaybedenler arasındaydı. Modernleşmenin faturası, toprağa konan ağır vergiler ve düşük tüketim düzeyleriyle karşılandı. Meiji döneminde, yerelde çok sayıda tarımsal isyan oldu. Japon köylüler, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar yoksulluk içinde yaşamayı sürdürdüler.

İşte jeopolitik rekabet, modernleşmeyle sermaye birikimine karşı içerideki direniş ve geçmişten miras alınıp artık yeni askerî kurumlara yönlendirilen savaşçı kültüründen oluşan bu bileşke, modern Japonya’yı şekillendirdi. Bu baskılar altında Japonya, askerî seçkinlerin kontrolünde olan ve ulusal-emperyalist yayılmaya yönelen, baskıcı bir devlete doğru evrildi.

Japonlar, 1894’te Çin’in emperyalist kuvvetler arasında taksim edilmesine katıldılar. On yıl sonra, Kore ile Mançurya’nın kontrolü mücadelesinde Rusları yendiler. Bundan on yıl sonra I. Dünya Savaşı’na girerek Almanya’nın Çin’de elinde tuttuğu yerleri silip süpürdüler. Meiji Restorasyonundan yarım yüzyıl sonra Japon yöneticiler kendilerini modern bir savaş ağaları-emperyalistler sınıfı olarak yeniden biçimlendirmişlerdi: Savaş gemileri olan samuraylar.

Almanya’nın Birleşmesi

19. yüzyılın ortasında Almanya halen 39 bağımsız devlete bölünmüş bir yerdi. Tek ulusal pazar

yaratmak üzere siyasi birliğin sağlanması, Alman kapitalizminin geleceğini şekillendirecek temel sorundu.

"Ulusal sorun"u aşağıdan bir devrimle çözümleme girişimi 1848'de başarısız oldu. Frankfurt Parlamentosu, Almanya'yı birleştirmeye ve konuşmalar yaparak, önergeleri görüşüp onaylayarak liberal bir anayasa getirmeye çalışmıştı. 1849 karşı-devriminde, Alman devletleri orduları parlamentoyu feshettiler.

Hâkim Alman devleti Prusya idi ve Prusya'nın hâkim sınıfı *Junker*, toprak sahibi soylular sınıfıydı. Köken itibariyle Kuzey Almanya Ovası'nın doğu kısmındaki Slav topraklarını fethedip orayı kendilerine yurt edinen Tötonik bir haçlı şövalyeleri sınıfı olan *Junkerler*in toplumsal evrimini üç etken şekillendirmişti. Birincisi, ekip biçtikleri toprağın verimliliği sınırlı olduğundan öyle aman aman bir kazançları yoktu ve *Junkerler*, soylu olmalarına rağmen görece yoksuldu. Marx onlardan bahsederken "lahana *Junkerler*" diye alay eder.

İkincisi, toprakları saldırılara açıktı. Avrupa'nın ortasında bulunan Almanya'nın doğal sınırları yoktu – özellikle de Doğu Almanya Ovası'nın, Polonya ile Avrupa Rusyası'nın geniş açık alanlarıyla birleştiği doğu tarafında.

Üçüncüsü, Almanya'nın siyasi olarak bölünmüş olması (19. yüzyılda 39 olan devlet sayısı, 17. ve 18. yüzyıllarda 300'den az değildi), tüm bu dönem boyunca Almanya'yı Avrupa savaşlarının üç ana sahnesinden biri yapmıştı (diğerleri Belçika ve kuzey İtalya idi).

Prusya, bu etkenlerin bir ürünüydü. Büyük Friedrich (1740-86), 18. yüzyıl içerisinde Prusya'yı

askerî bir kışlaya dönüştürdü: Avrupa'nın Spartası. Devlet harcamalarının altıda beşi savaşa ayrılıyordu. Zorunlu askerlikle 150.000 kişilik bir ordu oluşturulmuştu. *Junkerler*, toprak sahipliği ile devlet hizmetinin belirlediği, sahip oldukları mülkleri, imtiyazları ve gücü güvence altına alan mutlak monarşiye sonuna kadar sadık bir seçkin subaylar kastı oluşturuyordu. Prusyalı *Junkerler*, "Kırk Sekizler"i ezen Alman karşı-devriminin kara yüreğiydi.

Ama dünya, *Junkerler*in kontrol edemediği şekilde değişiyordu. Sanayi Devrimi, Avrupa'nın ekonomik, toplumsal ve askerî coğrafyasını dönüştürüyordu. İlk demiryolları 1830'ların ortalarında yapılmıştı ve 1850'ye gelindiğinde 23.500 km uzunluğunda ray döşenmişti. Yeni teknolojinin askerî önemi açıktı: Demiryolları, birlikleri bir savaş alanından diğerine, yürüyerek gitme süresinden çok daha kısa zamanda taşıyabiliyordu. *Junkerler*in parlamentoya ihtiyacı yoktu ama demiryollarına vardı.

1815'te, Napolyon'un yenilmesinden sonra Avrupa'nın yeniden düzenlenmesinin parçası olarak (Almanya'nın hızla sanayi dinamosu haline gelen bölgesi) Renanya Prusya'ya verildi. Her ne kadar aralarında Marx ile Engels'in de olduğu Renanyalı devrimciler 1849'da yenilmişse de, *Junker* devletinin askerî gücü giderek bölgenin maden ocaklarına, çelik ve makine fabrikalarına bağımlı duruma geliyordu.

Sanayi çağının yeni toplumsal sınıflarının (burjuvazi, proletarya ve uzmanların, yöneticilerin, devlet memurlarının meydana getirdiği orta sınıf), yarı feodal hükümdar artıklarının yönettiği bölünmüş bir Almanya içinde uzun süre yaşayamayacağı, 1848'in derslerinden biriydi. Mesele, aşağıdan halk devrimine

alternatif olarak yukarıdan ulusal-ekonomik birleşmenin kotarılıp kotarılamayacağı idi.

Junker soylusu Otto von Bismarck 1862'de Prusya Başbakanı olarak görevlendirildiğinde, yeni gelişen Alman kapitalizminin dinamik kuvvetlerini Prusya askerî monarşisinin emrine vererek mensubu olduğu sınıfı kurtarmayı kendi tarihsel görevi olarak görüyordu. Prusya, Ortaçağ kabuğunu kırıp çıkan burjuva devrimi yerine (Troçki'nin daha sonra ifade ettiği üzere) "kapitalist temelde bir feodal taret"olarak yeniden inşa edilecekti. Dönemin büyük sorunları, "konuşmalarla ve çoğunluğun önergeleriyle" halledilmek yerine (Bismarck'ın sözlerini kullanırsak) "kan ve demir" ile çözüme kavuşturulacaktı. Fransız modeli (silahlı ayaklanma, malikânelerin yakılması, giyotinin gölgesi) yerine Prusya modeli olacaktı: Zorunlu askerlikle ve kraliyet ordusunun topuyla yukarıdan devrim.

Bismarck'ın programı, üç yıldırım savaşıyla başarıldı. Sınırdaki ihtilaflı iki eyaletin (Schleswig ve Holstein) statüsü yüzünden Danimarka ile yapılan 1864 Savaşı, Prusya Kralını Alman ulusal hareketin başına geçirdi. 1866'da (alternatif hegemonya adayı) Avusturya ile yapılan savaş, Almanya üzerindeki Habsburg etkisini ortadan kaldırarak Prusya egemenliğinde yeni bir Kuzey Almanya Konfederasyonu yarattı. Geleneksel düşman Fransa ile yapılan 1870-71 Savaşı, daha küçük Alman devletlerini, şu ya da bu ölçüde kendi istekleriyle Prusya egemenliğindeki yeni imparatorluğa dahil etti.

Sonuçta, bu 7 yıllık sürede Prusya Almanya'yı fethetti. Yeni düzen, hesaplanmış bir siyasi oyunla resmen başlatıldı. Prusya Kralı, 18 Ocak 1871'de Versay Sarayı'nda düzenlenen büyük bir törenle

Almanya İmparatoru ilan edildi. *Junker* kral, düşmanın fethedilen başkentinde, modern Alman milliyetçiliğinin bayrağını kuşanmış oldu.

1871 siyasi-askerî zaferini, 40 yıllık hızlı bir sanayileşme takip etti. 1870-1914 arasında Almanya'nın kömür üretimi 34 milyon tondan 277 milyona, pik demir üretimi 1,3 milyon tondan 14,7 milyona ve çelik üretimi 0,3 milyon tondan 14 milyona yükseldi. Ruhr'un Essen şehrindeki Krupp çelik ve silah fabrikaları tesisi, 1873'te 16.000, 1900'de 45.000 ve 1912'de 70.000 kişi çalıştırarak Avrupa'nın en büyük sanayi işletmesi oldu.

Banka kredileri, devlet ihaleleri ve koruyucu gümrük vergileri, sanayinin büyümesini mümkün kılmıştı. Alman bankalarında tutulan toplam mevduatlar, 1907-08 ile 1912-13 arasındaki 5 yıllık sürede %40 arttı. Bankalar, sanayi yatırımları için para ödünç vererek sanayi hisselerinin en büyük sahibi oluyordu.

Devletin demiryollarına ve silahlanmaya yaptığı harcamalar, sınai patlamaya destek oluyordu. En büyük devlet işletmesi (Prusya Devlet Demiryolları İdaresi), en büyük özel şirketle (Deutsche Bank) aynı büyüklükteydi. Hükümetin ordu ve donanma için yaptığı harcamalar, 1870-1914 arasında 10 kat arttı.

1879'da Almanya, ilk yeni gümrük vergilerini uygulamaya koydu –esasen yabancı malların iç pazarda fiyatını artırarak yerli sanayileri korumak üzere tasarlanmış ithalat vergileri. 1914'e gelindiğinde, ithal mallardan ortalamada %13 gümrük vergisi alıyordu.

20. yüzyılın başında Almanya, 19. yüzyılın ortasında hâkim küresel ekonomi olan Britanya'nın yerini almıştı. Almanya'nın kömür üretimi 1914'te

Britanya’nınki ile neredeyse eşitti; pik demir üretimi üç katı, çelik üretimiyse iki katı düzeydeydi. Alman kapitalizminin yeni kimya ve elektrikli ürün sanayilerindeki ilerlemesi çok daha belirgindi. Alman firmaları, 1914 itibariyle dünya genelinde sentetik boya üretimine hâkimdi ve tüm dünyada elektrikli aletlerin neredeyse yarısını satıyordu.

Alman burjuvazisinin (mutlak monarşi, soylu devlet görevlileri ve zorunlu asker olan köylüler eliyle gerçekleştirilen) yukarıdan devrimi, aşırı hızlı sınai dönüşümün önünü açmıştı. Sonuç, hem Alman toplumunun hem de Avrupa devlet sisteminin istikrarsızlaşması oldu.

Prusyalı *Junkerler* ve Renanya kapitalistleri, karşılıklı bağımlılığı temel alan zorlu bir siyasi ittifak yaptılar. Öte yandan, hızla büyüyen Alman işçi sınıfı, tüm toplumsal düzene karşı ölümcül bir tehdit oluşturuyordu. Aynı zamanda, Alman kapitalizminin hammaddelere, yeni pazarlara ve yatırım mahreçlerine yönelik giderek şiddetlenen talebi, onu diğer Avrupalı güçlerle (hepsinden önemlisi de hâkim emperyalist güç olan Britanya ile) çatışır duruma getirdi. Fransa-Prusya Savaşı’nın üzerinden çeyrek yüzyıl geçmeden bu iki çatışma (ülke içinde sınıf mücadelesi ve dışarıda emperyalist mücadele), yeni Almanya’yı dehşet verici bir krize doğru sürüklüyordu.

Paris Komünü

Fransa-Prusya Savaşı’nın tek sonucu Almanya’nın birleşmesi olmadı. İki önemli sonucu daha vardı. Birincisi, Louis-Napolyon Bonapart’ın (1852’den sonra kendi taktığı ismiyle III. Napolyon) köhne diktatörlüğünün sonunu getirdi. İkincisi, tarihteki ilk

proleter devrimi ortaya çıkararak işçi devletinin neye benzeyeceğini tüm dünyaya gösterdi. Paris Komünü yalnızca iki ay yaşayabildi ama onu savunanlar, Marx'ın ifadesiyle, "dünya çapında öneme haiz bir kalkış noktası" sunarak "gökyüzünü fethetti"ler.

Amcasından ayırt edebilmek için Marx'ın "Küçük Napolyon" dediği Louis-Napolyon, Paris'in her zaman başı çekeceği ama Fransa'nın geri kalanının genellikle arkasından gitmeyeceği, Galya'ya özgü aksak devrim geleneğiyle iktidara geldi. 1848 patlamasının ileri yürüyüşü, General Cavaignac'ın askerlerinin, devrimci öncüleri yani doğu Paris'in çalışan insanlarını kuşatıp üzerlerine ateş açarak öldürdüğü Haziran ayında durdurulmuştu. O Aralık ayında yapılan başkanlık seçiminde, Louis-Napolyon Fransa genelinde halkın %75'inin oyunu alarak ezici bir zafer kazandı. Başarısının sırrı kofluğu idi: Hiç kimse için bir şey ifade etmediğinden herkes için bir sürü şey olabilirdi. Düzen, adalet ve refah vaat eden, şöhretli ismiyle "güçlü bir lider" idi. 3 yıl başkanlık yaptıktan sonra Aralık 1852'de kendini imparator ilan etti ve Eylül 1870'te Sedan'da yenilinceye kadar iktidarda kaldı.

III. Napolyon yönetimi siyasi bir paradokstu. Devrimci istikrarsızlığın bürokratik fosilleşmesini temsil ediyordu. Dışarıdan diktatörlük iktidarı görüntüsü, iki karpuzu bir koltuğa sığdırma çabasını gölgeliyordu. 1848 Haziran günlerinden sonra, hâlâ başkent üzerine odaklanan Fransa'nın aktif siyasi kuvvetleri, bir yanda monarşistler, ruhban kesim ve diğer muhafazakârların oluşturduğu gerici blok ile diğer yanda cumhuriyetçiler, liberaller ve demokratların oluşturduğu ilerici blok arasında dengeli şekilde bölünmüştü. Aralık 1848 devlet

başkanlığı seçimleri sırasında köylü oylarının büyük ağırlığıyla bu bölünmeler önemsizleşti. Louis-Napolyon, ezici çoğunlukla seçildi. Bundan böyle, Üçüncü İmparatorluk rejiminin bürokrasi aygıtı, Paris'teki hizipleşmeleri kontrol altında tuttu.

Marx'a göre Bonapartist devletin rolü, "sınıf mücadelesinde ateşkesi zorlamak", "temellükçü sınıfların parlamentodaki gücünü kırmak" ve böylece "eski düzene soluklanma fırsatı sağlamak" idi. Ama eğer devlet sivil toplumdan yarı müstakil olursa, eğer siyasi seçkinler sorgulanıp hesap verme yükümlülüğünden kaçabilirse, bu durumda yolsuzluk bürokrasi aygıtının her yanına sirayet edebilir. Spekülatörler ve imparatora yakın girişimciler devlet ihaleleriyle kendilerini zenginleştirirken, diğer kapitalistler bu tılsımlı saadet halkasının dışında bırakıldıkları için rahatsızdılar. Bu arada, kısmen rejimin ulusal ve hanedanlık iddialarını güçlendirmek için tasarlanmış olan İtalya ve Meksika askerî maceraları geri tepti. Ekonomi büyüse de (sanayi üretimi Louis-Napolyon döneminde iki katına çıkmıştı), Paris'in ve diğer büyük şehirlerin banliyölerinde yoksulluk kol geziyordu; diktatörün polis ve muhbirlerinden herkes nefret ediyordu.

Bismarck, Haziran 1870'de III. Napolyon'u savaşa sürüklemekte zorlanmadı. Prusya Şansölyesi, Fransız imparatorunu aşağılamak niyetiyle tasarlanmış diplomatik bir kabalık yaptığında, iktidarın elinden kaydığını fark eden rejim itibarının zedelenmesi riskini göze alamazdı. Savaş, rejimin çürümüşlüğünü tüm çıplaklığıyla ortaya çıkardı: Fransız ordusu ezici bir yenilgi aldı; İmparator yakalanıp tahttan indirildi; yeni burjuva-cumhuriyetçi hükümet Paris'te iktidarı ele geçirdi.

Bismarck, Prusya'nın kesin zaferinden sonra cezalandırıcı tazminatlar talep etti: Fransa'dan, doğu sınırındaki Alsas ve Loren eyaletlerini verip çok büyük bir savaş tazminatı ödemesi talep edildi. Cumhuriyetçi hükümet bunu reddedince Paris beş ay boyunca Prusya ordusu tarafından kuşatıldı. Bu savaşın demokratik evresiydi. Ulusal ordu yenilmiş ve yerini Parisli milis güçler almıştı. Yeni kurulan Milli Muhafız Teşkilâtı'nın mevcudu çok geçmeden 300.000'i geçmişti. Mücadele, ulus devletler arası bir savaş olmaktan çıkıp devrimci bir savunma savaşına dönüşmüştü.

Halk devrimi heyulası, Fransız yönetici sınıfı üzerinde kol geziyordu. Daha radikal güçlerin, cumhuriyetçi hükümeti devirme amaçlı iki girişimi başarısız oldu ama hükümet liderleri güç kaybettiklerini anladılar. "Silahlı Paris demek, silahlı devrim demektir", diye yazıyordu Marx. Öyle gözüküyordu ki Prusyalılar ile devrim arasında seçim yapmak gerekiyordu. Burjuva cumhuriyetçiler şehri düşmana teslim etmeyi seçtiler.

1871 Ocak ayı sonuna doğru Prusyalılar ile ateşkes anlaşması yapıldı. Ardından, hiç vakit geçirmeksizin genel seçimlere gidildi. 1848'de olduğu gibi amaç, pasif durumdaki kırsal seçmenleri, devrimci başkente karşı harekete geçirmekti. Sonuçta, geri dönen 675 milletvekilinden 400'ü monarşistti. Deneyimli bir muhafazakâr siyasetçi olan Auguste Thiers, yeni hükümetin başına getirildi.

Thiers, Mart'ın 18'inde, Paris Milli Muhafızlarını silahsızlandırmaya başlamak üzere birliklerini gönderdi. Askerler, bu kararı protesto etmek için toplanan kalabalığa ateş açmayı reddettiler. Kontrolü yitiren Thiers hükümeti, o gün öğleden sonra

başkentten kaçtı. İktidar ilk önce Milli Muhafızlar Merkez Komitesine geçti. On gün sonra, Paris'in devrimci halkını temsilen yeni seçilen Komün iktidarı devraldı.

Komün, tarihteki ilk demokratik meclislerden biriydi. Her yerel birimdeki tüm erkeklerin katılımıyla seçilen Komün üyeleri, kendilerine tanınan yetkileri aşmaları halinde anında geri çağrılabiliyordu; ortak kararları gerçekleştirmekle yükümlüydüler ve vasıflı bir işçinin ortalama ücretinden daha fazla ödeme yapılamıyordu. Komün, tarihin sırlarından birini ifşa etti: bir işçi devletinin almak zorunda olduğu gerekli biçimi.

Burada yeni tür bir iktidar vardı. Toplumun üzerinde yükselen, yönetici sınıfların kontrol ettiği ve protestoların bastırılması için silahlı polis-asker gruplarından oluşan baskıcı bir devlet değildi bu. Hem seçilmiş organların hem de silahlı milislerin, kitlesel ve katılımcı bir halk demokrasisinin ifadeleri olduğu, bizzat toplumun içine gömülmüş bir devlet.

Marx, Komün'ün bastırılmasından sonra şöyle yazmıştı:

> "Komünal yapı, o güne değin toplumun sırtından geçinen ve onun özgür hareketini kötürümleştiren asalak devletin kendinde topladığı tüm kuvvetleri topluma geri verecektir … O özünde bir işçi sınıfı hükümeti, üreticiler sınıfının temellükçüler sınıfına karşı mücadelesinin ürünü, emeğin iktisadi kurtuluşunun gerçekleşmesini sağlayan nihayet bulunmuş siyasi biçim idi."

Komün mükemmel değildi. Mücadelenin başından sonuna kadar çok önemli bir rol oynamalarına karşın kadınlara seçme-seçilme hakkı tanımadı. Kadınlar, 18 Mart'ta devrimin ilk gösterisine öncülük ettiler. Komün'ün yenilgisinden sonra devrimci eylemci Louis Michel'in mahkemede söyledikleri, kadınların son

sahne alışı olarak kabul edilebilir: “Kendimi savunacak değilim. Kimse savunmayacak beni. Kendimi bütünüyle devrime adıyorum. Yaşamama izin verirseniz intikam haykırışlarım asla dinmeyecek”. Komün’ün programı ve stratejisi de yeterince cüretkâr değildi. Komün, devrimi Paris’in ötesine taşımak için siyasi ve askerî taarruza geçmek yerine karşı-devrimin kendine gelip kuvvetlerini toplamasına izin verdi.

21 Mayıs’ta şehre giren Thiers’in birlikleri, sonraki hafta şehri geri almak için sokak sokak savaştılar. Devrimci Paris’in doğu tabyasının düşmesini bir katliam dalgası takip etti. İlk iki günde yaklaşık 2.000 kişi vuruldu. Sadece 30 saniye süren sokak “mahkemeleri”nden sonra, sırf yoksul olduklarından birçoğu hemen oracıkta idam edildi. Sonunda, 20-30.000 kişi öldürüldü ve 40.000 kadarı da yargılanmayı beklemek üzere hapishane gemilerine tıkıldı.

Paris Komünü, dünya tarihinde yeni bir sayfa açtı. Kapitalist şiddet ile proleter devrim arasındaki, barbarlık ile sosyalizm arasındaki mücadele 1871’de başlamış oldu.

1873-96 Uzun Bunalımı

1848-73 arasında Avrupa ekonomisi eşi görülmemiş bir ekonomik büyüme yaşadı. Britanya’nın pamuklu mallar ihracatı, 1850-60 arasını kapsayan 10 yıllık sürede daha önceki 30 yılın toplamı kadar büyüme gösterdi. Belçika’nın demir ihracatı 1851-57 arasında ikiye katlandı. Sonuçta, 1800-40 döneminde ancak iki katına çıkan dünya ticareti 1850-70 arasında %250’den daha fazla büyüdü. 1850’de Avrupa’da yalnızca 23.335 km demiryolu varken, 1870’de bu

sayı 102.000 km'ye çıkmıştı. Britanya buharlı gemilerinin taşıdıkları tonaj, 1850-80 arasında 16 kat arttı –dünyanın geri kalanından kat fazla.

Tüm endeksler yükselişte idi. 1840'ların ticari depresyonu ile devrimci kaynaşmasından sonra yeni bir güven, büyüme ve sonsuz fırsatlar çağı doğuyormuş gibi gözüküyordu. Eric Hobsbawm, 1845-75'e "Sermaye Çağı" der. Çöküntü geldiği zaman, aynı şekilde şok edici oldu. Mayıs 1873'te Viyana Borsası'nın çökmesi, para arzının daralmasıyla birlikte bir dizi banka iflasına neden oldu. Panik hızla yayıldı. Almanya'da spekülatif balonu patlatan Bethel Henry Strousberg'in demiryolu imparatorluğunun çökmesiydi. Daha sonraki 4 yılda Alman şirketlerinin hisse senetleri %60 değer kaybetti.

Eylül 1873'te, demiryollarında önemli yatırımı bulunan, Amerika'nın önde gelen bankalarından Jay Cooke & Company iflas etti. Bu iflas paniği tetikleyerek 98 bankanın, 89 demiryolu şirketinin ve 18.000 kadar başka işletmenin batmasına yol açtı. 1876'ya gelindiğinde her yedi Amerikalıdan biri işsiz kalmıştı.

Ne olmuştu? Bu soruya iki düzeyde yanıt verilebilir. İlk elde mesele, Avrupa ile Amerika'nın hızla büyüyen ekonomileri fazla sermayeye boğulmuş olmasıydı; bunlar spekülatif yatırımlara yönelerek varlık değerlerini şişiriyordu. Bunda siyaset rol oynamıştı.

Fransa-Prusya Savaşı'nda Bismarck'ın zafer kazanması, birleşik Alman devletinin yaratılması ve Fransa'dan gelen tazminat ödemeleri, Almanya'da insanı çabucak zengin yapan spekülatif patlamanın üzerine benzin döktü. Amerikan İç Savaşı'nda Birliğin zaferi ve 1865-77 Yeniden İnşa döneminin devlet destekli kapitalizmi, ABD'de de benzer bir etki

yapmıştı. Hem Avrupa'da hem de ABD'de, siyasi birliğin sağlanması ve demiryolu patlaması piyasanın coşmasına katkıda bulundu.

Ama finansal çöküntüyü sürüncemeli bir düşüşe çevirecek daha derin etkenler iş başındaydı. Kapitalizm plansızdır. Genişleme sırasında kapitalistler kârlı işletmelere yatırım yapmak için birbirleriyle yarışırlar ama eğer çok fazla kapitalist aynı sanayiyi tercih ederse, sonuçta aşırı kapasite ve mallarla hizmetler satılamadığında iflas dalgası ortaya çıkar.

İşçi sınıfının sınırlı alım gücü, genişlemenin istikrarsızlığını iyice şiddetlendirir. Kapitalistler ücretleri en aza indirip kârları olabildiğince artırmayı amaçladığından işçiler, emekleriyle ürettikleri tüm mal ve hizmetleri satın alacak gelirden yoksundurlar. Aşırı üretim ve eksik tüketim, her kapitalist krizin ikiz özellikleridir. Finans piyasası balonları ve çöküşleri, daha geniş ekonomi sisteminin derinlerde yatan işleyiş bozukluğu bağlamında meydana gelir hep.

Kârlar ve fiyatlar, 1873'ten sonra tepetaklak aşağı gitti. Birçok küçük ve orta ölçekli firmadan oluşan bir dünyada daralan piyasalarda rekabetin şiddetlenmesi, fiyatlarda ve kâr marjlarında sert düşüşlere yol açtı. 1873-96 Uzun Bunalımı'nın ayırt edici özelliği enflasyon değil deflasyon idi.

1850-73 ile 1873-90 yılları karşılaştırıldığında büyüme hızla geriledi –yıllık olarak Almanya'da %4,3'ten %2,9'a, ABD'de %6,2'den %4,7'ye ve Britanya'da %3,0'dan %1,7'ye. Bu demek oluyordu ki 1930'ların Büyük Bunalım'ının aksine Uzun Bunalım görece yavaş ve yüzeyseldi. Birçok firma iyi iş yaptı ve birçok işçinin hayat standardı yükseldi; bunun bir sebebi ücretlerinin fiyatlara paralel düşmemesiydi.

Kimyasal maddeler ve elektrikli ürünler gibi yeni sanayiler süratle serpildi. Yeni sermaye birikimi merkezleri, “dünyanın eski atölyeleri”nin önüne geçti. Ama tarımsal fiyatlar bir kuşak boyunca düşük kaldı ve kitlesel işsizlik kalıcılaştı. Dünya kapitalizmi, liberal iktisatçı John Maynard Keynes’in daha sonra “eksik istihdam dengesi” dediği duruma yerleşti. Sistemin her zaman büyümediği ortaya çıktı. Piyasa kendi kendini düzeltemiyordu. “Gizli el”in sürekli büyüme kadar sürekli durgunluk getirmesi de muhtemeldi.

Engels, 1886’da manzarayı inceleyerek dünyanın “sürekli ve kronik bir depresyonun umutsuzluk batağında” olduğu sonucuna varmıştı. Bunun ölçütü, işsizlerin kötü haliydi: “Birbirini izleyen her kış, şu soruyu yeniden gündeme getiriyor: ‘İşsizleri ne yapmalı?’ Ama işsizlerin sayısı yıldan yıla kabarırken, ortada bu soruya cevap verecek hiç kimse yok; biz, işsizlerin sabırlarını yitirerek kaderlerini kendi ellerine alacakları anı neredeyse hesaplayabilecek durumdayız.”

Burjuvazi, kapitalist sistemin ilk büyük krizine nasıl tepki gösterdi? Üç eğilimi tespit edebiliriz. Birincisi, sermayenin hızla merkezîleşmesi ve yoğunlaşması söz konusuydu. Küçük ve orta ölçekli şirketler duvara tosladı, piyasalar dev şirketlerin hâkimiyetine girdi ve bu şirketler de fiyatlarla kârları koruyacak şekilde rekabeti yönetmenin bir yolu olarak tröstler ya da karteller şeklinde yeniden yapılanma yoluna gittiler. Devlet ihalelerine ve banka kredilerine fazlasıyla bel bağlayan sanayi devleri, devlet, finans kapital ve sanayi sermayesi arasında sıkı bir rabıta yarattı. “Klasik kapitalizm”, günümüzde Marksist yorumcuların “tekelci sermaye”, “devlet kapitalizmi” ya da “finans kapitalizmi” dedikleri şeye yöneliyordu:

Aslında aynı anda üçü birdendi. Sürecin en ileri olduğu Almanya ile ABD artık Britanya'nın önüne geçerek dünyanın önde gelen ekonomik süper güçleri haline geliyordu.

Yeni kapitalizmin temel bir özelliği korumacılıktı. Britanya yalnız başına serbest ticarete bağlı kalmaya devam etti. 1914'te ithal ürünlerden alınan ortalama gümrük vergisi Almanya'da %13, Avusturya-Macaristan'da %18, Fransa'da %20, Rusya'da %38 ve ABD'de (1897'deki %57'lik şaşırtıcı düzeyinden gerileyerek) %30 idi.

İkinci eğilim sömürgecilikti. Süper güçler, ucuz hammadde, tutsak piyasalar ve yeni yatırım mahreçleri arayışıyla "azgelişmiş" dünyanın büyük kısmını jeopolitik savaş alanına çevirdiler. Uzak Doğu, Orta Asya, Ortadoğu, Afrika ve Balkanlar'da sömürgeci düşmanlıklar patlak verdi. 1876'da Afrika'nın sadece %10'u Avrupa'nın yönetimi altındaydı. 1900'e gelindiğinde %90'dan fazlası sömürgeleştirilmişti.

Demiryolları bir kez daha olayların merkezindeydi. Avrupa'da piyasa doymuş olduğundan dünyanın dört bir yanında demiryolları inşa edildi. Almanya, Avusturya-Macaristan, Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu'nu birbirine bağlaması düşünülen Berlin-Bağdat demiryolu ünlü bir örnektir. Bu hat, önemi giderek artan Ortadoğu'da Britanya ile Fransa'nın çıkarlarına doğrudan tehditti.

Korumacılık ve sömürgecilik rekabetçiydi. Bu, Uzun Bunalım'ın üçüncü sonucunu açıklar: Süper güçler arasında gerilimin tırmanması ve artan silah harcamaları. Kendi başına ekonomik etkisi olan bu gelişme, belli başlı kapitalist devletler içindeki yeniden düzenlenmiş güç ilişkisinin parçası haline

geldi: Hükümetler, generaller ve silah üreticileri, sonradan “askerî-sınai kompleks” denilecek yapının içinde birbirleriyle bağlantılı oldular. Örneğin 1870’li ve 1880’li yıllarda istikrarlı seyreden Britanya’nın askerî harcamaları, 1887’de 32 milyon sterlin iken 1914’te 77 milyon sterline yükseldi. Britanyalı yöneticiler, Avrupa genelinde gözlenen silahlanma yarışına, özellikle de büyüyen Alman donanması tehdidine yanıt veriyorlardı. 1890’ların ortalarında 90 milyon mark olan Alman donanması harcamaları, 1914’te 400 milyon marka yükseldi. Savaş gemisi 7’den 29’a çıkan Alman filosunun gerisinde kalmamak için Britanya filosu 1899’da 29 olan savaş gemisi sayısını 1914’te 49’a çıkardı.

Uzun Bunalım, tıpkı Büyük Bunalım gibi artan askerî harcamalarla sona erdirildi. Devletin silah ihaleleri sayesinde Britanya’daki Armstrong-Whitworth gibi şirketler dev işletmelere dönüştü. Şirket, tüm makine işçilerinin %40’ını çalıştırdığı Tyneside şehrine hâkim oldu. Çoğaltan etkisi oldukça büyüktü. 1.500 kadar küçük firma Armstrong-Whitworth’un doğrudan taşeronluğunu yaparken, binlerce firma da 200.000 kişilik büyüyen sanayi şehrinin gereksinim duyduğu mal ve hizmetleri temin ediyordu.

Uzun Bunalım, yeni bir emperyalist kapitalizm biçimi yarattı –böylelikle de I. Dünya Savaşı’na geri sayımı başlattı.

7 *Sepoy*: İngiliz ordusunda görev yapan Hint asker *–çev*.

8 *Gelişmede çözülme (de-development)*: Bir ekonominin kendi dinamiklerinden koparılarak başka bir ekonominin talepleri/ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirilmesi sonucu yapısal değişiklik/reform yapamayacak kadar zayıflaması *–çev*.

Modern sanayileşmiş savaş: I. Dünya Savaşı siperlerinde bomba atar kullanan Fransız askerleri

11

EMPERYALİZM VE SAVAŞ

1873–1918

1800-75 arasında tüccar kapitalizmi sanayi kapitalizmine dönüştü. Kapitalistlerle ulus devletler arasındaki rekabet, ekonomileri, toplumsal yapıları, siyasi sistemleri dönüştüren ve giderek hızlanan bir büyüme-küreselleşme sürecine güç vermeye başladı. Ama hiçbir şey saat gibi işlemedi. Kapitalist gelişme plansız ve çelişkiliydi; sistem genişledikçe periyodik krizlerinin ölçeği ve etkisi büyüdü. İnsan emeğinin yarattığı bir şey olmasına karşın küresel kapitalist piyasa, kendi başına canı olan, görünüşe göre insan kontrolü dışında kalan ama tüm insan faaliyetlerine egemen olan canavarca bir mekanizma haline geldi. Sistemin (klasik iktisat teorisinin hayallerinin aksine) kendi kendini düzenlemekten aciz olduğu ve insan eliyle düzenlenmeye yatkın olmadığı anlaşıldı; rekabetçi sermaye birikiminin mantığı, siyasetçilere, bankacılara ve sanayicilere kendini bir demir yasa olarak dayattı. Dolayısıyla, sistemin her büyük krizi kendini sermayenin mantığı ile insanlığın ihtiyaçları arasında, gırtlak gırtlağa rekabet ile açların doyurulması arasında, emperyalist savaş ile

uluslararası dayanışma arasında basit bir seçime dönüştürdü.

Bu bölümde, son derece marazi bir sistemin 1875-1908 arasında nasıl emperyalizme, silah harcamalarına ve dünya savaşına yol açtığını; kitlesel direniş hareketlerinin bu dönemde ne ölçüde sisteme meydan okuyup devrimci bir alternatif sunabildiğini analiz edeceğiz.

Afrika Kapışması

2 Eylül 1898'de 20.000 kişiden oluşan Britanya ordusu, Afrika'nın bağımsızlığını koruyan birkaç devletinden birinin kalbinde, Hartum yakınındaki Omdurman'da 50.000 kişilik Sudan ordusuyla karşı karşıya geldi.

Sudan, kavurucu çölleri ve hastalıkların kol gezdiği yağmur ormanlarıyla acımasız bir coğrafyaya sahipti. Sudanlıların kendi görüşleri de bu yöndeydi: "Allah Sudan'ı yaratırken kahkaha atıyormuş". Affı olmayan bu topraklarda hayat zordu. Yine de Britanyalılar, orada yaşayan insanların elinden topraklarını almaya geleceklerdi.

Farklı 100 dil konuşan ve belki de bir düzine değişik hayat tarzını takip eden 600 kadar kabileden oluşan Sudan ancak yakın geçmişte tek bir devlet yapısı altında toplanmıştı. 19. yüzyılın sonuna doğru bunun (fevkalade şiddet dolu bir yolla) olmasını sağlayan şey, emperyalizmin etkisiydi.

Türk ve Mısırlıların Sudan'ı fethetme süreci 1820'lerde başlamış ve 60 yıl sonra hâlâ devam ediyordu. İşgal sömürücü ve baskıcıydı. Köylerden vergi toplanması, (gergedan derisinden yapılan) kırbacın yardımıyla gerçekleştirilen yarı askerî bir işlemdi. Devlet görevlilerinin yolsuzluk yapması

sıradanlaşmıştı; vergilerin üzerine bir de rüşvet ve hediyeler biniyordu. Toprağın acımasızlığına ve yoksulluğuna, yabancı efendilerin zorbalığı ekleniyordu. Ama bu, 1881-84 arasında yabancıların Sudan'dan kovulup bağımsız bir İslami devlet kurulmasıyla sonuçlanacak güçlü bir direniş dalgası doğurdu.

Direniş İslami bir biçim aldı çünkü Sudan'ın çeşitliliğinin ve parçalanmışlığının üstesinden gelebilecek liderliği, dirençli eylemcileri, örgütlenmeyi ve ideolojiyi yalnızca din sunuyordu. Emperyalizme karşı mücadele içinde biçimlendiğinden devlet İslami olmasının yanı sıra otoriter ve askerîleşmişti.

Tesadüfen 1882'de Mısırlılar, Britanya'nın desteklediği Kahire'deki kukla rejime karşı kendi devrimlerini yaptılar. Ama bu hareket ezildi ve Britanyalılar, Mısır'ın fiilî yöneticileri olarak Türklerin yerini aldı. Ancak, Britanya'nın vakit kaybetmeksizin Sudan'ı tekrar fethetme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı ve yeni İslamcı devletin 1885'ten sonra topraklarını tamamen kontrolü altına almasını sağladı. Bu tekrarlanan fetih çabası aslında biraz gönülsüzce yapılmıştı: Sudan fakirleşmiş bir bakir doğaya sahipti, kontrolü zordu, sahip olmaya değecek bir getirisi yoktu ve Britanya hükümeti bu uğurda savaşmaya hevesli değildi.

Takip eden on yılda birçok şey değişti. 1876'ya kadar Avrupalılar açısından Afrika bilinmeyen bir "kara kıta" idi. Nüfuz alanları, pek çoğu 17. yüzyıldan kalan ve Avrupa kapitalizminin o zamanki tüccar niteliğini yansıtan, kıyıda ya da kıyıya yakın yerlerde kurulmuş ticaret üsleriyle sınırlıydı büyük ölçüde. Afrika'nın geri kalanı, farklı gelişme aşamalarındaki

yönetim birimlerinin meydana getirdiği bir yamalı bohçaydı. Mısır, 19. yüzyılın büyük bir kısmında modernleşmeci-ulusalcı rejimler tarafından yönetilmişti. Kuzey Afrika'nın geri kalanı, Osmanlı İmparatorluğu'na bir şekilde yakından bağlı olan geleneksel-İslamcı hükümdarların yönetimi altındaydı. Habeşistan (Etiyopya), çok eskiden gelen Hristiyan kültürüyle denize kıyısı olmayan, dağlık bir krallıktı. Batı Afrikalı Aşantiler ve Güney Afrikalı Zulular, askerî kabile krallıklarıydı. Geri kalan Sahraaltı Afrikası'nın çoğu Sudan'a benziyordu: Küçük küçük kabile yapılarından oluşan bir mozaik. Britanyalıların Natal ve Cape kolonisini, Boerlerin (ya da Afrikanerler, yani Hollanda asıllı beyaz çiftçi-yerleşimciler) ise iç kısımdaki Transvaal ve Özgür Orange devletini yönettikleri Güney Afrika önemli bir istisnaydı.

Britanya, Fransa, Portekiz, İspanya, Almanya ve İtalya emperyalizmi, 1876'dan sonra bir kuşaklık zaman diliminde Afrika'nın bu siyasi coğrafyasını baştan aşağı dönüştürdü. Sanayi kapitalizminin 19. yüzyılın ortalarında Avrupa'nın büyük kısmına yayılması, birincil ürünlere, yeni pazarlara ve fazla sermayenin yatırılabileceği mahreçlere olan talebi hızla büyüttü. 1873 finansal çöküntüsü ve onu takip eden küresel durgunluk, Avrupalılar arasında rekabeti iyice şiddetlendirmişti. Bunun sonucunda, Afrika kıtasının tamamı 1876-1914 arasında Avrupalı güçler tarafından sömürgelere bölündü –hem o dönemde hem de günümüzde "Afrika Kapışması" olarak bilinen toprak hırsızlığı.

Afrika'dan Avrupa'nın büyüyen sanayilerine ve kentlerine altın, elmas, bakır, kalay, kauçuk, pamuk, palm yağı, kakao, çay ve daha bir sürü şey gönderiliyordu. Sayıları giderek artan beyaz

yerleşimcilerin de aralarında olduğu yerel halklar, Avrupa'nın mamul mallarına pazar sağlıyordu. Demiryolları inşaatı gibi sömürgelere yönelik altyapı projeleri, Avrupalı sanayicileri ve tahvil sahiplerini zengin yapıyordu.

Bu nedenle ve keza büyük güçler arasındaki siyasi gerilimin yükselmesinin etkisiyle Afrika'nın bölüşülmesi rekabetçi ve ihtilaflı bir süreç oldu. Bu, belirli bölgelerin ekonomik değerinden bağımsız bir dinamik doğuruyordu. Büyük güçler, rakiplerinden önce davranmak adına her yere sömürgeler kuruyordu. Bunları, birbirlerinin yayılmasını durduracak engeller olarak ve askerî gücü birbirlerinin "nüfuz alanlarına" yansıtacak platformlar olarak kullanıyorlardı. Yine, bir amaçları da bu sömürgeleri emperyal at ticaretinde pazarlık kozu olarak kullanmaktı.

Mağrip (Fas, Cezayir ve Tunus) ile Batı Afrika'nın tamamını kontrolü altında tutan Fransa, Atlantik'ten Hint Okyanusuna kadar uzanan bir imparatorluk hayali kuruyordu. Bunun aksine Britanya, Mısır, Doğu Afrika ve Güney Afrika'daki mevcut topraklarını birbirine bağlayacak, "Kahire'den Cape'e", kuzeyden güneye uzanan bir imparatorluktan bahsediyordu. Ama Tanzanya'yı ele geçiren Almanlar, her ikisinin de yolunu kesmişti.

Afrika halklarına kesilen fatura oldukça ağırdı. Büyük toplarla, makineli tüfeklerle ve katliamlarla direniş hareketleri eziliyordu. Beyazların sahip olduğu malikâneler yaratmak üzere toprağa silah zoruyla el konuyordu. Yerli çiftçiler ve çobanlar, mülksüzleştirme, vergilendirme, zorba çeteler ve düpedüz haydutluk bileşimiyle ücretli emek olmaya zorlanıyordu.

Kuzey Nijerya Protektorası'nın Britanya Yüksek Komiseri Sir Frederick Lugard, 1906 köylü ayaklanması karşısında ısrarla "toptan imha"yı savunuyordu. Çapa ve nacaklarla silahlanmış 2.000 kadar Afrikalı köylü, şarjörlü tüfek kullanan askerlerce kurşun yağmuruna tutularak öldürüldü. Tutsakların kafaları kesildi ve mızrağa geçirilerek sergilendi. İsyan eden köyler yerle bir edildi. Aynen Lugard gibi Alman komutan General Lothar von Trotha da sorun yaratan Afrikalılarla başa çıkmanın yolunun "toptan imha" olduğunu açıkça dile getiriyordu. Almanların 1904-07 arasında Namibya çölüne sürdüğü Herero ve Nama halkından on binlerce kişi açlık ve susuzluk yüzünden hayatını kaybetti. Belçika Kongosu'nda, bütün ülkenin devasa bir zorunlu çalışma kampına çevrildiği 1885-1908 arasında savaş, açlık ve hastalık nedeniyle milyonlarca kişi, muhtemelen nüfusun neredeyse yarısı yok oldu. Kauçuk toplama kotalarını dolduramayan yerli işçilerin elleri kesiliyordu.

Britanya'yı Sudan'a geri getiren, Afrika Kapışması'nın 1885-95 arasında şiddetlenmesi oldu. Afrikalıların yönettiği bağımsız bir devlet örneği zaten yeterince rahatsız ediciydi. Fransa'nın, Britanya'nın arka bahçesine müdahale etme olasılığı meseleye aciliyet kazandırdı.

General Herbert Kitchener, ilerledikçe ordusunun gereksinimlerini temin edebileceği bir demiryolu inşa ederek iki yıl boyunca Nil'den aşağı doğru indi. Adamları modern tüfekler, mitralyözler ve toplarla donanmıştı. Çoğu Sudanlının tek silahı mızrak ve kılıçtı. Omdurman Muharebesi bir katliamdı. Kitchener'in ordusu 429 kayıp verirken, Sudanlılardan 10.000'i öldürüldü, 13.000'i yaralandı

ve 5.000'i esir alındı. Britanya askerleri, savaş alanındaki yaralıları ölüme terk etti.

Bu arada küçük bir Fransız keşif kolu, güney Sudan'da Nil'in yukarı kısımlarındaki Faşoda'ya ulaşmıştı. Kitchener önlerini kesmek için nehrin kaynağına doğru ilerledi ve Britanya, birliklerin geri çekilmemesi halinde Fransa'yı savaş açmakla tehdit etti. Fransızlar geri çekildi.

"Faşoda olayı", büyük güçler arasındaki artan emperyal gerilimin ifadesiydi –yalnızca Afrika'da değil, Uzak Doğu, Orta Asya, Ortadoğu, Balkanlar, Orta Avrupa ve Kuzey Denizi'nde de. Kapitalizm, maden ocakları, plantasyonlar ve mitralyözleri kapsayan yağmacı bir sömürgeciliği durmadan beslemesinin ötesinde insanlığı, sanayileşmiş dünyanın ilk modern dünya savaşına sürüklemekteydi.

Çin'e Tecavüz Edilmesi

14 Ağustos 1900'de, 19.000 askerden oluşan uluslararası işgal kuvveti Çin İmparatorluğu'nun başkenti Pekin'i ele geçirdi. Britanya, Fransa, Almanya, Rusya, İtalya, Japonya ve ABD birlikleri, sömürgecilik karşıtı ulusal ayaklanmayı bastırmak amacıyla düzenlenen bu askerî harekâta katıldı. Halk arasında "Boksörler" diye bilinen Haklı ve Uyumlu Yumruklar Cemiyeti adlı gizli örgütün üyeleri ayaklanmanın başını çekiyordu. Ayaklanmacılar, Mançu Hanedanı'ndan Dul Cixi'nin kuşatma altındaki imparatorluk hükümetinin örtülü desteğini almıştı. Boksör isyancılar ve İmparatorluk birlikleri, işgalcilere karşı omuz omuza çarpıştılar.

Boksör Ayaklanması (1899-1901), Çinlilerin 19. yüzyıl sömürgeciliğine karşı ne ilk ne de en güçlü başkaldırısıydı. 20 ile 30 milyon arasında insanın

hayatını kaybettiği 1850-64 Taiping Ayaklanması, II. Dünya Savaşı'na gelinceye kadar tarihin en kanlı çatışmasıydı.

Avrupalı tüccarlar, Marco Polo'nun 13. yüzyıldaki seyahatlerinden beridir Çin'in zenginliğine göz dikmişlerdi. Ama Çin muhafazakâr ve kendi kendine yeterli bir yerdi. Avrupalıların sunabileceği hiçbir şeye ihtiyacı yoktu. Britanya Doğu Hindistan Şirketi, Hindistan'ın geniş topraklarını kendi talebini yaratan bir metanın ekimine ayırarak bu sorunu 19. yüzyılın başında çözdü: Afyon. 1810'a gelindiğinde şirket Çinlilere yılda 350 ton afyon satıyordu. İmparatorluk hükümeti ticareti durdurmaya kalkıştığında Britanya savaş başlattı. Dolayısıyla, 1839-42 ve 1856-60 Afyon Savaşları'nda Britanya İmparatorluğu uyuşturucu tacirleri adına savaşmış oldu.

Çin tarihi hep "döner kapı" olagelmişti; imparatorluk hanedanları kimi zaman isyanlar ve fetihler sonucunda yerlerinden oluyor ama devletle toplumun asli yapıları korunuyordu. Kapının son dönüşü, parçalanmakta olan Ming Hanedanı'nın Mançular tarafından alaşağı edildiği 1644'te olmuştu. Kuzeydoğudaki Mançurya'dan gelen ve kökenleri itibariyle barbar istilacılar olan Mançu imparatorları, Çin devletinin egemen mandarin kültürüne çabucak uyum gösterdiler. İyi eğitimli, dolgun maaşlı ve aşırı muhafazakâr bürokratlar olan mandarinler, devlet hizmetini kontrollerine almışlardı. Yerel toprak ağaları ve şehirli tüccarlarla ittifak içinde Çin'i yönetiyorlardı.

19. yüzyılın ortasında gelindiğinde, yolsuzluk ve baskı yine kriz noktasına tırmanmıştı; köylüler patlamaya hazırdılar. Ancak bu kez Avrupa

emperyalizmi döner kapıyı işlemez duruma getirecekti.

İki Afyon Savaşı, dış dünyadan kopuk Çin devletinin askerî açıdan ne kadar geri olduğunu göstermişti. İlk savaşta Britanyalılar, Guangzhou, Şangay ve diğer Çin limanlarını ele geçirmek için küçük bir savaş gemisi filosu ile asker ve denizcilerden oluşan bir sefer gücü kullanmışlardı. Yang-Çe nehri boyunca yukarı ilerleyerek Nanking'i tehdit etmiş, imparatorluk hükümetini barış istemeye zorlamışlardı. Nanking Anlaşması ile Çin, Hong Kong'u elinden çıkarıyor, aralarında Guangzhou ile Şangay'ın da olduğu dört limanı Britanya ticaretine açıyor ve yüklü bir savaş tazminatı ödemeyi kabul ediyordu.

Ama bu yeterli değildi. Çinlilerin Britanya'nın taleplerine direnmesi 15 yıl sonra ikinci bir savaşa yol açtı. Çinlilerin egemenliğine tecavüz edilmesine bu kez Fransa, Rusya ve ABD de katıldı. Savaş, Tiençin'deki Taku kalelerinin ele geçirilip 18.000 kişilik Britanya ve Fransa birliklerinin iç kısımlara, Pekin'e doğru ilerlemesiyle sona erdi. İmparatorluk başkenti zapt edildi ve İmparatorun yazlık sarayları yağmalanıp yakıldı.

Afyon Savaşları'nın bir sonucu, son derece kârlı olan uyuşturucu ticaretindeki büyük artıştı. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Çin'in afyon tüketimi 100 kat artmış, yetişkin erkeklerin dörtte biri bağımlı olmuştu. Bir başka sonuç, Çin limanları ile ticaretinin Avrupalıların kontrolüne girmesi oldu. Kıyı boyunca bir dizi yabancı çevrik bölge [*enclave*] ya da mini sömürge ("imtiyazlar") kuruldu. Çin gümrüklerini Avrupalı görevliler kontrol ediyor ve Avrupalı yerleşimciler yurtdışında geçerli olan haklardan (Çin yargısından muafiyet) faydalanıyordu. Avrupalı

misyonerler, din değiştirip Hristiyanlığı benimseyecek insanlar arıyorlardı.

Afyon Savaşları ve yabancılara tanınan imtiyazlar, yönetimdeki Mançu Hanedanı'nın ve kadim imparatorluk devletinin çürümüşlüğünü gözler önüne serdi. Bu ise Çin'in kırsal kesimlerinde uzun süredir mayalanmakta olan köylü isyanının tetiklenmesine yardımcı oldu. Hareket, güney Çin'de köylüler, emekçiler ve fakirleşmiş muhalif aydınlar arasında başladı. Lideri, Hong Xiuchuan adlı bir okul öğretmeni ve Hristiyan mutasavvıfı idi. Hong, Tanrı tarafından şeytanları yok edip "Büyük Barış"ın "Cennet Krallığı"nı kurmakla görevlendirildiğini iddia ediyordu. Toprağın eşit bölüşülmesi, malların ortak mülkiyeti ve toplumsal ayrımların ortadan kaldırılması, Cennet Krallığı'nın ayırt edici özellikleri olacaktı: O anın koşullarında güçlü bir kitle hareketi doğuran, ilham verici bir toplumsal kurtuluş mesajı.

Ama 19. yüzyıl Çini'nde hüküm süren aşırı yoksulluk, ilk yılların eşitlikçi idealizmini çok geçmeden unutturdu. Kıtlık ancak az sayıda kişinin rahat yaşayabilmesi demekti ve isyanın (Taiping Ayaklanması) liderleri, kendileriyle birlikte dostlarının da bu azınlığın içinde yer alması için konumlarını istismar ettiler. Bu bakımdan Taiping Ayaklanması beklenen sonuçları doğurdu: Önceki köylü isyanları, en az eski hanedanlıklar kadar baskıcı olan yenilerini ortaya çıkarıyordu. Gerçek toplumsal kurtuluşun ekonomik ön koşulları, geleneksel Çin'de mevcut değildi. Bununla birlikte Taiping hareketi, muazzam bir destek ve ivme kazandı. Mançu Hanedanı'nı, yabancı emperyalistlerin isyancılara saldırması kurtardı. Yeniden teşkilâtlandırılarak giderleri Çinli tüccarlarca karşılanan, Avrupa yapımı silahlarla

donatılan ve Amerikalı-Britanyalı subaylarca komuta edilen ordu, isyanı bastırdı.

“Her Daim Muzaffer Ordu”nun başarısı, Çin tarihinde derin bir etki yaptı. Taiping Ayaklanması, emperyalizmin getirdiği tehdide cevaben reform ve modernleşme vaat eden, yeniden diriltilmiş bir imparatorluk devletinin mümkün olabileceğini gösteriyordu. Yenilgiye uğraması bu yolu tıkadı. Bunun yerine Mançu Hanedanı, 1860’da ve 1900’de olduğu gibi kesinkes yenildiği ve başkentinin yabancı işgali altında olduğu zamanlarda bile emperyalizmi kendine dayanak yapan siyasi bir kutsal emanete tutundu. Çinli halk yığınları karşısında Mançularla yabancıların birbirinin desteğine ihtiyacı vardı. Çünkü Çin Afrika’ya benzemiyordu: Tecavüze uğrayabilir ama parçalanamazdı.

Çinliler sayıca fazla (19. yüzyıl ortasında 350 milyon kadar) olmalarının yanı sıra dilleri, kültürleri ve tarihleriyle tek bir halktı. Çin’i fethetmeye yönelik her girişim, işgalcinin askerî gücünü hızla tüketecek, sonunda bozguna mahkûm olacaktı. 1931-45 Japon işgalinin kaderi aynen böyle oldu. Japonlar kıyı bölgelerini tutmayı başardılar ama Çin’in devasa iç bölgelerine asla hâkim olamadılar ve amansız askerî mücadele, yüz binlerce askerin sürekli olarak konuşlandırılmasını gerektirdi.

Mançu yönetimi ve yabancı imtiyazlar bileşimi, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında Çin’in bağımsız gelişimini fiilen baskı altında tuttu. Avrupa, Amerika ve Japonya ilerlerken Çin geriye gitti. Bu çelişki, 1911-49 arasında uzun süreli bir dizi devrimci kalkışmaya yol açtı. Siyasi açmazın kırılıp Çin’in ekonomik potansiyelinin gerçekleşmeye başlaması ancak bundan sonra olabildi.

Emperyalizm Nedir?

1916’nın Ocak ve Haziran ayları arasında Rus Bolşevik Partisi’nin sürgündeki lideri Viladimir İlyiç Lenin, *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* başlıklı popüler bir kitapçık kaleme almıştı. İşçi sınıfından eylemciler için yazılan bu kitapçığın amacı günümüz kapitalizminin ve 1914’te başlayan emperyalist savaşın niteliğini açıklamaktı.

Lenin, özgün şeyler yazdığı iddiasında değildi. Amacı, aralarında Britanyalı Liberal John Hobson’un *Emperyalizm* (1902), Avusturyalı Marksist Rudolf Hilferding’in *Finans Kapital* (1910), Polonyalı-Alman Marksist Rosa Luxemburg’un *Sermaye Birikimi* (1913) ve Rus Marksisti Nikolay Buharin’in *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* gibi küresel sistemin önde gelen teorisyenlerinin eserlerini özetleyip halka tanıtmaktı.

Bu çalışmalar, Eric Hobsbawm’ın “İmparatorluk Çağı (1875-1914)” diye tanımladığı dönemi anlama girişimleri idi. Marx’ın kapitalizm teorisinin radikal bir güncellemesine karşılık geliyorlardı. Önce Avrupa’nın uğursuz askerîleşmesiyle, ardından da I. Dünya Savaşı’nda bu sürecin tamamına ermesiyle karşı karşıya kalan bu düşünürler, sistemin sıra dışı şiddetini açıklayacak yeni teoriler geliştirdiler.

Hızlı ekonomik büyüme ve sanayi yatırımlarının muazzam ölçeği, onlara göre kapitalizmin niteliğini dönüştürmüştü. Marx’ın zamanında sisteme, esasen ülke ve sömürge pazarları içinde rekabete tutuşmuş küçük ve orta ölçekli firmalar egemendi. Ama Marx’ın *Kapital*’de gözlemlediği üzere “sermayenin yoğunlaşması ve merkezîleşmesi” eğilimi vardı.

Sermaye birikimi rekabetçidir ve daha büyük ölçek ekonomileri sağlayabilen büyük şirketler, küçük

rakiplerini kepenk kapatmaya zorlar. Mülkiyet büyük şirketlerde merkezîleşirken üretim de büyük fabrikalarda yoğunlaşır. Kriz bu süreçleri hızlandırır: Rekabet baskısını şiddetlendirerek küçük firmaları iflasa sürükler ve daha güçlü olanların, cüzi fiyatlarla varlıkları toptan satın alarak pazar paylarını büyütmelerine izin verir. Gelişmekte olan sermaye birikimi merkezleri özellikle avantajlıdır çünkü yeni sanayiler kurarken en son teknolojileri kullanabilirler.

Uzun Bunalım'ın böyle bir etkisi olmuştu. 19. yüzyıl sonuna doğru kapitalizm, her sektörde faaliyet gösteren birkaç dev firmanın hâkimiyetine girmişti. Aynı zamanda ekonomik güç, geçmişe uzanan sanayileriyle Britanya'dan Almanya ile ABD'ye kaymıştı –yüzyılın dönüm noktasında Britanya'nın üretimini geride bırakmışlardı.

Lenin, beş özellik temelinde emperyalizmin özlü bir tanımını sunuyordu:

1. Üretimle sermayenin yoğunlaşması öyle bir aşamaya gelmiştir ki artık ekonomik hayatta belirleyici rol oynayan tekeller yaratmıştır.
2. Banka sermayesinin sanayi sermayesiyle birleşmesi ve "finans kapital" temelinde finans oligarşisinin yaratılması.
3. Sermayenin ihracı, metaların ihracından farklı olarak istisnai bir önem kazanır.
4. Dünyayı aralarında paylaşan uluslararası tekelci kapitalist birliklerin oluşumu.
5. Tüm dünyanın, en büyük kapitalist güçler arasında teritoryal olarak bölüşülmesi tamamlanmıştır.

Aynen Marx'ın 19. yüzyıl ortasında kapitalizm analizinde yapmış olduğu gibi Lenin ve çağdaşları da sistemin en ileri parçalarına odaklanarak ana eğilimleri tespit etmişlerdir. Analizleri bir bütün olarak küresel kapitalizmin izlediği yolun haritasını çıkarıyordu ama yolu gösterenler Almanya ile ABD idi.

20. yüzyılın başında dev şirketlerin büyüklüğü belirleyiciydi: Ulusal ekonomiyi kontrol edecek ve devlete hâkim olacak kadar büyüklerdi. Her sektörün önde gelen firmaları karteller ya da tröstler oluşturuyor, pazarı aralarında pay ediyor ve ürünü, fiyatları, kârları belirliyorlardı.

Yalnızca iki firma (AEG ve Siemens), Alman elektrikli ürünler sanayisinin neredeyse tamamını kontrol ediyordu. Her biri üç firmadan oluşan iki grup, kimyasal maddeler sanayisini kontrol ediyordu. Yapılan bir çalışmada, 1905 itibariyle önde gelen 12.000 Alman firmasının 385 kartel içinde örgütlendiği tahmin ediliyordu. “Karteller, baştanbaşa ekonomik hayatın temellerinden biri haline geliyor” diyordu Lenin. “Rekabet tekele dönüşüyor”.

Krediye erişim imkânı, büyük ölçekli yatırımın ön koşulu olduğundan finans kapital, birbirini besleyen bir süreç içerisinde tekelci sermayeyle birlikte yükseliyordu. Büyük Alman bankalarında tutulan toplam mevduatlar, 1907-08 ile 1912-13 arasında geçen beş yılda %40 artmıştı. Finans kapital, sanayi sermayesi gibi giderek merkezîleşiyordu. 1913’ün sonuna gelindiğinde Berlin’in en büyük dokuz bankası (iştirakleriyle birlikte), tüm Alman banka sermayesinin %83’ünü kontrol ediyordu. Bunların en büyüğü olan Deutsche Bank tek başına %23’ünü kontrolünde tutuyordu.

Sanayi ve bankalar birbirine bağımlı hale gelmişti. Şöyle yazıyordu Hilferding: “Sanayide sermayenin daima büyüyen bir bölümü, onu kullanmakta olan sanayicilere ait olmaktan çıkar. Sanayiciler, bundan yararlanma olanağını, kendileriyle bağlantılı olarak sermaye sahiplerini temsil eden bankalar aracılığıyla elde ederler yalnızca. Öte yandan bankalar,

kaynaklarının giderek artan bir kısmını, sanayiye yatırmaya zorlanır". Böylece bankalar, çeşitli kredi biçimleri (kredi kullandırarak, hisse senetleri ve tahviller satın alarak) marifetiyle sanayinin sahibi ve düzenleyicisi haline gelmiştir. Hilferding şu sonuca ulaşıyordu: "Finans kapital, bankaların çekip çevirdiği ve sanayicilerin kullandığı bir sermaye oluyor".

Sanayi kartellerinin ve banka konsorsiyumunun gücü, devletin rolünü dönüştürdü. Bir tek Britanya'da (o da sadece I. Dünya Savaşı öncesinde) devlet, sermaye birikiminde neredeyse hiçbir doğrudan rol üstlenmemiştir. Bunun aksine Almanya'da, sermayelendirmesi [*kapitalizasyon*] açısından özel Deutsche Bank ile boy ölçüşebilecek yegâne kurum, kamuya ait Prusya Devlet Demiryolları İdaresi idi.

Demiryolu yatırımları (ki stratejik bir zorunluluktu) ile silahlanma harcamaları bir arada düşünüldüğünde devlet, ağır sanayi üretiminin en büyük müşterisiydi. Almanya'da ordu ve donanma için yapılan devlet harcamaları 1870-1914 arasında 10 kat arttı. Essen'deki Krupp fabrikalarının I. Dünya Savaşı'ndan önceki 40 yılda 4 kat büyümesinin neredeyse tek sebebi devletin silah ihaleleriydi. Devlet, doğrudan yatırımlar ile devlet ihalelerinin yanı sıra ithal ürünlere gümrük tarifeleri uygulayarak yabancı rekabetten koruma da sağlıyordu –1879'da "komşuyu zarara sokma politikasını" başlatan Almanya'yı, Britanya dışındaki tüm büyük güçler takip edecekti.

20. yüzyılın başlarında dünya kapitalizminin gelişimi son derece çelişkili bir hale büründü. Bir yandan küreselleşme vardı: Hızlı ekonomik büyüme, dev firmaların hâkimiyeti, dur durak bilmeyen yeni pazar arayışı ve aralıksız genişleyen uluslararası ticaret. Öte yandan, sanayi kartelleri, banka konsorsiyumları ve

askerî devletler, karşıt ulusal-kapitalist bloklar içinde kaynaştığından ekonomik milliyetçilik vardı.

Bu bloklardan en dinamiği olan Almanya, çelişkiyi en keskin biçimde yaşayan ülke oldu. Yeni pazarlar arayan Alman sermaye kütlesi genişlemeye devam ettikçe, mevcut ülke topraklarının sınırlarını zorlamaya başladı. Ama engellere tosladı: Korumacı gümrük tarifeleri, kapatılmış sömürge pazarları ve yabancı kapitalistlerin rekabeti. İşte I. Dünya Savaşı'nın en önemli kökeni burada yatıyordu. Finans kapitalizmi (dev tekellerin büyümesi; sanayi, banka ve devlet sermayesinin kaynaşması), birbiriyle çekişen milliyetçiliklerden oluşan tehlikeli bir dünya yaratmıştı.

"Rekabet nihayetinde en yüksek aşamasına ulaştığında", diye açıklıyordu Buharin, "devlet-kapitalist tröstler arasındaki rekabet halini aldığında, o zaman devlet gücünün kullanılması ve bununla bağlantılı imkânlar, çok büyük bir rol oynamaya başlar … Dünya mücadele sahasında durum gerginleştikçe (ve çağımızı nitelendiren, 'ulusal' finans kapital grupları arasındaki muazzam rekabet yoğunluğudur), devlet gücünün zırhlı yumruğuna [*askerî güç*] daha sıklıkla başvurulacaktır".

1905 Devrimi: Rusya'nın Büyük Genel Provası

9 Ocak 1905 tarihinde Rus Çarının St. Petersburg'daki Kışlık Saray'ı önünde 200.000 kadar kişinin katıldığı dev bir gösteri düzenlendi. Bir rahibin liderlik ettiği gösteriye bayramlık elbiselerini giyerek aileleriyle beraber gelen işçiler, ilahiler söylüyor ve Çarın posterlerini taşıyorlardı. Sıkıntılarının halli için

“Küçük Baba” dedikleri Çarlarına ricada bulunmaya gelmişlerdi.

Sarayın önünde, yağan karın altında kasvetli bir kalabalık toplanmıştı. Birdenbire Kazaklar, erkek, kadın, çocuk demeden insanlara atlarıyla saldırdılar. Ardından, dehşete kapılmış insanlar civardaki sokaklara doğru kaçarken Muhafızların yaylım ateşiyle karşılaştılar. Muhtemelen binden fazla kişi hayatını kaybetti: Kanlı Pazar. Ertesi gün, katliamı protesto etmek amacıyla St. Petersburglu 125.000 işçi greve çıktı. 1905 Rus Devrimi başlamıştı.

O andan itibaren bir gelgit halinde muazzam bir kitlesel grevler ve gösteriler, köylü ayaklanmaları ve asker isyanları hareketi başladı. Çarlık devletinin, Kore’nin ve Mançurya’nın denetimini ele geçirmek için Japonya ile emperyalist bir savaşa tutuştuğu Uzak Doğu’da yaşanan feci bozgunların ardından o yılın sonbahar aylarında devrim doruk noktasına ulaştı. Ekim ortasından Aralık başına kadar geçen 50 günlük dönemde başkenti, yaklaşık 200.000 işçiyi temsil eden demokratik bir kitle meclisi olan St. Petersburg İşçi Delegeleri Sovyeti idare etti. St. Petersburg’da önce Ekim, sonra Kasım ayında düzenlenen kitlesel grevler ve Aralık başında Moskova’da patlak veren silahlı ayaklanma, polis devletine ağır darbe vurmuştu.

Ama hareket atılım yapamadı ve mecali kalmayan işçiler geri çekildi. Rejimin karşı saldırısı başladı: Gizli polisin hazırladığı ve Kara-Yüzler diye bilinen devlet destekli paramiliter güçlerin gerçekleştirdiği, Yahudileri hedef alan planlı katliamlarda 3.500 kişi öldürüldü; St. Petersburg Sovyeti kapatıldı ve liderleri tutuklandı; Moskova’da işçi sınıfının yaşadığı kenar mahalleler top ateşine tutuldu ve tutuklular acımasızca vurularak katledildi.

Sayıları oldukça azalan ve sağa sola dağılmış halde sürgünde yaşayan devrimciler, küçük gruplar içerisinde neyin yanlış gittiği tartışmaya başladılar. Meseleyi (Rusya'daki devrimci çalkantının iç dinamiğini) en iyi kavrayan, onun devrimci ruhunu ötekilerden çok daha fazla özümseyen birisiydi: 25 yaşındaki Yahudi aydını Leon Troçki, kısa ömürlü St. Petersburg Sovyetinin fiilî lideri.

Troçki'nin "sürekli devrim teorisi" (1917 olayları doğru olduğunu gösterecekti), Rus tarihinin yüz yıllık muammasını çözdü: Zafer kazanmak için devrim hangi biçimi almalıdır?

19. yüzyıl boyunca Rusya'nın radikal aydınları, Ortaçağ'dan kalma bir otokrasinin diktatörlüğü olan Çarlıkla neredeyse tek başlarına mücadele ettiler, içinde bulundukları zor durumu bitip tükenmeksizin tartıştılar ve kitlelere ulaşmanın bir yolunu aradılar ama bunu bir türlü başaramadılar. Aydınlar kendilerini "Halkın Sesi" olarak gördüler –ne var ki sesleri nereden geldiği bilinmeyen bir yankı olarak kaldı.

Çoğu devrimcinin (Narodnikler) kafasında, Çarı, toprak ağalarını, rahipleri devirecek bir köylü devrimi ve köyleri, özgür çiftlikleri, yerel üretimi temel alan bir devrim sonrası ütopyası vardı. Bazı Narodnikler, kırsal bölgeleri gezip köylerde devrim propagandası yapmak için "halka gittiler". Bazıları, tanınmış kişilere suikastlar düzenlenmesi gibi terörist eylemlerle devrimin kıvılcımını ateşlemeyi umut ederek "eylemli propagandayı" benimsediler. Kısacası Narodnikler, Çarlığı, halka seslenerek ve bombayla alaşağı etmeye çalıştılar. Elde ettikleri tek sonuç, polis devletinin kendilerini yok etmesi oldu. Canlandırmak istedikleri köylü yığınları, siyasi uykusuna devam etti.

Tarımın rutin işleri ve toplumsal yalıtılmışlık koşulları, köylü hayatını şekillendiriyordu. Köylünün hayali, borçlarından kurtularak toprağını işlemekle ve hali vakti yerinde bağımsız bir köylü olmakla sınırlıydı. Rus köylüleri, Marx'ın bir keresinde Fransız köylüleri için söylediği gibi bir "patates çuvalı" idi: *Per se*[9] kolektif olmayıp, güncel durumun gereği ya da küçük mülk sahibi olma umuduyla bir sınıf olarak bir araya gelmiş bireyler kitlesi.

Köylü isyanı, başarılı bir devrimin gerekli koşuluydu. Bu koşul sağlanmadığı takdirde, ağırlıklı olarak zorunlu askerlik görevini yapan köylülerden oluşan ordu, Çara bağlı kalacak ve devrimcileri hiç çekinmeden vurup öldürecekti. Ama bu yeterli koşul değildi çünkü dağınık küçük mülk sahipleri karışımından başka bir şey olmayan köylüler, kendi devrimci partilerini ve liderlerini yaratamazlardı. Dışarıdan (şehirlerden) birilerinin onlara liderlik etmesi gerekliydi. Ama liderliği şehrin hangi sınıfı üstlenecekti? Aydınların toplumsal ağırlığı yoktu. Ya burjuvazi ya da proletarya olmalıydı.

Neredeyse tüm Sosyal Demokratlar (o dönemde Rusya'da sosyalistler böyle biliniyordu), geri kalmışlığı nedeniyle Rusya'da ancak bir burjuva devriminin mümkün olduğuna inanıyordu. Mevcut köylerin basitçe tarım komünlerine dönüştürülebileceğini savunan Narodnik düşünceyi ütopyacı bir hayal olarak görüyorlardı. Menşevikler (Rus Sosyal Demokratları 1903 Londra konferansında bölündüğünde "azınlığı" oluşturanlar), mücadeleye liberal burjuvazinin önayak olacağını, bu nedenle Sosyal Demokratların görevinin onları desteklemek olduğunu, sınıf ittifakını parçalayabilecek "aşırılıklar"dan ve "aşırı uca savrulmalar"dan

kaçınmak gerektiğini dile getiriyorlardı. Bolşevikler (“çoğunluk”), Rus burjuvazisinin çok küçük ve güçsüz olduğunu, Çarlığa ve yabancı sermayeye fazlasıyla bağımlı olduğunu, devrimci kalkışma olasılığı karşısında (büyük mülk sahipleri sınıfı olarak) dehşete düştükleri için gerekli liderliği üstlenemeyeceklerini ısrarla belirtiyorlardı. Sonuçta devrime, kısa vadeli sonuçlarıyla ister istemez “burjuva” damgası taşıyacak olsa da, köylülerle ittifak içindeki proletarya önderlik etmeliydi.

Bolşeviklerin lideri Lenin, burjuvazinin çekingenliği konusunda haklı çıktı. 1905’te ilk tüfek patladığında liberaller koşarak sığınacak bir delik arıyorlardı. İşçiler, tek başlarına savaşmaya terk edildiler.

Ama Troçki 1905 olaylarını daha derinlemesine kavramıştı: Devrime önderlik edebilecek güce yalnızca proletarya sahipti; ancak şehirlerde yapılacak kitlesel grevler ve isyanla sonuçlanacak gösteriler, köylü isyanını ateşleyebilirdi; ordu ancak bundan sonra emirlere karşı gelebilir ve devlet dağılabilirdi. Ama o zaman, demokrasinin zaferini tamamına erdirmek ve pekiştirmek (devrimi ezmek amacıyla yeniden toparlanan gerici kuvvetleri engellemek) için proletaryanın bir işçi devleti kurması gerekecekti. Böyle bir devlet, sınıf tabanlı olması nedeniyle proletaryanın çıkarlarının bir organından başka bir şey olamazdı –işçilerin fabrikaların denetimini almasını, köylülerin topraklara el koymasını ve zenginlerin mülksüzleştirilmesini destekleyen bir organ. Troçki’ye göre bundan daha azını istemek, zaferi tehlikeye atacak, mülkü ve gücü sınıf düşmanlarının elinde bırakacak, devrimin dayandığı işçilerle köylülerin şevkini kıracaktı.

Dolayısıyla, Lenin'in "burjuva devrimini" gerçekleştirecek "proletarya ile köylülüğün demokratik diktatörlüğü" formülleştirmesinin karşısına Troçki "proletarya diktatörlüğü" ile "sürekli devrimi" koyuyordu –burada, Rusya'nın demokratikleşmesi, dünya sosyalist devrimi mücadelesinin önünü açacaktı.

Troçki'ninki sıra dışı bir görüştü. Rusya, Avrupa'nın büyük devletleri arasında en geri olanıydı. Az sayıda şehir vardı ve Rusya'nın uçsuz bucaksız topraklarında iletişim yetersizdi. 150 milyonluk nüfusun çoğu köylüydü; bunların çoğu da toprakların verimsizliği, sert iklim koşulları ve ilkel teknikler yüzünden fakirlik içinde yaşıyordu. Ücretli emekçilerle aileleri yaklaşık 25 milyon kadardı ama bunların çoğu köylerde oturuyordu. Gerçek şehirli proletarya, fabrikalarda ve maden ocaklarında çalışan yaklaşık 3,5 milyonluk bir kesimdi. Bunlardan yalnızca 2 milyon kadarı, devlet denetimini gerektirecek ölçüde büyük fabrikalarda çalışıyordu.

Ama bu küçük proletarya oldukça yoğunlaşmış, Çarlık ekonomisinin ve siyasi gücünün kalbinde stratejik konuma sahip olmuştu. Hızlı, devlet destekli sanayileşme, bir kuşaklık bir zaman diliminde bu sınıfı yaratmıştı. Demiryolu, havan topu ve mitralyöz çağında eğer Rusya büyük bir güç olarak kalmak istiyorsa bunları üretecek kömür madenlerine, çelik ve makine fabrikalarına sahip olmalıydı. Bu jeopolitik zorunluluk, modern bir sanayi yaratmak üzere devleti harekete geçmeye zorladı.

Yüksek vergilerle ve dış kredilerle karşılanıp yüksek gümrük vergileriyle korunan devlet yatırımları, yıllık %8 gibi rekor düzeyde bir büyüme oranı getirdi. Yeni sanayiler, benzerleri arasında en ileri olanlarıydı.

1.000’den fazla işçi çalıştıran dev şirketler ABD’de toplam işçilerin yalnızca %18’ini oluştururken, Rusya’da bu oran %41’i aşıyordu. Üstelik Rus proletaryasının üçte ikisi yalnızca üç bölgede yoğunlaşmıştı: St. Petersburg, Moskova ve Ukrayna.

Çarlık kendi mezar kazıcılarını yaratmıştı. 1905’te işçiler canavarı toprağa gömememişlerdi; ama 1917 farklı olacaktı.

Osmanlı İmparatorluğu ve 1908 “Jön Türk” Devrimi

Devrimler bulaşıcıdır. Bir istisna olmayan 1905 Rusya Devrimi de başta İran (1906), Türkiye (1908), Meksika (1910) ve Çin (1911) olmak üzere bir devrim dalgası fitilini ateşledi. Türkiye’deki devrim, takip eden 20 yıllık zaman diliminde Ortadoğu’yu dönüştürecek bir süreci başlattı.

1908’de Türkiye, Suriye, Irak ve batı Arabistan’ı yöneten Osmanlı İmparatorluğu’nun bölgede hâkimiyeti vardı. Türkçe konuşan bir savaş beyinin 14. yüzyılda Anadolu’da (Türkiye) kurduğu Osmanlı İmparatorluğu, emperyal fetihlerle geçen iki yüzyıllık dönemde güçlenerek 16. yüzyılın ilk yarısında en gösterişli günlerini yaşadı. Bizans’ın başkenti Konstantinopolis’i [İstanbul] 1453’te ele geçiren Osmanlı orduları, ardından Balkanlar’a ve Orta Avrupa’ya akınlar düzenleyerek Viyana kapılarına dayandı. Doğu’da Hazar Denizi’ne ve Basra Körfezi’ne; bir Osmanlı gölü haline gelen Kızıl Deniz’in her iki tarafından aşağı doğru; Mısır, Libya, Tunus ve Cezayir’in Osmanlı vilayetleri olmasıyla birlikte Kuzey Afrika’nın neredeyse tamamına yayıldı.

İmparatorluğu, mutlakiyetçi bir sultan ve ona eşlik eden asker ve devlet görevlileri aygıtı yönetiyordu.

Modern top ve misket tüfekleriyle teçhiz edilmiş ordusu, ücretli profesyonel askerlerin yanı sıra, ellerinde tuttukları araziler karşılığında askerlik hizmeti yapan toprak sahiplerinden meydana geliyordu.

Osmanlı sivil toplumu (kırsal kesimde toprak ağaları ile köylüler, şehirlerde tüccarlar ve zanaatkârlar), idari maksatlarla muhafazakâr cemaat liderlerinin kontrolü altındaki çeşitli etnik-dinî "milletlere" bölünmüştü. Osmanlı devletinin ülke içindeki başlıca meşgalesi, iç düzeni muhafaza etmek ve vergileri toplamaktı. Sivil toplum, imparatorluk devletinin yararına vardı. İktisat siyasetin hizmetindeydi. Geleneksel iktidarı ve ayrıcalıkları korumaya kararlı askerî-bürokratik, feodal ve aşiret seçkinleri, ekonomik ve toplumsal kuvvetlerin serbestçe gelişmesini engelliyordu. Bundan ötürüdür ki 18. yüzyıl boyunca jeopolitik güç, durağan Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha dinamik Avrupalı rakiplerine kaymıştır.

Merkezî iktidar gerilerken, imparatorluğa içkin zaaflar (hem coğrafi hem de ulusal tutarlılıktan mahrum olması) açığa çıktı. 18. yüzyılın başlarında Mısır, yerel satrapların yönetiminde fiilen bağımsız hale geldi ve Yunanistan, silahlı ayaklanma sonucunda özgürlüğünü kazandı. Osmanlı İmparatorluğu "Avrupa'nın Hasta Adamı" oldu. İç isyanlar ve yabancı güçlerin saldırıları yüzünden parçalanma tehlikesinin büyümesine rağmen Osmanlı yönetici sınıfı reforma ve modernleşmeye direndi. Peş peşe tertiplenen "yukarıdan burjuva devrimi" girişimleri hüsranla sonuçlandı.

Osmanlıları 19. yüzyıl boyunca ayakta tutan, büyük güçler arasındaki çekişmeler ve yabancı kredilerle

yatırımların gelişi oldu. Britanya ile Fransa, Rusların güneye doğru yayılmasını engellemek için Kırım Savaşı'nda (1853-56) Türkleri destekledi. Ardından Britanyalı ve Fransız bankacılar, demiryolları ve silahlanma harcamalarını karşılamak üzere krediler açtılar. 19. yüzyıl sonu modernleşmesi böylece Osmanlı İmparatorluğu'nu bağımlı bir yarı sömürgeye dönüştürdü. Sultan II. Abdülhamit rejimi (1876-1909), devlet gelirlerinin %60'ını orduya ve idareye, %30'unu ise yabancı bankacılara yapılan faiz ödemelerine harcadı.

1905-07'de, doğu Türkiye'nin Ermeni tebaası, Rus örneğinden esinlenerek yeni vergilere ve zorunlu askerliğe karşı ayaklandı. İsyanı bastıramayan Osmanlı rejimi, vergileri geri alarak af ilan etti. Ama bundan önce isyan imparatorluğun diğer yerlerine sıçradı.

Balkanlar'da görev yapan düşük rütbeli subaylar arasında İttihat ve Terakki Fırkası (İTF) adlı muhalif bir gizli örgüt kuruldu. "Jön Türk" hareketinin kalbi, Osmanlı idaresindeki Selanik (bugün Yunanistan'ın Thessaloniki) şehriydi. İTF, Abdülhamit rejiminin güçsüzlüğüne ve yozlaşmasına öfkeyle bakan, orta sınıftan milliyetçileri bir araya getiren bir partiydi. Liberal anayasayı ve büyük güç statüsüne ulaşmak için gereken reformlarla modernleşmeyi savunuyordu.

3 Temmuz 1908'de başına buyruk bir binbaşı, devrimci bir manifesto yayınlayarak tek taraflı bir girişimde bulundu. 23 Temmuz'da İTF lideri Enver Paşa, Aralık 1876'da ilan edilip sadece 3 ay sonra iptal edilen Osmanlı anayasasının yeniden yürürlüğe koyulduğunu ilan etti. İsyan çok kısa sürede Balkanlar'daki Osmanlı ordularına yayıldı. Enver'in bu

beyanatından bir gün sonra Sultan Abdülhamit meclis seçimleri yapılacağını duyurdu. Ordusu isyan eden diktatör teslim olmuştu.

Bu bir askerî darbe mi, yoksa bir halk devrimi miydi? Devrimin başını ordu subayları çekiyordu. Rejim ordusunun askerî disiplini, bu kez tersinden işlemişti: Erler ayaklanmamış ama subaylarının hükümete karşı harekete geçme emrine riayet etmişlerdi. Ama ödenmeyen maaşlar ve her yere yayılmış yolsuzluklar yüzünden erler arasında zaten derin bir hoşnutsuzluk vardı. Grev dalgasının fitilini ateşleyerek (Ağustos-Aralık 1908 arasında 111 grev), ortalama ücretin %15 artmasıyla sonuçlanan devrim, vergilere ve askere alınmaya karşı bir köylü devrimi olarak başladığı kırsal kesimde de devam etti. Ermeniler başlattı ama çok geçmeden Türkler ile Araplar da katıldı.

Yani bu, orta sınıftan subayların öncülük ettiği bir halk devrimiydi. Jön Türk Devrimi neden böyle ayrıksı bir biçim almıştı?

Sanayi azgelişmişti ve yabancı sermayeye bağımlıydı. Bu nedenle, hem burjuvazi hem de proletarya fazlasıyla zayıftı. Büyük şehirleri dışarıda tutarsak Osmanlı toplumu coğrafi olarak dağınık, toplumsal bakımdan parçalanmış ve kültürel olarak çeşitlilik gösteren bir yapıya sahipti. Merkezinde subayların yer aldığı devlet hizmetlisi orta sınıf, devrime öncülük edebilecek uyuma, örgütlenmeye ve anlayışa sahip yegâne toplumsal gruptu. Osmanlı İmparatorluğu askerî bir devlet olduğundan Osmanlı Devrimi askerin liderliğinde gerçekleşti. Gerileme sürecinde olan ve modernliğin kuvvetlerinin tehdidiyle karşı karşıya kalan geleneksel bir imparatorluk, böylelikle ayrıksı bir burjuva devrimi

biçimi aldı: Fransız (aşağıdan) ile Prusya (yukarıdan) biçimlerinin bir karışımı.

Diktatörlük çöktü ama diktatör görevinde kaldı. İTF devrimin başını çekmişti ama devlet iktidarından dışlanmıştı. Temmuz 1908 ile Ağustos 1909 arasında Osmanlı İmparatorluğu, saray ile kışlanın siyasi otoriteyi ele geçirme kavgasına tutuştuğu, istikrarsız bir ikili iktidarla yönetildi.

1909 Nisan'ı ortalarında kriz patlak verdi. Sultanın örtülü desteğini alan İslamcı muhafazakârlar, İstanbul'daki yeni reform hükümetine karşı kitlesel gösteriler düzenlendiler ve rejime sadık paramiliter güçler, Adana vilayetinde 17.000 Ermeniyi katlettiler. İTF, aslında bir karşı-devrim girişimi olan bu gösterileri ezmek üzere harekete geçti. 22 Nisan'da, Balkanlar'dan gelen birlikler İstanbul'a girerek anayasanın yeniden geçerli olduğunu ilan ettiler. Bir hafta sonra Yıldız Sarayı'nı işgal ederek Abdülhamit'i tahttan inmeye zorladılar.

Bu ikinci devrim, devlet iktidarını gerçekte İTF liderlerinin eline verdi. Ama yeni rejim, Osmanlı İmparatorluğu'nun birikmiş çelişkilerine çözüm bulamadı. 1909-14 yılları, sürekli siyasi krizlerin yaşandığı bir dönem oldu.

Devrim, etkili kuvvetleri serbest bıraktı. Eğer İTF modern bir kapitalist ulus devlet inşa edecektiyse, proleter ve köylü başkaldırısı frenlenmeliydi. Keza, imparatorluğun tebaa halklarının (Sırplar, Yunanlılar, Bulgarlar, Ermeniler, Araplar) ulusal özlemleri de bastırılmalıydı.

Devrimi savaş dönüştürecekti. Türkiye'nin 1911-23 arasını sürekli savaşlarla geçirmesi, eski imparatorluğun yıkılıp yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Osmanlılar 1912'de

Libya’nın ve 1913’te Makedonya’nın kontrolünü kaybettiler. Savaşlarla boğuşan İTF liderleri giderek otoriter bir tavır takınırken, demiryolları inşa edip silahlı kuvvetleri modernize etmek için dış kredilere ve yabancıların uzmanlığına fazlasıyla bağımlı hale geldiler. Ocak 1913’te anayasal hükümeti deviren askerî darbeden sonra İTF’nin en önemli üç liderinin diktatörlüğü başladı. Alman sermayesine ve askerî danışmanlarına bağımlılığın artması, 1914’ün Ağustos ayı başlarında Berlin ile gizli askerî ittifaka girilmesine yol açtı.

İTF liderleri artık pan-Türkist milliyetçiliği savunduklarını beyan ediyorlardı. Bu, hem imparatorluk içindeki tebaa halklara (ki bunların yaklaşık yarısı Türk değildi) hem de çok sayıda Türkün Çarlık yönetimi altında yaşadığı Orta Asya’da Rusya’nın çıkarlarına karşı bir tehditti. Ulusal azınlıklar üzerindeki baskının şiddetlenmesi, Kafkaslar’da savaş çığırtkanlığıyla ve Osmanlı İmparatorluğu’nun, Alman emperyalizminin ileri karakoluna dönüşmesiyle bağlantılı oldu.

1908-09 Jön Türk Devrimi, burjuva-milliyetçi amaçları olan bir orta sınıfın liderliğinde gerçekleşti. İşçi, köylü, asker ve ulusal azınlıkların halk devrimi bastırıldı. Bunun karşılığında eski Osmanlı İmparatorluğu’nun halkları feci bir bedel ödeyecekti çünkü liderleri, modern sanayileşmiş dünya savaşının cehennem ateşine sürükleyecekti onları.

1914: Barbarlığa Geçiş

Sırp milliyetçisi bir öğrenci olan Gavrilo Princip, 28 Haziran 1914’te Avusturya-Macaristan tahtının varisi Arşidük Franz Ferdinand’ı, Bosna’nın Saraybosna şehrine yaptığı bir ziyaret sırasında suikast

düzenleyerek öldürdü. Beş hafta sonra Avusturya, Rusya, Almanya, Fransa ve Britanya savaşa tutuşmuştu. Dört yıl süren sanayileşmiş bir kıyım sırasında 10 milyon kişi hayatını kaybedecekti. Ne olmuştu?

Büyük olayların çok sayıda nedeni vardır. Daha doğrusu, ilk elde göze çarpan olaylar, Matruşka bebekleri gibi iç içe bir dizi çelişkiyi tetikler –askerî olanı diplomatik olan, diplomatik olanı jeopolitik olan, jeopolitik olanı da ekonomik olan sarmalayıp kuşatır. Bu nedenledir ki tarihçi A.J.P. Taylor, Temmuz-Ağustos 1914'te patlak veren dünya savaşının tren sefer tarifelerinden çıktığını iddia edebilmiştir. Böyle derken savaşan güçlerin, savaşın hızlı ve kısa olacağına inandıkları, öyle ki orduların seferber edilip demiryolları ile sevk edilme hızının sonucu belirleyeceği gerçeğini ifade ediyordu; dolayısıyla, bir ülke harekete geçtiği zaman diğerleri de aynısını yapmak zorundaydı.

Ama bu, krizin içinde ortaya çıktığı en dolaysız (ve en önemsiz) gerekçeydi. Bir gerekçeye saplanıp kalmak, karmaşık olaylarla ilgilenirken anayolcu tarihçilerin sıklıkla yaptıkları yanlıştır. Tren sefer tarifeleri hakkındaki alaylı ifade, küçük şeylerin büyük savaşları tetikleyebileceği gerçeğini yansıtır. Ama büyük savaşların her zaman büyük nedenleri vardır. "Tesadüfi tarih teorisi" pek açıklayıcı değildir. I. Dünya Savaşı, on yıllardır mayalanan bir emperyalist savaştır. Gelin altta yatan nedenlerine bakalım.

Avrupa'da gerilim yüksek olmasına karşın Saraybosna suikastı ilk anda genel bir telaşa neden olmadı: Avusturya-Macaristan'ın kendi iç meselesi olarak görüldü. Avusturya-Macaristan, Avrupa'nın kalbinde yer alan ve Almanca konuşan Habsburgların

yönettiği, köhne bir hanedanlık imparatorluğuydu. 39 milyonluk nüfusunun 12 milyonu Avusturyalı, 10 milyonu Macar, 6,6 milyonu Çek, 5 milyonu Polonyalı, 4 milyonu Ukraynalı, 3,2 milyonu Hırvat, 2,9 milyonu Romanyalı, 2 milyonu Slovak, 2 milyonu Sırp, 1,3 milyonu Sloven ve 700.000'i İtalyan idi. Avusturyalı ve Macar yönetici sınıflar imparatorluğu beraber yönetiyorlardı. İhtiyar Habsburg otokratı Franz Josef hem Avusturya İmparatoru hem de Macaristan Kralı idi.

Büyüyen işçi sınıfının militanlığı ve milliyetçi propagandanın tebaa halklar arasında güçlenmesi, Habsburg rejimini tehdit ediyordu. Rejimin tepkisi, sorunlu bir baskı ve reform karışımı oldu. 1914'te anayasal hükümet çöktü ve "ancak saldırgan bir politika … bu devleti yıkımdan kurtarabilir", diyen general Conrad von Hötzendorf gibi şahinler kontrolü ele geçirdi. Muhalefetin gözü korkutuldu ve kararlı askerî eylemlerle devlet otoritesi yeniden sağlandı.

Avusturya yönetimi altında yaşayan Sırplar için bir direniş feneri işlevi gören, bağımsız Balkan devleti Sırbistan hedef olarak seçildi. Hötzendorf, 1906-14 arasında devletin en yetkili konseylerinde tam 25 kez Sırbistan'a ("bu zehirli yılana") savaş açılmasını istedi. Saraybosna suikastı, Habsburg şahinlerine eşsiz bir fırsat sunmuştu.

23 Temmuz'da Avusturya hükümeti, Sırbistan'a ültimatom vererek Sırpları Franz Ferdinand suikastında suç ortağı olmakla suçladı ve soruşturmada tam bir işbirliği yapmamaları, topraklarında Avusturya aleyhtarı tahrikleri engellememeleri halinde savaş açmakla tehdit etti. Sırpların yanıtından memnun olmayan Avusturyalılar, 28 Temmuz'da savaş hazırlıklarına başlama emri

verip (Tuna nehrinin karşı kıyısındaki) Belgrad'a ateş açtılar. Bunlar, I. Dünya Savaşı'nın ilk kurşunları idi.

Sırbistan, Rusya'nın müttefikiydi. Avusturyalılar ve Ruslar, Balkanlar'da jeopolitik rakiplerdi. Rusya aynı zamanda devrimin eşiğindeydi. St. Petersburg'un Viborg mahallesinde barikatlar kurulmuş, işçiler Çarın birlikleriyle şiddetli bir çatışmaya tutuşmuştu.

Çar, 30 Temmuz'da orduya seferberlik emri verdi. Viyana'da olduğu gibi St. Petersburg'da da şahinler egemendi. Sertlik yanlısı bakanlarla generaller, Rusya'nın Balkanlar'daki çıkarlarını korumak için savaşın kaçınılmaz olduğunu; savaşın milliyetçilik ateşini güçlendirerek ülkedeki devrimci ruh halini dağlayacağını söylüyorlardı.

Ama Rusya'nın seferberlik ilan etmesi, Almanya açısından ölümcül bir tehdit demekti. Ulusal birlik ve hızlı sanayileşme, Almanya'yı Avrupa'nın en büyük gücü yapmıştı. Gergin rakipler bir araya gelerek düşman bir ittifak kurdular: Rusya, Fransa ve Britanya'dan oluşan İtilaf Devletleri [*Üçlü Antant*]. Sadece bir tane güçlü müttefiki (Avusturya-Macaristan) olan Almanya, kendinden üstün kuvvetlerle iki cephede savaşa tutuşmak gibi korkutucu bir olasılıkla karşı karşıyaydı.

Almanya'nın savaş planı, bu tehlikeli durum hesaba katılarak özenle hazırlanmıştı. Hazırlayan genelkurmay başkanının adıyla anılan Schlieffen Planı, batıda Fransa'yı yere serecek 6 haftalık bir yıldırım savaşının ardından Alman kuvvetlerinin büyük kısmının "Rus silindiri" ile karşılaşmak üzere doğuya kaydırılmasını öngörüyordu. Her şey zamanlamaya bağlıydı. Ruslar 30 Temmuz'da seferberlik emri verdiklerinde, Schlieffen Planı'nın saati işlemeye başlamıştı. Bunun sonucunda Alman

hükümeti, 1 Ağustos'ta Rusya'ya ve 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş ilan etti.

Britanyalılar kısa bir tereddüt geçirdiler. Almanya'nın Avrupa'ya hâkim olup Britanya İmparatorluğu'nun güvenliğini doğrudan tehdit etmesinden çekiniyorlardı. Kriz şimdi onun asli yapısını ortaya çıkarmıştı: Almanya ile Britanya arasındaki emperyalist rekabet.

19. yüzyılın ortasında Britanya, "dünyanın ilk atölyesi"; dünya genelinde pamuğun %50'sini, kömürün %60'ını ve çeliğin %70'ini üreten yegâne sınai süper güçtü. 1914'e gelindiğinde Britanya'nın bu sanayilerdeki payı pamukta %20'ye, kömürde %20'ye ve çelikte sadece %10'a düşmüştü. Hem Almanya hem de ABD, sınai güçler olarak Britanya'yı geride bırakmıştı. Britanya halen en büyük imparatorluktu. Britanya'nın dünyadaki kara parçalarının beşte birini ve dünya nüfusunun dörtte birini yönettiği 20. yüzyılın başlarında zirve noktasına ulaşmıştı. Ama küresel hegemonyasını sürdürmek için gereken sanayi gücü zayıflıyordu.

Aynı zamanda emperyalist gerilim şiddetleniyordu. Her sektörde sayıları bir elin parmaklarını geçmeyen dev tekelci firmaların ulusal ekonomiler üzerindeki hâkimiyeti artıyordu. Bu firmaların durmak bilmeksizin hammaddeler ve yeni pazarlar arayışı içinde olması, onları küresel ölçekte yabancı rakiplerle çatışmaya sürüklüyordu. Ulus devletler arasındaki geleneksel jeopolitik çatışma böylelikle sermaye blokları arasındaki ekonomik rekabetle iç içe geçiyordu. Büyük güçler, emperyalist çekişmenin tetiklediği bir silahlanma yarışına girmişti.

Bu nedenle, savaşın arifesindeyken Avrupa, daha önce görülmemiş büyüklükte ordulara sahip bir

kıtaydı. Gıda, giyecek, silah, ekipman ve savaş malzemeleri üretiminin sanayileşmesi, Avrupa'nın sahada aktif ordularında 6 milyon kadar erkeğin derhal savaşmaya başlayabileceği anlamına geliyordu –ayrıca arkalarında 13 milyona yakın yedek kuvvet vardı.

1906-12 arasında Almanlar *Weltpolitik* (dünya politikası) takip etmişlerdi. Bu, yükselen Alman emperyalizminin, Britanya ile Fransa'nın mevcut imparatorlukları karşısında ben de varım demesiydi. Britanya donanması ile silahlanma yarışına girilmesi bunun en açık ifadesiydi. Alman *Weltpolitik*'i, Britanya devlet idaresi sanatının iki ilkesini ihlal ediyordu: Kıta Avrupası'nda güç dengesini koruma gereksinimi; Manş Denizi limanlarının düşman bir kuvvetin eline geçmesini önleme ihtiyacı. Her iki ilke de Britanya'nın ada olmasından, ticari menfaatlerinden ve denizlerdeki geleneksel üstünlüğünden kaynaklanıyordu.

Britanya'yı ve ülkenin gemi taşımacılığı rotalarını, büyük bir donanma koruyordu. Bölünmüş haldeki Avrupa, Britanya yönetici sınıfının hem imparatorluğunu sömürme hem de denizaşırı ticaretten kâr elde etme konularında rahatça hareket etmesine izin veriyordu. Tek (özellikle de Manş Denizi limanlarını kontrolüne alacak) bir gücün hegemonyası altında birleşecek bir Avrupa, tehdit demekti. Donanmalar arasındaki silahlanma yarışı, işte bu noktada anlam kazanıyordu. Britanya, Almanya karşısındaki üstünlüğünü sürdürmek için 1899'da 29 olan savaş gemisi sayısını 1914'te 49'a çıkardı. Ayrıca, "muhteşem yalnızlık" politikasından vazgeçerek Fransa ve Rusya ile ittifak yaptı.

Bu, Almanya’ya sürdüremeyeceği bir askerî yük getirdi. Britanya, filosunu güçlendirirken Fransız ve Rus orduları da büyüyordu. Almanya, her iki tarafında düşmanları olan bir kıta gücüydü. Bu nedenle, donanmalar arası silahlanma yarışını terk ederek kara ordusunu büyütmeye odaklanmak zorunda kaldı. Aynı anda hem Avrupa’da kendini savunup hem de denizlerde Britanya’ya kafa tutamazdı.

1912 sonlarında Alman liderler, Avrupa’da silahlanma yarışını kaybetmekte olduklarına ve kuvvetler dengesinin aleyhlerine değiştiğine kanaat getirmişlerdi. Olabildiğince kısa sürede başlatılacak bir önleyici savaşı desteklemeye başladılar. Alman ordusunun lideri Helmuth von Moltke, “bir uluslar savaşı”nın kaçınılmaz olduğunu söylüyordu.

Yani, I. Dünya Savaşı’nın nedeni, karşıt ulus devlet ittifakları arasındaki askerî rekabetti. Bu ulus devletler, rakip emperyalist sermaye bloklarının menfaatlerini temsil ediyordu.

Sermayenin yoğunlaşması ve merkezîleşmesi (1870’lerin ortalarından itibaren bayağı hızlanan uzun vadeli bir süreç), küresel rakip şirketlerden oluşan bir dünya yaratmıştı. Sanayileşmenin yayılması da yeni (ve önemli) kapitalist sanayi merkezleri doğurmuştu. Dolayısıyla, rekabetçi sermaye birikimi, Avrupa’nın büyük güçleri arasındaki geleneksel çatışmaları yeniden biçimlendirip canlandırmıştı. Bunlar, savaşa doğru geri sayıma işaret eden silahlanma yarışları, ittifaklar ve savaş planlarında yansımasını bulan, derinlerde yatan çelişkiler; Temmuz-Ağustos krizinin tetiklediği temel gerilimlerdi.

Ama sanayileşmiş emperyalizm, Avrupa’yı savaşa sokan çatışmalara yol açmanın ötesinde, savaşı tarihin

en fecisi yapacak ölçekte imha araçları da yarattı. 1914'te kapitalizm, insanlığı dipsiz gibi görünen bir barbarlık çukuruna itti.

En sonunda yaşandığında ne kadar şok edici olduysa, birçok solcunun aslında bir o kadar öngörmüş olduğu bir şeydi bu. Ancak, Avrupa'daki çeşitli sosyalist parti liderlerinin savaş kışkırtıcılığı suçuna fiilen ortak olmalarına doğrusu hiç kimse hazırlıklı değildi.

Reform mu, Devrim mi?

Avrupa'nın en büyük sosyalist partisi olan Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD), 4 Ağustos 1914'te Reichstag'da (Alman parlamentosu) oybirliğiyle savaş kredilerini kabul etti. SPD böylelikle 10 milyon kişinin öleceği bir emperyalist savaşa desteğini sunuyordu. Karar Avrupa Solunu sersemletti. Bu, Rus devrimci Nikolay Buharin'e göre "hayatımızın en büyük trajedisi" idi. "Alman Sosyal Demokrasisinin teslim olması", diyordu Troçki, "beni savaşın ilanından daha fazla şaşırtmıştı". Lenin, gazetede okuduğunda ilk önce bunun düzmece bir haber olduğunu düşünmüştü.

Alman işçi sınıfı hareketi sarsılıyordu. Genç bir SPD eylemcisi, Toni Sender "her şey çökmüş gibi gözüküyordu", diye yazmıştı. Kendisini, cepheye giden birliklerle dolu bir yük treninde bulmuştu. Çoğu evli, asık suratlı ve yaklaşmakta olanlardan pek heyecan duymayan erkeklerdi. Sadece birkaç gün önce, 28 Temmuz'da, savaş karşıtı 100.000 gösterici Berlin sokaklarını doldurmuştu. Barışın son günlerinde, dört gün boyunca Almanya genelinde düzenlenen en az 288 savaş karşıtı gösteriye yaklaşık 750.000 kişi katılmıştı. 1911'den beridir yükselen savaş karşıtı

kitle hareketinin başında SPD yer alıyordu. 4 Ağustos'taki parti oylaması, kitle hareketini bir daha dirilmemecesine gerileterek, Alman işçi sınıfını *Junker* subaylar kastının ve onun savaş makinesinin ellerine teslim etti.

4 Ağustos akşamında, az sayıda devrimci Rosa Luxemburg'un Berlin'deki dairesinde toplandı. Emperyalizm karşıtı bir bildiri yayınlayarak, tanınmış 300 kadar sosyalisti de imza atmaya davet ettiler. Clara Zetkin, telgraf çekerek hemen destek veren tek kişiydi. Savaş karşıtı Alman sosyalistleri birdenbire küçücük bir azınlık olmuştu.

Almanya'da yaşananlar Avrupa'nın her yerinde tekrarlandı: Sosyalist partiler, emperyalist dünya savaşında kendi burjuva hükümetlerine destek olmak için enternasyonalizmi terk etti. İkinci Enternasyonal'in (dünya sosyalist partiler federasyonu) düzmece bir yapı olduğu açıkça görüldü. Proleter dayanışmasında zımnen ifade edilen enternasyonalizmi destekleyip güçlendirmek yerine Enternasyonal, ulusal şovenizmin savaş davulları duyulur duyulmaz dağılıp gitti.

1914'te Avrupa iki ihtimale gebeydi: Sosyalist devrim ya da emperyalist savaş. On milyonlarca örgütlü ve militan işçiye önderlik eden Avrupalı sosyalist liderler ilkini yeğlemiş olsalardı, I. Dünya Savaşı kıyımı hiç yaşanmayabilirdi. Yanlış giden neydi? Uluslararası dayanışmayı ve savaşa karşı çıkılmasını beyan eden tüm konuşmalarla kararlar neden boş laflardan ibaret kalmıştı? Neden sosyalist liderler, son yüzyıl içinde tekrar tekrar işçi sınıfından destekçilerinin çıkarlarına ihanet edip kapitalizmin emirlerine uyum sağlamıştı?

Avrupa kapitalizminin 1870'lerden sonra hızla büyümesi, 1914'e gelindiğinde sayıları on milyonlarla ifade edilen bir sanayi proletaryası yaratmıştı. Kitlesel grevler sayesinde bu işçi sınıfı, Avrupa genelinde çoğu yerde mücadeleci bir işçi hareketi oluşturmuştu. Bu ise SPD gibi partilerin kitlesel seçmen tabanını yaratmıştı. 1912'de bir milyon üyesi ve 90 tane günlük gazetesiyle Alman SPD'si, dünyanın en büyük işçi sınıfı örgütüydü. Bünyesinde kadın kolu, gençlik kolu, çeşitli sendikalarla kooperatifleri ve sayısız spor kulübüyle kültür derneğini barındırıyordu.

O yıl SPD, her üç oydan birini aldı ve 110 milletvekili çıkararak çarpıcı bir seçim başarısına imza attı; Reichstag'ın en büyük partisi oldu. Ama örgütün küçük bir yasadışı azınlıktan kitlesel bir seçim aygıtına dönüşmesi, partinin toplumsal ve siyasi niteliğini de dönüştürdü.

Bu, revizyonizmin (ya da ilerdeki adıyla reformculuğun) yükselmesinde görüldü. Revizyonizmin başlıca savunucusu Eduard Bernstein (1850-1932), kapitalizmin krize yatkınlığının gerilediğini, refahın muntazaman arttığını ve işçi sınıfının koşullarını iyileştirmenin en iyi yolunun bundan böyle kademeli reform olacağını savunuyordu. Bernstein, SPD'yi bir toplumsal devrim partisi olarak değil de demokrat-sosyalist bir reform partisi olarak yeniden tanımlamak istiyordu.

Bernstein SPD'de asla hâkim olamadı ama partinin keskin bir şekilde sağa kaymasında etkisi oldu. Karl Kautsky (1854-1938), daha çok çoğunluğun temsilcisiydi. Revizyonistten çok ortayolcu idi. Kapitalizmin sömürücü ve şiddet dolu olduğuna, sosyalizmin mantıklı ve zorunlu olduğuna inanmaya devam ediyordu. Ama aynı zamanda, çelişkilerle dolu

olan sistemin, işçi sınıfının devrimci eylemi olmaksızın nihayetinde kendiliğinden çökeceği görüşünü benimsiyordu. Bu nedenle Kautsky teoride devrimci ama pratikte reformcuydu. Bu tutumuyla, Bernstein'ın su katılmadık reformculuğu ile Rosa Luxemburg gibi devrimci sosyalistlerin siyaseti arasındaki boşluğu dolduruyordu. Ancak, her üç eğilim de ayrı partiler kurmak yerine varlıklarını SPD içinde sürdürdü.

Reformculuk, hem bir sınıfın sınırlı bilinç düzeyini hem de bir toplumsal grubun fiilî maddi çıkarlarını yansıtır. Kapitalizm koşullarında yaşayan çoğu işçi "karmaşık bilince" sahiptir. Bu, üç etkenin etkileşimden kaynaklanır. Birincisi, sistem sömürüyü, baskıyı ve şiddeti temel aldığından, kurbanlarında öfkeye ve direnişe neden olur. Sınıf mücadelesi, kapitalizmde daimîdir. Öte yandan, toplumun hâkim fikirleri, yönetici sınıfın fikirleridir ve birçok işçi, çoğu zaman bu fikirlerin en azından bazılarını kabul eder. Bu fikirlere güç kazandıran üçüncü etkendir: Sınıfsal güç dengesi olumsuz gözüktüğünden işçilerin sıklıkla savaşacak özgüvenden yoksun oldukları gerçeği.

Lenin, "sendikal bilinç" ile "devrimci bilinç" arasında ayrım yapıyordu. İlki, çoğu işçinin çoğu zamanki tutumudur; sistemin kimi yanlarından hoşlanmazlar ve bazen belirli reformlar için kavga verirler ama onu devirmek için topyekûn bir mücadeleye girme kararlılığı göstermezler. Reformculuk, sendikal bilincin siyasi biçimidir. İşçilerin, sistem içerisinde kalarak siyasi değişim getirecek sınırlı arzularını yansıtır. Bir sınıf olarak işçilerin çıkarlarını yansıtmaz. Asıl önemli olan, kapitalizmin yıkılıp yerini demokrasiyi, ortak mülkiyeti ve insan ihtiyaçlarını temel alan bir sistemin almasıdır.

Ancak reformculuk, işçi sınıfı hareketi içerisindeki belirgin bir toplumsal katmanın çıkarlarını yansıtır: Sendika liderleri, sosyalist siyasetçiler ve onların tam zamanlı görevlilerden, araştırmacılardan, göz boyama doktorlarından [*spin-doctor*] oluşan kendi bürokrasileri.

Emek bürokrasisinin siyasi rolü, işyerindeki sömürü koşullarını müzakere etmek ya da parlamentoda sosyal reformları geçirmektir. Bu rolünü icra ederken, yönetici sınıfın temsilcileriyle birlikte çalışırlar. Onlarınki sermaye ile emek arasında arabuluculuk rolüdür. Sıradan işçilerle karşılaştırıldığında emek bürokrasisinin toplumsal konumu ayrıcalıklıdır: Sendika görevlileri ve siyasetçiler yüksek maaşlar alırlar, işleri daha tatmin edicidir ve çalışma koşulları daha iyidir. Görece konforlu ve muhafazakâr bir çevrede yaşarlar. İşçilerin normal, her günkü reformcu bilinci, emek bürokrasisinde cisimleşir: Sol siyasetin en küçük ortak paydası.

Reformcu bilinç milliyetçiliği içerir. Eğer amaç sistem içinde kalarak reformlar yaptırmaksa, burjuva ulus devleti, devrimle devrilecek bir hedef olmaktan çıkıp siyasi eylemin çerçevesi olur. “Milli çıkarlar”, mümkün olan reformların sınırını çizer.

1914’e gelinceye değin bunlardan hiçbiri belirgin değildi. Rosa Luxemburg, reformculuğa karşı mücadelenin en ön safında yer alıyordu. SPD liderlerinin güçlenen bürokratik muhafazakârlığına karşı-devrimci sosyalist geleneğin savunulmasında merkezî bir rol oynadı. Marksist geleneğin gelişiminde özellikle iki broşür kilometre taşı oldu – *Sosyal Reform mu, Devrim mi* (1899) ve *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar* (1906). Ama dünya sosyalist

hareketini paramparça eden 4 Ağustos 1914 ihanetini Luxemburg bile tahmin edememişti.

I. Dünya Savaşı önce 1917'de Rusya'da, sonra 1918'de Almanya'da devrimle sona erdi. Bu olduğunda "sosyalist" papazlar, devrimci işçilerin kurdukları barikatların karşı cephesinde saf tutacaklardı. İşçileri ilkin emperyalist savaş kıyımına yönlendirdikten sonra şimdi onları faşist karşı-devrimcilerin ellerine teslim etmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Kapitalist kriz anlarında reformcuların tarihî rolü işte budur.

I. Dünya Savaşı

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında, mavi ceket ve kırmızı pantolon içindeki Fransız piyade hatları, mitralyözlere ve modern toplara karşı mücadele ettiler. Sadece bir ay içinde Fransızlar adamlarının dörtte birini kaybettiler.

Üç yıl sonra savaşın çehresi ebediyen değişti. Muhabereler aylarca sürüyor, onlarca kilometrekarelik bir alana yayılıyordu. Lastik, ağaç kütükleri, bomba çukurları, dikenli teller ve cesetlerle kaplı bir çöplüğe dönüşmüştü toprak. Çoğu zaman ortalıkta kimse gözükmüyordu. Birlikler, siperlerle tünellerden oluşan yeraltı yapılarında kalıyordu. Saldırıya geçildiğinde mümkün olduğunda korunmak için küçük gruplar halinde sürünerek ilerleniyordu.

Kayıplar yine de insanı dehşete düşürecek kadar çoktu. Verdun muhaberesinde (Şubat-Aralık 1916), yaklaşık bir milyon asker öldü ya da yaralandı. Somme Muharebesi (Haziran-Kasım 1916) de arkasında bir o kadar ölü ya da yaralı bıraktı. Her iki olayda da ordular sadece birkaç kilometre ilerleyebilmişti. Üstelik kördüğüm çözülememişti. Savaş eskiden

olduğu gibi devam etmişti. Passchendaele Muharebesi'nde (Temmuz-Kasım 1917), bir milyon kişi daha hayatını kaybetti ya da yaralandı. Aralıksız yağan yağmur, savaş alanını çamur deryasına çevirmişti. Yaralanan binlerce asker düştüğü yerde boğulup hayatını kaybetti. Yine cephede sadece birkaç kilometrelik bir değişiklik oldu ve savaş önüne geçilmez biçimde devam etti.

I. Dünya Savaşı, eşi görülmemiş bir kıyıma, yıkıma ve israfa yol açtı. Sanayi toplumunun, kitlesel üretimle insan ihtiyaçlarını karşılama gücü tam tersine kullanıldı: Sanayileşmiş bir kıyıma. Savaş, ulusal kapitalist bloklar arasındaki rekabetin aşırı bir dışavurumuydu. Rakip blokların tüm sanayi gücü, büyük ordular kurulmasına ve bunların silahlandırılıp gereksinimlerinin karşılanmasına vakfedildi. Sonuç pata durumuydu.

Zorunlu askerlik hizmetiyle milyonlarca kişiden oluşan ordular yaratılmıştı. 1815'te Waterloo'da Prusya ordusu 60.000 kişiydi; 1870'de Sedan'da Prusya ordusu 200.000 kişiydi. Ama 1914'te Batı Cephesi'nde çarpışan Alman ordusunda 1,5 milyon asker vardı. Bu kadar büyük bir ordunun savaşmaya devam etmesi için gereken silah, cephane ve malzemeler, kitlesel üretimle sağlandı. 1815'te Waterloo'da Britanyalıların 156 topu vardı. Toplamda birkaç bin gülle harcadılar. 1916'da Somme'de 1.400 topları vardı ve birkaç gün içinde iki milyona yakın top mermisi kullandılar.

Modern ateş gücü, akıl ermez bir "çelik fırtına" ve "boş savaş alanı" yarattı. Askerler bir bomba çukurundan diğerine sürünerek ilerliyor, bombaların yerle bir ettiği binaların yıkıntılarına sığınıyor ya da yeraltı tünellerinde bekliyordu. Pata durumu ve

yıpranma, tüm çatışmayı şekillendirdi. Sanayi üretimi belirleyiciydi: Hep daha fazla silah, mermi, patlayıcı üretilmesi talep ediliyordu. Milyonlarca işçi savaş sanayilerinde çalıştırılıyordu. Vatan cephesi, bombardımanların ve ablukaların hedefi oluyordu.

I. Dünya Savaşı siperleri, kıyımın simgeleri haline gelmiştir. Ama buna neden olmadılar: Aslında, ateş gücünün hâkim olduğu savaş alanlarında, çelik fırtınasından korunma sağladılar.

Pata durumu hikâyenin yalnızca bir kısmıydı. Sanayileşmiş militarizmin dinamiği, giderek daha ölümcül imha araçları da üretti. Rakip bilim insanları ile mühendislerin, uluslarının öldürme gücünü artırmak için birbirleriyle rekabete tutuşmaları sonucunda teknolojik silahlanma yarışında sıçrama yaşandı. 1914'te on binlerce süvari varken, 1918'te artık binlerce tank vardı. 1914 Ağustos ayında Britanya'nın tüm Batı Cephesi'nde 30 tane askerî uçağı varken, 1918 Ağustos ayında tek bir muhaberede 800 tanesi kullanılıyordu.

Dolayısıyla, savaşın niteliği ister istemez değişti. Ağustos ve Eylül 1914'ün manevra savaşı, Ekim ve Kasım'a gelindiğinde siper savaşı çıkmazına dönüşmüştü. 1915 boyunca cepheler arasındaki bölgeye yapılan saldırılarla çıkmazdan kurtulma girişimleri, kanlı bir şekilde püskürtüldü. Siyasetçiler ve generaller, daha fazla adama ve cephaneye ihtiyaçları olduğuna karar verdiler. Verdun, Somme ve Passchendaele'de ölüm saçan, aylarca süren taarruzlar, 1916 ve 1917 yıllarında savaşın üçüncü evresinde gerçekleşti. Bunlar, zorunlu askerliğin ve bütünüyle seferber olmuş, topyekûn savaş ekonomilerince *matériel*'in [*askerî malzemeler*] kitlesel üretiminin acı meyvesiydi.

Siper savaşları tüm cephelerde geçerliydi. Batı Cephesi deneyimleri, Doğu Cephesi'nde, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da görülebilirdi. Doğunun uzayıp giden cephelerinde, hatlar genellikle daha zayıftı ve kolaylıkla yarılabiliyordu. Ama büyük mesafelerde ikmal yollarının yetersiz kalması, muzaffer orduları yavaşlattı ve mağlup olanların daha geride yeni siper hatları kurmalarına olanak tanıdı.

En sonunda açmaz, bir yandan "ateş aç ve manevra yap"a dayalı yeni piyade taktiğini kullanan, öte yandan çok sayıda tankın ve hava gücünün desteğini alan devrimci bir bileşimle kırıldı. Ama bu kıyımı sona erdirmedi. Yeni manevra savaşı, siper savaşı patasından daha da kanlı oldu. Katillerin fatura büyüklüğünü, çarpışmanın mizacı değil ölçeği belirliyordu. Sanayi kapitalizminin ürünüydü bu.

İki etken belirleyiciydi: Birincisi, büyük güçler, sanayileri genişleyip rekabete tutuştuğundan emperyal çekişmeye göre bölünmüştü; ikincisi, büyük güçler çarpıştığında, bu aynı sanayiler imha araçlarını seri olarak üretebiliyordu. Bu, II. Dünya Savaşı'nın ilkinden daha uzun ve kanlı olmasının bir nedenidir. İlki 4 yıl sürüp 10 milyon cana mal olurken, 6 yıl süren ikinci savaşta 60 milyon kişi öldü. Küresel sanayi kapasitesi 20 yıl sonra çok daha büyümüştü. Bugün bir dünya savaşı büyük bir olasılıkla çok daha ölümcül olacaktır.

Modern sanayileşmiş savaşa içkin kıyım ve mahrumiyet, toplumları paramparça etti. Yönetici sınıf, savaşa verilen desteği canlı tutmak için "düşmanı" şeytanlaştırırken, "hainleri" ve "casusları" alenen aşağıladı. Bu kimi zaman soykırıma varan bir ırkçılık boyutuna ulaştı. Osmanlı Türkleri, 1915 yılında "terörle savaş" sırasında içeride 1,5 milyon Ermeni'yi

tüfekle, sopayla ve ihmalle katlettiler. Bir kuşak sonra soykırım bile sanayileşecekti: Naziler, özel olarak yapılmış imha fabrikalarında 6 milyon insanı ve bir o kadar da Yahudiyi katlettiler.

Yönetici sınıf açısından, askerlerle işçilerin kanlı yıpratma savaşına karşı isyan etmeleri tehlikesi söz konusuydu. Patronlarının imparatorluk ve kâr savaşını sürdürmek yerine sınıfsal çıkarlarını ulusal nefretin önüne koyarak, "düşman" devletlerdeki asker ve işçilerle birlikte hareket edebilirlerdi.

I. Dünya Savaşı tam da böyle bir isyanla sona erdi. 1917'den itibaren Avrupa'yı bir protesto ve devrim dalgası kasıp kavurdu. Önce Rusya'nın savaştan çekilmesiyle Doğu Cephesi kapandı. Ardından Almanya, Batı Cephesi'nde savaşı bitirdi. Bunun ardından, devrimin küreselleşmesi tehdidi yıllarca hissedilecekti. Halkın savaşa kuvvetli tepkisi, her yerde yönetici sınıfları alaşağı edilmenin eşiğine getirdi. Kapitalizm, son nefesini vermekten kıl payı kurtuldu. Şimdi, dünya devriminin bu gelgit dalgasına eğileceğiz.

9 *Per se*: (Latince) haddi zatında, kendi başına –*çev*.

Dünya devriminin sesi: 1920’de Lenin Petrograd’da işçi ve köylülere seslenirken (Troçki kürsünün hemen yanında)

12

DEVRİMCİ DALGA

1917–1928

I. Dünya Savaşı, rakip ulusal-kapitalist bloklar arasında cereyan eden emperyalist bir savaştı. Amaç, küresel kaynakların ve gücün, yönetici sınıfın bir grubunun aleyhine olacak şekilde bir diğerinin çıkarları doğrultusunda yeniden bölüşülmesiydi. İnsanların büyük çoğunluğu, zaferden hiçbir kazancı olmayacak, aksine kıyımın, yıkımın ve sıkıntının ortasında kaybedecek çok şeyi olan kurbanlardı.

Hem bu nedenle hem de kararlı ve sürekli büyüyen savaş karşıtı bir azınlığın çabasıyla, 1914 Ağustos'unda savaşın patlak vermesiyle birdenbire duraklayan kitle hareketi yavaş yavaş yeniden canlanmaya başladı. Giderek güçlenerek tarihin gördüğü en büyük işçi sınıfı devrimi dalgasını doğurdu; önce Doğu Cephesi'nde, ardından Batı Cephesi'nde çatışmaları durdurdu ve en sonunda da Avrupa kapitalizminin varlığını tehdit eder hale geldi.

Rus Devrimi ile başlayıp Alman Devrimi'nin yenilgisiyle sona eren 1917-23 olayları, günümüz eylemcileri açısından en zengin tarihsel deneyim damarını temsil eder. Hareket nasıl oluştu, hangi biçimi aldı ve neden başarısız oldu?

1917: Şubat Devrimi

Savaşın başlaması, Viyana, Petrograd, Berlin, Paris ve Londra'da heyecanlı yurtseverleri sokaklara döktü. Grevler bitti, protestolar iptal edildi ve işçi sınıfı mahallelerindeki barikatlar kaldırıldı. Troçki "Avusturya-Macaristan'da kitlelerin yurtsever coşkusu"ndan, Arthur Ransome Rusya'da "o anın nasıl ulusu tek bir vücut haline getirdiği"nden, Rosa Luxemburg Almanya'daki "çılgın hezeyan"dan bahsediyordu.

Her şey yok olup gitmemişti. Kalabalıklar ağırlıklı olarak orta sınıftandı. Fabrikalarda ve işçi sınıfı mahallelerinde genellikle daha durgun bir ruh hali hissediliyordu. Ama siyaset keskin bir şekilde sağa kaymış, emek hareketi liderleri şovenizme teslim olmuş ve başlarda yükselen savaş karşıtı seslere artık kimse kulak asmaz olmuştu. On milyonlarca kişi savaşı coşkuyla destekledi ve yine on milyonlarca kişi, kendi birliklerini desteklemekten başka seçenekleri olmadığını düşündü. Kapitalizm dünyayı barbarlığa sürüklemekle kalmamış, insanlığı da savaş ateşiyle deliliğin eşiğine getirmişti.

Neredeyse herkes, 1870 Fransa-Prusya Savaşı'nda olduğu gibi savaşın kısa süreceğini bekliyordu. Almanlar 6 hafta içinde Paris'te olacaklarını umuyordu. Fransız askerleri, birlikleri taşıyan vagonların yan taraflarına "Berlin'e" diye çiziktiriyorlardı. Britanyalı siyasetçiler, "savaşın yılbaşına kadar biteceği"ni söylüyorlardı. Ama böyle olmadı. Uzadıkça uzayan savaş, benzeri görülmemiş bir vahşete yol açtı çünkü modern kapitalizmin gelişmiş sanayileri, imha araçlarını tarihte daha önce bilinmedik ölçekte seri olarak üretebiliyordu.

Kıyıma yapılan yatırımlar arttıkça, savaşın amaçları da harcamalara değecek ölçüde büyüdü. Alman liderler Orta Avrupa'nın tamamına hâkim olmayı, Belçika ile doğu Fransa'nın sanayi bölgelerini topraklarına katmayı ve Balkanlar'a, Türkiye'ye ve Ortadoğu'ya uzanan bir nüfuz alanı yaratmayı planlıyorlardı. Afrika'daki Alman sömürgelerini eline geçiren Britanya'nın planı, Fransa ve Rusya ile birlikte Ortadoğu'yu paylaşmaktı. 1871'de Almanya'ya kaptırdıkları Alsas-Loren'i geri almak isteyen Fransızlar, sanayi merkezi Renanya'ya göz dikmişlerdi. Askerî kuvvet, sermayenin yayılmasını sağlayan asli mekanizma olarak ekonomik rekabetin yerini almıştı; kâr elde etmek için oluk oluk kan ve para akıtılması gerekiyordu.

Avrupalı askerlerin, işçilerin ve köylülerin ödediği bedel çok yüksekti. Almanya, askerlik çağındaki her sekiz erkekten birini, Fransa ise her beş erkekten birini kaybetti. Milyonlarca insan, hayatının geri kalanını sakat geçirmek zorunda kaldı. Cephede hizmet eden yerel alaylar "takviye olarak" gönderildiğinden şehirlerde erkek kalmadı.

Anavatanda ücretler düşürülüyor, fiyatlar zamlanıyor ve kaynaklar savaş üretimine yönlendirildiğinden yiyecek kıtlıkları yaşanıyordu. 1917'de Alman işçiler, ihtiyaçları olanın üçte ikisi kadar kalori alabiliyordu. Savaş sona ermeden önce yaklaşık 750.000 kişi açlıktan hayatını kaybetti.

Toplum altüst olmuştu. Daha önce köylerinden hiç ayrılmamış köylüler, uzak yerlerdeki savaş alanlarında ölüme gönderiliyordu. Şehrin gecekondu mahallelerinden toplanan genç işçiler, modern sanayileşmiş savaşın girdabına atılıyordu. Önceden ev

kadınlığı yapan kadınlar, cephane fabrikalarında erkeklerinin yerini alıyor, sendikaya katılıyorlardı.

Sınıfsal gerilimler artmıştı. Top ateşi altında, su içinde kalmış siperlerde yaşayan ve yetersiz beslenen askerler, hatların gerisinde köy evlerinde kalan kurmay subaylara hiç iyi gözle bakmıyorlardı. Yaşam standartları düştüğünden işçilerin grev yapması yasaklanırken, savaştan kâr elde eden bankacılarla patronlar zenginleşiyordu. 1916-17 kışına gelindiğinde, Avrupa genelinde siperlerde ve vatan cephelerinde kasvetli bir ruh hali hâkimdi. Kusursuz bir fırtınanın eli kulağındaydı. Ama nerede patlak verecekti bu fırtına?

“Eski kuşaktan olan bizler, yaklaşan devrimin kaderini belirleyecek muharebelerde çarpışacak kadar yaşamayabiliriz”, diyordu Lenin Ocak 1917’de bir grup genç işçiye hitap ettiği Zürih’te. Oysa Rusya’nın ekonomik geriliği onu Avrupa’nın en zayıf halkalarından biri yapıyordu. Rusya’nın dünya hâkimiyeti uğruna verilen bu kanlı mücadeleye katılması, gücünü aşan bir maceraydı. Rusya, uzun mesafeler, ilkel tarım, seyrek demiryolu ağı ve mühimmat savaşında milyonlarca kişilik orduları besleyemeyecek kadar küçük sanayisiyle kaybetmeye mahkûmdu. “İlk aylarda”, diye yazıyordu Troçki:

> askerler hiç düşünmeksizin ya da pek az düşünerek kendilerini top mermilerinin altına atıyorlardı; ama gün geçtikçe deneyimleri arttı –cahilce emirler verilen düşük rütbeli askerlerin acı deneyimleri. Generallerin kafa karışıklığını, tabanı delik ayakkabılarıyla yaptıkları amaçsız manevraların sayısına, atlanmış öğünlerin sayısına bakarak ölçüyorlardı. Bu kanlı insan ve nesne karışımından genelleşmiş bir sözcük duyuluyordu: ‘arapsaçı’.

Açlık ve umutsuzluk, siperlerde bekleyen köylü piyadeleri içten içe kemiriyordu. Disiplinsizlik ve firarlar yaygınlaşmıştı. Hattı bir arada tutan tek şey

neredeyse kırbaç ve infaz cezalarıydı. Açlık, işçi mahallelerinde de kol geziyordu. Yine de, 1917 yılının 23 Şubat sabahında Çar'ın iktidarı her zamanki kadar sağlam gözüküyordu. O günkü gösterinin (Uluslararası Kadınlar Günü), Rus Devrimi'nin fitilini ateşleyeceği konusunda hiç kimsenin en ufak bir beklentisi bile yoktu.

Devrimci yeraltı örgütlerinin günü toplantılar, konuşmalar ve dağıtılan broşürlerle geçirmekten başka bir niyeti yoktu. Bir grev ya da gösteri çağrısı yapılmamıştı. Önemli değildi. Bir şey kopmuştu. Kitleler artık daha fazla katlanamıyordu. Kadın dokuma işçileri greve çıktılar ve "Kahrolsun zamlar! Kahrolsun açlık! İşçilere ekmek!" sloganları atarak yürüyüşe geçtiler. Diğer fabrikaların önünden geçerken el kol hareketleriyle, kar topu atarak ve bağırarak içerideki işçileri kendilerine katılmaya çağırdılar: "Gelin! İşi bırakın!" Sokak protestosunun enerjisi birbiri ardına işçi gruplarını eyleme çekerken hareket büyüyerek kendiliğinden bir "toplu" greve dönüştü.

Ertesi gün Petrogradlı 400.000 işçinin yarısı harekete katıldı ve ekmek fiyatının düşürülmesi taleplerinin yanı sıra artık çok daha meşum şeyler duyuluyordu: "Kahrolsun otokrasi! Kahrolsun savaş!"

O gün ve takip eden günlerde polisle, askerî birliklerle ve Kazaklarla çatışmalar yaşandı. Ama bunların hepsi kanlı değildi. Kazaklara, Erikson dokuma fabrikasının 2.500 işçisine saldırmaları emredildiğinde, subaylarının iki yana sıralandığı bir koridordan geçerken bazıları işçilere gülümsüyordu. Troçki, "Disiplinden geriye sadece ince ve şeffaf bir kabuk kalmıştı ki bu da her an kırılabilirdi", yorumunu yapıyordu.

23-27 Şubat tarihleri arasında, işçi yığınlarının başkentin sokaklarında devletin silahlı kuvvetleriyle karşı karşıya geldiği beş günlük sürede devrim kritik belirsizliğini sürdürdü. Şöyle devam ediyordu Troçki: “Hiç kuşkusuz ki her devrimin kaderini belli bir aşamada ordunun tavrındaki kırılma belirler”. Ne kadar sıkıntılı ve memnuniyetsiz olsa da, vurması emredilen insanlara içten içe ne kadar sempati duysa da, subaylarına karşı geldiğinde asker büyük bir risk alır. Kazan kaldıracak cesareti toplayabilmesi için karşısındaki kitlenin kazanacak güce ve kararlılığa sahip olduğundan emin olmalıdır.

Bu mesele, beş gün süresince Petrograd sokaklarında yaşanan kimi büyük kimi küçük binlerce karşılaşmada karara bağlandı. Kaçamak bir bakışla, bir gülümsemeyle, yankılanan bir sloganla; acımasız bir subayın emri karşısında açlıktan nefesi kokan bir annenin çığlığıyla; kalabalık bir caddede ortak insanlığın doğurduğu baskıyla; devrimin mikrobiyolojisiyle kararlaştırılır.

Dördüncü günde kışlalarda şiddetli bir isyan dalgası patlak verdi. İşçilerle askerler sokaklarda kaynaşıp silahlarıyla ve kızıl bayraklarıyla birlikte gösteri yaptılar. Düzeni yeniden sağlamak için cepheden getirilen yeni alaylar da yükselen devrimci dalgaya kapıldılar. Generaller ordunun kontrolünü kaybettiler. Çara, tahttan çekilmediği sürece olayların önüne geçilmesinin mümkün olmadığını bildirdiler. Çarlar İmparatorluğu, beş gün süren proleter devrimle yıkılmıştı. Rusya artık bir cumhuriyetti.

Ama ne tür bir cumhuriyet? Nasıl idare edilecekti? Kim yönetecekti? İnsanlar, talep ettikleri ekmek ve barışı elde edecek miydi? Bu sorular cevaplanmayı bekliyordu. Rus Devrimi daha yeni başlamıştı.

İkili İktidar: Devrimin Mekaniği

Tarihteki en büyük proleter devrim gerçekleşmişti. Kavga, çalışan insanların kitlesel eylemiyle sürdürülmüş ve kazanılmıştı. Burjuvazi ve orta sınıf hiçbir rol oynamamıştı. Yine de iktidar işçilere değil, (kısıtlı sorumlulukla ve oldukça sınırlı yetkilerle seçilmiş parlamenter organ) Çarlık Duması'ndaki Kadet Partisi'nin liberal-burjuva siyasetçilerine geçmişti. Kadetler, liberal toprak sahiplerinin, sanayicilerin ve aydınların partisiydi. Dağ fare doğurmuş gibi gözüküyordu. Troçki buna "Şubat Devrimi'nin paradoksu" demişti. Neden böyle olmuştu?

Kitleler, toplumu yönetebilecek bir siyasi güç olarak örgütlenmemişlerdi henüz. Ne de bunu yapabilecek özgüvene sahiptiler. Ama siyaset boşluk kaldırmaz ve güç en az dirençle karşılaştığı doğrultuda ilerler. Dolayısıyla, mevcut liberal-burjuva "muhalefet" siyasetçileri, Rusya'nın en önemli masasındaki boş sandalyeleri anında işgal ettiler.

Sıradan halkın çoğu, eğitimli, deneyimli ve akıcı konuşan bu siyasetçilerin söylediklerine ve vaatlerine inanıyordu. Kadetlerin, zenginleri temsil eden sınıf düşmanları olduğunu acı deneyimlerle öğrenmeleri gerekecekti.

Sol partilerin liderleri karışıklığı daha da körüklediler. Sosyal Devrimciler[10] (SD'ler), eski Narodnik hiziplerin birleşmesiyle oluşmuş, radikal aydınların partisiydi. Köylülüğe odaklanmaya devam ederek devrim sırasında köylülerin oyları temelinde bir kitle hareketi oluşturdular. Ama sonra, zengin köylülerin muhafazakârlığını, orta halli köylülerin kararsızlığını ve yoksul köylülerin edilgenliğini parti içinde bir araya getirdiler. Bu parçalı ve geri sınıfsal

taban, SD'lerin belirleyici bir devrimci liderlik üstlenmesini engelledi. Çok geçmeden de bölündüler. Sağ SD'ler Geçici Hükümet'i desteklerken, Sol SD'ler Bolşevikler ile ittifak yaptı.

Menşevikler (reformcu sosyalistler), Rus Sosyal Demokratlarının rolünün kendi devrimlerini yapmak değil, liberal burjuvazinin parlamenter demokrasiyi ve yurttaş haklarını yerleştirme çabasını desteklemek olduğunu savunuyorlardı. Bolşevikler (devrimci sosyalistler) de önce benzer bir konumu benimsemişlerdi. 1903'te Menşeviklerden kopmalarından sonra bile Rus Devrimi'nin sınırlı bir "burjuva devrimi" olacağına inanmaya devam etmişlerdi. Bu konumun mantığı, 1917'de yeni Geçici Hükümet'i desteklemelerini gerektiriyor gibiydi.

3 Nisan'da Bolşevik Parti lideri Lenin, Petrograd'ın Finlandiya istasyonuna geldi. Sürgünden dönüşünde onu binlerce işçi ve asker karşıladı. Çok geçmeden parti politikasıyla ters düştü; emperyalist savaşı şiddetle eleştirerek bir an önce barış yapılması, Geçici Hükümet'in devrilmesi ve "dünya sosyalist devrimi"nin ilan edilmesi çağrısında bulundu. Bolşevik Parti alabildiğine demokratikti (1917 boyunca devam eden tartışmaların sonucuydu bu) ve Lenin, bir konuşmasıyla partinin konumunu tersine çeviremezdi. Josef Stalin gibi daha tutucu liderlerin şiddetle destekledikleri parti politikasını değiştirmek için parti içinde zorlu bir mücadele vermek zorundaydı.

Üç şey belirleyici oldu. Birincisi, partinin sıradan eylemcilerinin ruh hali Lenin'de somutlaşmıştı ve bu eylemciler, derinleşen toplumsal-siyasi krize tepki olarak hızla sola kayan kitlesel işçi sınıfı hareketiyle iyi kaynaşmışlardı.

İkincisi, Geçici Hükümet, temsil ettiği sınıf güçleri yüzünden Bolşeviklerin “Ekmek, Barış, Toprak” sloganıyla özetlenen halk taleplerini karşılamaktan uzaktı. Savaşa devam etmeye kararlı olan hükümet, ekonomik krizi çözemedi ve köylülere toprak falan vermeyecekti.

Üçüncüsü, kitleler, işçi, asker ve köylü konseyleri (“sovyetler”) ağı içinde örgütlenmişti. Sovyetler, halkın taleplerinin demokratik ifade kazanmasını sağlıyor, bunların elde edilmesi için kitlesel protestolar düzenliyor ve embriyo halindeki alternatif halk hükümetini temsil ediyordu.

Bolşevikler, Sovyetlerde saklı bulunan potansiyeli iki sloganla belirginleştirecekti: “Kahrolsun Geçici Hükümet” ve “Tüm İktidar Sovyetlere”. Burjuva devletinin yıkılıp yerine yeni bir proleter devlet kurulması gerektiği, bunun yansımasıydı.

Şubat Devrimi’nin paradoksu, Troçki’nin “ikili iktidar” dediği şeyi yarattı: Alternatif ve rakip iki siyasi otorite merkezinin toplum içerisinde aynı anda var olması. Eski devlet aygıtının denetimini elinde tutan ve mülk sahibi sınıfları temsil eden Geçici Hükümet, ikili iktidarın bir tarafıydı. Sovyetler, yani devrimci kitlelerin demokratik meclisleri diğer tarafı oluşturuyordu.

İkili iktidar fazlasıyla istikrarsız olduğundan sürdürülemezdi. Ya Geçici Hükümet sovyetleri ezip rakipsiz bir özel mülkiyet yönetimi kuracak ya da sovyetler Geçici Hükümet’i devirip yeni bir toplumsal düzen yaratacaktı. Lenin’in görevi, bu anlayışı partisine benimsetmek ve onu ikinci devrime hazırlamaktı. Troçki ile küçük bir takipçi grubunun Temmuz ayında Bolşevik Parti’ye katılmaları Lenin’in

konumunu güçlendirdi; iki devrimci lider bundan böyle yakın siyasi müttefikler olarak çalışacaktı.

Lenin'in *Devlet ve Devrim* broşürü, partisinin bu şekilde yeniden silahlanmasına önemli bir katkı olarak Ağustos 1917'de yazıldı. Kapitalist devletin yansız bir kuvvet olmayıp aksine yönetici sınıfın çıkarlarının savunucusu olduğunu ısrarla belirtiyordu. Lenin'in polemik yazısı, özgün Marksist geleneğin yeniden vurgulanmasıydı çünkü Marx, büyük ölçüde 1871 Paris Komünü deneyimine dayanarak, kapitalist devletin paramparça edilip yerine kitlesel katılımcı demokrasiyi temel alan yeni tür bir devletin geçirilmesi gerektiğini dile getiriyordu.

"Devlet, sınıf karşıtlıklarının uzlaşmazlığının bir ürünü ve tezahürüdür", diye yazıyordu Lenin. "Devlet, sınıf karşıtlıklarının uzlaşması nesnel olarak mümkün olmadığı anda, yerde ve ölçüde ortaya çıkar. Tersinden söylersek, devletin varlığı, sınıf karşıtlıklarının uzlaşmazlığını kanıtlar". Daha basit bir ifadeyle "devlet, bir sınıf yönetimi organı, bir sınıfın başka bir sınıf üzerindeki baskı organıdır". Yönetici sınıfın sömürü, baskı ve şiddeti karşısında halkın direnişini bastıracak "silahlı gruplar"dan oluşur. Lenin'e göre sosyalistlerin amacı, sınıfların ortadan kalkması, dolayısıyla baskıcı devletin feshedilmesidir. Ancak sınıf karşıtlıkları "sönümlendiği" zaman devlet de "sönümlenecektir". Sınıf mücadelesi kor ateşinin yandığı devrim ocağında işçiler, çıkarlarını koruyup öne çıkarmak için kendi devletlerini yaratmalıdır.

Bu Lenin'in, Marx'ın izinden giderek "proletarya diktatörlüğü" dediği şeydi. İfade tarzı kötüdür. Diktatörlük ile demokrasiyi zıt kutuplar olarak düşünürüz. Ama fikir sağlamdır. Devlet, kimin kontrolünde olduğuna bakılmaksızın baskıcı bir

kurumdur. Ama burjuva devleti zenginlerin malını mülkünü korurken, seçilmiş temsilcilerin kitle meclislerine hesap vermekle yükümlü olduğu ve silahlı halk milislerinin demokratik denetime tabi olduğu işçi devleti ise büyük çoğunluğun çıkarlarını savunur.

Sovyetler, 1917 boyunca toplumun işleyişinde artan bir rol oynadı. Devrimci başkentte giderek daha fazla sayıda işçi, asker ve bahriyeli, Geçici Hükümet'in emirlerini görmezden gelerek Sovyetlerin kararlarına riayet eder oldu. Kitle bilinci, olaylarla deneyimlerin ışığında açıkça sola kayıyordu. İktidar eski devletten yeni demokrasiye geçiyordu.

Bir noktada meseleler kritik bir hal alacaktı. Kitleler, devrimci krizin nihai çözümü için, halkın taleplerinin karşılanması için, devrimin vaatlerinin yerine getirilmesi için yüzlerini Sovyetlere çevirecekti.

Zamanlama belirleyici olacaktı. Zamanından erken bir ayaklanma, devrimci öncünün tecrit olup yönetici sınıfça yok edilmesi riskini getirecekti. Kitlelerin umutları en üst noktadayken eğer devrimciler rehberlik edemezse, kaderine boyun eğen ve kayıtsızlaşan insanlar çok geçmeden günlük hayatın eski rutinine geri döneceklerdi. Devrimi besleyen büyük coşku ve enerji boşa gidecek; yönetici sınıf, kırılgan iktidar aygıtını onarma fırsatı elde edecekti. Lenin'in Bolşevik Partisi, büyük sınava hazırdı: devlet iktidarını ele geçirmek üzere silahlı bir proleter ayaklanmanın liderliği ve örgütlenmesi.

Şubat'tan Ekim'e: Devrimin Ritimleri

1917 yılında sınıf mücadelesi gelgitler yaşarken Rus Devrimi beş önemli krizden geçti. Bu krizlerden

dördü (Şubat Günleri, Nisan Günleri, Ağustos ayındaki Kornilov Darbesi ve Ekim Ayaklanması), devrimi ileri taşıyan başarılı kitlesel eylemlere sahne oldu. Bunların sonucunda eski düzen zayıfladı, halk örgütlenmesi güçlendi, kitlelerin bilinç düzeyi, özgüveni ve mücadele azmi arttı; bir sonraki ileri hamlede kullanılacak platform ortaya çıktı. Bunlardan biri (Temmuz Günleri) kısmi bir başarısızlıktı. Devrimci hareketin ilerlemesiyle değil, gerilemesiyle sonuçlandı. Öyle olsa bile başbakanı yerinden etti ve kitlelere değerli dersler öğretti.

İlk kriz monarşiyi deviren, burjuva liberallerin hâkimiyetindeki Geçici Hükümet'i iktidara getiren ve hızla gelişen demokratik halk meclisleri ("sovyetler") ağını doğuran beş günlük bir ayaklanmaydı.

İkinci kriz, 18 Nisan ile 5 Mayıs arasında yaşandı. Yeni dışişleri bakanı Miliukov'un, Britanya ve Fransa ile ittifak yaparak emperyalist savaşı sürdürme taahhüdü krizi tetikledi. Bu karar, 20-21 Nisan'da kitlesel gösterilerle protesto edildi. Birçok asker silahıyla yürüyüşe katıldı. Halk Geçici Hükümet'in devrilmesini talep ediyordu. Ama belirleyici bir muharebe için henüz çok erkendi. Lenin ve Bolşevikler, hareketi frenlediler. Bununla birlikte Nisan Günleri, Miliukov'un 2 Mayıs'ta istifasına ve Kerenski ile birlikte beş "sosyalist" bakanın daha katıldığı yeni bir koalisyon hükümetinin kurulmasına tanıklık eden bir hükümet krizi yarattı.

Temmuz Günleri, 3-5 Temmuz arasında Petrograd'da zamansız bir ayaklanma biçiminde gerçekleşti. Geçici Hükümet açısından Nisan'dan çok daha zorlu bir meydan okumaydı. Ardından, Bolşevik Parti'yi yeraltına çekilmeye zorlayan baskı dalgası geldi. Sorun, fabrikalarla kışlalarda isyankâr ruh

halinin hâkim olduğu Petrograd ile ülkenin geri kalanı arasındaki uçurumdu. Petrograd'da gerçekleşecek bir devrimin burada tecrit edilip ardından Paris Komünü gibi kanla boğulması tehlikesi vardı. Çelikten disiplin gerekliydi. Bolşevikler kitlelerle birlikte yürüdüler ama bunu yaparken hükümeti derhal devirmeye yönelik girişimlere karşı çıktılar. Birçok işçi onları hainlikle suçladı. Parti üyeleri ve destekçiler umutsuzluğa kapılmıştı. Hareket yatıştığında yüzlerce kişi tutuklandı, devrimci basın susturuldu ve Lenin ile diğer Bolşevik liderler saklanmak zorunda kaldılar. İşçi sınıfı mahallelerine kasvetli bir ruh hali çökmüş, partiye olan destek hızla gerilemişti.

Ama Temmuz Günleri kesin bir yenilgi değildi. Kadet Başbakanı Prens Lvov'un istifa edip yerini 21 Temmuz'da "sosyalist" Kerenski'ye bırakmasına neden oldu. Bolşevikler, geri çekilmeye öncülük edip devrimin soluksuz kalmasının önüne geçmeyi başardılar. Petrograd kitle hareketi bir süreliğine sindirilmişti ama dağıtılamamıştı. Ancak, bu geri çekilme, Çar yanlısı bir karşı-devrim girişimine cesaret verecek kadar etkili oldu.

26 Ağustos tarihinde General Kornilov, hem ülke içinde hem de orduda düzeni yeniden tesis etmek için kendisine diktatörce yetkiler verilmesini talep etti. Kerenski, Geçici Hükümet adına bunu reddetti. Bunun üzerine Kornilov Petrograd üzerine yürüdü. Lenin şimdi devrimin tehdit altında olduğunu ve tüm devrimcilerin, Kornilov karşısında Kerenski'yi desteklemesi gerektiğini söylüyordu. Yaptığı ihanetlere ve baskıcı yapısına rağmen generaller karşısında Kerenski hükümeti desteklenmeliydi çünkü darbenin başarılı olması halinde sovyetler ve sol partiler ortadan kaldırılacaktı.

Bolşeviklerin müdahalesi belirleyici oldu: Tüm devrimci hareketin darbeye karşı seferber olması demekti bu. Kornilov'un ordusu eriyip gitti. Askerler, Çar yanlısı bir general için savaşmaya istekli değildi. "Ayaklanma", diyordu Troçki, "püskürtülmüş, darmadağın edilmiş ve toprağa gömülmüştü". Sadece dört gün sürmüştü (27-30 Ağustos).

Devrim sarkacı artık daha şiddetli sallanıyordu. Milyonların yükselen umutları kritik kütleye yaklaşıyordu. Ağustos'un coşkusu, Temmuz'un kasvetli havasını dağıtıyordu. Bolşevik Parti saflarına akın akın yeni insanlar katılıyordu.

Bolşevikler, devrim yılına küçük bir kitle partisi olarak girmişti –Mart başında Petrograd'da yaklaşık 2.000 üyesi vardı. Bu sayı Nisan sonunda 16.000'e, Temmuz sonundaysa 36.000'e çıkmıştı. Artık her on Petrograd sanayi işçisinden biri parti üyesiydi. Bir bütün olarak işçi sınıfı üzerindeki etkisi büyüyordu. Mayıs'ta %20 olan Bolşeviklerin başkentteki oy oranı, Ağustos'ta %33'e ve Kasım'da %45'e yükseldi. Haziran başında düzenlenen Birinci Sovyet Kongresi'nde delegelerin %13'ü Bolşevik idi. Ekim sonundaki İkinci Kongre'de bu oran %53'e yükseldi ve müttefikleri Sol Sosyal Devrimciler de %21'lik ağırlığa sahipti.

Kornilov'un yenilmesinden sonra rüzgârın Bolşeviklere doğru esmeye başlaması, Rusya'nın yaşadığı ekonomik, toplumsal ve askerî krizin derinleşmesiyle çakıştı. Askerler savaşmayı reddediyor, subaylarını vuruyor ve eve geri dönüyordu. Köylüler topraklara el koyuyordu. Ulusal azınlıklar bağımsızlık propagandası yapıyordu. Sanayi durma noktasına gelmişti. Devlet iktidarının manivelaları ele geçirilmişti. Sovyetler, toplumsal

hayatın kontrolünü ele alıyordu. Geçici Hükümet fiilen felç olmuş durumdaydı.

Hâlâ saklanmakta olan Lenin, 12 ile 14 Eylül tarihleri arasında "Bolşevikler Devlet İktidarını Ele Geçirmelidir" başlıklı bir mektup yazdı. Merkez Komitesinin yanı sıra Bolşevik Parti'nin Petrograd ve Moskova Komitelerine hitaben yazılmıştı. Bolşevikler, Petrograd ve Moskova sovyetlerinde çoğunluğu zaten ele geçirmişti. Lenin'e göre bu, devrimci krizin olgunlaşmış olduğuna işaret ediyordu. Kitlenin bilinç düzeyindeki sola kayma, devrimci öncünün harekete geçmesi halinde kitlelerin peşinden gitmesini sağlayacak ölçüde belirgindi. Şimdi asıl tehlike geç kalmaktı.

Ama gecikme yaşandı. Bolşevik liderler tereddüt ettiler. Lenin'in derhal ayaklanma başlatma önerisinin Merkez Komite tarafından kabulü 10 Ekim'i buldu – Lenin kılık değiştirerek toplantıya katılmıştı. Buna rağmen, Merkez Komitenin iki muhalif üyesi Zinoviyev ile Kamenev'in, Lenin'in politikasına açıkça karşı çıkması sonucunda bocalama ve muhalefet tutumu devam etti. Ayaklanmanın hemen öncesinde, 24 Ekim tarihinde Lenin bir kez daha Merkez Komiteye yazması gerektiğini düşündü: "Durum son derece kritiktir … başkaldırıyı geciktirmenin artık ölümcül olacağı gün gibi açıktır … zafer kazanabilecekken ayak sürüdükleri için tarih devrimcileri affetmeyecektir …"

Neden Bolşevik liderlik harekete geçmekte bu kadar isteksizdi? Neden neredeyse son sınavda başarısız oluyorlardı? Tüm partilerde, en devrimci olanların içinde bile örgütsel tutuculuk ortaya çıkar. Dikkatli olmayan, rutinleri olmayan hiçbir örgüt kalıcı olamaz. Aşırı maceracılık kendi kendine zarar verir.

Yıllardır verilen mücadelenin sonucunda bin bir zahmetle kurulan ve polis devletinde gizlice çalışma deneyimiyle derinden derine şekillenen Bolşevik Parti, kendini koruma hususunda tutucuydu. Ama sonra, kuvvetler dengesinin en sonunda devrimcilerin lehine döndüğü o an (ki kısa olacaktı) geldi. Tony Cliff'in Lenin'in biyografisinde anlattığı üzere işçiler çoğu zaman düşmanlarından güçsüzdü.

> Bu olgunun ışığında sabırsızlığını yıllar boyunca kontrol etmeyen her devrimci parti, maceracılığa ve partiyi elleriyle yıkmaya mahkûm eder kendini. Ama düşmanın daha güçlü olduğunu düşünme alışkanlığının, zafere giden yoldaki en büyük engel haline geldiği o an gelir –ki devrimin anlamı budur.

1917: Ekim Devrimi

Sağ eğilimli tarihçiler, sıklıkla Ekim Ayaklanmasını, Rusya'nın 1917 sonbaharında içine düştüğü "anarşi"nin mümkün kıldığı Bolşevik bir "darbe" olarak gösterirler. Bu baştan aşağı bir yanlış anlamadır. Bu tarihçilerin temel hatası, tarihe aşağıdan değil yukarıdan bakmaktır. Onlara anarşi olarak gözüken şey aslında devlet otoritesinin aşınması ve yeni halk iktidarı organlarının ortaya çıkmasıdır. Darbe diye tanımladıkları şey gerçekte milyonlarca işçi, asker, bahriyeli ve köylünün demokratik iradesinin bir ifadesidir.

Çarlık monarşisi milyonlarca askerden oluşan bir orduya sahipti, yine de Şubat Devrimi ile devrildi. Geçici Hükümet, bu milyonlarca kişilik orduyu devraldı. Ama o da Ekim Ayaklanmasıyla silinip gitti. Darbeler, bu büyüklükte tarihsel olaylara yol açamaz. Ekim Ayaklanmasının başarısı onun hakiki niteliğini gizler. Devrim öylesine olgunlaşmış, toplumsal kriz öylesine derinleşmiş, hükümet otoritesi öylesine zayıflamış, kitleler belirleyici adımı atmaya öylesine

hazırdı ki halkın iradesini yerine getirmek için birkaç on bin kişi yeterli olmuştu.

Ayaklanma günü 25 Ekim 1917 tarihinde, Rusya'nın önüne geçilemeyen yangınının tüm enerjisi, silahlı 25.000 kadar (işçi, asker ve bahriyeli) erkekle kadının elinde toplanmıştı. Troçki, kıdemli üç askerî idareci ve Petrograd Sovyeti Askerî Devrimci Komitesi komuta ediyordu bu kitleyi. Başkalarının yapması gereken pek bir şey yoktu. Çoğu işçi evinde oturdu, çoğu asker kışlasında kaldı. Tartışmalar yaptılar, oy kullandılar ve liderlerine yetki verdiler. Artık mesele, iktidarın bir sınıftan diğerine resmen devredilmesiyle sınırlıydı. Yağma ya da kargaşa olmadı. Tiyatrolar, sinemalar ve dükkânlar açıktı. Can kayıpları asgari düzeydeydi, Şubat ya da Temmuz Günlerinden çok daha azdı.

Zirve nokta aslında o kadar heyecan verici değildi. Hükümet merkezi olan Kışlık Saray'ı, Çarlık subayları, Kazaklar, savaş gazileri ve gönüllü Kadın Taburu koruyordu. Kerenski adına savaşmaya hazır toplumsal kuvvetlerin toplamı bu kadardı.

Neva nehri tarafından savaş gemisi Aurora'nın toplarıyla tehdit edilen, işçilerle bahriyelilerin sarayın labirenti andıran giriş ve geçitlerinden içeri sızmasını engelleyemeyen savunma kuvveti, hummalı kavgaların ortasında dağıldı. Yaşananlar, Eisenstein'ın 1928 tarihli *Dünyayı Sarsan On Gün* filminde çok daha etkileyici gözükecekti.

25 Ekim akşamı Troçki, Petrograd Sovyeti'ne "Geçici Hükümet'in ortadan kalktığı" haberini veriyordu. Lenin, saklandığı yerden çıkarak "Rus tarihinde yeni bir dönem"in başladığını ilan etti. "Her şeyin üstesinden gelecek ve proletaryayı dünya devrimine götürecek kitle örgütünün gücüne sahibiz", diye devam ediyordu. "Şimdi, Rusya'da proleter bir

sosyalist devlet kurmaya başlamalıyız. Yaşasın dünya sosyalist devrimi!”

Yeni hükümetin radikalliği benzersizdi. Toprak kararnamesiyle toprak sahiplerinin malı mülkü milyonlarca köylüye dağıtıldı. Sanayi kararnamesiyle işçiler fabrikaların denetimini ele aldı. Kendi kaderini tayin hakkı kararnamesiyle Rus İmparatorluğu’nun ezilen uluslarının bağımsızlık hakkı tanındı. Zenginlerin el konulan malikâneleri oturmaları için yoksullara verildi. Eğitim ve sağlık hizmetlerden eşit şekilde yararlanma artık her yurttaşın hakkıydı. Evlenme ve boşanma yasaları kaldırıldı, cinsiyetler arası eşitlik ilan edilirken zina, eşcinsellik ve kürtaj suç olmaktan çıkarıldı.

Böyle bir şey daha önce hiç olmamıştı. Önceki devrimlerin çoğu, en radikal aşamalarında bile burjuvazinin denetiminde kalmıştı. Önemli bir istisna olan 1871 Paris Komünü tek şehirle sınırlı kalmış, yalnızca iki ay ayakta kalabilmişti. Şimdi, tarihte ilk kez modern bir ulus devlette işçi sınıfı iktidarı ele geçirmişti.

Devrimden önceki sekiz ay gerekli hazırlık dönemiydi. Mücadelenin gelgitleri (devrimin ritimleri), kitleler açısından temel bir öğrenme, yanılsamalardan sıyrılıp kurtulma, özgüven kazanma ve siyasi deneyimin zor zamanlarında sola yönelme süreci olmuştu. İkili iktidar (devrimin mekaniği), bir tarafında tüm gerici güçlerin toplanma noktası haline gelen Geçici Hükümet’in, diğer tarafında kitlelerin artan bilincini ve iradesini bünyesinde barındıran sovyetlerin bulunduğu, giderek kızışan toplumsal kuvvetler arası cepheleşmeye örgütsel bir ifade kazandırmıştı. Bolşevikler (devrimin partisi), hayati

önem taşıyan ve mücadeleye her düzeyde yön verebilecek sıradan eylemciler ağını sunmuştu.

Kitleler, sovyetler ve parti arasındaki ilişkiyi buhar, buhar haznesi ve motor pistonu arasındakine benzetebiliriz. Devrime güç veren kitlelerin enerjisiydi (buhar) ama bu enerjiyi yoğunlaştıran sovyetlerdi (buhar haznesi) ve onun kuvvetini yönlendiren de partiydi (piston).

Bununla beraber, ekonomik çöküş, köylü direnişi, ulusal çözülme süreci ve askerî-emperyal parçalanma, Kızıl Ekim'in baş döndürücü zaferini tehdit etmeye başladı.150 milyonluk Rusya nüfusunun yalnızca 3,5 milyona yakını sanayi işçisiydi. Çoğu köylüydü ve savaş sırasında zorla askere alınan 12 milyon kişinin çoğu köylerden toplanmıştı. Çarlık ordusunda subaylarla erler arasındaki sınıfsal bölünme, kırsal kesimde toprak sahipleriyle köylüler arasındaki sınıfsal bölünmeye ayna tutuyordu. Köylü-askerler devrimi destekllediler çünkü subaylarından nefret ediyorlardı, savaştan bıkmışlardı ve toprak istiyorlardı. Onlara toprak verdiği için Bolşevikleri destekllediler. Ama şehirlerde açlık kol geziyordu ve sanayinin çökmesi, işçilerin yiyecek karşılığında köylülere verecek pek az şeyleri olduğu anlamına geliyordu. Petrograd'da Ekim 1917'de 300 gram olan günlük ekmek tayını, Ocak'ta 150 grama, Şubat'ta 50 grama (bir somun ekmeğin onda biri) düşürüldü.

Alman saldırıları krizi ağırlaştırdı. Almanlar, hububat ve kömür zengini Ukrayna'nın büyük bir kısmından feragat etmedikleri sürece Bolşevikler ile barış yapmayı reddediyordu. Alman ültimatomu Bolşevik liderlik içinde bölünmeye yol açtı. Bazıları, Rus topraklarının korunması için "devrimci savaşı" savunuyordu. Lenin ültimatomun kabul edilmesini

savundu çünkü Bolşeviklerin savaşacak gücü yoktu. Ne devrimci savaşı ne de ültimatomun kabul edilmesini destekleyen Troçki, Almanya'da eli kulağında olan devrime güveniyordu. Alman ordusu neredeyse hiç dirençle karşılaşmadan Ukrayna'yı işgal etti. Böylece, Lenin'in konumu benimsenmiş oldu. Brest-Litovsk Anlaşması ile Ukrayna'nın geniş toprakları Alman emperyalizmine bırakıldı. Yiyecek kıtlıkları ağırlaştı ve devrim yavaş yavaş açlıktan ölmeye başladı.

Çok geçmeden uğraşılması gereken başka emperyal yağmacılar ortaya çıktı: Trans-Siberya Demiryolu'ndaki Çek Alayı; kuzeyde Murmansk'da ve güneyde Bakü petrol yataklarında bulunan Britanya birlikleri; Pasifik sahilinde Vladivostok'ta Japonlar. Üstelik bunlar, karşı-devrimci "Beyaz" ordulara cesaret verip onlara destek oluyorlardı. Acımasız bir iç savaş başlamak üzereydi.

Bolşevikler her zaman sosyalizmin ancak dünya ölçeğinde başarılabileceğini savunmuştur. Tam da ülkenin ekonomik geriliğinin, parlamenter demokrasiyi yaratıp kapitalist gelişmeyi kolaylaştıracak bir burjuva devriminden daha ileri gitmeyi olanaksız kıldığını varsaymalarından ötürü Rusya'da sosyalist devrim yapma düşüncesi onları tereddütte bırakıyordu. Şimdi, ulusal ölçekte çözülemeyecek ekonomik çelişkilerle kapana kısılmışlardı. Avrupa'nın sanayi gücünden yararlanamadığı sürece proleter devrim ya köylerin ilkel yoksulluğu yüzünden nefessiz kalacaktı ya da gerek yabancı gerekse Çar yanlısı ordular tarafından kanla boğulacaktı.

"Sosyalizmin tek ülkede nihai zafere ulaşması … imkânsızdır", diyordu Lenin Ocak 1918'de

düzenlenen Üçüncü Sovyet Kongresi'nde. "Sovyet iktidarını gönülden destekleyen işçi ve köylü neferlerimiz, büyük dünya ordusunun da neferleri arasındadır". İki ay sonra meseleyi daha yalın ortaya koyuyordu: "Alman devriminin gerçekleşmemesi halinde mahvolacağımız kesin bir gerçektir".

Devrim tehlikedeydi. Kurtarılabilecek miydi? Küreselleşecek miydi?

1918: Savaş Nasıl Sona Erdi?

Devrim 1917 başında Rusya'da patlak verdi çünkü büyük güçlerin en zayıfı oydu. Ama çok geçmeden yayıldı. Savaşla geçen üçüncü kış mevsiminde, sanayileşmiş savaşın baskısı, tüm Avrupa toplumuna çok büyük bir yük dayatıyordu.

1916 felaketleri hükümetleri devirip generalleri yerlerinden etti. Fransız Ordusu başkumandanı olarak General Joffre'nin yerine geçen General Nivelle, "Formülümüz hazır ... zafer kaçınılmaz", diyerek ilk iş olarak yeni bir saldırı başlattı. Ama işler beklediği gibi gitmedi. Fransızlar beş gün içinde 120.000 asker kaybettiler. Bir ay sonra Nivelle de görevden alındı. Fransız Ordusu asker isyanlarıyla çalkalanıyordu. *Poilus*'un (Fransız erler) artık canına tak etmişti. Nisan sonunda başlayan isyan, Mayıs ayında yayılarak devam etti ve Haziran'da doruk noktasına ulaştı. Firarlar sık görülür oldu, bütün bir birliğin cepheye geri dönmeyi reddettiği oldu ve askerlerin devrimci şarkılar söylediği gösteriler yapıldı. Yaklaşık 40.000 askerin doğrudan katıldığı isyanlar 68 tümeni etkiledi. İki hafta süresince cephe hattında neredeyse hiç Fransız askeri kalmamıştı. İsyanlar bastırıldı ama verilen 554 ölüm cezasından yalnızca 49'u infaz edildi, siperlerde koşullar

iyileştirildi ve Fransız Ordusu ertesi yıl da savunma konumunda kalmaya devam etti.

Ekim 1917'de İtalyan Ordusu'nda çatlaklar ortaya çıktı. General Cadorna, Mayıs 1915 ile Eylül 1917 arasında İtalya'nın kuzeydoğu sınırındaki İsonzo ırmağında en az 11 saldırı emri vermişti. Hepsi de başarısız olmuştu. Yalnızca 1917'de yapılan iki saldırıda İtalyanların can kayıpları 300.000 civarındaydı. Ekim sonunda Avusturyalılar ile Almanlar karşı saldırıya geçtiğinde İtalyan Ordusu çöktü. Çözülme 112 km boyunca sürdü. Savaş alanında kaybedilenin iki katı kadar asker firar etti. On binlerce asker tüfeğini bırakıp "Savaş bitti! Eve gidiyoruz! Yaşasın Rusya!" diye bağırarak cepheden çekildi. Yeni hat, kuzeydoğu İtalya'nın içlerinde acemice oluşturuldu. Cadorna kovuldu, askerlerin koşullarında bariz iyileşmeler oldu ve 1918'in ikinci yarısından önce yeni bir saldırı yapılmadı.

Sahipsiz toprakların diğer tarafında (Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda), koşullar daha da kötüydü. Topyekûn savaş, ön cephelerde kanlı saldırılar ve "mühimmat savaşı" demekti. Ayrıca, düşmanı açlıktan kıvrandırarak boyun eğmeye zorlamak demekti – Britanya donanmasının Alman limanlarını ablukaya alması ve Alman denizaltılarının İngiliz gemilerine saldırması.

Almanya, I. Dünya Savaşı'nda 1,8 milyon askerini kaybetti ama bu sayının neredeyse yarısı kadarını da ülke içerisinde açlığa kurban verdi. Askere alınanlar yüzünden toprağı işleyecek kimse kalmadığından yiyecek üretimi düştü. Savaş üretiminin, tüketim ihtiyaçlarına önceliği vardı. Deniz ablukası, Alman ticaretine büyük zarar verdi. Savaşın ikinci yarısında,

ortalama Alman işçisinin günlük besini, hayatını sürdürmesi için gereken kalori miktarının yalnızca üçte ikisini karşılayabiliyordu.

200.000'e yakın Alman makine işçisi, Nisan 1917'de ekmek tayınının düşürülmesine karşı greve gitti. Hoşnutsuzluk, Kiel'de bulunan Açık Deniz Filosu askerlerine sıçradı. Kötü koşullar, katı disiplin ve subay kesimine tanınan ayrıcalıklar askerler arasında kızgınlığa neden olurken, tayınların düşürülmesi bardağı taşıran son damla oldu. Bahriyeliler, kurdukları "yiyecek komiteleri"nin yetkililerce tanınmasını talep ettiler. Ama hareket ezildi. Liderlerinden ikisi idam edildi ve diğerleri kürek cezasına çarptırıldı.

Ardından, Berlin ile bir düzine kadar sanayi merkezinde 500.000 kişinin katılımıyla Ocak 1918'de Almanya'yı yeni bir grev dalgası kapladı. Eylemlerde koordinasyonu sağlamak için henüz tam anlamıyla gelişmemiş işçi konseyleri ortaya çıktı. Başrolde savaş karşıtı sosyalistler vardı. Eylemciler, Almanya'daki olaylar ile Rusya'daki devrim arasında doğrudan kıyaslama yapıyordu. Ama yetkililer çok sert önlemler alarak hareketi bir kez daha bastırdılar.

Almanya'nın yöneticilerine son bir şans verilmişti. Rus Devrimi ve Brest-Litovsk Anlaşması, Doğu Cephesi'nde savaşı sona erdirmişti. Artık Batı Cephesi'ni güçlendirip Britanya ve Fransa kuvvetlerine karşı saldırıya geçilebilirdi. Ama ABD savaşa girmişti ve yüz binlerce askerini Atlantik'in ötesine taşımak üzereydi. Almanya'nın fırsatı kısa ömürlü olacaktı.

1918 baharında General Ludendorff beş ayrı saldırı başlattı. İtilaf güçlerinin savunma hattı neredeyse yarılıyordu. Britanya başkumandanı Douglas Haig,

“Sırtımız duvara yaslanmış ve davamızın haklılığına inanmışken, her birimiz sonuna kadar savaşmalıyız”, diyerek askerlerine ne pahasına olursa olsun direnme emri vermişti. Savunma hattı bozulmadı ve saldırılar Temmuz ayında sona erdiğinde Almanlar yarım milyon insan kaybetmişti. İtilaf güçlerinin kaybı daha fazlaydı ama her ay 300.000 Amerikan askeri geliyordu.

İtilaf devletleri şimdi saldırıya geçebilirdi ve ciddi kazanımlar sağlamaya başladılar. Batı Cephesi’ndeki çatışmalar benzersiz bir vahşete sahne oldu. Üst üste yenilgiler alan Almanlar, 1914’te fethettikleri toprakların büyük bir kısmını geri kaybettiler.

I. Dünya Savaşı, İttifak Güçlerinin devasa bir kuşatmaya alındığı bir savaştı. 1918 sonbaharına gelindiğinde tüm cephelerde ağır ve giderek şiddetlenen bir baskı vardı. Eylül ve Kasım ayları arasında İttifak Güçlerinin dördü de iflas etti.

Filistin’deki Osmanlı hattı, 19-21 Eylül tarihinde Megiddo [*Nablus*] Muharebesi’nde yarıldı. İki ordu tamamen dağılıp kuzeye doğru kaçtı. Çözülme bugünkü Türkiye-Suriye sınırına kadar devam etti. Zaferde önemli rol oynayan milliyetçi Arap gerillalar, Ürdün’ün doğusunda Arapça konuşan halkın yaşadığı toprakları kurtardılar. Ortadoğu’da savaş 30 Ekim tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması ile sona erdi.

Britanyalı, Fransız, Sırp, Yunan ve İtalyan birliklerinden oluşan karma ordu, Eylül ayı sonunda başlattığı iki haftalık aralıksız saldırının sonucunda Makedonya’daki Bulgar hattını yarmayı başardı. Bulgaristan küçük, azgelişmiş bir ülkeydi. 1912 ile 1918 arasında altı yıl süren savaş sırasında, taraflar arasında askerlik çağındaki nüfusundan oransal olarak en fazla kayıp veren ülkeydi. Tarımı çökmüştü. Yeni doğan sanayileri Alman savaş aygıtının emrine

verilmişti. Bulgar liderler, halkı felakete sürüklemişti. 29 Eylül tarihinde Selanik Cephesi'nde ateşkes antlaşması imzalandığında, ordunun büyük kısmı zaten dağılmış ve anavatanda devrim patlak vermişti.

Avusturya-Macaristan hattını, Vittorio Veneto muhaberesinde (24 Ekim-4 Kasım) İtalyanlar yardı. İtalyanların Adriyatik'in liman şehri Trieste'yi ele geçirmesinden bir gün sonra ateşkes imzalandı. Askerî bozgun, köhne Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu yıktı. Orduda ulusal bölünmeler oldu ve liberal siyasetçiler bir düzine kadar şehirde iktidarı ele geçirdi –Prag, Brno ve Bratislava'da Çeklerle Slovaklar; Zagreb ve Saraybosna'da "Güney Slavları"; Krakov'da Polonyalılar. Habsburg "İkili Monarşi"sinin iki başkenti de (Almanca konuşulan Viyana ve Macarca konuşulan Budapeşte) devrimci yükselişin seline kapıldı. Budapeşte'de liberal demokratların, Viyana'da ise Sosyal Demokratların başı çektiği bir koalisyon iktidara geldi.

Önde gelen Alman generalleri Hindenburg ile Ludendorff, 29 Eylül tarihinde Kayser'e savaşın artık kaybedildiğini bildirdiler. Ateşkes ilan edilmesi, uzlaşarak barış yapılması ve "aşağıdan kalkışmayı yukarıdan devrimle engellemenin" gerektiğini belirterek Sosyal Demokratların da katılacağı yeni bir hükümet kurulmasını talep ettiler.

Fazlasıyla inatçı olan Kayser savaşı sürdürmeye kalkıştı. Çaresizce son bir girişimle Britanya Kraliyet Donanmasını yenmek için Açık Deniz Filosuna denize açılma emri verdi. Alman bahriyeliler, Savaş Tanrısı'na adanan son kurbanlar olacaktı.

29 Ekim'de bahriyeliler arasında isyan patlak verdi. Bu kez, gemilerinde sessizce oturmak yerine saldırıya geçerek isyanı tüm filoya ve rıhtımlara yaymak için

silahlı gösteriler düzenlediler. 3 Kasım tarihinde Kiel'deki Alman deniz üssünde kontrol artık devrimci konseyde idi. Kiel ilk kurşun oldu. Almanya'nın dört bir yanında büyük gösteriler yapıldı. Kısa süre içinde birçok Alman şehri işçi, asker ve bahriyeli konseylerinin denetimine geçti.

9 Kasım'da devrim Berlin'e ulaştı. Yüz binler sokaklara dökülmüştü. Şehir kızıl bayraklarla ve sosyalist afişlerle süslenmişti. Savaş karşıtı bir devrimci sosyalist olan Karl Liebnecht, imparatorluk sarayının balkonundan kalabalığa hitap ederek "sosyalist cumhuriyet"in kurulduğunu ve "dünya devrimi"nin başladığını ilan etti. Alman Devrimi başlamıştı. Rusya'nın Şubat Günleri olmuştu. Şimdi Almanya'nın Kasım Günleri vardı. 1917 filmi, Avrupa'nın kalbinde yeniden gösterime giriyordu.

İnsanlık tarihinin o güne değin gördüğü en kanlı kıyım olan I. Dünya Savaşı, Avrupa'nın dört bir köşesinde işçi, asker, bahriyeli ve köylü milyonların devrimci eylemiyle sona ermişti.

Alman Devrimi

İttifak Devletleri, savaşı kazanamayacakları iyice belli olunca tavizler vererek bir dizi barış teklifi yaptılar. Ama hepsi reddedildi. İtilaf güçleri (Britanya, Fransa, İtalya ve ABD), eksiksiz bir zafer ve dünyayı kendi çıkarları doğrultusunda istedikleri gibi paylaşmak istiyordu. Bu koşullarda, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan liderleri savaşı sürdürmeye karar verdiler.

Dünyanın yönetici sınıflarının emperyalist açgözlülüğü, insanlığı sonu gelmeyen bir kıyıma mahkûm etmek üzereydi. Bunu devrim engelledi; ilkin Rusya'da, sonra Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve

Almanya’da. Üstelik devrim hastalığı, yenilen İttifak Devletleri ile sınırlı kaldı. “Bütün Avrupa’yı devrim ruhu sarıyor”, diye yakınıyordu Britanya Başbakanı David Lloyd George 1919’da Fransız meslektaşına yazdığı bir mektupta. “Siyasi, toplumsal ve iktisadi yönleriyle tüm mevcut düzen, Avrupa’nın bir ucundan diğer ucuna halk kitlesi tarafından sorgulanıyor”.

Savaşın sonunda, devrim fırtınasının merkez üssü Petrograd’dan Berlin’e, Avrupa’nın kıyısından merkezine kaydı. Tarihi, Alman Devrimi’nin sonucu belirleyecekti. Almanya’da kazanılacak bir zafer, Avrupa’nın en zengin sanayi ekonomisini ve en geniş işçi sınıfını sosyalist devrimin safına çekerek, Rusya’da abluka altında bulunan Bolşevik rejimin imdadına yetişecek, Kuzey Denizi’nden Pasifik’e kadar işçi iktidarını yerleştirecek ve büyük olasılıkla devrimin küreselleşmesini sağlayacaktı. Bu başarılsaydı, insanlık tarihi gelecekte farklı bir rota izleyecekti. Büyük Bunalım, Nazizm, Stalinizm, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş olmayacaktı. 1918-23’te bundan daha yüksek bir ödül olamazdı.

Almanya’nın Kasım Günleri devrimi, büyük gösterilere, kitle grevlerine ve asker isyanlarının yanı sıra işçi, asker, bahriyeli konseyleri ağının hızla oluşmasına tanıklık etti. Rus Devrimi, böyle bir ağın, doğrudan demokrasiyi temel alan potansiyel bir alternatif devlet yapısını temsil ettiğini göstermişti. Ama Alman konseyleri, iktidarı geleneksel parlamenter türde bir hükümete devretmeyi seçti. 1.500 işçi ile asker delegenin oluşturduğu bir meclis, SPD’li (sağ sosyalist) ile USPD’li (sol sosyalist) bakanların kurdukları yeni yönetimi onay verdi. Bu hem konseylerin gücünü (desteklerine ihtiyaç olması) hem de konseylerin izlediği siyasetin güçsüzlüğünü

(mesleği siyasetçilik olanlara güvenmeleri) gösteriyordu.

Alman sosyalistleri üç gruba bölünmüştü. SPD (Alman Sosyal Demokrat Partisi) liderleri, savaş yanlısı ve devrim karşıtı idi. Ana amaçları, kendilerini iktidara getiren hareketi tahrip ederek Almanya'yı kapitalizm için güvenli bir yapmaktı. SPD lideri Frederick Ebert, Kasım ayında Almanya başbakanı oldu. Kısa süre sonra General Groener'den bir telefon aldı. Başkomutan, orduda "katı disiplini ve düzeni" destekleyip "Bolşevizm ile mücadele etme" sözü vermeleri koşuluyla yeni hükümeti tanıyacağını söyledi. Ebert ve Groener, sıkı müttefikler oldular.

USPD (Bağımsız Sosyal Demokrat Parti) liderleri, merkezciydi. Saflarında Eduard Bernstein gibi sosyal-demokrat revizyonistler, Karl Kautsky gibi daha radikal parlamenter sosyalistler ve iktisatçı Rudolf Hilferding gibi Marksist aydınlar bulunuyordu. Onları bir araya getiren, devrimci retorik ile reformcu pratiğin (değişen oranlarda) bileşimiydi. Ocak 1919'da, SPD'nin seçmen desteği USPD'nin beş katıydı (11,5 milyona 2,3 milyon). Haziran 1920'ye geldiğimizde iki parti kafa kafaya gelmişti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra devrimlerle Avrupa'yı altüst eden iki yıl içinde Alman işçileri arasında sola kayışın ne kadar çarpıcı boyutta olduğunu gösteren bir ölçüttü bu.

Üçüncü grup, Spartaküs Birliği ya da 1 Ocak 1919'da aldığı isimle KPD (Alman Komünist Partisi) idi. Karl Liebknecht ile Rosa Luxemburg'un önderlik ettiği devrimci sosyalist grup, karakter olarak Rus Bolşeviklerine benziyordu. Kasım 1918'de USPD'nin Spartaküs Birliği'nden muhtemelen on kat fazla üyesi vardı.

SPD hükümetin hâkim partisiydi ve parti liderleri, etle tırnak gibi oldukları Ordu Başkomutanlığı ile birlikte çalışıyordu. “Devrim ruhu” askerlere de bulaşmış olduğundan, Sosyal Demokrat İçişleri Bakanı Gustav Noske, generallere Özgür Birlikler (*Freikorps*) denilen yeni bir paramiliter kuvvet oluşturma yetkisi verdi.

Askerî yenilgi, ekonomik kriz ve toplumsal çalkantılar bileşimi, eski dünyayı paramparça etmiş, çoğu Alman sola yönelmişti. Aralarında birçok küçük rütbeli subayın, muvazzaf subayın, seçkin askerin ve askerî uzmanın da bulunduğu diğerleri sağa yönelmişti. *Freikorps*, bu aşırı sağcı unsurlardan toplandı. Acımasızlığı, Yahudi karşıtlığı, aşırı milliyetçiliği, işçi konseyleri, sendikalar ve Sola karşı şiddetli düşmanlığıyla kısa sürede nam saldı. Bu haydutların çoğu daha sonra Nazi Partisi’ne katılacaktı.

Berlin, devrimin başkenti ve yeni kurulan KPD’nin en güçlü üssüydü. 4 Ocak’ta SPD ağırlıklı hükümet, işçi protestolarına karşı harekete geçmeyi reddetmesi nedeniyle USPD üyesi olan Berlin emniyet müdürü Emil Eichhorn’u görevden aldı. Birçoğu silahlı, yüz binlerce işçi sokaklara döküldü. Emniyet müdürlüğünde Geçici Devrimci Komite kuruldu.

Ama liderlik tereddüt içindeydi, yerel birliklerin hasmane tutumu devam etti ve Berlin dışından destek asgari düzeyde kaldı. Berlinli eylemciler, devrim olgunlaşmadan önce harekete geçmeye teşvik edildi. Devrimci başkent yalıtıldı. Spartakist Ayaklanma’nın kanlı bastırılmasına yalnızca *Freikorps* değil Berlin dışından birçok asker de isteyerek katılacaktı. Liebknecht bayıltıldıktan sonra vurularak öldürüldü. Luxemburg kafatası tüfek dipçiğiyle parçalandıktan

sonra kurşunlandı ve cesedi bir kanala atıldı. Alman Devrimi'nin kafası koparılmıştı.

Yeni bir parti olan KPD'nin Berlin dışında desteği sınırlıydı, daha yerleşik örgütlerin otoritesinden yoksundu ve deneyimsiz olan çoğu eylemcisi maceracılığa eğilimliydi. Temmuz 1917'de Bolşevikler, başkentte iktidarın zamanından önce ele geçirilmesini önlemek için Petrograd proletaryasını dizginlemişlerdi. Aynısını Ocak 1919'da Berlin'de yapamayan Spartakistler feci bir bedel ödediler.

Her şeye karşın gerilemenin ölümcül olması gerekmiyordu. Kriz, Almanya genelinde olgunlaşıyordu. SPD'ye olan destek USPD ile KPD'ye kayıyordu. Silahlı işçilerle devrimci askerler, *Freikorps*'a daha etkili bir direnç gösteriyordu. Mart 1920'e gelindiğinde, yaşanan bölgesel iç savaşlarda tahminen 20.000 kişi hayatını kaybetmişti.

Bu noktada Alman yönetici sınıfı, bir "asayiş ve düzen" darbesi başlatarak Berlin'e askerî birlikler gönderdiler ve SPD hükümetini devirip yerine muhafazakâr bir bürokrat olan Wolfgang Kapp'ı atadılar.

Bu kez erken harekete geçen sağ olmuştu. En önemli sendika konfederasyonunun başkanı genel grev çağrısı yaptı. Milyonlarca işçi sokağa çıkmakla kalmayıp yeni konseyler kurarak silahlandı. Ruhr Kızıl Ordusu, Almanya'nın en büyük sanayi bölgesini sağcı birliklerden temizledi. Kapp Darbe Girişimi birkaç gün içinde çöktü ve SPD'li bakanlar görevlerine döndüler. Darbe, yönetici sınıfın gerçek mizacını ifşa etmişti ve Alman işçileri hızla sola yöneldiler. Yenilgisi aynı zamanda devrimin kuvvetini göstermişti ve hareketin özgüveni iyice artmıştı.

Ama potansiyel gerçekleşmedi. KPD, proleter bir ayaklanma hazırlığından geri durdu. Kapp Darbe Girişimi, Ağustos 1917'deki Kornilov Darbesi'nin aksine sosyalist devrimin yolunu açmadı. Ocak 1919'da fazla cüretkâr davranan KPD liderleri iyi bir ders almışlardı ve şimdi, tamamen farklı koşullarda fazlasıyla ürkek kalmışlardı.

Devrim sanatında zamanlama her şeydir. 1920 yazının, devrimcilerin, işçi sınıfını Avrupa'nın kalbinde zafere taşıyabileceği bir an olduğu neredeyse şüphesizdi. Başarısızlıklarının bedeli hesaplanamayacak kadar büyüktür.

İtalya'nın "İki Kızıl Yılı"

Almanya gibi İtalya da, emperyalist savaşın gerginliklerinin istikrarsız toplumsal düzende derin yaralar açmasının ardından 1920 yazında devrimin eşiğine gelmişti. İtalya'nın *Biennio Rosso*'su ("İki Kızıl Yıl": 1919 ve 1920) sırasında ülke, gerilimlerini sosyalist devrimle çözümlemeye yaklaşmıştı. Bunun olmamasının vahim sonuçları oldu. Solun başarısızlığı sağın fırsatı oldu: Benito Mussolini'nin faşistleri 1922'de iktidarı ele geçirdi.

Savaş sonrası dönemin krizinin kökleri, ülkenin uzun, tekleyen ve asla tamamlanmayan burjuva devriminde yatıyordu. Fransızların yönetimi altında hayata geçirilen feodalizm karşıtı 1796-1814 reformlardan ve birbirini takip eden 1820, 1831, 1848, 1860 ayaklanmalarından beridir İtalya ancak yarım yamalak bir modernleşme yaşamıştı. Ülke, Troçki'nin "bileşik ve eşitsiz gelişme" dediği şeyin çarpıcı bir örneğiydi. Mayıs 1915'te, I. Dünya Savaşı'na girdiği sırada Milano ile Torino gibi kuzey şehirlerinde ileri kapitalist sanayi ve modern işçi sınıfı

ortaya çıkarken, kırsal güneyde ise toprak sahipleri, rahipler ve mafyanın eline düşmüş, çaresiz ve yoksul köylüler bulunuyordu.

Savaştan önce, kuzeyli işçi sınıfının artan militanlığı ve radikalizmi, kırsal iç bölgelere sirayet etmeye ve köyleri hareketlendirmeye başlamıştı. Yolsuzluklarıyla ün salmış siyasi seçkinler, bu kıpırdanmalara ağır bir baskıyla ve milliyetçi retoriğe sarılarak karşılık verdiler. Sosyalizmin cazibesini zayıflatmak için Avrupa'nın diğer yerlerinde olduğu gibi emperyalizm kullanıldı. İtalya, 1896'da Etiyopya'da ve 1911-12'de Libya'da sömürge savaşlarına girdi. Ardından, Avusturya-Macaristan'ın zararına Balkanlar'ı kendi topraklarına katmak temel gayesiyle dünya savaşına girildi.

Son zamanlarda gösterdiği ekonomik gelişmeye rağmen İtalya emperyalist ihtiraslarını destekleyecek sanayi tabanından yoksundu. Bismarck'ın bir keresinde vurguladığı üzere İtalya'nın doymak bilmez bir iştahı vardı ama dişleri çürüktü. Savaş İtalyan toplumunda çok büyük gerginlikler yaratarak derinlere kök salmış toplumsal gerilimleri kriz noktasına getirdi.

İtalyanların çoğunluğu başından itibaren savaşa karşıydı ve devam ettiği sürece de karşı çıkmayı sürdürdü. Hem reformcuları hem de devrimcileri içinde barındıran Sosyalist Parti ne yazık ki açık bir savaş karşıtı politika izlemedi. Sloganı, "ne destek ne sabotaj" idi. Bu sırada Lenin'in sloganıysa "kahrolsun emperyalist savaşlar" idi.

İtalya savaşta yarım milyon kişi kaybetti ve siperlerdeki sefalete, vatan cephesindeki ekmek kıtlıkları, açlık eşlik ediyordu. Ağustos 1917'de Torino fabrikalarında kitle grevleri patlak verdi; Ekim ve

Kasım aylarında orduda firarlar yaygınlaştı. Köylerin yüzyıllardır süren yoksulluğu, fabrikalardaki yeni sömürü, savaşın sebep olduğu kıyım ve mahrumiyet bir araya gelerek İki Kızıl Yılı doğurdu.

1919 yazında, Rus Devrimi ile dayanışma amaçlı üç günlük genel grev ilan edildi. 1920 baharında Torino metal işçileri, tanınmış devrimci Antonio Gramsci'nin Rus sovyetlerinin İtalya'daki dengi olarak gördüğü *camere del lavoro*'nun (fabrika konseyleri) tanınması talebiyle grev yaptılar. Hareket Ağustos 1920'de doruk noktasına ulaştı. Milano makine işçileri, işverenlerin lokavt kararı karşısında fabrikaları işgal ettiler. Ardından, kuzeybatı İtalya'nın "sanayi üçgeni" işgal hareketiyle çalkalandı. 400.000 kadar makine işçisi ve diğer sektörlerden 100.000 işçi katıldı. İşgal edilen fabrikalar birer askerî üs gibi görüldü: Polise karşı savunulan fabrikalarda silah depolandı. İtalyan işçi sınıfı artık yeter diyordu: İşçiler arasında isyancı bir ruh hali hâkimdi.

Hükümet felç olmuştu. Başbakan Giovanni Giolitti, Senato'da hareketi bastıracak yeterli kuvvete sahip olmadığını itiraf ediyordu. Böylece, bazı tavizler vererek sendika liderleriyle anlaşma sağladı. Sosyalist Parti, bu karara meydan okuyacak kadar hazırlıklı değildi. Reformcular hem sendikalara hem de partiye hâkimdi. Eğer Ağustos 1920'de tabanı sağlam bir devrimci parti isyana öncülük etseydi, İtalyan işçi sınıfı pekâlâ devlet iktidarını ele geçirebilir, köylülerle birlikte kır ve kent yoksulları kitlesini arkasından sürükleyebilirdi. Bunun olmamasının başlıca nedeni devrimci netliğin, örgütün ve yönelimin olmamasıydı.

Başarısızlığın bedeli oldukça ağır oldu: Geri çekilen proleter hareket çok geçmeden yükselen faşist harekete yenik düşecekti.

Dünya Devrimi

Kapitalizm bir dünya sistemidir. “Küreselleşme” hakkındaki yakın dönem tartışmalarının çoğu, kapitalizmin bu biçimi son zamanlarda aldığını varsayar. Oysa Marx, *Komünist Manifesto*’da (1848) sistemin ilk başlardaki gelişimini şöyle tasvir ediyordu:

> Amerika’nın keşfi, Afrika’nın gemiyle dolaşılması yükselen burjuvaziye yepyeni alanlar açtı. Doğu Hindistan ve Çin Pazarları, Amerika’nın sömürgeleştirilmesi, sömürgelerle yapılan ticaret, mübadele araçlarının ve genel olarak metaların artması ticarette, denizcilikte, sanayide o güne kadar görülmemiş bir canlanma sağladı ve böylelikle yıkılmakta olan feodal toplumun bağrındaki devrimci unsurun hızla gelişmesine yol açtı.

Çünkü Marx’a göre “büyük sanayinin ve dünya pazarının oluşması” el ele gidiyordu. Küreselleşme kapitalizm kadar eskidir. Erken 20. yüzyılın dijital teknolojisinden, 20. yüzyılın telsiz iletişimden ve 19. yüzyılın telgraf kablolarından daha eskiye uzanır. 18. yüzyılın köle ticaretinden ve 17. yüzyılın ilk sömürgelerinden de önce gelir. Geçmişi, 15. ve 16. yüzyıl tüccar kapitalistlerinin ticaret ağlarında hissedilen sistemin ilk doğum sancılarına kadar uzanır.

Kapitalizm küresel olmanın ötesinde son derece istilacıdır. Dünyanın bir köşesinde tutundu mu, oradan hızla yayılır. Ona bu özelliğini kazandıran, rakip şirketlerle devletlere bölünmüş dünyanın rekabetçi niteliğidir. Ekonomik bakımdan gelişemeyip sanayi öncesinin toplumsal sistemine hapsolup kalanlar yenilmeye mahkûmdur. *Conquistadores*’in çelik ve silahları, Aztekler ile İnkaların taştan silahlarına galip gelmişti. Avrupalılar, Hindistan’ı çakmaklı tüfeklerle ve ateş gücünün disipliniyle

fethetmişti. Makineli tüfekler ve topçu ateşi, Zuluları ve Dervişleri ezip geçmişti. Aşağıdan burjuva devrimlerini (Hollanda, Britanya, Amerika ve Fransa) çok geçmeden yukarıdan burjuva devrimlerinin (İtalya, Almanya, Japonya, Türkiye ve birçok başka yer) takip etmesinin temel nedeni budur. Kapitalizm sanayi devriminin önünü açtığından başka yerlerdeki yönetici sınıflar da değişimi kucaklamak zorunda kaldılar, yoksa jeopolitik mücadelede gerilere düşeceklerdi. Dolayısıyla, siyasi-askerî rekabetin buyrukları, bir kez harekete geçirildiğinde sanayileşmenin dünyanın dört bir yanına sıçramasını sağlar. Ticaretin küreselleşmesi, sanayinin küreselleşmesi olur.

Eğer kapitalizm bir dünya sistemiyse, bundan işçi sınıfının da uluslararası bir sınıf olduğu sonucu çıkar. Milliyetçilik işçileri böler ama bu onların gerçek çıkarlarını yansıtmaz. Küresel ölçekte çalışan patronlarla boy ölçüşebilmek için işçilerin de ulusal sınırların ötesinde birleşmesi gerekir. Toplumsal kurtuluş için ulus devleti yıkmalı, alternatif bir demokratik devlet yaratmalılar. Kazanımlarını uluslararası sermayenin karşı-devrimine kurban etmemek için mücadelelerini dünya geneline yaymalılar.

“Tek ülkede sosyalizm” inşa etmek mümkün değildir. Marx, Engels, Troçki ve başka birçok tanınmış Marksist düşünür, proleter devrimin dünya genelinde olması gerektiğini, aksi takdirde yenileceğini vurgulamıştır. Sosyalist bir “kuşatma ekonomisi” ancak geçici bir önlem olabilir. Er ya da geç ya yoksulluk ve güvensizlik devrimi içine kapanmaya zorlayarak ayakta kalmak için yeni sömürü ve askerîleşme biçimleri yaratacak ya da işçi

devleti düşman baskılara (ekonomik boykot, iç savaş ve yabancı askerî saldırılar bileşimine) yenik düşecektir. Bu bilgi, Ekim Ayaklanması'ndan sonra Bolşevik liderlerin düşüncesinde yer etmişti. 1919'da Komünist Enternasyonal'in (Komintern ya da Üçüncü Enternasyonal) kurulmasına öncelik vermeleri bu yüzdendi.

Bolşevikler, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte her biri kendi hükümetini desteklemeyi seçtiğinden parçalanmış olan Sosyal Demokrat İkinci Enternasyonal'in yerine devrimci bir enternasyonal yaratmak istiyorlardı. Yeni Komintern, dünya devriminin komuta merkezi olacaktı. Komintern'in ilk dört kongresi, üye sayısı ve önemi giderek büyüyen, gerçekten de devrimci olan meclislerdi. Mart 1919'da toplanan ilkine 33 ülkeden 51 delege katılırken, Kasım-Aralık 1922'de düzenlenen dördüncüsüne 61 ülkeden 408 delege katılmıştı.

Dünya devrimi ne kadar gerçekçi bir amaçtı? Devrim bulaşıcıdır. Kapitalizm bir dünya sistemi olduğundan önemli krizleri de daima uluslararası ölçekte olur. Benzer koşullar benzer tepkileri uyandırır; bir yerlerde gerçekleşen bir devrimin haberi, uyumlu davranmanın ve itaatkârlığın ince örtüsünü çabucak yırtıp atabilir. Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi'ne esin kaynağı oldu. 1848 Devrimleri Avrupa'nın dört bir yanına yayıldı. 1917 Rus Devrimi, insanlık tarihinin en güçlü devrim dalgasını tetikledi. Sarsıntılar Almanya ve İtalya ile sınırlı kalmayıp Avrupa'nın her yerinde ve başka yerlerde de hissedildi.

1918 sonunda, Macaristan'da çöken liberal-milliyetçi hükümetin yerini Béla Kun'un önderliğini yaptığı Komünistler ile Sosyal Demokratların

oluşturduğu radikal bir “Sovyet” hükümeti aldı. Nisan 1919’da Münih’te “Sovyet Cumhuriyeti” kuruldu ve aynı ay içinde Viyana’da devrimciler iktidarı ele geçirmeye kalkıştılar. Bu olaylar, olası bir alternatif geleceğin bir anlık görünüp geçen resmini sunuyordu: Budapeşte, Münih ve Viyana, Avrupa’nın kalbinde devrimci bir blok oluşturabilirdi.

Ama böyle olmadı. Bu örneklerde devrimciler, reformcuların devrimi rayından çıkarmasını engel olabilecek kadar güçlü değillerdi. Sovyet Cumhuriyeti’nin devrilmesinden sonra idamla yargılan Bavyeralı devrimci bir lider, Sosyal Demokrat ve Bağımsız Sosyalist “müttefikler” ile birlikte çalışma deneyimini şöyle özetliyordu: “Sosyal Demokratlar başlar, sonra sıvışıp bize ihanet ederler. Bağımsızlar kendilerini kaptırır, bize katılır ama sonra bizi yüzüstü bırakırlar. Biz Komünistler son nefesimize kadar direniriz. Biz Komünistler ölümle randevusu olan kişileriz”. Mesele basittir. Sosyalist devrim mümkündü. İşçilerin, kapitalizmi ve devleti savunmaya kararlı reformcu liderlerin sözlerine kulak vermeleri, bu olasılığı tekrar tekrar boşa çıkarmıştır.

Keza, devrimci mayalanma, Avusturya-Macaristan ve Almanya gibi mağlup devletlerle ya da Rusya ve İtalya gibi zayıf olanlarla sınırlı değildi. Devrimci ruh hali, Britanya, Fransa ve İspanya’yı da kasıp kavurmuştu.

Britanyalı askerler, Fransa’dan vatanlarına geri dönmeleri geciktiğinden isyan etmiş, Rusya’ya gönderildiklerinde Bolşevik kuvvetlerle çarpışmayı reddetmişlerdi. 1919’da Glasgow’da patlak veren makine işçileri grevlerinde, polisle ve gönderilen askerî birliklerle çatışmalar yaşanmıştı. Madencilik, ulaşım ve demiryolu sendikalarının “üçlü ittifakı”,

1920’lerin başlarında hükümetlerin ödünü patlatmıştı.

Ekmek isyanları, kitle grevleri, köylülerin toprak işgalleri, şiddetli sokak çatışmaları ve şehirlerde ilan edilen Bolşevik cumhuriyetleri ile 1918-20 arasında İspanya’da da “Üç Bolşevik Yıl” (*Trenio Bolchevista*) yaşandı. “Başka yerlerde olduğu gibi burada da”, diye yazıyordu Amerikalı romancı John Dos Passos, “Rusya fener ışığı olmuştur”.

Devrim salgını kıtaları aştı. İşçiler sendikalar kurmak, ücretlerini artırmak ve koşullarını iyileştirmek için Avustralya, Kanada ve ABD’de kitle grevleri düzenlendiler. Belli başlı merkez ülkelerden sömürge çevre ülkelere de yayıldı. İrlandalı Cumhuriyetçiler, bağımsızlıklarını kazanmak için gerilla savaşı başlattılar. Mısır’da halk, Britanya yönetimine son verilmesini talep etti. Çinli öğrenciler, sömürgecilik karşıtı kitle hareketini tetiklediler.

1918-23 arasında insanlığın geleceği belirsizliğini sürdürdü. Anayolcu tarihçiler potansiyeli inkâr edip anarşiye yaptıkları kaba ve kibirli göndermelerle bu dönemi geçiştirmeyi tercih ederler. Dünya devrimini gerçek bir olasılık yapacak kadar güçlü kitlesel halk hareketlerindense, generallerin manevralarıyla ve devlet adamlarının rutin işleriyle ilgilenmek onları daha huzurlu hissettirir.

Birinci Çin Devrimi

Uzadıkça uzayan, karmaşık bir savaş ve devrim süreci, 1911 ile 1949 arasında Çin’i dönüştürdü. Bu sürecin, I. Dünya Savaşı ile Rus Devrimi’nin hızlandırdığı ilk evresi, 1927 karşı-devrimiyle sona erdi. II. Dünya Savaşı’nın tetiklediği ikinci evre, 1949’da Çin Komünist Partisi’nin zaferiyle ve Çin Halk

Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonlandı. İlk evrede Rusya benzeri bir proleter ayaklanma mümkündü. 1927 yenilgisi, tüm ülkenin tarihini şekillendirecekti.

Çin'in devrimci krizini emperyalizm tetiklemişti. 19. yüzyıl boyunca büyük yabancı güçlere, Çin sahillerinde bir dizi imtiyaz tanınmıştı –sömürgeler ve bununla ilişkili ticari ayrıcalıklar. Bu imtiyazlar aslında rüşvet, tehdit ve askerî harekât bileşimiyle elde edilmişti. Çin ulusal direnişi ezilmişti. Yabancı güçler, imtiyazlarına kalkan olsun diye Pekin'deki çökmüş Mançu Hanedanı'nı ayakta tutuyorlardı.

Ama Ekim 1911'de, ülke topraklarını koruyamamaları yüzünden büyük itibar kaybına uğrayan Mançular askerî bir isyanla devrildi. Cumhuriyet ilan edildi ve sürgünden dönen milliyetçi lider Sun Yatsen başkan yapıldı.

Kısa bir süre sonra Sun Yatsen'i azleden orgeneral Yuan Şikay, parlamentoyu feshedip kendini diktatör ilan etti. Milliyetçi burjuvazi, tarihî görevini (istikrarlı bir hükümet kurmak, ülkeyi birleştirmek ve modernleşme reformlarını gerçekleştirmek) yerine getiremeyecek kadar zayıftı. Böylece yerini subaylar aldı. Ama onlar da Çin toplumunu parçalayan çatışmaların üstesinden gelecek araçlara sahip değildi.

Sun Yatsen ve Çin Milliyetçi Halk Partisi (Kuomintang), güneydeki liman şehri Guangzhou'da yeni bir siyasi üs kurdu. Ancak, Çin'in çoğu ne Pekin diktatörlüğünün ne de özgür Guangzhou'nun yönetimi altındaydı; buralarda yönetim binden fazla savaş ağasından bir birinin, bir diğerinin eline geçiyordu.

Çin burjuvazisi üç nedenle zayıftı. Birincisi, Çin'in 350 milyonluk nüfusunun yalnızca beşte biri şehir

denilebilecek yerlerde yaşıyordu; az sayıda demiryolu, kötü yolları ve sınırlı büyük ölçekli sanayisiyle esasen toprak ağaları ile köylülerden meydana gelen bir tarım ülkesiydi. İkincisi, burjuvazi, emperyalizmle çelişkili ilişkisi yüzünden bölünmüştü. Yerli sanayiler kurmak isteyen bazı Çinli kapitalistler, yabancılara tanınan imtiyazlardan memnun değildi. Bazılarınınsa yabancı kapitalistlerle ekonomik bağları vardı.

Üçüncüsü, burjuvazi kitlelerden korkuyordu. Ulusal bağımsızlık için savaşmak isteyenler bile kontrolü daha radikal kuvvetlere kaptıracaklarından korkuyorlardı. Taiping ve Boksör Ayaklanmalarının olumsuz hatıraları burjuvazinin hafızasında yer etmişti.

Hem Guangzhou burjuvazisinin hem de Pekin diktatörlüğünün zayıf olması, siyasi bir boşluk doğuruyordu. Bu boşluğu, kontrolleri altındaki yerlerde toprak sahipleriyle, subaylarla ve suç çeteleriyle ittifaklar kurarak güç üsleri oluşturan savaş ağaları, yani bölgede askerî gücü olanlar dolduruyordu. Merkezî devletin çöküşü, düzenin çözülmesi ve mülkiyetin tehdit altında olması demekti. Sonuç, küçük haydut devletlerden oluşan istikrarsız bir mozaikti. Mançuların devrilmesi, Çin'i bu nedenle yabancı emperyalizmin talanına daha açık hale getirmişti. Başlıca tehdit kaynağı Japonya idi.

Japonlar, 1894-95 Çin-Japonya Savaşı'ndan sonra Kore'nin ve 1904-05 Rusya-Japonya Savaşı'ndan sonra da Mançurya'nın denetimini fiilen ele geçirmişti. Bu iki çatışma Japonya'yı Çin'deki hâkim güç yapmıştı. Japonya, I. Dünya Savaşı sırasında Çin'deki Alman sömürgelerini ele geçirdi ve tüm ülkeyi Japonya'nın protektorası haline getirecek 21 maddelik bir talep listesi açıkladı. Savaşın sonuna

gelindiğinde Japonya, dünyanın üçüncü büyük donanmasına sahip olan büyük bir güçtü ve Alman sömürgelerine el koyması, 1919 Versay Barış Konferansı'nda diğer galip güçlerce resmen kabul edildi.

Sonuçta, Çin delegeleri Versay Anlaşmasını imzalamayı reddettiler ve haberin Pekin'e ulaşması yeni bir devrimci kalkışmayı tetikledi. Öğrencilerin başını çektiği emperyalizm karşıtı protestolar, kitlesel toplantılar, gösteriler, Japon mallarının boykot edilmesi ve Şangay'da yapılan genel grev sonucunda milyonlarca sıradan Çinlinin katıldığı bir eylem dalgası ortaya çıktı.

1919'un "4 Mayıs Hareketi", 1911'dekinden çok daha güçlüydü. Savaş üretimi, Şangay gibi önemli limanlarda ve üretim merkezlerinde embriyo halindeki işçi sınıfının büyüklüğünü ve özgüvenini artırdı. Rus Devrimi, ağırlıklı olarak köylü ülkesi olan bir yerde işçi sınıfının nasıl sosyalist devrime yol açabileceğini göstermişti. Marksist çalışma grubu Pekin Üniversitesi'nde 1918'de toplantılarına başladı ve Çin Komünist Partisi (ÇKP) 1921'de Şangay'da kuruldu. Ertesi yıl, Çinli işçilerin şirket haydutlarına, yabancı polise ve savaş ağalarının ordularına baş kaldırmasıyla birlikte birçok şehirde büyük grevler patlak verdi. Yeni ÇKP artık bir kitle partisi olmuştu.

Ulusal ve toplumsal mücadeleler birbirini beslemeye başladı. Kitleleri, emperyalizme ve savaş ağaları sistemine karşı harekete geçirmeden ulusal bağımsızlık kazanılamazdı; işçiler, yabancı kapitalistlerle ve polisle mücadele etmeden çektikleri yoksulluğa son veremezlerdi.

1924-27 arasında Kuomintang ile Komünistler ittifak oluşturdular. Kuomintang subaylarını eğitmek

üzere Whampoa'da bir harp akademisi açan Ruslar, Çinli Komünistleri, Sun Yatsen Milliyetçilerinin siyasi rehberliğini takip etmeye teşvik ettiler.

General Çan Kayşek, 1926 Kuzey Seferi'nde Kuomintang'ı eyleme geçmeye yönlendirdi; Milliyetçi ordu yaklaşırken yerel savaş ağalarına karşı işçi ve köylü ayaklanmaları düzenlendi. Ulusal ve toplumsal devrimin güçlü akıntısı güney Çin'i baştan aşağı etkisine aldı. Toprak ağaları, tüccarlar ve tefeciler kaçtı. Köy kooperatifleri kuruldu. Şehirli işçiler fabrikalara el koydular. Ayak bağlama geleneği, çocuk fahişeliği, afyon bağımlılığı ve eskiden kalma diğer baskılar kayboldu. Yeni bir toplumsal kurtuluş çağı doğmak üzere gibiydi.

Şangay, Çin Devrimi'nin Petrograd'ı idi. Mart 1927'de, Çan Kayşek şehre yaklaşırken on iki gün süren genel greve 600.000 işçi katıldı. İşçi liderlerinin ağırlıkta olduğu bir hükümet iktidara geçti. Kuomintang ordusu şehre girdiğinde işçi liderleri, işçilere silahlarını bırakıp Milliyetçi askerleri kurtarıcılar olarak selamlarını söylediler. Fazla zaman geçmemişti ki Nisan 1927'de Çan Kayşek ordusunu şehrin üzerine saldırarak planlı bir karşı-devrimci katliam başlattı. 50.000'den fazla kişi boğazlandı, sendikalar ezildi ve eylemci ağları tasfiye edildi. Şangay'ın devrimci işçi sınıfı hareketi birkaç gün içinde yok edildi.

Karşı-devrimci terör, Şangay'dan diğer şehirlere ve eyaletlere yayıldı. Artık toprak ağaları, kapitalistler ve yabancı güçlerle birlikte hareket eden Milliyetçiler, yaz sonuna gelindiğinde Birinci Çin Devrimi'ni ezmişlerdi. Ama bunu yaparak, ulusal bağımsızlığı kazanmak için gereken halk kuvvetlerini seferber etme olasılığını büsbütün yok ettiler.

Kuomintang, burjuva milliyetçisi bir partiydi. Liderleri ve subayları, mülk sahibi sınıflardan geliyordu. 1926-27 proleter ve köylü devrimi bu nedenle savaş ağalarından ve emperyalistlerden daha büyük bir tehdit olarak görüldü.

Ama Şangaylı işçiler neden silahlarını bırakmıştı? İktidarı neden milliyetçi burjuvaziye teslim etmişti? İşçi sınıfının Komünist liderliği nasıl olmuş da böyle feci bir hata yapmıştı?

Troçki, Kuomintang ile ittifak yapılmasına şiddetle karşı çıkmıştı. Ona göre Çinli işçiler (silahlı devrimci milisler de dahil) bağımsız bir örgüte sahip olmalı, sosyalist devrimi gerçekleştirmeliydi. Ama görüşleri kabul görmedi. Lenin ölmüştü, Troçki etkisizleştirilmişti ve Stalin, Rusya'da baskın siyasi şahsiyet olmuştu. Çinli Komünistleri yabancı akıl hocaları felakete sürüklemişti çünkü yalıtılmış ve kuşatılmış haldeki Rus liderliği, uluslararası işçi sınıfı devrimine düşman, bürokratik bir diktatörlüğe doğru gidiyordu.

Sömürgecilik Karşıtı Ayaklanmalar

Çin Devrimi, I. Dünya Savaşı sonrasında tam ve yarı sömürge ülkelerde yaşanan en önemli ayaklanmaydı. Ama birçok benzeri vardı.

19. yüzyılın sömürgecilik karşıtı ayaklanmaları çoğunlukla geleneksel biçim almıştı. Liderler genellikle kabile şefleri ve hükümdar soyundan gelenler arasından çıkıyordu. Modern ateş gücüne karşı eski silahlar ve çağdışı taktikler kullanılıyordu. Amaç, eski düzeni geri getirmekti.

20. yüzyılın sömürgecilik karşıtı ayaklanmaları farklıydı. Yeni direniş hareketlerinin rehberlik ettiği ve sömürge toplumunun en ileri kesimlerinin başı

çektiği bu ayaklanmalar, Rus Devrimi'nden ve dönemin en radikal fikirlerinden esinlenmişti. Emperyalizmin geleneksel toplumları dönüştürmesi bunu mümkün kılmıştı. Yabancı sermaye sayesinde altyapı ile sanayinin hızla gelişmesi, yeni bir işçi sınıfı yaratmıştı. Şangay ve Guangzhou, Bombay ve Kalküta, Belfast ve Dublin modern şehirler olmuştu. Piyasa en uzak köylere bile ulaşmış ve ekonomilerini krize sokmuştu. İthal edilen Manchester'ın makine işi malları Hint dokumacıları mahvetmişti. Çöken meta fiyatları, Latin Amerika köylülerini yokluğa sürüklemişti.

Savaş hem sanayileşmeyi hem de fakirleşmeyi hızlandırdı. Yeni savaş sanayileri, kırsal kesimden yığınlar halinde işçi çekti. Milyonlarca Asyalı ve Afrikalı, asker ya da emekçi oldu. Ama zorunlu askerlik, savaş vergileri ve yiyecek kıtlıkları, kenar mahallelerde ve köylerde sefalet demekti aynı zamanda. Geleneksel toplumları parçalayan kapitalizm ve savaş, modern kitlesel direniş hareketleri yaratabilecek yeni toplumsal kuvvetler (eğitimli orta sınıf ve sanayi işçisi sınıfı) yaratıyordu.

Troçki, o dönemde dünya kapitalizmini niteleyen "bileşik ve eşitsiz gelişme"den bahsediyordu. İleri teknoloji, büyük ölçekli sanayi ve modern şehirlerin hemen yanı başında okur-yazar olmayan köylülerin hâlâ elle çekilen sabanlara mahkûm olduğu köyler bulunuyordu. Üniversite öğrencileri, feodal savaş ağaları ile silahlı adamlarının yaşadığı şehirlerde komünist çalışma gruplarına katılıyorlardı. Ortaçağ'dan kalma kılıçlarını sağa sola savuran haydutlar, grev gözcülüğü yapan işçilere saldırıyordu.

Bileşik ve eşitsiz gelişme, çevrenin tam ve yarı sömürge ülkelerinde en aşırı biçimini aldığından sınıf

mücadeleleri sıklıkla bayağı etkili oluyordu. Meksika, İrlanda ve Hindistan'da yaşananlar çelişen örnekler sunar.

1910'da Meksika, İspanyol sömürgecilerin soyundan gelen toprak sahibi seçkinlerin hâkimiyetindeydi. Yönetimde diktatör bir başkan Porfirio Diaz vardı ve ekonomisi giderek Amerika'nın ticari çıkarlarının esiri oluyordu. Yerli Kızılderililerin ve karma ırk *mestizos*'un oluşturduğu çoğunluk, bu yarı sömürge yapısında yük hayvanı muamelesi görüyordu.

Liberal siyasetçi Francisco Madero, 1910-11 silahlı isyanında Diaz'ı kovdu. Ama tarım reformu vaatlerini gerçekleştiremeyince, toplumsal konulara duyarlı bir eşkıya olan Pançe Villa kuzeyde ve köylü bir çiftçi olan Emiliano Zapata güneyde yeni hükümete karşı-devrimci bir savaş başlattılar. Tarih bu kez kendini bir üst düzeyde tekrar etti. Madero, kendi generallerinden Victoriano Huearta tarafından öldürüldü ama başka bir liberal siyasetçi, Venustiano Carranza, köylülerle olan ittifakı tazeleyip diktatörlüğe karşı mücadeleyi yeniden başlatmak için çabucak bir Meşrutiyet Ordusu kurdu.

Villa ile Zapata'nın köylü orduları 1914'te Meksiko Şehrine girdi. Ama devlet iktidarını almak yerine kontrolü tekrar liberal burjuvaziye bıraktılar. Villa ile Zapata, Çin Komünist Partisi'nin 1927'de Şangay'da izlediği politikayı aynen uyguladılar –Carranza'nın Meşrutiyetçileri, Çan Kayşek'in Kuomindang'ı rolünü oynuyordu. Her şey daha yavaş çekimle yaşansa da akıbet aynıydı. Meşrutiyetçiler, radikal bir toprak reformu yapmayı reddettiler. Hükümet birlikleri, köylü gerillaları ezmek için ABD kuvvetleriyle omuz omuza çarpıştılar. Zapata 1919'da, Villa ise 1923'te

öldürüldü; Meksika sonunda büyük işletmelerle zenginler için güvenli bir yer haline getirildi.

Benzer kuvvetler 1916-23 arasında İrlanda'da da iş başındaydı. En eski Britanya sömürgesi olan İrlanda'nın uzun bir yoksulluk, baskı ve direniş tarihi vardı. 1916 Paskalyasında silahlı 800 Cumhuriyetçi asi, başta Genel Posta Ofisi olmak üzere Dublin şehir merkezindeki önemli kamu binalarını ele geçirip güvenlik güçleriyle çatışmaya girdi. Belfast ile Dublin, I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce şiddetli sınıf mücadelelerine tanıklık etmişti ve İrlanda 1914'te Özerk Yönetimin eşiğinde gibi gözüküyordu. Ama Paskalya Ayaklanması zamansız oldu. Halk desteği sınırlıydı ve (esas itibariyle Özerk Yönetim yanlısı milisler olan) İrlanda Gönüllüleri'nin planlanan katılımı son anda gerçekleşmedi. Sonuçta, Cumhuriyetçi öncüler tecrit edilip bozguna uğratıldılar.

Ama akabinde ele geçirilen liderlerin idam edilmesi, İrlanda kamuoyunu öfkelendirerek kitlelerin hızla sola kaymasına katkı yaptı ve ana Cumhuriyetçi parti olan Sinn Fein, 1918 sonunda düzenlenen seçimlerde ezici bir zafer kazandı. Londra Parlamentosu'na katılmayı reddeden Sinn Feinliler, İrlanda Dáil'ini [*parlamento*] kurdular. Michael Collins, Britanya güvenlik aygıtını yıkmak amacıyla askerî eylemlere yönelecek İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nu şekillendirdi.

Britanyalılar, 1919-21 arasında İrlanda'da acımasız bir sömürge savaşı yürüttüler. Kesin zaferin mümkün olmadığı görüldü ama Kuzey İrlanda'da Ulster'in üst tarafında Britanya hâkimiyetinin kabul edilmesi karşılığında Güney İrlanda'ya bağımsızlık vermeyi teklif ederek direnişi bölmeyi başardılar. Bağımsızlık Savaşı böylece yozlaşarak bir iç savaşa dönüştü.

Britanya, Eamon De Valera gibi bölünmeyi reddeden “Cumhuriyetçiler” karşısında Michael Collins gibi bölünme yanlısı, muhafazakâr “Serbest Devletçiler”i destekledi.

Paskalya Ayaklanmasına katıldığı için idam edilen İrlandalı devrimci sosyalist James Connolly, bölünmenin, “sınırın her iki tarafında da gericilerin bayram yapmasına” yol açacağını tahmin etmişti. Haklıydı. Esasen köylü olan Güney, İrlandalı Katolik Cumhuriyetçilerden oluşan “Yeşil” siyasi seçkinlerin, daha sanayileşmiş durumdaki Kuzey ise İngiliz-İrlandalı Protestan Kralcılardan oluşan “Turuncu” siyasi seçkinlerin hâkimiyetine girdi. Hizipçi çatlakları derin yarıklara dönüştüren sınır çizgisi, İrlanda işçi sınıfını derinden bölerek güçsüzleştirdi.

İrlanda Britanya’nın en eski sömürgesiyse, 250 milyona yakın nüfusuyla Hindistan da en büyüğüydü. Ülkenin insan gücü, ikmal malzemeleri ve mali kaynakları, savaş sırasında Avrupa ve Ortadoğu cephelerine akmıştı. Savaş bittiğinde gösteriler, grevler ve yiyecek isyanları ülkeyi baştan aşağı etkisine aldı.

General Dyer, 16 Nisan 1919’da 50 tüfekli adamına, Amritsar’da surlarla çevrili bir alanda toplanan yaklaşık 20.000 göstericinin üzerine ateş açma emri verdi. On dakika boyunca aralıksız ateş eden askerler 1.000’e yakın kişiyi öldürdüler. Kitle eylemlerine milyonlarca köylü, işçi ve şehirli yoksul katıldı. Hindular ve Müslümanlar, patronlara, toprak ağalarına ve polise karşı yan yana çarpıştılar. Bombay Valisi, hareket “bizi korkuttu” ve “kazanmalarına ramak kalmıştı” diyecekti.

Başarısızlıkta Britanyalıların en ufak bir payı bile yoktu. Mahatma Gandhi ve en büyük Hint milliyetçisi

parti olan Kongre liderleri eylemlere son verilmesi çağrısı yaptılar. Gandhi, "şiddetsizlik" (*ahimsa*) ilkesini benimsemişti. Gandhi, desteklediği son emperyalist savaşın dehşetine rağmen, bağımsızlık mücadelesi sırasında Hint milli hareketinin kendini savunma amacıyla silah kullanmasına karşı çıktı; üstelik yabancı işgal ordusu, protestoculara karşı öldürücü kuvvet kullanmaya hazırken.

Tasavvufa bağlı birisi görünüşü altında ılımlı bir milliyetçi olan Gandhi için *ahimsa* bir ilke meselesi olabilirdi. Ancak, siyasi anlamı, mücadeleyi bağımsızlık yanlısı milliyetçi propagandayla sınırlamak ve gelişip sömürüye karşı bir sınıf mücadelesine dönüşmesini engellemek oldu –ki bu, Kongre'nin temsil ettiği Hint burjuvazisinin çıkarlarını tehdit edecekti. Hint ulusal hareketi, kararlı bir devrimci liderlik altında 1920'lerin başında Britanya yönetimini sona erdirebilirdi. Bocalayan liberal liderlik yüzünden yabancı gücün yönetimi bir çeyrek yüzyıl daha sürdü; sona erer ermez de topluluklar arası şiddet, etnik temizlik ve eşi görülmedik gaddarlıkta soykırım belaları baş gösterdi.

Sömürge devrimleri neden başarısız oldu? Troçki'nin ilk olarak Rus Devrimi'nin niteliğini açıklamak üzere geliştirdiği sürekli devrim teorisi bize bir yanıt sunuyor. Milliyetçi burjuvazi bocaladı çünkü toprak-sermaye özel mülkiyetini temel alan bir toplumsal düzenle güçlü bağları vardı. Sömürge yönetimini tehdit edecek ölçüde güçlenen kitlesel işçi ve köylü hareketleri, yerli toprak ağaları ile kapitalistlerin mülklerini ve iktidarını da tehdit ediyordu. Sınıfsal içgüdüleri böylece milliyetçi liderleri ya hareketi dizginlemeye ya da onu ezmek amacıyla karşı-devrime katılmaya itiyordu. Bu

geçmişten gelen bir dersti: Kitlelerin kurtuluşu yine kendi elleriyle olmalıdır. Özgürlük asla verilmez, onu kazanmak gerekir.

Stalinizm: Devrimci Yenilginin Acı Meyvesi

1923 sonuna gelindiğinde, I. Dünya Savaşı'nın canlandırdığı büyük devrimci dalga artık dünyanın dört bir yanında duruluyordu. Alman Devrimi yenilmişti ve liberal parlamenter Weimar Cumhuriyeti rejimi belli ölçüde istikrar kazanmıştı. Ekim 1917 Ayaklanması, Bolşeviklerin uğruna çabaladığı dünya sosyalist devriminin fitilini ateşleyememişti. Bizzat Lenin'in kendisi, kırılan devrimci umudun acı bir simgesi haline gelmişti: Geçirdiği felç yüzünden sağlığı giderek bozulan Lenin 1924'te hayatını kaybetti. Rus Devrimi tecrit edilmiş, düşmanlarla kuşatılmış, savaşın yıkımına uğramış ve ekonomik çöküntü yüzünden yoksullaşmış durumdaydı. Umutsuz gözüken koşullarda ayakta kalmaya çalışan Bolşevik rejim içine kapandı ve zamanla yozlaşarak, eski sosyalist fikirlerinin çirkin bir taklidine dönüştü.

Bu sonucun kaçınılmaz olduğu, Stalinizmin Bolşevik Devrim'in doğrudan bir ürünü olduğu, 20. yüzyıl siyasi tarihinin büyük bir yalanıdır. Gerçek çok farklıydı. Stalin'in liderliğindeki Rusya'da 1928'de ortaya çıkan devlet bürokrasisi bir karşı-devrim yapmıştır. On yıl boyunca güç biriktiren bu yapı, 1920'lerin sonunda kararlı bir biçimde harekete geçtiğinde işçi sınıfı demokrasisinin tüm kalıntılarını yok edebildi. Düzmece toplantılar yapılıyor, konuşmacıların sesi bastırılıyor ve muhalif görüştekiler, Komünist Parti'ye devrimden sonra katılan görevlilerin hâkimiyeti altındaki parti-devlet

aygıtı tarafından tasfiye edilip sürgüne gönderiliyordu. Troçki'nin başını çektiği Sol Muhalefet dağıtıldı.

Bürokrasi, 1930'lu yıllarda eski Bolşevik Parti'nin neredeyse tamamını tasfiye ederek kontrolünü pekiştirdi. Ekim Ayaklanmasına katılan emektar partililer tutuklanıyor, işkenceden geçiriliyor, düzmece mahkemelerde teşhir ediliyor, "sabotajcı" ya da "bozguncu" olarak damgalanıp Stalin'in gizli polisi tarafından idam ediliyordu. 1940'ların sonuna geldiğimizde, Lenin döneminin son (1923) Politbüro'sunun dokuz üyesinden yalnızca Stalin, Molotov ve Kollantai hayatta kalmıştı. Lenin doğal sebeplerle ölmüş, Tomsky tutuklanacağı korkusuyla intihar etmiş, Kamenev, Zinoviyev, Buharin, Rikov ve Troçki, hepsi öldürülmüştü.

Bu nasıl olabilirdi? Bolşevik liderler, geri durumdaki Rusya'nın yalıtılmış halde sosyalizme ulaşamayacağını tekrar tekrar vurgulamışlardı. "Sosyalizmin tek ülkede nihai zafere ulaşması elbette mümkün değildir", diyordu Lenin 11 Ocak 1918 tarihinde. "Sovyet iktidarını gönülden destekleyen işçi ve köylü neferlerimiz, büyük dünya ordusunun da neferleri arasındadır". Ama Bolşevik liderler, sonunda kendilerini yok edecek olan karşı-devrimin alacağı biçimi tahmin edememişlerdi. Varlığı derinden hissedilen üç maddi etken Rus Devrimi'ni olumsuz etkiledi: Köylülüğün toplumsal ağırlığı, savaşın neden olduğu ekonomik çöküş ve işçi sınıfının dağılması.

Devrimi, işçi-köylü ittifakı mümkün kılmıştı. Köylülerin sayısı işçilerin on katı kadardı. Eğer işçiler köylüleri yanlarına çekememiş olsaydı, Çara sadık köylü-askerlerin kurşunlarına hedef olacaklardı.

Bolşeviklerin “ekmek, barış ve toprak” vaadiyle köylüler Ekim Ayaklanması’nı destekledi̇ler.

Ama işçilerle köylülerin çıkarları daha sonra birbirinden uzaklaşmaya başladı. Emeğin ortaklaşa olması nedeniyle işçi sınıfı da kolektif bir sınıftır. İşçiler madenleri, fabrikaları ve demiryollarını ayrı ayrı birimlere bölemezler. Ekonomiyi, bütünleşmiş bir toplam olarak yönetmeleri gerekir. Öte yandan köylülük, bireylerden oluşan bir sınıftır çünkü her köylü, refah içinde yaşayan bağımsız bir köylü olmanın hayalini kurar. Köylüler, toprağa el koymalarına izin verecek şehirli devrimcileri desteklerler. Ama işbirliğinin daha öteye taşınması, şehirlerin, köylerle ticaretini yapabilecekleri malları üretme güçlerine bağlıdır. Bunu yapamadıkları takdirde köylüler ticaretten uzak duracak ve şehirler açlıkla boğuşacaktır. Bolşevikler bunu biliyordu. Sorun, üretimin çökmüş olmasıydı. Dünya savaşı, devrim ve iç savaş bileşimi, ekonomiyi öylesine sekteye uğratmıştı ki sanayi üretimi 1914 düzeyinin beşte birine gerilemişti.

Yiyecek, benzin ve diğer temel ihtiyaç mallarında yaşanan kıtlıklar, 1918’in sonu ile 1920’nin sonu arasında 9 milyona yakın Rus’un açlık, hastalık ve soğuktan hayatını kaybetmesine yol açtı –savaşta kaybedilenin iki katından fazla. Bu durum, üçüncü etkeni resme dahil ediyor. Milyonlarca kişinin şehirleri terk edip ailelerinin bulunduğu köylere dönmesiyle işçi sınıfı fiziki olarak dağılmıştı. Rusya’nın şehir nüfusu yarıdan fazla azalmıştı.

Kalan işçiler bile aynı değildi. Devrimci hükümet, geniş toprakları idare etmek, bozulmuş ekonomiyi yeniden canlandırmak ve (14’ten fazla yabancı askerî gücün destek verdiği) Beyaz ordulara karşı iç savaşı

sürdürmek zorundaydı. 1917'in devrimci proletaryası bu nedenle 1920'de Kızıl Ordu'ya dönüştürüldü. Dahası, ekonominin çeşitli parçaları yeniden canlandıkça kırsal kesimden yeni işçiler geldi. Dolayısıyla, 1920'nin Rus işçi sınıfı 1917'dekinden çok daha küçük olduğu gibi bileşimi de çok farklıydı.

İç Savaş sona erdiğinde, devrimci işçi sınıfı çözülmüş, köylüler toprağın kontrolünü ele geçirmiş ve toprak ağalarıyla kapitalist sınıfların hakkından gelinmişti. Ülke genelinde faal olan yegâne örgütlü kuvvet, parti-devlet idaresiydi.

Tam demokrasi uygulanmış olsaydı, uluslararası işçi sınıfının çıkarları ile Rus köylülüğünün çıkarları arasındaki çelişki ülkeyi paramparça edecekti. Bolşeviklerin, dünya devriminin imdatlarını yetişeceği umuduyla iktidarı kaybetmemeye çalışmaktan başka seçenekleri yoktu. Devrimci gelenek bir süreliğine tarihî bir kuvvet olarak iş görebilecekti –her ne kadar şimdi devrimci sınıftan ziyade devrimci aygıtta somutlaşmış olsa da.

Ama Bolşeviklerin yerçekimine meydan okumaları söz konusu olamazdı. Eninde sonunda, kendilerini çepeçevre saran düşman toplumsal kuvvetlere yenik düşeceklerdi. Lenin bunu görebiliyordu: "Bizimki aslında bir işçi devleti değil", diyordu 1920 gibi erken bir tarihte, "aksine bir işçi ve köylü devleti … Bu kadarla da bitmiyor. Parti programımız, devletimizin bürokratik çarpıklıklarla dolu bir işçi devleti olduğunu gösteriyor". Daha sonra, eski Çarlık subaylarının ve yeni katılan ikbal avcılarının devlet aygıtı içinde güçlenmesiyle telaşa kapılan Lenin şu soruyu ortaya attı: "Bu bürokrat yığını –kim kimi yönetiyor?"

1921-28 Yeni Ekonomi Politikası (YEP), ekonomik çelişkileri çözümleme ve bir sonraki küresel devrimci

kabarma öncesinde soluklanma fırsatı bulma girişimiydi. Devlet işletmelerinin yanında özel üretimin ve serbest piyasanın gelişmesine izin veriyordu. Bunun sonucunda girişimciler sınıfı (YEPçiler) ve zengin köylüler sınıfı (*kulaklar*) gelişti. Aynı zamanda, devlet işletmelerini yöneten "kızıl sanayiciler", işçileriyle ilişkilerinde giderek geleneksel kapitalistler gibi davranmaya başladılar. Savaş durumundaki bir devlette geri bir ekonomiyi çalıştırmanın gerekleri, yönetimdeki rejimin siyasi niteliğini dönüştürüyordu.

Lenin'in "kim kimi yönetiyor?" sorusu 1928'de kesin olarak cevaplandı. Hem (YEPçileri ve *kulakları* temsil eden) Sağı hem de (Bolşevik geleneği temsil eden) Solu ezen Stalin'in Merkezi, yeni bürokratik yönetici sınıfın siyasi ifadesi olarak Komünist Parti'nin karanlık odalarından sahnenin ortasına çıktı.

10 Sosyalist Devrimci Parti –*çev.*

Ya sosyalizm ya barbarlık:
İspanya İç Savaşı afişinde devrimci bir kadın milis

13

BÜYÜK BUNALIM VE FAŞİZMİN YÜKSELİŞİ

1929–1939

Dünya devriminin yenilgisi ve Rus devriminin tecrit edilip içten içe çürümesi, görece istikrarlı kısa bir dönemi getirdi. Kapitalist sistem toparlandı, dünyanın yöneticileri biraz daha rahat uyudular ve 1917-23 devrimci kitle hareketleriyle kıpırdanan milyonlar bir kez daha gündelik hayatın uyuşukluğuna kapıldılar. Ama bu soluklanma fırsatı kısa sürdü.

1920'lerin ekonomik patlaması, finansal spekülasyona bağlı kaygan bir zemin üzerine inşa edilmişti. Patlama 1929'da daralmaya döndüğünde sistem yeni, zorlu ve daha önce yaşananlardan derin bir krize savruldu. Büyük Bunalım denilecek bu dönemde toplumsal koşullar öyle umutsuzdu ki milyonlarca insan, Avrupa ve dünya tarihinin seyrini belirlemek için bir kez daha kitlesel mücadelelere yöneldiler.

Bu mücadeleler, faşizm ve sosyalist devrim kuvvetleri arasındaki şiddetli sürtüşmede billurlaştı. Faşizm kıtanın her yerinde zafer kazanarak hâkimiyet kurdu. Sonuç, ilkinden daha da uzun, kanlı ve vahşi bir dünya savaşı oldu.

Kükreyen Yirmiler

Savaş sonrası dönemin mücadele ve radikalleşme dalgası ABD'de kısa ömürlü oldu. 1920'lerden itibaren ekonomi hızla büyüdü ve yeni bireycilik kültürü yerleşti. 1928'de üretim düzeyi 1914'ün iki katına çıkmıştı. İktisatçılar, kapitalizmin "çocukluk hastalıkları"nın artık geçmişte kaldığını ve "dünyanın ekonomik durumunun, büyük bir ileri atılımın eşiğinde olduğumuza işaret ettiğini" ilan ettiler.

Amerika pazarı, önceden sadece küçük bir azınlığın faydalanabildiği tüketim mallarına boğuldu. Elektrik sıradan evlere de ulaştı. Orta sınıf aileler de telefon, gramofon, elektrikli süpürge ve buzdolabı sahibi oldular. Her hafta milyonlarca kişi sinemaya gitti. Otomobil, lüks olmaktan çıkıp bir kitle pazarı metası oldu. Amerikan Rüyası, gündelik bir gerçeklik haline gelmiş gibiydi. General Motors'un müdürü ve Demokrat Parti Ulusal Komitesi'nin başkanı John J. Raskob, "herkes zengin olmalı" diyordu. Birçok sıradan Amerikalı da aynı fikirdeydi.

Avrupa'nın "Kükreyen Yirmiler"e katılması yavaş oldu. Avrupa'da savaşın ekonomik etkisi, toplumsal altüst oluşlar ve büyük devrim dalgası, ABD'de olduğundan daha güçlüydü. Ama 1923'ten sonra Avrupalılar da Caz Çağı'na katıldı.

ABD'den kredi akışını sağlayan Dawes Planı, 1920'lerin sonlarında Alman kapitalizminin yeniden canlanmasına ve Weimar Cumhuriyeti'nin istikrar kazanmasına yardımcı oldu. Britanya, Orta Avrupa ile Güney-Doğu bölgelerinde gelişen (otomobil, hava taşıtları ve dayanıklı tüketim malları gibi) yüksek teknoloji sanayileriyle yeni sanayi devrimini başlattı ve eski şehir merkezlerinin etrafında yeni banliyöler kuruldu.

ABD’de olduğu gibi kapitalizmin yeniden istikrara kavuşması, kalıcı refah ve uyum beklentilerinde iyimserliği körükledi. “Ekonomimiz sağlam”, diyordu Almanya’nın Sosyal Demokrat şansölyesi Hermann Müller 1928’de; “sosyal refah sistemimiz sağlam; göreceksiniz, Komünistlerin yanı sıra Naziler de geleneksel partiler içinde eriyip gidecekler”. Önde gelen Alman iktisatçılar aynı fikirdeydiler: “Avrupa’nın ekonomik hayatında karşıt eğilimlerin birbirini dengelemesi, zayıflaması ve en nihayetinde ortadan kaybolması eğilimi açıkça görülüyor”.

Ama kapitalizmin çelişkileri ortadan kalkmamıştı. Ekonomik toparlanmanın belirgin sınırlarının olduğu, her ne kadar üzerinde pek durulmasa da aynı ölçüde önemliydi. I. Dünya Savaşı’na giden yıllarda ve savaş sırasında, dünya ekonomisini devletlerin silahlanma harcamaları ayakta tutmuştu. 1873-96 Uzun Bunalım’ını sona erdiren, yine savaş öncesi dönemin silahlanma yarışıydı. 19. yüzyılın sonlarında bile sistemin tehlikeli şekilde silahlara bağımlı olduğuna dair işaretler görülüyordu. 1918’den sonra silah harcamaları savaş dönemine göre epey düştü. Sonuç kitlesel işsizlikti. Böylece sistem, sivil üretimi kaldığı yerden düzenli şekilde sürdüremediğini kanıtlamış oldu. Piyasanın “kendi kendini düzenleyici” olmadığı anlaşıldı.

1920’lerde büyüme düzensiz ve mütevazı kaldı. Her başarının karşılığında bir başarısızlık vardı. İki savaş arasındaki dönemde Britanya’da işsiz sayısı hiçbir zaman 1 milyonun altına inmedi. Savaş tazminatları 1920’lerin başında Alman ekonomisine diz çöktürdü ve hiperenflasyon yüzünden 1923’te tasarrufların değeri neredeyse sıfırlandı.

Almanya’nın savaş tazminatı ödemeleri Fransız ekonomisini desteklerken, savaş kredilerinin geri ödemeleri ve “kolay para” politikası (düşük faiz oranları aracılığıyla ucuza kredi) ABD ekonomisini canlandırdı. ABD ekonomisinin on yıl boyunca hızla büyümesi bu sayede oldu. Ama bazı kapitalistler, sırf diğerlerinin sesi ciyaklama gibi çıktığından “kükrüyordu”. Amerikan rüyası aslında bir yanılsamaydı.

Kapitalizmin temel çelişkisi, işyerinde düşük ücretleri dayatırken pazar yerinde yüksek harcamalara gereksinim duymasıdır. Uzun dönemde ikisini birden yapamazsınız. Maliyetleri düşürüp kârları artırmak için ücretler bastırıldığında işçilerin, emekleriyle ürettikleri malları satın almaya güçleri yetmez. Ama eğer ücretler artıp kârlar düşerse, kapitalistleri yatırım yapmaya teşvik edecek bir şey olmaz. Çünkü sisteme güç veren kâr arayışıdır.

Amerika’nın Kükreyen Yirmiler’inde çiftçilik gelirleri bastırılmış, ücretler artmamıştı. “Reel ekonomi”de talep bu nedenle baskılanmıştı. Bunun sonucunda sanayi yatırımları, sistemde bol bulunan artık sermayeyi ememeyecek kadar ağır artıyordu. Böylece artık sermaye spekülasyona yöneldi. Daha özelde, Wall Street Borsası’nın kendi kendini besleyen spekülasyon balonunu şişirdi.

F. Scott Fitzgerald’ın romanı *Muhteşem Gatsby* (1926), dönemin anlamsızlığını iyi kavrar. Amerikan burjuvazisinin ahlaksızca zengin üyeleri olan roman karakterlerinin beyhude hayatları, toplumsal işlevlerinin olmamasına ayna tutar. Boş kafalar ve hiç bitmeyen kendi kendini şımartma turları, finansal asalaklığın balon ekonomisini yansıtır.

Finansal balonlar kapitalizm kadar eskidir. 17. yüzyılda Hollanda'da lale soğanı ticaretinde ("Lale Çılgınlığı") ve 18. yüzyıl başlarında İngiltere'de sömürge yatırımlarında (Güney Denizi Balonu") spekülasyon balonları ortaya çıkmıştı. 1873-96 Uzun Bunalımı, spekülatif patlamayı takip eden finansal çöküntüyle başlamıştı.

Balonların işleyiş tarzı basittir. Kâğıttan bir varlığa olan talep yeterince yüksekse o varlığın fiyatı yükselecektir. Eğer bir varlığın fiyatı yükseliyorsa, ileride sattıkları zaman fiyatın daha da yükselmiş olmasından ötürü kâr yapacaklarını uman daha çok yatırımcı onu almak isteyecektir. Ortada yeterince artık sermaye varsa ve yüksek talep yüzünden kâğıttan varlığın fiyatı yükselip duruyorsa, varlığın ayakları yerden kesilebilir: Sırf daha çok yatırımcı satın almak istediği için varlığın fiyatı yükselmeye devam eder –varlığın fiyatı ile temsil ettiği mallarla hizmetlerin gerçek değeri arasındaki ilişkiye *bakılmaksızın*.

Kâğıttan varlıklar esasen sahiplik hakkı karşılığında para borç verilmesi demektir. Şirket hisse senetleri, devlet tahvilleri, sigorta poliçeleri, döviz mevcutları, ipotek paketleri, metaların önceden satın alınması ve pek çok başka biçimi alabilir bu varlıklar. "Finansal hizmetler sektörü" bu açıdan oldukça hünerlidir. Sermayenin "normal" getirisi, reel ekonominin kârlarından alınacak paydır. "Spekülatif" getiri, kâğıttan varlığın fiyatı ile gerçek metaların değeri arasındaki bağ koptuğu zaman ortaya çıkar. Fiyat artışları böylece kendi kendini idame ettirmeye başlar ve çabucak zengin olmak amaçlı alım-satım çılgınlığında astronomik düzeylere çıkabilir.

Küresel borçlar 1920'lerde yaklaşık %50 arttı. Bu, fiktif sermaye yaratılmasının bir ölçüsüdür. Yepyeni holding şirketleri ve yatırım ortaklıkları kategorileri ortaya çıktı. Bu şirketler bir şey üretmiyordu. Tek yaptıkları diğer şirketlerin hisse senetlerini alıp satmaktı. Yatırım yaptıkları şirketler de sıklıkla başka holding şirketleri ve yatırım ortaklıkları oluyordu. Bazen fiktif sermaye beş, hatta on katmanlı bir derinliğe ulaşabiliyordu.

Goldman Sachs Alım-Satım Şirketi bir örnektir. 4 Aralık 1928'de kurulan şirket ilk olarak 100 milyon dolarlık hisse senedi çıkardı ve bunun %90'ını doğrudan halka sattı. Ardından, bu sermayeyi kullanarak başka şirketlerin hisse senetlerine yatırım yaptı. Şubat 1929'da Goldman Sachs başka bir yatırım ortaklığıyla birleşti. Varlıklarının değeri artık 235 milyon dolardı. Ortak girişim Temmuz ayında Shenandoah Şirketi'ni kurdu. 102 milyon dolarlık hisse senedini satışa çıkardığında, yedi kat fazla teklif toplandı. Bu havadan para kazanma mucizesini kimse kaçırmak istemiyordu. Şirket elbette gerektiği gibi davranarak daha çok hisse senedi çıkardı.

Çılgınlık hali iyice doruğa çıkarken yabancı kredilerden, sanayi yatırımlarından ve altyapı projelerinden çekilen para bu mecraya akıtıldı. Hiçbir şey Wall Street spekülasyonu kadar kârlı değildi. Gevşek para politikası ve zayıf ekonomi, kâğıttan varlıkların fiyatı ile gerçek metaların değeri arasında muazzam bir dengesizliğe yol açmıştı.

Balon bir tuzaktı. Bazı gözlemciler uyarmaya çalıştılar. "Er ya da geç çöküntü gelecek", diyordu 5 Eylül 1929'da düzenlenen Ulusal İş Dünyası Konferansı'nda Roger Babson; "ve felaketle sonuçlanabilir", diye ekliyordu. Ama kıyametten

bahseden peygamberlere hoş gözle bakılmıyordu. Çok zengin bir sürü kişi, kendilerini daha da zengin yapacak bahislere servet yatırmıştı. Başkan Coolidge'in geçen Aralık ayında yaptığı iyimser Ulusa Sesleniş konuşmasının kesinlikle arkasındaydılar: "Hiçbir ABD Kongresi'nin önünde, şu anda gördüğümüzden daha sevindirici bir gelecek manzarası olmamıştı … Sükûnet, gönül rahatlığı … ve tüm zamanların rekorunu kıran bir refah düzeyi".

Kısa bir süre sonra borsada gerginlik baş gösterdiğinde Maliye Bakanı Andrew Mellon hiç gecikmeksizin güvence veriyordu: "Endişeye mahal yok. Refahımızdaki hızlı artış devam edecektir". *The Wall Street Journal* da yatırımcıların "kaygılarını" gidermeye gayret ediyordu: "Dün hisse senetlerinin ana gövdesinde gözlenen fiyat hareketleri, teknik yeniden ayarlama yüzünden geçici olarak duran büyük ilerleyiş özelliğini sergilemeyi sürdürdü".

24 Ekim 1929'da Wall Street Borsası çöktü. Finansal çöküntü dünyayı Büyük Bunalım'a sürükleyerek sonunda Stalingrad, Auschwitz ve Hiroşima'ya yol açacak bir dizi olayı tetikledi. İnsanlık tarihinin en büyük trajedisi sahnelenmeye başlıyordu.

Aç Otuzlar

"Kara Perşembe"de Wall Street Borsası neredeyse üçte bir değer kaybetti. Binlerce finans kapitalisti mahvoldu. Milyonlarca sıradan insan tasarruflarını kaybetti. Çöküntü bir kez başladı mı, öncesinde gelen balon gibi kendi kendini idame ettirir. Nasıl ki yükselen fiyatlar spekülatif sermayeyi girdaba çekiyorsa, şimdi de çöken fiyatlar, fiyatlar daha fazla düşmeden çılgıncasına hisseleri elden çıkarma, sermayeyi "likide etme" [*nakde çevirme*], piyasadan

çıkma koşuşturmacasına yol açtı. Yatırımcılar riske fazlasıyla açık olduklarını gördüklerinde, dahası borçları ödemek için başka borçlar tahsil edilmeye çalışıldığında, panik halinde satış çılgınlığı ve fiyat düşüşleri başladı. Bütün finansal yükümlülükler yapısı birdenbire çözülüp dağıldı.

Shenandoah Şirketi hisselerinin değeri 36 dolara kadar çıkmıştı. Sonunda 50 sente düşecekti. Goldman Sachs Alım-Satım Şirketi'nin hisseleri 222,50 doları görmüştü. İki yıl sonra 1-2 dolara alınabiliyordu.

Çöküntü bir anda oluvermedi. Tarımda 1927'den beridir durgunluk vardı ve sanayi, aşırı genişlemeyle eksik tüketim yüzünden 1929'un bahar ve yaz aylarında klasik çevrimsel düşüş belasıyla boğuşuyordu. Tarım ve sanayi krizleri, finansal çöküntüyü tetikledi. Ama çöküntü ardından tekrar reel ekonomiyi etkileyerek kredileri çökertti, borçları ve yatırımları boğdu, talebi daralttı.

Sermayenin merkezîleşmesi ve yoğunlaşması krizin ölçeğini büyüttü. Küçük ya da orta ölçekli bir firma iflas ettiğinde bunun genele etkisi sınırlı olur; diğer birçok firma faaliyetlerine devam eder. Büyük bir banka ya da sanayi şirketi iflas ettiğinde, birçok işletmeyi de beraberinde sürükleyerek ekonomi genelinde deflasyonist dalgaya yol açar. İşte olan tam da buydu. 1933'e geldiğimizde 9.000 Amerikan bankası kapanmış, sanayi üretimi yarı yarıya azalmış ve her üç işçiden biri işsiz kalmıştı. Üstelik ufukta toparlanmaya ilişkin ufacık bir parıltı bile yoktu. Amerikan kapitalizmi, suyun üzerinde cansız yüzüyor gibi gözüküyordu.

Dünya sistemi, dünya krizi demekti. Wall Street Çöküşü küresel durgunluğu tetikledi. Dünya ticaretinin değeri, 1929'un üçte birine geriledi. Dünya

genelinde işsiz sayısı 10 milyondan 1932'de 40 milyona fırladı. O yıl, Almanya'da her üç işçiden biri, Britanya'da her beş işçiden biri işsizdi.

Dünya liderlerinin izledikleri politikalar, Büyük Bunalım'ı felaket boyutuna getirdi. Çöküntüye ilk anda şiddetli kesintilerle yanıt verilmedi ama 1931'de dünya ekonomisi hızla inişe geçince siyasetçiler paniğe kapıldılar. ABD Başkanı Hoover, "sağlam para" ve "dengeli bütçe" politikasıyla kafasını bozmuştu. Büyük çapta harcamalar gerektiren programları alenen eleştiriyor ve seçimle yerine geçecek Franklin D. Roosevelt'e, günümüzde "açık azaltma" denilen şeyin erdemleri üzerine dersler veriyordu. Maliye Bakanı'nın önerdiği ilaç, "emekten kurtul, hisse senetlerinden kurtul, çiftçilerden kurtul" idi.

Dahası, aşırı sağ rejimlerin kitlesel direniş karşısında kesintilerde ısrar etmesi sonucunda çok geçmeden demokrasi de saldırı altında kaldı. Muhafazakâr Alman şansölyesi Heinrich Brüning'in çöküntüye yanıtı ücretlerde, maaşlarda kesinti yapmak, fiyatları düşürmek ve vergileri yükseltmek oldu. Bunu, her dört Alman işçisinden birinin işsiz olduğu bir zamanda yapıyordu. Sonuç, her üç işçiden birinin işsiz kalması oldu. Brüning makamında uzun süre kalamadı. Ekonomik krizin derinliği ve Alman toplumunun kutuplaşması, siyasi sistemi felce uğrattı. Brüning'in istifasından sonra Cumhurbaşkanı Hindenburg birbiri ardına yeni şansölyeler görevlendirdi: von Papen, von Schleicher, Adolf Hitler. Hiçbiri parlamenter çoğunluğa sahip olamadı. Alman şansölyeleri devleti geçici kararnamelerle yönettiler. Almanya'da 1930'lardan itibaren demokrasi işlemez oldu. Hindenburg'un iktidara getirdiği ve Almanya'nın geleneksel yöneticileri adına hareket eden Nazi

diktatörlüğü, Ocak 1933'ten sonra demokrasiyi bütünüyle rafa kaldırdı.

Britanya'da, 1929 seçimleriyle iş başına gelen İşçi Partisi hükümeti finans kapitalin kuşatmasıyla karşılaştı. İşsizlik hızla yükselirken "hayati öneme sahip bütçe dengesini" tutturmak için işsizlik yardımları düşürüldü. Kabine bakanlarından birisi o günleri şöyle hatırlıyordu:

> Aklımdan hiç çıkaramadığım anılardan biri … ülkenin hükümetini temsil eden 20 erkekle bir kadının, karanlık bir pazar akşamında Downing Street bahçesinde oturup, sterlinin kurtarılıp kurtarılmayacağı ve işsizlik yardımlarının yüzde 10 düşürülmesi koşulunda ısrar edilip edilmeyeceği konusunda New York'tan gelecek telgrafı beklemesiydi.

Bu koşulda ısrar edilecekti. Bankacılar, İşçi Partisi hükümetinin tamamen boyun eğmesinin bir göstergesi olarak işsizlerin fakirleştirilmesini istiyorlardı. Bu kararın ittifakla alınmasını istiyorlardı: Bütün kabine bu yönde oy kullandı. Aksi takdirde hükümetin istifa etmesi gerekecekti. "Böylelikle, Britanya Hükümetinin personelini ve politikasını belirleyenler Britanyalı ve Amerikalı finansçılar oldu", diye yazmıştı Fabiyenlerin önde gelenlerinden Beatrice Webb günlüğüne. "Âlâsından kapitalist sınıf diktatörlüğü!"

Kabine bölündü. Hükümet istifa etti. Eski başbakanlardan İşçi Partili Ramsay MacDonald, açıkların azaltılmasını savunan gerici "Milli" Hükümetin başkanı oldu.

Hükümetler ayrıca ihraç ürünlerini ucuzlatmak için paralarını devalüe ederken, ithal ürünlerini pahalılaştırmak için de yeni gümrük tarifeleri getirdiler. Ama korumacılık rekabetçi bir süreçtir. Rakip devletler de aynısını yaptığı zaman hızlanan bir

“dibe doğru yarış” başladı; düşen fiyatlar ve daralan pazarlar, uluslararası ticarette feci bir çöküşe yol açtı.

Ekonomik gerilemeyle finansal çöküntüye ek olarak deflasyon ve korumacılık, toparlanma olasılığını toptan ortadan kaldırarak, dünyayı ekonomik düşüşle ve kitlesel fakirleşmeyle geçecek bir on yıla mahkûm etti. Devlet politikalarını eleştiren liberal bir iktisatçı olan John Maynard Keynes’in “eksik istihdam dengesi” (sürekli kitlesel işsizlik) dediği durum sağlanmış oldu.

Büyük Bunalım’ın iktisadı, tımarhane iktisadıydı. Tüm ekonomi sistemlerinin amacı, insanların tatmin edici ve mutlu bir hayat sürmek için ihtiyaç duydukları mallarla hizmetleri üretmek olmalıdır. Ama kapitalizmin amacı bu değildir.

Kapitalizm, kârın ve bir azınlığın zenginleşmesinin yön verdiği rekabetçi bir sermaye birikimi sistemidir. Kâr dürtüsü (nasıl olursa olsun, olabildiğince çok ve çabuk kâr yapmak), 1920’lerin spekülatif balonunu yaratmıştı. Şimdi, çöküntü koşullarında kârların desteklenmesi demek, ücretlerde kesintiler yapılması, hizmetlerin azaltılması ve ticaretin boğulması, böylelikle de dünyanın kalıcı bir durgunluğa sokulması demekti.

Yüz milyonlarca insanın hayatı kararmıştı. Piyasaların daralması ve fiyatların çökmesi, çiftçileri mahvetmişti. Çalışanlar işlerini kaybetmiş, aşevlerinin ücretsiz dağıttığı yiyeceklerle yaşıyorlardı. Çalışmaya devam edenler işten atılma korkusuyla yaşarken, patronlar ise ücretler, çalışma koşulları ve iş yükü konularında saldırıya geçmişlerdi.

Kemer sıkma politikalarını uygulayan anayolcu partiler Avrupa genelinde gözden düşerken siyaset, radikal işçi sınıfı hareketleri ile faşist orta sınıf

hareketleri arasında giderek kutuplaştı. Berlin, Viyana, Paris, Barselona ve Londra sokaklarında umutla çaresizliğin kuvvetleri, devrimle karşı-devrimin kuvvetleri 1930'lar boyunca Avrupa'nın tam kalbinde defalarca çatıştılar.

1933: Nazilerin İktidarı Ele Geçirmesi

Nasyonal Sosyalist Alman İşçi (Nazi) Partisi'nin lideri Adolf Hitler, 31 Ocak 1933'te Alman şansölyesi oldu. Bir ay sonra Komünist Parti yasaklandı, parti gazetesi kapatıldı ve 10.000 kadar parti üyesi çalışma kamplarına gönderildi. Bunun üzerinden fazla geçmemişti ki Sosyal Demokrat Parti'nin ve sendikaların liderleri de çalışma kamplarına gönderildiler. Naziler, birkaç ay içerisinde dünyanın en güçlü emek hareketini yerle bir etmişlerdi.

Sendikalar ve sosyalist partiler, demokrasinin temelidir. Kitlesel işçi sınıfı örgütlenmesi olmadığında sermaye ile devlet yönetiminin karşısında kimse kalmaz. Sonuç olarak, 1933 sonuna gelindiğinde muhafazakâr ve liberal partiler de ortadan kaldırılmıştı. Almanya, totaliter bir polis devleti olmuştu.

Nazizmin nihai maliyeti astronomik olacaktı. II. Dünya Savaşı sırasında 7 milyon Alman hayatını kaybederken 14 milyonu yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalacaktı. 1944 ve 1945 yıllarında Rus Ordusu ilkel bir intikam duygusuyla doğu Almanya'da ilerlerken, milyonlarca erkek öldürülecek ve yine milyonlarca kadına tecavüz edilecekti. Nazilerin başlattığı savaş dünya genelinde 60 milyon cana mal olacaktı. 1939-45 arasında, 10. yüzyıldan kalma ırk mitleri ile 20. yüzyılın teknolojisi bir araya gelerek

insanlık tarihinin en büyük felaketini ortaya çıkaracaktı. Bu nasıl mümkün olmuştu?

Büyük Bunalım, Almanya'yı Avrupa'nın diğer devletlerinden daha ağır etkilemişti. Amerikalı bankacılar, 1920'lerin ortasında ekonomiye ivme kazandıran Dawes Planı kredilerinin geri ödenmesini talep ediyordu. Bankacılar, hesapların tutturulması için büyük kesintiler yapılmasını da istiyordu. Bu taleplere boyun eğen Alman hükümetleri, istihdamda, ücretlerde ve sosyal yardımlarda kesintilere gittiler. Ekonomi baş aşağı düşüşe geçti ve işçilerin üçte biri işsiz kaldı. Çiftçiler ve küçük işletmeler mahvoldu. Maden ve demir-çelik işçilerinin yanı sıra müdürler, profesyoneller ve büro çalışanları da bir anda işsizlikle karşı karşıya kaldılar.

Kapitalist kriz, toplumsal dokuyu parçalar ve siyaseti kutuplaştırır. Halkın öfkesi bankacıları, siyasetçileri ve sistemi hedef alırsa sola, sınıf mücadelesi ile devrimci değişime yönelme olur. Ama bu öfke birbirini hedef alırsa sağa, nefret siyasetine yönelme olur. Büyük Bunalım, devrimci umudun sosyalist partileri ile karşı-devrimci umutsuzluğun faşist partileri arasında keskin bir kutuplaşma yarattı.

Faşizm, I. Dünya Savaşı'nın hemen ardından İtalya'nın öncülüğünü yaptığı yeni bir siyasi hareketti. Kelime zaten İtalyanca idi. Şahsen emperyalist savaşı desteklediği için üyesi olduğu Sosyalist Parti'den kopan, kaypak bir maceraperest siyasetçi olan Benito Mussolini, İtalya'nın "İki Kızıl Yılı"ndan (1919-20) sonra etrafında milliyetçi taraftarlar toplamaya başlamıştı.

Faşistler esas itibariyle eski askerler, profesyoneller, öğrenciler, ufak toprak sahipleri ve küçük mülk sahiplerinden oluşan bir orta sınıf hareketiydi.

Faşistlerin Kara Gömlekliler (*squadristi*) denilen paramiliter birlikleri, işgallere, grev gözcülerine, sendika bürolarına, sosyalist matbaalara ve eylemcilere saldırılar gerçekleştiriyordu. Ama işçi sınıfı hareketinin atılım gösterdiği dönemde Faşistlerin etkisi sınırlı kalıyordu. 1920 yazında fabrika işgallerinin yenilgiyle sonlanmasının ardından Faşistler önemli bir güç olabildiler. Aktif paramiliter birliklerin sayısı Ekim 1920'de 190 iken Kasım 1921'de 2.300'e çıktı.

Solun başarısızlığı, şehrin kenar mahallelerinde ve köylerde yaşayan, sosyalist geleneği tanımayan işsizlerle işçi sınıfından gençlerin birçoğunun Faşistlerden etkilenmesine yol açtı. Ayrıca onların, orta sınıftan destekçilerine daha makul gözükmelerini sağladı. Ama Solun hâlâ tehdit olmayı sürdürmesi, Mussolini'nin sanayicilerle liberal siyasetçilerin desteğini almasını sağladı. Bundan böyle tanınmış kapitalistler *squadristi*'ye mali kaynak sağlarken polis de militanların işlerine karışmayacaktı. İtalyan yönetici sınıfı, geri çekilmekte olan işçi sınıfını ezmek için Faşist çetelerin önünü açtı.

Ekim 1922'ye geldiğimizde Mussolini, hükümete katılmayı talep edecek kadar güçlenmişti. Faşist "Roma Yürüyüşü"ne kimse karşı çıkmadı ve Kral Victor Emmanuel, Mussolini'yi Başbakan olarak atadı. Bundan sonra Kara Gömlekliler ve polis, işçi sınıfı hareketini yok edip totaliter bir devlet kurmak üzere birlikte çalıştılar.

Avrupa yönetici sınıfları, ülkeyi kaostan kurtarıp düzene kavuşturan "güçlü adam" olarak gördükleri Mussolini'ye hayranlık duyuyordu. İtalya'nın Kara Gömleklileri, başkalarının da takip edeceği siyasi bir model oldu. Eğitimini yarım bırakıp ucuz

pansiyonlarda kalan başarısız bir sanatçı, savaş gazisi ve yeminli Yahudi düşmanı olan Hitler de bunlar arasındaydı. Bu arada yeni doğan Nazi Partisi'nin Birahane Darbesi (Münih'te Kasım 1923'te gerçekleşen sağcı darbe girişimi), polis tarafından engellenmişti.

Hitler'in partisi altı yıl kadar sıkıntılarla boğuşmaya devam etti. Ama 1928'de 800.000 (%3) olan oy sayısını 1930'da 6 milyona (%18), Haziran 1932'de yaklaşık 14 milyona (%37) çıkardı. Paramiliter örgütlenmesi olan Kahverengi Gömlekliler'in (*Sturmabteilung, SA*) üye sayısı, 1930'da 100.000'den 1932 ortasında 400.000'e çıktı.

Nazilerin iktidar mücadelesi üç ayaklıydı. Kitlesel yürüyüşler ve geçit törenleri, toplumsal kriz karşısında kuvvet ve kararlılık izlenimi yaratıyordu. Kahverengi Gömlekliler, işçi sınıfı örgütlenmesini yok etmek için sokaklarda amansız bir mücadeleye giriştiler. Son olarak Hitler, mali kaynak ve destek bulmak, iktidardan pay almak için büyük iş adamlarıyla devlet liderleri nezdinde kulis faaliyetleri yürüttü.

Nazi desteğinin çekirdeği, İtalyan Faşistleri örneğinde olduğu gibi orta sınıftı. Hitler, parçalanmakta olan ve insanların umutlarını kıran bir dünyada toplumsal talepleri olan kesimlerin öfkesini dile getiriyordu. Küçük mülk sahibi, alt kademe yönetici, küçük şehirde çalışan profesyonel, hem krize neden olan kapitalistlerle siyasetçilerden hem de işçileri temsil eden sendikalarla sol partilerden aynı ölçüde nefret ediyordu. Güçsüz oluşları onları kızdırıyordu.

Moskova ile Wall Street'i, komünistlerle kapitalistleri, işçilerle zenginleri ilişkilendiren

“uluslararası Yahudi komplosu” anlayışı, Nazilerin akıl dışı dünya görüşlerinin en mükemmel ifadesiydi. Troçki’nin “insan süprüntüsü” diye bahsettiği kesimlerin iğrenç ideolojisi haline gelmişti –faşist kitle hareketini oluşturan, aslında birbirinden kopuk haldeki bireyleri birbirine bağlayan bir tutkal. Naziler aynı zamanda Alman milli davasını tek başlarına sahiplendiler. Versay Anlaşması ile Alman topraklarından geniş parçalar koparılmış, silahlı kuvvetlerin büyüklüğü sınırlanmış ve Almanya çok büyük bir savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılmıştı. Weimar siyasetçileri, ülkeyi aciz duruma düşüren bu yapıya karşı çıkamamıştı.

Alman yönetici sınıfı, 1932 sonlarında ekonomik krizi kendi yöntemiyle çözmek için Nazileri kullanmaya karar verdi. Hitler Versay Anlaşmasını yırtıp atacak, ekonominin belini büken tazminat ödemelerine son verecek ve Avrupa’da Alman gücünü yeniden inşa edecekti. Kahverengi Gömlekliler ülke içinde solu yok edecekti.

Naziler ülkenin amaçsızca sürüklenmesini sona erdirip milli birliği sağlayacaklardı. Dünyayı Alman sermayesi için daha güvenli yapacaklardı. Tanınmış Ruhr sanayicisi Fritz Thyssen’in “hevesli bir Nazi destekçisi” olması, şansölye von Papen’in “Hitler hareketinin çökmesi ya da ezilmesi felaket olur” demesi ve I. Dünya Savaşı feldmareşali Cumhurbaşkanı Hindenburg’un, Nazi desteğinin tam da giderek zayıfladığı bir anda, Ocak 1933’te I. Dünya Savaşı onbaşısı Hitler’i hükümeti kurmaya davet etmesi işte bu yüzdendi.

Faşistlerin zaferi kaçınılmaz değildi. Temmuz 1932’de SPD (Sosyal Demokratlar) ile KPD’nin (Komünistler) toplam oyu 13 milyonun (%36) biraz

üzerindeydi –%37 olan Nazilere oldukça yakındı. Nazilerin işçi sınıfı bölgelerinde düzenledikleri yürüyüşlere sıklıkla saldırılıp engelleniyordu. 30 Ocak 1933 öğleden sonrası ile akşamında, Almanya'nın dört bir yanında kendiliğinden Hitler aleyhtarı gösteriler düzenlendi. Yaklaşan tehlikeyi sezen milyonlarca işçi savaşmaya hazırdı.

Ama SPD liderleri, hem Depresyon hem de Naziler karşısında inisiyatif almaktan çekindiler. Kemer sıkma önlemlerine "hoşgörü"yle yaklaşılması ve Kahverengi Gömlekliler'in şiddet eylemlerine "yasalardan ayrılmadan" tepki gösterilmesi gerektiğini söylüyorlardı. Hitler iktidarı ele geçirirken SPD'nin en önemli gazetesi, partinin "anayasaya ve hukuk dışına çıkmamaya kararlı" olduğunu ilan ediyordu.

Komünist liderlere yönelik suçlamalar da aynı ölçüde ağırdır. Faşistlerin şiddetine ve iktidara el koymalarına karşı birleşik bir cephe oluşturmak üzere Sosyal Demokrat işçilere çağrı yapmaları beklenirdi. Bunun yerine, hizipçi ahmaklık ve gönüllü tecrit denilebilecek bir strateji izlediler. Faşist tehlikeyi küçümsediler, Sosyal Demokratları "sosyal faşistler" diye suçladılar ve işçi sınıfı açısından Hitler'den daha büyük bir tehdit teşkil ettikleri gerekçesiyle onlarla birleşmeyi reddettiler.

Neden komünist liderler bu çizgiyi takip ettiler? SPD elbette Alman Devrimi'nin 1918-23 arasında uğradığı yenilgiye katkıda bulunmuştu. KPD o zamandan beridir "aşırı solculuğa" meylederek reformcu liderlere son derece düşmanca yaklaşmış ve ortak amaçlar doğrultusunda onlarla birleşik bir cephe kurmakta isteksiz davranmıştı. Ama Moskova'nın izlediği çizgi, KPD'nin hizipçi içgüdülerini derinleştirmişti.

Moskova merkezli Komünist Enternasyonal (Komintern) artık Stalin'in ve Rusya'daki yeni bürokratik yönetici sınıfın kontrolü altındaydı. Aşırı sol hizipçilik, Rusya içerisinde yaşanmakta olan çarpıcı değişikliklerin karşı-devrimci niteliğini gizleyen bir örtü olarak resmî Sovyet politikası haline gelmişti. 1923'te genç Alman Komünist Partisi, sosyalist devrime önderlik etme şansını elinden kaçırmıştı. 1933'te artık daha yaşlı olan ama hiç de daha bilge olmayan, üstelik Stalinizm yüzünden epey biçimsizleşmiş aynı Komünist Parti, faşist darbeyi önleyemedi. Devrimci liderliğin tarihî önemi hiç bundan daha açık olmamıştı.

Rusya'da Devlet Kapitalizmi

İlk önce Wall Street Çöküşü dünyayı Büyük Bunalım'a sokarak 40 milyon kişiyi işinden etti. Ardından yakın çağların en barbar siyasi hareketi olan Naziler Almanya'da iktidarı ele geçirdiler. Çaresiz milyonlarca eylemcinin alternatif araması hiç de garip değildi. Stalin'in, dünyada kapitalizme ve faşizme karşı mücadelenin bayraktarı olma iddiasına inanmalarına şaşmamak gerekir. Kitlesel işsizlik ve faşizm belası onları eleştirel tutumdan uzaklaştırmıştı. Sovyetler Birliği'nde yaşanan rezillikler ve adaletsizliklerle ilgili Batı basınında çıkan haberlere neden inansınlardı ki? Kapitalist basının, sosyalist devrimin anavatanını karalamaya çalışacağı açık değil miydi?

Her şeyden öte, dünyanın geri kalanı durgunluğa saplanıp kalmışken Sovyet ekonomisi hızla büyüyordu. Stalin'in Beş Yıllık Planları şaşılacak kadar başarılı gözüküyordu. 1927/28-37 arasında sanayi üretimi beş kat arttı. Sovyetler Birliği'nin dünya sanayi

üretimindeki payı 1929’da yalnızca %4 iken, bu oran 1939’da %12’ye çıkmıştı.

Ama bu sosyalizmin zaferi değildi. Tam tersine, sanayide işçi kontrolü bütünüyle kaybolmuştu. Bunun yerine, yönetici sınıfın devlet bürokratlarından oluştuğu, ulusal ekonominin dev bir tek şirket gibi yönetildiği, her türlü muhalefet ve direniş biçiminin devlete karşı işlenen suçlar arasında sayıldığı yeni bir devlet-kapitalist gelişme modeline öncülük yapılıyordu.

İşçi demokrasisinden yeni bir sınıflı toplum biçimine olan bu dönüşüm, tecrit olmuşluktan ve devrimci kitle hareketinin çürümesinden kaynaklanmıştı. Lenin tehlikeyi görmüştü: “Bugün partinin proleter politikası”, diye yazıyordu, “sıradan üyeleri tarafından değil, partinin ‘yaşlı muhafız’ diye adlandırabileceğimiz çok küçük kesimlerinin sonsuz ve paylaşılmayan otoritesi sayesinde belirlenmektedir”. Devrim sonrası dönemde *arrivistes* [*ikbal avcıları*] partiye doluşmuştu çünkü parti üyeliği hükümette, orduda ya da sanayide maaşlı görevlere ulaşmanın vizesi olmuştu. 1922 gibi erken bir tarihte bile Şubat Devrimi’nden önce partiye üye olanların oranı yalnızca 40’ta 1 idi. Lenin de belirmekte olan parti-devlet bürokrasisinin potansiyel lideri olarak Stalin’e işaret etmişti. Ölümünden kısa bir süre önce yazılan gizli vasiyetnamesinde, partinin genel sekreteri olan Stalin’in “elinde sınırsız yetki topladığı”, böyle bir gücü kullanmak için fazlasıyla hoyrat ve bürokratik birisi olduğu, “Stalin’i o görevden uzaklaştırıp yerine başka birini getirmeyi” düşünmeleri gerektiği konusunda önde gelen partili yoldaşlarını uyarıyordu. Vasiyet hasıraltı edildi ve (hem savaş hem de ekonomik çöküş yüzünden sivil

toplumun içi boşaldığından) parti-devlet aygıtı harekete geçerek boşluğu doldurdu. Stalin'in konumu ona bu aygıtın kontrolünü kazandırdı. 1920'lerin sonlarına gelindiğinde artık toplumdaki hâkim kuvvetti.

Parti içindeki muhalif akımların (hem Buharin'in önderlik ettiği ve Yeni Ekonomi Politikası altında gelişmiş olan özel kapitalist çıkarları temsil eden Sağın, hem de Troçki'nin önderlik ettiği ve Bolşeviklerin devrimci sosyalist geleneğini temsil eden Solun) kökünün kazınması, 1928'de bürokrasinin polis ayağıyla kolayca başarıldı. Tükenmiş, fakirleşmiş, köylü ağırlıklı bir ülkede ataletin gücü Troçki'ye karşıydı. Onlara güç verecek bir dünya devriminin yokluğunda, geri kalmış, savaş yorgunu Rusya kendi yerli devrimcilerini tüketmişti – ta ki sayıları iyice azalıp gulaglarda unutulmaya terk edilebilinceye kadar.

Öyle olsa bile devrimci yılların idealizmi ve özgürleşmesi halkın anılarında yaşadı, daha sonra yaşanan her şeyin suçlanmasına hizmet etti. Bundan ötürüdür ki geriye kalan devrimciler 1930'larda kendi ölümlerinin peşinden gittiler. Bolşevik Parti'nin 1917'deki üyelerinden yalnızca 14'ü 1939'da hâlâ Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde bulunuyordu; diğerlerinin neredeyse hepsi ölmüştü.

Bürokrasi 1928'de harekete geçmişti çünkü bunu yapacak güce sahipti ve karşısına ağır "makas krizi" çıkmıştı. Köylüler şehirlere yetecek kadar tahıl vermeyi reddederken, yabancı hükümetler diplomatik ilişkilerini kesiyor, ticaret bağlantılarını yasaklıyor ve gerçek bir savaş korkusu yaratıyorlardı. Liderliğin yanıtı tahıla el koymak, ücretleri düşürmek ve hızla sanayileşmeye çalışmak oldu. "Sanayileşme hızımızı

yavaşlatmak geride kalmak anlamına gelir”, diyordu Stalin, “ve geride kalanlar yenilirler … İleri ülkelerin 50-100 yıl gerisindeyiz. On yıl içerisinde bu açığı kapatmamız gerekiyor, yoksa bizi ezecekler”.

Rusya İç Savaş’tan ve yabancı güçlerin işgalinden sağ salim çıkmıştı: Askerî kuvvet yeni rejimi yok edememişti. Ama dünya devriminin yenilgisi, kapitalizmin hâkimiyetindeki dünya ekonomisinde Rusya’yı yalnız başına bırakmış ve fakirleştirmişti. Yani karşı-devrim, hükümetin şiddet yoluyla devrilmesiyle değil, dışarıdan gelen amansız ekonomik ve askerî rekabetin baskısıyla gerçekleşmişti. Sovyetler Birliği, imalat makinelerinin bedelini tahıl ihraç ederek ödemek zorundaydı. Modern sanayiler kurabilmesi için imalat makinelerine ihtiyacı vardı. Ulus devletlerin birbiriyle yarışa tutuştuğu yağmacı küresel sistemde kendini savunmakta kullanacağı silahları, tankları ve uçakları üretmesi için modern sanayilere ihtiyaç duyuyordu.

Özel sermaye birikimi çok yavaştı. Buharin’in 1920’li yıllarda “kaplumbağa hızıyla ilerleyen sosyalizm” dediği yapı, arkasında izini bırakacak ve hasmane güçlerce parçalanmaya açık olacaktı. Kaynakları bir yerde toplayacak, kalkınma planını uygulatacak, muhalefeti devre dışı bırakacak ve hızlı bir zorunlu sanayileşme atılımı yapacak tek güç devletti.

Stalin’in politikası dünya ekonomisindeki daha geniş eğilimleri yansıtıyordu. Büyük Bunalım’ın etkisiyle dünyada devlet güdümlü kapitalizme yöneliş vardı; özel sermayenin yatırım yapmamasını telafi etmek için kamu harcamalarının artırılması ve devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesi isteniyordu. Sovyet sistemi yelpazenin en aşırı ucunu temsil

ediyordu. Stalin’in amacı, devlet iktidarını kurmak için kitlesel üretimdi. Sovyet yöneticileri böylece devlet-kapitalist birikimin canlı bir örneği oldular.

Ama köylüleri soyar, ücretleri düşürür, çalışma baskısını artırır ve gulagları köle işçilerle doldururken, güçlerini kendilerini cömertçe ödüllendirmekte de kullandılar. 1937’de aylık olarak fabrika müdürlerine 2.000 ruble, vasıflı işçilere 200-300 ruble ve asgari ücretli işçilere 110-115 ruble ödeniyordu. Orduda maaş farkları çok daha fazlaydı: II. Dünya Savaşı sırasında albaylara ayda 2.400 ruble verilirken erlere yalnızca 10 ruble ödeniyordu. Yine de devlet bürokrasinin en tepedeki üyelerinin maaşıyla karşılaştırıldığında albaylarla fabrika müdürlerine yapılan ödemeler devede kulak kalıyordu –bu kesimin aylık maaşı 25.000 rubleyi, yani asgari ücretin 200 katını bulabiliyordu.

Böylece bürokrasi, Stalin’e ve devlet-kapitalist sisteme sadık kalmakla bariz maddi çıkarlar edinen ayrıcalıklı bir sınıfa dönüştü. Katlandıkları acılar anlamında insanlara muazzam bir bedel ödeterek topluma zorunlu sanayileşmeyi dayatmanın tek kelimeyle gaddarca olduğu görüldü. Tüketim, ağır sanayiye yapılan yatırımlara kurban edildi. Tüketim mallarına nazaran fabrika, makineler ve hammaddelere ayrılan yatırımların oranı 1927/28’de %33 iken, 1932’de %53’e ve 1950’de %69’a çıktı. Sonuç kıtlıklar ve kuyruklar oldu –gerçi olması gerekenden daha azdı çünkü aynı zamanda ücretler de altı yıl içerisinde tahminen %50 düşürülmüştü.

Artan şehir nüfusunu beslemek ve yabancı makine ithalatını karşılamak için köylünün tahılına el konuldu. Bu nedenle, 1929’da dünya piyasalarında fiyatlar

çöktüğü zaman en az üç milyon işçi açlıktan hayatını kaybetti.

Hâlâ yeterli değildi. Devlet, "tarımda kolektifleştirme" (devlet kontrolü) politikasını ilan etti. *Kulak* (piyasa için üretim yapan zengin köylü) olmakla suçlanan milyonlarca köylünün mülküne el konuldu ve bu insanlar başka yerlere sürgüne gönderildi. Birçoğu hayatını kaybederken kalanlar gulaglarda köle işçi olarak çalıştırıldı.

Sibirya gulagları, durmaksızın genişleyerek Stalin'in güvenlik aygıtının yönettiği dev bir köle imparatorluğuna dönüştü. 1928'de 30.000 olan tutuklu sayısı 1931'de 2 milyona, 1935'te 5 milyona ve 1930'ların sonuna gelmeden de muhtemelen 10 milyonun üstüne çıktı. Milyonlarca kişi polis kurbanı oldu; yıllık can kayıpları 1930'da 20.000'den 1937'de 350.000'e yükseldi. Devlet terörünün ulaştığı bu boyut, ekonominin geriliğini, devlet-kapitalist birikimin hızını ve bunu başarmak için gereken sömürü düzeylerini yansıtıyordu. İşçi sınıfı, köylüler ve ulusal azınlıklar boyun eğmeye zorlandılar.

Tahribat Sovyetler Birliği ile sınırlı değildi. Marksizmin devrimci içeriği terk edilmiş ama söylemsel formülleri korunarak bürokrasinin politikalarını meşru göstermekte kullanılmıştı. Komintern, Sovyet devletinin ideolojisini ve politikalarını yabancı ülkelerin Komünist partilerine dayatmanın aracı haline gelmişti.

1927'de "tek ülkede sosyalizm" lehine dünya devrimini terk eden Stalin, saygın müttefikler arayarak ülkesinin tecrit edilmişliğini kırmayı denedi. Böylece Çin Komünist Partisi'ne Milliyetçi general Çan Kayşek'e bağlı kalması ve Şangay işçi sınıfına

silahlarını teslim etme emri vermesi talimatı verildi. Sonuçta, karşı-devrimci bir katliam yaşandı.

Ertesi yıl politikada birdenbire hizipçiliğe ve maceracılığa sapıldı. Komintern'in feci "Üçüncü Dönemi"nde Stalin, yeni devrimci hamlesini ilan etti – Komünistler, Sosyal Demokratlarla tüm bağlarını koparacak ve iktidarın derhal ele geçirilmesine hazırlanacaklardı. Bu, anavatandaki politikayı yansıtıyor ve haklı gösteriyordu. *Kulaklara* yapılan saldırı, özel kapitalizme karşı bir saldırı olarak (ki bu doğruydu) ve sosyalizme doğru atılmış önemli bir adım olarak (ama bu doğru değildi) sunuldu. Üçüncü Dönem'in aşırı sol hamlesi, ülke içinde bürokratik iktidarı ve zorunlu sanayileşmeyi gizleyen bir sis perdesi işlevi görüyordu. Ülke dışında, hepsinden önemlisi de bölünen işçi hareketinin 1933'te Hitler'in iktidarı almasına izin verdiği Almanya'da korkunç bir hizipçiliği besledi.

Ama Stalin, Nazilerin saldırgan Alman emperyalizmini yeniden diriltme tehdidi karşısında can havliyle Avrupalı müttefikler aramaya başladı. Komintern, görülen gerek üzerine aşırı sol çılgınlığından "halk cephesine" savruldu: Komünistler şimdi liberal burjuvaziyle ittifaklar yaparak Rus devletinin olası müttefiklerinin gönlünü kazanmak için işçi sınıfına gem vuracaklardı. Böylece 1930'ların ortasına geldiğimizde Stalinist Komintern, dünya devrimini teşvik etmek yerine fiilen karşı-devrimci olmuştu. Bu, yıkıcı 1927 ve 1933 felaketlerine bir yenisini ekleyecekti.

Haziran 1936: Fransa'da Genel Grev ve Fabrika İşgalleri

Nazilerin iktidara gelmesi Avrupa'da şok dalgaları yarattı. Ekonomik kriz karşısında Hitler, yurtiçinde diktatörlüğe ve yurtdışında emperyalizme dayanan bir çözüm öneriyordu. Diğer yönetici sınıfların da izleyebileceği bir modeldi bu.

Emek örgütlenmesinin devlet baskısı ve faşist terörle imha edilmesi, kapitalistlerin işyerlerinde sömürü oranını artırmasına olanak tanıdı. Her türlü sosyalist alternatif olasılığını da saf dışı bıraktı. Troçki durumu şöyle açıklıyordu: "Faşizmin tarihî işlevi işçi sınıfını ezmek, onun örgütlerini yok etmek ve kapitalistlerin, demokratik mekanizma yardımıyla yönetip hâkimiyet kuramadığı koşullarda siyasi özgürlükleri boğmaktır".

Modelin ilk başarılı kopyası Avusturya oldu. I. Dünya Savaşı'nın devrimci dalgası, 600.000 üyesi, %40 oyu ve kendi paramiliter savunma kuvveti olan güçlü bir Sosyal Demokrat Parti yaratmıştı. Avusturya yönetici sınıfı bu hareketi ezmek istiyordu.

Federal şansölye Engelbert Dollfuss Mart 1933'te bir iç darbe yaparak parlamentoyu dağıttı, kararnameler yönetimini getirdi ve işçi sınıfı örgütlenmesine karşı sıkı önlemler aldı. Sosyal Demokrat liderler, taraftarlarına hiçbir şey yapmamalarını tavsiye ettiler. Katolik eğilimli faşist Dollfuss'u Nazi yanlısı faşist rakiplere yeğ tuttular. Dollfuss rejimi, 12 Şubat 1934'te Sosyal Demokratları hedef alan kapsamlı bir polis saldırısı başlattı. İşçiler dört gün boyunca karşı koydular ama sonunda yenildiler. On bir eylemci asıldı. Avusturya işçi hareketi yeraltına çekildi.

Bir yıl önce aynı şeyleri yaşayan Alman işçilerinin aksine Avusturyalı işçiler en azından direnmişti. "Viyana Berlin'den iyidir", Avrupa solunun sloganı

oldu. 1930'ların ortalarında alanlarda sıklıkla duyulacaktı.

Faşistlerin Şubat 1934'te iktidarı ele geçirmeye çalıştıkları tek başkent Viyana değildi. 6 Şubat'ta sağcıların Paris'te düzenlendiği dev gösteride, başkanlığını Edouard Daladier'in yaptığı yeni liberal hükümetin istifa etmesi isteniyordu. Göstericiler ile polis arasında gece boyunca süren ve arkasında 15 ölü bırakan çatışmalardan sonra düzeni sağlayamayacağından çekinen Daladier istifa etti. Faşistler, hükümeti zor kullanarak değiştirebilmişlerdi.

Ama sendikalar federasyonu CGT, 12 Şubat'ta genel grev yapılması çağrısında bulundu. Sosyalist Parti (SFIO) ve Komünist Parti (PCF) kitlesel gösteriler düzenlediler. Ayrı yerlerde toplanan SFIO ve PCF gösterileri Paris'te bir araya geldiğinde, "Birlik! Birlik!" sloganları eşliğinde haykırışlar ve alkışlar adeta yeri göğü inletiyordu. PCF liderleri, iki gösteriyi birbirinden uzak tutmak istiyorlardı. Sosyalistlerin "sosyal faşist" olarak görüldüğü Üçüncü Dönem çılgınlığını hâlâ pazarlamaya çalışıyorlardı. Ama işçi sınıfı, hizipçi liderlerine birliği dayatmıştı.

Avrupa'da tek başına kalan ve Hitler tehdidini yakından hisseden Stalin, çaresizce Batılı güçler arasında kendine müttefikler arıyordu. Böylelikle Komintern, yalnızca Sosyal Demokratlarla değil Liberallerle de siyasi ittifaklara girilmesi politikasını benimseyiverdi birden. Fransa'da bu seçim paktı demekti –Komünistler, Sosyalistler ve (Fransız Liberalleri diye bilinen) Radikallerden meydana gelen bir Halk Cephesi. Halk Cephesi Mayıs 1936 seçimini kazandı ve Sosyalist lider Léon Blum yeni hükümeti kurdu.

“Kendi” partilerinin zafer kazanmasıyla heyecanlanan işçiler hiç zaman kaybetmeden taarruza geçtiler. 26 Mayıs tarihinden itibaren bu hareket büyüyerek iki milyon işçinin katıldığı büyük bir genel grevle sonuçlandı. Grevlerin dörtte üçünden fazlası fabrika işgali biçiminde oldu. Britanya elçisi durumu 1917 Rusyası’na benzetiyordu.

İşverenler ve polis çaresizdi. Yönetici sınıf, kurtuluşu sosyalist başbakanda arıyordu. Başbakan da beklendiği üzere “kamu güvenliği”ne dikkat edilmesi çağrısı yaptı; uzlaşmaya varılması için Matignon otelinde işveren ve sendika temsilcilerini buluşturan bir toplantı düzenledi. Köşeye sıkışmış durumdaki işverenlerden önemli tavizler koparıldı: Ücretlere %7-15 arası zam; ücret kaybı olmaksızın haftalık çalışma süresinin 48 saatten 40 saate düşürülmesi; serbest toplu pazarlığın ilke olarak kabul edilmesi.

Halk Cephesi’nde yer alan tüm partiler, Matignon Anlaşması’nın kabul edilerek bir an önce işbaşı yapılmasını önerdiler. Bunlar arasında liderliğini Maurice Thorez’in yaptığı Komünist Parti de vardı; Thorez şöyle demişti: “Peki şimdi ne olacak? … Tatmin edici kazanımlar elde edilmişken grevi nasıl sona erdireceğimizi bilmeliyiz. Hatta tüm talepler kabul edilmemiş bile olsa uzlaşmayı nasıl hazmedeceğimizi de bilmeliyiz …”

Ama işçilerin ekonomik kazanımları, inisiyatifin yeniden işverenlere geçmesiyle birlikte orasından burasından tırtıklanmaya mahkûmdu. Özellikle de ekonomik durgunluk koşullarında. Ne var ki Thorez, kazanımları koruyup daha fazlası için gelecekte eylemler düzenlemek amacıyla bir işçi konseyleri ağı yaratılması hakkında hiçbir şey dememişti. Haziran

hareketini, kitle demokrasisinin kalıcı organlarını kurma fırsatı olarak görmemişti. Fabrika işgallerini daha ileri adımlar atmak için bir platform olarak kullanmak yerine destekçilerine geri adım attırmıştı.

Haziran 1936'da işçilerin çoğunluğu artık daha fazla kavga etmek istemiyor olabilirdi. Ama ruh halleri hızla sola kayıyordu. Üye sayısı bir yıl içinde 90.000'den 290.000'e fırlayan Komünist Parti, Halk Cephesi içinde baskın kuvvet olmaya başlıyordu. Ama PCF liderliği fazlasıyla Stalin'e sadıktı. Halk Cephesi'ne sadakatle bağlıydı. Yani Liberal siyasetçileri üzecek bir şey yapamazdı. Ayrıca bu, siyasi taleplerin asgariye indirilmesi, grev ve gösterilerin teşvik edilmemesi demekti. Bu yaklaşımı sorgulayan muhalifler partiden ihraç ediliyordu. Sonuçta, işçi sınıfının çıkarları artık yönetici sınıfınkilere tabi kılınmıştı. "Halk Cephesi", diye yazıyordu Troçki,

> Proletaryanın emperyalist burjuvaziyle koalisyonunu temsil ediyor … Koalisyon hem parlamenter hem de parlamento dışı alanlara uzanıyor. Her iki alanda da kendi hareket özgürlüğünden kesinlikle taviz vermeyen Radikal Parti, proletaryanın hareket özgürlüğüne gözü dönmüşçesine kısıtlamalar getiriyor.

İşçi sınıfı hareketi geriye çekildikçe hükümet sağa kaydı. Blum, deflasyonu ve yeniden silahlanmayı yeğ tutarak ekonomik genişleme ve sosyal reform politikasından vazgeçti. Halk Cephesi, tereyağı yerine silahları tercih etti.[11] Ama bu onu kurtaramadı. Sermaye kaçışının neden olduğu finansal kriz Haziran 1937'de Blum'u istifaya zorladı. İkinci Halk Cephesi hükümeti, bir Sosyalistin değil bir Radikalin liderlik yaptığı, ortanın sağı denilebilecek bir yönetimdi. Üçüncü hükümet Nisan 1938'de kuruldu. Bu sefer sağcı Edouard Daladier'in başbakan olarak geri

dönüşüne tanık olduk. Aslında kesinlikle bir Halk Cephesi idaresi değildi çünkü Sosyalistlere yer vermezken Sağ partileri bir araya getiriyordu.

Maliye Bakanı Paul Reynaud, 12 Kasım 1938'de şöyle diyordu: "Kapitalist bir sistemde yaşıyoruz. Kapitalizmin ne olduğu bilindiğine göre onun yasalarına uymalıyız. Bunlar kâr, bireysel risk, serbest piyasa ve rekabetin teşvik edilmesi yasalarıdır". Ardından hükümet, ücretlerde kesintiler yapan, haftalık çalışma süresini artıran ve çalışma koşullarını ağırlaştıran bir dizi kararname çıkardı. Enflasyon, Haziran 1936'da elde edilen ücret artışlarını zaten silip süpürmüştü. Yeni saldırılar, Fransız işçileri hedef alan kapsamlı bir karşı saldırıydı.

CGT genel grev çağrısı yaptı. Ama destek yetersizdi ve polis, eyleme katılanlara abartılı şiddetle yanıt verdi. Paris dışındaki dev Billancourt fabrikasında çalışan Renault işçileri, 1.500 çevik kuvvet polisiyle 24 saat boyunca çatıştılar. Yenildikten sonra fabrikadan faşist selamı verip "*Vive la police!*" [*Yaşasın Polis!*] diye bağırarak çıkmaya zorlandılar.

Grev bozgunu, Şubat 1934 ve Mayıs/Haziran 1936 olaylarıyla gelişen büyük işçi hareketinin belini kırdı. Sendikalı işçi sayısı 4 milyondan 1 milyona düştü. CGT'nin her altı yerel şubesinden biri kapandı. Binlerce militan işçi kurban olarak seçildi.

1934'de Troçki şöyle yazıyordu:

> 'Fransa Almanya değildir' deyişiyle kendisini avutan umutsuz bir vakadır. Bütün ülkelerde aynı tarihî yasalar, kapitalist gerilemenin yasaları işler … Toplumu tam bir iflasa sürükleyen burjuvazi, insanlara ne ekmek ne de barış verebilir. Demokratik düzene daha fazla tahammül edememesi işte tam da bu yüzdendir.

Seçimin sosyalist devrim ile faşist barbarlık arasında olduğu sonucuna ulaşıyordu Troçki.

Fransız işçi hareketinin yenilgisi, dağılması ve maneviyatının kırılması, Fransa'nın 1940'da askerî olarak teslim olmasına, Nazilerin ülkenin kuzeyini işgal etmesine ve güneyde Mareşal Pétain'in faşist yanlısı Vichy rejiminin kurulmasına zemin hazırladı. Troçki'nin analizi doğrulanmıştı.

İspanya İç Savaşı

George Orwell, Kasım 1936'da Barselona'yı şöyle tasvir ediyordu:

> İşçi sınıfının dizginleri eline aldığı bir şehri ilk kez görüyordum. ... Adeta bütün binalar işçiler tarafından zapt edilmiş ve kızıl bayraklarla ... donatılmıştı. ... Her dükkânda, her kahvehanede kamulaştırıldığını belirten bir yazı asılıydı. ... Hiç özel otomobil yoktu, çünkü hepsi müsadere edilmişti. Bütün tramvaylar, taksiler ve diğer vasıtaların çoğu kızıla ve karaya boyanmıştı ... Şöyle üstünkörü bakıldığında Barselona, zengin sınıfların fiilen ortadan kalktığı bir şehir görünümündeydi ... Her şey bir yana, devrime ve geleceğe inanç söz konusuydu; aniden bir eşitlik ve özgürlük çağının doğduğuna inanılıyordu. İnsanlar, kapitalist makinanın dişli çarkları gibi değil de insan gibi davranmaya çalışıyorlardı.

İspanya iki silahlı kampa bölünmüştü. 17-18 Temmuz'da General Francisco Franco, kontrolü seçimlerle işbaşına gelen Madrid'deki Halk Cephesi hükümetinin elinden zorla almak amacıyla askerî darbe düzenlemişti. Ordu, Kilise, büyük toprak sahipleri ve sağcı partilerin hepsi (Kralcılar, diğer monarşi yanlıları ve Falanjistler –yani faşistler) darbeyi destekliyordu. Darbe, İspanya'nın daha geri, kırsal kesimlerinde genel olarak başarılı oldu. Ama 19-20 Temmuz'da Barselona ile Madrid'de kışlaları kuşatan silahlı işçiler, askerleri teslim olmaya

zorladılar. Bu olay, işçi sınıfı İspanyası'nda halk devrimlerini tetikledi.

1910-30 arasında sayıca ikiye katlanan İspanya işçi sınıfı şimdi nüfusun yaklaşık dörtte birini oluşturuyordu. Temmuz 1936'da beş önemli noktada devrimci kalkışmalar söz konusuydu –İspanya'nın demir, çelik ve gemicilik faaliyetlerinin %70'inin yapıldığı Bask ülkesi; kömür madenciliği bölgesi Asturyas; başkent Madrid; büyük çiftliklerde 800.000 gündelik işçinin çalıştığı Endülüs; işçi sınıfının yarıdan fazlasının toplandığı Katalonya.

Sınıfsal gerilim 19. yüzyılın sonundan beridir yüksek olagelmişti. Sanayileşme, militan mücadele geleneğine sahip, iyi örgütlenmiş bir işçi sınıfı doğurmuştu. Ama siyasi olarak bölünmüştü. Madrid'de hâkim olan Genel Emek Sendikası (UGT), Sosyalist Parti'ye (PSOE) yakındı. Katalonya'da hâkim olan Ulusal Emek Konfederasyonu (CNT), anarko-sendikalist bir örgüttü. Daha küçük sol partiler arasında İspanya Komünist Partisi (PCE), Katalonya Birleşik Sosyalist Partisi (PSUC), Marksist Birleşik İşçi Partisi (POUM) ve İberya Anarşist Federasyonu (FAI) sayılabilirdi.

1931'de monarşi ve diktatörlük yıkılarak, yerini seçimi kazanan liberal-cumhuriyetçi bir hükümet aldı. Ama yeni hükümet, söz verdiği reformları yerine getirmediği gibi toprak işgalleri ve grevler karşısında sert bir tutum takındı. Hükümet Ekim 1934'te parlamentoda çoğunluğu kaybedince yeni ama muhafazakâr bir idare başa geçti. 20.000 Asturyas kömür madeni işçisinin katıldığı ayaklanma, iki hafta süren şiddetli çatışmaların ardından bastırıldı; teslim olanların 3.000'den fazlası öldürüldü, 40.000 eylemci

İspanya’nın dört bir yanındaki hapishanelere gönderildi.

Ama Şubat 1936’da yapılan genel seçimi Liberal, Sosyalist ve ayrılıkçı partilerin oluşturduğu Halk Cephesi kazandı. Zafer milyonlarca işçi ve köylüyü sokağa döktü –içerideki eylemcileri kurtarmak için hapishaneler basıldı, hem ekonomik hem de siyasi taleplerle grevler düzenlendi, toprak sahiplerinin arazilerine el kondu. İşte sağcı darbeyi kışkırtan, bu hareketti. Darbenin İspanya’nın yarısında başarısızlığa uğramasının Halk Cephesi hükümetiyle bir ilgisi yoktu. Hükümetin resmî ağızları, “gerek devletin askerî kudretine duyulan güvenin gerekse huzurun örneği olsun diye gündelik hayatın normal akışını sürdürme” tavsiyesinde bulunuyorlardı.

Bahsedilen “devletin askerî kudreti” bir darbe yaptığına göre hükümetin tavsiyesi, Franco’ya teslim olmak anlamına geliyordu. Dahası hem Sosyalist hem de Komünist liderler, papağan gibi şu mesajı tekrarlıyorlardı: “Zor ama kesinlikle çaresiz olmayan bir dönem. Hükümet, suç teşkil eden bu girişimin üstesinden gelecek kaynaklara şüphesiz sahiptir …”

İşçiler bu söylenenlere kulak asmadılar. Aşağıdan devrim, işçilerin fabrikaların kontrolünü ele alması, köylülerin topraklara el koyması ve halk milislerinin kurulmasıyla kuzey ve doğu İspanya’nın çoğunu güvenceye aldı. Milislerde subaylar seçimle belirleniyor, rütbe ayrıcalık getirmiyor ve taktikler tartışılarak belirleniyordu. Milliyetçiler savaşa silahların çoğuna sahip olarak başladıklarından çoğu şeyin doğaçlama kotarılması gerekiyordu. Ama Cumhuriyetçiler, belirleyici olabilecek bir avantaja sahipti: Subayların, toprak ağalarının ve rahiplerin çıkarları uğruna savaşmaya zorlanan sıradan

Milliyetçi askerlere hitap eden devrimci mesajın cazibesi.

"İç savaş … yalnızca askerî değil aynı zamanda siyasi silahlarla da yürütülür", diye açıklıyordu Troçki.

> Sırf askerî açıdan bakıldığında İspanya Devrimi düşmanından oldukça zayıftı. Onun gücü, daha geniş kitleleri eyleme çekebilmesinde yatıyor. Bunu başarmak için yapılması gereken tek şey, sosyalist devrim programını ciddiyetle ve cesaretle gündeme getirmektir. Toprağın, fabrikaların ve dükkânların kapitalistlerin elinden alınıp bundan böyle halkın eline verileceğini ilan etmek gerekiyor … Faşist ordu, böyle bir programın etkisi karşısında 24 saat bile direnemez.

Ama böyle olmadı. CNT liderleri Barselona'da iktidarı Liberallere bıraktılar; CNT ile bağlarını koparamayan POUM liderleri de belirleyici, bağımsız ve devrimci bir liderlik sunamadılar.

Barselona, İspanya Devrimi'nin Petrograd'ı idi. Ama bu, sovyetlerin ve Bolşeviklerin olmadığı bir Petrograd idi. Kitlelerin iradesine örgütlü bir ifade kazandırabilecek demokratik konseyler ağı yoktu; ne de kararlı bir iktidar mücadelesi verecek, kendini işçi devletinin yaratılmasına adamış bir devrimci parti mevcuttu. Devrimin buharı mevcuttu ama ne kazan ne de piston vardı.

Madrid'de PCE'nin gücü giderek arttı. İşçilerin radikal gözüken parti retoriğinin cazibesine kapılmaları ve Stalin'in askerî teçhizat sağlıyor olması, PCE'nin öne çıkma nedenleri arasında sayılabilir. Sonuçta parayı veren düdüğü çalıyordu: Komünist silahlar demek komünist etkisi demekti. Ama PCE şimdi fiilen karşı-devrimci bir rol oynuyordu. Partinin "Önce savaşı, sonra devrimi kazan" sloganı, işçileri boş yere umutlandırırken milislerin silahsızlandırılmasını, fabrikaların kapitalistlere ve toprakların da toprak ağalarına geri verilmesini haklı

gösteriyordu. Moskova'nın "halk cephesi" çizgisine hürmeten PCE, Rus silahlarının kendi kontrolünde olmasından da faydalanarak Cumhuriyetçi burjuvazinin, özel mülkiyeti savunacak ve yukarıdan denetlenecek bilindik bir "Halk Ordusu" yaratmasına yardımcı oldu.

Orwell, Nisan 1937'e gelindiğinde Barselona'daki farkı görebiliyordu: "Yiyecek fiyatları, çalışan sınıfın ücretlerinde herhangi bir paralel yükselme olmaksızın korkunç fırlarken, şık lokantalar ve oteller, pahalı yemekleri aç kurtlar gibi yutan zengin insanlarla doluydu … ekmek, zeytinyağı ve diğer ihtiyaç maddeleri için kuyruklar yüzlerce metre uzayıp gidiyordu".

Ertesi ay liberal burjuvazi ve onların Stalinist müttefikleri, saldırıya geçecek kadar güçlü olduklarına kanaat getirdiler. CNT'yi, geçen Temmuz ayında işçi denetimine geçen ilk binalardan biri olan Barselona telefon santralinden çıkarmak için üç kamyon dolusu Saldırı Muhafızı kullandılar. Tepki olarak şehrin her tarafında barikatlar yükseldi. O noktada bile CNT ile POUM liderleri kararlılıkla hareket edebilseydiler –Katalonya'da devlet iktidarını ele geçirmek için bir ayaklanma düzenleyip ardından topraklara el koyma, işçi kontrolü ve sömürgelere bağımsızlık verme (Franco'nun en iyi birliklerinin 25.000'i Faslı idi) çağrısında bulunsaydılar, hâlâ kazanma şansları vardı. Ama tam tersini yaptılar. Taraftarlarından silahlarını teslim etmelerini istediler. 500 kişinin öldüğü beş gün süren çatışmaların ardından barikatların çoğu kalkmıştı.

Acımasız bir bastırma harekâtı geldi ardından. 5.000 Saldırı Muhafızı şehre akın etti. POUM yasadışı ilan edildi. Liderleri tutuklandı, işkenceden geçirildi

ve katledildi. CNT ve POUM milisleri zorla Halk Ordusu'na dahil edilip askerî disipline tabi kılındı. Muhalifler, "Troçkist faşistler" diye karalandı. Araziler ve fabrikalar eski sahiplerine iade edildi.

Mayıs 1937 karşı-devrimi, Temmuz 1936 devrimini öldürdü. İspanya İç Savaşı sınıflar arasındaki devrimci bir savaş olmaktan çıkıp, aynı sınıfın biri liberal diğeri faşist iki rakip hizbi arasındaki sıradan bir savaşa dönüştü. Sonucu artık siyaset değil ateş gücü belirleyecekti. Ateş gücü üstünlüğü, Faşist İtalya ile Nazi Almanyası'nın desteklediği Franco'nun zaferi demekti.

Barselona'nın Ocak 1939'da ve Madrid'in Mart ayında faşistlerin eline düşmesi, Troçki'nin İspanya Devrimi'nin anısına yazdıklarının ne kadar doğru olduğunu teyit etmiştir: "Burjuva demokrasisinin hudutlarını aşmama talebi, pratikte demokratik devrimin savunulmasına değil onun boşa çıkarılmasına işaret eder".

II. Dünya Savaşı'nın Nedenleri

1939 sonuna gelindiğinde işçi sınıfı hareketi Avrupa genelinde mağlup olmuş ve dağılmıştı, Stalinizm ve faşizm kıtaya hâkim olmuştu. Diktatörlük demokrasiye galip gelmişti; devrimci umut yerini karşı-devrimci umutsuzluğa bırakmıştı.

Stalin'in gulaglarında 10 milyon, Hitler'in toplama kamplarında 150.000 kişi tutuluyordu. Franco'nun Milliyetçileri, İspanya İç Savaşı sırasında ve hemen sonrasında 200.000 kişiyi öldürmüştü. Fransa'da sendika üyeliği dörtte üç azalmıştı. Değişen derecelerde faşist olan otoriter hükümetler Avrupa'nın dört bir yerinde, 1920'lerde Türkiye, Macaristan, İtalya, Polonya ve Portekiz'de; 1930'larda

Yugoslavya, Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Baltık Devletleri, Yunanistan ve İspanya'da iktidara yerleşmişti.

Ancak, totaliterlik tekdüze bir olgu değildi. Stalinizm ile Nazizm aynı ölçüde acımasızdı ama nitelikleri ve amaçları itibariyle farklıydı. Rusya'nın ekonomik geriliği, altyapı, ağır sanayi ve silahlanma için gereken hızlı sermaye birikiminin ancak çok yüksek sömürü düzeyleriyle mümkün olduğu anlamına geliyordu. Bunu mümkün kılan, en ufak direniş olasılığını bile yok eden devlet terörüydü. Almanya kesinlikle geri bir ülke değildi: O dönemde Avrupa'nın en büyük sanayi gücüydü. Ama ekonomik çöküş toplumu parçalamış, orta sınıfı umutsuzluğa itmiş ve sosyalist devrim heyulasını diriltmişti. Nazizm, krize karşı aşırı sağ bir tepkiydi.

Nazi rejiminin üç temel özelliği vardı. Birincisi, orta sınıf ile işçi sınıfının en geri kesimlerinden oluşan bir kitle hareketiydi. Aslında birbirine hiç benzemeyen bu "insan süprüntüsünü" bir araya getiren parti ve onun misyonuydu: İçerdeki düşmanların yok edilmesi ve Alman kudretinin yeniden sağlanması.

İkincisi, Nazizm karşı-devrimin bir aracıydı. İktidara gelmeden önce 400.000 kişilik paramiliter Kahverengi Gömlekliler ordusu sendikalara, sol partilere ve işçi protestolarına saldırmakta kullanılıyordu. Nazi paramiliter güçleri, Ocak 1933'ten sonra Alman ordusuna eklemlenip büyüyerek tüm muhalefeti tasfiye edecek korkunç bir polis aygıtına dönüştü.

Üçüncüsü, Nazizm Alman emperyalizminin bir ifadesiydi. Hitler'in, Slav *Untermenschen* ("aşağı insanlar") aleyhine *Lebenstraum* ("yaşam alanı") talep etmesi, Alman kapitalizminin Orta ve Doğu Avrupa'da

sergilediği geleneksel emperyalist özlemleri akla getiriyordu.

I. Dünya Savaşı sırasında Alman liderler, toprakları Baltık'tan Boğaziçi'ne kadar uzanan ve oradan da İran Körfezi'ne kadar nüfuz alana sahip olan devasa bir imparatorluğun (*Mitteleuropa* –"Orta Avrupa") hayalini kuruyorlardı. 1930'larda Hitler bu özlemleri diriltip daha da büyüttü. Irkçı bir psikopat ve totaliter bir diktatördü ama sırf küresel hâkimiyet için bir dünya savaşına girmeyi kafasına koymuş değildi. Dış politikası, Alman kapitalizminin uzun vadeli çıkarlarının bir yansımasıydı.

Büyük güçler arasındaki gerilim 1918'de çözümlenmemişti; hatta birçok bakımdan daha da şiddetlenmişti. Versay Anlaşması Almanya'yı kısmen parçalamış, sınırlarında rakip devletler yaratmış, ülkeyi kötürüm bırakan tazminat ödemeleri ve silah kısıtlamaları dayatmıştı. Bu çatışmayı sona erdirmedi; sadece bir sonraki evrenin ortamını hazırladı.

1930'ların artan gerilimlerinin gerisinde Büyük Bunalım'ın etkisi vardı. Ticaret çöktüğünden her devlet kendi ürettiği malları dünya pazarlarında daha ucuza satmak için para birimini devalüe etti ve ithal mallara korumacı gümrük tarifeleri getirdi. Dünya, rakip kapitalistlerin oluşturduğu otarşik (ekonomik olarak kendi kendine yeterli) bloklara bölündü.

Kamu yatırımları aracılığıyla büyümeyi canlandırmak için devlet gücü de kullanıldı. Tüm ekonomik faaliyetlerin devlet kontrolünde olduğu Rusya bunun en uç örneğiydi ama Almanya da altyapı yatırımlarına (özellikle otoyol inşaatlarına) ve yeniden silahlanmaya yatırım yapmak için borçlanıyordu. Ballı devlet ihalelerinin yanı sıra %25'i bulan ücret kesintileri, Alman sanayi yatırımlarının muazzam

artmasına yol açtı. 1933'te %6 olan işsizlik 1939'da neredeyse sıfırlanmıştı. Ama Almanya'nın hızla büyüyen kapitalist ekonomisi, hammadde ve kapalı pazarların yokluğunda nefessiz kalma riskiyle karşı karşıya idi. Mevcut ulusal sınırlar dahilinde daha fazla sermaye birikimi yapmak mümkün değildi. Almanya, 1919'da Fransa'ya iade edilen Alsas-Loren'in dökümhanelerine, Çekoslovakya'nın silah sanayilerine, Polonya'nın kömür madenlerine ve Romanya'nın petrol sahalarına ihtiyaç duyuyordu; hatta belki de Ukrayna'nın tahıl ambarı bölgelerine ve uzaktaki Kafkaslar ile Ortadoğu'nun petrol sahalarına.

Almanya'nın ekonomik ve askerî gücü arttıkça Hitler, Versay Anlaşması'na daha açıktan karşı çıkmaya başladı. Alman birlikleri, Mart 1936'da Fransa'nın doğu sınırını koruyan bir tampon bölge olarak tasarlanan, askerden arındırılmış Renanya'yı yeniden işgal ettiler. 1936-39 arasında İspanya'daki Milliyetçilere silah, tank, bombardıman uçağı ve "gönüllü" gönderen Almanya, bu savaşı hızla büyüyen silahlı kuvvetleri için bir talim alanı olarak kullandı. Mart 1938'de Hitler, Avusturya'yı *Reich*'a kattı. Avusturya yetkililerinin itiraz etmediği *Anschluss* (birleşme) Avusturya Nazileri tarafından büyük memnuniyetle karşılandı. Hitler, Ekim 1938'de komşu Çekoslovakya'nın ağırlıklı olarak Almanca konuşulan Südet bölgesini ilhak etti –bu gasp, 30 Eylül'de Almanya, İtalya, Britanya ve Fransa arasında imzalanan Münih Anlaşması ile mümkün olmuştu. Südet bölgesinin kaybedilmesi, Çekoslovakya'yı dağların oluşturduğu korumadan mahrum bırakarak yeni saldırılara savunmasız hale getirdi. Mart 1939'da

Çekoslovakya’nın geri kalanı beklendiği üzere büyüyen Nazi imparatorluğuna dahil edildi.

Bu sırada Avrupa kesin çizgilerle iki blok arasında bölünmüştü. Almanya ile İtalya Kasım 1936’da Mihver Güçleri oluşturdular. Her ikisi de Britanya ile Fransa’nın çıkarlarını tehdit eden yayılmacı emellere sahip güçlerdi.

Ama Britanya hükümeti savaştan kaçınmak için her şeyi yapıyordu ve Fransa yöneticileri Mihver Güçler’e tek başlarına karşı koyacak durumda değildi. Ödün vererek çatışmadan kaçınma, Batılı güçlerin resmî politikası olmuştu. Bu, İspanya Cumhuriyeti’ne silah satmayı reddetmek, Hitler’in Avrupa’daki ilhaklarına rıza göstermek ve İtalya’nın kuzeydoğu Afrika’da Etiyopya’yı fethetmesini görmezden gelmek demekti.

Britanya yönetici sınıfı giderek bölünüyordu ama ödün vererek çatışmadan kaçınma stratejisi çoğunluğun çıkarlarını yansıtıyordu, en azından Eylül 1939’a kadar. Britanyalı yöneticiler, 1919 taksimatının özünü korumak istiyordu. Avrupa’nın önemsiz devletleri bu büyük oyunda gözden çıkarılabilirdi. Hitler’i belli sınırlar içerisinde zapt ederek güç dengesini korumayı umuyorlardı. Ayrıca, işçi sınıfını yere serecek bir çekiç olarak faşizme olumlu bakıyor, Almanya’yı Sovyet Rusya’ya karşı bir istihkâm olarak görüyorlardı. Dünya savaşı bir dizi yeni devrimci karışıklıkla sonuçlanabilirdi. Ödün vererek çatışmadan kaçınma o nedenle kasıtlı bir bönlük değildi: Britanya kapitalizminin o dönemki çıkarlarını yansıtıyordu.

Genişleyen Alman sermayesinin giderek Avrupa jeopolitik sisteminin sınırlarını zorlaması, bu stratejiyi sürdürülebilir olmaktan çıkardı. Britanya ve Fransa emperyalizmini bekleyen tehlike, Almanya’nın karşı

konulamaz bir ekonomik ve askerî güç olmasıyla bardağın taşma noktasına gelmesi olasılığıydı.

Polonya'nın bu taşma noktası olduğuna karar verildi. Hummalı bir son dakika diplomasisi izlendi. 31 Mart 1939'da Britanya ile Fransa, işgal durumunda Polonya'ya askerî destek verecekleri sözünü verdiler. Ama Almanya'nın toprak taleplerini diplomatik yollarla çözümlemeye çalıştılar ve her ne şekilde olursa olsun Sovyetler Birliği ile anlaşma yapmayı reddettiler.

Britanya ve Fransa ile ittifak yapamayan Stalin, bunun yerine Hitler ile saldırmazlık paktı imzalayarak Polonya'nın paylaşılması konusunda uzlaşmaya vardı (23 Ağustos 1939 Molotov-Ribbentrop Paktı). İmzaların atılmasının üzerinden daha bir hafta geçmeden 1 Eylül 1939'da Almanlar batıdan Polonya'ya saldırdı. Ruslar da 17 Eylül'de doğudan saldırdı. Polonya üç hafta içerisinde mağlup oldu ve direnişin yer yer devam etmesine rağmen bağımsız bir ulus devlet olarak varlığı sona erdi. Her ne kadar Britanya ile Fransa 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etseler de, Polonya'ya askerî yardım yapamadılar. II. Dünya Savaşı artık başlamıştı.

Sosyalist devrimin iki savaş arasındaki dönemde mağlup olması, faşizmin zaferini getirdi. Bu zafer, 1930'ların krizinin kapitalizmin yıkılmasıyla değil, yeni bir emperyalist savaşla çözüme kavuşturulması demekti. Avrupa işçi sınıfının iki savaş arasındaki dönemde yenilgiye uğramasının bedeli, insanlık tarihinin gördüğü en kanlı ve barbar savaş oldu.

11 Tüketim mallarına değil de savaş malzemelerine öncelik verilmesini ifade eden bir deyim –*çev*.

Çıldırmış bir dünya: Nazilerin Yahudi Soykırımı kurbanları

14

DÜNYA SAVAŞI VE SOĞUK SAVAŞ

1939–1967

1914-45 dönemi, Avrupa’yı merkez alan ve iki boyutta ortaya çıkan tek bir küresel kriz olarak görülebilir.

İlk olarak bu, karşıt ulusal-kapitalist bloklar arasında silahlanma yarışı, emperyalist savaşlar ve dünyanın zor kullanılarak yeniden taksim edilmesi biçiminde cereyan eden rekabeti kapsayan jeopolitik bir krizdi. Çatışmanın ekseni İngiliz-Alman çekişmesi ve ana savaş alanı Avrupa idi. İkinci olarak bu, örgütlü işçi sınıfını merkez alan, aşağıdan yükselen ve birbirini takip eden kitle hareketlerinin, emperyalist burjuvazinin yönetimine meydan okuyup sosyalist devrimi tarihin gündemine yerleştirdiği bir yinelenen toplumsal krizdi. 1917-36 arasında önde gelen Avrupa devletlerinin neredeyse hepsinde devrimci potansiyel taşıyan bir işçi sınıfı kabarması oldu. Avrupa, bu dönem boyunca sosyalizm ile barbarlık arasında yakıcı bir seçimle karşı karşıyaydı.

İşçi sınıfının yenilgisi faşizmin zaferine, II. Dünya Savaşı’na ve dünyanın bir kez daha (bu sefer ABD ile SSCB’yi merkez alan, yeniden düzenlenmiş iki jeopolitik blok arasında) yeniden taksim edilmesine

sebep oldu. Bu bölümde savaşı ve savaş sonrasının dünyasını analiz edeceğiz –bu dünyayı, her şeyden önce Batı'daki uzun ekonomik patlama, süper güçler arasındaki nükleer silahlı soğukluk ve Üçüncü Dünya'daki sömürgecilik karşıtı kurtuluş mücadeleleri dalgası tanımlıyordu.

II. Dünya Savaşı: Emperyalizm

II. Dünya Savaşı insanlık tarihinin en büyük trajedisiydi. 6 yıl süren savaşta 60 milyon kişi hayatını kaybetti ve yüz milyonlarca insanın hayatı darmadağın oldu. Aynen I. Dünya Savaşı gibi modern ekonominin üretken ve özgürleştirici potansiyelini tam tersi amaçlarla kullandı: Sanayileşmiş bir cinayet ve yıkım mekanizması. Savaşın, insan emeğinin ürünlerini daha önce görülmemiş boyutta bir kıyımın araçlarına dönüştürmesiyle kapitalizmin tam kalbindeki yabancılaşmayı ortaya çıkardı.

İnsan kaybı ve kaynak israfı akıl almayacak boyuttaydı. Eylül 1939 ile Ağustos 1945 arasında her gün ortalama 27.000 insan yeryüzünden silindi. 1942'de Rus fabrikalarında yılda 24.000 tank ve 22.000 uçak üretiliyordu. Nisan 1945'de Berlin'e yapılan nihai taarruzun ilk gününde 9.000'e yakın Rus topuyla 1.200.000'den fazla top mermisi atıldı. Bombardıman o kadar yoğundu ki 60 km uzaktaki binaların duvarları bile titriyordu.

Bu dehşet verici can kaybını ve kaynak israfını harekete geçiren neydi? Britanya, Rusya ve Amerika yönetici sınıflarının iddia ettiği gibi faşizmi yenip dünyayı demokrasi için daha güvenli bir yer yapma arzusu değildi. Müttefik güçlerin liderlerinin güdüleri Mihver ülkelerinkinden daha asil değildi. Gelin elimizdeki kanıtlara bakalım.

Avrupa’daki hâkim konumunu geri kazanmak isteyen Almanya, Alman kapitalizminin genişlemeye devam etmesi için gereken hammaddelere, iş gücü kaynaklarına, fabrikalara ve pazarlara güvenli bir şekilde erişmek istiyordu. İtalya, Almanya’nın zaferle çıkacağını gördüğünde savaşa girdi. Halen ikinci sınıf bir güç olan Faşist İtalya’nın, Kuzey Afrika ile Balkanlar’da bir imparatorluk kurma ve Akdeniz’i bir İtalyan gölüne çevirme emellerini gerçekleştirmesi için güçlü bir müttefike ihtiyacı vardı.

Sovyetler Birliği’nin engin toprakları, bol kaynakları ve temel alanlarda sanayileşmeye odaklanmış olması onu daha içe dönük yapmıştı. Stalin’in öncelikli meşguliyeti milli güvenlikti. Ama bunu sağlamak için Finlandiya’ya saldırmaya, Baltık Devletleri’ni ilhak etmeye ve Polonya’yı Nazi Almanyası ile paylaşmaya hazırdı.

Stalinist rejim o kadar beceriksiz ve acımasızdı ki Haziran 1941 Alman işgaliyle neredeyse ağır bir yenilgiye uğrayacaktı. Toplu tasfiyeler, Kızıl Ordu’nun subay teşkilatına büyük zarar vermişti. Savaşın ilk aylarında milyonlarca kayıp verildi. Ama Rusya’nın toprak, insan gücü ve kaynak zenginliği zamanla sarsıntıyı hafifletti ve Alman Ordusu’nu yuttu. Ardından, tam anlamıyla seferber olan Rusya, Stalingrad Muharebesi’nde (Ağustos 1942-Ocak 1943) gidişatı tersine çevirdi. Ondan sonra Kızıl Ordu ilerledikçe Stalin’in emperyalist emelleri büyüdü.

“Üç Büyükler” (Stalin, ABD başkanı Roosevelt ve Britanya başbakanı Churchill), savaş sonrasını tartışmak üzere savaşın son iki yılında bir dizi toplantı düzenlediler. Bu toplantılardan birinde (Ekim 1944’te Moskova’da), Churchill şu notu yazıp Stalin’e verir:

Romanya: Rusya %90; diğerleri %10

Yunanistan: Britanya (ABD ile uzlaşarak) %90; Rusya %10

Yugoslavya: %50 - %50

Macaristan: %50 - %50

Bulgaristan: Rusya %75 –diğerleri %25

Stalin nota bakar, Rusya'nın Bulgaristan'daki payını %90 yapar, kâğıdın sol köşesini mavi kalemle işaretleyerek Churchill'e geri verir. İşte Avrupa'nın son fatihleri, on milyonların kaderini böyle belirlerler.

Avrupa'da savaş Doğu Cephesi'nde kazanılır. Ruslar yaklaşık 4,5 milyon, Britanyalılar ile Amerikalılar ise 500.000 kadar Alman askeri öldürürler. Bu fark kısmen Britanya'nın çok daha zayıf olmasından, kısmen de Britanya ile ABD'nin aynı anda Uzak Doğu'da Japonlarla savaşmalarından kaynaklanıyordu.

Churchill'in savaştaki temel amacı Britanya İmparatorluğu'nu savunmaktı. Almanya'nın Avrupa'da hegemonya kurabileceğini görür görmez savaşı desteklemeye başlamıştı. Britanya yöneticileri, kuzeybatı Avrupa'yı kontrol eden düşman bir kuvvetin denizlerde kendi egemenliklerine ve ticarete tehdit olacağından korkuyorlardı. Zırhlı mızrak başlarına dayanan yeni Alman *Blitzkrieg* ("yıldırım savaşı") stratejisi, Mayıs-Haziran 1940'da Fransa'yı çökmenin eşiğine getirdiğinde bu korkuları gerçek oldu. Britanya işgal edilmedi ama imparatorluğun denizaşırı topraklarıyla iletişimi tehlikeye girdi. Churchill'in savaşın sonuna yaklaşıncaya kadar kuzeybatı Avrupa'da bir İkinci Cephe açmaktansa Akdeniz, Ortadoğu ve Uzak Doğu'daki harekâtlara öncelik vermesi bundan ötürüdür. Mısır, Süveyş Kanalı ve Hindistan'ı savunmak istiyordu. "Britanya İmparatorluğu'nun parça parça dağılmasını

seyretmek için Kral'ın başbakanı olmadım", diyordu. Bu strateji savaşı daha zorlu, uzun ve kanlı yaptı. 1942'de Britanya'nın Hindistan'ı kontrol altında tutmak için kullandığı birlikler, Japonya'da çarpışanlardan fazlaydı. Oradaki milliyetçi gösteriler, protestoculara ateş açılmasıyla, kırbaç cezalarıyla ve toplu tecavüzlerle vahşice bastırılıyordu; 30.000 muhalif hapse tıkılmıştı. Bir yıl sonra, Britanyalı yetkililerin yardım faaliyetlerini doğru dürüst yürütememesi nedeniyle Bengal'de 3 milyon insan açlıktan öldü. Bazı Hintlerin, "Hindistan Ulusal Ordusu"nda Japonlarla birlikte savaşmayı seçmesine şaşmamak gerek.

Britanya, gerileyen bir askerî ve emperyalist güçtü. Nazi işgalinden denizle çevrili olması sayesinde kurtulmuştu. ABD askerî gücünün, 1942'den itibaren kullanacağı bir platform olabilirdi. Amerikan bombardıman uçakları, Britanya havaalanlarından havalanarak Almanya'ya saldırdı. Amerikan birlikleri Fransa'yı İngiliz limanlarından işgal etti.

Mali, ekonomik ve askerî olarak kendi başına dünya savaşını kaldıramayacak olan Britanya, ABD'nin "Ödünç Ver-Kirala" temelinde yiyecek, yakıt ve silah temin ederek "demokrasinin cephaneliği" olmasına ihtiyacı vardı. ABD'nin kendi emperyalist emelleri vardı. Savaştan hâkim küresel güç olarak çıkmayı umuyordu. Bu, yaşlı Avrupa imparatorluklarının korunaklı piyasalarının Amerikan ticaretine açılması demekti. "Ödünç Ver-Kirala", Britanya aleyhine Amerikan çıkarlarını öne çıkarmak üzere tasarlanmıştı. Yardımın koşulları, Britanya'nın finansal rezervlerinin ve denizaşırı varlıklarının neredeyse tamamını elden çıkarmasını gerektiriyordu. Britanya yönetici sınıfı bir tercih yapmak zorundaydı: Ya barış

talep edip imparatorluğu kaybedeceklerdi ya da ekonomik-askerî olarak ABD'ye tabi bir devlet olacaklardı. İkincisini seçtiler. II. Dünya Savaşı sırasında şekillenen bu "özel ilişki" halen geçerlidir.

Aslında Britanya ile ABD, biri Avrupa ile Akdeniz'de Almanya ile İtalya'ya karşı, diğeri Uzak Doğu'da Japonya'ya karşı olmak üzere iki emperyalist savaş yürütüyordu.

Japonya, Çin-Japonya, Rusya-Japonya ve I. Dünya savaşlarından önemli bir emperyalist güç olarak çıkmıştı. Japonya hızla sanayileşiyordu ama hayati kaynaklardan yoksundu. Sendikalar güçsüzdü, demokrasi yerleşmemişti ve 1927'den itibaren Japon hükümet politikasını giderek yönetici sınıfın asker kanadı belirlemeye başlamıştı. Japon askerler, Uzak Doğu'daki Britanya, Fransa, Hollanda ve Amerika imparatorlukları yerine kendi imparatorluklarını kurmak istiyorlardı. 1931'de Mançurya'yı işgal ettiler. 1937'de Çin'e karşı bir topyekûn savaş başlattılar. 1940'da, "Büyük Doğu Asya Ortak Refah Alanı" yaratmaya niyetli olduklarını ilan ettiler.

Britanya ve ABD ile savaş, Aralık 1941'de Britanya işgalindeki Malaya'ya ve Pearl Harbor'daki Amerikan Pasifik Donanması'na yapılan eş zamanlı saldırılarla başladı. Japonya, altı ay içinde Güneydoğu Asya ile Batı Pasifik'in neredeyse tamamını istila etmişti. Britanya, hem Hindistan'ı baskı altında tutmak hem de Japonya karşısında sınırları korumak için büyük kuvvetler bulunduruyordu. ABD, Japon İmparatorluğu'nu yenmeye çok büyük donanma kaynakları harcadı. Ekim 1944'teki Leyte Körfezi Muharebesi'ne katılan Amerikan filosu 225 savaş gemisi (34'ü uçak gemisiydi) ve 1.500 kadar uçaktan oluşuyordu.

Uzun yıpratma savaşında Sovyetler Birliği ile ABD'nin toplam sanayi gücü belirleyici oldu. Diğer devletlerin zafere katkısı taliydi. Bundan ötürüdür ki savaş Almanya, İtalya ve Japonya imparatorluklarının sonunu getirmekle kalmayıp Britanya ve Fransa imparatorluklarının da gerileyişinin habercisi oldu. Britanyalılar, Amerikan tanklarıyla kamyonlarını kullanarak Almanya'ya girdiler. Fransızlar, Amerikan Ordusu'nun peşinden Paris'e geri döndüler. Doğudan ilerleyen Sovyet Ordusu Berlin'i ele geçirdi.

II. Dünya Savaşı, rakip kapitalist blokların dünyayı yeniden paylaşmak amacıyla katıldıkları emperyalist bir savaştı. Zafer kazananlar arasında Amerikan ve Sovyet yönetici sınıfları öne çıkmıştı. Emperyalist dünya savaşı, yeni bir çift kutuplu bölünme yaratmıştı.

II. Dünya Savaşı: Barbarlık

Nazi Almanyası, Stalinist Rusya ve militarist Japonya; bunların en az üç ortak noktası vardı: Zayıf ya da hiç olmayan işçi hareketi, otoriter bir polis devleti ve ilkel vahşilikle tanımlanabilecek bir savaş yapma tarzı. Bu üç şey bağlantılıydı. Güçlü işçi hareketi demokrasinin temelidir; örgütsüz işçi sınıfı diktatörlüğün önkoşuludur. Devrimci hareketlerin 1930'larda bozguna uğraması milliyetçiliğin, ırkçılığın ve militarizmin hâkimiyeti; barbarlığa dönüş demekti.

Yahudi karşıtlığı, Nazizme ideolojik çerçevesini kazandırdı. Wall Street ile Moskova'yı ilişkilendiren uluslararası Yahudi komplosu hayali, ekonomik krizin vurduğu ve işçi sınıfından korkarak yaşayan öfkeli orta sınıfın akıl dışılığını ifade eder. Daha yaygın Slav karşıtı ırkçılıkta, yeni imparatorluk savaşlarının haklı gerekçesi olarak bin yıllık ırk mitleri yankısını bulur: Doğu Avrupa'nın *Untermenschen*'i ("aşağı insanlar"),

yani Polonyalılar ve Ruslar, Ortaçağ'ın Töton şövalyelerini model alan üstün Aryan ırkına bir *Lebenstraum* ("yaşam alanı") açmak için köleleştirilmeli ya da etnik temizliğe tabi tutulmalıdır. Nazi ırkçılığı ile Alman emperyalizminin bu ikili mantığı, Polonya ile Rusya istila edilirken soykırıma yol açtı. Savaşın gidişatı işgalcilerin aleyhine döndükçe soykırım şiddetlendi. Yahudiler bilhassa yenilginin günah keçisi ilan edildiler.

Altı milyona yakın Polonyalı öldürüldü (toplam nüfusun %16'sı). Bunların yarısı Yahudi idi; ilk önce zorla gettolarda toplandılar, ardından 1942'den itibaren özel olarak inşa edilen ölüm kamplarına nakledildiler. Bu kampların en büyüğü olan Auschwitz-Birkenau, tek amacı mümkün olduğunca çok sayıda insanı en kısa sürede öldürmek olan bir sanayi kompleksiydi. Kampta 3 milyon kişi öldü –2,5 milyonu gaz odalarında, diğerleri açlık ya da hastalık yüzünden.

Holokost olarak bildiğimiz soykırım sırasında Naziler 6 milyon Yahudi'yi, bir o kadar da diğer ırklardan insanı katlettiler. Ama açlık, ihmal ve rastgele ateş açılması yüzünden milyonlarca insan daha öldü. Doğu Cephe'sindeki savaş 27 milyon Rus'un hayatına mal oldu (toplam nüfusun %16'sı). Bunların çoğu savaş esirleri ya da işgal edilen bölgelerde yaşayan sivillerdi.

Stalin'in savaşma tarzı da bir o kadar gaddarcaydı. Irksal soykırım emri vermedi ya da ölüm fabrikaları inşa etmedi ama ordularını bir fetih aracı olarak kullandı; milyonlarca köle işçi kullandı ve Hitler'in Gestaposu kadar acımasız bir polis terörüne başvurdu.

1918’de Bolşevikler, uçaklarla Alman siperlerine broşürler atarak askerleri silahlarını subaylarına çevirip dünya devrimine katılmaya çağırmışlardı. 1941’de Stalin, Hitler’e karşı savaşı “Büyük Vatanseverlik Savaşı” olarak adlandırıp 19. yüzyıl Çarlık generallerini göklere çıkarmıştı. Sovyet Ordusu 1944’de Alman topraklarına girdiğinde, devletin onay verdiği ve hiçbir ayrım gözetmeyen bir cinayet, tecavüz, yakıp yıkma furyası başladı. Tahminen iki milyon kadına tecavüz edildi, çoğuna defalarca. Dehşet öylesine büyüktü ki 14 milyon sivil evlerini terk edip insanlık tarihinin en büyük toplu göçünde yaya olarak batıya kaçmıştı.

Japonya’nın Çin işgali de en az Nazilerin Polonya’yı ve Stalin’in Doğu Almanya’yı işgali kadar kanlıydı. II. Dünya Savaşı boyunca en az 15 milyon Çinli öldürüldü. Bunlar arasında köle fahişeler olarak kullanılan genç kadınlar, tıbbı deneylere ve silah testlerine sokulan tutsaklar, ikmal üsleriyle bağlantısı kesilen Japon askerlerinin insan sürüsü olarak kullanıp yedikleri yerel halk da vardı.

Barbarlık totaliter rejimlerle sınırlı değildi. “Demokrasiler” de kendilerini yerli halklara boyun eğdirmeye adamış emperyalist güçlerdi –Hindistan’da Britanyalılar, Çinhindi’nde Fransızlar, Filipinler’de Amerikalılar. “Demokrasiler” de feci savaş suçları işlediler. Britanya ve ABD hava kuvvetlerinin Alman şehirlerini yoğun bombardımana tutmasının genellikle askerî hiçbir amacı olmuyordu. Hamburg’un 27 Temmuz 1943’te bombalanması, kontrolden çıkmış bir yangın fırtınası yarattı. Evler yanıp yıkıldı, mahzenlerde saklanan insanlar havasızlıktan boğularak ya da canlı canlı yanarak öldüler. Sıcaktan asfalt fokurdamaya başladı ve kaçan insanlar

sinekliğe yakalanmış gibi asfalta yapışıp kaldılar. İnsanların saçları yanmış, gözleri erimiş, etleri kömürleşmişti. 8 ay süren Londra hava saldırısında ölen insanların iki katı kadarı, 40.000 kişi bir gecede öldü. Bunların neredeyse hepsi sivildi.

RAF Bombardıman Komuta Merkezi başkanı Hava Mareşali Arthur Harris, intikam ve terör bombardımanını utanmazca savunuyordu. Dediğine göre amaç Almanya'nın tüm büyük şehirlerini yok etmekti. 1.000'i bulan sayıda uçağın katıldığı gece saldırılarında 64 şehirde yaşayan 600.000 Alman sivil öldürüldü ve 3,4 milyon ev yıkıldı.

Ama Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerinin kaderi çok daha kasvetli oldu. Amerikan B-29 bombardıman uçağı Enola Gay, 6 Ağustos 1945'te "Küçük Çocuk" denilen atom bombasını Hiroşima'ya attı. Patlama ilk gün en az 45.000 kişiyi öldürdü; ilerleyen zamanda bir o kadar kişi de yaralanmalar ve hastalıklar yüzünden acı çekerek, yavaş yavaş hayatını kaybetti. Üç gün sonra Nagazaki'ye "Şişman Adam" atıldı; ilk gün 30.000 kişi ve takip eden dönemde buna yakın sayıda insan öldü.

Bu iki şehir de askerî açıdan önem taşımıyordu. Savaş bitmek üzereydi. Atom bombasına sahip olunduğunun gösterilmesi bile muhtemelen Japonya'nın teslim olmasına yetecekti. Ama ABD hükümeti, yeni keşfettiği askerî gücü sergilemek ve sağlayacağı küresel hâkimiyeti vurgulamak istiyordu. Ayrıca, silahın etkilerini canlı bir hedef üzerinde denemek istiyordu. Hiroşima ve Nagazaki halkı, bir anlamda Soğuk Savaş'ın ilk kurbanları oldular.

II. Dünya Savaşı'nın emperyalist niteliği, dünya halklarını sanayileşmiş bir yıpratma ve soykırım savaşı

tuzağına düşürdü. Savaşı, 1917-23 büyük devrimci dalgasının yenilgisi mümkün kılmıştı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra insanlığın önünde belirgin bir alternatif vardı: Sosyalist devrim ya da işsizlik, savaş, faşizm. Devrimci örgütlenme ile liderliğin başarısızlığı, ortaya çıkan sonuçta büyük pay sahibiydi. İki savaş arasındaki dönemde Avrupa'nın çoğu yerinde işçi sınıfı hareketinin tahrip edilmesi 1917'de yaşanana benzer bir devrimci patlamayı engellediğinden, bu başarısızlıkların bedeli savaşın son anına kadar ve hatta sonrasında da ödenmeye devam etti. Savaşın sonunda Naziler, dünyanın sonunun geldiğini akla getiren bir şiddet artışına başkanlık ettiler.

Berlin'deki yeraltı sığınağında saklanan Hitler, olmayan orduları hakkında hayaller kurar, "ölümüne savaşın" diyen imkânsız emirler verir ve Yahudilere, Bolşeviklere, hainlere karşı hezeyan ederken, Hitler'in gizli polisi Rus tanklarıyla çarpışmaları için yeni yetme gençlerle yaşlıları zorla askere almakla ve "asker kaçaklarını" yol kenarlarında gruplar halinde asarak katletmekle uğraşıyordu. Stalinist terör de 1944-45'te doruğa çıkmıştı: Yurda dönen 3 milyon kadar savaş esiri, teslim olmakla ya da işbirliği yapmakla suçlanarak gulaglara gönderilmişti; 135.000 asker, "karşı-devrimci suçlar" işlemekten tutuklanmıştı.

1945'ten sonra dünyanın taksim edilmesi yalnızca kopuk kopuk, düzensiz ve büyük ölçüde başarısız meydan okumalarla karşılaştı.

II. Dünya Savaşı: Direniş

Mihver Güçleri'nin II. Dünya Savaşı sırasında kurdukları vahşi rejimler, içeride giderek büyüyen bir

muhalefetle karşılaşıyordu. Japon militarist güçleri 1937'de Çin'e saldırdıklarında, daha kapsamlı bir savaşa girişmeden önce fethin hızla tamamlanacağını umuyorlardı. Ama vahşilikleri, hem Milliyetçi hem de Komünist hareketlerin şiddetli ve daimî direnişiyle yanıt bularak, onları savaş sonuna kadar Çin'de 650.000'e yakın asker bulundurmaya mecbur bıraktı. Almanlar, işgal Avrupa'sında uyguladıkları polis terörüne rağmen buradaki halkları kontrol altında tutmak için büyük ordular konuşlandırmak zorunda kaldılar. Savaşın son günlerine gelindiği, Berlin'in saldırı altında olduğu bir zamanda bile Hitler hâlâ Norveç'te 400.000 askerlik bir ordu tutuyordu.

İşgal edilen ülkelerin birçoğu kendi başına kurtuldu. Yugoslavya'yı yalnızca Müttefik orduları değil, Josip Broz'un ("Tito") başını çektiği Komünistlerin yönlendirdiği kitlesel partizan hareketi de kurtarmıştı. Partizanlar Almanları geri çekilmeye zorladılar, Alman müttefiki Hırvat Ustaşa faşistlerini ezdiler ve etkisiz Çetnik kralcı hareketini güçsüz bıraktılar. Partizanlar gerçekten de farklı etnik yapılardan oluşan bir kitle hareketiydi. Savaşın sonuna gelindiğinde yaklaşık bir milyon Yugoslav harekete aktif olarak katılmıştı. Bu Tito'ya güçlü bir bağımsız taban kazandırdı. Takip eden Soğuk Savaş yıllarında Yugoslavya, ne Batı ile aynı eksende yer aldı ne de Doğu ile.

Polonya'nın da güçlü bir direniş hareketi vardı. En güçlü olduğu dönemde Polonya Halk Ordusu'nun tahminen 400.000 üyesi vardı. Sovyet Ordusu Varşova'ya yaklaşırken Moskova Radyosu, "harekete geçme zamanı çoktan geldi" diyerek Polonyalıları "Almanlara karşı mücadeleye katılmaya" çağırıyordu. Aralarında saklandıkları yerlerden çıkan birçok

Komünistle Yahudi'nin de olduğu 50.000 Polonyalı bu çağrıya cevap verdi. Varşova şehir merkezi ele geçirildi. Yahudi gettosunda kurulmuş olan toplama kampı kurtarıldı. Silahlara el koyuldu, silah atölyeleri kuruldu ve kantinlerle hastaneler faaliyete geçti.

Ama Stalin'in Sovyet Ordusu'nun ilerleyişini durdurması, Nazilere kuvvetlerini toplayıp direnişi ezme fırsatı verdi. Nazi saldırısı iki ay sürdü. Şehir önce havadan ve karadan bombalanarak teslim olmaya zorlandı, ardından cezalandırma amaçlı bir terör dalgası geldi. Yataklarında yatan yaralı savaşçılar, alev makineleriyle canlı canlı yakıldı. Tecavüz edilen hemşireler dövülerek katledildi. Polonyalı çocuklar sırf eğlence olsun diye hedef alınarak vuruldu. Yalnızca Eski Şehir'de en az 30.000 kişi öldürüldü.

Polonya direnişinin boynu vurulmuştu. İdamı Naziler yapmıştı ama idam sehpasını Stalin kurmuştu. Sovyetler Birliği, fetih savaşı yürüten emperyalist bir güçtü. Kurmayı planladığı kukla rejimlerin karşısına hiçbir yerel rakibin çıkmasını istemiyordu. Bu nedenle, aktif olarak karşı-devrimci bir siyaset izledi. Stalin'in Doğu'da izlediği siyaset, Britanya ile ABD'nin Batı'daki siyasetine denk düşüyordu. Ama Stalin'in rolü yine belirleyiciydi.

II. Dünya Savaşı, Britanyalı ve Fransız yönetici sınıflarını kendi içlerinde derinden bölünmüş haldeyken yakaladı. Sosyalist devrim korkusu ile Alman emperyalizmi korkusu arasında sıkışıp kalmışlardı. Churchill, ödün vererek çatışmadan kaçınma siyasetine karşı çıkıyordu çünkü devrim tehdidi azalırken asıl olarak Nazi tehdidinin önem kazandığına inanıyordu. Amacı, Britanya İmparatorluğu'nu savunurken dünyanın büyük

işletmelerle zenginler için güvenli bir yer olmasını sağlamaktı. Bu, hem Avrupa'da hem de sömürgelerde devrimci hareketlerin ezilmesi demekti.

Üç büyüklerin savaş zamanı yapılan konferanslarda mutabık kaldıkları anlaşma, Avrupa'nın nüfuz alanlarına bölünmesini düzenliyordu. Stalin Doğu'da, Churchill ile Roosevelt ise Batı'da istediğini yapacaktı. Ama Batı'da üç önemli zorluk vardı –Fransa, İtalya ve Yunanistan.

Mayıs-Haziran 1940 askerî yenilgisini takiben Fransız yönetici sınıfı, güney Fransa'daki Mareşal Pétain'in Vichy rejimini destekleyen işbirlikçi kanat ile General Charles de Gaulle'ün önderliğini yaptığı, sürgünde Britanya'da faaliyet gösteren (Amerikan desteğiyle Özgür Fransa Ordusu'nu örgütleyen) milliyetçi kanat arasında kesin olarak ikiye bölünmüştü. Özgür Fransa güçleri, Müttefiklerin Kuzey Afrika ve kuzeybatı Avrupa seferlerine katılmıştı. Ama Komünistlerin önderlik ettiği Fransız yeraltı direnişi de büyüyüp iyice güçlenmişti. Haziran-Kasım 1944 döneminde Fransa'nın kurtuluşu sırasında işçiler grevler düzenlediler ve direniş hareketi, yerel Alman birliklerini mağlup ederek kurtuluş komiteleriyle halk mahkemelerini kurdu. Ama sürgündeki Fransa Komünist Partisi lideri Maurice Thorez Moskova'dan Paris'e döndüğünde, "tek devlet, tek ordu, tek polis gücü" sloganını uydurarak işçi sınıfını Gaullecilere itaat etmeye çağırdı.

İtalya'da, Büyük Faşizm Konseyi Temmuz 1943'te Mussolini'yi devirmişti. Muhafazakâr bir general olan Mareşal Badoglio yeni hükümeti kurarak Müttefikler ile barış yapmıştı. Ama yardıma gelen Alman birlikleri, kuzeyde bir kukla faşist rejim kurarak başına tekrar

Mussolini'yi getirdiler. Nazi işgali, 1943'te kırsal kesimde 10.000 kadar olan silahlı partizanları savaşın sonuna gelindiğinde 100.000'in üzerine çıkan, Komünistlerin önderlik ettiği bir ayaklanmayı tetikledi.

Şehirlerde de gizli direniş grupları kuruldu ve grev eylemlerine yüz binlerce işçi katıldı. 1945 baharında patlak veren silahlı ayaklanma sonucunda kuzeyin üç sanayi şehri, Cenova, Torino ve Milano işgalden kurtarıldı. Komünist Parti'nin üye sayısı 5.000'den 400.000'e çıktı.

Ama Rusya'da sürgün olan İtalya Komünist Partisi lideri Palmiro Togliatti ülkeye geri döndüğünde, partisinin Badoglio hükümetine katılacağını duyurdu. Partizanlar silahlarını bırakmalı, işçiler tezgâhlarının başına geri dönmeliydi.

Yunanistan'da giderek güçlenen bir gerilla ayaklanmasıyla uğraşmak zorunda kalan Naziler, 1944 sonunda geri çekilerek ülkeyi neredeyse EAM-ELAS'ın (Komünistlerin ağırlıkta olduğu direniş hareketi) kontrolüne bıraktılar. Fransa ile İtalya'da yerel Komünist Partiler Stalin'in emirlerine uyarak silahlarını bıraktılar. Yunanistan'da da aynı şeyi yapmaya çalıştılar. "Düzenin sağlanmasının herkesin en önemli milli görevi" olduğunu söyleyerek, destekçilerini "Birleşik Milli Hükümeti" desteklemeye çağırdılar. Ama Churchill, kuvvet kullanarak monarşiyi yeniden iktidara taşıyıp Solu ezmeye kararlıydı. Yunanistan'da görevli Britanyalı komutana çektiği telgrafta şöyle diyordu: "İşgal ettiğiniz şehirde yerel bir ayaklanma başlamak üzereymiş gibi davranmaktan çekinmeyin". Sonuç, Yunanistan'ı Nazilerden kurtarmış olan direniş hareketi EAM-ELAS'ı yok etmek için uzadıkça uzayan, kirli, İngiliz

destekli bir iç savaş oldu. Churchill'e "Britanya'nın Yunanistan politikasına itimadım tam" diyen Stalin, yine Batılı liderlerin hareketine destek çıktı.

İşgal altındaki Avrupa'nın büyük bölümü, savaşın son iki yılında yerel direniş örgütleri eliyle Nazilerden kurtarıldı. Nazi iktidarı çökerken bu örgütler de küçük yeraltı birimleri olmaktan çıkıp milyonların katıldığı kitle hareketleri haline geldiler. Çoğunda Komünistler hâkimdi.

Ne var ki Avrupa toplumunun esaslı bir devrimci dönüşümden geçmesi olanağı daha en başından boğulmuştu. Aralarında geçmişte faşist olanların ve işbirlikçilerin de yer aldığı eski yönetici sınıflar, hem anavatanda hem de sömürgelerde tekrar iktidara getirilmişti. Hem Doğu'da hem de Batı'da bu karşı-devrimin asli temsilcisi Stalinizm idi –Doğu'da Sovyet ordu gücünün tüm bağımsız siyasi kuvvetleri ezip geçmesi yüzünden; Batı'da önderlik için milyonlarca işçinin gözünü diktiği Komünist Partilerin Moskova'dan emir alması yüzünden.

Soğuk Savaş

"Dünyayı değiştiren mantar şekilli bulut" diye bahsediyordu askerî tarihçi Max Hastings Hiroşima'ya atılan atom bombasından.

Bomba daha önce görülmemiş yaralara neden olmuştu:

> Bir süvari atının derisi tamamen soyulmuş, pespembe kalmıştı; insanların elbiselerinin desenleri etlerine kazınmıştı; bir grup kız öğrencinin derisi yüzlerinden sarkmıştı; etkin bir tıbbi yardım umudu olmayan, korkunç yanıklarıyla kaderine terk edilmiş felaketzedeler; kömürleşmiş ve kuruyarak büzüşmüş ceset yığınları.

Patlayan bombanın gücü 12.500 ton TNT idi. Yer seviyesinde sıcaklık 4.000ºC'ye ulaşmıştı. Şehirdeki binaların %90'ından fazlası patlamanın şiddetiyle ya da çıkan yangınlarla yıkılmıştı. Nüfusun dörtte biri anında ölmüştü. Yaraları yüzünden yavaş bir ölüme mahkûm olanlar da yine dörtte biri buluyordu.

Bu silahların akıl almaz dehşetine rağmen Amerikalılar, 1952'de Hiroşima'da kullanılan atom bombasından 100 kat daha güçlü bir hidrojen bombası denemesi yaptılar. Nükleer silahlanma yarışında geride kalmak istemeyen Ruslar ilk atom bombalarını 1949'da, ilk hidrojen bombalarını 1955'de denediler. Askerî harcamalar barış zamanında görülmemiş düzeylere tırmandı: ABD GSYH'nin %20'sini, daha küçük bir ekonomisi olan Rusya ise %40'ını silahlanmaya harcıyordu. 1960'ların sonlarına gelindiğinde, rakip süper güçlerin konuşlandırdıkları yıkıcı gücün toplam mega tonu, Hiroşima bombasının yaklaşık bir milyon katıydı. ABD ve Rusya yöneticileri, insan uygarlığını birkaç kez yok edecek güce sahiptiler.

İki emperyalist blok arasındaki terör dengesine "Karşılıklı Garantili İmha" (KGİ) deniyordu. Nükleer cephanelikler, tarafları topyekûn bir savaşa girmekten caydırma işlevi görüyordu. Ama kuşku hali ve çekişme, savaşın hiçbir zaman fazla uzakta olmadığını gösteriyordu. Ekim 1962 Küba Füze Krizi sırasında savaşın eşiğine gelindi. Sovyetler, ABD'ye çok yakın bir Karayip adası olan Küba'ya gizlice nükleer füzeler yerleştiriyordu. Bu füzelerin geri çekilmesini talep eden Amerikalılar nükleer savaş hazırlığına başladılar.

ABD elindeki kıtalar arası güdümlü füzeleri, denizaltı füzelerini ve hava bombardıman filosunu alarm durumuna geçirdi. 100.000 kişilik bir işgal

gücü hazırlandı. “Hepimiz aynı fikirdeydik”, diyordu Başsavcı Robert Kennedy, “eğer Ruslar Küba için savaşa girmeye hazırlarsa, demek ki nükleer savaşa girmeye hazırlardı ve o zaman biz de altı ay içinde elimizdeki bütün kartları açmalıydık”. Ruslar geri adım attılar. Ama iki hafta boyunca dünya nefesini tuttu, tüm insanlık delirmenin eşiğine gelmişti – nükleer güce sahip küçücük bir firavunlar grubunun emriyle insanlığın yeryüzünden silinmesi tehlikesi.

Sonuçta KGİ, süper güçler arasında topyekûn bir savaşın başlamasına meydan vermedi. Ama rakip imparatorlukların çevre bölgelerinde sayısız vekâlet savaşının patlak vermesini engelleyemedi. Bunlardan ilki, II. Dünya Savaşı’ndan beş yıl sonra yaşandı.

Kore, 1945’te 38. Paralel sınır alınarak Sovyet ve Amerikan işgal bölgelerine ayrılmıştı. Soğuk Savaş şiddetlendikçe bu bölünme kalıcı hale geldi ve 1948’de iki ayrı devlet kuruldu. Ardından ülkeyi yeniden birleştirmek için yapılan üç yıllık savaşta (1950-53), Kuzey’in yanında Sovyet destekli Çin, Güney’in yanında ABD ile müttefikleri olmak üzere büyük güçler de sahne aldı. İki milyon Koreli, iki milyon Çinli ve Batılı asker hayatını kaybetti. Güney halkının yarısı evsiz kaldı. Hem Kuzey’in hem de Güney’in ekonomisi felç oldu. Tüm bunlara rağmen taraflar yenişemedi, resmî bir barış anlaşması yapılmadan eski sınır geçerliliğini sürdürdü ve çatışma yarım yüzyılı aşkın bir süre fosilleşti –dikenli tellerle korunan cephe hattı, gözetleme kuleleri ve dinsel bir görünüme kavuşan askerî mücadele. Sonuçlarına bakıldığında savaş boşu boşuna yapılmıştı.

Bu uzadıkça uzayan askerî mücadelenin arkasında ne yatıyordu?

II. Dünya Savaşı, iki süper güç arasında bölünmüş bir dünya yaratmıştı. Savaş sona erdiğinde bu iki güç, ekonomik açıdan hâkim olduğu küresel bir "nüfuz alanı"nın fiilî kontrolünü eline geçirmişti. Bu iki alan, istisnai ölçüde birbirinden bağımsızdı. Ağırlıklı olarak kendi kendine yeterli emperyalist bloklardı.

Stalin ilk önce Doğu Avrupa'da, Komünistlerin yanı sıra Milliyetçileri, Liberalleri ve Sosyal Demokratları de kapsayan hükümetler kurdurdu. Ama Sovyet kontrolü sertleştikçe Komünist olmayanlar teker teker görevden uzaklaştırıldı. Fazlasıyla bağımsız fikirli olan yerli Komünistleri de aynı kader bekliyordu. 1948'e geldiğimizde, Doğu Avrupa'nın genelinde Sovyet yanlısı Stalinist diktatörlükler kurulmuştu. Önemli sanayiler millileştirildi ve devlet planlaması uygulamaya geçirildi. Rusya'nın öncülüğünü yaptığı devlet-kapitalist ekonomik gelişme modeli Doğu Avrupa geneline yayıldı. Doğu Almanya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan ekonomileri, Sovyet Birliği'ne tabi kılındı.

Tony Cliff, çığır açan çalışması *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*'nde şunu vurguluyordu:

> Geleneksel emperyalist ülkeler sömürgelerini üç şekilde sömürdüler: Sömürgelerinin ürünlerini düşük fiyata satın alarak; 'anavatanın' ürünlerini onlara fahiş fiyata satarak; 'anavatan' kapitalistlerinin sahip olduğu işletmeler kurup 'yerlileri' istihdam ederek. Rus devlet kapitalizmi de sömürgelerini sömürmekte aynı üç yöntemi kullanır.

Sovyetler Birliği halen görece geri bir ekonomiydi. Yöneticiler bu nedenle kapalı bir imparatorluk pazarı yaratmayı amaçladılar. Dünyanın en ileri ekonomisi olan ABD, dünya üretiminin yaklaşık %50'sini gerçekleştiriyordu ve dünya pazarlarına hâkimdi. Yöneticiler bu nedenle açık pazarlar istiyordu. Bu,

Avrupalı güçlerin sömürge imparatorluklarını parçalamak ve yeni Sovyet İmparatorluğu'nun etki alanını sınırlamak demekti.

Marshall Planı (1948-52), bunu başarmanın başlıca aracıydı. ABD, harap olmuş ekonomilerini yeniden inşa etmeleri için Avrupa devletlerine uygun koşullarda hatırı sayılır krediler verdi. Karşılığında serbest ticareti destekleyip Komünistlerin kontrolden çıkmasını engelleyeceklerdi. Planın hazırlanmasında çalışmış Amerikalı bir iktisatçının daha sonra açıkladığı üzere amaç, "henüz Stalin'in avucuna düşmemiş yerleri güçlendirmek" idi.

"Avrupa kıtası üzerine demir bir perde indi", diyordu Churchill Mart 1946'da Amerikalı dinleyicilere hitap ederken. "Demir Perde", 1945-89 arasındaki uzun "Soğuk Savaş" boyunca dünyanın temel ekonomik, siyasi ve ideolojik kırılma çizgisini tanımlayan terim oldu.

Doğu'da muhalifler, "emperyalist ajanlar" ve "faşistler" olarak şeytanlaştırılıp gulaglara gönderiliyordu. Batı'da kara listeye alınan Komünistlere "Moskova'ya gidin" deniyordu. Bazı Britanya sendikaları, Komünistlerin sendikal görevlere gelmesini yasakladı. ABD Senatörü Joe McCarthy'nin Amerikan Karşıtı Faaliyetler Komitesi, "komünist sempatizanlara" karşı sistemli bir cadı avı başlattı. Çeşitli görüşlerden radikaller işten atılıyor, çalışmaları engelleniyordu. Bazıları dayanamayarak intihar etti. Julius ve Ethel Rosenberg, atom bombasıyla ilgili devlet sırlarını Rusya'ya vermekle suçlanıp idam edildi.

Muhalifler, demir perdenin öteki tarafında yer alan emperyalist kuvvetlerle kendilerini özdeşleştirme yanılgısına sıklıkla düşüyorlardı. Doğu'da Stalinizm

karşıtları, Batı'nın kapitalist demokrasisini yüceltiyorlardı. Batı'da Komünistler, Rusya'yı "sosyalist anavatan" olarak görmeye devam ediyorlardı. Doğu Bloku'nun işçilerini devlet kapitalizmi, Batı'nınkileri piyasa kapitalizmi sömürüyordu ama Soğuk Savaş ideolojisi ve rakip "sistemler" arasındaki yanlış ikili karşıtlık her yerde insanların kafasını karıştırıyordu.

Ancak bazı eylemciler, ne Batı "demokrasisi"nin ne de Doğu "Komünizmi"nin insanlığa gerçek bir alternatif sunduğunu anlamıştı. Bazıları daha radikal bir devrim anlayışını, (kâra ve savaşa değil) insana göre ayarlanmış eşitlikçi bir toplum ve halk iktidarı anlayışını muhafaza ediyordu. Rakip Soğuk Savaş sistemlerinin sömürüsüne, baskısına ve şiddetine karşı kitlesel mücadeleler patlak verdiği zaman, asırlık tabandan yükselen mücadele geleneğinin taşıyıcısı bu eylemciler, yeni kitlesel güçlerle tekrar bağlantı kuracaklardı.

Büyük Patlama

Kapitalizm akıl dışı ve bozuk işleyen bir sistemdir. Kriz asla uzakta değildir. Patlama ve çöküşler onun doğal ritmidir.

19. yüzyıl sonunun Uzun Bunalım'ı ancak emperyalizmle, yeniden silahlanmayla ve dünya savaşıyla atlatılabilmişti. Sistemin 1920'lerdeki hareketsizliği, sermayenin sanayi yerine bankacılığa akmasıyla bir spekülasyon balonuna neden oldu. Balon 1929'da patladığında sistem Büyük Bunalım'a girdi. Gerilemenin sona ermesi için yine emperyalizme, silahlanmaya ve dünya savaşına gereksinimi vardı. İşte 1948-73 Büyük Patlama'sı bu bağlamda çok çarpıcıdır.

Büyüme oranları harika ve daha önce görülmemiş düzeydeydi. 1970'de ABD'nin toplam ekonomik üretimi, 1940'ın üç katıydı. 1948-70 döneminde sanayi üretimi Almanya'da beş kat, Fransa'da dört kat artmıştı. Eski sanayiler gelişir ve yeni sanayiler kurulurken, devasa fabrikalarda yüzlerce, binlerce, hatta on binlerce işçi çalıştırılıyordu. Özellikle büyüyen kitle pazarı için montaj hattı üretiminin yapıldığı otomobil fabrikaları, yeni tüketici ekonomisinin simgesi olmuştu. ABD'de imalat sektöründe 70 milyon işçi çalışıyordu.

İşsizlik gelişmiş dünyanın her yerinde düşmüştü (ABD'de %3'e, Britanya'da %1,5'a ve Almanya'da %1'e). İşgücüne yeni katılanlar kısa sürece iş buluyordu. Siyah Amerikalılar, Güney'in çiftliklerinden Kuzey'in fabrikalarına akın ediyordu. İtalyan köylüler, Sicilya'daki verimsiz arazileri terk ederek çalışmak için Torino ile Milano'ya geliyordu. Türkler Köln'ün otomobil fabrikalarında, Cezayirliler Paris otellerinde, Pencaplılar İngiliz tekstil fabrikalarında işe giriyordu. Emek talebi öyle artmıştı ki kadınlar da barış dönemlerinde görülmedik ölçüde iş gücüne katılmıştı. 1950'de İngiltere'de evli her beş kadından biri çalışıyordu. Ondan sonra sürekli yükselen bu oran 1970'de beşte ikiye, 2000'de beşte üçe ulaştı. Ücretler ve hayat standartları iyileşiyordu. İşçi sınıfı aileleri elektrikli süpürge, çamaşır makinesi, buzdolabı, televizyon ve ikinci el araba alıyordu.

Varlığı "beşikten mezara kadar" hissedilen refah devletleri ortaya çıktı. Hükümetler kamu sektörü işlerine, sosyal konutlara, devlet hastanelerine yoğun şekilde yatırım yaptılar ve yoksullara verilen sosyal yardımları artırdılar. Gençlik kültürü doğdu çünkü gençler ilk defa, gençlik dönemlerinde kendi giyim,

müzik ve kimlik tarzlarını şekillendirecek yeterli bağımsızlığa, gelire ve çalışmama özgürlüğe sahip oldular.

Yüksek büyüme oranları, hızla iyileşen yaşam standartları, ara sıra gözlenen yavaşlama evrelerinin fark edilmeyecek kadar hafif atlatıldığı bir iş çevrimi; tüm bunlar, kapitalizmin sorunlarını artık çözdüğü, herkese sonsuz ve artan refah sunabileceği izlenimi yarattı. Sosyal Demokrat siyasetçi Tony Crosland, övgüyle karşılanan 1956 tarihli kitabı *Sosyalizmin Geleceği*'nde dönemin ruh halini yakalamıştı:

> Tam istihdamın sağlandığı refah devleti, … ilk sosyalist öncülere cennet gibi gözükecekti. Yoksulluk ve güvencesizlik silinip gidiyor. Yaşam standartları hızla yükseliyor; işsiz kalma korkusu giderek azalıyor; sıradan genç bir işçinin, babasının asla hayal bile edemeyeceği umutları var … Britanya'da, şu anda kitlesel bolluğun tam eşiğinde duruyoruz.

Akademi dünyası da öne çıkarak, yeni "kitlesel bolluk" çağına düşünsel açıklamalar getirdi. Sosyologlar, "varlıklı işçilerin burjuvalaşması"ndan bahsediyorlardı –konforlu, güvenceli, halinden memnun ve dolayısıyla artık sınıf siyasetiyle değil, yaşam tarzıyla ilgilenen. Başkaları, toplumun uyumunu ve fikir birliğini vurgulayan toplum modelleri geliştirdiler; teknokratların yönetimi ve toplumsal mühendislik çağında artık anlamsızlaştığı gerekçesiyle "ideolojinin sonu"nun geldiğini ilan ediyorlardı. Siyasetçiler arasında yaygın bir görüş birliği vardı: Çoğu devlet planlamasını ve kamu harcamalarını desteklerken, reformu, modernleşmeyi ve Britanya İşçi Partisi lideri Harold Wilson'un deyişiyle "teknoloji devriminin beyaz sıcaklığı"nı alkışlarla karşılıyordu.

Dönemin iyimserliği aslında eski bir filmin yeniden gösterime girmesiydi. Önceki patlamalar (1848-73 ve 1896-1914), refahın durmaksızın arttığı yeni bir toplum beklentisiyle sevinçle selamlanmıştı. Crosland'ın revizyonizmi, Alman Sosyal Demokrat teorisyen Eduard Bernstein'ın I. Dünya Savaşı'ndan önceki tutumunu akla getiriyordu.

Ama kapitalizmin çelişkileri ortadan kalkmamıştı. Patlama istikrarsız temellere dayanıyordu ve uzun dönemde sürdürülebilir değildi. Aslında, hepsinin köklerinin de II. Dünya Savaşı'nda yattığı üç etkenin sonucuydu: Silah harcamaları, devlet yönetimi ve işçi sınıfının militanlığı.

Silah harcamaları, 1945'ten sonra azalmasına rağmen Soğuk Savaş yüzünden olağanüstü düzeylerde seyretmeye devam etti. Devletin silah ihaleleri, tepedeki bir sürü şirket açısından satış ve kâr garantisi demekti. Sözleşme imzalandıktan sonra, araştırma ve geliştirme dahil silah üretimine yapılan yatırımlar neredeyse tamamen risksizdi. Silah üretiminin artması, çarpan etkisi sayesinde ekonominin genelini uyarıyordu çünkü silah üreticileri diğer kapitalistlerden hammadde, parça, enerji ve çeşitli hizmetleri satın alıyor; silah sanayisi işçileri de gelirlerini çeşitli tüketim mallarına harcıyorlardı. Dahası, silah üretimi boşa harcama olduğundan fazla zenginliği sistemin dışına sızdırıyor, sermaye birikiminin gerek ekonomiyi aşırı ısıtma gerekse pazarlar, fiyatlar ve kârlar üzerinde baskı yaratma (böylelikle de ekonomik gerilemeyi hızlandırma) eğilimini azaltıyordu.

İkinci etken, daha genel olarak devletin genişleyen ekonomik rolüydü. Savaş sonrası dönemin devletleri, silah satın almanın yanı sıra önemli sanayileri

millileştirdiler, altyapı yatırımları yaptılar, kamu istihdamını artırdılar ve geliri (sosyal yardımlar, emekli aylıkları ve –hastaneler, okullar ve diğer kamu hizmetlerinin temsil ettiği– "sosyal ücret" biçiminde) yeniden bölüştürdüler. Devletin bu politikaları da kapitalistlere yeni pazar ve kâr olanakları sundu – örneğin sosyal konut inşa eden inşaat firmaları, devlet hastanelerine ilaç temin eden ilaç şirketleri, millileştirilen demiryolu ağları için vagon ve benzeri taşıtları üreten fabrikalar. Burada bir kez daha çarpan etkisinin işlediğini görüyoruz.

Bu etken üçüncü etkenle yakından bağlantılıydı: Bunalımla savaşın radikalleştirdiği işçi sınıfı militanlığı.

Yönetici sınıflar, I. Dünya Savaşı'nın 1917-23 devrim dalgasıyla bittiğini biliyorlardı. Savaş arası dönemde yaşanan ekonomik durgunluğunun, 1936'da Fransa ile İspanya'da olduğu gibi devrimci kabarışları yeniden canlandırdığının da farkındaydılar. Avrupa işçi sınıfının II. Dünya Savaşı'ndan, hem savaş arası dönemin yardım kuyruklarının ve yoksulluğunun anılarıyla hırçınlaşmış, hem de 1939-45 döneminin savaş ekonomilerinde hüküm süren tam istihdamla güçlenmiş olarak çıktığını da biliyorlardı. Savaşın hemen ardından baş gösteren Komünizm tehdidi gerilemiş olabilirdi ama Sol'un planlama ve refah devleti talepleri, 1930'lara kesinlikle dönülmemesi gerektiğini düşünen Avrupa işçi sınıfında genel kabul görüyordu.

Muhafazakâr bir devlet görevlisi ve milletvekili olan Quentin Hogg, 1943'te Avam Kamarası'nda reform önerisini şöyle savunuyordu: "Eğer halka sosyal reformu vermezseniz, onlar size sosyal devrim verecekler". Savaş sonrası dönemin Marshall Yardımı

benzer güdüler taşıyordu: Toplumsal sıkıntıları hafifleterek Komünizmin yayılmasını durdurma. Avrupa kapitalizmi, yatırımları finanse etmek, tam istihdamı sürdürmek ve refah devletleri oluşturmak için kullanılan ABD kredileri sayesinde II. Dünya Savaşı'ndan sonra ayakta kaldı.

"Sürekli silahlanma ekonomisi" ile "refah devleti uzlaşması"nın birleşik ekonomik etkisi, kapitalizmin bir nesil boyunca hiç görülmemiş hızda büyümesini mümkün kılan, devlet destekli bir patlama oldu.

Hızlı büyüme sürgit devam edemezdi. Nitekim öyle oldu. Sistemin çelişkileri geçici olarak bastırılmıştı ama çözümlenmemişti ve 1960'ların sonlarına gelindiğinde, biraz ileride göreceğimiz üzere yeni bir kriz evresine girmek üzereydi.

Maocu Çin

Halk Kurtuluş Ordusu'nun (HKO) başında bulunan Çin Komünist Partisi (ÇKP), 1949 yazında Pekin'e girerek iktidarı aldı. Dört yıllık iç savaşın sonunda ordusu dağılan Milliyetçi lider Çan Kayşek Tayvan'a kaçmıştı. ÇKP lideri Mao Zedung "sosyalist bir devrim" yaptıklarını ve "halk cumhuriyeti"ni kurduklarını ilan etti. Dünyanın dört bir yanında birçok kişi bu iddiaları benimsedi ve Maoculuk, 1960'lı ve 1970'li yıllarda eylemciler kuşağına ideolojik esin kaynağı oldu.

1949 olaylarının gerçek bir devrim olduğu şüphe götürmez. Bir milyon kişilik köylü ordusu eski yönetici sınıfları devirmiş, Batı emperyalizminin gücünü kırmış ve yeni bir toplumsal düzenin temelini atmıştı. Çan Kayşek, toprak ağaları ile kapitalistlerin temsilcisiydi. Ordusu yolsuzluğa batmıştı. Askerleri, kontrolleri altındaki bölgelerde köylülerin neyi var neyi yoksa

acımasızca yağmalamıştı. Milliyetçiler, her devletin asli görevini yerine getirmekte başarısız olmuşlardı: Ülke topraklarının yabancı düşmanlara karşı savunulması.

Milliyetçiler, II. Dünya Savaşı'ndan Komünistlerden daha güçlü çıkmıştı: Daha geniş bir alanı kontrol eden milliyetçi ordunun ihtiyaçları ABD tarafından karşılanıyordu. Ama Milliyetçi otorite ince bir ciladan ibaretti. Öte yandan Komünistler, kontrolleri altındaki Kurtarılmış Bölgelerde halkla iç içe geçmişti. Çok disiplinli hareket eden HKO, köylülerin mallarına el sürmüyordu. ÇKP, toprak ağalarının aldığı kiraya üst sınır getirmişti. Komünistler, savaş ağalarıyla, Milliyetçilerle ve Japonlarla mücadelede benzer şekilde güçlüydü.

Hem etkili bir milliyetçi hem de sosyal reformcu olması Mao'nun cazip yönüydü. Komünistler, hem emperyalizmle mücadele ettiklerinden orta sınıfın hem de yağmacı askerlere, toprak ağalarına ve devlet görevlilerine karşı korudukları köylülerin desteğini almıştı. Sonuçta, iç savaş sırasında yüz binlerce Milliyetçi asker firar ederek Komünistlere katıldı.

Ama bu, 1949'un toplumsal bir devrim olduğu anlamına gelmiyordu. Hatta yukarıdan bir devrim olduğu anlamına bile gelmiyordu. Demokratik biçimde örgütlenip kendi kurtuluşu için harekete geçmiş, kitlesel bir işçi hareketi yoktu. Tam tersine ÇKP'nin şehirli işçi sınıfından hiç üyesi yoktu. 1926 sonunda, parti üyelerinin üçte ikisi işçiydi. Ama bu oran 1928'de %10'a, 1930'da %2'ye ve ardından neredeyse sıfıra düştü. 1949'a gelindiğinde ÇKP, orta sınıfa mensup liderler ile köylü destekçilerden meydana gelen bir partiye dönüşmüştü.

Bu nasıl olmuştu? 1927'de Birinci Çin Devrimi, Milliyetçi Çan Kayşek birliklerinin Şanghaylı 50.000 işçiyi katledip yeni yeni gelişen Çin emek hareketini ezmesi sonucunda kanla boğulmuştu. Mao ve 1.000 kadar Komünistten oluşan bir grup, ulaşımın zor olduğu dağlık bir bölgeye çekilerek hayatta kalabilmişti. Burada bir gerilla ordusu kurarak "Çin Sovyet Cumhuriyeti"ni yavaş yavaş genişlettiler. Ama sürekli olarak Milliyetçilerin askerî saldırılarına maruz kalıyorlardı.

Yok olmanın eşiğine gelen Mao'nun grubu, Ekim 1934'te ünlü Uzun Yürüyüş'üne başlayarak Çin'in iç kısmındaki kırsal bölgelere doğru ilerledi. İnsanın dayanma gücünü gösteren destansı bir yürüyüştü. 80.000-90.000 arası insan yola çıktı ama çoğu yolda hayatını kaybetti, bir kısmı yol üzerinde yeni "kızıl üsler" kurmak için ayrıldı ve yalnızca 4.000 kadarı bir yıl süren bu uzun yolculuğu tamamlayabildi. Mao artık tartışmasız liderdi ve ÇKP de şehirli işçi sınıfının partisi olmaktan çıkmıştı. Çin'in büyük şehirlerden kopuk, en geri bölgelerinden birinde yeniden kurulan ÇKP'nin orta sınıftan liderlerle köylü gerillaların hareketi olma özelliği, daimî bir değişiklik olarak kalıcılaştı.

ÇKP liderleri kişisel emelleriyle hareket eden siyasetçiler değildi. İnandıkları dava uğruna büyük fedakârlıklar yapan devrimcilerdi. Ama onları hesap vermeye zorlayacak devrimci bir işçi sınıfı hareketinin yokluğunda *sosyalist* devrimciler de değillerdi. ÇKP'ye orta sınıftan liderler hâkimdi; rıza ve coşku hiç eksik olmamasına karşın köylülerden oluşan sıradan üyelerin parti üzerinde demokratik denetim gücü yoktu. HKO büyük şehirlere doğru ilerlerken şu bildiriyi yayınladı: "Her meslekten işçilerle

işverenlerin, tüm işletmelerin her zaman olduğu gibi çalışmaya devam edeceklerini umut ediyoruz”. Devlet görevlileri ile polise de görevlerinde kalmaları talimatı verildi. Onların liderliğine meydan okuyacak bir şehir devrimi olmayacaktı.

1949’da Çin dünyanın en yoksul ülkelerinden biriydi. Stalin’in kontrolü tamamen ele geçirdiği 1928 Rusyası ile karşılaştırıldığında ileri sanayi ülkelerinden çok daha geri bir ülkeydi. Çin aynı zamanda emperyalizm tehdidiyle karşı karşıyaydı. ABD, Milliyetçileri destekliyordu. Soğuk Savaş başlamıştı. Mao’nun zaferi, ABD liderleri için büyük bir şok oldu. Ardından, HKO’nun Pekin’e girmesinden sadece bir yıl sonra Kore Savaşı patladı.

Milli bağımsızlıklarını güvenceye almak için Çinli liderlerin mümkün olduğunca çabuk sanayileşmesi ve askerî açıdan güçlenmesi gerekiyordu. İşe geri bir ekonomik temelden başlandığı düşünüldüğünde, gereken artığı üretmek için yüksek sömürü düzeylerine ulaşılması gerekiyordu. Özel kesim kapitalizmi bunu başaramayacak kadar güçsüzdü ve yabancı kapitalizm düşmanca tavır almıştı. Yeni Çin’de hızlı ekonomik kalkınma mekanizmasını ancak devlet kapitalizmi sağlayabilirdi. Yani ÇKP liderlerinin, milliyetçi devrimcilerden bürokrat yönetici sınıfa dönüşmesi gerekiyordu. Sermaye birikiminin siyasi cisimleşmesi olmalıydılar. 1950’li yıllarda milli hasılanın yaklaşık %25’i ağır sanayiye ve silahlanmaya harcanırken, yaşam standartlarında çok cüzi iyileşme oldu.

İyi bir inşaat yapmak, sağlam temeller üzerine inşa etmek demektir. Çin’in ekonomik geriliği yüzünden bu süreç oldukça yavaş ilerliyordu. Liderler, sınai ve askerî güce kısa yoldan ulaşmak istiyordu. Teknoloji

ve altyapı yetersizdi ama emek boldu. Belki de bol olanı, daha az olanın yerine kullanabilirlerdi. Feci "Büyük İleri Atılım"ın (1958-61) doğuşu böyle oldu. Tarım ve sanayi için fazlasıyla şişirilmiş hedefler belirlendi. Toprak zorla kamulaştırıldı ve o zaman sayısı 25.000'i bulan köylü grupları "halk komünleri" (esasen devletin yönettiği tarım işletmeleri) içinde toplandı. "Avluda çelik fırınları" kuruldu. Çalışma saatlerini artırıp iş disiplinini sıkılaştırmak üzere kitlesel kampanyalar düzenlendi.

Ama fabrika müdürleri üretim hakkında yalanlar söylediler ve kaosa neden oldular. Bakım işleri ihmal edildi ve makineler bozuldu. Avlu fırınlarının tek yaptığı hammadde israfı oldu. Uzun vardiyalar işçilerin belini büktü. Köylü üretkenliği düştü.

1961'de Kuzey Çin'i bir kez daha kıtlık vurdu; çaresiz köylüler köylerini terk ediyordu ve en azından iki eyalette silahlı isyan çıkmıştı. Büyük İleri Atılım'ın Çin'i on yıl geriye götürdüğü tahmin ediliyor. Bu politikaya önayak olunmasındaki rolü nedeniyle Mao'nun ÇKP lider kadrosu içerisindeki gücü azaldı.

Mao, 1966'da Kültür Devrimi'ni başlatarak itibarını geri kazanmaya çalıştı. Bu, halk kuvvetlerinin (özellikle Kızıl Muhafız olarak kaydedilen genç Çinlilerin) Mao'nun bürokrasi içindeki düşmanlarına saldırmak üzere seferber olmasıydı. Yerel görevlilerle aydınlar "kapitalist yolcular" ve "karşı-devrimciler" diye karalanıp "suçlarından" ötürü düzmece mahkemelerde yargılandılar. Mao etrafına örülen kişi kültü [*tapıcılık*] bağnazlığa vardı. *Küçük Kızıl Kitap*'ı, kutsal bir metin gibi elden ele dolaşıyordu.

Diktatörler halkın önünde birbirlerine saldırırlarsa, kontrol edemeyecekleri kuvvetleri serbest bırakma riskiyle karşılaşırlar. Bir yıl içinde Çin karmaşanın

esiri olmuştu. Eğitim sistemi fiilen iflas etmişti. Birçok şehir ve kasaba, rakip devlet görevlilerini destekleyen silahlı hizipler arasında bölünmüştü. İşçiler grev eylemleri yapıyorlardı. Parti-devlet aygıtı giderek hareket edemez hale geliyordu.

Artan karmaşayı bastırması için HKO göreve çağrıldı. Eski devlet görevlileri makamlarına döndüler. Milyonlarca kişi (şehir nüfusunun yaklaşık %10'u) kırsal bölgelere sürüldü. Kimi zaman baskı ölümü getiriyordu. Güneydeki Guangxi eyaletinde tahminen 100.000 kişi öldürüldü ve Wuzhou şehri büyük ölçüde yıkıldı.

Buna rağmen ÇKP 1971'e kadar tam kontrolü sağlayamadı. O sırada Mao'nun sağlığı bozulmaya başlamıştı. 1976'da öldüğü zaman lider kadroda iktidar mücadelesi patlak verdi. Halkın rağbet göstermediği katı Maocular (öncülüğünü "Dörtlü Çete" yapıyordu) yalnızlaşıp hızla etkisizleştirildi. Bu kesimin tasfiye edilmesiyle kontrol Deng Şiaoping önderliğindeki modernleşmecilerin eline geçti.

1978'de modernleşmeciler, Çin ekonomisini dönüştürecek iddialı bir program hazırladılar. Programın iki temel özelliği vardı: Çin'in yabancı yatırım ve teknolojiye açılması; piyasa güçlerine alan açacak şekilde devletin ekonomi üzerindeki kontrolünü gevşetme. Çin'in geriliği, Maocu devlet kapitalizmini topal bırakmıştı. Propaganda, irade gücü ve "sosyalist emek" aracılığıyla sermaye birikimi sağlama girişimi başarısız oldu. Çinli yöneticiler şimdi yüzlerini neoliberalizme dönmüşlerdi.

İmparatorluğun Sonu mu?

II. Dünya Savaşı emperyalist bir savaş olmuştu. Muzaffer güçler imparatorluklarını muhafaza etmek

için savaşmışlardı ve savaş bittiğinde de ellerinde tutmaya niyetliydiler. Bazı durumlarda bu, kaybettikleri sömürge otoritesinin yeniden kurulması anlamına geliyordu. Japonlar Malaya'dan Britanyalıları, Vietnam'dan Fransızları ve Endonezya'dan Hollandalıları kovmuştu. Savaş sonunda hepsi geri dönmüştü.

Ama birçok şey değişmişti. Avrupalılar, iki kutuplu dünyanın iki süper gücünün gölgesinde kalmış, dahası mahvolan ekonomilerini yeniden inşa etmek için mali açıdan Amerikan kredilerine bağımlı hale gelmişlerdi. Bu, altı yıl boyunca aralıksız savaşan ve 1941'den sonra ABD'nin hem mali hem de askerî yardımına bel bağlayan Britanya için bilhassa doğruydu.

Aynı zamanda, sömürgelerde Britanya yönetimine karşı milliyetçi direniş büyüyordu. Bu durum, yerli burjuvaziyle orta sınıfın zenginleşmesini, şehirli işçi sınıfının artan büyüklüğünü, siyasi-sendikal örgütlerin güçlenmesini, savaş sırasında gelişen radikal ruh halini ve başarıyla sonuçlanan sömürgecilik karşıtı mücadele örneklerinin çoğalmasını yansıtıyordu.

Hindistan'da Britanya yönetimi daha önce üç milliyetçi dalgayla sarsılmıştı –1920'lerin başı, 1930'ların başı ve 1940'ların başı. Britanya'nın 325 milyon Hint adına savaş ilan etme hakkına karşı çıkan "Hindistan'ı Terk Edin" kampanyası (1942) özellikle etkili olmuştu. Hareketi bastırmak için olağanüstü şiddet kullanıldı ama olaylar bazı Britanyalı yöneticilerin gerçeği görmesini sağladı. Britanyalı genel vali General Archibald Wavell, 1943'te Churchill'e "Savaştan sonra Hindistan'ı zorla elde tutmak için gereken kuvvet, Britanya'nın imkânlarını aşacaktır" demişti.

Savaş sonrası dönemde imparatorlukların aşırı gerilmesi üç çeşit tepki doğurdu: Baskı, böl-yönet ve yandaş yöneticileri destekleme. Baskı, çok sayıda geniş çaplı sömürge savaşını tetikledi. Fransızlar, yarım milyon insan hayatına mal olan Vietnam Savaşı'nı (1946-54) başlattılar; Cezayirlilerle yapılan bir başka savaşta (1954-62) bir milyon insan hayatını kaybetti. Britanyalılar Malaya'da (1948-60), Kenya'da (1952-56), Kıbrıs'ta (1955-59) ve Aden'de (1963-67) sömürge savaşları yaptılar. Bu "kirli savaşlar", katliamlarla, toplama kamplarıyla ve yaygın işkence vakalarıyla hafızalara kazındı.

Anavatandan çok uzakta, milliyetçi gerillalara karşı yapılan sömürge savaşları, gerilemekte olan emperyalist güçlere büyük bir yük getirdi. Afrika'daki eski imparatorluğuyla küçük bir Avrupa devleti olan Portekiz örneğinde bu çok barizdi. Gine-Bissau (1956-74), Angola (1961-74) ve Mozambik'te (1964-74) aynı anda savaşması, durumdan memnun olmayan subayların öncülük ettiği 1974-75 Portekiz Devrimi'nin doğrudan bir sebebiydi.

Savaş sonrası dönemde yaşanan bu bir dizi çatışmanın en sonuncusu, 1964-79 arasında Rodezya'daki (günümüz Zimbabvesi) ırkçı rejimle yapılan savaştı. Bu örnekte anavatan, beyaz yerleşimcilere arka çıkmamıştı. Muhafazakâr Parti'den başbakan Harold Macmillan, 1960'da Güney Afrika'ya yaptığı bir ziyarette Britanyalı yöneticilerin görüşlerini şöyle dile getirmişti: "Kıtanın her yerinde değişim rüzgârları esiyor. İster hoşumuza gitsin, ister gitmesin, milli şuurun yükselişi siyasi bir olgudur". Emperyalist çıkarları korumanın daha başka, daha incelikli yollarına ihtiyaç vardı –Hindistan'ın 1947'de "sömürgelikten kurtulması"nda olduğu gibi.

Hint milliyetçiliği temel ifadesini, 1885'te kurulan Hint Ulusal Kongresi'nde bulmuştu. Kongre'nin en radikal unsurları Hindu-Müslüman-Sih birliğini, alt kıtayı kaplayan tek bir devleti, kapsamlı toprak reformunu ve işçi haklarına destek verilmesini savunuyordu. 78 Britanya gemisi ile 20 sahil istasyonunda görevli Hint mürettebatın isyan çıkardığı Şubat 1948, bu potansiyeli açıkça göstermişti. Öğrenciler ve işçiler, isyan eden askerlere destek verdiler. Hindular ile Müslümanlar birlikte yürüdüler.

Ama Hint toprak sahipleriyle kapitalistlerinin çıkarlarını tehdit eden sınıf mücadelelerine düşmanca yaklaşan daha sağ unsurlar, milliyetçi harekete egemendi. Kongre devrimci değil burjuva-milliyetçi bir partiydi. Kongre'nin sağ kanadında yer alan Mahatma Gandi isyana karşı çıkarken, daha sol eğilimli Jawaharlal Nehru bile isyanı sınırlamakla uğraşıyordu. Bu, milliyetçi hareket içinde, Hindu şovenlerin, Müslüman ayrılıkçıların ve Britanyalı imparatorluk yöneticilerinin istifade edebilecekleri bir zaafa yol açmıştı. Sınıf mücadelesi, sömürülenleri, sömürenlere karşı birleştirme eğilimindedir. Sınıf mücadelesinin olmaması, insanları bölünmüş ve nefret siyasetinden kolay etkilenir hale getirerek, tam tersi etki yapabilir.

Britanya, Kongre'nin etkisini dengelemek için ayrı bir Müslüman devleti kurulmasını savunan Muhammed Ali Cinnah'ın Müslüman Birliği'ni teşvik etti. Sonuç, yoksul Hindular ile Müslümanların birbirlerini hedef aldıkları komünal bir şiddet selinin serbest kalması oldu.

Hindu, Müslüman ve Sih nüfuslar iç içe geçmişti – özellikle de alt kıtanın kuzeybatısındaki Pencap

bölgesinde. Kongre ile Müslüman Birliği liderleri (Britanya'nın zımni rızasıyla) bölünme konusunda aralarında anlaşır anlaşmaz, yeni sınırın her iki tarafında da sağcı çeteler "kendi" topraklarını etnik olarak temizleme faaliyetine giriştiler. Hindistan ile Pakistan 1947'de bağımsız olurken 250.000 ile 1 milyon arasında insan komünal katliamlarda hayatını kaybetti. Bölünmenin yarattığı ayrılıklar hâlâ çözülmeyi bekliyor. Keşmir'in statüsü yüzünden iki ülke halen kavgalı; şovenizm ve komünalizm, bölge siyasetini zehirlemeye devam ediyor.

Britanyalılar muhalefeti bölüp Kongre radikallerini önemsizleştirdiler ve Delhi ile Karaçi'de işbaşına gelen yeni rejimlerin yabancı sermaye dostu olmasını sağladılar. Başka yerlerde de yerli yönetimine geçiş sırasında benzer yöntemler kullanıldı.

Malaya'da Britanyalılar, Komünist öncülüğündeki gerilla hareketi karşısında bir kontrgerilla savaşı yürüttüler. Gerillalar çoğunluk itibariyle Çin kökenliydi. Britanyalılar, Malay siyasetçilerini yumuşatmak için onlara eninde sonunda bağımsızlık vermeyi vaat ederken, Malayların Çinli azınlığa güvenmemesinden istifade ettiler.

Kenya'da Britanyalılar, ilk önce 1956'da Mau Mau Ayaklanmasını bastırdılar; ardından, birkaç yıl sonra 1963'te, bağımsızlığa istikrarı bozmadan geçilmesini müzakere etmek için görece ılımlı, önemli bir milliyetçi lider olan Jomo Kenyatta'yı serbest bıraktılar.

Kıbrıs'ta da benzeri yaşandı. Britanya, adadaki milliyetçi gerilla hareketi EOKA'yı yenemiyordu. Bunun yerine, ateşkes yapılmasını sağlayarak iktidarın, gerillalara komutanlık yapan General Grivas'ın elinden alınıp daha muhafazakâr bir

milliyetçi lider olan Başpiskopos Makarios'a devredilmesini gündeme getirdiler.

İmparatorluk (dolaysız sömürge yönetimi), 1940'ların sonu ile 1970'lerin sonu arasında yaşanan, kimi az kanlı kimi çok kanlı bir dizi çatışmayla resmen sona erdi. Ama bu emperyalizmin sonu demek değildi. Geçiş sürecinde yabancıların çıkarları genellikle çok iyi korunmuştur. Ekonomik bağımlılığın aşırı düzeyde olması, bağımsızlığını yeni kazanan devletlerin birçoğunu prangaya vurmuştu. Dev şirketlerle askerî süper güçlerin hâkim olduğu bir dünyada yoksulluktan kurtulmalarını sağlayacak yolu pek azı keşfedebilecekti. Daha radikal olan milliyetçiler kimi zaman prangaları kırmaya kalkışacaklardı. Ama bunu yaptıklarında bir kez daha emperyalizmin ekonomik ve askerî gücünün menziline girdiklerini göreceklerdi. Küresel gücün arka perdesi değişmişti. Ama oyuncuların hünerlerini sergiledikleri sahne aynı kalmıştı.

Petrol, Siyonizm ve Batı Emperyalizmi

Dünyanın bir bölgesi, 1945'ten itibaren dünyanın büyük güçleri açısından özel önem kazanmıştır: Ortadoğu. Sebebi, dünyanın bilinen petrol rezervlerinin %70'inin burada olmasıdır. Petrol, küresel ekonominin en önemli metasıdır. Yakacak, ısıtma ve aydınlatma demektir. O olmadan kapitalizm durma noktasına gelecektir. Petrol aynı zamanda oldukça kârlı bir uğraştır. Dünyanın en büyük on şirketinden beşi petrol şirketidir.

ABD ekonomisinin 1945'ten sonraki büyümesi, petrol talebini hızla yurtiçi üretimin üzerine çıkardı. 1950'lerde ABD petrol tüketiminin yalnızca %10'unu ithal ediyordu. 1980'lere gelindiğinde bu oran yarıyı

geçmişti. Aynı zamanda, Çin ve Hindistan gibi yeni sanayileşen ülkeler petrol kaynakları üzerinde baskı yaratıyorlar. Çin'in dünya üretimindeki payı 1978'de yaklaşık %5 iken, yıllık %8'e yaklaşan büyüme oranlarıyla günümüzde %20'ye yaklaşmıştır.

Petrol hayati bir metadır; talebi sürekli yükselirken rezervler sınırsız değildir. Ortadoğu'nun savaş alanına dönmesinin başlıca nedeni budur.

18. yüzyılın sonunda Britanya, esas olarak Hindistan ve Avustralya ulaşımını güvence altına almak için Mısır ile Süveyş Kanalı'nın kontrolünü ele geçirmişti. I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce, Ortadoğu'da nüfuz alanını genişletmesini gerektirecek aynı ölçüde öncelikli başka bir neden daha ortaya çıktı: Britanya Kraliyet Donanması gemilerinde kömürden petrol gücüne geçiş yapıldı. Güney Irak'ın petrol sahalarının kontrolü stratejik bir öncelik oldu.

Modern Ortadoğu, I. Dünya Savaşı ile ortaya çıktı. Osmanlı Türklerini 1918'de Irak ile Suriye'den çıkarmak üzere yarım milyon Britanyalı asker gönderildi. Ortadoğu, savaş zamanı yapılmış gizli bir anlaşma uyarınca Britanya ile müttefiki Fransa arasında sömürgelere bölündü.

Ama Britanya, savaş zamanında iki anlaşma daha yapmıştı: Arap ayaklanmasının Haşimi liderlerine, Türk yönetiminden bağımsızlık sözü vermişti; Yahudi halkına bir anavatan yaratmak üzere Filistin'de Siyonist yerleşime destek teklif etmişti. Bu sözlerden ilki tutulmazken ikincisine sadık kalındı.

Siyonizm, 19. yüzyılın sonunda kurulan sağ eğilimli milliyetçi bir hareketti ve I. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa Yahudilerinin küçük bir kesimi tarafından destekleniyordu. O dönemde siyasi bakımdan faal olan Yahudilerin çoğu solda yer alıyordu. Musevilik bir ırk,

hatta bir milliyet olmayıp dinî bir itikattır. Avrupa Yahudilerinin ezici çoğunluğu, Ortaçağ'da din değiştirip Museviliğe geçenlerin soyundan geliyordu. Tek gerçek "anavatanları" Avrupa idi. Ama Siyonistler, Yahudi karşıtlığının kaçınılmaz olduğunu, Yahudilerin ayrı bir "millet" olduğunu ve bu nedenle de dünyanın farklı yerlerinden Yahudilerin bir yere yerleşip birlikte yaşamaları gerektiğini iddia ettiler. Bunun neresi olacağı tali bir meseleydi. Önerilerden biri Madagaskar idi.

Çoğu Yahudi'ye göre bu plan bir hayaldi. İşleri, evleri ve şirketleri yaşadıkları yerdeydi. Yerel toplumla kaynaşmışlardı. Yahudi karşıtlığı gerçek bir tehditti ama buna verilebilecek en pratik cevap, yüceleştirilmiş bir "anavatana" kaçıp gitme hayallerine kapılmak değil, sosyalistlerle ve sendikalarla birlikte onunla mücadele etmek gibi gözüküyordu.

Siyonizm'i güçlendiren emperyalizm oldu. Siyonist liderler bunu anlamıştı. Aralarında Alman Kayseri, Rus Çarı ve Osmanlı Sultanının da olduğu devlet liderlerinin desteğini almak için yoğun kulis faaliyetleri yürüttüler. Ama emellerine ulaşmalarını sağlayan Britanyalılar oldu. Britanya, savaş sırasında Siyonistlerin, Yahudiler arasından gönüllü askerler devşirmelerini istiyordu ve savaştan sonra, Filistin'de Britanya yanlısı bir Siyonist adacığın olmasının avantajını görebiliyordu. Siyonist bir lider 1914'te şunları yazıyordu: "Ülkeyi kalkındırabilir, uygarlığı geri getirebilir ve Süveyş Kanalı'na muhafızlık edebiliriz".

Sorun, Filistin'de halihazırda yaşayanların olmasıydı. 1918'de oradaki 700.000 kişilik nüfusun yalnızca 60.000'i Yahudi idi. Geriye kalanlar, çoğu

yarıcılık yapan Arap halktı. Ama Britanya'nın Filistin üzerindeki manda yönetimi hakkından vazgeçtiği 1947'de Yahudilerin sayısı on kattan fazla artarak 650.000'e çıkarken, nüfusu üç kattan az artan Arapların nüfusu 2.000.000 olmuştu. Bu fark, Britanya yönetiminin izin verdiği büyük ölçekli Yahudi göçünü yansıtıyordu.

Avrupalı ve Amerikalı hayırseverler, Siyonistlere bol mali kaynak sağlıyordu. Böylelikle topraklarını bilfiil kullanmayan Arap mal sahiplerine cazip fiyatlar teklif edip arazi satın alabiliyorlardı. Siyonistlerin toprak hırsızlığı ve Britanya'nın Arap protestolarını zorla bastırması, 1936-39 Filistin Ayaklanmasını tetikledi. 20.000 Britanya askeriyle birlikte savaşan Siyonist milisler ayaklanmayı bastırdılar. 5.000 kadar Filistinli öldürüldü. Ardından Britanyalılar, gerilimi azaltmak için Yahudi göçünü sınırlamaya çalıştılar. Bu politika 1940'larda onları, kendilerine güvenleri giderek artan Siyonist milislerle silahlı çatışmaya sürükledi. Filistinlilerin yenilgisi, Britanya'nın besleyip büyüttüğü Siyonist hareketin artık kendi başının çaresine bakabilecek güce kavuştuğunu gösteriyordu.

Yahudi soykırımı (*Holokost*), Siyonizm'e büyük ivme kazandırdı. Altı milyon Yahudi'nin sistemli bir imha programı çerçevesinde katledilmesi dünyayı şok etmişti. Yahudi karşıtlığının ancak ayrı bir Yahudi anavatanı kurulmasıyla çözümlenebilecek kadar yaygın bir sorun olduğunu vurgulayan Siyonist görüş önemli ölçüde güçlenmişti. Siyonist talepleri desteklemenin dünya toplumunun ahlaki bir yükümlülüğü olduğu duygusu birçok insanda yer etmişti.

Britanya'nın 1947'de geri çekileceği kesinleştiğinde, Birleşmiş Milletler bir uluslararası

barış anlaşmasına aracılık etti. Filistin bölünecek, büyük çoğunluğu göçmen yerleşimcilerden oluşan ve nüfusun yalnızca %30'unu oluşturan Siyonistler toprakların %55'ini alacaktı. Araplar planı kabul etmediler. Arap başkentlerinde emperyalizm karşıtı dev gösteriler patlak verdi. Filistinliler kendilerini savunmak üzere örgütlendiler ve Arap desteğinin artması beklediler. Ama artık Siyonistler durdurulamayacak kadar kalabalıklaşmış, çok iyi örgütlenmiş ve ağır silahlanmış durumdaydılar. Saldırıya geçip tarihî Filistin'in %80'ini ele geçirdiler.

Terör, ana fetih araçları idi. Irgun grubunun, Deir Yasin köyünde 250 Filistinliyi katletmesinden sonra kamyonlar dolusu Siyonist milis diğerlerine uyarı olsun diye "Deir Yasin! Deir Yasin!" diye bağırarak dolaşmıştı. 1948'de en az 700.000 Filistinli ülkeden kaçtı.

Arap monarşileri küçük ve köhne ordularıyla savaşa girdiler. Çabucak mağlup oldular ama kendileri de toprak hırsızlığına soyunarak, Filistin'in kalan kısımlarını Mısır ile Ürdün arasında bölüştüler.

İsrail Devleti 1948'de kuruluşunu ilan etti. O zamandan bugüne kadar 1956, 1967, 1973 ve 1982 yıllarında komşularıyla savaştı. 1967'de Suriye'den Golan Tepeleri'ni, Ürdün'den Batı Şeria'yı, Mısır'dan ise Gazze Şeridi ile Sina Çölü'nü almıştı. O yıl 350.000 Filistinli daha sürgüne çıkmıştı. 1967'de ele geçirilen topraklarının çoğu hâlâ geri verilmemiştir. İsrail toprak ilhaklarına, yerleşim yeri inşaatlarına devam ediyor ve Yahudileri göçe teşvik ediyor. Ülke içinde Filistinliler, olağanüstü baskı altında yaşıyorlar. Bu baskı Birinci İntifa (1987-93), İkinci İntifa (2000-05) ve Gazze Savaşı (2008-09) sırasında doruk noktasına çıkmıştır.

İsrail niteliği gereği askerî ve yayılmacı bir devlettir çünkü mülksüzleştirme temelinde kurulmuş bir sömürge yerleşimcileri devletidir. Komşularıyla asla barış içinde yaşayamaz çünkü onların topraklarına el koymuştur. Güvensizlik, topraklarını ve insan gücünü büyütme yönünde sürekli baskı oluşturmaktadır.

İsrail aynı zamanda emperyalizmin ileri karakoludur. ABD'nin yabancı ülkelere yaptığı askerî yardımların düzenli olarak %25'ini alan Siyonist devlet, Batı emperyalizminin Ortadoğu'daki maaşlı bekçi köpeğidir.

Siyonizm ve Amerikan emperyalizmi, Ortadoğu'da sürekli baskı, şiddet ve istikrarsızlık kaynağıdır. Ancak bölgenin bütün jeopolitik yapısını yeniden şekillendirecek kadar güçlü, aşağıdan yükselen bir Arap devrimi, kalıcı bir barış umudunu yeşertebilir. Kudüs'e giden yol Kahire'den geçer.

1956: Macaristan ve Süveyş Kanalı

1956 yılı savaş, devrim ve hayal kırıklığı yılıydı – hiçbir şeyin tekrar asla aynı olmayacağı bir yıl.

1948 savaşı ve İsrail'in yaratılması, Arap milliyetçiliği açısından feci bir bozgundu. Yolsuzluğa batmış, gerici, kukla kralların halkın yoğun baskısıyla karşılaşmasıyla bu bozgunun sonucu Ortadoğu genelinde hissedildi. Halkın bu memnuniyetsizliği, Arap ordularında görevli küçük rütbeli subayları etkiledi. 1948 askerî başarısızlığına yakından şahit olmuşlardı. Reformu ve modernleşmeyi desteklemek için iyi nedenleri vardı. Mesleki konumları gereği milli bir kuvvet olarak örgütlenmişlerdi.

Şiddetlenen kitlesel protestoların ortasında, 23 Temmuz 1952 tarihinde Hür Subaylar Hareketi'nin askerî darbesi, Mısır'da Kral Faruk iktidarını sona

erdirdi. Hareketin en önemli lideri Albay Cemal Abdül Nasır idi.

Nasır diktatör oldu ama toprak reformu programı, devlet-kapitalist gelişme çizgisi ve gerek Siyonizmi gerekse Batı emperyalizmini sert bir dille eleştirmesi, onu hem Mısır'da popüler yaptı hem de Ortadoğu'da Arap milliyetçiliğinin simgesi haline getirdi. Nasır, iktidarı ele geçirdikten üç yıl sonra Süveyş Kanalı'nı millileştirdi. Britanya ile Fransa, İsrail ile işbirliği yaparak Kasım 1956'da Mısır'ı işgal ettiler.

İşgal, emperyalist güçler açısından siyasi bir felaketle sonuçlandı. Arap dünyasında öfke patlamasına yol açarken, anavatanda da kitlesel protestolarla karşılandı. İşçi Partisi ile İşçi Sendikaları Kongresi'nin çağrısıyla düzenlenen protesto, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Londra'nın tanık olduğu en büyük gösteriydi; 10 Downing Street'in dışında protestocularla polis arasında çatışmalar yaşandı. Britanya ekonomisinin bağımlı olduğu mali kaynak akışını kesme tehdidiyle harekâtın fişini çekerek bu güçlü tepkiden istifade eden ABD'nin amacı, petrol zengini Ortadoğu'nun en büyük emperyalist gücü Britanya'nın yerini almaktı. Süveyş Kanalı harekâtı, Britanya İmparatorluğu ile ilgili yanılsamalara kesinkes son vermiş oldu: Nihai gerileme içindeki imparatorluk artık ABD'den bağımsız olarak dünyada bir rol oynayamayacaktı. Öte yandan, Nasır'ın Arap dünyasındaki konumu iyice güçlendi.

Demir Perde'nin diğer tarafında daha da dramatik olaylar cereyan ediyordu. Stalin, 1953'te öldü. Diktatörlüğü arkasında sayısız kurban bırakmıştı; şimdi Rus yönetici sınıfı, terör aygıtına hükmetme fırsatını elde etmişti. Stalin'in polis şefi Beriya idam edildi.

Yeni Sovyet lideri Nikita Kruşçev'in 20. Parti Kongresi sırasında Stalin'i alenen suçladığı Şubat 1956 tarihinde, bürokrasi içindeki iktidar mücadelesi açığa çıktı. Stalin'in binlerce kişiyi katlettiğini, milyonları sürgüne gönderdiğini ve Haziran 1941 Alman işgali sırasında korkak, kifayetsiz bir tutum takındığını söylüyordu Kruşçev. Bu açıklama büyük bir şok dalgası yarattı. Stalinist propaganda makinesi, çeyrek yüzyıl boyunca en ufak muhalif sesi bile susturmuştu. Birdenbire her şey sorgulanır olmuştu. Belki de "sosyalist anavatan"da her şey yolunda gitmiyordu. Eleştirilerin bazıları belki de "kapitalist yalanlar"dan ibaret değildi.

Sovyet İmparatorluğu içinde 1953'ten beridir memnuniyetsizlik artıyordu. O yılın Haziran ayında, Doğu Berlin'de dev bir inşaat sahasında çalışan inşaat işçileri, ücretleri değişmeksizin daha uzun süre çalışmaları gerektiği söylendiğinde işi bıraktılar. Şehir içinde protesto yürüyüşü yaparken on binlerce kişi onlara katıldı. Ertesi gün Doğu Almanya'nın her yerinde genel grev vardı. Bazı şehirlerde göstericiler parti bürolarını işgal ettiler, polis karakollarına saldırdılar ve hapishaneleri basarak mahkûmları serbest bıraktılar. Temmuz ayında, Rusya'nın kuzey ucundaki Vorkuta köle işçi kampında ayaklanma patlak verdi. Beş gün içerisinde 50 maden ocağında çalışma durmuş, 250.000 madenci greve katılmıştı. Her iki ayaklanma da ordu tarafından ezildi. Ama reform ihtiyacı açıkça görülüyordu; gulaglarda tutulan milyonlarca mahkûmun %90'ı iki yıl içinde serbest bırakıldı. Kruşçev'in 20. Parti Kongresi'nde yaptığı konuşma bağlama uygundu.

Tartışmaların yeniden başlaması ve reform doğrultusunda atılan ilk çekingen adımlar, diktatörlük

rejimleri için her zaman tehlike noktalarıdır. Bastırılan değişim arzusu birdenbire önüne geçilmez bir sele dönüşebilir. Polonya'da, gerek uzun Nazi işgalinin gerekse savaşın sona ermesiyle canlanan özgürlük ve refah umutları hâlâ hafızalardaki yerini koruyordu. Sovyet liderinin ölümü ve ardından alenen eleştirilmesi, bu umutları yeniden alevlendirdi. Haziran 1956'da, Doğu Berlinli işçilerin 3 yıl önce yaptığı gibi Poznańlı işçiler de iş bırakıp şehirde yürüyüş düzenlediler ve çok geçmeden polisle çatışmaya girerek tutsakları serbest bıraktılar, buldukları silahlara el koydular. Ayaklanma kontrol altına alındı ama hareketi doğrudan ezmek yerine bürokrasinin sınırlı reformu savunan bir kesimi, bunu kullanarak iktidara yönelik bir hamle yaptı. Stalin döneminde hapse atılan bağımsız bir Komünist lider olan Wladyslaw Gomulka serbest bırakıldı ve yeni bir rejim kurdu. Ruslar ülkeyi işgal etmekle tehdit ettiler ama geri durmaya ikna edildiler. Gomulka, 250.000 kişilik coşkulu bir kitleye seslendi. İşçi sınıfı isyanı olarak başlayan şey bürokratik bir darbeye dönüşmüştü. Ekim ayındaki Polonya Baharı (öyle deniliyordu), iktidarı, Polonya'nın devlet-kapitalist yönetici sınıfının reformcu kanadına vermişti.

Macaristan'da olaylar tamamen farklı bir şekilde cereyan etti. Poznań ve Polonya Baharı, Avrupa'nın kalbinde büyük bir işçi sınıfı devrimini ateşleyen fünyelerdi. 22 Ekim 1956'da Budapeşte Politeknik Enstitüsü öğrencileri, demokrasi, ifade özgürlüğü, mahkûmların serbest bırakılması, Rus birliklerinin geri çekilmesi ve köylülerin çiftlik ürünleri üzerindeki zorunlu devlet vergilerinin kaldırılması talepleriyle 14 maddelik bir manifesto hazırladılar. Taleplerinde ısrarcı olduklarını göstermek için ertesi gün bir

yürüyüş düzenleyen öğrencilere on binlerce işçi destek verdi. Akşamüzeri, radyo istasyonuna yaklaştıkları sırada gizli polis üzerlerine ateş açtı. İşçiler, spor kulüplerindeki silahlara el koyarken, askerler de silahlarını göstericilere verdiler. Şehir genelinde ve çok geçmeden de ülke genelinde iktidar, halk komiteleri ile silahlı milislerin eline geçti.

Britanya Komünist Partisi gazetesi *The Daily Worker* adına olayları takip eden Peter Fryer, geçtiği haberde yeni demokratik organlardan şöyle bahsediyordu:

> Rusya'da 1905 Devrimi'nde ve Şubat 1917'de oluşturulan işçi, köylü ve asker konseylerine benziyorlar … Bunlar aynı anda hem (fabrikalarla üniversitelerde, maden ocaklarıyla askerî birimlerde seçilen delegelerin bir araya geldikleri) ayaklanmanın organları hem de (silahlı halkın güvendiği) halk özyönetiminin organlarıydılar.

Macaristan yönetici sınıfının Imre Nagy önderliğindeki bir kesimi, Polonya'da Gomulka'nın yaptığı gibi, halk isyanına gem vurarak kontrolü yeniden ele geçirmeye kalkıştı. Ama hareket çok güçlüydü. Olaylar, hükümet değişikliğiyle geçiştirilemeyecek kadar büyümüştü.

4 Kasım'da Budapeşte caddelerinde Rus tankları geziniyordu. İşçi sınıfının yaşadığı kenar mahallelerin bombalarla harabeye döndüğü ve işgalcilerle sokak sokak çarpışan binlerce Macar'ın hayatını kaybettiği şehir, bir savaş meydanını andırıyordu. Petrograd Sovyeti'nin 1905 ile 1917'de oynadığı rolü üstlenen Büyük Budapeşte Merkezi İşçi Konseyi, iki hafta boyunca şehirde hayatı felç edecek bir genel grev başlattı.

Kasım'da Budapeşte'de ikili iktidar vardı. İşçi Konseyi temel ihtiyaç malzemelerini temin ediyor,

ekmek dağıtıyor, sağlık hizmetlerini sürdürüyor ve silah imal ediyordu. Yeni kurulan János Kádár rejiminin otoritesi ise Rus tanklarının taretlerine dayanıyordu.

Ama işçilerin 3.000 tanka ve 200.000 askere karşı galip gelmesi mümkün değildi –Doğu Avrupa'nın diğer bölgelerine yayılan bir devrim olmadan imkânsızdı. Grev yenildi, İşçi Konseyi bastırıldı ve Nagy'nin de aralarında olduğu 350 muhalif idam edildi. Buna rağmen işbirlikçi Kádár rejimi sallantılı durumdaydı. Kontrolü yeniden ele geçirmeye çabalarken ücretlere ortalama %22 zam yapmak ve "mevcut tüm idari organlarda … demokratik seçimler" yapma sözü vermek zorunda kaldı.

1956 olayları, yekpare Stalinist yapıda çatlaklar yarattı. Gerçek Marksistlerin savunduğu aşağıdan devrim ve işçilerin kendilerini özgürleştirmesi geleneği, Budapeşte'nin sokaklarında yeniden doğmuştu. Dünyanın dört bir yanındaki on binlerce sol eylemci, siyasi bağlılıklarını tekrar gözden geçirmek zorunda kaldı.

Doğu Almanya'da 1953 isyanına katıldıkları için Komünist Parti'den ihraç edilenlerin %68'i partiye 1933'ten önce katılmıştı. Yaşlı devrimciler, kendi sınıflarıyla birlikte çarpışmıştı. Yeni yönetici sınıfın uygun görülen "apparatçik"leri makamlarını korumuştu.

Budapeşte'den geçtiği haberleri sansürlenen Peter Fryer, *The Daily Worker*'dan istifa etti ve ardından Komünist Parti'den ihraç edildi. Yalnız değildi. Britanya Komünist Partisi, Macar Devrimi'nin hemen ardından 7.000 üyesini (üyelerinin beşte biri) kaybetti –aralarında önde gelen pek çok aydın ve sendikacı da vardı.

Stalinizm dağılırken Yeni Sol biçimlenmeye başladı. Yeni grupçuklar içinde toplanmaya başlayan eylemciler, birbirine rakip “Stalinizm karşıtı” siyasi geleneklere yöneldiler. Bunlardan birçoğu aynen Stalinizm gibi aldatıcıydı. Maoculuk bunlardan biriydi. Bir diğeri, uzaklardaki bir Karayip adasının ıssız dağlık bölgelerinde şekilleniyordu. Sömürüyle adaletsizliğin yara izlerini taşıyan bir dünyada, devrimci idealizmin somut temsilcisi, esin kaynağı ve simgesi olan bir kişi burada ortaya çıkacaktı: Che Guevara.

Che Guevara ve Küba Devrimi

Aralık 1956’da 82 devrimciden oluşan bir grup, yolsuzluğa batmış, acımasız, ABD destekli Fulgencio Batista diktatörlüğünü devirmek niyetiyle Küba sahiline çıktı. 1953’te başarısızlıkla sonuçlanan Moncada kışlası baskının anısına kendilerine 26 Temmuz Hareketi diyorlardı. Grubun en önemli lideri Fidel Castro idi. Diğer liderler arasında Fidel’in kardeşi Raul ve Arjantinli bir doktor Ernesto (“Che”) Guevara vardı.

Gruptan yalnızca 12 kişi, ücra Sierra Maestra Dağları’nda gerilla savaşı başlatacak kadar yaşayabildi. Buna rağmen grup dağılmadı ve yeni gönüllülerin katılımıyla büyüdü. 1958 yazına gelindiğinde 200 üyeleri vardı. Altı ay sonra Ocak 1959’da, devrimci savaşı kazanarak Küba’nın başkenti Havana’ya girdiler.

Çarpıcı bir başarıydı. Zafer kazanıldığı anda bile sadece 800 gerilla vardı; yine de Batista’nın silahlı kuvvetlerini yenip 7 milyon kişinin yaşadığı Karayip adasının kontrolünü ele geçirebildiler.

ABD, Orta Amerika ile Karayipler'i "arka bahçesi" olarak görüyordu. Görünürde bağımsız olan devletleri generallerin, toprak sahiplerinin, sanayicilerin ve haydutların oluşturduğu, ABD güdümlü rejimler yönetiyordu. Amerika'nın bölgedeki çıkarlarını savunmak üzere tasarlanmış bu sistemi, ABD istihbarat kurumları denetleyip idare ediyordu. Örneğin, 1954'te Guatemala'da biraz da olsa reformcu bir rejim iktidara geldiğinde, CIA'nın düzenlediği bir darbeyle devrilmesi fazla zaman almamıştı.

Ancak, halk Batista'dan o kadar bıkmıştı ki ABD, Castro ile anlaşabileceğini düşünerek son anda Batista'yı yüzüstü bırakmıştı. Neden olmasındı ki? Rus Devrimi'ni işçiler yapmıştı. Çin Devrimi'ni gerçekleştiren köylülerdi. Küba Devrimi'nde ikisinin de rolü yoktu: Orta sınıftan aydınların hareketiydi.

Castro, liberal reformları destekleyen ama başka pek bir şey söylemeyen bir dizi açıklama yapmıştı geçmişte. Mayıs 1959 gibi geç bir tarihte şöyle diyordu: "Özel kesim yatırımlarına karşı değiliz … Özel yatırımcıların faydalı olduğuna, onların deneyimlerine ve coşkusuna inanıyoruz … Yatırım yapacak uluslararası şirketler, yerli firmalarla aynı güvencelere ve haklara sahip olacaklar".

Devrimciler naif insanlardı. Zaferi mümkün kılan, Küba köylüleri ile kır emekçilerin desteğiydi. Bunlar, ABD sermayesinin yük hayvanlarıydı. Büyük iş dünyasının çıkarlarına karşı çıkmaksızın bu kesimlerin hayatlarını iyileştirmek söz konusu olamazdı.

Küba'nın ekonomik gelişme çelişkileri, Castro'yu basit bir tercihle baş başa bıraktı: Ya Batista gibi bir vekil rejimle yola devam edecekti ya da toprak reformu gerçekleştirecek, adanın zenginliğini

okulları, hastaneleri ve refah sistemini karşılamakta kullanacaktı.

Castro ilk başta dikkatle hareket etti ama Amerikan çıkarlarına tehdit olabilecek her adımında şiddetli misillemeyle karşılaştı. Giderek gerginleşen soğukluk, adadaki Amerikan işletmelerinin toptan millileştirilmesi, Rusya ile güçlü ticari ilişkiler geliştirilmesi ve Küba Devrimi'n "sosyalist" olduğunun ilan edilmesi sonucunu doğurdu. Ardından CIA, Nisan 1961'de ABD'de yaşayan zengin Kübalı sürgünlerin silahlı saldırısına destek oldu. Zamanında Batista'yı kaderiyle baş başa bırakan sıradan Kübalılar, şimdi birleşerek Castro rejimini savundular. Domuzlar Körfezi çıkartması fiyaskoyla sonuçlandı. Ekim ayında Castro'nun müttefiki Sovyetlerin adaya (geçici olarak) nükleer silahlar konuşlandırarak dünyayı nükleer bir savaşın eşiğine getirdiği Küba Füze Krizi, ABD ile Küba arasındaki çatlağı kapanamayacak ölçüde genişletti.

Şehirli işçiler devrimde hiçbir rol oynamadılar ve devrimden sonra da etkileri olmadı. Kır emekçileri yol kenarlarında devrimi alkışlarla karşıladılar ama gerilla saflarına katılanlar çok sınırlıydı. Devrim neredeyse bütünüyle orta sınıftan idealistler ile (mücadele esnasında saflarına çekebildikleri) az sayıdaki köylü çiftçinin eseriydi. Küba Devrimi bu nedenle "işçi sınıfının kendini kurtarması" örneği değildi. Bunun sonucunda Küba "sosyalizmi", ABD ablukası altında yaşayan ve başlıca geçim kaynağının şeker kamışı olduğu bir Karayip adasının yoksullaştırılmış devlet kapitalizmi ve ekonomik bağımlılığı örneği oldu. Reformlar gerçekti ama yukarıdan bahşedilmişti ve yoksulluğun getirdiği sınırlamalara tabiydi.

Bununla birlikte Che Guevara, Küba deneyiminden yola çıkarak dünyanın her yerine uygulanabilecek bir devrimci gerilla savaşı teorisi geliştirdi. Yaşadıklarından üç temel ders çıkarmıştı:

1. Halkın gerilla ordusu, düzenli hükümet kuvvetlerini yenebilir.
2. Azgelişmiş dünyada mücadelenin doğal alanı şehir değil kırsal kesimdir.
3. Devrimcilerin koşulların olgunlaşmasını beklemesi gerekmez; gerilla grubu oluşturup, bir katalizör olarak hareket ederek kendi başlarına devrim yapabilirler.

Che'ye göre kararlı devrimcilerden meydana gelen küçük, hareketli ve etkili gerilla grupları, isyan *focos* (üsleri) kurarak devrimci gerilla savaşının kıvılcımını çakabilir ve Afrika, Asya, Amerika kıtalarında ABD destekli diktatörleri alaşağı edebilirler.

Che sözüne sadık birisiydi. Küba'da halkın sevdiği bir devlet adamı olarak konforlu bir hayat sürebilirdi. Ama Küba liderlerinin benimsediği Sovyet tarzı iktisat ve diplomasi çok geçmeden onu hayal kırıklığına sürükledi. Özü neyse her zaman öyle kaldı: Gözü pek, idealist ve kararlı bir devrim savaşçısı. Ortadan kayboldu ve *fuko* devrim teorisini pratiğe geçirmek amacıyla gizlice önce 1965'te Kongo'ya, ardından 1966'da Bolivya'ya geçti.

Ama teorinin yanlış olduğu ortaya çıktı. Devrim, sadece iradi eylemlerle ve dinamizmle tekrarlanmazdı. İradecilikle tarihe dayatma yapılamazdı. Öznel etkenler (liderlik, örgüt, fikirler), devrimci durumlarda belirleyiciydi. Ama nesnel koşulların uygun olması gerekirdi. Devrimin mümkün olup olmadığı sınıfsal güç dengesine, devletin iç tutarlılığına, kitlelerin bilinç düzeyine ve kendine duyduğu güvene de bağlıydı. Bu ikisi arasında düzgün bir ilişki olmalıydı: Devrimci örgüt toplumla, onun sınıf

mücadeleleriyle ve kitle hareketleriyle iyice kaynaşmış olmalıydı; devrimciler ancak bu koşullarda halkın ruh halini kavrayabilir, mümkün olan taleplere ve eylem çağrılarına karşılık verebilirdi.

Küba'da toplumsal kuvvetlerin hepsi zayıftı: Toplumun seçkinleri, Batista rejimi, orta sınıf, emek hareketi, köylüler, kır emekçileri. Yolsuzluk ve sömürü yaygındı. Hayat acımasızdı ama yabancılaşma ve atalet her yere sirayet etmişti. İçi boşalmış bu topluma giren gerillalar, dipsiz bir boşluğa atılan kum taneleri gibiydiler.

Başka yerlerde durum farklıydı. Kongo'da Che, birbirleriyle didişen yozlaşmış savaş ağalarının hizipçiliğine ve yakalandığı hastalığına yenildi. Ama Bolivya'da daha kötüsüyle karşılaşacaktı. Ücra bir dağlık bölgede 50 kişilik gerilla kuvvetiyle, yerel halkın kayıtsızlığı ile korkusunun ortasında yalnız kalmıştı. Beladan belaya sürüklenip sayıları giderek azalan gerillalar, 1967 Ekim ayının başlarında 1.800 Bolivya askeri tarafından kuşatılıp mağlup edildiler.

Ele geçirilen Che oracıkta katledildi. Tüm bunlara rağmen, acılarla yoğrulmuş dünyada kahramanlığı ve idealizmi nedeniyle devrimci direnişin simgesi haline geldi. Ama dünyayı Che'nin umut ettiği şekilde değiştirmek için onun hatalarından dersler çıkarmalıyız.

CECILIA BURNS – R.I.P.
DECLARED 'FIT TO WORK' IN
FEBRUARY BY ATOS. DIED
THIS MORNING, 'NIL POINTS'
FOR HER BREAST CANCER.
ATOS IS A SICK JOKE

Yapılmakta olan geleceğin tarihi: Ağustos 2012’de Londra sokaklarında kesintileri protesto eden engelli eylemciler (Fotoğraf: Terry Conway)

15

YENİ DÜNYA DÜZENSİZLİĞİ

1968–günümüz

1956-68 dönemi, gelişmiş dünyanın çoğunda görece siyasi uzlaşmanın olduğu bir dönemdi. Üçüncü Dünya'nın bazı kısımlarında sömürge savaşları tüm şiddetiyle devam ediyordu ama gerek Doğu Bloku'ndaki ihtilaflar gerekse Batı'daki gösterilerle grevler, ilgili azınlıkların dışında pek etki yapmıyormuş gibiydi. Ardından 1968'de, yeni bir kitlesel protesto dalgası dünyayı sarsmaya başladı.

1968'de ortaya çıkan radikal hareketler kısa süre içinde istihdamı, ücretleri ve çalışma koşullarını hedef alan saldırılara karşı çalışan insanların giderek büyüyen direnişiyle kaynaştı. Savaş sonrasının büyük patlaması giderek yavaşladı ve 1973'te durma noktasına geldi. Ardından kapitalist dünyanın dört bir yanında sınıf mücadeleleri patlak verdi.

Ama yönetici sınıf, sendikalara ve halk hareketlerine karşı saldırıya geçti –1980'lerde özellikle Britanya'da acımasız bir sınıf savaşına sebep olan bir saldırı. Üst üste alınan önemli yenilgiler, güç dengesini zenginlerle büyük iş âleminin lehine değiştirdi. Sonuçta kapitalizm köklü bir tadilattan geçirildi: Sendikalar güç kaybetti, hizmetler özelleştirildi,

emeğin süreksiz ve güvencesiz çalışması yaygınlaşırken refah, emekten sermayeye olacak şekilde baştan aşağı yeniden bölüştürüldü.

Kapitalizmin yeni biçimine “neoliberalizm” diyoruz. Emperyalist gücün yeniden vurgulanması ve ABD ile müttefiklerinin küresel çıkarlarını desteklemek üzere savaşın umarsızca kullanılması, neoliberalizme eşlik ediyordu. Bunu, “Teröre Karşı Savaş” adıyla biliyoruz.

Ama neoliberal kapitalizmin, borçlanmaya dayalı kısa vadeli bir çözüm olduğu anlaşılmıştır. 20. yüzyılın ilk on yılında “finansallaşma” devasa bir spekülatif balon yaratarak, sistemin tarihindeki en büyük bankacılık çöküşüne yol açtı. Öte yandan, kibirli bir haletiruhiyeyle girişilen emperyalist savaşların tek sonucu kıyım, mezhepçi kargaşa ve denetlenmesi zor ayaklanmalar oldu.

Bu yeni dünya düzensizliğidir. İçinde yaşadığımız dünyadır. Bu dönemin (çağımızın) tarihi, 1945 sonrası sömürge savaşlarının en fecisiyle başlar: Vietnam.

Vietnam Savaşı

Napalm, insan bedenine yapışıp onu kemiğine kadar yakmak üzere tasarlanmış, pelte kıvamına getirilmiş benzindir. Amerikalı muhabir Martha Gellhorn, 1966’da Güney Vietnam’da bir hastaneyi ziyaret ettiğinde napalmın çocuklar üzerindeki etkisini görmüştü:

> Yüzlerindeki etler aşağı, omuzlarına doğru akıp orada toplanıyor … O kadar birikiyor ki bu çocuklar başlarını döndüremiyorlar … Kangren başladığında ellerini, parmaklarını ya da ayaklarını kesiyorlar; tek kesemedikleri şey kafaları.

ABD, Çinhindi bölgesinde Güney Vietnam, Kuzey Vietnam, Laos ve Kamboçya halklarına karşı yürüttüğü savaşlar sırasında 8 milyon tondan fazla

patlayıcı kullandı. Bu miktar, II. Dünya Savaşı'na katılan tarafların, savaşın başından sonuna kadar kullandıklarının üç katıydı.

Vietnam Savaşı'nda ölenlerin sayısı 5 milyonu buluyordu. Bunlardan 58.000'i Amerikan askeriydi. Geriye kalanlar Vietnamlı idi; bir milyon kadarı bir şekilde askerdi ama çoğu sivildi. Ölenlerin çoğu hava bombardımanları sonucu hayatını kaybetti. Nedeni basitti. ABD, halkın tamamına karşı savaş yürütüyordu. Dolayısıyla, düşmanı öldürmenin en kolay (ve güvenli) yolu, onlara havadan bomba yağdırmaktı. Mevcut koşullarda bu, "Komünizmin yayılmasını" durdurmanın en etkili yolu gibi gözüküyordu.

İşgalcilerin önündeki askerî sorun, Vietkong'un (Güney Vietnamlı Komünist gerillalar) köylerden kaynaklanmasıydı. Köy ahalisinin oğlu, kızı olan gerillalar, Vietnam köylülerinin silahlı kanadıydı.

ABD, bir seçim yapılması durumunda Komünistlerin oyların %80'ini alacağını tahmin ediyordu. Bu yüzden seçim falan yapılmadı. Bunun yerine, toprak ağalarıyla vurguncuların desteklediği yozlaşmış bir diktatörü ayakta tutmak için yarım milyon Amerikan askeri gönderildi. Toplumun geriye kalanı düşmandı. ABD ordusundan bir binbaşının, adamlarının Vietnam köyü Ben Tre'yi yerle bir etmesinden sonra olayı "köyü kurtarmak için onu yakmamız gerekiyordu" diye açıklaması bundan ötürüdür. "Kontrgerilla" savaşının mantığı buydu.

İnanılmaz bir şekilde Vietnamlılar pes etmediler. Tam tersine, bombardıman ve yıkımlar şiddetlendikçe, acılar katmerlendikçe genç Vietnamlılar akın akın direnişin safına katıldılar. ABD emperyalizminin artan şiddeti, ateşe benzin dökmek gibi bir şeydi.

Vietnam yoksul bir ülkeydi. Gerillalar ıskartaya çıkmış tüfeklerle, el yapımı bombalarla ve ormana kurdukları bubi tuzaklarıyla savaşıyorlardı. Zamanlarının çoğunu yeraltındaki tünellerde gizlenerek geçiriyorlardı. Ama yenilmesi zor rakiplerdi. Her şeyden önce Komünistlerin öncülük ettiği Ulusal Kurtuluş Cephesi'nde iyi örgütlenmişlerdi. Sonra, yabancı işgalcilere karşı uzun bir direniş geçmişi olan, etnik ve kültürel bakımdan homojen bir halktı. Yakın geçmişte Japon ve Fransız güçlerine başarıyla karşı koymuşlardı.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda, Japonya'nın yenilgisinden sonra Vietminh ulusal direniş hareketinin lideri Ho Şi Min, Vietnam'ın bağımsızlığını ilan etti. Ama Fransızlar sömürge yönetimini yeniden kurmakta kararlıydılar. Vietminh sekiz yıl boyunca Fransızlarla savaştı. 1954'te Dien Bien Phu Savaşı'nda kesin zafer kazandılar.

Bunun ardından Sovyet ve Çinli destekçiler, yapılacak seçimlere göre ülkenin bölünmesini kabul etmeye ikna ettiler Vietnamlı liderleri. Bu ciddi bir hataydı. Almanya'nın, Kore'nin ya da Filistin'in bölünmesinin nasıl ki tarihî bir temeli yoksa Vietnam'ın bölünmesinin de yoktu. Bölünme, Soğuk Savaş siyasetiydi.

Güney Vietnam'ın başkenti Saygon'da ABD destekli bir diktatörlük kuruldu. Hiçbir Vietnamlının bu konuda oy kullanma şansı olmadı. Ülkenin Kuzey'de milliyetçi bir rejim ile Güney'de vekil bir rejim arasında bölünmesi, kalıcı olacakmış gibi gözüküyordu. Güney'deki eski Vietminh savaşçıları, ABD'ye sorun yaratıyordu. Çünkü toprak ağalarına, vergi memurlarına ve polise karşı direnişi örgütleyebilecek kadar yaygın bir gizli şebeke

kurmuşlardı. Çok geçmeden kırsal kesimin bazı bölgelerinde düşük yoğunluklu bir gerilla harekâtı başladı.

Başkan Kennedy, 1960'da 400 olan "danışman" sayısını iki yıl sonra 18.000'e çıkarıp ABD'nin Saygon diktatörlüğüne verdiği askerî desteği artırarak çatışmayı şiddetlendirdi. Rutin bir uygulama gibiydi. ABD Başsavcısı Robert Kennedy, bir keresinde bir gazeteciye "bizde 30 tane Vietnam var" demişti.

Ama Vietnam farklıydı. Çatışma çok geçmeden şiddetlenerek topyekûn bir savaşa dönüştü. 1965'in sonuna gelindiğinde ABD'nin 200.000 kişilik kara gücü vardı; 1968'de ise 500.000. 1965'ten itibaren Kuzey Vietnam yoğun bombardımana tutuldu.

Keza 1970'den sonra komşu Kamboçya da. ABD, 1973'ün altı ayında, II. Dünya Savaşı'nda Japonya'ya attığı bombaların bir buçuk katı tonajda bomba attı Kamboçya'ya. Havadan yağan dehşet yüz binlerce insanı öldürdü. Kızıl Kmerler'in (Kamboçyalı Komünistler) ilerleyişi durduruldu. Ama halk, direnişin kökünü kazımak için kendi halkının bombalanmasına izin veren Phnom Penh'deki işbirlikçi rejiminden ölümüne nefret ediyordu. 1975'te savaş sona erdiğinde, Stalinist liderler köylü ordusunun öfkesini siyasi soykırıma, şehirsizleştirmeye ve tarımda köle emeğinin dayatılmasına yönlendirdiler. Pol Pot'un "ölüm tarlalarında" milyonlarca kişi kayboldu. Ama tohumu atan B-52 bombardıman uçaklarıydı: Fakirleşmiş bir ülkeyi kuşatan şiddet onun ekonomisini, toplumsal dokusunu ve siyasi aklıselimini mahvetmişti.

1967'nin sonuna gelindiğinde, Amerikan kamuoyu artık savaşa karşı çıkmaya başlamıştı. Başkan Johnson idaresi, zaferin eşiğinde olduklarını iddia ederek yanıt

verdi. Vietnam’daki ABD birliklerinin başkomutanı General Westmoreland, komünistlerin “büyük bir saldırı yapamayacak durumda” olduklarını iddia ediyor, şöyle devam ediyordu: “Düşmanın 1965’te kazanır durumdayken, bugün kesinlikle kaybetmekte olduğundan adım kadar eminim … Artık tünelin ucunda ışığın gözüktüğü önemli bir noktaya geldik”.

Ulusal Kurtuluş Cephesi, 31 Ocak 1967’nin ilk saatlerinde Tet Saldırısı’nı başlattı. Kuzey Vietnamlı askerlerin desteklediği Vietkong gerillaları, Güney Vietnam’ın dört bir tarafında yaklaşık 100 hedefe eşgüdümlü saldırılar düzenlediler –birçok eyalet başkenti, ABD’nin önemli askerî üsleri, hatta Saygon’un merkezinde iyi savunulan ABD elçiliği bu hedefler arasındaydı. 19 kişilik bir gerilla grubu, dış kapıyı havaya uçurarak elçilik arazisine girdi ve ana binayı saatlerce elinde tuttu.

O gece televizyonlarda yayınlanan görüntüler, Amerikan izleyicilerini şaşkına çevirmişti. Tam savaşın sonuna gelindiği düşünülürken, Güney Vietnam’ın her büyük şehrinde ve kasabasında çatışmalar alevlenmişti. General Westmoreland, 200.000 askerlik takviye güç gönderilmesini istedi.

Ama savaş yanlısı başkan Johnson, üç hafta sonra başkanlığa tekrar aday olmayacağını açıkladı. Amerikan ordusu, beş yıl boyunca Vietnam’daki askerî mevcudiyetini azaltmaya başladı. Bunun sonucunda ABD’nin Güney Vietnam’daki işgali sona erecek (1973), Saygon diktatörlüğü devrilecek (1975) ve bölünmüş topraklar Komünist yönetim altında yeniden birleşecekti (1976).

Köylü gerillalardan oluşan ordu, topyekûn savaşta ABD emperyalizmini yenmişti. Kavgalarında yalnız değillerdi. Mücadele sırasında Amerikan halkı

yanlarında olmuştu. Dünyanın dört bir yanında milyonlarca kişi de. 1968'de savaş evin içine sıçramıştı. Dünya kapitalizminin kalbinin attığı topraklar isyan ateşiyle tutuşmuştu.

1968

Tet Saldırısı, dünya genelinde isyan yılının başlangıcı oldu. Militan gösteriler, kitle grevleri ve şehir ayaklanmaları dalgası, kapitalist sistemin belli başlı şehirlerine yayıldı. O günleri yaşayanların birçoğu, bunun 1848 ya da 1919 gibi bir devrim yılı olduğunu düşünüyordu. Her yerde umut ve sevinç dolu bir ruh hali hâkimdi. Savaş sonrasının yeni kuşağı (Atom bombasının gölgesinde büyüyen Patlama döneminin çocukları), artık yetişkinliğe adım atmış ve tarih sahnesine büyük bir gürültüyle çıkmıştı.

Sistemin bütününe karşı başkaldırmak, 1968 olaylarının ortak noktasıydı. Keza öğrenci ve işçi gençlerin merkezî rolü de. Protestocular kendilerini tek bir hareketin parçası olarak görüyorlardı. Bir yerde başlayan bir eylem başka bir yere ilham veriyordu. Ama 1968 olayların farklı yönleri de vardı. Mücadele, ülkeden ülkeye farklılık gösteren toplumsal kırılma çizgileri üzerinde patlak verdi.

Britanya'da ana odak noktası Vietnam idi. Mart ayında binlerce gösterici, elleri zincirlenmiş bir halde, Vietnam direnişinin bayraklarını taşıyarak ve "Hey, Hey, LBJ [Lyndon Baines Johnson], Kaç çocuk öldürdün bugün?" diye slogan atarak, Grosvenor Meydanı'nda bulunan ABD elçiliğine yürümüştü. Polisle şiddetli çatışmalar yaşandı. Ekim ayında, Vietnam Dayanışma Kampanyası ikinci bir gösteri düzenledi. Mart gösterisinin üç-dört katı sayıda, yaklaşık 100.000 kişinin katılımıyla, o dönemde hiçbir

siyasi gösteride görülmemiş büyüklükte bir eylem oldu. Ünlü üniversitelerden katılan binlerce kişinin yanı sıra sendika flamalarının arkasında çok sayıda işçi de yürüyordu.

ABD'de de ana odak noktası savaştı. Şikago belediye başkanı Daley, Ağustos 1968'de Demokrat Parti Konvansiyonu sırasında dışarıda yapılan barış gösterisinin dağıtılması için polise ve Milli Muhafızlara emir verdiğinde milyonlarca kişi, kapitalist devletin demokratik muhalefete uyguladığı şiddetin canlı görüntülerini televizyon ekranlarından dehşetle izledi.

Ama hareketin en güçlü hissedildiği yer şehirlerde siyahların yaşadığı gettolardı. Medeni Haklar savunucusu Martin Luther King Nisan 1968'de Memphis'de bir suikasta kurban gittiğinde, siyah Amerika'da bir öfke patlaması oldu. Daha önce 1964'te Harlem'de, 1965'te Watts'da, 1966-67'de bir düzine başka yerde yine polis aleyhtarı büyük ayaklanmalar olmuştu. Ama bu sefer, benzersiz bir yıkım, yağma ve çatışma gecesinde, Amerika'nın dört yanında yüzlerce şehir ateşler içinde kalmıştı.

Çekoslovakya'da farklı türde bir mücadele ortaya çıktı. Yönetimi üstlenen bürokrasi içindeki çatlaklar derinleştikçe, aydınlarla öğrenciler arasında başlayan tartışmalar Stalinist sansürü işlevsiz kılmıştı. Öğrenciler bağımsız bir sendika kurdular. İşçiler, hükümetin belirlediği görevlilerin, devlet güdümündeki sendikalardan çıkarılması lehine oy kullandılar. Medyada tartışma ortamı canlandı. Ağustos 1968'de Rus tankları, "Prag Baharı"nı ezmek için sokaklara çıktı. Reformcu liderler tutuklanıp sürgüne gönderildi. Ama karşılarına çıkan pasif direnişi kırmak Rusların 9 ayını alacaktı.

O yıl gelişmiş dünyanın birçok yerinde gösteriler, grevler ve işgaller yaşandı. Derry'den New York'a, Batı Berlin'den Meksiko'ya, Varşova'dan Roma'ya, her yerde kitlesel protestolar düzenleniyordu. Ama hareketin devrimin eşiğine gelmesi, Mayıs-Haziran 1968'de Fransa'da oldu. Fransız öğrenci hareketi, savaş karşıtı düşüncelerin yanı sıra üniversitedeki koşulları, eğitimin niteliğini ve devlet başkanı Charles de Gaulle'ün 10 yıllık idaresi sırasında Fransa'da kurduğu otoriter sistemi protesto ediyordu.

Yetkililer aşırı tepki gösterdiler. Paris Üniversitesi'ni tamamen kapatıp polis gönderdiler. Polisin uyguladığı şiddet, kitlesel bir direnişe yol açtı. "Barikatlar Gecesi"nde (10/11 Mayıs), saatler boyunca çevik kuvvet polisleriyle çarpışan öğrencilerle genç işçiler, en sonunda onları üniversite yerleşkesinin bulunduğu Left Bank'tan geri çekilmeye zorladılar.

İşçiler, çatışmalarla ilgili canlı yayınları radyolarından dinlediler ya da televizyondan seyrettiler. De Gaulle'ün polisinden onlar da nefret ediyorlardı. Polisi, hiçbir cezai yaptırımla karşılaşmaksızın grevdeki işçileri katlettikleri eylemlerden tanıyorlardı. Sendika liderleri, tabanın baskısıyla öğrencilere destek olmak için bir günlük genel grev çağrısı yaptı. İşçilerin tepkisi tüm beklentilerin ötesine geçti. 13 Mayıs'ta yüz binlerce işçi, on binlerce öğrenciyle birlikte yürüdü. Sloganlar iktidarın keyfini kaçıracak cinstendi: "*Adieu* de Gaulle! On yıl yetti artık!" Ertesi gün, Nantes'deki Sud Aviation fabrikasının genç işçileri işgal eylemi başlattılar. Bu eylem dalga dalga yayıldı. İki hafta içerisinde, tahminen on milyon işçinin greve gittiği, yüz binlercesinin de işyerlerini işgal ettiği Fransa'da ekonomi durma noktasına geldi.

1936 olayları, daha büyük bir ölçekte yeniden yaşanıyordu. Fransa devrimin eşiğine gelmişti. De Gaulle toplantıya çağırdığı generallerine akıl danıştı: Gerektiği takdirde hükümeti savunmak için birliklerini gönderecekler miydi? Sonuçta, olaylar 1936'da olduğu gibi nihayete erdi. İşçi sınıfı arasında hâlâ büyük itibarı olan Komünist Parti, ücret zammı ve genel seçim vaadiyle işe geri dönülmesini savundu. Devrimci grevi sona erdirip Fransız kapitalizmini kurtaran gerici generaller değil, reformcu liderler oldu.

Fransa'da ve dünyanın farklı yerlerinde yaşanan 1968 olayları, 1975'e kadar sürecek bir siyasi krizin fırtınalı başlangıcıydı. Peki nedeni neydi? 1950'li ve 1960'lı yılların uzun uykusunu sona erdiren neydi?

Britanyalı feminist Sheila Brown'a göre "Vietnam bizim kuşağın İspanyası idi ve insanların çektikleri acılar ruhumuzda derin izler bırakmıştı". Askerî araçların köylü halka karşı acımasızca kullanıldığı Vietnam, dünyada yanlış giden her şeyin içine sıkıştığı bir örnek gibiydi: Emperyalizm, şiddet, adaletsizlik, yoksulluk. Ama 1968-75 arasında dünya kapitalizmini sarsan krizin sebebi olmaktan çok katalizörüydü.

Savaş en fazla ABD'yi etkilemişti. Amerikalar, saldırgan taraf kendi ülkeleri olduğundan ve genç insanlar savaşa gönderilmek üzere askere alındığından sokaklara döküldüler. Ama burada bile savaş başka meselelerle bağlantılıydı. Dünya ağır sıklet boks şampiyonu Muhammed Ali, "Hiçbir Vietkonglu bana 'zenci' demedi" diyordu. Gerçek düşman elbette anavatandaydı.

Her şey 1955'te, Rosa Parks'ın artık yeter deyip bir otobüste beyazlara ayrılan koltuğa oturmasıyla başlamıştı aslında. Bu eylem, önce Montgomery ile

Alabama'nın ırkçı iktidar yapısını sarsan otobüs boykotlarının, ardından da tüm Güney'in ırkçı iktidar yapısını sarsacak siyah Amerikalıların kitlesel hareketinin fitilini ateşledi. On yıl süren Medeni Haklar Hareketi mücadelesi Amerika'yı dönüştürdü. Siyah olsun, beyaz olsun, genç eylemciler kuşağını radikalleştirdi. Savaş geldiğinde artık ne yapacaklarını biliyorlardı.

Harekete gücünü kazandıran, Büyük Patlama'nın şekillendirdiği toplumsal dönüşümdü. Siyah Amerikalılar artık yeter diyorlardı çünkü çiftliklerin yalıtılmış ve korku dolu çalışma koşullarından kopup büyük şehirlerde çalışmaya gelenlerin sayısı çok fazlaydı. Aynı şey dünya genelinde de geçerliydi. Ekonomik patlama milyonları fabrikalara çekmişti – yoksul ülkelerden zengin olanlara, kırsal bölgelerden şehirlere, evden çalışma yerlerine. Ayrıca yepyeni sanayiler, banliyöler ve insanların yoğunlaştığı yeni yerler yarattı. Yüksek öğrenim de ayrıcalıklı bir azınlığa mahsus bir alan olmaktan çıkıp gençliğin daha büyük bir kısmının faydalandığı bir fırsata dönüşmüştü. Örneğin, Britanya'da 1939-64 arasında üniversite öğrencisi sayısı 69.000'den 300.000'e yükseldi. 1968'de Paris'te 200.000 öğrenci vardı ki bunların yaklaşık 30.000'i o yılki gösterilere katıldı.

Dünya değişirken eski baskılar katlanılmaz oldu, yeni sömürü öfkeyi büyüttü. Sıklıkla olduğu üzere ilk harekete geçenler (siyahlar, öğrenciler, savaş karşıtı protestocular), bir bütün olarak işçi sınıfına yol gösterdiler. Öncü, diğerlerini hem yaşadıkları koşulları ve adaletsizleri derinlemesine düşünmeye, hem de karşı saldırıya geçmek üzere aralarında örgütlemeye cesaretlendirdi. Kadınların kurtuluşu hareketi ve eşcinsel hakları hareketi, 1960'ların

kitlesel radikalleşmesinin ürünüydü. Ama 1968'de Fransa'da, takip eden yıllarda İtalya, Britanya ve Portekiz'de olduğu gibi işçiler de harekete geçtiğinde sistem temellerinden sarsıldı.

1968-75: İşçi İsyanı

Mayıs 1968'de Fransa'da yaşanan olaylar, dünya kapitalizminin genel siyasi krizinin yoğunlaşmış bir ifadesiydi. Militan öğrenci gösterileri, on milyonlarca işçinin katıldığı bir genel grevi tetiklemiş, bu da doğrudan doğruya devlet iktidarını sorgulanır hale getirmişti.

Mayıs ayı başında yetkililer Paris Üniversitesi'ni tatil ettiler ve polis, gösteri yapan öğrencilere acımasızca saldırdı. Ay sonuna gelindiğinde, Fransa'da işçi sınıfı devriminin âdeta eli kulağındaydı. Başka yerlerdeki olaylar kimi zaman benzer bir seyir izledi ama farklılıklarla ve her zaman daha yavaş bir hızda.

Batı Almanya'da üniversiteler, 1970'li yılların başında radikalizmin ve militan protestoların merkezi olmayı sürdürdü. Ama savaş sonrası dönemde Avrupa ekonomilerinin en başarılısı olan ülkede işçi sınıfının büyük ölçüde edilgen kalması, öğrenci eylemcilerin Alman toplumundan kopuk, dolayısıyla da aşırı solculuğa (hatta uç örneklerde terörizme) meyilli olmasına yol açtı.

ABD'de de işçiler sınırlı bir rol oynadı. Harekete, savaş karşıtı protestolardan eşcinsel haklarına kadar çeşitli kampanyalara katılan öğrenciler, siyah eylemciler ve genç radikaller egemendi. Bu kısmen örgütlü emeğin zayıflığından ama aynı zamanda da savaş, zorunlu askerlik ve ırkçılığın çok temel meseleler olmasından ötürüydü. En büyük protestolar, Milli Muhafızların, Ohio Kent State

Üniversitesi kampüsünde çevreye ateş açıp dört savaş karşıtı öğrenciyi öldürüp dokuzunu yaraladığı Mayıs 1970'de yaşandı. Bu vahşet gösterisi karşısında ABD'nin her yerinde okullar işgal edildi.

Adanın 1921'de bölünmesinden sonra Katolik azınlığın sistemli bir ayrımcılıkla karşı karşıya kaldığı Kuzey İrlanda'da şiddetli sürtüşmeler oldu. Medeni hakları için gösteri yaparken mezhepçi polisin ve sağcı güruhların defalarca saldırılarına maruz kalan Derry'nin Katolik halkı, Ağustos 1969'da ayaklanarak Bogside ilçesini, halkın kontrolünde bir yasak bölgeye çevirdi.

Başka yerlerde işçi sınıfı ana sahneye çıktı. İtalya'nın 1969 "sıcak sonbaharı"nda grevler, resmî sendika kanallarının dışında hareket eden sıradan metal işçilerinin başlattığı fabrika işgalleri dalgasıyla birlikte doruğa çıktı. Grevciler, yeni demokratik işyeri yapısının tanınmasını, sözleşmelerin yerelde müzakere edilmesini, çalışma saatlerinin kısaltılmasının yanı sıra sigorta, emekli maaşı ve sosyal yardımların beyaz yakalı işçilerle eşit düzeye getirilmesini talep ediyorlardı.

Britanya'da, grevler ve toplu halde grev gözcülüğü yapma eylemleriyle hükümetin ücret kontrolleri ve sendika düşmanı yasaları aşıldı. Madencilerin, ücretlerin düşürülmesine yönelik girişimlere cevaben greve gittikleri 1974'te Muhafazakâr Parti iktidarı seçimleri kaybetti.

Latin Amerika'nın çoğu da karmaşa içindeydi. Salvador Allende'nin devlet başkanı olarak seçilip radikal reforma bağlı bir Halk Birliği hükümetini kurduğu Şili, değişim umutlarının başlıca odak noktası olmuştu. Patronlar Allende'ye görevden el çektirmek için grev düzenlediklerinde, işyerlerinin

kontrolünü ele geçiren işçiler bir işçi konseyleri (*cordones*) ağı kurdular. 1972, Şili'nin devrim ile karşı-devrim arasında dengede durduğu bir yıldı.

Uzun süredir iktidarda olan İspanya diktatörü Franco 1975'te öldüğünde, rejim kitle grevleriyle boğuşuyordu. Ücretlerin artırılması taleplerine demokratik reform, bölgesel özerklik ve siyasi tutsakların serbest bırakılması talepleri eşlik ediyordu.

İspanya'daki gelişmeler, diktatör Caetano'nun Nisan 1974'te askerî bir darbeyle devrildiği Portekiz'de yaşanan daha dramatik olaylardan derinden etkileniyordu. Yerine geçen muhafazakâr general Spinola, zincirlerinden kurtulmuş olan mücadele dalgasının önüne geçemedi. Afrika'daki sömürge savaşlarına derhal son verilmesini isteyen radikal subaylar, Lizbon ile Setnave tersanelerinde, başka sanayi kollarında grev yapan işçilerle ittifaklar kurdular. Sağcı darbe girişimi bastırıldı ve Spinola alaşağı edildi. 1968'de Fransa'da ve 1972'de Şili'de olduğu gibi 1974'te Portekiz'de de işçi sınıfı devriminin eşiğine gelinmişti.

Ne var ki, Marksist teorisyen Chris Harman'ın "son yangın" dediği, küresel ölçekli 1968-75 siyasi krizi, hiçbir yerde başarılı devrimle sonuçlanmadı: Ne Fransa, Şili, Portekiz'de, ne de elbette Almanya, ABD ve Britanya'da.

Kriz iki yoldan biriyle çözüldü: Kanlı bir baskıyla ya da (daha sıklıkla) özenle planlanmış bir pasifleştirme stratejisiyle. Her iki durumda da yönetici sınıfın, hareketi bozguna uğratıp sistemin istikrarını yeniden sağlama şansına sahip olmasında, Solun siyasi kafa karışıklığı ve hatası büyük önem taşıyordu.

Baskı Latin Amerika'da kuraldı. İlk olarak 2 Ekim 1968'de Meksiko'da denendi. Olimpiyat Oyunları'nın başlamasına on gün kalmışken Meksiko'nun otoriter tek parti rejimi, hiçbir şeyin dikkatleri devlet destekli bu gösteriden uzaklaştırmasına izin vermemeye yeminliydi. Ayrıca Meksikalı öğrencilerin protesto hareketini, toplumun geneli üzerinde radikalleştirici bir etki yapmadan yok etmeye de kararlıydı. O gün düzenlenen kitlesel bir gösteri, şehir merkezinin en büyük meydanında 5.000 polis tarafından kuşatıldı. Ateş açma emri verilen polis en az 100 kişiyi öldürdü. Yüzlercesi yaralandı ve tutuklandı. Bir günlük devlet terörü, tüm protesto hareketini dağıttı.

Şili'de kitle hareketi daha geniş ve derinlikli idi. Milyonlarca işçi, köylü ve gecekondu sakini, 1970-73 arasında kitle mücadelesine ve taban demokrasisi girişimine katılmıştı. Bu hareketin yok edilmesi ister istemez Meksiko'dan çok daha kanlı olacaktı.

Allende, sosyalizme parlamenter yolla gidileceğine inanan sol-reformcu bir siyasetçiydi. Destekçilerine anayasanın dışına çıkmayan yöntemlere bağlı kalmalarını tavsiye ederek onları silahlandırmayı reddetti. General Pinochet, Eylül 1973'te Şilili toprak sahipleriyle patronların, Amerikan çokuluslu şirketlerinin ve CIA'nın desteğiyle askerî bir darbe yaptı. Binlerce Allende taraftarı yakalanıp katledildi. Arjantin'de de benzer bir şey oldu: Değişim isteyen kitle hareketi anayasal kanallara yönlendirildi; ardından 1974 darbesi, on binlerce solcu eylemcinin katledilmesine ya da "ortadan kaybolmasına" yol açtı.

Baskı, menünün değişmeyen yemeğiydi. Her yerde gösteri ve grev yapanlara polis saldırıyor, mahkemeler de üzerlerine düşeni yapıyordu. Kimi zaman açıktan öldürülüyorlardı. 30 Ocak 1972

tarihinde Derry’de Britanya askerleri, 13 Medeni Haklar göstericisini katletti –“Kanlı Pazar” diye bilinen olay.

Ama toptan baskı genellikle seçenekler arasında olmuyordu. Kanlı Pazar bir hataydı. Amacı protesto hareketini ezmekti ama tam tersi etki yaptı: Yüzlerce genç Katolik’in İrlanda Cumhuriyet Ordusu’na (IRA) katılmasıyla silahlı bir mücadeleye dönüştü. Medeni Haklar Hareketi, siyahların protestolarına karşı uygulanan (ve Martin Luther King’in suikasta kurban gitmesiyle doruğa ulaşan) devlet şiddetinin Kara Panterler biçiminde militan bir silahlı tepkiyi doğurduğu ABD’de de aynı rotayı takip etti. Britanya kabinesi, grevdeki madencilerin öldürülmesi durumunda işçi sınıfının tepkisinden çekindiği için 1972’de grevcilere karşı askerî birliklerin kullanılması önerisini reddetti. Nihayetinde, sistemin varlığı polisle askerlerden daha çok reformcu siyasetçilerle sendika görevlilerine bağlıydı.

Fransa model olmuştu. Komünistlerin egemenliğindeki CGT, devletle işverenlerin sınırlı ekonomik tavizler vermeyi kabul ettikleri Grenelle Anlaşmasını temel alarak, tekrar işbaşı yapılmasını önayak olmuştu. Avrupa kapitalizminde siyasi istikrarın yeniden sağlanması genellikle bu kalıbı izledi. Sendika liderleriyle Sosyal Demokrat ya da Komünist siyasetçiler, devletten birtakım tavizler koparmak için kitle hareketinin gücünü kullandılar ama ardından hareketi yatıştırıp gücünü ortadan kaldırmak için işçiler üzerindeki nüfuzlarını kullandılar. Buna İtalya’da “Tarihî Uzlaşma” (yani Komünist Parti’nin, sağcı Hristiyan Demokratlar ile uyum içinde devleti yönetmeye istekli olması); Britanya’da “Sosyal Sözleşme” (hükümetin reform

vaadi karşılığında sendika gözetiminde ücret kesintileri yapılması ve grev yasakları konması); İspanya'da "Moncloa Paktı" (faşizmin devrilmesinin ardından liberal siyasetçilere tam da ihtiyaç duydukları soluklanma fırsatını sunan ücret sınırlamaları, kamu harcamalarının budanması ve sendikaların grevlere karşı çıkması).

Belki de hepsi arasında akıbeti en garip olanı Portekiz'di. Komünist Parti, diktatörlük zamanındaki yeraltı örgütlenmesinden büyük bir itibarla gün ışığına çıktı. Ama ardından kendini işçi sınıfı devrimine değil, radikal subayları kazanarak Stalinist bir rejim kurma girişimine adadı. Daha etkili bir manevrayla da köşeye sıkıştı. Sağcı subaylar harekete geçerek solcu subayları bastırdılar. Arkalarında geniş bir ılımlı siyasi partiler koalisyonu vardı. Parlamenter yönetimi ve sınırlı toplumsal reformu savunan Sosyalist Parti, bu sürecin başlıca kazananıydı. Devrim iç burukluğuyla sona erdi.

İster kan dökülerek isterse bürokratik manevrayla sona erdirilmiş olsun, 1968-75 kitle hareketinin yenilgisi, muazzam ve öngörülemeyen sonuçlar doğuracaktı. Büyük Patlama'nın sonuna gelinmişti. Kapitalizm şimdi siyasi krizin yanı sıra ekonomik krizle de yüz yüzeydi. Kriz 1970'lerin ortalarında derinleşecekti ama yönetici sınıf, kitle hareketinin halen saldırı pozisyonunda olmasıyla karşılaştırıldığında krizi işçi sınıfı aleyhine çözümleyecek güce sahipti.

1973-92 Uzun Durgunluğu

Büyük Patlama 1973 sonbaharında birden sona erdi. 1960'ların sonlarında dünya ekonomisinde ortaya çıkan sorunlar büyüme hızını düşürmüştü ama

aniden küresel durgunluğa girilmesi şok etkisi yarattı. Krizin artık geçmişte kaldığı düşünülüyordu. Sosyal Demokratlardan sağcı Muhafazakârlara kadar kapitalizmin savunucuları, patlama-düşüş döngüsünün ortadan kalktığını ve sistemin artık düzenli büyümeyi, tam istihdamı ve iyileşen yaşam standartlarını güvence altına aldığını öne sürüyorlardı. Ama 1974-76 gerilemesinde işsizlik ikiye katlandı. Ardından, tekrar toparlanamadığı gibi 1980-82'deki ikinci gerilemede tekrar ikiye katlandı. Bundan sonra işsizlik oranları hep yüksek seyretti ve 1980'lerin büyüme oranları, 1960'ların ancak yarısı kadar oldu.

Kriz hiçbir zaman 1930'lardaki kadar ağır olmadı ama müzmindi –uzun süreli stagnasyon ve yavaş büyüme, belki de en iyi ifadesiyle "Uzun Durgunluk" dönemi. Devletin Büyük Patlama sırasında işleyen ekonomi yönetimi manivelaları artık işe yaramıyordu. Ekonomide ilave talep yaratarak gerilemeleri dengeleme amaçlı hükümet harcamalarının pek etkisi olmuyordu –enflasyonu körüklemek dışında.

Siyasetçiler hızla sağa kayarak tepki verdiler. Başbakan Callaghan, "Vergileri düşürüp hükümet harcamalarını pompalayarak, durgunluktan çıkış yolunu bulabileceğimizi düşünürdük", diyordu Eylül 1976'da toplanan Britanya İşçi Partisi Konferansı'nda. "Tüm samimiyetimle bu seçeneğin artık mevcut olmadığını söylüyorum; zaten bahsettiğim haliyle de enflasyonu ekonominin başına musallat ederek çalışıyordu. Bu her olduğunda, ortalama işsizlik düzeyi yükselmiştir". Aslında hükümet ne yaparsa yapsın işsizlik yükseliyordu. Kapitalizmin çelişkileri –rekabete ve kâra dayalı bir ekonomi sisteminin akıl

dışı yönleri, siyasi temsilcilerinin yönetme gücüne yine kafa tutuyordu. Ne yanlış gitmişti?

Zamanında yeni bir norm olarak görülen Büyük Patlama aslında kural dışı [*anomali*] bir şeydi. Karşılaştırılabilecek yegâne kesintisiz büyüme dönemi 1849-73 arasıydı. 1873 Uzun Bunalımı'nın başlamasından sonra şu ya da bu türden krizler hep norm olmuştu. Kapitalizm, ancak silah harcamalarına, emperyalizme ve savaşa bağımlılığıyla ayakta kalabilen, son derece hastalıklı bir sistem haline gelmişti.

1945'ten sonra düşüşün geri dönüşünü engelleyen, bu bağımlılığın farklı bir türü olmuştu: Barış zamanında hükümetin silahlanmaya, altyapıya ve kamu hizmetlerine daha önce görülmemiş düzeylerde harcama yapması. Bunun arkasında üç etken vardı: Savaş sonrası yeniden inşa döneminin gereksinimleri; radikalleşmiş işçi sınıfından kaynaklanan toplumsal reform baskısı; Soğuk Savaş sırasında uluslararası ilişkilerin askerîleşmesi. Kısacası Büyük Patlama, devlet-kapitalist ekonomik müdahalelerle kotarılmıştı. Rusya gibi tam anlamıyla devlet-kapitalist ekonomilerde bunun doğruluğu zaten açıktı ama ABD gibi görünürde serbest piyasa ekonomilerinde de doğruydu. II. Dünya Savaşı'nın en şiddetli döneminde, hükümetin askerî harcamaları ABD'nin ekonomik üretiminin yaklaşık %50'sini oluşturuyordu. On yıl sonra hâlâ %15 civarındaydı. Patlama bu sayede sürekli ve istikrarlı oldu.

Ama kapitalizm silah bağımlısı olmuşsa da bu ancak geçici bir çözümdü. Üç zorlu sorun Büyük Patlama'nın altını oydu. Küresel ekonominin 1950'li ve 1960'lı yıllarda genişlemesiyle bunların etkisi iyice arttı.

Birincisi, silah harcamalarının yüksek düzeylerde olduğu ekonomiler, patlamayı ancak rekabet güçlerinden fedakârlık ederek sürdürebiliyorlardı. Silah harcamaları fuzulidir. Emekten tasarruf sağlayan makinelere yapılan harcamalardan farklı olarak emek üretkenliğinin yükselmesine, birim maliyetlerin düşürülmesine ve dolayısıyla sanayinin rekabet gücünün artmasına hiç katkı yapmaz. II. Dünya Savaşı'nın mağlup devletleri Almanya ile Japonya'nın, savaş sonrası dönemde ekonomik gelişmenin dinamoları olması bundan ötürüdür. Batı Almanya GSYH'sinin %3-4'ünü silaha harcadı – Britanya'ya göre oldukça düşük, Amerika'ya göreyse çok daha düşük bir oran. Japonya'nın harcamaları daha da azdı (yalnızca %1). Bunun sonucunda her iki ekonomi de yeni teknolojiye yoğun yatırım yapabildi ve 1950'lerin başından itibaren olağanüstü yüksek büyüme düzeylerine ulaşabildi. Batı Almanya ile Japonya'nın büyüme oranları, takip eden yirmi yıllık dönemde ABD'nin kabaca üç katıydı.

Böylece, hantal, silaha dayalı ekonomiler ile dinamik, ihracata yönelik olanlar arasındaki uçurum büyüdü. Büyük Patlama sırasında Batı Almanya'nın ileri ekonomilerin toplam üretimi içindeki payı ikiye katlanırken, Japonya'nınki üç kattan fazla arttı. ABD'nin payı üçte ikinin üzerindeyken yarının altına indi.

Yani silahlanma yükü azaltılmalıydı. ABD'de üretimin silahlara ayrılan kısmı 1950'lerin başı ile 1970'lerin ortası arasında yarı yarıya düştü. Chris Harman'ın ifadesiyle: "Piyasa rekabeti dinamiği, askerî rekabetin dinamiğini durmaksızın baltalıyordu". Ama sonuçta, silah harcamalarının

küresel ekonomiyi canlandırma ve istikrar kazandırma etkisi de geriledi.

İkinci sorun daha zorluydu. ABD ile Sovyetler Birliği, silahlanma yüklerini azaltmak için yumuşama [*detant*] politikası izleyebilirken, zorunlu görülen ücret ve refah kesintilerini işçi sınıfına kabul ettirmenin o kadar kolay olmadığı anlaşıldı.

İşsizlik, kapitalizmde ekonomik bir zorunluluktur. Marx'ın "yedek emek ordusu" dediği şey, işçileri işsizlik korkusuyla daha düşük ücretleri kabullenmeye zorlayarak emek gücünün fiyatını düşürür. Ama Büyük Patlama, bir kuşak boyunca neredeyse hep tam istihdam koşulları yaratmıştı. Emek arzı yetersizdi, işverenler eleman için yarışa tutuşuyordu, işsizlik korkusu neredeyse ortadan kalkmıştı ve işçiler, daha iyi şartlar talep etmek için işyerlerinde güçlü sendika örgütleri kurabiliyordu.

Hükümetler aynı zamanda uygun fiyatlı konutlar, yeni hastaneler, daha iyi okullar ve refah hizmetleri sağlama baskısı altındaydı. "Sosyal ücret", kişisel ücretle birlikte yükseldi. Örneğin Britanya'da, işçi sınıfının milli servetten aldığı pay Büyük Patlama sırasında GSYH'nin yaklaşık yarısından üçte ikisine yükseldi.

Artan ücretler ve hükümet harcamaları, talep yaratarak patlamanın sürmesine yardımcı oldu. Ama bu aynı zamanda kapitalistlerin maliyet artışı, rekabet gücünün azalması ve kârların baskılanmasıyla yüz yüze kalması demekti. Emek hareketinin güçlü olduğu yerlerde bu konu özellikle sorun yaratıyordu. Örneğin Britanyalı kapitalistler bu yüzden Batı Alman ve Japon kapitalistler karşısında geriledi.

Üçüncü sorun, sermayenin uzun dönemde giderek merkezîleşme ve yoğunlaşma eğiliminin bir

sonucuydu –yani dünya ekonomisinin sayıları sürekli azalan dev şirketlerin hâkimiyetine girmesi. Büyük Patlama sırasında çokuluslu şirketlerin yükselişi, hükümetlerin kontrol gücünü büyük ölçüde aştığından devlet güdümlü kapitalizm çerçevesinin de dışında kalan bir ekonomik gücün yükselişi demekti. Britanya'da en büyük 100 şirket 1949'da imalat sektörü üretiminin %21'ini gerçekleştirirken, bunların payı 1970'de %46'ya yükselmişti. Silahlar, arabalar, ilaçlar ve elektronik ürünler gibi temel sanayi kollarında faaliyet gösteren modern işletmelerin finansa, teknolojiye, hammaddelere, üretim tesislerine ve pazarlara küresel ölçekte ulaşma olanağının olması giderek önem kazandı.

Birçok ülke ekonomisi, çokuluslu şirketlerin yanında cüce kalıyordu. Küreselleşen faaliyetleri sayesinde düzenleme ve vergilerden kaçınabiliyor, sermaye kontrollerinin etrafından dolanabiliyor ve sübvansiyonlarla diğer imtiyazlardan faydalanabiliyorlardı. Ulus devletler, teknolojiye, yatırımlara ve pazarlara ulaşabilmek için özel kesime daha cömert koşullar sunmaya zorlanıyordu. Ulusal ekonomilerin sınırlarını yarıp geçen rekabetçi sermaye birikimi, kapitalist gelişmenin bir önceki evresinin mekanizmalarını gereksiz kılıyordu.

1970'lerin ortalarına gelindiğinde Büyük Patlama sona ermiş ama bunun da ötesinde onu mümkün kılan devlet güdümlü kapitalizm, kriz ve çatışmanın ortasında çökmeye başlamıştı. Onun yerini almak üzere yeni bir küreselleşmiş şirketler "neoliberal" kapitalizmi biçimi ortaya çıktı.

Neoliberalizm Nedir?

Önceleri “parasalcılık” ya da “Thatchercılık” denilen neoliberalizm, kimi zaman ideolojik bir sapmadan ibaret olarak görülür. Bu son derece yanlıştır. Neoliberal akademisyen, gazeteci, siyasetçi, bankacı ve girişimcilerin benimsedikleri “serbest piyasa” teorisinin, kapitalist ekonominin fiilen nasıl çalıştığını kesinlikle açıklayamadığı doğrudur. Bu teori, bununla uğraşmak yerine gerek sisteme yerleşik açgözlülüğe, yoksulluğa ve kaosa, gerekse siyaset ve iş dünyası seçkinlerinin tuhaf, hak edilmemiş zenginliklerine sözde bilimsel bir gerekçe sunar. Bu anlamda neoliberalizm, yönetici sınıfın kendi kendini haklı çıkaran ideolojisinden başka bir şey değildir.

Ama neoliberalizm, 1970’lere gelinceye kadar kıyıda köşede kalmış sağcı bir görüştü. Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi serbest piyasa teorisyenlerine takıntılı tipler diye bakılıyordu. İktisatçılarla politika yapıcıların ezici çoğunluğu, devlet müdahalesi ile kamu harcamalarının ağırlığını hissettirdiği karma bir ekonomiyi destekliyordu.

1970’lerde, devlet güdümlü kapitalizmin biriken çelişkileri, Büyük Patlama’yı sona erdirip dünyayı Uzun Durgunluk’a iten krizi hızlandırdı. Neoliberalizm bu krize verilen yanıttır. Özünde, küresel zenginlerin diğer herkesle mücadele ettikleri bir sınıf savaşıdır. Amacı, emekçilerin 1945’ten bu yana elde ettikleri kazanımları ortadan kaldırmak, sömürü ve kâr oranını yükseltmek, zenginliği emekten alıp sermayeye verecek şekilde yeniden bölüştürmektir.

İlk itki, Uzun Durgunluk sırasında kapitalistler arası rekabetin şiddetlenmesiydi. Daralan pazarlar, hem işçi çıkararak hem de çalışmaya devam edenlerin ücretlerini aşağı çekerek patronların maliyetleri

düşürmesi gerektiğini ifade ediyordu. Bu bir kere başladı mı küresel bir “dibe doğru yarış”a dönüşüyor ve krizden ortaya çıkan yeni ekonomik düzenin daimî bir özelliği haline geliyordu. Ulusal ekonomilerin, otarşik blokların ve devlet güdümlü kapitalizmin çağı artık geçiyordu. Küresel ekonominin, ulus devletlerin kontrolü dışındaki uluslararası bankalarla çokuluslu şirketlerin egemenliğine girdiği yeni bir çağın ilk ışıkları ufukta yükseliyordu.

Neoliberal kapitalizmin finansal ve sınai mega-şirketlerinin yükselişi, birçok yönden ana hatlarıyla belirlenebilir. Örneğin ABD’nin doğrudan yabancı yatırımları, 1950’de 11 milyar dolardan 1976’da 133 milyar dolara yükseldi. Amerikan şirketlerinin uzun vadeli borçlanmalarının hisse senedi değerlerine oranı, 1955’te %87’den 1970’de %181’e yükseldi.

Başka bir örneğe bakacak olursak, Batı Avrupa bankalarının döviz işlemleri 1968’de 25 milyar dolardan 1974’te 200 milyar dolara çıktı. 74 azgelişmiş ülkenin toplam borcu 1965’te 39 milyar dolarken 1974’te 119 milyar dolara tırmandı.

Büyük Patlama sırasında damla damla biriken bu niceliksel değişimler, 1970’lerde taşma noktasına geldi. Küresel şirketler artık ulus devletleri gölgede bırakmıştı. Chris Harman, Uzun Durgunluk’u yorumlarken 1984’te şöyle diyordu:

> Sanki savaş öncesi dönemin krizi yeniden sahneye konuyordu ama bir farkla. Ulusal ekonominin bankalarından borçlanan rakip firmalar yerini uluslararası ekonominin uluslararası bankalarından borçlanan devlet kapitalizmlerine ve çokuluslu firmalara bırakıyordu.

Böylece ulusal yönetici sınıflar üzerinde, “kendi” işçi sınıflarını daha fazla sömürmeleri için amansız bir baskı oluştu. Yüksek ücretler yeni yatırımların

gelmesini engelleyebilirdi. Keza kamu hizmetleriyle sosyal yardımları karşılamak için iş dünyasına salınacak vergiler de. İşyerlerini daha güvenli yapmak, çalışma saatlerini sınırlandırmak ve doğum iznini güvenceye almak üzere tasarlanmış yasalar için de durum benzerdi.

Yönetici sınıfın karşı saldırısı, ilk kez 1973 askerî darbesinin ardından Şili'de test edildi. Kısa bir süre sonra, 1975'te Muhafazakâr Parti'nin lideri olarak seçilen Margaret Thatcher bu yaklaşımın en önde gelen taraftarıydı.1979'da başbakan olan Thatcher, iki seçim daha kazanarak 1990'a kadar görevde kaldı. Neoliberalizmin yılmaz bir savunucusuydu.

Daha önce Edward Heath'in Muhafazakâr Parti hükümeti, 1972'de ve ardından 1974'te sanayideki eylemlerle yıkılmıştı. Thatcher sendikaları, refah devletini ve işçi sınıfını hedef alan topyekûn bir karşı saldırı başlatmaya kararlıydı. Heath idaresiyle mücadelede başı çeken maden işçileri başlıca hedefti.

Maden ocaklarının kapatılması programı, madencileri hem geçim kaynaklarını hem de kendi topluluklarını kurtarmak için ümitsizce bir kavgaya sürükledi. Tarihin en uzun süren kitle grevi yaşandı – bir yıl boyunca (1984-85) 150.000 işçi grevdeydi. Madencileri paramiliter tarzda polis şiddeti, mahkeme oyunları ve medyanın yalan yağmuru bekliyordu. Sonunda geçim kaygısıyla işlerinin başına döndüler. Madencilerin yenilgisi, Britanya sendikacılığının belini kırdı. Britanya, 1970'lerin başlarında dünyanın en iyi örgütlenmiş ve en militan işçi sınıflarından birine sahipti. 1985'ten bu yana sendikalı sayısı yarıya düştü ve son 20 yılda Britanya'da grev oranı, 19. yüzyıldan beridir en düşük seviyesindedir.

Madencilerin yenilgisinin küresel önem taşıdığı bugün açıkça görülebiliyor: Uluslararası yönetici sınıfın, işçi sınıfının neoliberalizme karşı direnişine indirdiği en önemli darbedir. Thatcher ile takipçilerinin, kesinti ve kamu işletmelerini tasfiye programını öne çıkarmasına izin vermiştir.

Millileştirilmiş sanayilerin ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, hem kamu hizmetlerinde çalışan örgütlü işçilerin büyük pazarlık yapılarını parçalar, hem de rakip işverenlerin, imtiyaz hakları ve ihaleler için birbirleriyle yarışırken karşılıklı fiyat kırarak ücretleri aşağı ittikleri koşulları yaratır. Bu, Piyasalaştırma ile özelleştirmenin gerçek amacıdır: Bunlar, sendikal örgütlenmeyi zayıflatacak, güvencesizliği artıracak, ücretleri aşağı çekecek ve refahı çalışan insanlardan şirket zenginlerine doğru yeniden bölüştürecek mekanizmalardır.

Özel kesim sermayesi, kamu hizmetlerinin başlıca sağlayıcısı olarak devlet sermayesinin yerine geçiyor. Devlet, vergi gelirlerini konutlar, hastaneler, okullar ve refah sistemi biçiminde sosyal ücret olarak tekrar sisteme sokmak yerine, bu hizmetleri sunmaları için şirket vurguncularına para ödüyor ve onlar da bu hizmetlerin teminini, ödeme gücüne göre yeniden şekillendiriyorlar. Sendikalar zayıflatılıyor, hizmetler sınırlanıyor ve maliyetler düşürülüyor. Bundan asıl faydalananlar, neoliberal kapitalizmin küresel mega-şirketleridir.

Güvenlik firması G4S bir örnektir. Bir dizi satın alma ve birleşme faaliyeti sonucu kurulmuştur bu şirket. Şu anda 125 ülkede 650.000 kişi istihdam ediyor –%39'u Asya, %19'u Avrupa, %17'si Afrika, %9'u Kuzey Amerika, %8'i Latin Amerika ve %8'i Ortadoğu'da. Britanya'da hapishaneleri, polis

hizmetlerini yürütüyor ve halka açık etkinliklerde güvenliği sağlıyor. Kamu sektörü özelleştirmelerinden en fazla faydalananlardan biri olan şirket, 2011'de Britanya'daki faaliyetlerinden 1,59 milyar sterlin gelir elde ediyordu. Kurumlar vergisi olaraksa yalnızca 67 milyon sterlin (%1,5) ödüyordu.

Devlet güdümlü kapitalizmin sonu bu nedenle devletin sonu demek değildir. Ekonomi yönetiminde, sanayi yatırımlarında ve refah hizmetlerinin sunulmasında devletin rolü daralmıştır. Ama başka rolleri genişlemiştir.

Devlet her zaman sermaye için büyük bir pazar olagelmiştir. Ama kamu hizmetleri satıldıkça iş fırsatları hızla artmaktadır. Örneğin Britanya hükümeti şu anda Ulusal Sağlık Hizmeti'ni özelleştiriyor. Yıllık sağlık bütçesi 125 milyar sterlin. Britanya'da sağlık hizmetleri kısa bir süre sonra bir avuç özel şirketin hâkimiyetinde olacak.

Avrupa Birliği ve Uluslararası Para Fonu gibi devletler arası organlar dahil olmak üzere devlet, ekonomik kriz yönetiminde de merkezî rol oynamayı sürdürüyor. 2008'den bu yana, uluslararası finans kapitale koltuk değnekliği yapmak amacıyla iflas etmiş bankalara trilyonlarca dolar pompalayan bir mekanizma işlevi görüyor.

Bu arada devletin, yönetici sınıfın hem içerideki hem de dışarıdaki düşmanlarına (kapitalizm karşıtı göstericilere, grev yapan işçilere, gerillalara, bağımsız bölgesel güçlere) karşı kullanılacak silahlı bir kuvvet olarak asli ve özgün rolü, neoliberal dönemde artmıştır. Kesintiler, özelleştirmeler ve artan eşitsizlikler, toplumun bütünlüğünü ve birlikteliğini zedelemiştir. Hastane inşa ediyorsanız hemşirelere ihtiyacınız olur. Onları kapatırsanız polise ihtiyacınız

olur. Neoliberalizmin tipik özellikleri küreselleşme, özelleştirme ve askerîleşmedir. Bunlar bize, Büyük Patlama'nın devlet güdümlü kapitalizminden tamamen farklı bir yeni dünya düzeni bırakmıştır.

Bu yeni dünya düzeni jeopolitik olduğu gibi ekonomik bir biçime de sahiptir. İki olay (1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 2001'de Dünya Ticaret Merkezi'nin çökmesi), Soğuk Savaş'ın iki kutuplu dünyasından çıkıp ekonomik ve jeopolitik bakımdan daha parçalı bir Teröre Karşı Savaş dünyasına girdiğimizin işaretleri olmuştur.

1989: Stalinizmin Yıkılışı

9 Kasım 1989 akşamı Berlin halkı dünyayı değiştirdi. Savaş kışkırtıcısı yönetici sınıfların 1945'te böldükleri bir şehir, sıradan insanların ayaklanmasıyla tekrar birleşti. Haberlerin bir ateş fırtınası gibi şehrin dört bir köşesine yayılmasıyla, Demir Perde ile Soğuk Savaş'ın en büyük simgesi olan Berlin Duvarı'nın iki tarafında toplanan yüz binlerce insan duvarı yıkmaya başladı. 1961'de inşa edilen duvarı 5.000 kişi geçmeye çalışmış, bunlardan 100-200'ü öldürülmüştü. Birdenbire, tarihin en büyük devrimci ayaklanma anlarından birinde yerle bir edildi.

Berlin Duvarı'nın yıkılması, böylesi tarihî olayların yaşandığı o yılın en belirgin olayıydı. Ama olaylar bambaşka bir seyir alabilirdi. 3-4 Haziran'da Pekin, olası bir alternatif geleceğin çehresini açığa çıkarmıştı. Nisan ayında, başkentin Tiananmen Meydanı'nda düzenlenen demokrasi yanlısı gösterilerde 100.000 insan toplanmıştı. Bir ay içinde hareket Çin geneline yayılmış, 400 şehirde protestolar yapılmıştı. Yetkililer (yaşlanan bürokratların tek parti diktatörlüğü) bir süreliğine

kararsız kalarak hareket edememişti. Ama hareket büyümeye devam ediyordu; kontrolü tamamen kaybedip iktidardan düşecekleri korkusuyla Çinli liderler kendi halkına karşı askerî bir darbe yaptılar.

Şehirde yerleşik askerler gerçekte neler olup bittiğini yakından biliyor, birçoğu göstericilere sempatiyle bakıyordu. Bu nedenle rejim, eyaletlerden asker getirerek, yalanlarla beyinlerini yıkayıp silahsız göstericilere ateş açmaları için Tiananmen Meydanı'na gönderdi. Yaklaşık 3.000 kişi öldürüldü. Kitle hareketinin boynu vurulmuştu.

Çinliler hâlâ bu karşı-devrimci katliamın sonuçlarıyla yaşıyorlar. Olabileceklerin en kötüsüyle karşı karşıyalar: Bir yanda ağır çalışma koşulları, yoksulluk ve serbest piyasa kapitalizminin güvencesizliği, öte yanda Stalinist polis devletinin otoriterliği.

Ama 1989 Doğu Avrupa'da farklı yaşandı. 1970'lerin Uzun Durgunluğu, devlet-kapitalist rejimleri ekonomik ve siyasi krize sürüklemişti; o zamandan beridir bir şeylerin değişmesi gerektiğine dair işaretler artıyordu.

Polonya, Stalinizme karşı uzun bir direniş geçmişine sahipti. 1956 ve 1970 yıllarında önemli işçi isyanları olmuştu. Muhalif aydınlarla mağdur edilen işçi sınıfı eylemcileri, 1970'lerde gizli bir muhalefet yürütmüşlerdi –İşçi Savunma Komitesi ve *Robotnik* ("İşçi") adlı gazete. Rejim 1980 yazında fiyatlara zam yapmaya kalkıştığında, protesto olarak Gdańsk'daki Lenin Tersanesi işgal edildi. Burası, gizli muhalefetin düzenli olarak propaganda faaliyetleri yürüttüğü işyerlerinden biriydi.

Grevler ve işgaller hızla yayıldı. 3.500 fabrikayı temsil eden delegelerin katıldığı bir konferansta

protestolar tek bir kitle hareketine dönüştü. *Solidarność* (Dayanışma), sendikalar ile devrimci işçi konseyleri karışımı bir hareketti. Sonunda 10 milyon üyesi olmuş, varlığını 16 ay boyunca sürdürmüştü.

Ama Sovyet askerî müdahalesi korkusuyla kötürüm kalan liderler, "kendi kendini sınırlayan bir devrim" ilan ettiler: Devlet iktidarını ele geçirip eski yönetici sınıfı devirmeye çalışmayacaklardı; anlaşma yolu arayacaklardı. Kaçınılmaz olarak bunun bedelini ödediler: 1981 Aralık ortasında General Jaruzelski ülkede sıkıyönetim ilan etti, Dayanışma liderlerini tutuklattı ve işçi hareketini ezmek için askerî birlikleri kullandı.

Bununla birlikte Jaruzelski tam bir baskı kurmadı. Ekonomik ve siyasi kriz öylesine derindi ki eski sistemin olduğu gibi sürdürülmesi mümkün değildi. Darbe, yönetici sınıfın kendisine dayatılanı değil de kendi istediği reform sürecini yönetmek için ihtiyaç duyduğu zamanı ve harekât alanını kazandırmak üzere tasarlanmıştı.

Doğu Bloku, 1950'li ve 1960'lı yıllarda Batı Avrupa'dan daha yüksek ekonomik büyüme oranlarına ulaşmıştı. Stalinist rejimler, devlet gücünün yatırımları ağır sanayiye ve silah üretimine yönlendirmek üzere kullanıldığı otarşik ekonomiler kurmuşlardı. Ancak sanayileşmenin ikinci evresi, yabancı çokuluslu şirketlerin hâkimiyeti altındaki küresel piyasalardan alınabilecek teknolojiye ulaşmayı gerektiriyordu. 1970'lerde otarşi yolun sonuna gelmişti. Devlet-kapitalist ekonomiler eğer geriye düşmek istemiyorlarsa "piyasalara açılmak" zorundaydılar. Piyasa rekabetinin buyrukları, askerî rekabetin buyruklarıyla pekiştirildi.

Soğuk Savaş, Sovyetler Birliği'ne muazzam gerilimler dayatmıştı. Ekonomisi ABD'nin yarısı büyüklükte olan Sovyet yöneticileri, rakiplerine adım uydurabilmek için görece çok daha yüksek silahlanma harcamaları yapmaya mecburdu. 1970'li yılların yumuşama politikası gerilimi hafifletti. Ama 1980'de Amerikan başkanı Reagan, Stratejik Savunma Girişimi ile ikinci bir Soğuk Savaş başlattı. 1979'da 295 milyar dolar olan ABD'nin silahlanma harcamaları 1986'da 425 milyar dolara yükseldi. Avrupa'ya yeni bilgisayar güdümlü füzeler konuşlandırıldı ve (medyanın "Yıldız Savaşları" dediği) uzay boşluğuna silah yerleştirme programı başlatıldı. Aynı zamanda Amerika'nın Orta Amerika, Karayipler, Ortadoğu ve Orta Asya bölgelerinde askerî müdahaleleri hız kazandı. 1980'lerin hantal Sovyet ekonomisinin, yeni silahlanma yarışının gerginliğini kaldıramayacağı ortadaydı. Ama zayıflayan askerî gücün en açık göstergesi, Sovyetlerin kendi arka bahçesi olarak gördüğü Orta Asya'da yürüttüğü sömürge savaşında aldığı yenilgiydi.

Sovyetler Birliği, Aralık 1979'da Kabil'de etrafı kuşatılmış, ismen Komünist olan vekil rejimi ayakta tutmak için Afganistan'ı işgal etti. İşgal, kırsal kesimde üslenmiş İslamcı mücahitlerin başlattığı gerilla direnişinin giderek büyümesini tetikledi. Mücahitler çok geçmeden CIA'dan silah desteği almaya başladılar. Akıtılan kaynak 1981'de 30 milyon dolardan 1985'te 280 milyon dolara fırladı. İslamcı ayaklanma ve Amerikan silahları bileşimi, Sovyet işgalini kırdı. 1988 baharında başlayan Rus birliklerinin geri çekilmesi süreci ertesi yıl tamamlandı.

Afgan Savaşı’nın sona ermesi, Stalinizmin Rusya ile Doğu Avrupa’daki ölümcül kriziyle aynı zamana rastladı. 1985’te Sovyetler Birliği’nin lideri olan Mihail Gorbaçov, 1987 ile 1988’de *glasnost* (“açıklık”) ve *perestroyka* (“yeniden yapılanma”) politikalarını ilan etti. Amacı, yönetimdeki bürokrasinin hem ülke içinde hem de yurtdışında elinde tuttuğu gücü tehlikeye atan ekonomik krizle başa çıkmak üzere yukarıdan kontrollü bir reform yapmaktı. Olaylar hızla kontrolünden çıktı. Rejim içinde baş gösteren derin çatlaklar, 1920’lerden beri görülmemiş kitle protestolarına imkân verdi. Yekpare yapı çatırdamaya başladıkça, daha mahir bürokratlar kendilerini “reformcu” ve “milliyetçi” olarak yeniden öne çıkardılar.

Bunların en mahiri, Gorbaçov ile arası bozulup Sovyet Komünist Partisi’nden kopan bir siyasetçi olan Boris Yeltsin idi; 1989’da Moskova milletvekili seçildi ve ardından 1991’de Rusya devlet başkanı oldu. Sovyetler Birliği artık farklı cumhuriyetlere bölünüyordu. Emperyalist hegemonun krize girmesiyle birlikte Doğu Avrupa halklarını esarete mahkûm eden dışarıdan askerî müdahale tehdidi de ortadan kalktı. Ekonomik kriz, bocalayan iktidar ve reform dedikoduları bileşimi bir patlamayla sonuçlandı. Bomba mekanizmasını harekete geçiren sıklıkla olduğu üzere küçük bir aygıttı.

1989 Haziran ayı sonunda, Avusturya-Macaristan sınırında tüm Avrupa ülkelerine açık bir piknik düzenlendi. 1948’den beridir kapalı olan sınır, küçük delege gruplarının geçişine izin vermek üzere bu etkinlik için açıldı. Haber hızla yayıldı ve binlerce Doğu Alman sınır kapısında toplandı. Macarlar kitlenin geçmesine engel olmadılar. İlk önce birkaç

yüz kişi geçti, ardından binlercesi geldi; sonunda 40.000 kadar Doğu Alman, Ağustos-Eylül aylarının 6 haftalık zaman diliminde Batı'ya "kaçmıştı".

Ekim ayına gelindiğinde, Doğu Avrupa genelinde eyleme geçen kitleler önüne geçilmez bir sele dönüşmüştü. Ama şimdi milyonların sokağa çıkmasıyla artık amaçları "kaçmak" değildi. 4 Kasım'da Doğu Almanya'nın kalbinde bir milyon insan gösteri yaptığında, "Gitmek istiyoruz" sloganları yerini "Kalmak istiyoruz"a bırakmıştı. Kaçış devrime dönüşmüştü.

Eski rejimler domino taşları gibi devrildiler. Polonyalı liderler, Ocak ayından beridir Dayanışma ile görüşmeler yapıyorlardı. Macaristan, yapılan seçimlerle 7 Ekim'de parlamenter demokrasiye geçilmesini ve 23'ünde Stalinist rejimin sona erdirilmesini onayladı. 9 Kasım'da Berlin yeniden birleşti ve 10'unda Bulgar diktatör Todor Jivkov devrildi. Çekler, "Kadife Devrim"lerini 28 Kasım'da zaferle sonuçlandırdılar. Yalnızca Romanya'da rejim ayakta kalmak için kararlı bir çaba gösterdi. Ama rejimin nefret edilen gizli polis aygıtı Securitate etkisiz hale getirildi ve kaçmaya çalışırken yakalanan Nikolay Çavuşesku derhal yargılanarak karısı Elena ile birlikte kurşuna dizildi.

1989 devrimleri, kitle eylemi açısından büyük zaferleri temsil eder. Ama sonuçları sınırlıydı. Moskova, Berlin, Budapeşte, Varşova, Sofya, Prag ve Bükreş'te kalabalıklar özgürlük ve refah istiyorlardı. Sonuçta ellerine geçen oldukça sınırlı oldu. Devlet bürokratları, yeni dönemin parlamenter siyasetçileri olarak yine sahneyi işgal ettiler. Devlet güdümlü kapitalizm yeniden düzenlenerek neoliberal kapitalizme dönüştü. Stalinizm ideolojisi ıskartaya

çıkarılırken Batı tarzı “özgürlük” ideolojisi benimsendi –ama Soğuk Savaş ikinci benliği gibi onun da hayal ürünü bir umut olduğu keşfedilecekti.

Ne yanlış gitmişti? Neden devrimler halkta hiçbir canlanma yaratmamıştı? Bu kadar güçlü sınıf mücadeleleri nasıl olmuştu da parlamenter siyasetin kasvetli rutinlerine yönlendirilebilmişti?

Sovyet emperyalist gücün ana payandasının yıkılması ve devlet-kapitalist rejimlerin içlerinin tamamen boşalmasıyla birlikte sınırlı bir basınç bile bu rejimlerin yıkılmasına yetmişti. Ama Soğuk Savaş ideolojisi ve neoliberal küreselleşmenin hızla ilerlemesi, Doğu Avrupa “sosyalizmine” alternatifin Batı tarzı, serbest piyasa kapitalizmi ve parlamenter demokrasi olması gerektiğini ima ediyordu. Hem geçiş sürecini yönetmek, hem de bu alternatif görüşün reklamını yapmak eski yönetici sınıfın çıkarınaydı. Bu yolla çoğu malını mülkünü, gücünü ve ayrıcalıklarını korudu. 1989 siyasi devrimlerinin gelişip toplumsal devrime dönüşmesi başarıyla engellendi.

9/11, Teröre Karşı Savaş ve Yeni Emperyalizm

11 Eylül 2011’de El Kaide üyesi teröristler, New York’taki Dünya Ticaret Merkezi’nin İkiz Kulelerine, Virjinya Airlington’daki Pentagon kompleksine ve Washington’daki Kongre Binasına saldırmak amacıyla 4 Amerikan uçağını kaçırdılar. Bu saldırılardan üçü başarılı oldu: Pentagon ağır hasar gördü, uçakların çarptığı İkiz Kuleler kısa sürede yıkıldı ve 3.000 kadar kişi öldü.

9/11 Amerikan yönetici sınıfı için bir armağandı: El Kaide’den binlerce kez daha ölümcül olan kendi

saldırgan tutumlarını, “Teröre Karşı Savaş” adı altında yeniden piyasaya sürdüler. Yeni emperyalist savaşlarını haklı göstermek için ihtiyaç duydukları “tehditleri” ve “düşmanları” uydurmalarına yardımcı oldu bu olay.

Teröre Karşı Savaş, neoliberal kapitalizmin jeopolitik eşleniğidir. Neoliberalizm, ekonomileri enkaza çevirir ve hayatları karartır. Toplumları paramparça ederek devrimlere ve savaşlara yol açar. Ardından büyük güçler, küresel sermayenin çıkarlarını korumak için müdahale ederler. Teröre Karşı Savaş onlara hem müdahale için güncel bir çerçeve, hem de Soğuk Savaş’ın sona ermesinden bu yana silah harcamalarını yüksek tutmalarına temel bir gerekçe sağlamıştır.

Devlet güdümlü kapitalizm Doğu Avrupa’da dağılır, parti bürokratlarından oluşan eski seçkinler dönüşüm geçirip neoliberal oligarkların oluşturduğu yeni seçkinleri meydana getirirken, ekonomiler baştan aşağı çökmüştü. 1989’dan on yıl sonra Rus ekonomisi %40 küçülmüştü. Doğu Almanya’da işsizlik oranları %20’yi aşmıştı. Yugoslav yaşam standartları sadece iki yıl içinde yarıya gerilemişti.

Ekonomik ve toplumsal altüst oluşlar eski Komünist rejimlerle sınırlı değildi. Devlet güdümlü kapitalizm modeli, tüm dünyada yerden yere vuruluyordu. Mısır’dan Hindistan’a, Latin Amerika’ya kadar her yerde devlet işletmeleri elden çıkarılmış, kamu hizmetlerinin içi boşaltılmış ve refah devleti politikalarının altı oyulmuştu.

Küresel finans kapitali temsil eden Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu (IMF), neoliberal erdemin en önemli pazarlayıcıları olmuştu. “Yapısal uyum programları”nı (kelime oyununun altına bakarsak

neoliberal kesintileri) kabul edenler finansa, teknolojiye ve yatırımlara erişimle ödüllendiriliyordu. Kabul etmeyenler görmezden geliniyordu.

1980'lerde "yapısal uyum" deneyimi yaşayan 76 ülkenin neredeyse tamamı, 1970'lerin büyüme oranlarını yakalayamadı. Sonuç, Afrikalıların %55'inin, Latin Amerikalıların ise %45'inin yoksulluk sınırı altında yaşamaya terk edilmesi oldu. Toplumsal gerilimler birçok yönden patladı. Yugoslavya, neoliberal kaosun örnek vakası olarak ele alınabilir.

Ağır borçlu Yugoslavya devleti parçalanırken Batılı bankalar ülkenin yeni kredi almasına engel oldular ve IMF'nin dayattığı "yapısal uyum", ülkenin kopma noktasına gelen parçalarını durgunluğa sürükledi. Kendilerini milliyetçi siyasetçiler olarak yeniden pazarlayan parti siyasetçileri, geçmişe gömülmüş kimlikleri canlandırdılar. Ardından, Avrupa'da 1945'ten beri görülmemiş bir soykırımın ve etnik temizliğin damgasını taşıyan korkunç iç savaşlar bölgeyi darmadağın etti. Bu durum, "insani müdahale" ve "barışı koruma" maskesi altında yeni tür bir Batı emperyalizmine uygun bir deneme alanı sağladı. Soğuk Savaş döneminin ABD hâkimiyetindeki askerî ittifakı olan NATO şimdi 1989 sonrasının "Yeni Dünya Düzeni"nin askerî bekçisi olarak yeniden şekillendiriliyordu.

Sırbistan, Bosna Savaşı (1992-95) ve Kosova Savaşı (1999) sırasında NATO uçaklarıyla bombalandı. Batılı güçlerin amacı, devlet güdümlü kapitalizmden neoliberal kapitalizme geçişi idare edip yabancı sermaye açısından güvenli olacak istikrarlı bir siyasi ortam yaratmaktı. Tony Blair, Kosova Savaşı sırasında Şikago Ekonomi Kulübü'nde yaptığı bir konuşmada yeni emperyalist doktrini ilan ediyordu:

> Şimdi hepimiz enternasyonalistiz … Zenginleşmek istiyorsak küresel pazarlara katılmayı reddedemeyiz … Eğer hâlâ güvende olmak istiyorsak, diğer ülkelerde yaşanan çatışmaları ve insan hakları ihlallerini görmezden gelemeyiz. Yeni bir uluslararası toplum doktrininin ilk adımlarına tanıklık ediyoruz … Küresel finans piyasaları, küresel çevre, küresel güvenlik ve silahsızlanma meseleleri: Yoğun bir uluslararası işbirliği olmadıkça bunların hiçbiri çözülemez.

Blair, emperyalistlerin tarih boyunca şahit olduğumuz kibrini açık ediyordu. “Biz” derken neoliberal burjuvaziyi kastediyordu. Onun “uluslararası toplumu”, büyük güçler demekti. 2003’te Irak’a karşı başlatılmasına yardım ettiği büyük savaş bunu açıkça ortaya koydu. Bu savaş, yeni emperyalizmin rüştünü ispatlama çabasıydı.

Bugün küresel barışın önündeki en büyük tehdit ABD’dir. Bunun sebebi ABD’nin ekonomik olarak gerilerken askerî olarak egemenliğini korumasıdır.

Amerikan ekonomisi, II. Dünya Savaşı sırasında yılda %15’ten fazla büyümüştü. 1945’e gelindiğinde dünya üretiminin %50’sinden fazlasını gerçekleştiriyordu. Bu pay 1980’de yaklaşık %30’a, günümüzde %20’ye gerilemiştir. Öte yandan ABD’nin silah harcamaları, 1945 sonrası dönemin genelinde görece yüksek düzeyde kalmıştır. Son 20 yılda, tüm dünyanın üçte birini bulmaktadır. ABD’nin silah harcamaları, 1999’da Çin’in 3, Rusya’nın 8, İran’ın 40 ve Irak’ın 200 katıydı. ABD’nin savaşçılığını işte bu çelişkili eşleşme (göreli ekonomik gerileme ve mutlak askerî üstünlük) açıklar. Gerileyen ekonomik gücü telafi etmek amacıyla askerî güç öne çıkarılıyor.

Tartışmasız en önemli küresel meta olan petrolün kontrol altına alınması, ABD’nin stratejik hesaplamalarının tam merkezindedir. Bilinen

rezervlerin yaklaşık %70'inin bulunduğu Ortadoğu bu nedenle başlıca odak noktası olmaya devam ediyor.

Teröre Karşı Savaş, İslam ile Batı arasında bir mücadele değildir. Emperyalist sermaye adına petrolün kontrolü ve diğer hayati çıkarların korunması için verilen bir mücadeledir. Ama ideolojik niteliğini, Ortadoğu'da 1979'dan bu yana yaşanan siyasi gelişmelerden almaktadır. İslam, aynen Hristiyanlık, Hinduizm ya da Budizm gibi birçok biçim alabilen bir dinî itikattır. Oldukça farklı sınıfsal çıkarları ve siyasi tutumları ifade edebilir. "İslamcılık" ya da "siyasi İslam" bu nedenle tek, birleşik, örgütlü bir kuvvet değildir. Afganistan Talibanı'nın cahilce aşiret muhafazakârlığından, İran'ın mevcut rejimine, Mısır'ın görece liberal Müslüman Kardeşler grubuna, Lübnan'daki Hizbullah ile Filistin topraklarındaki Hamas gibi radikal direniş örgütlerine kadar birbirinden son derece farklı gelenekler bu isim altında toplanıyor. Aslında İslamcılığın siyasi tanımdan yoksun olması onu cazip kılan unsurlardan biridir. Emperyalizme, siyonizme ve diktatörlüğe karşı çıkan herkese siyasi bir sığınak sunabilecek konumda. Genç profesyonelleri, işsiz üniversite mezunlarını, seyyar satıcıları, gecekonduda yaşayanları ve köy mollalarını tek bir kitle hareketi altında birleştirecek güce sahiptir.

Diğer, laik geleneklerin başarısızlığı İslamcılığın cazibesini artırmıştır. Arap milliyetçisi rejimler 1956, 1967 ve 1973 yıllarında Arap-İsrail savaşlarında mağlup oldular. Daha sonra Irak'ta Saddam Hüseyin, Mısır'da Hüsnü Mübarek ve Suriye'de Beşir Esad örneklerinde olduğu üzere acımasız diktatörlüklere dönüştüler. Stalinist çizgiyi takip eden eski Arap Komünist Partileri, işçi sınıfı hareketlerini güvenilmez

burjuva-milliyetçi liderlerin emrine sokarak taraftarlarını tekrar tekrar mağlubiyete sürüklediler. Sayı ve silah bakımından zayıf kalan Filistinli gerillalar, Siyonist devletin gücüne karşı kahramanca ama umutsuzca mücadele verdiler.

1979 İran Devrimi yeni bir yol sunuyormuş gibiydi. Milyonların katıldığı kitle hareketi habis, silah üstünlüğüne güvenen, ABD destekli bir diktatörü devirdi. Herkesin kabul edeceği üzere İslamcı karşı-devrim hareketi bir süre sonra Solu da ezip geçti. İslamcılık böylece derinden çelişkili doğasını sergilemiş oldu: Değişim mücadelesi sırasında farklı toplumsal kuvvetleri bir araya getirebilmiş ama ardından iktidara geldiğinde parçalanıp, uzlaşmaz sınıfsal bölünmelere maruz kalmıştı.

Yine de İran'ın İslamcı hareketi, eski düzene büsbütün bir dönüşü temsil etmiyordu. Bunun yerine, İslam'ın yeşil sancağı altında, ABD destekli Ortadoğu kurgusuna meydan okuyarak İran'ın milli bağımsızlığının ifadesi haline geldi. ABD'nin 1980'lerin kanlı savaşında Irak'ı silahlandırması bu yüzdendi; siper savaşlarında bir milyon kişinin öldüğü İran-Irak Savaşı, İran Devrimi'ni fiilen "sınırlayan" bir kilitlenmeyle sonuçlandı. Ardından ABD, kendi eliyle bölgenin güçlü adamı haline getirdiği Irak diktatörünü, Kuveyt'in petrol sahalarını ele geçirmeye kalkışması yüzünden alaşağı ediverdi. Körfez Savaşı (1990-91), ABD'nin Ortadoğu'daki emperyalist doktrininin pratik bir örneğiydi: Yerel devletlerin herhangi birinin hegemonyacı güç olmasını engelleyerek bölgeyi bölünmüş ve güçsüz durumda tutma.

9/11, Amerikan "neokonlarına" (yeni muhafazakârlar: yeni emperyalizmin şahin tutumlu

savunucuları), saldırıya geçmelerine izin verecek fırsatı sağladı. Erken davranıp emperyalist rakiplerin önüne geçmek, bölgeye *Pax Americana*'yı [*Amerikan Barışı*] dayatmak, ABD'nin hayati petrol ve gaz rezervlerine erişimini savunma amaçlı askerî bir platform oluşturmak için ABD'nin askerî gücü, Orta Asya ve Ortadoğu genelinde öne çıkarılacaktı. Maliyeti bir milyon ölü oldu.

Ama Afganistan ve Irak savaşları kontrolden çıkarak, işgal altındaki ülkelerde başa çıkılamayan gerilla ayaklanmalarına, anavatanda ise daha önce benzeri görülmemiş bir savaş karşıtı harekete yol açtı. Dahası, sokak protestolarının 2008'den sonra eski kapitalizmin kalbinde yeniden canlanıp iyice güçlenmesi, dünya bankaları birbiri ardına iflas ederken ve küresel ekonomi ikinci bir Büyük Bunalım'a doğru yol alırken, kemer sıkma politikalarını hedef alan yeni bir harekete dönüşecekti.

2008 Çöküntüsü: Balondan Kara Deliğe

"Bir kusur gördüm. Bunun ne kadar önemli ya da kalıcı olduğunu bilmiyorum. Ama beni son derece rahatsız ediyor". Neoliberal kapitalizmin önde gelen mimarı, Federal Rezerv'in (ABD Merkez Bankası) eski başkanı Alan Greenspan, küresel ekonomik felaketin başlangıcını böyle anlatıyordu.

Greenspan'in, şimdiye kadarki en büyük finansal balona yaptığı en tartışmalı katkı, bankaların müşterilerinin tasarruflarıyla spekülatif işlemler yapmalarını yasaklayan 1933 tarihli Glass-Steagall kanununu kaldırmasıydı. BBC *Newsnight* programının iktisatçısı Paul Mason, bunun ve tüm "düzenlemelerin şenlik ateşiyle yakılmasının" sonuçlarını daha sertçe

ifade ediyor: “İnsanlık tarihinin insan eliyle yapılmış en büyük ekonomik felaketi”.

Britanya konut kooperatifi Northern Rock’un iflas etmesiyle Eylül 2007’de “kredi sıkışması” kritik bir hal aldı. Bir yıl sonra dev Amerikan yatırım bankası Lehman Brothers 3,9 milyar dolar zarar ettiğini açıklayarak iflasını istedi. Banka iflaslarının zincirleme tepkime yaratacağından korkan Greenspan’in Federal Rezerv’deki halefi Ben Bernanke ile ABD Maliye Bakanı Henry Paulson, 18 Eylül’de şu açıklamayı yaptılar: “Ülke tarihinin en kötü finansal krizine doğru gidiyoruz. Birkaç gün içinde olacak bir şeyden bahsediyoruz”.

Dünya yöneticileri, bunun önüne geçmek için serbest piyasacı ders kitaplarını yırtıp atarak bir dizi dev boyutlu millileştirme ve kurtarma operasyonu gerçekleştirdiler. Neredeyse anında 2 trilyon dolarlık bir devlet fonu bankalara akıtıldı –üçte ikisi doğrudan harcama, üçte biri garantiler biçiminde. O zamandan bugüne trilyonlarca kaynak daha aktarılmıştır.

Daha önce görülmemiş miktarda devlet sermayesinin özel bankalara pompalanması, küresel finans sistemine istikrar getirdi. Bu ilk elde ortaya çıkan kayıpları kapattı ve daha da önemlisi, devletin büyük bankaların iflas etmesine izin vermeyeceğini finans kapitalistlere göstererek “güveni” tazelemiş oldu. Kârlar özel kesime kalırken zararlar halka ödetildi.

Bunlardan hiçbiri krizi çözemedi; yalnızca biçim değiştirmesine neden oldu. Görülmedik boyuttaki çöküntü, devletlerin, şirketlerin ve hanehalklarının finansal rezervlerini eriterek dünya ekonomisini durgunluğa sürükledi. Dev borç dağları, reel ekonomiyi gölgede bırakıyor. Bankaların 3,4 trilyon

dolar kaybettiği tahmin ediliyor. Trilyonlarca dolar kötü borçları[12] var. Bu yüzden bankalara akıtılan devlet kaynakları düpedüz kara deliğin içinde kaybolup gitmiştir. Daha kötüsü, banka borçları artık devlet borcuna dönüşmüştür. Bankaların iflası riski böylece devletin iflası olasılığı halini almıştır.

Krizin (kredi sıkışması, çöküntü ve durgunluk) kökleri 1970'lerde yatıyor. Britanya'da Thatcher ve ABD'de Reagan, kârların düşüklüğü ve büyümenin yavaşlığı sorununu çözmek için sendikalara, ücretlere ve refah devletine cepheden saldırı başlattılar. Amaç toplumun refahını, emekten sermayeye gidecek şekilde yeniden bölüştürmekti. Artan kârların girişimciliği, yatırımları ve büyümeyi teşvik edeceğini söylüyorlardı.

Ama bu, iki ucu keskin bir politikaydı. Kapitalistler kendi firmalarında ücretleri düşük tutmaya çalışırken, ürettikleri mallarla hizmetlerin satılabilmesi için başka yerlerdeki işçilerin ücretlerinin yüksek olmasını isterler. 1979-2007 neoliberal ekonomisi, artan gelir eşitsizliği ve yetersiz talep yüzünden rayından çıkma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı.

Yıllık büyüme hızları hikâyeyi açıklıyor aslında. II. Dünya Savaşı sırasında silah üretiminin sağladığı itkiyle ABD'de büyüme oranı %5,9'a yükselmişti. 1960'larda, Büyük Patlama'nın doruğunda %4,4 düzeyinde kaldı. Ancak, 1980'li ve 1990'lı yıllarda %3,1'e düştü. 2000'lerde sadece %2,6 idi.

Hepsi bu kadar da değil. 1960'larda büyümenin çoğu reel ekonomideydi –fiilî kullanıma yönelik mallarla hizmetlerin üretilmesi. 2000'lerde kayda geçen büyümenin çoğu fiktif idi, çünkü zayıf talep sorunu ancak borçlarda muazzam artışla "çözülmüştü".

Ekonominin “finansallaşması” suni bir talep yaratmıştı. Piyasanın kuralsızlaştırılması, düşük faiz oranları (“ucuz para”), finansal “yenilik” ve artan hanehalkı borçları nihayetinde sistemin tarihinde görülen en büyük balonu yarattı. Elektronik kredi-para ekonomiyi istila etti. Böylece talep canlandırıldı, fiyatlar arttı ve fırsatçılar pastadan dilim kapmak için koşuştular. Bu, sahte zenginlikten oluşan devasa bir balona dönüştü.

İnsanlar var olmayan bir parayı harcıyorlar diye ekonomi büyüyüp duruyordu. Krediler, sırf kredi bolluğu yüzünden değer kazanan varlıklarla teminat altına alınıyordu: Klasik, kendi kendini besleyen, spekülatif bir çılgınlık. Durağan gelirler, kolay kredi ve artan ev fiyatları yüzünden gelişmiş dünyanın birçok yerinde işçiler ağır borç yükü altına girdiler. Krediyle satın alan işçiler, finansal türevlerden, teminatsız borçlardan ve şişmiş varlık değerlerinden oluşan, tepetaklak dönmüş devasa bir piramidin temeli oldular.

Ortalama Amerikan hanehalkı borç miktarı, 1970’ler ile 2006 arasında iki kattan fazla arttı. Toplam borç miktarı, 1980’lerin başında ABD milli hasılasının 1,5 katından 2007’de 3,5 katına çıktı. ABD’de 1950’lerin başında %15 düzeyinde olan finans sektörünün kârlar içindeki payı, 2001’de %50’ye yaklaşmıştı.

Coşkunluğun doruk noktasında her türlü çılgınca plan makul gözükür. Bankalar, geri ödeyecek gücü olmayanlara ipotek kredileri vermeye başladılar. Bu “ikinci kalite” kredilerin değeri, 2000 ile 2007 arasında %230 yükseldi. Ardından, ikinci kalite krediler daha kaliteli kredilerle birlikte paketlendi ve bu finansal türevler memnuniyetle kabul edildi.

Türevlerin ana fikri riski dağıtmaktı. “Finansal hizmetler sektörünün” zekice bir yeniliği olarak görülüyorlardı. Gerçekte yaptıkları, tüm bankacılık sistemine kötü borçları bulaştırmak oldu.

Panik işte bu ikinci kalite ipotek piyasasında başladı. Tüketici talebindeki bir yavaşlama ve konut fiyatlarının gevşemesi şimdi ikinci kalite kredileri kötü borç gibi gösteriyordu. İkinci kalite piyasasında başlayan panik, “toksik borçların” bütün bankacılık sistemine ne ölçüde sirayet ettiğiyle ilgili kaygılar yüzünden küresel finans piyasalarını kasıp kavuran bulaşıcı bir hastalığa dönüştü. Dünya bankacılık sisteminin aslında spekülasyondan, şişirilmiş değerlerden ve kâğıttan varlıklardan oluşan gösterişli bir devasa yapı olduğu birdenbire ortaya çıktı.

Çöküntüye finansallaşma yol açtı. Ama banka borçları olmasaydı patlama da olmayacaktı. Kısacası sistem içten içe hastalıklıydı. 1970’lerden beridir düşük kârlar, aşırı kapasite ve eksik tüketimle kuşatılmışken talebi canlı tutmanın tek yolu borçları yükseltmek olmuştu. Finansal spekülasyon bu nedenle şişip dev bir balon oluşturmuştu. Gösterişli neoliberal dış görünüşün arkasında yatan gerçek, sürekli borç ekonomisinin hastalıklı haliydi.

Şimdi sorun, çöküntünün yan etkilerinden ibaret değildir. Neoliberal patlamanın bizzat motorunun (borç ve spekülasyon) dağılmış olmasıdır. Bankacılar, bankaları batmanın eşiğine geldiği ve borçların geri ödenebileceğine inanmadıkları için kredi vermeyi reddediyorlar. Sanayiciler, piyasalar ve kârlar çökmüş olduğu için yatırım yapmıyorlar. Tüketiciler, boğazlarına kadar borca battıkları ve işlerini kaybetme korkusuyla yaşadıkları için harcamalarını kısıyorlar. Hükümetler, devletin iflası tehlikesini

savuşturmak için kesintiler yapmayı ve ekonomiyi soğutmayı planlıyorlar.

Finansal krize spekülasyon, açgözlülük ve kumarhane çılgınlığı neden olmuştur. Bu kriz bize piyasaların kuralsızlaştırılması, düşük faiz oranları, finansal "yenilik" ve yükselen borçlar yoluyla bu kuvvetlerin başıboş bırakıldığı dönemin artık sonuna geldiğimizi gösteriyor. Sonuçta insanlığı İkinci Büyük Bunalım'a sürüklemiştir. Sistemin tarihinde görülen en büyük ve en zorlu krizle karşı karşıyayız.

İkinci Büyük Bunalım

Bankacılık sistemine trilyonlarca dolar akıtılması krizi çözüp büyümeyi yeniden sağlayamaz. Kurtarma operasyonlarının tek yaptığı, iflas etmiş bir sistemin yere serilmesini geciktirmektir. Bu operasyonlar, neoliberal kapitalizmin vahim ekonomik çöküşünü önlemek ve uluslararası yönetici sınıfın mülkünü, iktidarını ve ayrıcalıklarını korumak üzere tasarlanmıştır. Banka kurtarmaları ve kemer sıkma programları, krizi çözüp büyümeyi geri getirmek için yapılması gerekenlerin aslında tam tersidir.

Bankalar hâlâ kredi vermiyorlar. Devlet kaynaklarını, borçlarını düşük göstermek ve bilançolarını düzeltmekte kullanıyorlar. Ekonomi durgunluktayken kredi verdikleri takdirde para kaybedebileceklerinden korkuyorlar. Herhangi bir finansal istikrar da sağlanmış değil. Kötü borçlar sistem içinde oradan oraya taşındığından, bankaların ödeme gücü krizi artık devletin ödeme gücü krizine dönüşmüştür. Krizin merkez üssü, bu kitap kaleme alındığı sırada (2012) Avrupa Birliği idi.

Avro ve AB dağılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Başarısız kalan zirveler ve panik döngüsü, Avrupa

bankacılık sistemini yıkmakla tehdit eden zorlu borçlanma sorununu idare edecek donanıma kesinlikle sahip olmayan, köhne bir siyasi ve ekonomik aygıtı apaçık ortaya çıkarmıştır. Bir yandan banka kurtarma operasyonları, bir yandan da güney Avrupa'nın borca dayalı ekonomileri ile Almanya'nın ihracata dayalı ekonomisi arasındaki dengesizlikler, Ekim 2009'da AB'yi finansal erime tehdidiyle karşı karşıya bıraktı. O zamandan bu yana (kırılganlık sırasına göre) Yunanistan, Portekiz, İspanya ve İtalya, çöküşün eşiğinde bocalayıp duruyorlar.

AB, IMF ve Avrupa Merkez Bankası'nın ("Troyka") bu krizi çözme çabaları üç yıldır tümüyle etkisiz kalmıştır. Mesele, ağır borç yükü altındaki ülkeleri, bankalara faiz ödemeye devam edebilsinler diye kurtarmanın anlamsız olmasından ibaret değil. Bunun bedeli olarak aşırı kemer sıkma önlemleri talep edilmesi de ters tepmiştir. Kemer sıkma politikaları insanların hayatlarını mahvettiği gibi ekonomileri de baştan aşağı enkaza çeviriyor. Hükümetlerin kesintiler yapmasıyla pazarlar daralıyor, firmaların satışları geriliyor, ücretler düşürülüyor ve işçiler kovuluyor. Talep iyice azalıyor. Bir gerileme sarmalı açığa çıkıyor. 1930'larda ekonomik durgunluğu sürükleyen bu mekanizmaydı. Yöneticilerimiz İkinci Büyük Bunalım'ı pişiriyorlar.

Dahası, kemer sıkma politikalarının yol açtığı deflasyonun ağır darbesi altında ekonomi küçüldükçe borç yükü büyüyor. Bu birçok yolla oluyor. Birincisi, daha fazla firma ve hanehalkı iflas ettikçe tahsil edilemeyen borçlar artıyor. İkincisi, vergi gelirleri düşüp sosyal yardım giderleri yükseldikçe hükümetler daha fazla borçlanmak zorunda kalıyor. Üçüncüsü, kemer sıkma politikaları, ekonomiyi kötürüm

bırakarak yatırımcı güvenini zayıflatıyor ve borçlanma maliyetini artırıyor. Son olarak, ekonomi daraldıkça mevcut borç yükünün göreli ağırlığı artıyor ve henüz kapatılması mümkün olmayan borçları ötelemek için daha fazla borçlanmak gerekiyor. Kısacası borçlar, bunalımı daha da ağırlaştırıyor. Borçların azalması için ekonominin büyümesi gerekiyor.

Bu basit gerçeğin kanıtlarını tüm çevremizde görürüz. Yunanistan, Troyka'nın başarısızlığının patlak verdiği yerdir. Kurtarmalar sayesinde Yunanistan kreditörlerine ödeme yapmaya devam ederken kemer sıkma önlemleriyle ekonominin içinin boşaltılması, yeni kurtarmalar kaçınılmaz oldu. 2009 sonunda Yunanistan'ın toplam borçlarının GSYH'ye oranı %130 civarındaydı. İki buçuk yıllık kurtarmaların ve kemer sıkma politikalarının ardından bu oran %190'a yükseldi. Bu neden oldu? Çünkü Yunanistan ekonomisi, kemer sıkma önlemlerinin uyardığı %20'lik bir GSYH düşüşüne maruz kaldı.

Yunanistan yalnız değildir. İrlanda, 2008'de finansal çöküntünün başlamasıyla şiddetle sarsıldı. Kemer sıkma önlemlerinin uygulandığı bütçelerle ekonomi 2009'da %8,5, 2010'da %14 küçüldü. Portekiz, İspanya, İtalya ile birlikte Yunanistan ve İrlanda, yelpazenin en ucunu temsil ediyorlar. Ama bir bütün olarak Avrupa giderek daha derin bir durgunluğa sürükleniyor; kıta genelinde ortalama %10 düzeyinde olan işsizlik, Yunanistan ile İspanya'da %25'i buluyor. Milyonlarca kişi düşük ücretli, yarı zamanlı, süreksiz işlerde çalışmaya mahkûm durumda çünkü başka seçenekleri yok (gizli eksik istihdam düzeylerinin yüksekliği, bugünkü krizin belirgin bir özelliği). Avrupalı gençler için gelecek özellikle karanlık

gözüküyor: İş arayan her dört kişiden birisi iş bulamıyor –bu oran İrlanda, Portekiz ile İtalya'da üçte bire, Yunanistan ile İspanya'da ikide bire çıkıyor. "Azrail"in aramızdan seçip aldıkları da toplumsal krizin bir ölçüsü: Yunanistan'da intihar oranı bir yılda %40 arttı.

Bankacılık çöküntüsü doğal bir felaket değildi: Neoliberal ideolojiyi temel alan kumarhane ekonomisinde spekülasyonla açgözlülüğün neden olduğu, insan eliyle yaratılmış bir felaketti. Girdiğimiz bunalım da doğal bir felaket değildir: Hükümetin dayattığı kemer sıkma önlemlerinin doğrudan sonucudur. Önde gelen anayolcu iktisatçılardan, İngiltere Bankası Para Politikası Komitesi'nin eski üyesi David Blanchflower'ın açıkladığı üzere:

> Derin bir resesyon yaşanırken çıkarılacak birinci ders, patlama evresine gelinceye kadar kamu harcamalarını kesmemelisiniz. Bunu bize Keynes öğretti. Kesintilere çok erken başvurmanız, ekonomiyi bunalıma sürükler. Bu ise hızla yükselen işsizlik, toplumsal karmaşa, artan yoksulluk, gerileyen yaşam standartları ve hatta aşevleri demektir.

Kapitalist sınıf açısından sorun, Keynesçi stratejinin bizzat tehlikeli olmasıdır. Devlet borçları, finans piyasalarında tıpkı diğerleri gibi satılması gereken bir metadır. Eğer kamu harcamalarını karşılamak için bütçe açıkları rekor düzeylere ulaşırsa, temerrüt riski artar, krediler pahalılaşır ve öyle bir noktaya gelinir ki "güven" buharlaşır, devlet borçları satılamaz olur. Böyle bir durumda devletin iflası, Blanchflower'ın kemer sıkma rejiminde öngördüğü ekonomik erimenin ve toplumsal isyanın habercisi olur. Yunanistan, bu ikilemin en somut örneğidir.

Dolayısıyla neoliberal seçkinler, zenginliklerinin dayanağı olan sistemin çelişkileri içine hapsolup

kalmışlardır. Durgunluktan çıkmanın tek yolu yeni büyümeye yatırım yapmaktır. Ama bu, finans kapitalin özel mülkiyetinin dayattığı sınırlamalar içerisinde yapılamaz.

Bu, başka bir yöne doğru giden dünyaya işaret eder: Faşizmle savaşın barbarlığına doğru. Demokrasi zaten Avrupa genelinde saldırı altındadır. Ekonomik karar alma gücü, küçücük bir neoliberal siyasetçilerle bankacılar zümresinin elinde toplanmıştır. Borç geri ödeme ve kemer sıkma programlarına karşı çıkılması, alaycı haykırışlarla ve finansal Mahşer tahminleriyle karşılanıyor. Hem Yunanistan hem de İtalya örnekleri, piyasa "güvenini" yeniden sağlama görevinin, seçilmiş hükümetler yerine dışarıdan dayatılan bankacılar rejimine verilebileceğini göstermiştir.

Aynı zamanda şirketler daralan piyasalarda kâr için birbirleriyle rekabete tutuştukça savaş olasılığı da artıyor. Krizle boğuşan ve rekabetin giderek sertleştiği bir dünyada ekonomik gücü azaldıkça ABD'nin ezici askerî gücünü (çok geç olmadan önce, sınai ve finansal gerilemeyle aşınmadan önce) kullanmasının baştan çıkarıcı cazibesi artacaktır.

ABD ile Çin arasındaki soğukluk, dünyanın en derin jeopolitik yarılmasına yol açabilir. Çin'in büyümesi, düşük maliyetli ihraç ürünlerinden besleniyor. Bunun sonucunda Çin, 2009'un başlarında tahminen 2,3 trilyon dolarlık döviz rezervine sahipti. Bunun 1,7 trilyon dolarlık kısmı dolar cinsinden varlıklara yatırılmış durumdaydı. Dolayısıyla Çin'in "tasarruf bolluğu", ABD'nin borçlarına kefil olup Çin'den yaptığı ithalatı finanse etmekte kullanılıyor. Ekonomik gücün, gerileyen bir emperyalist güçten yükselen bir başkasına kaymasını yansıtan bu büyük dengesizlik,

fazlasıyla istikrarsızlık yaratıyor. 2008 finansal çöküntüsünde rol oynayan etkenlerden biri de buydu.

Aynı zamanda Çin kapitalizmi, dünyanın dört bir yanında hayati hammaddelere ulaşımını güvenceye almak için saldırıya geçmiştir. *New York Times*'ın açıkladığı üzere "anlaşmalar, Çin'in petrol gibi doğal kaynakları uzun yıllar boyunca avucunda tutmasına odaklanıyor". Bunalım koşullarında bu, dünyanın yeniden taksim edilmesi amaçlı bir emperyalist savaşa malzeme olabilir.

Ekonomik gerilemeyi sona erdirmek için borçları silmek, bankalara el koymak, zenginlerden vergi almak, iş olanaklarına, hizmetlere ve yeşil geçişe[13] yatırım yapmak gerekiyor. Bunu yapmak için finans kapitalin saltanatını yıkıp, ekonomiyi demokratik kontrolün emrine vermek zorunludur. Seçimin barbarlıkla sosyalizm arasında olduğu 1930'lara benzer şekilde siyaset belirleyici olacaktır.

12 Şüpheli alacak –*çev*.

13 Ekolojik olarak sürdürülebilir bir ekonomiye geçiş –*çev*.

SONUÇ

GELECEĞİ OLUŞTURMAK

Dünyanın Zenginliği

Tarım Devrimi ile önemli ölçüde üretim fazlası (artık zenginlik) biriktirmenin ilk kez mümkün olmasından beridir, son 5.000 yıldır insanlık, ihtiyacın ortadan kaldırılması doğrultusunda eşitsiz ve belirsiz bir ilerleme göstermiştir. Buna tarihin üç motoru (teknolojik ilerleme, yönetici sınıfın rekabeti ve sınıflar arasındaki mücadele) yön vermiştir; bu mekanizmaların işleyişi, özellikle de birlikte işleyişi gerginliklerle dolu olduğundan eşitsiz ve belirsiz olagelmiştir.

Son 250 yılda, Sanayi Devrimi'nin başından itibaren değişimin hızı fark edilir şekilde artmıştır. Dinamik rekabetçi sermaye birikimi sistemi, hızlı ve ardı arkası kesilmeyen yeniliklerin şekillendirdiği bir küresel ekonomi yaratmıştır. İnsan zekâsı ve çalışkanlığı bizi herkesin bolluk içinde yaşayabileceği koşulların eşiğine getirmiştir.

Yine de ekonomiye içkin potansiyelin tamamı ortaya çıkarılmış değildir. Aksine hâlâ sömürü ve yoksulluk, emperyalizm ve savaş, kıtlık ve hastalık var. Kitabı kaleme aldığım günlerde, Britanya'da engelli yoksullara ödenen acınacak para yardımları iptal

edildi; iflastan kurtarılmış bankacılar bu sayede kendilerine milyonlarca sterlinlik ikramiyeler vermeye devam edebilirler. Aynı günlerde Yunanistan'da, kıyı-aşırı [*offshore*] vergi cennetlerinde ikamet eden milyarder spekülatörlere yapılan ödemeler aksamasın diye ortalama ücretlerde üçte bir kesinti yapıldı. Biraz daha uzakta, ABD'nin orta bölgelerinde çiftçiler yenilecek mısır yerine yakıt olarak kullanılacak soya yetiştirdiklerinden, Doğu Afrika'da hastalıktan karınları şişmiş bebekler açlıktan ağlıyorlar. Orta Asya'da başka bebekler, dünyanın öbür ucundaki Pentagon, yaşadıkları köyleri terörist bir tehdit olarak gördüğünden bombalarla paramparça ediliyorlar.

Daha önce görülmemiş bir yapabilme-bilgisi ve zenginlik kaynakları yarattık –ortaklaşa insan emeğinin beş bin yıllık çabasının meyveleri, ne var ki bu kaynaklar hiçbir üretken faaliyette bulunmayan çok küçük bir azınlığın açgözlülüğüne ve şiddet eylemlerine gidiyor. Bu kitabın amaçlarından biri, dünyanın neden bu halde olduğunu açıklamaktı. Bir diğer amacımız, işlerin aslında farklı olabileceğini göstermekti. Argümanımızın merkezinde, insanların kendi tarihlerini yaptığı basit olgusu bulunuyor. Ama insanlar bunu kendi seçtikleri koşullarda yapmazlar. Yaşadıkları çağın ekonomik, toplumsal ve siyasi yapıları onların eylemlerinin çerçevesini çizer. Ama bu kısıtlara tabi olan (aslında bu kısıtlar yüzünden) insanlar, bir dizi seçenekle karşı karşıya gelirler. Kimi zaman harekete geçmeyip razı olmayı seçerler. O zaman başkalarının, yöneticilerinin, insanlığın kaderini çizmeyi kendilerine hâk gören yargıçların aldıkları kararların kölesi olarak, tarihin kurbanları olmaya devam ederler. Kimi zaman, belki de pek nadiren, örgütlenip kavga etmeyi seçerler. Yeterince

sayıda insan bu seçimi yaptığında kitlesel bir hareketi oluşturup tarihî bir kuvvet olurlar. İşte o zaman yeryüzünü titretirler.

Çok önemli seçimler yapmamızın gerektiği bir yol ayrımındayız. Ya kemer sıkmaya ve yoksulluğa, tuhaf ve artan toplumsal eşitsizliğe rıza gösterip büyük bir olasılıkla faşizmle savaşın karanlığına gömüleceğiz; ya da kapitalizmin en yeni krizinin onun en son krizi olması gerektiğine, bankacılarla savaş ağalarının iktidarını devirmek zorunda olduğumuza karar verip demokrasi, eşitlik ve (kâr için değil) ihtiyaçların karşılanması için üretimi temel alan yeni bir toplum kuracağız.

Canavar

Dünyayı değiştirmek için onu anlamalıyız. Canavarı öldürmek için onun doğasını bilmeliyiz. Bugünün kapitalizmi, Marx'ın 19. yüzyılın ortasında ya da Lenin'in 20. yüzyılın başında analiz ettiği sistemden farklıdır. Ama aynı zamanda aynıdır da. Tarihin en dinamik ve toplumsal sistemi olarak kapitalizm, yerkürenin en uzak köşelerini içine çekerek, hep daha fazla insan hammaddesi yutarak, amansız genişlemesinde yoluna çıkan her şeyi ezip geçerek büyüyor ve şeklini değiştiriyor. Gene de her zaman olduğu şey olarak kalıyor: Rekabetçi sermaye birikimi sistemi; kendi başına bir amaç olarak, bir plan ya da herhangi bir amaç olmaksızın zenginliğin hiç durmaksızın zenginlik doğurduğu bir sistem. Canavarın kara yüreği de hep aynı: Kâr peşinde koşma.

Kapitalist sistem, gelişim tarihinde beş farklı evreden geçmiştir. Bunların her birinde bir sonraki evreye geçişe şiddetli ekonomik, toplumsal ve siyasi

krizler vasıta olmuş; sistemin yeni işleyiş tarzına önce küresel ekonominin bazı bölgeleri öncülük etmiş ve ardından rekabetin baskısıyla bu tarz diğer yerlerde genelleşmiştir. Dahası her geçiş, önceki evrenin ana özelliklerini yeniden düzenlenmiş bir biçimde korumuştur; kapitalist gelişim hem birikimli hem de dönüştürücü olmuştur. Bu evreler şöyle özetlenebilir.

Tüccar Kapitalizmi (yaklaşık 1450-1800)

Zenginliğin çoğu halen kapitalizm öncesi sınıflar tarafından üretiliyordu ama tüccar kapitalistler, uluslararası pazarlarda ya da denizaşırı ticarette ya da bağımsız zanaatkârların üretimini örgütleyip pazarladıkları eve iş verme sisteminde aracı olarak kâr biriktirdiler.

İşte bu dönemde zincirlerinden kurtulan yeni toplumsal kuvvetler, büyük burjuva devrimlerine (Hollanda, İngiltere, Amerika ve Fransa); "uzun 18. yüzyıl" (1688-1815) boyunca Britanya ile Fransa arasında arka arkaya patlak veren imparatorluk savaşlarına da güç sağladılar.

Sanayi Kapitalizmi (yaklaşık 1800-75)

Sanayi kapitalistlerinin, buhar gücüne ve emekten tasarruf sağlayan yeni makinelere dayalı kitlesel üretime uygun fabrikalar kurmaları, hem ülke hem de sömürge pazarlarında rekabete tutuşan bir yığın küçük ve orta ölçekli firmanın ortaya çıkmasıyla sonuçlandı.

Fabrika sistemini vücuda getiren Sanayi Devrimi'nde öncülüğü Britanya yaptı. Bu, ilk önce bağımsız zanaatkârların yoksullaşmalarına direniş göstermeleriyle, ardından da yeni fabrika

proletaryasının örgütlenmeye başlamasıyla şiddetli sınıf mücadelelerini tetikledi.

Sanayileşme, rekabet baskısının hem modern devletlerin hem de birleşik ulusal pazarların yaratılmasını dayatması nedeniyle burjuva devriminin ikinci evresi (İtalyan *Risorgimento*su, Amerikan İç Savaşı, Meiji Restorasyonu, Almanya'nın Birleşmesi) için gerekli bağlamı da hazırladı.

Emperyal Kapitalizm (Yaklaşık 1875-1935)

1873-96 Uzun Durgunluğu, karteller şeklinde örgütlenmiş dev tekelci firmaların egemenliği altında olan; bankaların finanse ettiği; devlet ihaleleri, uluslararası satışlar ve denizaşırı sömürgelerle bağımlı devletlere sermaye ihracı temelinde genişleyen bir ekonomi yaratmıştı.

Yeni sermaye birikimi merkezleri hızla gelişti. Almanya ile Amerika'nın üretimi Britanya'yı geride bıraktı. Başta Almanya ile Britanya arasında olmak üzere emperyalist gerilimler I. Dünya Savaşı ile patlak verdi –ilk modern, sanayileşmiş *matériel* savaşı.

Bu dönemdeki hızlı sanayileşmenin ürünü olan yeni emek hareketleri (sendikalar ve sosyalist partiler), birbiri ardına gelen sınıf mücadelesi dalgalarının örgütsel temelini oluşturdular –özellikle de 1917-23 arasında.

Devlet Güdümlü Kapitalizm (yaklaşık 1935-75)

Rusya, devrimin yenilgisinden sonra yeni bir kapitalist gelişme modeline öncülük yaptı. Tecrit edildiği, yoksullaştığı ve düşmanlarla çevrili olduğu için Rusya hızla sanayileşmek ve askerî gücünü geliştirmek zorundaydı. Ama özel kesim kapitalizmi

çok zayıf olduğundan devlet dev bir kapitalist işletmeye dönüştü.

Bu model, dünyanın dört bir yanında aynen ya da kısmen kopyalandı. Üç etken belirleyiciydi: II. Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş sırasında daimî silahlanma ekonomisinin buyrukları; 1945'ten sonra radikalleşen, militan işçi sınıfının tam istihdam ve refah sistemi reformu talebi baskısı; 1950'li ve 1960'lı yıllarda yeni bağımsızlıklarını kazanan Üçüncü Dünya ülkelerinin hızlı ekonomik gelişme arzusu.

Devlet güdümlü kapitalizm, 1948-73 Büyük Patlaması'na dayanak oluşturdu. Ama nükleer silahlara sahip iki blok arasında bölünen dünya, Üçüncü Dünya'da birbirini takip eden sömürge ve vekâlet savaşlarının yara izlerini taşıyordu. Bu, Afrika ile Asya'da resmî sömürgelikten kurtulmanın gerçekleşip yeni bağımsız devletlerin kurulduğu bağlamı ortaya çıkardı.

Ama insanlığın çoğu yoksulluk çekmeye devam etti. Ekonomik patlama, nükleer füzenin ucunda dengede durduğundan sürdürülebilir değildi.

Neoliberal Kapitalizm (yaklaşık 1975'ten itibaren)

Devlet güdümlü kapitalizm 1970'lerde krize girdi. Bu on yıllık dönemde, başta Britanya ile ABD'de olmak üzere anayolcu siyasetçiler arasında destek bulmaya başlayan alternatif neoliberal model, 1980'li yıllarda Margaret Thatcher ile Ronald Reagan hükümetlerinde devlet politikasının temeli haline geldi. Bu model, 1989'da Doğu Avrupa'da yaşanan Stalinizm karşıtı devrimlerin ertesinde dünyanın genelinde kopyalandı.

Başlıca amacı, zenginliği ücretlerden kârlara, emekten sermayeye, işçilerden zenginlere gidecek

şekilde yeniden bölüştürmekti. Bu çeşitli yollarla yapıldı. Sermayenin uluslararasılaşması, piyasalaşma-özelleştirme programları, yeni artığa el koyma biçimleri ve güvencesiz çalışmanın artması; tüm bunların bir araya gelmesi bu değişikliği mümkün kıldı. Şimdi sistemin ana özelliklerine biraz daha yakından bakalım.

Uluslararasılaşma: Sermayenin merkezîleşmesi ve yoğunlaşması öyle bir noktaya gelmiştir ki hâkim şirket biçimi, ulusal sınırlarını yıkarak tüm dünyayı kapsayan bir pazar içerisinde çokuluslu (ya da ulusal vasfını yitirmiş) bir firma olarak faaliyet göstermektedir. Geçmişte ayrı ayrı ulus devletlerin sularına demir atan finans, yatırımlar ve ticaret artık küreselleşmiştir. Bu, uluslararası sermaye ile ulus devlet arasındaki çelişkiyi şiddetlendirmiştir. Aynı zamanda eski, kendi kendine yeterli blokların dağılır, gruplaşmalar çözülür ve yeni güçlerin yükselmesiyle birlikte eskileri gerilerken, devletler arasındaki çatışmayı da şiddetlendirmiştir. Bundan ötürüdür ki küresel pazarın büyüyen anarşisi, emperyal devletlerin artan şiddetiyle birlikte var olmaktadır.

Piyasalaşma ve özelleştirme: Devletin ekonomide doğrudan üstlendiği rol azalmıştır. Millileştirilmiş sanayiler özelleştirilmiştir. Finansın, yatırımların ve ticaretin küreselleşmesiyle devletin özel sermayeyi düzenleme gücü zayıflamıştır; sermayenin yöneticisi olmaktan çok onun müşterisi haline gelen devlet, sermayenin lütfuna mazhar olmak için diğer devletlerle rekabete tutuşmuştur. Bu durum parlamenter rejimlerin içinin boşaltılmasına, demokratik seçeneğin aşınmasına ve teknokratik-

yönetsel siyaset biçimlerinin gelişmesine katkı yapmıştır. Giderek kapitalist süper-devlet işlevlerini üstlenmeye başlayan AB, AMB ve IMF gibi devletler arası organların önemini de artırmıştır.

Finansallaşma: Hem sanayi hem de devlet sermayesinden büyük ölçüde kopmuş olan finans kapital (ya da banka sermayesi), bağımsız (ve asalak) artık birikimi için giderek önem kazanan bir mekanizma olarak işlemektedir. Finans kapitalin yükselişi, tüketici ve vergi mükellefi rolleriyle işçilerin daha fazla sömürülmesiyle bağlantılıdır. Geleneksel, üretim noktasındaki sömürüyle artığa el koyma biçimine, tüketim noktasında artığa el koymanın görece yaygınlaşması eklenmiştir. Üç artığa el koyma mekanizmasının iş başında olduğunu görüyoruz: Büyük şirketlerin, işçi sınıfının satın aldığı metalara gerçek değerlerinin üzerinde fiyat biçtiği tekelci fiyatlandırma; bankalarla diğer finans kurumlarının, işçi sınıfının borçları üzerinden kâr elde etmelerini sağlayan faiz; işçi sınıfının ödediği vergilerin, ödemeler, hibeler ve kurtarmalarla özel sektöre geri akıtıldığı devlet vergilendirmesi.

Güvencesizlik: Yedek emek ordusu –işsiz, yarı istihdam edilen ve süreksiz (ya da güvencesiz) istihdam edilen kitle– 1948-73 dönemiyle karşılaştırıldığında büyümüştür. Merkez ekonomilerinde bu bir yandan piyasalaşma, özelleştirme ve büyük, iyi örgütlenmiş iş gücünün parçalanmasıyla, diğer yandan da devlet güdümlü kapitalizmin refah devleti güvenlik ağlarının sistemli olarak çözülmesiyle başarılmıştır. Küresel ölçekte bakıldığında, sermayenin uluslararasılaşmasıyla, yeni

sermaye birikimi merkezlerinin büyümesiyle ve kapitalistlerin üretimi düşük ücretli ekonomilere taşıma fırsatlarının artmasıyla başarılmıştır. Küresel "dibe doğru yarış"ta bir grup işçiyi diğerine karşı kullanmak, küresel sistemin işleyişi açısından önem kazanmıştır.

Baskıcı devlet: Devletin ekonomik yönetimi ve refah sağlama işlevleri gerilemiştir. Ama gerek sermaye açısından pazar olarak, gerekse artığın işçilerden kapitalistlere aktarılmasının kanalı olarak devletin rolü artmıştır. Toplumsal eşitsizliğin artması, demokrasinin aşınması ve acımasız kemer sıkma programlarının dayatılması, devletin işçi sınıfına polislik yapma rolünün artması demektir. Kapitalist yönetimin temelinde hâlâ rıza vardır ama denge giderek baskının artmasına kaymıştır. Bu, artık ağırlıklı olarak Teröre Karşı Savaş (yeni emperyalizmin, yüksek silahlanma harcamalarını ve askerî saldırganlığını haklı göstermek üzere hayali bir düşman yaratan ideolojik biçimi) üzerinden tanımlanan devletler arasındaki ilişkiler için de aynı ölçüde doğrudur.

* * *

Bu sistem, yani neoliberal kapitalizm, şimdi bütün sistemi etkileyen bir varoluş kriziyle karşı karşıyadır. Krizin ekonomik, emperyal, toplumsal ve ekolojik boyutları bulunuyor.

Dördüncü yılında olduğumuz ikinci Büyük Bunalım, kapitalizmin tarihindeki en derin ve en zorlu kriz olarak gözüküyor.

Gerileyen emperyal hegemonun, muazzam askerî yatırımlarına rağmen Irak ile Afganistan'da kendi iradesini dayatamadığı, Ortadoğu genelinde devrim

dalgasını engelleyemediği ve Çin gibi yeni ekonomik süper güçlerin ortaya çıkışının getirdiği zorluklara yanıt veremediği anlaşılmıştır.

2008 çöküntüsü ve ardından torbadan çıkarılan kurtarma-kemer sıkma programları, toplumlar parçalandıkça belli başlı Avrupa şehirlerinin merkezlerinde genel grevleri, kitle gösterilerini ve büyük çatışmaları tetiklemiştir.

Bu arada, sanayi uygarlığını yok edebilecek, kontrolden çıkmış küresel ısınma ile iklim felaketinde geriye sayım devam ediyor.

İnsanın yabancılaşması hiç bu kadar büyük olmamıştı. Bir yandan ortaklaşa insan emeği, ihtiyacın ortadan kaldırılması konusunda eşi görülmemiş bir potansiyele sahip üretici güçler yaratmıştır. Öte yandan, tamamen kontrolümüz dışında işleyen bu aynı güçler, sağlığımızı, esenliğimizi, hatta bizzat varlığımızı hedef alan canavarca tehditlere dönüştürülmüştür.

Ne yapmalı?

21. Yüzyılda Devrim mi?

Küresel seçkinlerin artık eski tarzda yönetimi sürdürmeleri mümkün değildir. Ama yoksulluk, savaş ve küresel ısınma karşısında yegâne geçerli alternatif, bu seçkinlerin zenginlik ve iktidarlarını dayandırdıkları sistemi parçalamaktır. Bunu onlar yapamaz. Yönetici sınıf, krizi ancak barbarlığa gerileyerek çözümleyebilir. Neoliberal sermayenin efendileri olarak rolleri onları tarihî işlevi olmayan asalak bir toplumsal sınıf yapar.

İnsanlığın ilerleyişi, neoliberal yönetici sınıfın alaşağı edilmesine, devlet iktidarının çalışan insanların eline geçmesine ve ekonomik-toplumsal

hayatın demokratik kontrol altında yeniden düzenlenmesine bağlı hale gelmiştir. 20. yüzyıl tarihinden çıkarılacak ders, başarılı olmak için bunun küresel ölçekte yapılması gerektiğidir. Son 30 yıldan çıkarılacak ders, “tek ülkede sosyalizm”in bugün her zamankinden daha uçuk bir yanılsama olduğudur. Peki ama 21. yüzyılda dünya devrimi gerçekten mümkün müdür?

Devrimler tipik olarak öngörülemeyen, fazlasıyla bulaşıcı ve son derece güçlü değişim mekanizmalarıdır. 1789 Fransız Devrimi, Paris halkının silahlanıp sokaklara dökülmesi ve kralcı askerî darbeyi engellemesiyle patlamıştı. Ondan sonra, 1789-94 arasında kitleler, gönülsüz ılımlıların, karşı-devrimcilerin ve yabancı işgal ordularının direnci karşısında devrimi ileri taşımak için siyasi sürece defalarca müdahale ettiler.

Devrimci hareket 1815’ten sonra durulmaya başladı ama ardından önce 1830’da Fransa’da, sonra 1848’de Paris, Berlin, Viyana, Budapeşte, Roma ve diğer Avrupa şehirlerindeki ayaklanmalar dalgasıyla tekrar patlama yaptı. Her ne kadar devrimciler yenildiyse de, reforma kazandırdıkları ivmenin önüne geçilemedi. Avrupalı yöneticiler ya değişimi yukarıdan idare etmeleri gerektiğini ya da aşağıdan yeni patlamaların yaşanması riskiyle karşı karşıya kalacaklarını biliyorlardı. Fransa cumhuriyet oldu, İtalya birleşti ve Almanya modern bir ulus devlete dönüştü.

Rus Çarının polis diktatörlüğü, Şubat 1917’de işçi sınıfı ayaklanmasıyla devrildi. Ekim 1917’de, Bolşevik Parti’nin liderliğinde Rus işçi sınıfı iktidarı ele geçirdi. Fabrikaları işçi konseyleri çalıştırdı, topraklar köylülere dağıtıldı ve Rusya I. Dünya Savaşı’ndan çekildi. Ekonomik çöküşün, iç savaşın ve yabancı

güçlerin işgalinin devrimi tahribata uğratmasına kadar geçen birkaç yıllık kısa sürede Rusya dünyanın en demokratik ülkesiydi. Bolşevik Devrim, Almanya'dan Çin'e kadar zincirleme devrimler tepkimesinin kıvılcımını yaktı. Almanya ile Avusturya-Macaristan'da yaşanan devrimler, I. Dünya Savaşı'nı sona erdirdi. Bir bütün olarak devrimci hareket, 1917-23 arasında tüm dünya kapitalist sistemini devrimin eşiğine getirmişti.

O zamandan beridir sistem devrimlere gebedir. 1936'da İspanya'da devrimin önü faşist destekli askerî bir darbeyle kesildi. 1956'da Macaristan'da devrim Sovyet işgaliyle bitti. 1968'de Fransa'da on milyonlarca işçi genel greve katıldı, yüz binlerce işçi çalıştıkları fabrikaları işgal etti ve öğrencilerle genç işçiler, Paris'in göbeğinde çevik kuvvet polisleriyle kıyasıya sokak çatışmalarına girdiler.

1979 İran Devrimi ile rezil, silahlı güçle ayakta duran, ABD destekli diktatörlük devrildi. 1989'da Doğu Avrupa'yı etkisine alan devrimler dalgası, yaygın muhbirler, gizli polis ve siyasi hapishaneler ağına rağmen Stalinist diktatörlükleri teker teker yıktı. 11 Şubat 2011'de, 18 günlük kitlesel gösterilerin ardından Mısır devlet başkanı Hüsnü Mübarek'in 30 yıllık askerî diktatörlüğü, Ortadoğu'da halen devam eden devrimci sürecin en çarpıcı zaferiyle çöküverdi.

Tüm bu devrimlerden önce muhalifler, karşılarında duran bu rejimlere bakıp onların askerî gücü, toplum üzerinde kurdukları acımasız polis kontrolü ve halk kitlelerinin belirgin duyarsızlığı karşısında ümitsizliğe kapılıyorlardı. Her seferinde yönetici sınıfın kibri, ayaklanma anına kadar hiç eksilmeden sürmüştü. Ama Marx'ın deyişiyle tarihin "yaşlı köstebeği" sürprizleri sever.

1924’te Macar Marksist teorisyen Georg Lukács, yeni bitmiş o büyük savaş ve devrim dönemi üzerine düşünürken “devrimin güncelliğini” yazmıştı. Kendi kriz çağımız bağlamında, Lukács’ın aklından geçenleri anımsamaya değer. Ona göre Marksizm:

> Proleter devrimin evrensel güncelliğini peşinen varsayar. Bu anlamda proleter devrim, hem bütün bir dönemin nesnel temeli olarak hem de onu anlamanın anahtarı olarak Marksizmin yaşayan özünü meydana getirir … Devrimin güncelliği, bütün bir dönemin ana düşüncesini sunar … Devrimin güncelliği bu nedenle her günlük sorunun, … proletaryanın kurtuluşundaki uğraklar olarak incelenmesini ifade eder …

Lukács’a göre uluslararası işçi sınıfı devrimi, tüm siyasi eylemlerin yargılanmasında kullanılması gereken hayati ve her daim mevcut bir olasılıktı. Kaçınılmaz değildi. Hiç gerçekleşmeyebilirdi. Çok uzakta olabilirdi. Ancak asıl mesele, eski düzenin kendi içinde her daim mevcut devrim olasılığını taşıması ve bunun, insanlığın hiç durmadan artan sıkıntıları karşısında düşünülebilecek yegâne çözüm olmasıydı.

1917-23 devrimci dalgasının nihayetinde yenilmesi, Lukács’ın içgörüsünün özünde geçerli olduğunu çürütmez. Tam tersine, sonucun Stalingrad, Auschwitz ve Hiroşima barbarlığı olduğunu düşünülürse aslında teyit eder.

Kimin Mahşeri?

Bir İncil efsanesine göre Savaşı, Katliamı, Kıtlığı ve Ölümü temsil eden Mahşerin Dört Atlısı’nın görünmesi dünyanın sonunun habercisidir.

Bugün insanlığın önündeki görüntü gerçekten de mahşeri andırıyor. Neoliberal kapitalizm, küresel ekonominin üretici güçlerini hiç görülmedik ölçüde

geliştirmiştir. Ama bu güçler demokratik kontrole ve akılcı planlamaya tabi değildir; rekabetçi sermaye birikiminin ekonomik ve askerî buyruklarına göre hareket ediyorlar. Sonuçta, insanlığın tamamını maddi ihtiyaçların boyunduruğundan kurtaracak potansiyeli taşımalarına rağmen şu anda tam tersini yapıyorlar: Bizzat sanayi uygarlığını tahrip ediyorlar.

Yöneticilerimizin kriz karşısındaki cahilliği, açgözlülüğü ve sorumsuzluğunun kökeni sistemin akıl dışılığında yatıyor. İklim felaketi, ekonomik gerileme ve emperyalist savaş; tüm bunların kökeninde piyasanın çılgınlığı bulunuyor: Neoliberal kapitalizmin ulus devletlerine ve mega-şirketlerine yön veren şuursuz bir ekonomik ve askerî rekabet. Sistem derinden derine hastalıklı ve yıkıcıdır. Bizi, insanlık tarihinin belki de en ağır krizine getirmiştir.

Dört Atlı efsanesinin karşısına kimi zaman İncil'in bir başka efsanesi konur. Mahşerin bu anlatısında doruk noktası Ellinci Yıl'dır. Vergi tahsildarları ve toprak ağaları silinip gidecek; köleler ve serfler özgür kalacak; toprak onu işleyenlere iade edilecek; özgürlüğün ve bolluğun hüküm sürdüğü yeni bir Altın Çağ başlayacaktır.

21. yüzyılın başında Mahşeri Ellinci Yıl'a dönüştürmek için üç şey gerekiyor:

1. Bütün sistemin değişmesi gerektiğini anlamalıyız. İnsanlığın sorunlarının kaynağını oluşturan sisteme karşı genel saldırıda farklı kampanyaları, protestoları ve mücadeleleri birbirine bağlayabilirsek, işte ancak o zaman bu sorunları çözmeyi umut edebiliriz.
2. İşçi sınıfının, sistem değişikliğini amaçlayan herhangi bir ciddi stratejinin merkezinde bulunduğunu anlamalıyız. Ancak sıradan çalışan insanların büyük bölümünü harekete geçirebilirsek, şirketler sermayesine ve ulus devletlere meydan okuyup onları yenecek güce sahip olabiliriz.

3. Devrimcileri, tabandan yükselen kitle direnişine öncülük edip onu düzenleyebilecek eylemci ağları içinde örgütlemeli; kemer sıkma politikalarına karşı yükselen öfkeyi körükleyerek, 1789, 1848, 1917, 1968 ve 1989'dakilerle karşılaştırılabilir ama onlardan daha büyük, yeni bir dünya devrimi hareketini doğuracak bir işçi sınıfı mücadelesi dalgasını kabartmalıyız.

Farklı bir dünya artık mutlak bir tarihsel zorunluluktur. Başka bir dünya mümkündür. Devrim bu anlamda bir "gerçeklik"tir. Ama bir kesinlik değildir. Bunun için mücadele etmek gerekiyor. Mücadelenin başarısı, hepimizin neler yapacağımıza bağlıdır. Olası kayıplar ve kazançlar hiç bu kadar yüksek olmamıştı.

KAYNAKLAR HAKKINDA

Burada yer verdiğimiz notlar ve kaynakça, dipnotların alternatifidir. Her dünya tarihi kitabında geçerli olduğu üzere radikal bir sentez ve teori çalışmasında da geleneksel akademik dipnotlar pek kullanışlı değildir. Neye referans vereceksiniz? İyi bilinen olgulara mı, yalnızca az bilinenlere mi? Fikirlerin hepsine mi, sadece daha tartışmalı olanlara mı? Bakılan her kaynağa mı, önemli olanlara mı? Burada benimsediğim yaklaşım, yani kaynakça notlarının ardından açıklamalı bir kaynak listesi vermek çok daha kolay ve umuyorum ki okur açısından daha faydalı olacaktır. İlk önce tarih yazımıyla ilgili tartışmaları, bu konudaki temel kaynakları ve bunlara ilişkin kendi konumumu ele alıyorum. İkinci olarak, kaynaklar geleneksel bir kaynakçada olduğu gibi sıralanıyor (tarihler genellikle benim kullandığım baskıları gösteriyor) ama bazı ek bilgilerle. Kaynağın özellikle ilgili olan bölümlerini parantez içinde gösterdim –örn. (1-3); Marksist olsun olmasın özellikle önemli gördüklerimi yıldız işaretiyle (*) belirttim; sıra dışı önemi olanlara çift yıldız (**) koydum; zarafeti ve anlaşılırlığıyla dikkat çekenleri gülen yüzle (☺) belirttim.

Ne notların ne de kaynakçanın mükemmel olduğunu iddia edecek değilim. İkisi de biraz yamalı

bohça misali. Giriş bölümünde açıkladığım üzere aldığım eğitimi, deneyimlerimi ve okumalarımı yansıtıyorlar. Bazı dönemlerin ve yerlerin tarih yazımını diğerlerinden daha iyi biliyorum. Atıfta bulunduklarım benim bildiğim, kullandığım ve dolayısıyla tavsiye edebileceğim kaynaklar. Kaynakçayla ilgili belirtilmesi gereken bir başka husus, bilgimdeki boşlukların görülmesi ve yargılarımın güvenilirliğinin okuduklarıma göre değerlendirilmesi için konunun uzmanlarını uyaracak olmasıdır. Ancak, notlarla kaynakçanın genel okuru ilave okumalar yapmaya yönlendireceğini umut ediyorum.

KAYNAKÇA NOTLARI

Marksizm, kuşaklar boyunca tarihçilerin eserlerini etkilemiştir. Burada anlattıklarımın çoğu için bu tarihçilere gönülden borçluyum ve okurlar kaynakçada onlara saygıyla yer verdiğimi görecekler. Bunu söylemişken Marksistlerin sıklıkla kendi aralarında uzlaşamadıklarını ve benim de, aralarında açıklayıcı olduklarını iddia edenlerin de bulunduğu diğer Marksistlerin birçok yorumuna kesinlikle katılmadığımı belirtmeliyim. Bu nedenle, Marksist yelpazenin neresinde yer aldığımla ilgili birkaç şey söylemeliyim.

Marx'ın çalışmaları farklı şekillerde okunabilir. Toplumsal yapı ne ölçüde bir kısıttır? Toplumsal düzen, insanları ne ölçüde sosyalleştirip yönlendirir? Ya da soruyu tersinden soracak olursak, insan öznesi (toplumdaki insanların ortak iradesi ve eylemi), olayların seyrini değiştirecek güce ne ölçüde sahiptir? Tarih ağırlıklı olarak yapı tarafından mı belirlenir? Yoksa koşullu, açık ve yaptıklarımızla şekillenen bir şey midir?

Determinist [*gerekirci*] yaklaşımlar, 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın ortasına kadar Marksizme hâkim oldu. Bu yaklaşım, işçi sınıfının öz-eylemliliğini cesaretlendirmeye hevesli olmayan hem reformcu siyasetçilerin hem de Stalinist bürokratların siyasi

gündemine uygun düşüyordu. Lenin, Troçki, Luxemburg, Gramsci ve Lukács gibi devrimciler istisnaydı. Devrim yapmak isteyenler her zaman öznenin gücüne vurgu yaptılar: Onlara göre işçi sınıfının bilinci, örgütlenmesi ve eylemliliği, Marksizmin asıl özüydü.

Tarih yazıcılığı, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar bu anlayışı benimsemedi. Ardından, başta Britanya ile Fransa'da olmak üzere, çoğu (en azından ilk başlarda) kendi ülkelerinin Komünist Partilerinin üyesi olan yeni Marksist tarihçiler kuşağı, Marksizmin determinist yorumlarının kesinkes reddedilmesi anlamına gelen eşsiz bir ampirik ve teorik yazın ortaya çıkardı. Odaklandıkları temel nokta maddi koşullar, düşünce dünyaları ve sıradan kadınlarla erkeklerin ortaklaşa eylemleriydi. Amaçları "tarihi aşağıdan" yazmaktı –elbette bugün sıklıkla kullanıldığı üzere sırf betimlemeden oluşan pasifleştirici bir anlamda değil, tarihe sıradan insanların yön verdiğini açığa çıkaracak şekilde dinamik bir anlamda.

Embriyo halindeki proletaryanın bastırılmış ve görünmez bir kurban olmayı bırakıp kendi kimliğini, kültürünü ve tarihini yaratan gerçek erkeklerle kadınlardan oluşan bir sınıf haline gelmesini inceleyen Edward Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu,* bu türün klasik bir örneğidir. Oldukça benzer şekilde Rodney Hilton Ortaçağ köylülerini, Christopher Hill İngiliz Devrimi'nin "orta hallilerini" ve Albert Soboul ise Fransız Devrimi'nde Parisli *sans-culottes*'ini analiz etmişti. Bana göre bu, otantik Marksist geleneği temsil eder. Muhtemelen şimdiye kadar yazılmış en önemli Marksist tarih çalışmasına ilham veren ruhtur kesinlikle: Leon Troçki'nin *Rus Devriminin Tarihi*. 1917 Ekim Ayaklanması'nın lideri ve İç Savaş

sırasında Kızıl Ordu'nun kumandanı olan Troçki, teori ile pratiğin birliğinin mükemmel cisimleşmiş haliydi. Başkahramanı olduğu büyük olayları analiz eden bir şaheser yazacak donanımı bu sayede kazanmıştı. Troçki'nin *Rus Devrimi*, daha fazla Marksist tarih okuması yapmak isteyenlere ilk önereceğim kitaptır.

Şimdi biraz daha ayrıntıya inelim. Sık sık başvurduğum birkaç genel çalışmadan bahsetmeliyim. J.M. Roberts'in *Dünya Tarihi* (1976), kapsamı itibariyle bir ansiklopediyi andıran, faydalı ve gördüğüm kadarıyla teorik içeriğiyle okura görece fazla yük bindirmeyen etkili bir anlatıdır. Chris Harman'ın *Halkların Dünya Tarihi* (1999), oldukça farklı ve amaçlarımız açısından çok daha önemli bir çalışmadır. Bilimsel içeriği ve yorumlama gücü çok üst düzeyde olan, olağanüstü bir Marksist tarih yazımı çalışmasıdır. Ama ekonomik, hatta teknolojik determinizme ve teleolojiye (olayların, önceden belirlenmiş bir son noktaya doğru yöneldikleri fikri) eğilim gösteriyor; insan kitabı okurken birbirini takip eden, her biri bir öncekinden daha yüksek ve beşerî ilerlemeyi daha ileri taşıyan kaçınılmaz aşamalardan geçiyormuşuz duygusuna kapılıyor. Bunun hatalı olduğunu düşünüyorum: Bence tarih açık, koşullu ve insan öznesinin şekillendirdiği bir şeydir; her ne kadar Marx'ın bazı yazılarına bakarak daha deterministyaklaşımlar türetmek mümkün olsa da ben Marx'ın yönteminin tam tersini ima ettiğine inanıyorum. Bu konuyu anlamak için John Rees'in *Devrimin Cebri* özellikle değerli bir çalışmadır. Yine son derece özgün ve içgörü sahibi bir çalışma olan John Keegan'ın *Savaş Sanatı Tarihi* (1994), sağcı tarihçilerin ara sıra birçok "akademik" Marksistten (bu arada bu terimin kendi içinde çelişkili olduğunu

düşünüyorum) çok daha iyi kitaplar yazabileceklerini gösteren önemli bir eserdir.

İnsangillerin evrimi, son 20 yılda birçok olağanüstü çalışmanın konusu oldu; Chris Stringer ve meslektaşlarının çalışmaları (1993, 1996, 2006), günümüz düşüncesinin en iyi modern özetlerini sunuyorlar. Tarih öncesinin daha ileriki dönemleri için Barry Cunliffe'nin editörlüğünde hazırlanan, Avrupa'da bulunan kanıtlara dair iyi bir sentezci makaleler derlemesinin (1994) yanı sıra biri Atlantik sahil şeridi (2001), diğeri Avrupa ile Akdeniz (2008) üzerine Cunliffe'nin yaptığı iki mükemmel çalışma bulunuyor. Ancak, Komünist Parti Tarihçiler Grubu ile yakından bağlantılı parlak bir bilim insanının kaleme aldığı, ilk insangillerden Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar insanın tüm toplumsal gelişimini ele alan çığır açıcı bir arkeolojik anlatı olan Vere Gordon Childe'ın *Tarihte Neler Oldu* (1942) çalışması, hâlâ temel Marksist çerçeveyi oluşturuyor. Childe'ı, ardı arkası kesilmeyen akademik ve polemik eleştirilere rağmen tarih öncesinin anlaşılması açısından çok önemli bir çalışma olan Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* eseri (1884) ile birlikte okumak gerekir.

Childe'ın tarih öncesindeki toplumsal-ekonomik "devrimler" sıralaması inandırıcılığını koruyor ve sınıflı toplumun kökenlerine dair açıklaması tartışmaya yer bırakmıyor. Ancak, önemli bir otorite olsa da Childe'ın Marksizmi, Harman'ın çalışması bağlamında değindiğim bir aşamalar teorisi yaklaşımının yoğun etkisini taşıyor. Aynı şey, temel bir eser olmakla birlikte eleştirel bir gözle okunması gereken Geoffrey de Ste Croix'in *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi* için de geçerlidir. De Ste

Croix, Marx ile Engels'den türetilen "köleci üretim tarzı" kavramını kurtarmak için Geç Dönem Romalı serfleri köle olarak yeniden tanımlamak için taraflı bir çaba içine giriyor. Bu kavram tamamen hatalıdır, hem ampirik hem de teorik açıdan; hiçbir analitik değeri de yoktur; yukarıda ekonomik bakımdan determinist ve teleolojik olmakla eleştirdiğim yorumlayıcı aygıtın parçasıdır.

MÖ 500 ile MS 1500 arasındaki 2000 yıllık dönemde gerçekte tek hâkim üretim tarzı vardı: Demir alet teknolojisi kullanan köy temelli tarım. Bu uzun sürede, farklı şekillerde örgütlenen yönetici sınıflar ve devletler, artığa çeşitli biçimlerde el koyuyorlardı. Örnek verecek olursak, Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi parasal haraç alan, merkezîleşmiş bir emperyal devletin bürokratik yönetici sınıfı ile Anglosakson İngiltere'de olduğu gibi geçimini gıda rantından sağlayan bir Germanik savaş ağasının feodal maiyeti arasında hatırı sayılır bir fark vardır. Ama her iki örneğin de ekonomik temelini, toprakta çalışıp elde ettikleri artığın bir kısmını devreden köylüler oluşturur. Köle, serf, kiracı ya da mülk sahibi olmaları pek fark yaratmaz; keza el koymanın haraç, kira, aşar vergisi, faiz, ücretli emek ya da zorla çalıştırma biçimini alması da.

Bunu belirtmişken dikkatimizi, Fernand Braudel ve Fransız *Annales* okulu (örn. 1993) ile birlikte bazı Marksistlerin tarihin "köpükçükleri" deyip önemsemezden gelmeye eğilimli oldukları "olaylara" çevirmeliyiz. Teknoloji, üretim ve ticaret akımlarıyla karşılaştırıldığında savaşlarla devrimlerin nedense ikinci planda kaldığı anlayışı yanlıştır; tüm bu olgular, tek bir toplumsal düzenin ve tarihsel sürecin parçası olarak anlaşılabilirler. Siyasi "üstyapı", ekonomik

“altyapı”nın bir yansımasından ibaret değildir. Meşhur kültürün en üstte, eğitim sisteminin ortada, sanayi teknolojisinin en altta bulunduğu bir önem piramidi yoktur.

Tarihî analizin anahtarı, toplumsal süreçlerin asli dinamiklerini tespit etmektir. Kapitalizm öncesi toplumlarda bunun “üretim tarzları” ile pek ilgisi yoktu. Pratik bir yaklaşımla teknik ve üretkenlik durağandı; tek sorun, büyüklüğü az çok sabit olan artığın nasıl bölüştürüleceğiydi. Birisinin payını artırmanın en etkin yolu bunu askerî güçle yapmaktı. Dolayısıyla dünya, rekabetçi askerî kaynak birikimiyle uğraşan rakip yönetici sınıflar arasında bölünmüştü. Örneğin Roma İmparatorluğu’nun dinamiği, “antik askerî emperyalizm” ya da daha kabaca bir ifadeyle “şiddete dayalı hırsızlık” olarak tanımlanabilir. İmparatorluk içinde ikili bir ekonomi işliyordu: Köylülerin geçimlik üretimi, binlerce yıl değilse bile yüzlerce yıldır olduğu gibi devam ediyordu; ama askerî tedarik ve seçkinlerin tüketim sistemi, yönetici sınıfın artığa fazlasıyla (ve hep daha fazla) el koymasıyla bu üretimin üzerine bindiriliyordu.

Toprak sahipleri ile tarım üreticileri arasındaki toplumsal ilişki biçimi, zamana ve mekâna göre farklılık gösteriyordu ama sistemin özü değişmeden kalıyordu. Roma İmparatorluğu ile ilgili kitabım (2008), tarihî anlatıyı, “köleci üretim tarzı” yerine “antik askerî emperyalizm” teorisi temelinde düzenlemeye yönelik bir girişimdir. Hem köleci üretim tarzı teorisinin gereksizliğini hem de diğer yaklaşımın açıklama gücünü gösterdiğini düşünüyorum. Yine, bu yaklaşımın, diğer kapitalizm öncesi toplumlara da aynı ölçüde uygulanabileceğini de düşünüyorum.

Feodalizm, Marksist tarih yazımında halen süren yoğun tartışmalara neden olmuştur. Şahsen bu tartışmaların çoğundan uzak durmaya eğilimindeyim çünkü açıklamış olduğum sebeplerle feodalizmin yeni ve daha ileri bir üretim tarzı olduğu anlayışını reddediyorum. Bu nedenle, sömüren ile sömürülenin toplumsal ilişkilerine değil de yönetici sınıfın kendini örgütleme şekline dayanan feodalizm tanımlarını, yani sistemin toplumsal-iktisadi temelini büyük ölçüde göz ardı eden tanımları kabul ediyorum. Bu nedenledir ki Bloch'a (1965) hâlâ büyük önem veriyorum. Öte yandan, Chris Wickham'ın (2005) antik çağlardan feodalizme geçişte vergi temelli ve toprak temelli seçkinler arasında yaptığı önemli ayrımı analizime katarken zorluk çekmiyorum.

Hikâyenin ikinci kısmı (feodal toplumun rahminde kapitalizmin ortaya çıkışı) için özellikle Maurice Dobb (1946), Rodney Hilton (1973, 1978, 1990), Robert Brenner (örn. Aston ve Philpin içinde, 1985) ve Chris Dyer'a (2003, 2005) borçluyum. Ekonomik dönüşüm süreçlerinde mübadeleye, ticarete ve tüccar kârına asli rol biçen Pirenne, Sweezy, Wallerstein, Hodges ile diğerlerinin temel argümanını reddediyorum. Üretim belirleyicidir. Bu nedenle, feodalizmden kapitalizme geçişin analizi, çiftliklere, atölyelere ve onların işleyişini çerçeveleyen toplumsal ilişkilere odaklanmalıdır.

Friedrich Engels'in Alman Köylü Savaşı üzerine yaptığı erken dönem çalışması (1850), Reform Hareketi'nin devrimci özünü iyi ortaya koyar. Hollanda Devrimi üzerine İngilizce yazılmış en iyi kitap Geoffrey Parker'a (1985) aittir. İngiliz Devrimi hakkında devasa bir yazın bulunuyor ama yakın tarihli çalışmaların çoğu pek değer taşımayan revizyonist

şeyler olduğundan, okuyucular güvenilir Marksist bilim insanı Christopher Hill (1961, 1972, 1975, 1986) ile öğrencisi Brian Manning'e (1978, 1992, 1999, 2003) bakmalılar; Manning'in *İngiliz Devrimi ve İngiliz Halkı*, Marksist araştırmaların başyapıtıdır bence.

Burjuva devrimleriyle ilgili olarak, sürecin ileri taşınmasında halk eylemliliğinin etkisini vurgulama eğiliminde olduğumu belirtmeliyim. Burada ayrım, burjuvazinin emellerinin (ya da en azından onun en ileri kesimlerinin) radikalliği ile onun kriz anındaki davranışı arasındadır –davranışı, mülk sahibi sınıf olarak içgüdüsel "karmaşa" ve "anarşi" korkusu yüzünden sıkıntılı ve çekingendir. Cromwell, Washington, Robespierre ve Lincoln gerçek devrimcilerdi. Ama onların dünyayı değiştirme kararlılıkları, işe koyulduklarında takındıkları temkinli tutumlarına uymaz. Bu örneklerin hepsinde, karşı-devrimi yenmek için radikal burjuvaziyi ileri itecek kadar kitlesel kuvvetler gerekli olmuştu.

Manning'in görkemli katkısı, 1640'ların olaylarında sıradan insanların asli rolünü gün ışığına çıkarmış olmasıdır. Edward Countryman'in *Amerikan Devrimi* (1987), Albert Soboul'un *Baldırı Çıplaklar*'ı (1980) ve George Rudé'un *Fransız Devriminde Kalabalıklar*'ı (1967) için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Devrimci süreci çok daha mekanik ve lafzi anlamda "burjuvazinin önderlik ettiği" bir süreç olarak sunan Mathiez (1964) ile Lefebvre'in (1962) aksine devrimci halk hareketini açığa çıkarma, tasvir etme ve öne çıkarma kararlılığı sergilemeleri, döneme dair iyi Marksist çalışmaların ortak noktasıdır. C.L.R. James'in Haiti köle isyanını anlattığı *Siyah Jakobenler* (1980) ile T.A. Jackson'un İrlandalıların Britanya yönetimine karşı 800 yılı aşkın

süredir verdikleri mücadeleyi özlü şekilde anlattığı *İrlanda'nın Kendisi*'ni (1991) de burada anmamız gerekiyor.

Sanayi kapitalizminin gelişimini anlamak için başlangıç noktası bizzat Marx olmalıdır –etkili bir özet için, epey tarihî analiz içeren *Kapital*'in birinci cildi ile *Komünist Manifesto* (1848) özellikle faydalıdır. "Uzun on dokuzuncu yüzyıl" (1789-1914), Eric Hobsbawm'ın üçlemesinde (1962, 1985, 1994a) ustalıkla sentezleniyor. Yirminci yüzyılı ele aldığı devam çalışması (1994b), kaynak olarak faydalı ama teorik bakımdan yetersizdir; öyle gözüküyor ki Hobsbawm, Marksist yöntemi kendi yaşadığı dönemin olaylarına uygulayamıyor. Erken dönem işçi sınıfının niteliği ve emek hareketinin kökenleri iki Marksist klasikte ele alınıyor: Engels'in *İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu* (1845) ve Thompson'un *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1980).

Marx ile Engels'in yazıları, 19. yüzyıl ortasındaki önemli siyasi olayların analizi açısından da değerlidir –*Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850* (1895), *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (1869) ve *Fransa'da İç Savaş* (1871) özellikle önemlidir. İşin içindeki toplumsal kuvvetleri iyi kavrayarak kaleme alınmış bir diplomasi tarihi için A.J.P. Taylor'un çalışmalarını (1955, 1961, 1964a, 1971) son derece faydalı buluyorum. James McPherson'un Amerikan İç Savaşı tarihi (1990) ufuk açıcıdır. Donny Gluckstein, Paris Komünü'nü iyi anlatır (2006).

20. yüzyılın başında bir yığın klasik Marksist çalışma yayınlandı –dikkati çekenler emperyalizm üzerine Hilferding (1910), Lenin (1917a) ve Buharin (1917); reformculuk ve sınıf mücadelesi üzerine Luxemburg (1900, 1906); devletin mizacı üzerine yine Lenin

(1917b) ve “sürekli devrim” üzerine Troçki (1906). 1905 ve 1917 Rus devrimleri için yine Troçki (1922 ve 1932) temel kılavuzdur. 1917-23 yıllarını sağlam bir bilimsel yaklaşımla inceleyen Carr (1966), Chamberlin’in (1965) bazı açılardan Troçki’nin eserleriyle karşılaştırılabilecek 1917 anlatısı ve radikal bir gazetecinin canlı tanıklığı olan Reed (1977), Rus Devrimi hakkında müstesna değere sahipler.

1908 Jön Türk Devrimi’ni Uzun (2004), 1918-23 Alman Devrimi’ni Broué (2006) ile Harman (1982), Çin Devrimi’ni Isaacs (1961) ele alıyorlar. Troçki’nin (1973-74), Komünist Enternasyonal’in ilk beş yılıyla ilgili iki ciltlik yazıları da bu dönem açısından büyük önem taşır. Rus Devrimi’nin yozlaşması en iyi Troçki’ye (1936) bakılarak kavranabilir –ilaveten Cliff’in kilometre taşı niteliğindeki dört ciltlik Lenin (1975-79) ve Troçki (1989-93) biyografilerine bakılabilir.

Cliff’ten daha ayrıntılı bahsetmemiz gerekiyor. 20. yüzyılın ikinci yarısının en büyük devrimci düşünürü olduğunu düşünüyorum; geliştirilmesine yardımcı olduğu devlet kapitalizmi (1955/1974), sürekli silahlanma ekonomisi (bkz. Kidron 1970 ve Harman 1984) ve aksayan sürekli devrim (1963) teorileri, II. Dünya Savaşı sonrası dönemi gerçekten anlayabilmek için temeldir.

Cliff, hem Stalinizme hem de Ortodoks Troçkizme karşı çıkarak, aşağıdan yükselen işçi sınıfı mücadelesini esas alan özgün Marksist geleneği sürdürdü. Bunu yaparken Troçki’nin 1920’li ve 1930’lu yıllarda yazdığı, Çin (1976), Almanya (1971), Fransa (1979) ve İspanya’da (1973) yaşananları kapsayan değerli eserlerini temel alıyordu. İspanyol

Devrimi hakkındaki geniş yazın oldukça zengindir. Broué ile Témime (1972) mükemmel bir Marksist analiz sunarken, Orwell'in *Katalonya'ya Selam*'ı (1938), devrimin görgü tanığından klasik bir anlatıdır.

Savaş sonrası dönemin dünyasını ele alan bir dizi sağlam Marksist analize sahibiz: Reformculuk, Stalinizm ve Soğuk Savaş üzerine Birchall (1974 ve 1986) ve Harman (1988a); Çin üzerine Cliff (bkz. Gluckstein, 1957), Harris (1978) ve Hore (1991); Ortadoğu üzerine Marshall (1989); Che Guevara ve Küba üzerine Gonzalez (2004). 1968-75 dönemi için Vietnam konusunda Jonathan Neale (2001), hem siyasi karmaşa (1988b) hem de ekonomik kriz (1984) konusunda Chris Harman mükemmeldir. Barker (1987), İran Devrimi ile Polonya Dayanışma hareketinin yanı sıra Fransa, Şili ve Portekiz üzerine değerli makaleler içeriyor. İran üzerine Marshall'ın (1988) ve Dayanışma üzerine Barker ile Weber'in (1982) çalışmaları da var. Rees (2006), 1989'da Doğu Avrupa'da yaşanan Stalinizm karşıtı devrimler dahil olmak üzere hem yeni emperyalizmi hem de son devrimleri ele alan temel bir eserdir. Neoliberal kapitalizmin mevcut krizi birçok yoruma ve tartışmaya konu olmuştur. Harris (1983), yeni kapitalizm biçiminin açık bir analizini sunuyor. Bellamy Foster ile Magdoff (2009), Elliott ile Atkinson (2007), Harvey (2003 ve 2005), Mason (2005); bunların hepsi de "sürekli borç ekonomisi" ve 2008 Çöküşü hakkında ayrıntılı analizler yapıyorlar.

Birçok çalışmaya artık internet üzerinden ulaşılabiliyor ve okurlar, araştırmalarına yardımcı olarak Kaynakça kısmını kullanabilirler.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

Aldred, C., 1987, *The Egyptians*, Londra, Thames & Hudson (2).

Anderson, J. L., 1997, *Che Guevara: A revolutionary life*, Londra, Bantam (14) [*Che Guevara: Devrimci Bir Hayat*, çev. Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, 2005].

Arthur, A., *The Tailor-King: The rise and fall of the Anabaptist kingdom of Münster*, New York, Thomas Dunne (7).

Aston, T. H. ve Philpin, C. H. E. (haz.), 1985, *The Brenner Debate: Agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe*, Cambridge, Cambridge University Press (6).*

Barker, C. ve Weber, K., 1982, *Solidarnosc: From Gdansk to military repression*, Londra, International Socialism (15).*

Barker, C. (haz.), 1987, *Revolutionary Rehearsals*, Londra, Bookmarks (15) [*Devrim Provaları*, çev. Umut Haskan ve İrem Yılmaz, Yordam Kitap, 2010].*

Barraclough, G., 1979, *The Times Atlas of World History*, Londra, Times Books (tümü) [*Times Dünya Tarihi Atlası*, çev. Zeki Okar, Karacan Yayınları, 1980].

Bellamy Foster, J. ve Magdoff, F., 2009, *The Great Financial Crisis: Causes and consequences*, New York, Monthly Review Press (15).*

Birchall, I., 1974, *Workers Against the Monolith: The Communist Parties since 1943*, Londra, Pluto (14).*

Birchall, I., 1986, *Bailing out the System: Reformist socialism in Western Europe*, 1944–1985, Londra, Bookmarks (14).*

Bloch, M., 1965, *Feudal Society*, Londra, Routledge (6) [*Feodal Toplum*, çev. Melek Fırat, Kırmızı Yayınları, 2007].*

Brailsford, H., 1983, *The Levellers and the English Revolution*, Nottingham, Spokesman (7).*

Braudel, F., 1993, *A History of Civilisations*, Londra, Penguin (tümü).*

Broué, P., 2006, *The German Revolution*, 1917-1923, Londra, Merlin (12).*

Broué, P. ve Témime, E., 1972, *The Revolution and the Civil War in Spain*, Cambridge, MA, MIT Press (13).*

Brunt, P. A., 1971, *Social Conflicts in the Roman Republic*, Londra, Chatto & Windus (3).

Buharin, N., 1917, *Imperialism and World Economy*, www.marxists.org (11) [*Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, Bağlam Yayınları, 2005].*

Burn, A. R., 1978, *The Pelican History of Greece*, Harmondsworth, Penguin (3).*

Carr, E. H., 1966, *The Bolshevik Revolution* (3 cilt), Harmondsworth, Penguin (12) [*Bolşevik Devrim*, çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, 1989].*

Chadwick, H., 1967, *The Early Church*, Londra, Penguin (4).

Chamberlin, W. H., 1965, *The Russian Revolution, 1917–1918: From the overthrow of the Czar to the assumption of power by the Bolsheviks*, New York, Grosset & Dunlap (12).*

Childe, V. G., 1936, *Man Makes Himself*, Londra, NCLC Publishing Society (1, 2) [*Kendini Yaratan İnsan*, çev. Filiz Karabey Ofluoğlu, Varlık Yayınları, 2008 (8. Basım)].*

Childe, V. G., 1942, *What Happened in History*, Harmondsworth, Penguin (1-3) [*Tarihte Neler Oldu*, çev. Alaeddin Şenel ve Mete Tunçay, Kırmızı Yayınları, 2009 (5. Basım)].**

Chomsky, N., 1999, *Fateful Triangle: The United States, Israel, and the Palestinians*, Londra, Pluto (14–15).

Clark, G. ve Piggott, S., 1970, *Prehistoric Societies*, Harmondsworth, Penguin (1).

Clements, J., 2006, *The First Emperor of China*, Stroud, Sutton (3).

Cliff, T., 1955/1974, *State Capitalism in Russia*, www.marxists.org (12-14) [*Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, çev. Ali Saffet ve Tarık Kaya, Metis Yayınları, 1990].**

Cliff, T., 1963, *Deflected Permanent Revolution*, www.marxists.org (14).**

Cliff, T., 1975–9, *Lenin* (4 cilt), www.marxists.org (11–12) [*Bolşevikler ve Dünya Devrimi: Lenin 1917-1923*, çev. Bernar Kutluğ, İde Yayınları, 2000].*

Cliff, T, 1989–93, *Trotsky* (4 cilt), www.marxists.org (11–13) [*Troçki: Ekim'e Doğru* (Cilt 1), çev. Ali Çakıroğlu, Antikapitalist Yayınları, 2013].*

Cohn, N., 1970, *The Pursuit of the Millennium: Revolutionary millenarians and mystical anarchists of the Middle Ages*, Londra, Granada (6).*

Cole, G. D. H., 1932, *A Short History of the British Working Class Movement, 1789–1927*, Londra, Allen & Unwin (9–13).*

Cole, G. D. H. ve Postgate, R., 1946, *The Common People, 1746–1946*, Londra, Methuen (9–13).

Countryman, E., 1987, *The American Revolution*, Harmondsworth, Penguin (8).**

Crawford, M., 1992, *The Roman Republic*, Londra, Fontana (3).

Cunliffe, B. (ed.), 1994, *The Oxford Illustrated Prehistory of Europe*, Oxford, Oxford University Press (1–4).

Cunliffe, B., 2001, *Facing the Ocean: The Atlantic and its peoples, 8000 BC–AD 1500*, Oxford, Oxford University Press (1–6).

Cunliffe, B., 2008, *Europe Between the Oceans, 9000 BC–AD 1000*, Londra, Yale University Press (1–6).*

Darvill, T., 1987, *Prehistoric Britain*, Londra, Routledge (1).

De Ste Croix, G. E. M., 1981, *The Class Struggle in the Ancient Greek World*, Londra, Duckworth (3, 4).**[*Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, çev. Çağdaş Sümer, Yordam Kitap, 2014]

Diamond, J., 1999, *Guns, Germs, and Steel: The fates of human societies*, New York, Norton (5, 6) [*Tüfek, Mikrop ve Çelik*, çev. Ülker İnce, Tübitak Yayınları, 2002].**

Dobb, M., 1946, *Studies in the Development of Capitalism*, Londra, Routledge (6) [*Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, çev. F. Akar, Belge Yayınları, 1992].*

Dyer, C., 2003, *Making a Living in the Middle Ages: The people of Britain, 85-1520*, Londra, Penguin (6).

Dyer, C., 2005, *An Age of Transition? Economy and society in England in the later Middle Ages*, Oxford, Oxford University Press (6).*

Elliott, L. ve Atkinson, D., 2007, *Fantasy Island: Waking up to the incredible economic, political, and social illusions of the Blair legacy*, Londra, Constable (15).

Elton, G. R., 1955, *England under the Tudors*, Londra, Methuen (6, 7).

Elton, G. R., 1963, *Reformation Europe, 1517–1559*, New York, Harper & Row (6, 7).

Engels, F., 1845, *The Condition of the Working Class in England*, www.marxists.org (9) [*İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu*, çev. Yurdakul Fidancı, Sol Yayınları, 1997].**

Engels, F., 1850, *The Peasant War in Germany*, www.marxists.org (7) [*Köylüler Savaşı*, çev. Kenan Somer, 1975, Sol Yayınları].*

Engels, F., 1884, *The Origin of the Family, Private Property, and the State*, www.marxists.org (1) [*Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1967]. **

Engels, F., 1892, *Socialism: Utopian and scientific*, www.marxists.org (all) [*Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*, çev. Ömer Ünalan, Sol Yayınları, 1993]. **

Fagan, B. (haz.), 2009, *The Complete Ice Age: How climate change shaped the world*, Londra, Thames & Hudson (1).

Faulkner, N., 2002, *Apocalypse: The great Jewish revolt against Rome, AD 66–73*, Stroud, Tempus (4).*

Faulkner, N., 2008, *Rome: Empire of the Eagles*, Harlow, Pearson Education (3, 4).*

Finley, M. I., 1956, *The World of Odysseus*, Londra, Chatto & Windus (2).

Finley, M. I., 1963, *The Ancient Greeks*, Londra, Chatto & Windus (3).

Finley, M. I., 1985, *The Ancient Economy*, Londra, Hogarth Press (3).*

Fisk, R., 1991, *Pity the Nation: Lebanon at War*, Oxford, Oxford University Press (14–15).

Galbraith, J. K., 1975, *The Great Crash, 1929*, Harmondsworth, Penguin (13) [*Büyük Kriz 1929*, çev. Özkan Özdem ve Elif Nihan Akbaş, Pegasus Yayınları, 2013 (2. Basım)].

Glatter, P. (haz.), 2005, *The Russian Revolution of 1905: Change through struggle*, Londra, Socialist Platform (11).

Gluckstein, Y., 1957, *Mao's China: Economic and political survey*, Londra, Allen & Unwin (14).*

Gluckstein, D., 2006, *The Paris Commune: A revolution in democracy*, Londra, Bookmarks (10).

Gonzalez, M., 2004, *Che Guevara and the Cuban Revolution*, Londra, Bookmarks (14).*

Grant, M., 1973, *The Jews in the Roman World*, Londra, Weidenfeld & Nicolson (4).

Grant, M., 1984, *The History of Ancient Israel*, Londra, Weidenfeld & Nicolson (4).

Guillaume, A., 1956, *Islam*, Londra, Penguin (4).

Hale, J. R., 1971, *Renaissance Europe, 1480–1520*, Londra, Collins (6).

Hampson, N., 1968, *The Enlightenment*, Harmondsworth, Penguin (8) [*Aydınlanma Çağı*, çev. Jale Parla, Doğan Kitap, 1991].

Harman, C., 1982, *The Lost Revolution: Germany 1918 to 1923*, Londra, Bookmarks (12) [*Kaybedilmiş Devrim: Almanya 1918-1923*, çev. Cengiz Alğan, Pencere Yayınları, 2011].*

Harman, C., 1984, *Explaining the Crisis: A Marxist reappraisal*, Londra, Bookmarks (13–15).*

Harman, C., 1988a, *Class Struggles in Eastern Europe, 1945–83*, Londra, Bookmarks (14).*

Harman, C., 1988b, *The Fire Last Time: 1968 and after*, Londra, Bookmarks (15).*

Harman, C., 1999, *A People's History of the World*, Londra, Bookmarks (tümü) [*Halkların Dünya Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Yordam Kitap, 2011].**

Harris, N., 1978, *The Mandate of Heaven: Marx and Mao in modern China*, Londra, Quartet (14).*

Harris, N., 1983, *Of Bread and Guns: The world economy in crisis*, Harmondsworth, Penguin (15).*

Harvey, D., 2003, *The New Imperialism*, Oxford, Oxford University Press (15) [*Yeni Emperyalizm*, çev. Hür Güldü, Everest Yayınları].*

Harvey, D., 2005, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, Oxford University Press (15).*

Hastings, M., 2011, *All Hell Let Loose: The world at war, 1939–1945*, Londra, Harper Press (14).*

Haynes, M., 2002, *Russia: Class and power, 1917–2000*, Londra, Bookmarks (12–15).*

Hilferding, R., 1910, *Finance Capital: A study of the latest phase of capitalist development*, www.marxists.org (11) [*Finans Kapital*, çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, 1995].*

Hill, C., 1961, *The Century of Revolution, 1603–1714*, Londra, Nelson (7).

Hill, C., 1972, *God's Englishman: Oliver Cromwell and the English Revolution*, Harmondsworth, Penguin (7) [*1640 İngiliz Devrimi*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları].*

Hill, C., 1975, *The World Turned Upside Down: Radical ideas during the English Revolution*, Harmondsworth, Penguin (7) [*Dünya Altüst*

Oldu: İngiliz Devriminde Radikal Düşünceler, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınevi, 2013].*

Hill, C., 1986, *Society and Puritanism in Pre-Revolutionary England*, Harmondsworth, Penguin (7).*

Hilton, R., 1973, *Bond Men Made Free: Medieval peasant movements and the English rising of 1381*, Londra, Maurice Temple Smith (6).*

Hilton, R., 1978, *The Transition from Feudalism to Capitalism*, Londra, Verso (6) [*Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*, çev. Müge Gürer ve Semih Sökmen, Metis Yayınları, 1984].*

Hilton, R., 1990, *Class Conflict and the Crisis of Feudalism: Essays in medieval social history*, Londra, Verso (6).*

Hobsbawm, E., 1962, *The Age of Revolution: Europe, 1789–1848*, Londra, Abacus (8, 9) [*Devrim Çağı: 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, 1996].*

Hobsbawm, E., 1985, *The Age of Capital, 1848–1875*, Londra, Abacus (9, 10) [*Sermaye Çağı: 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, 1985].*

Hobsbawm, E., 1994a, *The Age of Empire, 1875–1914*, Londra, Abacus (10, 11) [*İmparatorluk Çağı: 1875-1914*, çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi, 1994].*

Hobsbawm, E., 1994b, *The Age of Extremes: The short twentieth century, 1914–1991*, Londra, Michael Joseph (11–15) [*Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, 1994].

Hodges, R., 2012, *Dark Age Economics: A new audit*, Londra, Bristol Classical Press (6).

Holland, T., 2005, *Persian Fire: The first world empire and the battle for the West*, Londra, Little, Brown (3).

Holland, T., 2003, *Rubicon: The triumph and tragedy of the Roman Republic*, Londra, Little, Brown (3).

Hore, C., 1991, *The Road to Tiananmen Square*, Londra, Bookmarks (14–15).*

Hourani, A., 1991, *A History of the Arab Peoples*, Londra, Faber and Faber (5) [*Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan, İletişim Yayınevi, 2005].

Isaacs, H. R., 1961, *The Tragedy of the Chinese Revolution*, Stanford, CA, Stanford University Press (12).**

Jackson, T. A., 1991, *Ireland Her Own*, Londra, Lawrence & Wishart (8, 12).*

James, C. L. R., 1980, *The Black Jacobins: Toussaint L'Ouverture and the San Domingo revolution*, Londra, Allison & Busby (8).*

James, T. G. H., 2005, *Ancient Egypt*, Londra, British Museum Press (2).

Jones, A. H. M., 1966, *The Decline of the Ancient World*, Londra, Longmans (4).*

Kamen, H., 1971, *The Iron Century: Social change in Europe, 1550-1660*, Londra, Weidenfeld & Nicolson (7).*

Keegan, J., 1994, *A History of Warfare*, Londra, Pimlico (all) [*Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Selma Kolçak, Doruk Yayınları, 2007].*

Kidron, M., 1970, *Western Capitalism Since the War*, Harmondsworth, Penguin (14).*

Lane Fox, R., 1991, *The Unauthorised Version: Truth and fiction in the Bible*, Londra, Penguin (4).*

Lapping, B., 1989, *End of Empire*, Londra, Paladin (14).

Leakey, R. E., 1981, *The Making of Mankind*, Londra, Book Club Associates (1).

Lefebvre, G., 1962, *The French Revolution, Volume I, from its origins to 1793*, New York, Columbia University Press (8).*

Lefebvre, G., 1964, *The French Revolution, Volume II, from 1793 to 1799*, New York, Columbia University Press (8).*

Lenin, V. I., 1917a, *Imperialism: The highest stage of capitalism*, www.marxists.org (11) [*Emperyalizm: Kapitalizm En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Sol Yayınları, 1969].**

Lenin, V. I., 1917b, *State and Revolution*, www.marxists.org (10−15) [*Devlet ve Devrim*, çev. Süheyla Kaya ve İsmail Yarkın, İnter Yayınları, 1995].**

Luxemburg, R., 1900, *Reform and Revolution*, www.marxists.org (11) [*Sosyal Reform mu, Devrim mi?*, çev. Nihal Yılmaz, Belge Yayınları, 1993].**

Luxemburg, R., 1906, *The Mass Strike*, www.marxists.org (11) [*Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar*, çev. Nedim Tuğlu, Z Yayınevi, 1990].**

Manning, B., 1978, *The English People and the English Revolution*, Londra, Peregrine (7).**

Manning, B., 1992, *1649: The crisis of the English Revolution*, Londra, Bookmarks (7).*

Manning, B., 1999, *The Far Left in the English Revolution*, Londra, Bookmarks (7).

Manning, B., 2003, *Revolution and Counter-Revolution in England, Ireland, and Scotland, 1658–1660*, Londra, Bookmarks (7).

Marshall, P., 1988, *Revolution and Counterrevolution in Iran*, Londra, Bookmarks (15) [*İran'da Devrim ve Karşı-Devrim*, çev. Bernar Kutluğ, Z Yayınları, 1994].*

Marshall, P., 1989, *Intifada: Zionism, imperialism, and Palestinian resistance*, Londra, Bookmarks (14–15).*

Mason, P., 2009, *Meltdown: The end of the age of greed*, Londra, Verso (15).

Marx, K., 1848, *The Manifesto of the Communist Party*, www.marxists.org (9) [*Komünist Manifesto ve Hakkındaki Yazılar*, çev. Nail Satlıgan ve diğerleri, Yordam Kitap, 2008].**

Marx, K., 1859, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, www.marxists.org (9) [*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1970].**

Marx, K., 1867, *Capital, Volume 1*, www.marxists.org (9) [*Kapital, I. Cilt*, çev. Nail Satlıgan ve Mehmet Selik, Yordam Kitap, 2011].**

Marx, K., 1869, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, www.marxists.org (9–10) [*Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. Erkin Özalp, Yazılama Yayınevi, 2009].*

Marx, K., 1871, *The Civil War in France*, www.marxists.org (10) [*Fransa'da İç Savaş*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1977].**

Marx, K., 1895, *The Class Struggles in France*, www.marxists.org (9) [*Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*, çev. Erkin Özalp, Yazılama Yayınevi, 2009].*

Mathiez, A., 1964, *The French Revolution*, New York, Grosset and Dunlap (8) [*Fransız İhtilali*, çev. Şükrü Kaya, Kanaat Kitabevi, 1940].*

McPherson, J. M., 1990, *Battle Cry of Freedom: The American Civil War*, Londra, Penguin (10).*

Morton, A. L., 1938, *A People's History of England*, Londra, Gollanz (5–13).

Neale, J., 2001, *The American War: Vietnam, 1960–1975*, Londra, Bookmarks (15) [*Amerikan Savaşı: Vietnam 1960-1975*, çev. Doğan Tarkan, Metis Yayınları, 2001].*

Orwell, G., 1938, *Homage to Catalonia*, Londra, Secker & Warburg (13) [*Katalonya'ya Selam*, çev. Jülide Ergüder, BGST Yayınları, 2011].*

Pakenham, T., 1992, *The Scramble for Africa, 1876–1912*, Londra, Abacus (11).

Parker, G., 1985, *The Dutch Revolt*, Harmondsworth, Penguin (7).*

Pirenne, H., 1939, *A History of Europe, from the invasions to the sixteenth century*, Londra, Allen & Unwin (6).*

Pitts, M. ve Roberts, M., 1997, *Fairweather Eden: Life in Britain half a million years ago as revealed by the excavations at Boxgrove*, Londra, Century (1).

Pocock, T., 1998, *Battle for Empire: The very first world war, 1756–63*, Londra, Michael O'Mara (7).

Pryor, F., 2003, *Britain BC: Life in Britain and Ireland before the Romans*, Londra, HarperCollins (2).

Reade, J., 1991, *Mesopotamia*, Londra, British Museum Press (2).

Reed, J., 1977, *Ten Days that Shook the World*, Harmondsworth, Penguin (12) [*Dünyayı Sarsan On Gün*, çev. Rasih Güran, Yordam Kitap, 2011].*

Rees, J., 1998, *The Algebra of Revolution: The dialectic and the classical Marxist tradition*, Londra, Routledge (all).*

Rees, J., 2006, *Imperialism and Resistance*, Londra, Routledge (15).*

Rees, J., 2012, *Timelines: A political history of the modern world*, Londra, Routledge (15).*

Reynolds, P. J., *Iron-Age Farm: The Butser Experiment*, Londra, British Museum Publications (2).

Roberts, A., 2009, *The Incredible Human Journey*, Londra, Bloomsbury (1).

Roberts, J. M., 1976, *The Hutchinson History of the World*, Londra, Hutchinson (all).

Rodzinkski, W., 1991, *The Walled Kingdom: A history of China from 2000 BC to the present*, Londra, Fontana (3,5).

Rostovtzeff, M., 1928, *A History of the Ancient World*, Cilt II, Rome, Oxford, Clarendon (3).*

Rostovtzeff, M., 1930, *A History of the Ancient World*, Cilt I, The Orient and Greece, Oxford, Clarendon (3).*

Roux, G., 1980, *Ancient Iraq*, Londra, Penguin (2).

Rudé, G., 1972, *The Crowd in the French Revolution*, Oxford, Oxford University Press (8).*

Scarre, C., 1988, *Past Worlds: The Times atlas of archaeology*, Londra, Times Books (1–5).

Skidelsky, R., 2004, *John Maynard Keynes, 1883–1946: Economist, philosopher, statesman*, Londra, Pan (13).*

Skidelsky, R., 2010, *Keynes: The return of the master*, Londra, Penguin (15).

Soboul, A., 1977, *A Short History of the French Revolution, 1789–1799*, Londra, University of California (8) [*Fransız İnkilâbı Tarihi*, çev. Şerif Hulûsi, Cem Yayınevi, 1969].*

Soboul, A, 1980, *The Sans-culottes: The popular movement and revolutionary government, 1793–1794*, Princeton, NJ, Princeton University Press (8).*

Soboul, A., 1989, *The French Revolution, 1787–1799, from the storming of the Bastille to Napoleon*, Londra, Unwin Hyman (8).**

Stringer, C. ve Gamble, C., 1993, *In Search of the Neanderthals*, Londra, Thames & Hudson (1).*

Stringer, C. ve McKie R., 1996, *African Exodus: The origins of modern humanity*, New York, Henry Holt (1).*

Stringer, C., 2006, *Homo Britannicus: The incredible story of human life in Britain*, Londra, Allen Lane (1).*

Sweezy, P., 1968a, *The Theory of Capitalist Development*, New York, Monthly Review Press (13–15) [*Kapitalist Gelişme Teorisi*, çev. Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayıncılık, 2007].*

Sweezy, P., 1968b, *Monopoly Capital: An essay on the American economic and social order*, Harmondsworth, Penguin (14–15) [*Tekelci Kapitalizm*, çev. Filiz Onaran, Doğan Yayınevi, 1970].*

Taylor, A. J. P., 1955, *Bismarck: The man and the statesman*, Londra, Hamish Hamilton (10).

Taylor, A. J. P., 1961, *The Course of German History: A survey of the development of German history since 1815*, Londra, Methuen (10–13).

Taylor, A. J. P., 1964a, *The Habsburg Monarchy, 1809–1918: A history of the Austrian Empire and Austria-Hungary*, Londra, Peregrine (11).

Taylor, A. J. P., 1964b, *The Origins of the Second World War*, Londra, Penguin (13).*

Taylor, A. J. P., 1966, *The First World War*, Londra, Penguin (11).

Taylor, A. J. P., 1971, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918*, Oxford, Oxford University Press (10, 11).*

Terraine, J., 1967, *The Great War, 1914–18*, Londra, Arrow (11).

Thapar, R., 1966, *A History of India*, Cilt 1, Harmondsworth, Penguin (3, 5).

Thompson, E. A., 1948, *A History of Attila and the Huns*, Oxford, Clarendon (4) [*Hunlar*, çev. M. Sibel Dinçel, Phoenix Yayınevi, 2012].*

Thompson, E. P., 1980, *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth, Penguin (9) [*İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2007 (3. Basım)].**

Thomson, G., 1965, *Studies in Ancient Greek Society: The prehistoric Aegean*, New York, Citadel (1).*

Trotsky, L., 1906, *Results and Prospects*, www.marxists.org (11, 12) [*Rusya'da Sürekli Devrim: Sonuçlar ve Olasılıklar*, çev. Orhan Koçak, Kardelen Yayınları, 1990].**

Trotsky, L., 1922, *1905*, www.marxists.org (11) [*1905*, çev. Ufuk Demirsoy, Tarih Bilinci Yayınevi, 2000].**

Trotsky, L., 1932, *The History of the Russian Revolution*, www.marxists.org (12) [*Rus Devriminin Tarihi*, çev. Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, 1998].**

Trotsky, L., 1936, *The Revolution Betrayed: What is the Soviet Union and where is it going?*, www.marxists.org (12, 13) [*İhanete Uğrayan Devrim*, çev. Çiçek Öztek, Alef Yayınevi, 2006].*

Trotsky, L., 1971, *The Struggle against Fascism in Germany*, Londra, New Park (13) [*Faşizme Karşı Mücadele*, çev. Orhan Dilber ve Orhan Koçak, Yazın Yayıncılık, 1998 (3. Basım)].**

Trotsky, L., 1973, *The Spanish Revolution (1931–39)*, Londra, New Park (13) [*İspanyol Devrimi*, çev. Emrah Dinç ve Umut Konuş, Yazın Yayıncılık, 2000].**

Trotsky, L., 1973–4, *The First Five Years of the Communist International* (2 cilt), Londra, New Park (12).**

Trotsky, L., 1976, *Leon Trotsky on China*, Londra, New Park (12) [*Çin Üzerine*, çev. Ömer Gemici, Tarih Bilinci Yayınevi, 2000].**

Trotsky, L., 1979, *Leon Trotsky on France*, Londra, New Park (13).**

Uzun, C., 2004, *Making the Turkish Revolution*, Istanbul, Antikapitalist (11).

Wedgwood, C. V., 1938, *The Thirty Years War*, Londra, Jonathan Cape (7).

Wells, C., 1992, *The Roman Empire*, Londra, Fontana (4).

Wheeler, R. E. M., 1966, *Civilisations of the Indus Valley and Beyond*, Londra, Thames & Hudson (2).

Wheeler, R. E. M., 1968, *Flames over Persepolis*, Londra, Weidenfeld & Nicolson (3).

Whitehead, P., 1985, *The Writing on the Wall: Britain in the Seventies*, Londra, Michael Joseph (15).

Wickham, C., 2005, *Framing the Early Middle Ages: Europe and the Mediterranean, 400–800*, Oxford, Oxford University Press (4).*

Widgery, D., 1976, *The Left in Britain, 1956–1968*, Harmondsworth, Penguin (14–15).

Wood, M., 1985, *In Search of the Trojan War*, Londra, Guild Publishing (2).*

Young, H., 1990, *One of Us: A biography of Margaret Thatcher*, Londra, Pan (15).

Ziegler, P., 1969, *The Black Death*, Londra, Collins (5).

Zaman Tablosu

*Tarihsel Dönem veya Tarih**	*Büyük Dönüşümler/ Küresel Olaylar*	*Avrupa*	*Batı Asya*	*Doğu Asya ve Avustralasya*	*Afrika*	*Amerika*
ykl. GYÖ 3,2 milyon	İnsangiller Devrimi**				Etiyopya: fosil *australopitekus* 'Lucy' dikyürür	
Alt Paleolitik/Eski Taş Devri ykl. GYÖ 2,5 milyon-200.000						
ykl. GYÖ 2,5 milyon					İnsangiller taştan aletler yapmaya başlarlar	
ykl. GYÖ 1 milyon				*Homo erectus* Güney ve Doğu Asya'ya yerleşir		
ykl. GYÖ 500.000		Britanya'da *homo heidelbergensis* bulunur				
Orta ve Üst Paleolitik/ Eski Taş Devri ykl. GYÖ 200.000-10.000	Avcılık Devrimi					
ykl. GYÖ 200.000		*Homo neanderthalensis* soğuğa uyumgösterir			"Afrikalı Havva"dan *Homo sapiens* ortaya çıkar	

* Tarihler konusunda 10.000 yıldan öncesi için GYÖ (günümüzden yıl önce), İsa'nın doğumundan önceki 8.000-1 yılları için MÖ (milattan önce), İsa'nın doğumundan sonraki 1-1.000 yılları için MS (milattan sonra) ve daha sonraki yıllar için sırf sayılar kullanılmıştır. Bazı dönemler, özellikle tarih öncesinde çakışmaktadır çünkü dünyanın farklı yerlerinde zamanın farklı noktalarında benzer gelişmeler yaşanmıştır.

** Sıradışı öneme sahip olaylar ve süreçler koyu harflerle gösterilmiştir.

ykl. GYÖ 85.000			*Homo sapiens* Afrika'dan Asya'ya geçer			
ykl. GYÖ 50.000				*Homo sapiens* Güney Asya ile Avustralasya'ya yerleşir		
ykl. GYÖ 40.000		*Homo sapiens* Avrupa'ya yerleşir		*Homo sapiens* Kuzey Asya'ya yerleşir		
ykl. GYÖ 30.000		*Homo neanderthalens*'in soyu tükenir				
ykl. GYÖ 15.000						*Homo sapiens* Amerika'ya yerleşir
Mezolitik/Orta Taş Devri ykl. MÖ 8000-3500						
Neolitik/ Cilalı Taş Devri ykl. MÖ 7500-günümüz	Tarım Devrimi					
ykl. MÖ 7000		Neolitik öncüler Batı Asya'dan Yunanistan'a gelir		Güney ve Doğu Asya'nın bazı yerlerinde ilk Neolitik çiftçiler		
ykl. MÖ 6000				Kuzey Çin'in Sarı Irmak Vadisi'nde ilk Neolitik çiftçiler		
ykl. MÖ 5000		Erken Neolitik çiftçilik Avrupa genelinde hâkim olur				
Kalkolitik (Bakır) Devri ykl. MÖ 4500-3000	Ekolojik kriz ve Erken Neolitik çapalamaya dayalı ekimden Geç Neolitik sabana dayalı tarıma geçiş					
ykl. MÖ 4000			Batı Asya'nın bazı yerlerinde Geç Neolitik ekonomi gelişir	Çiftçilik Pakistan'ın İndus Vadisi'ne yayılır		

ykl. MÖ 3800		Erken Neolitik çiftçilik Avrupa'nın her yerine ulaşır				
ykl. MÖ 3700-3400		Güney Britanya'da büyük kabile yönetimleri ortaya çıkıp savaşa tutuşurlar				
Tunç Devri ykl. MÖ 3000-1200/700	Kent Devrimi: ilk sınıflı toplumlar					
ykl. MÖ 3000-1500			Irak'ta Sümer uygarlığı			
ykl. MÖ 3000-1000			Kuzeybatı Türkiye'deki Troya'da birbirini takip eden Tunç Devri kaleleri			
ykl. MÖ 2705-2250					Mısır'da Eski Krallık uygarlığı: piramitler inşa edilir	
ykl. MÖ 2600-1900				Pakistan'da Indus Vadisi uygarlığı		
ykl. MÖ 2330-2190			Irak'ta Sargon'un Akad İmparatorluğu			
ykl. MÖ 2300-1900	Erken Tunç Devri imparatorluklarının krizi					
ykl. MÖ 1950-1450		Girit'te Minos saray uygarlığı				
ykl. MÖ 1800-1027				Kuzey Çin'in Sarı Irmak Vadisi'nde Şang uygarlığı		
ykl. MÖ 1650-1200			Türkiye'de Hitit İmparatorluğu			
ykl. MÖ 1600-1150		Yunanistan'da Miken uygarlığı				

ykl. MÖ 1570-1085					Mısır'da Yeni Krallık uygarlığı	
MÖ 1523-1027				Kuzey Çin'de Şang Hanedanı		
ykl. MÖ 1500				Orta Asya'dan gelen Aryan işgalciler Pakistan'a ve kuzeybatı Hindistan'a yerleşmeye başlar		
ykl. MÖ 1500-1335			Kuzey Irak'ta Mitanni İmparatorluğu			
ykl. MÖ 1323					Mısır Firavunu Tutankamon, Krallar Vadisi'ne gömüldü	
ykl. 1200-1050	Geç Tunç Devri imparatorluklarının krizi		Batı Asya'da demirin kitlesel üretimi başlar			
Demir Devri ykl. 1200/700-günümüz	Demir işleme devrimi, üretkenliği dönüştürür					
ykl. MÖ 1200-MS 1521						Meksika'da art arda gelen uygarlıklar (Olmekler, Mayalar, Toltekler ve Aztekler)
ykl. MÖ 1190			Truva Savaşı			
MÖ 1170					Mısırlı zanaatkârlar tarihe geçen ilk grevi yaparlar	
MÖ 1027-221				Çin'de Çu uygarlığı		
ykl. MÖ 1000					Sahra'yı aşan ilk ticaret yolları ortaya çıktı	

ykl. MÖ 900-MS 325					Sudan'da Kuşi uygarlığı	
ykl. MÖ 900-MS 1532						Peru'da art arda gelen uygarlıklar (Çavin, Nazca, Moçe, Çimu ve İnka)
yk. MÖ 800				Demir teknolojisi Hindistan'a ulaşır		
yk. MÖ 750		Homeros'un *İlyada* ve *Odise* destanları derlenir				
yk. MÖ 650-625		Roma'nın kurulması				
yk. MÖ 563-483				Buda'nın Hindistan'da yaşaması ve öğretileri		
yk. MÖ 551-479				Konfüçyüs'ün Çin'de yaşaması ve öğretileri		
yk. MÖ 550-331			Pers'te Ahamenişİmparatorluğu			
MÖ 537			Yahudi sürgünler Babil'den Filistin'e 'dönerler'			
MÖ 510-506		Yunanistan'da Atina Demokrasi Devrimi				
yk. MÖ 500-MS 200					Nijerya'da Nok kültürü	
MÖ 490-479		Yunanistan'ı işgal eden Persler bozguna uğratılır				
yk. MÖ 450					Batı Afrika'da ilk demir işlemecilik	

MÖ 431-404		Atinalılar, Peloponnesos Savaşında yenilirler				
MÖ 403-221				Çin'de "Savaşan Devletler" dönemi		
MÖ 343-272		Romalıların İtalya'yı fethetmesi				
MÖ 338		Makedonyalıların Yunanistan'ı fethetmesi				
MÖ 334-323			Büyük İskender'in Fetihleri			
MÖ 321-185				Hindistan'da Maurya İmparatorluğu		
y.kl. MÖ 300-MS 900						Güney Meksika ile Guatemala'da Maya uygarlığı
MÖ 264-202		Romalıların Batı Akdeniz'i fethetmesi				
MÖ 221-210				Ch'in Kralı Çin'i fetheder, ilk İmparator olur, Çin Seddi'ni inşa eder ve Terrakota Ordusu ile birlikte defnedilir.		
MÖ 206-MS 220				Çin'de Han Hanedanlığı		
MÖ 200-63			Romalıların Doğu Akdeniz'i fethetmesi			
MÖ 167-142			Makabi Ayaklanması, Yahudilerin bağımsızlığını sağlar			

MÖ 133-30		Roma Devrimi				
MÖ 44		Sezar suikastla öldürülür				
yklL MS 1-33			İsa'nın Filistin'de yaşaması ve öğretileri			
MS 9		Teutoburg Ormanı Muhaberesi: Romalıların yenilgisi imparatorluğun sınırlarını gösterir				
MS 50					Kızıl Deniz liman şehri Aksum'un kurulması	
MS 66-73			Roma'ya karşı Birinci Yahudi Ayaklanması			
MS 115-117			Roma'ya karşı İkinci Yahudi Ayaklanması			
MS 132-136			Roma'ya karşı Üçüncü Yahudi Ayaklanması			
yklL MS 300-700				Hint tarihinin "Klasik Dönemi"		
yklL MS 300-800						Güney Meksika ile Guetamala'da "Klasik Maya" döneminin Kent Devrimi
MS 312		Roma İmparatoru Konstantin, Hıristiyanlığı yasal hale getirir				
yklL MS 320-550				Hindistan'da Gupta İmparatorluğu		

MS 325					Sudan Kuşileri, Aksum/ Etiyopya tarafından devrilir	
MS 378		Adrianople Muharebesi: Doğu Romalılar, Vizigotlara yenilir				
MS 391		Roma İmparatoru Theodosius paganizmi yasadışı ilan eder				
MS 395		Doğu ve Batı Roma İmparatorluklarının bölünmesi				
yk.L MS 395-476	Batı Roma İmparatorluğu'nun Parçalanması					
yk.L MS 400-800					Nijer Nehri üzerinde Gana'nın Jenne-Jeno ticaret şehri	
MS 434-453		Attila'nın Hun Kralı olarak hüküm sürmesi				
MS 451		Chalons Muharebesi: Romalılar ile Vizigotlar birleşerek Hunları yenerler				
yk.L MS 500				Hunlar kuzeybatı Hindistan'ı işgal ederler		
yk.L MS 500-900	Batı Avrupa'da, haraç temelli siyasi sistemlerin hâkimiyeti					
yk.L MS 570-632			Muhammet'in batı Arabistan'da yaşaması ve öğretileri			
MS 581-618				Çin'de Sui Hanedanı		

MS 618-907				Çin'de Tang Hanedanı		
MS 622			Muhammet Mekke'den Medine'ye kaçar			
MS 630			Muhammet Medine'ye geri dörer			
MS 636			Yarmuk Muharebesi: Araplar Suriye'yi fetheder			
MS 637			Araplar Irak'ı fetheder			
MS 642					Araplar Mısır'ı fetheder	
ykl. MS 650		Ağır sabanın ilk kez Batı Avrupa'da kullanılması			Arap tüccarlar ilk kez Sahra'yı aşan ticaret yollarında aktif olurlar	
MS 661			İç savaşın ardından Şam'da Emevi Halifeliği'nin kurulması			
MS 664				Araplar Afganistan'ı fetheder		
ykl. MS 700-1350						Kuzey Amerika'nın güney-batısında Pueblo çiftçileri uygarlığı
ykl. MS 700-1450						Kuzey Amerika Orta Mississippi'de tapınak-höyük yapıcıları uygarlığı
MS 711		Araplar İspanya'yı fetheder				
MS 750			İç savaşın ardından Bağdat'ta Abbasi Halifeliği'nin kurulması			

yk. MS 850-1050		Batı Avrupa'ya Viking, Macar ve Arap akınları				
yk. MS 900-1100	Batı Avrupa'nın çoğunda feodalizm kurulur					
MS 960-1126				Çin'de Song Hanedanı		
1027-1091		Normanların kuzey İtalya ile Sicilya'yı fethetmesi				
1066-1071		Normanların İngiltere'yi fethetmesi				
1071			Malazgirt Muharebesi: Selçuklu Türkleri doğu Türkiye'yi fetheder			
1095-1291			Haçlı Seferleri			
1099			Birinci Haçlı Seferi, Kudüs'ün alınmasıyla sona erer			
1100-1500					Doğu- Orta Afrika'da Büyük Zimbabve uygarlığı	
1183			Suriye ile Mısır Selahaddin Eyyubi yönetiminde birleşir			
1187			Hittin Muharebesi: Selahaddin Eyyubi, Haçlılar karşısında kesin zafer kazanır			
1197-1525						Peru'da İnka İmparatorluğu
1204			Haçlılar Bizans'ı (İstanbul) yağmalar			

1279-1368				Çin'de Yuan ya da Moğol Hanedanlığı		
1348-1350		Kara Ölüm, Avrupa'da her üç kişiden birini öldürür				
ykl. 1350-1500	Batı Avrupa'nın en gelişmiş yerlerinde proto-kapitalist çiftçiliğin gelişmesi					
1358-1436	Avrupa'nın çoğu yerinde feodalizm karşıtı isyanlar					
1358		Kuzey Fransa'da köylü ve zanaatkâr isyanı				
1368-1644				Çin'de Ming Hanedanlığı		
1378		Kuzey İtalya'nın Floransa şehrinde zanaatkâr isyanı				
1381		Güney İngiltere'de köylü ve zanaatkâr isyanı				
ykl. 1400-1550		Rönesans				
1419-1436		Bohemya'da köylü isyanı ve Hussit Savaşları				
1428-1426						Orta Meksika'da Aztek İmparatorluğu
1440-1897					Nijerya'da Benin uygarlığı	
ykl. 1450-1800	Tüccar kapitalizmi					

1453			Osmanlı Türkleri Konstantinopolis'i (İstanbul) ele geçirir			
ykl. 1485-1685	Avrupa'nın çoğu yerinde mutlak monarşilerin kurulur					
1492-1504						Kolomb'un Antiller'e seyahatleri
1493-1525						Peru'daki İnka İmparatorluğu'nun en gösterişli zamanı
1494-1559		Fransızlar ile Habsburglar arasında İtalya Savaşları				
1497-1499				Lizbon'dan hareket eden Vasco da Gama'nın Umut Burnu'ndan dolanarak Kalkita'ya seyahati		
1519-1521						Aztek İmparatorluğu'nu yıkan Cortés Meksika'yı fetheder
1519-1522						Macellan'ın Boynuz Burnu'ndan dolaşarak dünya seyahati
1521-1688	İlk burjuva devrimleri dalgası					
1521-1525		Alman Reform Hareketi: şehirli orta sınıfların, şövalyelerin ve köylülerin kitlesel mücadelesi				

1526-1707				Hindistan'da Babür İmparatorluğu		
1532-1535						İnka İmparatorluğu'nu yıkan Pizarro Peru'yu fetheder
1534-1535		Almanya Münster'de Anabaptist komünü				
1536-1541		İngiltere'de manastırların tasfiyesi				
1541-1564		Calvin, Cenova'yı Reform Hareketi öğretisinin ana merkezi yapar				
1545-1563		Trent Konseyi, Avrupa genelinde Karşı Reform Hareketini örgütler				
1562-1598		Fransız Din Savaşları: Fransa'da Reform Hareketi duraklar				
1566-1609		Hollanda Devrimi				
1588		İspanyol Donanmasının yenilgisi, Karşı Reform Hareketinin ilerleyişini durdurur				
1618-1648		Otuz Yıl Savaşı: Almanya'da Reform Hareketi duraklar				
1629-1640		On Bir Yıllık Tiranlık: Britanya'da mutlak monarşiyi kurma girişimi başarısız olur				
1637-1660		İngiliz Devrimi				

1644-1912				Çin'de Mançu Hanedanlığı		
ykl. 1650-1800		Aydınlanma				
1652-1674		Ticari rekabetin tetiklediği İngiliz-Hollanda deniz savaşları				
1688		İngiltere'de "Şanlı Devrim" ile II. James devrilir				
1688-1815		Küresel egemenlik için Britanya ile Fransa arasında art arda patlak veren büyük savaşlar				
1689-1746		Britanya'da başarısızlıkla sonuçlanan Jakobit isyanları				
ykl. 1750-1850	Sanayi Devrimi	Çitlemeler, tahliyeler, kıtlık ve açlık sonucunda Britanya işçi sınıfının ortaya çıkışı				
1751-1772		Fransızca *Ensiklopedi*'nin yayımlanması				
1756-1763		Yedi Yıl Savaşı: Kanada ile Hindistan'da Britanya İmparatorluğu'nun kurulması				
1757-1856				Britanya'nın Hindistan'ı fethi		
1763-1775		Britanyalı mucit Watt, buhar makinesini mükemmelleştirir				
1770'ler		Britanyalı girişimci Arkwright, ilk fabrikaları kurar				

1775-1848	**İkinci burjuva devrimleri dalgası**					
1775-1788						**Amerikan Devrimi**
1776						Paine'in *Sağduyu*'sunun yayımlanması Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi
1789-1794		**Büyük Fransız Devrimi**				
1791-1804						Haiti'de köle devrimi
1792-1815		Fransız Devrimve Napolyon Savaşları: burjuva devriminin en üst noktası				
1793-1794		Fransa'da "II. Yıl"da Jakoben Diktatörlük				
1798		Birleşik İrlandalılar örgütünün Britanya idaresine karşı başarısız isyanı				
y.kl. 1800-1875	**Sanayi kapitalizmi**					
1808-1814		İspanya'yı işgal eden Fransa'nın yenilmesi				
1810-1830						Güney Amerika'da İspanyol idaresine karşı "Bolivarcı" devrimler
1812		Rusya'yı işgal eden Fransa'nın yenilmesi				

1813-1815		Napolyon'un Leipzig (Almanya) ve Waterloo (Belçika) yenilgileri				
1815-1848		Avrupa'ya, Viyana Kongresi'nin dayattığı "taht ve mihrap" rejimlerinin yönetmesi				
1838-1848		Britanya'da Çartist kampanyalar: işçi sınıfının ilk kitle hareketi				
1839-1842				Çin'e Karşı Birinci Afyon Savaşı		
1848		Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'da devrimler				
1848-1873	**Uzun Patlama/Sermaye Çağı**					
1849-1870		Fransa'da Bonapartist rejim				
1850-1864				Çin'de Taiping Ayaklanması		
1853-1856			Kırım Savaşı			
1856-1860				Çin'e karşı İkinci Afyon Savaşı		
1857-1859				Hint Ayaklanması		
1859-1871	**Üçüncü burjuva devrimleri dalgası**					
1859-1870		İtalyan *Risorgimento*su				
1861-1865						**Amerikan İç Savaşı**
1864-1871		**Almanya'nın Birleşmesi**				
1867		Marx'ın *Kapital*'i yayımlaması				

1867-1869				Japonya'da Meiji Restorasyonu		
1871		Paris Komünü: ilk işçi sınıfı devrimi				
1873-1896	**Uzun Bunalım**					
ykl. 1875-1935	**Emperyalist kapitalizm**					
1876-1914					"Afrika Kapışması"	
1881-1898					Sudanlı İslamcıların bağımsızlık mücadelesi	
1894-1895				Kore için Çin-Japonya Savaşı		
1899-1901				Çin'de Boksör Ayaklanması		
ykl. 1900-1914		Denizlerde İngiltere-Almanya silahlanma yarışı				
1903		Rus sosyalistlerinin reformcu Menşevikler ve devrimci Bolşevikler olarak bölünmesi				
1904-1905				Mançurya için Rusya-Japonya Savaşı		
1905-1906		Rusya'da 1905 Devrimi				
1908-1909			Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türk Devrimi			
1910-1920						Meksika Devrimi
1911-1923			Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması			

1911-1927				Birinci Çin Devrimi		
1911				Çin'de milliyetçi ayaklanma		
1912-1913		Balkan Savaşları				
1914-1918	**Birinci Dünya Savaşı**					
1916		İrlanda'da Paskalya ayaklanması Lenin'in *Emperyalizm*'inin yayımlanması				
1917-1923	**Sosyalist devrim dalgası**					
1917		**Rus Devrimi** Rusya'da Şubat Devrimi Nisan-Haziran: Fransa'da ordu isyanları Ağustos: Lenin'in *Devlet ve Devrim*'inin yayımlanması **Rusya'da Ekim Ayaklanması** Ekim-Kasım: İtalyan ordusu dağılır				
1918-1920		İspanya'da "Üç Bolşevik Yıl"				
1918-1921		Rus İç Savaşı				
1918-1923		**Alman Devrimi**				
1918		Ocak: Almanya'da grev dalgası Eylül-Kasım: İttifak Devletlerinin askerî çöküşü, Bulgaristan, Avusturya-Macaristan ve Almanya'da devrimlere yol açar				

1919-1922	**Komünist Enternasyonal'in ilk dört Kongresi**					
1919		Ocak: Berlin'de "Spartakist Ayaklanma" Mart-Ağustos: Macaristan Sovyet Cumhuriyeti Versay Anlaşması'nın imzalanması		Amritsar Katliamı, Hindistan'da Britanya idaresine karşı direnişin güçlenmesine yol açar "4 Mayıs Hareketi", Çin'de anti-emperyalist ayaklanma		
1919-1921		İtalya'nın "İki Kızıl Yılı" İrlanda Bağımsızlık Savaşı				
1920		Mart: Berlin'de "Kapp Darbe Girişimi" Ağustos: kuzey İtalya'da fabrika işgalleri dalgası				
1921-1928		Rusya'da "Yeni Ekonomi Politikası" dönemi				
1922		İtalya'da Mussolini'nin faşistleri iktidarı ele geçirir				
1922-1923		İrlanda İç Savaşı				
1923		Almanya'da hiper-enflasyon tasarrufların değerini eritir Hitler'in başarısızlıkla sonuçlanan "Birahane Darbesi"				
1926		Britanya'da Genel Grev				
1926-1927				Çin'de işçi ve köylü devrimi ezilir		

1928		Rusya'da Stalinist karşı-devrim Rusya'da Birinci "Beş Yıllık Plan"				
1929						Wall Street Çöküşü
1929-1939	Büyük Bunalım					
1931-1945				Japonya'nın Çin'i fethetme savaşı		
1933		Hitler'in Nazi Partisi Almanya'da iktidarı ele geçirir				
1934		Viyana'da işçilerin anti-faşist isyanı bastırılır İşçilerin gösterisi, Paris'te faşistlerin ilerleyişini durdurur İspanya Asturyas'da madencilerin isyanı				
1934-1935				Çinli Komünistlerin Mao Zedung liderliğinde "Uzun Yürüyüşü"		
yld. 1935-1975	Devlet güdümlü kapitalizm					
1936		Mayıs-Haziran: Fransa'da genel grev ve fabrika işgalleri dalgası Temmuz: İspanya'da askeri darbeye karşı-devrim				
1937		İspanya'da Stalinist karşı-devrim				
1937-1945				Japonya'nın Çin'i fethetme savaşı		

1939-1945	İkinci Dünya Savaşı					
1941-1945		Rusya, Japonya ve ABD'nin katılmasıyla savaş küreselleşir				
1944-1945		Batı'daki Komünist direniş hareketleri kendiliğinden silah bırakırlar				
1945		ABD, Japonya'ya karşı nükleer bomba kullanır				
1945-1989	Soğuk Savaş					
1945-1948		Doğu Avrupa'da zorla Stalinist rejimlerin kurulması				
1946-1947				Hint bağımsızlık mücadelesi: bölünme ve komünal şiddet		
1946-1949				Çin İç Savaşı'nın Komünistlerin zaferiyle sona ermesi		
1948			Birinci Arap-İsrail Savaşı: İsrail'in doğuşu			
1948-1952		ABD'nin Marshall Planı ile Avrupa'ya kredi sağlanması				
1948-1954				Vietnam Bağımsızlık Savaşı		
1948-1973	Büyük Patlama					
1949		Rusya'nın ilk nükleer bomba denemesi				
1950-1953				Kore Savaşı		

1952					Mısır'da Hür Subaylar darbesi	
1954-1962					Cezayir Bağımsızlık Savaşı	
1956		Şubat: Kruşçev'in konuşması Ekim-Kasım: Macar Devrimi ve Süveyş Krizi				
1956-1959						Küba Devrimi
1958-1961				Çin'de Mao'nun "Büyük İleri Atılımı"		
1960-1975				Vietnam Savaşı		
1961		Berlin Duvarı'nın İnşası				
1962						Küba Füze Krizi
1966-1971				Çin'de Mao'nun "Kültür Devrimi"		
1968-1975	Dünya genelinde kitlesel mücadele dalgası					
1968		Mayıs-Haziran: Fransa'da kitlesel protestolar, genel grev ve fabrika işgalleri Ağustos: "Prag Baharı"nı bastırmak üzere Rusya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi		Güney Vietnam'da Tet Saldırısı		Nisan: siyah gettolarında isyan dalgası Ağustos: Şikago polisinin savaş karşıtı gösteriye saldırması Ekim: Meksiko'da protestocu öğrencilerin katledilmesi

1969		Ağustos: İrlanda Derry'de Bogside Katliamı İtalya'da grev ve işgallerle geçen "Sıcak Sonbahar"				
1973						Şili'de Allende hükümeti askeri darbeyle devrilir
1973-1992	**Uzun Durgunluk**					
1974						Arjantin'de askeri darbe
1974-1975		Portekiz Devrimi				
yak. 1975-günümüz	**Neoliberal kapitalizm**					
1978				Çin Deng Şiaoping yönetiminde neoliberalizme yönelir		
1979			İran Devrimi			
1979-1989				Sovyet-Afgan Savaşı		
1979-1990		Britanya'da Thatcher hükümeti neoliberalizmi hayata geçirir				
1980-1981		Polonya'da *Solidarność* hareketi				
1980-1988			İran-Irak Savaşı			ABD'de Reagan hükümeti neoliberalizmi ve "İkinci Soğuk Savaşı" hayata geçirir
1984-1985		Britanya'da maden işçileri grevinin yenilmesi				

1987-1988		Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov *glasnost* ve *perestroika* reformlarını başlatır				
1989		1989 Doğu Avrupa Devrimleri		Çin'de demokrasi yanlısı göstericilerin Tiananmen Meydanı'nda katledilmesi		
1989-1991		Sovyetler Birliği'nin dağılması				
1992-1995		Eski Yugoslavya'da Bosna Savaşı				
2001						ABD'de İkiz Kuleler ile Pentagon'a yönelik terör saldırıları
2001-günümüz	"Teröre Karşı Savaş"			ABD ile Britanya'nın Afganistan ile savaşı		
2003-2011			ABD ile Britanya'nın Irak ile savaşı			
2007	Küresel "kredi sıkışıklığı"					
2008	Küresel finansal çöküş					
2008-günümüz	İkinci Büyük Bunalım					